BOOKBINDER,
ng Street, Toronto.

Label

LL
C5684tuK

M. TULLII CICERONIS

TUSCULANARUM

DISPUTATIONUM

LIBRI QUINQUE.

EXPLANAVIT

Dr. RAPHAEL KÜHNER.

EDITIO MINOR.

IENAE.

TYPIS ET SUMPTIBUS FRIDERICI FROMMANN.

MDCCCXLVII.

10798
8/10/90

PRAEFATIO.

In adornanda hac editione id secutus sum consilium, ut e maiore, quae hoc eodem anno tertium foras emissa est, omissis eis, quae virorum doctorum magis, quam iuventutis studiosae gratia dicta sunt, ea tantum reciperem, quibus adolescentes interiore horum librorum intelligentia et accuratiore Ciceronianae consuetudinis et grammaticae latinae cognitione imbui posse viderentur.

Plagulas typis expressas etiam in hac editione summa cura atque diligentia emendavit *I. D. Lorenzius*, vir doctissimus. Qua de re maximas ei ago gratias.

Scripsi Hannoverae die XVI. mensis Octobris anni MDCCCXLVI.

IN

M. TULLII CICERONIS TUSCULANARUM DISPUTATIONUM LIBROS QUINQUE PROLEGOMENA.

I. *De universa philosophia apud Romanos*[1]).

Philosophiae studium apud Romanos diu neglectum iacuit. Etenim gens romana, a primis civitatis initiis continuis bellis occupata, ita instituta erat, ut omnem laudem gloriamque in re militari civitatisque administratione collocaret. Quae quidem via posteris quoque temporibus ad summam in re publica auctoritatem adipiscendam una erat atque certissima. Primus graecarum doctrinarum sapientiaeque amor in Romanorum animis effloruit, quum clarissimi illi Graeci, Carneades, Critolaus et Diogenes, primi qui a Romanis cogniti sunt philosophi, ab Atheniensibus Romam missi sunt (598 a. U. c., 156 a. Chr.). At enimvero M. Porcius Cato, severus ille senex, pristinae Romanorum disciplinae innutritus, metuens, ne iuventus flagranti illo litterarum ardore a veteris disciplinae severitate, quam militaris rei publicae conditio necessario requireret, degeneraret et, Graecorum infecta doctrina, ingenii magis cultui, quam rebus strenuis operam daret, effecit, ut legati mox domum remitterentur.

Postea vero, romano imperio longe lateque propagato et stabilito, ingentes opes et cum iis luxuria ac magnificentia, libidines omniaque scelerum genera civium animos pessumdabant. His quidem temporibus, in hac rerum atque otii affluentia, uti in deterioris ingenii hominibus luxuriae voluptatumque cupiditas excitabatur, ita in excelsioribus animis magnum quoddam mentis doctrinis excolendae exortum est desiderium. Itaque eo tempore, quo philosophia efflorescere coeperat, Romanorumque animi ad id studium persequendum

1) Quae in his prolegomenis in studiosae iuventutis gratiam a nobis prolata sunt, summa quaedam quasi capita eorum continent, quae in hanc rem uberius disputavimus in libro, qui inscribitur: *M. Tullii Ciceronis in philosophiam eiusque partes merita. Commentatio regio praemio ornata. Hamburgi sumtibus Friderici Perthes.* MDCCCXXV., additis nonnullis, quae ad interiorem Tusculanarum Disputationum intelligentiam facere viderentur.

satis exculti videbantur, antiquus rerum publicarum status populique ingenium commutatum plane erat atque conversum.

Omnium fere disciplinarum philosophi e Graecia Romam commigraverunt ibique summa illustrissimorum virorum perfruentes dignitate in eorum domibus sedem suam fixerunt. Inter eas disciplinas, quae studiosissime colebantur a Romanis, duae potissimum nominandae sunt, quae plane contrariae erant, stoicam dico et epicuream. Etenim uti Romanorum ingenium in vita aut ad tetricam quandam severitatem, aut ad effusam luxuriam inclinabat; ita in philosophia aut stoicae scholae asperitatem, aut epicureae mollitiam amplexatum est. Stoica disciplina, omnes externas res negligens atque spernens, splendore ac magnificentia praeceptorum ornata, excelsioris ingenii Romanos, qui pristinam illam morum severitatem, gravitatem atque ingenii altitudinem retinere et rem publicam praeclare honesteque gerere studebant, mirifice capiebat. Epicurea philosophia, quae et cognitu satis facilis erat, et blandis voluptatis illecebris invitabat, iis maxime grata erat, qui, a re publica remoti, magis sibi vivebant et corporis vel animi voluptatibus frui, quam vitam negotiosam transigere malebant.

II. De Cicerone eiusque universa philosophia.

Etsi multi tum Romani philosophiae operam navabant; tamen, quum ea ferme a Graecis tradi graecisque litteris contineri soleret, et perpauca tantum perque exigui pretii monumenta latina relicta essent, fieri non potuit, ut illa laete efflorescceret ac magna incrementa caperet. Itaque Cicero, flagranti patriae amore agitatus, uti, quum in gerenda re publica versabatur, omnem in ea operam, omnes curas cogitationesque posuerat civiumque salutem atque incolumitatem modis omnibus augere et promovere studuerat, ita, in senili aetate constitutus, quum, romana re publica eversa atque libertate Caesaris dominatu oppressa, administrandis civitatis muneribus civibus suis prodesse non posset, ne otio, quo abundabat, langueret, universam philosophiam e Graecia traductam latinarum litterarum luce illustrare sibi proposuit, magni existimans interesse ad decus et ad laudem civitatis, res tam graves tamque praeclaras latinis etiam litteris contineri et hanc reliquam gloriam Graeciae eripi.

Quanquam Tullius nullum fere philosophiae locum, qui non latinis litteris illustratus pateret, reliquit; tamen non perfectam artis quandam disciplinam condidit. Neque id in conscribendis suis de philosophia libris secutus est consilium; sed praeclarissima quaeque et ad mores conformandos vitamque melius instituendam saluberrima sapientiae praecepta, romani sermonis splendore explanata, ex umbra quasi in solem atque pulverem producenda putavit.

Omnium philosophorum disciplinas perscrutatus, summos Graeciae philosophos de gravissimis quaestionibus dissentire interque se dissidere quum intellexisset sibique persuasisset, non aliter, nisi de omnibus rebus in contrarias partes disserendo, quid in quaque re verisimile esset, inveniri posse: Academicorum disciplinae, quam iam adolescens Philone duce et didicerat, et tanquam optimum instrumentum ad eloquentiae laudem comparandam mirifice amplexatus fuerat, totum se penitusque tradidit. Huius enim philosophiae proprium est, in utramque partem veri reperiendi caussa disserendo errores opinionesque non firmis superstructas fundamentis destruere, iudicium nullum interponere, ea probare, quae simillima veri videantur, conferre caussas, et, quid in quamque sententiam dici possit, expromere, nulla adhibita sua auctoritate, iudicium audientium relinquere integrum ac liberum. Ex quo intelligitur, Academicos non omnem scientiam sustulisse, sed cum ratione probabilitate usos esse. Itaque Cicero, nullius philosophiae disciplinae auctoritate adstrictus, principum philosophorum sententias examinavit atque excussit et, in utramque partem ponderatis rei momentis rationibusque comparatis, quae ad probabilitatem atque veri similitudinem maxime propensa esse viderentur, secutus est.

Inter eos philosophos, quos maxime probavit Cicero, primum locum obtinet Plato: cuius philosophiam totam vel certe maximam eius partem sine dubio sibi vindicasset latinisque litteris illustrasset, si et Romanorum ingenia satis exculta fuissent ad illius sublimitatem atque excelsitatem percipiendam, et ipse totam eius subtilitatem mente sua concepisset. Platonis auctoritatem in eis potissimum secutus est, quae ad naturae cognitionem (physica) et ad animorum immortalitatem spectant. Secundum philosophiam platonicam maxime amplexatus est Stoicorum disciplinam, in primis in iis, quae praeclare ab illis scripta erant de morali doctrina, de legis natura, de conformanda re publica. Etsi haud raro Stoicorum philosophiam vehementer aggreditur atque perstringit; tamen omnino de illa magnifice sentit eiusque sententias excelsissimas inter cives suos divulgare et propagare studet, neque eas ipsas, sed quibus eas firmare laborabant argumenta, longissime nonnunquam arcessita, reprehendit.

III. De Ciceronis philosophia morali.

Veteres philosophiam in tres partes dividebant: dialecticam, physicam, ethicam. In unaquaque parte Cicero elaboravit et egregia scripta reliquit. Praestantissimus autem atque pulcherrimus ciceronianae philosophiae locus sine dubio censendus est is, qui est de moralibus, et, quod in exponenda hac doctrina sanissimum quo illius

ingenium pollebat iudicium praeclare enitescit, et vero etiam, quod philosophus noster, quaecunque eximia adhuc a graecis philosophis de morali doctrina erant disputata, perscrutatus eisque eleganter prudenterque usus, praeclarissimas in scriptis suis moralibus consignavit sententias et complures huius doctrinae notiones primarias, excussis interque se comparatis contrariis graecorum philosophorum decretis, clariore luce illuminavit.

In moralibus Tullius principum Academicorum, Arcesilae et Carneadis, more probabilitati maximum locum concessit. Multa enim probabilia esse iudicavit, quae quanquam non perciperentur, tamen, quia visum haberent quendam insignem et illustrem, iis sapientis vitam regi posse existimabat. Iam supra demonstravimus, in morali doctrina Ciceronem maximam partem Stoicorum vestigiis institisse; nulla enim firma in ea et coniuncta naturae praecepta tradi posse statuit, nisi aut ab iis, qui solam, aut ab iis, qui maxime honestatem propter se dicerent expetendam, i. e. aut a Stoicis, aut ab Academicis et Peripateticis: quas tres disciplinas in hoc philosophiae loco re consentire, nominibus discrepare dicebat.

Stoici philosophiam moralem distribuerunt in doctrinam de rebus bonis, malis et indifferentibus, de virtutibus, de animi perturbationibus, et de officiis. Duplex autem erat philosophiam moralem tractandi ratio; utraque tamen eandem sibi subiectam habebat materiam. Altera ratio erat δογματικὴ vel θεωρητική, fundamentum totius philosophiae moralis, quae in scrutanda natura morum et origine, aperiendisque iusti, boni, aequi fontibus versabatur. Huc pertinent Ciceronis libri de Finibus Bonorum et Malorum. Altera ratio erat παραινετική, eaque popularis et ad communem intelligentiam accommodata, quam Cicero in libris de Officiis, in Tusculanis Disputationibus aliisque libris secutus est. Ea praecepta dat, quibus mores corrigantur et ordinentur, et in omnes partes usus vitae conformari possit.

IV. De Tusculanis Disputationibus.

Scripti sunt quinque libri Tusculanarum Disputationum turbulento illo tempore, quum res publica bello civili misere vexabatur, et Cicero, muneribus orbatus, et sibi et litteris vivebat. E temporis notis, quae sane multae in his ipsis Tusculanis exstant, luculentissime apparet, eas post libros de Finibus Bonorum et Malorum anno DCCVIII. U. c. (46 a. Chr.) inchoatas, easdemque anni DCCIX. initio (45 a. Chr.) absolutas esse. Nomen duxerunt a *Tusculano*, Ciceronis praedio (v. Indic. historic. vv. *Tusculum* et *Tusculanae Disp.*).

Aperiunt autem hi libri res ad beate vivendum maxime necessa-

rias. Primus enim est de contemnenda morte; secundus de tolerando dolore; de aegritudine lenienda tertius; quartus de reliquis animi perturbationibus; quintus eum locum complexus est, qui totam philosophiam maxime illustrat; docet enim, ad beate vivendum virtutem se ipsa esse contentam [1]). Licet unusquisque horum librorum proprium quoddam et peculiare argumentum pertractare videatur; omnes tamen communi quodam societatis vinculo ita inter se cohaerent, ut ad unum eundemque finem spectent. Etenim omnes quinque libri referendi sunt ad methodologiam ethicam vel asceticam, quam vulgo dicunt, quae, quomodo, remotis virtutis impedimentis, efficiendum sit, ut appetitus rationi obediant, praecipit: quem quidem locum Tullius breviter perstrinxit in libris de Officiis [2]). Scilicet tanquam summum, quod sequamur, propositum nobis esse debet, ut beate vivamus. Beata autem vita constat in animi constantia, tranquillitate et aequabilitate. Si quis igitur vitam beatam consequi vult, efficere debet, ut rationi obediant appetitus omniaque removeantur, quae illam animi constantiam perturbare videantur. Ad ea autem, quae hominum animos misere cruciant atque macerant, referendus est sine dubio *metus mortis*. Itaque in his libris, in quibus Tullius omnia, quae vitae beatae adversarentur, removere, quae autem eam adiuvarent, afferre studuit, aptissime primo loco efficiendum putavit, ut mors contemneretur. Nam, ut ipsius Ciceronis [3]) verbis utar, qui id, quod vitari non potest, metuit, is vivere animo quieto nullo modo potest; sed qui non modo, quia necesse est mori, verum etiam, quia nihil habet mors, quod sit horrendum, mortem non timet, magnum is sibi praesidium ad beatam vitam comparat.

Uti mors, ita corporis dolores in malis haberi et vitae tranquillitatem vehementer perturbare solent. Itaque secundo libro primum quaesivit, utrum dolor in malis ducendus esset, necne, et, posteaquam principum philosophorum de ea re sententias exposuit atque examinavit, docet, dolorem vel vinci, vel tolerari posse, si appetitus subiiciantur rationi: in qua re veram sapientiam cerni.

Quemadmodum autem sapiens corporis dolores ratione comprimere et domare debet, ne iis turbetur vitae constantia; ita summa ope niti debet, ut animus liberetur doloribus animi, i. e. aegritudine reliquisque animi perturbationibus. Quod quomodo effici posset, demonstrare conatus est libro tertio et quarto, et quidem de aegritudine separatim disputavit, quia in ea est miseriarum fons et caput.

Tali modo remotis omnibus, quae turbent animi constantiam et tranquillitatem, in qua vita beata posita est, toti disputationi tanquam cumulus accedit liber quintus, qui est omnium pulcherrimus et

1) de Divin. II. 1. 2) I. 29, 102. 3) Tuscul. Disp. II. 1, 2.

sententiarum ubertate gravissimus, quo ostenditur, virtutem se ipsa contentam esse ad vitam beatam.

V. *De fontibus, quibus Cicero usus est in Tusculanis.*

Cicero philosophiam suam duxit e Graecorum fontibus, et quidem in moralibus, ut supra demonstravimus, maximam partem Stoicorum vestigiis ingressus est. Sic Tusculanae Disputationes totae fere manaverunt e Stoicorum fontibus. In primo autem libro, qui est de contemnenda morte, fuse etiam atque copiose pertractavit locum de animorum immortalitate: quem paene totum ex Platone petivit, qui eandem doctrinam compluribus scriptis, veluti Phaedro, Menone, Timaeo, decimo libro de Republica, persecutus est, maxime vero in Phaedone. In secundo libro, qui agit de tolerando dolore, multis partibus Stoicos, tacitus tamen, secutus videtur. In tertio libro et quarto tantum non omnia e Stoicorum fontibus hausit; apprime auctore usus est Chrysippo; sed in tertio multis locis Crantoris, Academici, περὶ πένθους librum imitando expressit. In quinto libro ex Platone, Aristotele, Theophrasto, Xenocrate, Speusippo, Polemone, et vero etiam e Stoicorum libris doctrinam suam duxit.

In *quattuor primis* Tusculanarum libris, ut in aliis de philosophia scriptis, hanc in adhibendis graecis philosophis secutus videtur rationem, ut unum potissimum quem sequeretur auctorem, Chrysippum, ob oculos haberet et ad eum suum imitandi studium componeret, nec tamen eum converteret, sed ex eius sententiis atque decretis tantum delibaret, quantum ad rem ac consilium suum maxime conferre videretur. Neque ceteros, qui idem argumentum pertractaverunt, prorsus neglexit; sed, quae in singulis rebus ab iis elegantissime erant aptissimeque disputata, elegit, quae autem minus recte dicta erant, notavit, et, ubi ille quem sequitur auctor rem non satis accurate videbatur atque copiose exponere, alios in consilium adhibuit scriptores et, quae ab illo praetermissa erant, ex iis supplevit. Sed probe tenendum est, Ciceronem iis, in quibus graecos auctores secutus est, suum ipsum adiunxisse iudicium [1]). In imitandis autem atque exprimendis graecorum philosophorum scriptis tam insigni arte versatus est, ut sententias illorum atque argumenta non anxie collegisse, sed ex suo ipsius ingenio exprompsisse videatur.

VI. *De proprio Ciceronis philosophandi genere.*

Iam vero, si Ciceronis de philosophia libros et quam in iis inivit philosophandi rationem altius perscrutamur, praeclare intelligemus, eam saepissime proxime accedere ad socraticam rationem. Enimvero,

1) V. nos in libro dicto p. 91 sq.

quum Cicero argumentum aliquod omnibus ex partibus examinavit, tum, si ex allatis a se aliorum philosophorum sententiis, discrepantibus inter seque dissidentibus, aliquid veri vel certe verisimile elici posset, relictis philosophorum in suis disciplinis subtilitatibus et sano quo instructus erat mentis iudicio in consilium vocato, tentavit. Quam quidem ingressus rationem praeclarissimas saepe proposuit sententias. Sana igitur mens, tenerrimo quodam honesti iudicio coniuncta, quae nulli disciplinae adstringendam se tradit, in eius de philosophia scriptis maxime elucet. Itaque, ut firmo hac in re incederet pede, academico more diversorum philosophorum sententias comparavit, ut, quid recte ab iis atque probabiliter, quid parum recte disputatum esset, ex hoc quasi sententiarum earumque argumentorum ac rationum conflictu appareret. Socratis morem, quem Carneades quoque acutissime copiosissimeque tenuit, secutus, suam ipse sententiam texit, errore alios levare, et in omni disputatione, quid esset simillimum veri, quaerere studuit et, qui requirerent, quid quaque de re ipse sentiret, curiosius id facere dixit, quam necesse esset [1]); neque enim tam auctoritatis in disputando, quam rationis momenta quaerenda esse; quin etiam obesse plerumque iis, qui discere vellent, auctoritatem eorum, qui se docere profiterentur; desinere enim illos suum iudicium adhibere et id habere ratum, quod ab eo, quem probarent, iudicatum viderent. Ex iis igitur, quae de Ciceronis philosophandi ratione exposuimus, Ciceronem academicum Socraticum potius, quam solum novae academiae asseclam dicendum esse, concludi posse videtur.

VII. De disputandi genere, quo Cicero usus est in Tusculanis.

Uti cetera fere omnia de philosophia scripta, ita has Tusculanas Tullius dialogorum forma composuit. In plerisque dialogis suis copiosius quoddam et uberius atque fusum genus secutus est: qui erat mos ἀριστοτέλειος: in quo sermo ita inducitur, ut penes unum sit principatus. Posteaquam argumentum quoddam, de quo disputetur, propositum est, perpetua oratione (λόγῳ) explicatur, additis simul caussis atque argumentis, cur ita sentiat is, qui disputat; tum alter procedit et contra illius sententias perpetua oratione disputat, veluti in Academicis, in libris de Natura Deorum, de Divinatione, de Finibus. In Tusculanis autem partim socraticam contra alterius opinionem disserendi consuetudinem [2]), quae subtiliter interrogandi et respondendi rationem ita secuta est, ut rebus singulis insisteret et, quid quisque concederet, quid abnueret, intelligere studeret, et ex rebus concessis concluderet atque ita ad exitum perveniret, tenere

1) N. D. I. 5. 2) Cf. Tuscul. I. 8. 16 sq.

studuit: posteaquam autem illa interrogandi et respondendi ratione disputationem ad certum quendam exitum deduxit, hoc conciso et brevi disserendi genere relicto, reliqua perpetua oratione exposuit.

VIII. De pretio, quod statuendum est Tusculanis.

Tusculanae Disputationes referendae sunt, ut supra demonstravimus, ad eos libros, qui populariter magis, quam subtilius limatiusque perscripti sunt. Alia est enim illa, quum veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas; alia, quum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio[1]). Sed praestantissimae atque excelsissimae in iis expressae sunt sententiae et praecepta: quae quum omnes homines, tum maxime erectioris indolis adolescentes et magnificis sensibus imbuere, et animi firmitate augere, et ad praeclarissima quaeque erigere debent. Quum vel ipsa horum librorum argumenta ita comparata sint, ut sine ullis orationis ornamentis et illecebris exposita sponte animos advertant ad se rapiantque; tum eo dicendi genere explanata et illustrata sunt, ut, quo minus illud ad severas orationis leges exactum et castigatum sit, hoc libentius in eo conquiescas. Etsi negari non potest, hos libros multis locis festinantius[2]) et negligentius, et multo minus, quam alia eiusdem Tullii de philosophia scripta, elimatos ac perpolitos esse, multaque in iis inesse, in quibus philosophi subtilitas et diligentia desideretur; tanta tamen et sententiarum ubertate, gravitate ac salubritate, et orationis facilitate, iucunditate et venustate sese commendant, ut et in utilissimis et in suavissimis philosophi nostri scriptis iure censeri queant. Atque, uti in Ciceronis orationibus rhetoricisque libris summum romani sermonis splendorem et maiestatem, summamque ac vix imitandam artem admiramur, ita hae de philosophia disputationes egregium dialogi formae specimen exhibent, in qua oratio, artis regulis minus adstricta, liberius evagatur et gratam quandam negligentiam sequitur.

In omnibus Ciceronis de philosophia scriptis eius ingenium, poesis veneribus omniumque doctrinarum varietate et copia excultum et philosophiae subtilitate subactum, eiusque ubertate nutritum praeclare enitescit. Etenim in coniungendis sobrie moderateque orandi praeceptis cum philosophiae gravitate atque severitate admirabilem quandam artem probavit. Inter publicam enim eloquentiam et contritum vulgaremque, atque tetricum ac difficilem sermonem quum semper medium tenere studuerit, aequabile quoddam et temperatum quietumque exstitit orationis genus. Verum, etsi maximam partem

1) Cicero de Offic. II. 10, 35. 2) *F. A. Wolfius* in Praef. edit. suae p. IV. Tusculanas unius vel duorum mensium fetum esse putat Atque ex hac ipsa festinatione factum est, ut hi libri referti sint ἀναακολούθοις verborum consecutionibus.

in philosophiae disquisitionibus eius sermo placidi fluminis instar decurrit, semper tamen prudenter stilum ad rei quam pertractavit momentum composuit. In subtilioribus enim argumentis exponendis oratio fere pura est atque dilucida, nullis adhibitis sermonis illecebris ac lenociniis; quum autem de rebus grandioribus, veluti de divino numine eiusque virtutibus, de mundi pulchritudine, ordine atque ornatu, de moralis doctrinae gravissimis argumentis verba facit, atque ipsae res verba rapiunt; tum oratio sublimiore quasi spiritu exsurgit et summo romani sermonis splendore ac maiestate, et beatissima quadam ingenii ubertate elucet.

TUSCULANARUM DISPUTATIONUM

LIBRI PRIMI,

QUI EST DE CONTEMNENDA MORTE,

CONSPECTUS.

I. Prooemium, in quo Cicero graecae philosophiae latinis litteris illustrandae consilium exponit Romanorumque ingenium, mores, rem et domesticam et publicam, litteras artesque cum Graecorum comparat. cap. 1—4.

II. Disputatio. Ponitur ab auditore: malum esse mortem. Quaeritur, iisne mors malum sit, qui iam mortui sint, an iis, quibus moriendum sit. *Malum* autem eam vim habet, ut idem sit, quod *miserum,* quoniam mors ex iis malis est, quae sensibus percipiantur. Quod si igitur mors utrisque malum aut miserum est, sequitur, ut omnes miseri sint, et non solum miseri, sed etiam semper miseri, quoniam non solum ii miseri sunt, qui vivunt, sed etiam ii, qui mortui sunt. c. 5. §. 9.

Sententia proposita refellitur. Primum demonstratur,

1. *Mortem non esse malam neque iis, qui iam mortui sunt, neque iis, qui adhuc vivunt.* Nam *a*) quae de deteriore post mortem statu feruntur, poetarum et pictorum commenta sunt et idcirco nobis non metuenda. c. 5. §. 10. — *b*) Neque tum mors miserum (malum) potest esse, si homines post mortem nulli sunt. Nam *α*) *mortui* si nulli sunt, nec mortis sensum possunt habere, nec vitae fortunas recordari: ita, quia omnino non sunt, ne miseri quidem esse possunt. Ergo *mortuis* mors non est malum. c. 6. §. 11. — c. 7. Neque *β*) *viventes,* quum moriendum sit, miseri sunt, quia, quoniam post mortem nihil est mali, ne mors quidem est malum. Morti autem proxi-

mum tempus est post mortem, in quo, uti dictum est, mali nihil est. Ita ne moriendum quidem esse malum est; id est enim, perveniendum esse ad id, quod non est malum. c. 8. (Cf. c. 34.)

Tum docetur,

2. *Mortem non modo malum non esse, sed bonum etiam esse.*

a) Primum quaeritur, quid sit mors ipsa. Alii discessum animi a corpore putant esse mortem; alii nullum censent fieri discessum, sed una animum et corpus occidere, animumque in corpore exstingui. Qui discedere animum censent, alii statim dissipari, alii diu permanere, alii semper. — Porro quaeritur, quid sit ipse animus. — Variae philosophorum de animi natura sententiae, quae, ut inter se differant, in duas partes dividi possunt. Alii enim censent, animum esse materiam, alii diversum quiddam a corpore. c. 9—11.

b) Quaecunque autem earum sententiarum vera est, hoc certum est, *mortem aut malum non esse, aut bonum potius.* Nam α) si statuimus, animum esse materiam et cum corpore interire, pariter cum vita sensus amittitur; qui autem omnis sensus expers est, is miser dici non potest; ergo mors non est malum. β) Si vero statuimus, animum diversum quiddam esse a corpore et post mortem manere sive immortalem esse, sperare licet, animos, quum e corpore excesserint, in meliorem beatioremque posse pervenire statum. Quod si ita est, sequitur, *mortem non modo malum non esse, sed bonum etiam esse*[1]). c. 11. — Iam argumenta afferuntur, quibus demonstretur, *animos esse immortales.*

(1) *Argumenta quae dicuntur historica.* Immortalitatis opinionem hominibus natura innatam esse, α) primum confirmatur *auctoritate omnis antiquitatis:* quae quo propius aberat ab ortu et divina progenie, hoc melius ea fortasse, quae erant vera, cernebat. Antiquitatem autem hac animorum immortalitatis opinione imbutam fuisse, quum multis aliis rebus, tum *e sepulcrorum caerimoniis,* quas summa cura coluit, et e more claros viros et feminas in deorum numerum transferendi intelligere licet. c. 12. — β) tum *consensu populorum omnium* de animorum immortalitate: unde apparet, hanc opinionem non collocutione aut conventione hominum effectam, neque institutis aut legibus confirmatam esse, sed natura omnibus innatam. c. 13 — γ) denique eo, quod *omnibus cura innata est eorum, quae post mortem futura sint.* Inhaeret enim in mentibus quasi saeculorum quoddam augurium futurorum, idque in maximis ingeniis altissimisque animis et exsistit maxime, et apparet facillime: quo quidem dempto, quis tam esset amens, qui semper in laboribus et periculis viveret. c. 14. 15.

1) V. nos in libro dicto *de Ciceronis in philos. mer.* p. 218 sq. 7).

(2) *Argumenta quae dicuntur metaphysica* (rationis a priore). Antequam autem Cicero ad enumeranda et examinanda haec argumenta transit, primum quaerit, qualis animo informandus sit animorum post mortem status; id autem ratione discendum est: cuius ignoratio vanas et ridiculas de statu inferorum opiniones finxit. c. 16. Antiquorum philosophorum sententiae recensentur. c. 17. 18. Ciceronis sententia haec est: Animus, quum e corpore excesserit, quia natura eius spirabilis vel ignea est, ad superiorem regionem evadit, quae naturam habet animi naturae similem: quam quum contigit et agnovit, iunctis ex anima tenui et ex ardore solis temperato ignibus insistit et finem altius se efferendi facit, in eaque sede nulla re egens aletur et sustentabitur iisdem rebus, quibus astra sustentantur et aluntur. Atque tum erimus beati, quum, corporibus relictis, et cupiditatum et aemulationum erimus expertes, totosque nos in contemplandis rebus perspiciendisque ponemus. c. 19—21.— Tum exquirere studet, quid sit, quod multi philosophi inveniantur, qui animos immortales esse negent. — Nulla alia caussa est, nisi quod nequeunt, qualis animus *sine* corpore sit, intelligere et cogitatione comprehendere. Id autem nihil est, nisi forte dicimus, quod nunquam vidimus, id quale sit, intelligere nos non posse. At ut deum, corpore liberatum, ita animum cogitatione complecti possumus; immo, si animi naturam intuemur, multo difficilior nobis multoque obscurior debet esse cogitatio, qualis animus in corpore sit, tanquam alienae domi, quam qualis, quum exierit et in liberum caelum quasi domum suam venerit. c. 22. His de animorum post mortem statu praemissis, iam sequuntur

Argumenta, quibus demonstrari possit, animos esse immortales.

a) Primum argumentum platonicum, *a natura animi* ductum. Animus sua, non aliena vi movetur. Quum vero id solum, quod se ipsum movet, quia nunquam deseritur a se, nunquam ne moveri quidem desinit; animus aeternus sit et immortalis necessse est. Principii ut nulla origo est, ita ne occidit quidem. c. 23.

b) Alterum argumentum, *a facultatibus animi* ductum. Animus iis facultatibus instructus est, quae, nisi a deo, aliunde ad hominem venire non possunt; divinae igitur ob eamque rem aeternae sint necesse est. *α*) Primum habet *memoriam:* quae duplicem vim habet; primum enim de Platonis sententia est recordatio vitae superioris: e qua ut intelligitur, animum, antequam in corpus intraverit, in rerum cognitione viguisse, ita concludi debet, eum etiam relicto corpore permansurum esse. Tum memoria hanc vim habet, ut sit ea animi facultas, qua tenere olim in hac vita percepta ac revocare, quandocunque lubet, possimus. c. 24. Haec autem praeclara animi

vis quum nihil inveniatur unde oriri possit, divinam originem habeat necesse est. c. 25. §. 60. 61. — β) Porro reliquae animi facultates, quae tot res et tantas efficiunt, non ex hac terrena mortalique et caduca natura concretae esse possunt, sed clare ostendunt, divinam se habere vim ob eamque rem interire non posse. c. 25. §. 62. c. 26.

c) Tertium argumentum, *a simplici animi natura* ductum. Animus simplex est: ita nec dividi potest, nec interire; est enim interitus quasi discessus et secretio earum partium, quae ante interitum iunctione aliqua tenebantur. c. 27. §. 66. (Hoc argumentum, paucis aliis interiectis, c. 29. §. 71. iterum commemoratur.)

(3) Sententia proposita, immortales esse animos, defenditur ab iis, quae contra eam afferri possint.

a) Quod primum obiici possit, animum non videre formam suam nec scire, ubi habitet; id leve est. Nam, ut oculus, sic animus, se non videns, alia cernit: facultates certe suas videt. c. 27. §. 66. 67. Et, ut deus, etsi oculis videri non potest, agnoscitur ex operibus suis; ita ex divinis animi facultatibus eius vis divina agnoscitur. c. 28. — (Hic iterum affertur argumentum immortalitatis, a simplici animi natura ductum. — Tum sequuntur Socratis et Catonis exempla, quae luculente demonstrant, haec de animorum immortalitate persuasio, quae firmis nitatur argumentis, quantam ad contemnendam mortem vim habere possit atque efficacitatem. — Socratis sententia de animorum post mortem statu exponitur. — Catonis exemplum admonet, ut pauca dicantur de morte, quam quis sibi ipse consciscit. — Sententia: *totam philosophorum vitam commentationem mortis esse,* egregie illustratur. c. 29—31.)

b) Tum refelluntur *Stoici,* qui animos manere dicunt, quum e corpore excesserint, sed non semper: quod ineptum est; dant enim id, quod difficillimum in caussa est, posse animum manere corpore vacantem; tollunt autem id, quod facile est, eos semper manere. c. 31. 32. §. 78. Itemque Panaetius confutatur, qui, quod et nascerentur animi, et in morbum caderent, eos etiam interire concludebat. c. 32. §. 79. c. 33.

3. Cicero ad propositum: *in morte nihil esse mali,* regressus, quaestionem, quam iam supra attigerat, *num, ne si intereant quidem animi, in malis ducenda sit mors,* retractat. Ne sic quidem malum est mors. Nam,

a) uti supra demonstratum est, si animus sic interit, ut corpus, post mortem nullum sensum habemus. (Cf. supra c. 11.) c. 34. §. 82.

b) Ipse autem animi a corpore discessus si fit cum dolore, is perquam est exiguus; at plerumque fit sine sensu, nonnunquam etiam cum voluptate. c. 34. §. 82.

c) Neque discessus a vitae bonis angere nos et excruciare potest; nam, quum vita miseriis et calamitatibus referta sit, mors a malis potius, quam a bonis nos abducere dicenda est. c. 34. §. 83. — c. 36.

d) Et, si hoc ipsum concedatur, bonis rebus homines morte privari, tamen idcirco mors malum non est. Nam mortui, quoniam non sunt, nec ullus sensus iis relinquitur, nec vitae commodis carere possunt, nec eorum desiderium habere. Neque vero dici potest, id ipsum odiosum esse, sine sensu esse; nam nihil potest in eo esse, qui ipse non est. c. 36. 37. (Neque haec opinio, mortalem esse animum, deterrebit sapientem, quo minus res moliatur, aeternitate dignas, et posteritatem ipsam, cuius sensum habiturus non sit, ad se putet pertinere. Nam sapiens non cupiditate gloriae, quam mortuus sensurus non sit, sed virtutis, quam necessario gloria consequitur, in iis, quae agit, ducitur. c. 38.)

e) Neque mors ante tempus vel mors inexspectata malum dici potest, quum omnino mors non malum sit, et natura non ad praestitutam diem vitam nobis commodaverit. Licet igitur naturae vitam repetere, quum vult. Et vero diuturnitas ac brevitas vitae sunt notiones quae dicuntur relativae. c. 39.

4. *Conclusio totius disputationis.* Ergo, quum ex omni disputatione illud sequatur, ut mors nullo modo in malis ducenda sit, mortem contemnamus neque mollissimis cogitationibus effeminemur, sed totam vim bene vivendi in animi robore et magnitudine, et in omnium rerum humanarum contemptione et in omni virtute ponamus. Exempla Theramenis, Socratis aliorumque, qui praeclare factorum conscii forti animo mortem occubuerunt. c. 40 — 42. (Digressio. De humatione et sepultura mortuorum quid statuendum sit, exponitur. c. 43 — 45.)

Iam Cicero redit ad ea, quae supra de contemnenda morte protulit. Scilicet mors tum aequissimo animo oppetitur, quum suis se laudibus vita occidens consolari potest. Nemo parum vixit, qui virtutis perfectae perfecto munere functus est. Gloria autem, etsi nihil habeat, cur expetatur, tamen virtutem tanquam umbra sequitur. Sapiens igitur non solum fidenti animo gradietur ad mortem, in qua aut summum bonum, aut nullum malum esse cognovit, sed etiam secundis suis rebus mori volet. c. 46.

III. Epilogus. Epilogi loco afferuntur ipsorum deorum de morte iudicia, quae ostendunt, eos quoque mortem in bonis habere, et clarorum virorum qui laeto animo mortem pro patria oppetiverint testimonia. Quae quidem omnia et omni nos mortis metu liberare, et spem de futura vita, in qua beati erimus, firmare debent.

TUSCULANARUM DISPUTATIONUM

LIBRI SECUNDI,

QUI EST DE TOLERANDO DOLORE,

CONSPECTUS.

I. Prooemium. Posteaquam Cicero philosophiae studium contra eius vituperatores defendit Romanosque ad idem studium colendum latinisque litteris illustrandum cohortatus est, docuitque philosophiam a liberaliter eruditis, adhibita disserendi elegantia, ratione et via tractandam esse: colloquium ita inducitur, ut primum, hesterna disputatio quantam vim habeat ad animum mortis metu et eo genere molestiae liberandum, paucis repetatur, tum universae philosophiae ad animos contra inanes sollicitudines, cupiditates timoresque firmandos muniendosque vis laudetur. c. 1—4.

Prior pars disputationis.

II. Propositum (θέσις). *Dolor maximum est malorum omnium.* Haec sententia statim eo argumento, quod dedecus et turpitudo maius sit dolore malum, refellitur, ut iam immutata sic proponatur: *dolor malum est.* c. 5. Sequitur, ut quaeratur, dolor (corporis) malumne sit, et quatenus sit. Ad hanc quaestionem illustrandam et explanandam trium principum disciplinarum de hoc argumento sententiae recensentur.

1) Sententia *Cyrenaicorum* (*Aristippi*) et *Epicureorum* confutatur. c. 6. 7. §. 17. (Hic Cicero suam ipse profert sententiam, dicens, dolorem rem esse tristem, asperam, amaram, inimicam naturae, ad patiendum tolerandumque difficilem, ergo etiam malum: quod ita esse, intelligere licet ex eo, quod etiam fortissimos viros doloris cruciatibus frangi et lamentari videmus. — Exempla Philoctetae, Herculis, Promethei, e poetis tragicis repetita. c. 7. §. 18. 19. c. 8—10. Hinc nascitur brevis digressio de usu locorum e poetis petitorum, qui disputationibus de philosophia institutis admisceantur. Poetae carpuntur, quod, quum fortissimos homines inducant lamentantes, animos nostros molliant virtutisque nervos elidant. c. 11. Multo magis autem vituperandi sunt virtutis magistri, philosophi, qui summum malum dolorem dicunt. Rursus perstringitur Epicuri sententia. c. 12. §. 28.)

2) Sententia *Stoicorum*, qui nihil malum esse dicebant, nisi quod turpe atque vitiosum esset; dolorem igitur asperum illum quidem esse et contra naturam, sed malum esse omnino negabant, quia

vita beata in una virtute posita esset. — At haec ratio inepta est et redit ad verborum controversiam, nec quidquam valet ad tollendum dolorem. c. 12. §. 29. c. 13. §. 30.

3) Sententia eorum philosophorum (*Peripateticorum*), qui dolorem malum illum quidem esse dicebant, sed, cum turpitudine comparatum, paene nullum esse. Atque hanc quidem sententiam secutus est Cicero. Nam, ut honestum summum bonum est, cetera corporis et fortunae bona perexigua sunt, ita turpitudo summum malum est, cetera externa vel corporis mala cum turpitudinis malo vix comparanda. Itaque, si turpitudo peius est, quam dolor, nihil est plane dolor. Nam turpe est dolore frangi. Qui autem virtutis compos esse vult, omnem turpitudinem fugiet. Virtus igitur tantam in se habet vim, ut ei cedere debeat dolor. Quattuor virtutes quae dicuntur cardinales enumerantur, ostenditurque, nulli earum satisfieri posse, nisi dolor contemnatur. Ergo aut nulla virtus est, aut contemnendus omnis dolor. c. 13. §. 31. c. 14. princ.

Altera pars disputationis.

Iam vero, si, dolorem dolorem i. e. malum esse, ita conceditur, ut, eum virtute, nominatim fortitudine, opprimi posse, statuatur, quaeritur, quo modo illa virtus, quae vi sua efficit, ut dolorem contemnamus, comparanda sit. Haec virtus comparatur:

a) *Exercitatione et consuetudine.* Exempla iuvenum Spartae, severa disciplina institutorum, Romanorum militiae, Eurypyli, venatorum, pugilum, luctatorum, gladiatorum. c. 14 — 17.

b) *Ratione.* Hanc disputationem ita ingreditur Tullius, ut, quod supra demonstratum erat, paucis repetat, dolorem malum illum quidem esse, sed omnem dolorem esse tolerabilem, virtutemque postulare, ut eum toleranter patiamur, ipsum nomen *virtutis*, a *viro*, cuius propria maxime sit fortitudo, ductum, satis ostendere, doloris contemptionem maxime pertinere ad virtutem, neque quemquam virtutis compotem vel virum esse posse, nisi dolorem contemnat. c. 18. Quaeritur, quo modo ratio efficiat, ut dolor tolerabilis fiat. Remedia autem doloris non sunt quaerenda ab Epicuro, qui, quum dolorem summum malum dicat, tamen praecipit: „Neglige dolorem; nam dolor summus brevis est et, si est diuturnus, non est summus, et habet laetitiae plus, quam molestiae.“ c. 19. Petenda est igitur medicina ab iis, quibus, quod honestum sit, summum bonum; quod turpe, summum videtur malum. Quod si nobis persuasum est, reliquum est, ut certa quaedam rationis praecepta sequamur. c. 20. Qualia sunt haec:

α) Tute tibi impera. Nam quum animus sit in partes tributus duas, alteram, rationis participem, alteram expertem; illa huic im-

perare, h. e. ratio temeritatem coercere debet. Tres gradus imperii rationis in temeritatem, vel ut domini in servos, vel ut imperatoris in militem, vel ut parentis in filium. c. 21. 22. §. 51.

β) Propone animo species honestas virorum, qui fortiter tulerunt dolores. c. 22. §. 52. 53.

γ) Cogita, quid fortitudine et animi magnitudine dignissimum sit. Animus intentione sua depellit pressum omnem ponderum; remissione autem sic urgetur, ut se nequeat extollere. Adhibenda est igitur animi contentio, cuius ut in corpore, sic in animo magna vis sit. c. 22. §. 53. extr. c. 23. §. 54.

δ) Cogita, quam turpis sit viro gemitus elamentabilis et fletus muliebris; c. 23. §. 55. 56. c. 24. §. 57. contra, quam honestum sit, dolorem placide atque sedate ferre. c. 24. §. 58. 59. Hoc igitur tibi propone: amplitudinem animi, quae maxime eminet contemnendis doloribus, unam esse omnium rem pulcherrimam. c. 25. 26. Haec autem patientia dolorum in omni genere aequabilem se praebeat, i. e. ne aliis in doloribus fortior, in aliis minus fortis sis. Nam, quod a certa ratione proficiscitur, in omni genere aequabile esse debet; ita fortitudo, a certa ratione profecta, in omni genere dolorum eandem habere debet vim. c. 27. §. 65.

III. Conclusio totius disputationis. Quae quum ita sint, existimare debemus, dolorem, etiamsi malum sit, tantulum tamen esse, ut a virtute ita obruatur, ut nusquam appareat, praesertim quum paratum sit illud ex hesterna disputatione de contemnenda morte perfugium. c. 27. §. 66. 67.

TUSCULANARUM DISPUTATIONUM

LIBRI TERTII,

QUI EST DE LENIENDA AEGRITUDINE,

CONSPECTUS.

I. Prooemium versatur in laudibus philosophiae: quae quum medicina animi sit, eaque in potestate nostra sita; dolendum esse dicit Cicero, medicinae corporis multum et honoris haberi, et temporis tribui, illam autem animi medicinam contemni et negligi. c. 1. §. 1. Caussae morborum animi breviter dinumerantur: perversa iuventutis educatio et institutio, lectio poetarum, gloria et fama popularis, pecuniae cupiditas, voluptatum libido. §. 2. c. 2. §. 3. 4. Morbi animi et perniciosiores, et plures sunt, quam corporis. Illorum igitur cu-

ratio magis necessaria est, quam horum. Animi autem medicina quaerenda est a philosophia. c. 3.

II. Propositum (θέσις). *Cadit in sapientem aegritudo.*

A. Refutatio sententiae propositae.

Sententia proposita: *cadere in sapientem aegritudinem,* a Cicerone ita refutatur, ut demonstret, eam secum pugnare. Nam si aegritudo in sapientem cadit, sapiens insanire dicendus est; omnis enim animi perturbatio insania est; aegritudo autem animi perturbatio est: sapiens igitur, qui aegritudine premitur, insanit. — Subiunguntur quaedam de vi latini nominis *insaniae.* Latini enim omnem animi affectionem, lumine mentis carentem, insaniam, amentiam, dementiam appellant et idcirco eam removent a sapiente. Comparantur graeca nomina μανίας et μελαγχολίας. c. 4. 5.

Quoniam natura fere in animis tenerum quiddam atque molle est, quod aegritudine quatiatur; facile inducimur, ut existimemus, aegritudinem in sapientem cadere. At philosophiae propositum esse debet, ut omnem imbecillitatem nostram atque mollitudinem exstirpet animosque omnibus miseriis liberet. c. 6. Itaque Cicero primo Stoicorum argumentis breviter adstrictis demonstrare conatur, in sapientem cadere non posse aegritudinem.

a) *Prima argumentatio.* Nemo est sapiens, nisi fortis; aegritudo autem repugnat fortitudini: non cadit ergo in sapientem aegritudo. c. 7. §. 14. 15.

b) *Altera argumentatio.* Sapientis animus ita semper affectus est, ut ratione optime utatur: nunquam igitur perturbatus est; at aegritudo perturbatio est animi: semper igitur ea sapiens vacabit. §. 15. extr.

c) *Tertia argumentatio.* Sapiens moderatus et temperans et constans et quietus est: aberit igitur a sapiente aegritudo. c. 8.

d) *Quarta argumentatio.* Sapiens nunquam irascitur; si autem caderet in sapientem aegritudo, caderet etiam iracundia: qua quoniam vacat, aegritudine etiam vacabit. c. 9. §. 19.

e) *Quinta argumentatio.* Sapiens misericordia et invidentia vacat; si vero sapiens in aegritudinem incidere posset, posset etiam in misericordiam, quae est aegritudo ex alterius rebus adversis, et in invidentiam, quae est aegritudo ex alterius rebus secundis: abest ergo a sapiente aegritudo. §. 20. c. 10. §. 21.

B. Latior totius de aegritudine loci expositio.

His Stoicorum more contortius conclusis, totum de aegritudine locum latius et diffusius explanare et illustrare aggreditur, ut senten-

tias tamen illorum potissimum in usum suum convertat, quia maxime forti et virili utuntur ratione atque sententia. — Peripateticorum ratio, qui mediocritates perturbationum animi probent, reiicitur. — Vocabula πάθος et *aegritudo* inter se comparantur. — His praemissis, omnis disputatio dividitur in duas partes: quarum altera est de origine et caussa aegritudinis, altera de eius curatione. §. 22. 23.

a. PRIOR PARS DISPUTATIONIS.

DE CAUSSA AEGRITUDINIS.

Caussa non aegritudinis solum, sed etiam reliquarum perturbationum in opinione sita est. Perturbatio autem est animi motus rationis expers, isque aut boni, aut mali opinione excitatur. Hinc bifariam quattuor perturbationes aequaliter distributae sunt. c. 11. §. 24. 25. Nam

Perturbationes
exsistunt

aut ex opinione boni		aut ex opinione mali	
aut ex opinione *praesentis boni:* *Laetitia.*	aut ex opinione *impendentis boni:* *Cupiditas.*	aut ex opinione *praesentis mali:* *Aegritudo.*	aut ex opinione *impendentis mali:* *Metus.*

His perturbationibus omnibus viribus repugnandum est, si vitam tranquille placideque traducere volumus. Huic autem disputationi propositum est, ut *aegritudo* depellatur: §. 25. quam omnium perturbationum gravissimam esse, aliquot exemplis probatur. c. 12. 13. princ. Quibus praemissis, Tullius redit ad explicandam caussam aegritudinis et, posteaquam eam exsistere dixit, quum quid ita visum esset, ut magnum quoddam malum adesse et urgere videretur, examinat *Epicuri* et *Cyrenaicorum* de aegritudine eiusque caussa sententiam. Utrique in eo consentiunt, quod aegritudinem in natura sitam esse censent; eo tamen differunt, quod Epicurei, aegritudinem omnino opinione mali, quod accidat, effici, sentiunt; Cyrenaici autem, non ex omni malo, sed insperato et necopinato malo eam oriri, statuunt. Cicero concedit, omnia, quae mala putentur, repentina et improvisa graviora esse, quam provisa et praemeditata, §. 28. et, etiamsi non haec una res efficiat maximam aegritudinem, tamen, quoniam multum valeat provisio animi et praeparatio ad minuendum dolorem, aegritudinis medicinam, quam illi adhibeant, praecipientes, semper omnia homini humana meditata esse debere, probandam iudicat. c. 14. 15. §. 31. Iam ad utriusque scholae sententiam uberius exponendam diligentiusque examinandam transit.

a) *Sententia Epicureorum.* Epicurus dicit, omnes in aegritudine esse, qui se in malis esse arbitrentur, sive illa ante provisa et exspectata sint, sive inveteraverint; nam neque vetustate minui mala, nec fieri praemeditata leviora; stultamque etiam esse meditationem futuri mali, aut fortasse ne futuri quidem: satis esse odiosum malum omne, quum evenerit; qui autem semper cogitaverit, accidere posse aliquid adversi, ei fieri illud sempiternum malum; si vero ne futurum quidem sit, frustra suscipi miseriam voluntariam: ita semper angi aut accipiendo aut cogitando malo. §. 32. Levationem autem aegritudinis ponit in avocatione a cogitanda molestia et revocatione ad contemplandas voluptates. §. 33.

Has Epicuri sententias refellere conatur Cicero. α) Primo reprehendit Epicureos, quod praemeditationem rerum futurarum reiiciant. — β) Deinde ostendit, revocationem illam a contuendis malis contra naturam esse. c. 16. — γ) Denique probat, quam perversum sit, quod Epicurei cogitationes eius, qui prematur aegritudine, non ad animi bona, virtutes, sed ad corporis voluptates traducant. c. 17 — 19. Porro contra eos disputat, qui Epicurum defendant, dicentes, primum mores eius esse integros, dein voluptatem Epicuri esse *non dolere,* denique saepe eum laudare virtutem. c. 20. Postremo se excusat, quod saepe Epicureos aggrediatur. c. 21.

b) *Sententia Cyrenaicorum.* Primo repetit ea, quae iam supra paucis perstrinxerat. Concedit enim, aegritudinem partim exsistere ex malo inexspectato et necopinato, et, quod provisum ante non sit, id ferire vehementius; sed negat, esse in hoc omnia, additque, si diligenter necopinatorum naturam consideres, intelligi, non subita ipsa magis conturbare, sed, quod omnia subita maiora videantur, primum, quod, quanta sint quae accidunt, considerandi spatium non detur, deinde, quod, quum videatur praecaveri potuisse, si provisum esset, quasi culpa contractum malum aegritudinem acriorem faciat. Quod ita esse, temporis diuturnitas declarat, quae ita mitigat, ut, iisdem malis manentibus, non modo leniatur aegritudo, sed in plerisque tollatur. — Exempla afferuntur, quibus sententia proposita stabilitur. c. 22.

Quoniam Cicero docuit, vetustate aegritudinem minui vel plane tolli; iam iis, qui obiiciant, si tempus omnem aegritudinem levet, non opus esse ratione aut omnino consolatione illa, qua doceatur, nihil oportere inopinatum videri, ita respondet, ut demonstret, hanc animis medendi vim non esse in ipsa diuturnitate positam, sed in cogitatione diuturna, nihil esse in re mali. — Consolatio autem illa, necesse esse homini tale quid accidere, valet plurimum; nam, etsi de ipsa summa mali nihil detrahit, id tamen efficit, ut nihil eveniat in-

opinatum. Ergo ista necopinata non habent tantam vim, ut aegritudo ex iis omnis oriatur; feriunt quidem fortasse gravius, sed non id efficiunt, ut ea, quae accidant, maiora videantur: quia recentia sunt, maiora videntur, non, quia repentina.

Itaque, quoniam non ipsa diuturnitas, sed cogitatio diuturna, nihil esse in re mali, dolori medetur: consentaneum est, ut, quod usus docet, id ratione statim praecipiamus. Duplex est autem ratio veri reperiendi; nam aut ipsius rei natura qualis et quanta sit quaerimus, aut a disputandi subtilitate orationem ad exempla traducimus. c. 23. 24. Refellitur Carneades, qui, propositam necessitatem conditionis humanae commemorationemque alienorum malorum ad levandam aegritudinem pertinere, negabat. c. 25. §. 59. 60.

Iam Cicero redit ad sententiam supra a se propositam, aegritudinis caussam nullam aliam esse, nisi opinionem et iudicium magni praesentis atque urgentis mali: qua quidem caussa intellecta, totam aegritudinem evelli posse. §. 61. Sed ad hanc opinionem mali quum illa etiam opinio accessit, *ad officium pertinere, ferre illud aegre, quod acciderit:* tum denique efficitur illa gravis aegritudinis perturbatio. Exempla afferuntur de hominum dolori et luctui indulgendi proclivitate, e quibus luculentissime apparet, voluntate et iudicio suscipi aegritudinem, saepe certo temporis spatio terminari, et aliam animi perturbationem alia tolli posse. Ergo *aegritudo opinionis, non naturae est malum.* Quod ita esse, confirmatur etiam a) eo, quod nihil plus valet ad ponendum dolorem, quam quum est intellectum, nihil profici eo et frustra esse susceptum, b) quod, qui multa sint saepe perpessi, facilius ferunt, quicquid accidit, obduruisseque sese contra fortunam arbitrantur, ut ipsa defatigatio miseriarum aegritudines leniōres faciat, c) quod sapientissimi homines, quum intelligant, se nondum perfectam sapientiam consecutos esse, tamen in hoc malo aegritudine non premantur, quia nulla admisceatur opinio officiosi doloris, luctumque et maerorem viri esse non putent. c. 28. — Subiiciuntur quaedam ad refutandam sententiam eorum, qui cedendum censeant dolori, quia, quum sit naturalis, naturae obsisti nequeat, ideoque consolationibus eum nihil levari. c. 29. 30. 31. princ.

Sequitur *completa Stoicorum definitio aegritudinis:* Aegritudo est opinio mali praesentis, et quidem *recens:* quod verbum sic interpretantur, ut non tantum illud recens esse velint, quod paullo ante acciderit, sed quamdiu in illo opinato malo vis quaedam insit, ut vigeat et habeat quandam viriditatem, tamdiu appelletur recens. §. 75.

b. ALTERA PARS DISPUTATIONIS.

DE

OFFICIIS CONSOLANTIUM.

Officia consolantium aegritudinem sunt tollere aegritudinem funditus, aut sedare, aut detrahere quam plurimum, aut supprimere, nec pati manare longius, aut ad alia traducere. Haec consolandi genera singula singuli philosophi sequuntur. Cicero autem haec omnia colligenda censet, quia alius alio modo moveatur, eamque adhibendam curationem, quam quisque recipere possit, opportunumque tempus sumendum esse. §. 76. Singula consolandi genera accuratius et uberius illustrantur. c. 32. 33.

III. Conclusio totius disputationis. Posteaquam Cicero se excusavit, quod, quum quaesitum esset, possetne in sapientem cadere aegritudo, a proposito aberrans totam de aegritudine doctrinam complexus esset: eam sententiam, qua totius disputationis caussa contineatur, ut, *quidquid sit in aegritudine mali, id non naturale sit, sed voluntario iudicio et opinionis errore contractum*, repetit, et, quanquam, universa aegritudine sublata, reliquorum malorum e quibus oriatur aegritudo remedia non magnopere quaerenda sint, tamen singularum rerum proprias consolationes non inutiles esse iudicat. Deinde, quae superiore disputatione latius et diffusius exposita erant, paucis comprehendit. Denique varia aegritudinis genera breviter dinumerat et viam sibi munit ad sequentis disputationis argumentum. c. 34.

TUSCULANARUM DISPUTATIONUM

LIBRI QUARTI,

QUI EST DE RELIQUIS ANIMI PERTURBATIONIBUS.

CONSPECTUS.

I. Prooemium. Laudantur Romani, quod, quum a primo Urbis ortu egregiis moribus institutisque, et disciplina ac temperatione civitatis eminuerint, tum, dominatu regio re publica liberata, progressionem admirabilem incredibilemque cursum ad omnem excellentiam fecerint. c. 1. §. 1. Iam antiquitus Romani studia doctrinae, aliunde arcessita, conservarunt et coluerunt. Cuius rei caussam a Pythagorae doctrina repetendam esse, quum coniectura probabile est, tum quibusdam etiam testimoniis historicis indicatur. §. 2. 3. c. 2. Philosophiam autem veteres Romani vita magis, quam litteris persecuti

sunt; serius demum, tempore illo, quum Atheniensium legati, Carneades, Critolaus et Diogenes, tres philosophi clarissimi, Romam venerunt (156 a. Chr.), praeclarissimae illius disciplinae studium laetius efflorescere coepit. Epicurei post C. Amafinium primi fuerunt, qui philosophiam suam litteris latinis consignarunt. c. 3. Pauca subiunguntur de academica philosophandi ratione. c. 4. princ.

II. Propositum (θέσις). *Non omni animi perturbatione sapiens videtur vacare.*

Huic sententiae Tullius ita respondet, ut, hesterna disputatione in partes vocata, *aegritudine* quidem sapientem vacare dicat; ea autem sublata, sequi etiam, ne metum quidem cadere posse in sapientem; nam metum esse earum rerum absentium, quarum praesentium sit aegritudo: reliquum igitur esse, ut demonstretur, ne duas quidem quae restent perturbationes, laetitiam gestientem et libidinem, in sapientem cadere. c. 4.

His autem relictis, totum de perturbationibus locum disputatione sua complecti ingreditur, atque ita quidem, ut Stoicorum rationem, qui quum de animi perturbationibus disputent, magnam partem in iis partiendis et definiendis occupati sint, medicinam autem perturbationum leviter tantum attingant, cum Peripateticorum ratione, qui, partiendi et definiendi spinis praetermissis, ad placandos sanandosque animos multa afferant, coniungendam iudicet. Tota igitur huius libri disputatio tripertita est.

A. *Prima pars* sistit divisiones et definitiones omnium perturbationum animi: in quibus presse sequitur Stoicorum vestigia. c. 6—14.

B. *Altera pars* docet, perturbationes in sapientem cadere non posse. In quo loco Tullius longius exspatiatur in refellenda Peripateticorum de perturbationum et necessitate et utilitate sententia. c. 15—26.

C. *Tertia pars* proponit remedia, quae perturbationibus adhibenda sint. c. 27—38.

A. PRIMA PARS.

DE

DIVISIONE ET DEFINITIONE PERTURBATIONUM.

a. *Definitio perturbationis eiusque partium descriptio. Perturbatio* (πάθος, *Leidenschaft*), quae oritur e iudicio et opinione (falsa), quae est imbecilla assensio (v. §. 15.), est *aversa a recta ratione, contra naturam, animi commotio* (ἡ ἄλογος καὶ παρὰ φύσιν ψυχῆς κίνησις, Diog. Laert. VII, 110.). Huius contraria est *constan-*

tia (εὐπάθεια, *innere Gleichmässigkeit, geordnete Seelenbewegung*). Perturbatio autem pro rerum qua excitatur diversa natura aut appetitus est, aut aversatio; res autem, quibus aut appetitus, aut aversatio movetur, aut praesentes sunt, aut futurae. Ergo quattuor sunt perturbationis genera. Nam

Perturbatio

exsistit

aut ex opinione boni		aut ex opinione mali	
ex opin. praesentis boni: *Laetitia,*	ex opin. futuri boni: *Libido,*	ex opin. praes. mali: *Aegritudo,*	ex opin. futuri mali: *Metus,*
opinio recens boni praesentis, in quo efferri rectum videatur. (ἡδονή, ἄλογος ἔπαρσις ἐφ' αἱρετῷ δοκοῦντι ὑπάρχειν, *ausgelassene Fröhlichkeit.*) Laetitiae opponitur ut constantia *Gaudium* (χαρά, εὔλογος ἔπαρσις, *Freude*).	opinio recens boni futuri. (ἐπιθυμία, ἄλογος ὄρεξις, *Lust.*) Libidini opponitur ut constantia *Voluntas*, quae quid cum ratione desiderat (βούλησις, εὔλογος ὄρεξις, *Wille*).	opinio recens mali praesentis, in quo demitti contrahique animo rectum videatur. (λύπη, συστολὴ ἄλογος, *Bekümmerniss.*) Aegritudini nulla opponitur constantia.	opinio futuri mali, quod intolerabile videatur. (φόβος, προσδοκία κακοῦ, *Furcht.*) Metui opponitur ut constantia *Cautio*, declinatio cum ratione (εὐλάβεια, εὔλογος ἔκκλισις, *Vorsicht*).
LAETITIAE species sunt:	LIBIDINIS species sunt:	AEGRITUDINIS species sunt:	METUS species sunt:
Malivolentia, voluptas ex malo alterius sine emolumento suo (ἐπιχαιρεκακία, ἡδονὴ ἐπ' ἀλλοτρίοις κακοῖς, *Schadenfreude*).	*Ira*, libido puniendi eius, qui iniuria laesit (ὀργή, ἐπιθυμία τιμωρίας τοῦ δοκοῦντος ἠδικηκέναι οὐ προσηκόντως, *Zorn*). Irae species:	*Invidentia*, aegritudo propter alterius res secundas (φθόνος, λύπη ἐπ' ἀλλοτρίοις ἀγαθοῖς, *Neid*).	*Pigritia*, metus consequentis laboris (ὄκνος, φόβος μελλούσης ἐνεργείας, *Trägheit*, *Arbeitscheu.*)
Delectatio, voluptas suavitate auditus animum deleniens (κήλησις, ἡδονὴ δι' ὤτων κατακηλοῦσα, *Entzücken*).	a) *Excandescentia*, ira nascens et modo exsistens (θυμός, ὀργὴ ἀρχομένη, *Aufwallung*).	*Aemulatio*, aegritudo, si eo, quod concupierit, alius potiatur, ipse careat (ζῆλος, λύπη ἐπὶ τῷ ἄλλῳ παρεῖναι, ὧν αὐτὸς ἐπιθυμεῖ, *Eifersucht*).	*Pudor* (αἰσχύνη, φόβος ἀδοξίας, *Scham*).
Iactatio, voluptas gestiens et se efferens insolentius (*Prahlerei*). Omittitur apud Diog. L. VII, 114. Praeter has a Zenone nominantur: Τέρψις, προτροπὴ τῆς ψυχῆς ἐπὶ τὸ ἀνειμένον (*Hang zur Sinnlichkeit*); Διάχυσις, ἀνάλυ-	b) *Odium*, ira inveterata (μῆνις, ὀργὴ πεπαλαιωμένη καὶ ἐπίκοτος, ἐπιτηρητικὴ δέ, *Hass*).	*Obtrectatio*, aegritudo ex eo, quod alter quoque potiatur eo, quod ipse concupierit (ζηλοτυπία, λύπη ἐπὶ τῷ καὶ ἄλλῳ παρεῖναι, ἃ καὶ αὐτὸς ἔχει, *Missgunst*).	*Terror*, metus concutiens (ἔκπληξις, φόβος ἐκ φαντασίας ἀσυνήθους πράγματος, *Schreck*).
	c) *Inimicitia*, ira ulciscendi tempus observans (μῖσος, ἐπιθυμία τοῦ κακῶς εἶναί τινὶ μετὰ προκοπῆς [profectu] τινος καὶ παρατάσεως [incremento] *Rachsucht*).	*Misericordia*, aegritudo ex miseria alterius iniuria laborantis (ἔλεος, λύπη ὡς ἐπὶ ἀναξίως κακοπαθοῦντι, *Mitleid*, *Bedauern*).	*Timor*, metus mali appropinquantis (δεῖμα, φόβος δέος ἐμποιῶν, *Besorgniss*).
	d) *Discordia*, ira acerbior intimo corde suscepta (*Groll*).	*Angor*, aegritudo premens (ἄχθος, λύπη	*Pavor*, metus mentem loco movens (*Bestürzung*). Omittitur ap. Diog. L. VII, 112. *Exanimatio*, metus subsequens et quasi comes pa-

Laetitiae species sunt:	Libidinis species sunt:	Aegritudinis species sunt:	Metus species sunt:
σις ἀρετῆς (*Liederlichkeit*, *wüstes Wesen*). Diog. L. l. d.	Omittitur ap. Diog. L. VII 113. *Indigentia*, libido inexplebilis (σπάνις, ἐπιθυμία ἐν ἀποτεύξει, καὶ οἷον κεχωρισμένη ἐκ τοῦ πράγματος, τεταμένη δὲ διακενῆς ἐπ' αὐτὸ καὶ σπωμένη, *Ungenügsamkeit*). *Desiderium*, libido eius qui nondum adsit videndi (*Sehnsucht*). Omittitur apud Diog. L. l. d., additur contra: φιλονεικία, ἐπιθυμία περὶ αἱρέσεως, ab electione profecta. *Amor*, libido eius, qui in venereis voluptatibus fruendis se effert laetitia easque inflammato animo concupiscit (c. 32, 68.). (ἔρως, ἐπιθυμία οὐχὶ περὶ σπουδαίους, in severos non cadens; ἔστι γὰρ ἐπιβολὴ φιλοποιίας διὰ κάλλος ἐμφαινόμενον, conatus conciliandae amicitiae per apertam pulchritudinem.)	βαρύνουσα, *Angst*, *Beängstigung*). *Luctus*, aegritudo ex eius qui carus fuerit interitu acerbo (*Trauer*) *). *Maeror*, aegritudo flebilis (*Jammer*). *Aerumna*, aegritudo laboriosa (ὀδύνη, λύπη ἐπίπονος, *Harm*). *Dolor*, aegritudo crucians (*tiefer Schmerz*, *Gram*). *Lamentatio*, aegritudo cum eiulatu (*Wehklage*). *Sollicitudo*, aegritudo cum cogitatione (*Betrübniss*). *Molestia*, aegritudo permanens (ἀνία, λύπη ἐκ διαλογισμῶν μένουσα ἢ ἐπιτεινομένη, *Leiden*). *Afflictatio*, aegritudo cum vexatione corporis (ἐνόχλησις, λύπη στενοχωροῦσα καὶ δυσχωρίαν παρασκευάζουσα, *Qual*). *Desperatio*, aegritudo sine ulla rerum exspectatione meliorum (*Verzweiflung*).	voris (ἀγωνία, φόβος ἀδήλου πράγματος, *Entsetzen*, *seelenloser Zustand*). *Conturbatio*, metus excutiens cogitata (θόρυβος μετὰ κατεπείξεως φωνῆς, *Verwirrung*). *Formido*, metus permanens (*Verzagtheit*, *Angst*). Omittitur apud Diog. L. l. d.

Omnium autem perturbationum fons est *intemperantia:* quae est a tota mente et recta ratione defectio, sic aversa a praescriptione rationis, ut nullo modo appetitiones animi nec regi, nec contineri queant. c. 5—9.

b. *Comparatio morborum animi cum corporum morbis.* Iam Stoicorum more Tullius morbis corporum comparat morborum animi similitudinem. Quemadmodum in corpore e sanguine corrupto, aut pituita redundante aut bili; sic in animo e pravarum opinionum conturbatione morbi et aegrotationes oriuntur. Ex perturbationibus primum *morbi* (νοσήματα, *Krankheiten*), dein *aegrotationes* (ἀῤῥωστήματα, *Zerrüttungen*) conficiuntur. Cf. Diog. L. VII, 115. Morbis autem aegrotationibusque, quoniam iis appetitionis notio subiecta

*) *Luctus*, *maeroris*, *doloris*, *lamentationis* et *desperationis* definitiones apud Diog. L. VII, 112. omittuntur, contra commemoratur: σύγχυσις, λύπη ἄλογος, ἀποκναίουσα καὶ κωλύουσα τὰ παρόντα συνορᾶν.

est, oppositae sunt *offensiones* (*Verabscheuungen*), quae habent ad certas res fastidium, ut mulierum odium, et, ut morbi aegrotationesque libidine ac laetitia, sic hae metu moventur. c. 10. Morbi aegrotationesque cogitatione inter se differunt, re copulata sunt. Sequitur uberior expositio morborum aegrotationumque, et quae iis contrariae sunt offensionum. c. 11. Deinde corporis animique valitudinis similitudinem fusius persequitur. Quemadmodum enim alii ad alios morbos procliviores sunt, sic alii ad alias perturbationes, c. 12. et, ut in corpore et morbus, et aegrotatio, et vitium est, sic in animo. Explicatio vitiositatis in animo. Porro in bonis quoque animi naturam attingit corporis similitudo; sunt enim in corpore pulchritudo, vires, valitudo, firmitas, velocitas; sunt item in animo. c. 13. Illud autem animorum corporumque dissimile, quod corporum mala (*morbi*) sine culpa accidere possunt, animorum non item. Denique exponitur, quid in perturbationibus animi differant ingeniosi homines et hebetes. c. 14.

c. *Conclusio* primae partis disputationis de perturbationibus, et transitus ad alteram partem. c. 14. §. 33.

B. ALTERA PARS,

QUA PROBATUR,

PERTURBATIONES IN SAPIENTEM CADERE NON POSSE.

a. *Argumentum*, quo probatur, sapientem omnibus perturbationibus vacare. Ut virtus est affectio animi constans conveniensque, laudabiles efficiens eos, in quibus est, et ipsa per sese, separata etiam utilitate, laudabilis, ex eaque proficiscuntur honestae voluntates, actiones omnisque recta ratio: ita vitiositas virtutis contraria est, ex eaque concitantur perturbationes: quae, quoniam omnem animi constantiam tollunt, hominem et miseriis affligunt, et deformitate inquinant. c. 15. 16. princ. Sapiens autem is est, qui moderatione et constantia quietus animo est, sibique ipse placatus, omnesque res humanas inferiores se ducens, beatus igitur. Ex iis igitur intelligitur, sententiam propositam, *in sapientem perturbationes cadere posse*, secum pugnare. §. 36. c. 17. §. 37. 38.

b. *Refutatio Peripateticorum.* Peripatetici perturbationes non modo naturales esse dicebant, sed etiam utiliter a natura datas, iisque modum adhibendum. Has sententias ita refutat Cicero, ut demonstret, vitio nullum adhibendum esse modum; nam, quamvis modum teneas in perturbationibus, tamen vitium te committere, quoniam rationi non pareas: neque eius modi terminos constitui posse: denique

perturbationes, ut crescentes sint perniciosae, easdem vitiosas esse nascentes. §. 39. 40. c. 18. Deinde exponit qua perturbationum utilitatem defendunt rationem. Dicunt nimirum eas esse ardores animorum cetesque virtutum, ut homines iis vehementiore impetu, quam sola duce virtute, ad praeclaras actiones incitentur (c. 19. §. 43. 44.); defendunt tamen eas ita, ut resecandas esse fateantur, evelli penitus dicant nec posse, nec opus esse, et in omnibus fere rebus mediocritatem esse optimam existiment. §. 46.

Contra haec a Tullio ita disseritur, ut α) primum Peripateticorum rationi opponat Stoicorum de perturbatione definitionem: quae ita certa vel, ut Academici dicunt, veri similis sit, ut nulla egeat demonstratione (ἀξίωμα, postulatum): e cuius singulis notis sequi, falsa esse ea, quae Peripatetici de perturbationum utilitate dicant. c. 21. §. 47. β) Tum singulas perturbationes recenset ostenditque, quam inanes sint quibus eas a natura utiliter datas esse probent rationes. a) *Ira.* §. 48. Exempla bellatorum, imperatorum aliorumque hominum, qui sine ira luculentissima fortitudinis documenta edidere. Ratio, quae docet, contemnendas esse res humanas, negligendam mortem, patibiles et dolores, et labores putandos, fortitudinem affert, non ira, quae rabiosa est: nisi forte, quae vehementer, acriter, animose fiunt, iracunde fieri suspicamur. c. 22. 23. Enumerantur variae Stoicorum de fortitudine definitiones, e quibus intelligitur, eam ira non egere. c. 24. §. 53. Porro advocatur Stoicorum sententia, omnes insipientes esse insanos. Denique, etiamsi concedatur, quod concedi non potest, iracundia opus esse ad fortitudinem, certe in vita privata plane inutilis est. §. 54. Neque oratorem irasci decet: quanquam simulare iram non dedecet. c. 25. §. 55. — b) *Libido.* Haec a Peripateticis permutatur cum studiis honestis. (Alia res est, quum quaeritur de sapiente; alia, quum quaeritur de vulgo: cui, quoniam uti ratione non potest, utile est, uti motu animi.) §. 55. — c) *Aemulatio, obtrectatio, misericordia.* c. 26. §. 56. — γ) Denique Peripateticorum sententia, *mediocritates perturbationum tenendas esse,* reiicitur; nam, in quo pars est alicuius perturbationis, is perturbatione non vacat. Sapiens autem is est, qui divina imitatur, humana omnia inferiora virtute ducit. Perturbationes igitur repugnant sapientiae. Ergo omnes perturbationes, ex errore ortae, non circumcidendae et amputandae, sed evellendae sunt et extrahendae penitus. §. 57.

C. TERTIA PARS.

DE

REMEDIIS PERTURBATIONUM.

Quoniam non solum de sapiente, qui omni perturbatione liber est, sed etiam de aliis hominibus quaeritur; reliquum est, ut remedia afferantur, quae a philosophia morbis animorum adhibeantur. — Corporis medicina comparatur cum animi medicina. c. 27. §. 58. De curatione perturbationum. Variae earum curationes. §. 59.

a. *De universa curatione perturbationum.* Ad tollendas perturbationes doceatur, α) nec bonum illud esse, ex quo aut laetitia, aut libido oriatur; nec malum, ex quo aut metus, aut aegritudo, β) ipsasque perturbationes per se esse vitiosas, nec habere quicquam aut naturale, aut necessarium. Hic maerentibus imbecillitas animi effeminati obiiciatur eorumque qui fortiter humana tulerint vel ferant laudetur constantia. c. 28. §. 60. Haec altera medicina, qua docetur, perturbationes per se esse vitiosas, tametsi ad vulgus adhibenda non est, tamen, si quis idoneus est ad eam recipiendam, utilior censetur, quoniam simul et opinionem falsam tollat, et aegritudinem detrahat. §. 60. extr. Sunt etiam quaedam aegritudines, quae hac sola medicina sanari possunt, ut, si quis aegre ferat, nihil in se esse virtutis, nihil animi, nihil officii, nihil honestatis. §. 61.

b. *De curatione singularum perturbationum:* in qua illud idem duplex consolandi genus adhibendum est, ut primum ipsa animi perturbatio, de qua agitur, tollatur; tum ostendatur, nec bonum illud esse, quod aut laetitiam, aut libidinem moveat; nec malum, quod aut metum, aut aegritudinem. c. 29. a) *De aegritudine*, cuius sedatio hesterna disputatione explicata est; b) *de metu,* qui iisdem rationibus, quibus aegritudo, tollendus est, quoniam ut aegritudo praesentis, sic metus futuri mali est; c. 30. c) et d) *de laetitia et libidine.* Primum doceatur, ut omnes perturbationes, sic has esse voluntarias, tum ostendatur, quam turpis sit omnis animi effusio. Gaudium et laetitia quid differant inter se, exponitur. c. 31.

His de laetitia et libidine praemissis, iam de duabus earum formis, amore et ira, separatim agitur. α) *De amore,* qui vulgo appellatur. Ut turpes sunt, qui efferunt se laetitia tum, quum fruuntur venereis voluptatibus; sic flagitiosi, qui eas inflammato animo concupiscunt. — Reprehenditur poetica, quae istum amorem laudet. c. 32. In primis philosophi vituperandi sunt, qui amorem defendant. Nominatim carpitur puerorum amor. c. 33. Item notatur Plato, qui amori auctoritatem tribuerit. Si amor, ut Stoici volunt, ipse cona-

tus amicitiae faciundae ex pulchritudinis specie definiatur, eum defendi posse; sin autem, ut vulgo est, libidine non vacet, eum nihil aut non multum abesse ab insania et idcirco plane respuendum, Cicero iudicat. c. 34. Curatio huius perturbationis. c. 35. β) *De ira.* Ira insania est, ad pessima quaeque flagitia patranda idonea. Iratis igitur subtrahendi sunt ii, in quos impetum conantur facere, dum se ipsi colligant. c. 36. Ira igitur non potest esse utilis aut naturalis; immo opinabilis est ac voluntaria. c. 37. §. 79.

c. Itaque ut perturbationes animi ex errore et falsa opinione oriuntur; ita constantia, iis contraria, scientia nititur. — Qui autem natura ad vitia quaedam proclives sunt, tamen eorum animi sanabiles sunt. Exemplum Socratis. Qui autem non natura, sed culpa vitiosi sunt, eorum vitia facilius sanari possunt, quoniam constant e falsis opinionibus rerum bonarum et malarum, inveteratio autem, ut in corporibus, aegrius depellitur, quam perturbatio, quae est repentina animi commotio. §. 80. 81.

III. Conclusio totius disputationis. Summa totius disputationis quasi capita repetuntur: omnes perturbationes oriri ex opinione et voluntarias esse; omnium autem gravissimam esse aegritudinem; huius autem et reliquorum animi morborum unam esse sanationem, omnes opinabiles esse et voluntarios, eaque re suscipi, quod ita rectum esse videatur. Hunc errorem, quasi radicem malorum omnium, quum stirpitus philosophia se extracturam polliceatur: demus nos huic excolendos patiamurque nos sanari, omniaque adiumenta et auxilia bene beateque vivendi ab ea petamus. c. 38.

TUSCULANARUM DISPUTATIONUM

LIBRI QUINTI,

QUO DOCETUR,

AD BEATE VIVENDUM VIRTUTEM SE IPSA ESSE CONTENTAM,

CONSPECTUS.

I. Prooemium. Nihil est omnium, quae in philosophia tractantur, quod gravius magnificentiusque dicatur, quam sententia illa: *ad beate vivendum virtutem se ipsa esse contentam.* Atque id tanquam summum philosophiae propositum esse debet, ut virtutem inveniat, in qua satis sit praesidii ad beate vivendum. c. 1. §. 1. 2. Virtus autem si ea est, quae omnia, quae cadere in hominem pos-

sunt, subter se habeat, culpaque omni carens, praeter se ipsam nihil censeat ad se pertinere: sequitur, ut ea ad beate vivendum contenta sit. Quod autem, quum aut corporis doloribus cruciamur, aut adversis fortunae casibus affligimur, saepe huic sententiae diffidere incipimus; id inde fit, quod ex humani generis mollitia, non ex ipsa virtute de virtutis robore existimamus. §. 3. 4. Cuius quidem erroris omnis a philosophia petenda correctio est. — Philosophia egregiis laudibus exornatur, c. 2. §. 5. eiusque contemptores vel vituperatores graviter notantur. §. 6. De philosophiae antiquitate deque ipsius nominis origine. c. 3. De Pythagora, non nominis solum inventore, sed rerum etiam ipsarum amplificatore. De Socratis in philosophiam moralem meritis deque eius disputandi consuetudine. c. 4.

II. Propositum (θέσις). *Non videtur ad beate vivendum satis posse virtus.*

a. Sententiae propositae sic respondetur: Certe ad *bene* (i. e. honeste) vivendum satis est praesidii in virtute. Quemadmodum autem, qui male vivit, miser sit necesse est; ita, qui bene vivit, idem beate vivat necesse est. — Id negat adversarius, dicens, *bene* (i. e. honeste) etiam in maximis cruciatibus vivi posse, non item *beate*. c. 5. §. 12. Tullius contra affert, vitam beatam cum virtutibus ita esse consociatam, ut nunquam eas, ne si ad tortorem quidem rapiantur, a se deseri patiatur. — Adversarius concedit, hanc virtutum vita beata coniunctarum picturam amplissimam esse, quum autem animus ab ista pictura imaginibusque virtutum ad rem veritatemque traducatur, probari non posse, eum, qui torqueatur, beatum esse. Novas igitur rationes, quibus illa sententia confirmetur, conquirendas esse. §. 13. 14.

b. Iam Cicero adversarium reducit ad id, quod actum est superioribus disputationibus. Ut animi perturbationes vitam beatam tollunt; sic in animi quieto et placato statu vita beata cernitur. Atqui virtute efficitur haec animi constantia; ergo virtus ipsa per se efficit vitam beatam. c. 6. Ita videtur ad exitum venisse quaestio. Veruntamen, quoniam haec ipsa res gravissima est, eam Tullius propriis et suis argumentis et admonitionibus tractandam suscipere se velle dicit. c. 7.

c. Adversarius assentitur, eorum quae Cicero posuerit alterum alteri consequens esse, ut, quemadmodum, si, quod honestum sit, id solum sit bonum, sequatur, vitam beatam virtute confici, sic, si vita beata in virtute sit, nihil esse nisi virtutem bonum; sed se non intelligere dicit, quo modo ii philosophi sibi constent, qui, etiamsi sit

bonum aliquod praeter virtutem, tamen virtute vitam beatam effici censeant. c. 8. §. 21. Assentitur in hoc Cicero adversario ostenditque, quam inconstantes isti philosophi sint. Nam, qui beatus est, nihil requirit, ut sit beatior; si est enim, quod desit, ne beatus quidem est. Quum vero tria genera malorum esse dicant; qui duorum generum malis omnibus urgeatur, et fortuna adversa, et corporis doloribus, ei multa ad beatam vitam deese dicemus, non modo ad beatissimam. §. 22. 23. Constantior certe sibi est Theophrastus, qui aliis eiusdem disciplinae philosophis notandus non erat: qui, quum statuisset, dolores corporis et fortunae casus magnam vim habere ad misere vivendum, constanter dicebat, non omnes bonos esse beatos, quum in omnes bonos et corporis dolores, et fortunae calamitates cadere possent. Immo id notandum erat, quod dicebat, tria esse et bonorum, et malorum genera. Si enim ei conceditur, plura bonorum et malorum genera esse; consentaneum est, ut consequentia concedantur. c. 9. §. 24. 25. Aut non minus inconstantes sunus Epicuro: qui multa praeclara saepe dicit, sed non semper convenienter decretis suis, quum neget, quemquam iucunde posse vivere, nisi idem honeste vivat, aut, quum dicat, fortunam exiguam intervenire sapienti. §. 26.

d. Si nobis constare volumus, dicendum est, omnes bonos, i. e. omnibus virtutibus instructos et sapientes, nisi una virtute contineatur vita beata, semper beatos esse non posse. Beati enim dicendi sunt ii, qui sunt in bonis, nullo adiuncto malo. Hanc autem cumulatam bonorum complexionem, secretis malis omnibus, virtus assequi non potest, si quicquam praeter ipsam boni est. Nam omnia illa quae vulgo dicuntur bona, quoniam extra eius potestatem posita sunt, amittere potest, et omnia illa, quae in malis numerantur, uno tempore in eum incidere possunt. c. 10. §. 28—30. Rursus Epicuri inconstantia reprehenditur. §. 31. Itaque in hac quidem re negari non potest, Stoicos multo constantiores fuisse in constituenda sua disciplina, quam Peripateticos; quanquam in aliis rebus inter Zenonem et Peripateticos nihil praeter verborum novitatem interesse iure dici potest. c. 11.

e. Ceterum non Zeno primus docuit, sola virtute vitam beatam confici; sed huius sententiae gravitas repetenda est a Platonis auctoritate. Ex hoc igitur fonte haec omnis manabit oratio. c. 12.

f. *Argumentatio*, qua probatur, *virtute effici vitam beatam.*

α) Natura, ut, quicquid genuit, non modo animal, sed etiam plantas, in suo quidque genere perfectissimum, sic *hominem, cui*

animum divinum tribuit, omnium perfectissimum esse voluit. Summa autem hominis perfectio posita est in perfecta mente, i. e. absoluta ratione: quod est idem virtus. Et si omne beatum est, cui nihil deest, et quod in suo genere expletum atque cumulatum est, idque virtutis est proprium: sequitur, omnes virtutis compotes beatos esse. c. 13.

β) Ex eadem ratione sequitur, *omnes virtutis compotes esse beatissimos;* nam, qui confidit suis bonis et omnia, quae vitam beatam efficiunt, in se habet, ei nihil deest ad beate vivendum. Ergo non solum beatus, sed etiam beatissimus est. Quod contra est, si bona et mala dividuntur tripertito. c. 14.

γ) Idem sequitur ex eo, quod *virtus solum bonum est.* Id autem ita esse, demonstratur primum affirmate duobus soritis, dein per modum negandi (negative), quod omnibus bonis corporis et externis abundantem, si idem sit virtutis expers, licet esse miserrimum. — Et, nisi tenebimus, nihil esse in bonis ducendum, nisi quod sit honestum, multa nobis dicenda erunt bona, quae sunt minima et levissima. c. 15. 16. §. 46. — Hic respondet Cicero iis, qui obiiciant: si Stoici *praecipua* dicant, quae alii philosophi corporis et externa bona dicant, totam rem in verborum controversia verti. „Dicunt illi quidem, sed haec bona ad vitam beatam complendam necessaria esse negant; hi autem sine iis esse nullam putant, aut, si sit beata, beatissimam certe negant.“ §. 47. princ.

δ) Conclusio socratica, qua efficitur, bonorum beatam vitam esse. §. 47.

ε) Conclusio ducta a constantia sapientis: qui, quoniam semper omnibus animi perturbationibus vacat, semper beatus est. §. 48. (Cf. c. 15. §. 43.)

ζ) Alia conclusio. Nec misera vita praedicabilis est, nec ea, quae nec misera est, nec beata: ergo sola vita beata praedicabilis est. Quod autem praedicabile est, optimum est. Quod autem optimum est, honestum est. Ergo vita beata eadem honesta sit necesse est. Quod ni ita est, sit aliud necesse est, quod melius est, quam vita beata. Id autem melius certe est honestum, quod optimum est. Hinc sequitur, aliquid esse melius optimo: quo nihil perversius dici potest. Ergo nihil aliud restat, nisi ut honestum idem esse vitam beatam, aut vitam beatam honesto consequentem esse dicamus. c. 17. §. 49. 50.

η) Uti in vitiis satis magnam vim esse dicitur ad miseram vitam;

ita dicendum est, eandem vim in virtute esse ad beatam vitam; contrariorum enim contraria sunt consequentia. §. 50. Vitium autem et virtus contraria sunt: alterum alteram tollit, ut, in quem cadant aegritudines, virtutis compos esse non possit. §. 50. c. 18. E vita nobilissimorum hominum exempla afferuntur, quibus ostendatur, vitium miseram, virtutem beatam vitam efficere. c. 19—23.

ϑ) Qui bonus est, i. e. virtutis compos, idem sapiens i. e. philosophus est. Sapiens autem et praestantissimis animi bonis gaudet, et quum in otiosa, tum in publica vita e sapientia pulcherrima gaudia percipit. Sapientis igitur vita nihil desiderat, quo sit beatior. Exprimitur viri cuiusdam optimis artibus praestantis imago, partim omnibus philosophiae disciplinis exculti, partim in republica versati, amicitiisque doctorum et sapientium hominum florentis, ostenditurque, qui iis gaudiis fruatur, eum beatum esse, idque necesse esse omnes confiteri. c. 24. 25.

g. Adversarius quaerit, *semperne sapiens beatus esse possit, etiam in cruciatu et tormentis.* Huic Cicero respondet, id non egere argumentatione, sapientem beatum fore, si in vita omnibus iucunditatibus referta constituatur. Si ipsi Epicuro, qui voluptatem summum bonum, dolorem summum malum esse dicat, dicere licebit, nullum sapienti esse tempus, etsi maximos cruciatus patiatur, quin beatus sit: multo magis dicendum est iis, qui nihil expetendum, nihil in bonis ducendum, quod honestate careat, existimant. — Optandum sane dicit, ut etiam Peripatetici veteresque Academici tandem aliquando aperte et clara voce cum Stoicis audeant dicere, sapientis vitam etiam in maximis cruciatibus beatam esse. c. 26. 27.

h. Iam Cicero redit ad eam sententiam, qua disputationem exorsus est, et quam probare conatus est, vitam beatam virtutes etiam ad maxima tormenta cruciatumque prosequi. Nec enim virtutes sine beata vita cohaerere possunt, nec illa sine virtutibus. Id illustratur imaginibus, quibus Stoici utuntur ad virtutum amplissimam dignitatem describendam (cf. c. 5. §. 13.), c. 28. §. 80. 81. confirmaturque Stoicorum conclusione. §. 82.

III. Quaestione proposita ad exitum perducta, alia subiicitur disputatio, qua, Academicorum libertate usus, *quaecunque dissentientium philosophorum sententia sit de summo bono, tamen virtutem satis habere ad vitam beatam praesidii,* demonstrare conatur. c. 29. Itaque breviter enumerantur philosophorum sententiae de summo bono: quae aut simplices sunt, aut mixtae: et quidem:

Simplices	Mixtae
a. *Nihil bonum, nisi honestum* (Stoici).	a. *Tria genera bonorum, animi, corporis, fortunae* (Perip. et Acad.).
b. *Nihil bonum, nisi voluptas* (Epicurus).	b. *Voluptas cum honestate* (Dinomachus et Calliphon).
c. *Nihil bonum, nisi vacuitas doloris* (Hieronymus).	c. *Indolentia cum honestate* (Diodorus).
d. *Nihil bonum, nisi naturae primis bonis, aut omnibus, aut maximis frui* (Carneades).	

His igitur omnibus e principiis suis dicere licet, vitam beatam virtute effici. Omissis Stoicis, quorum superiore disputatione defensa est sententia, primum attingitur Peripateticorum ratio. Ii dicunt, laudem etiam cum dolore petendam esse: qui autem gloriam adepti sint, beatos esse; gloriam autem una virtute acquiri posse. Ergo ex illorum ratione sequitur, virtute effici, si non beatissimam, certe beatam vitam. — Eadem Calliphontis erit Diodorique sententia. c. 30. 31. §. 86. 87. Iam Cicero reliquam disputationem ita persequitur, ut, omissis reliquis philosophis, ipsum Epicurum, quem mollem et voluptarium philosophum dicant, satis in virtute praesidii esse ad beatam vitam censere ostendat. Epicurei enim contemnunt mortem et dolores; §. 88. 89. parvo contenti sunt. Ipsa natura pauca desiderat. Haec sententia exemplis Anacharsis, Socratis, Xenocratis, Diogenis illustratur. c. 32. — Dicunt, cupiditates partim esse naturales et necessarias; partim naturales et non necessarias; partim nec naturales, nec necessarias: necessarias satiari posse paene nihilo; secundum autem genus cupiditatum nec ad potiendum difficile esse, nec vero ad carendum; tertias, quod essent plane inanes, funditus eiiciendas esse. c. 33. §. 93. Itaque omnes eius modi voluptates Epicurus extenuat. §. 94. 95. Porro extenuant magnificentiam et sumptum epularum, quod parvo cultu natura contenta sit. Exempla afferuntur, quibus probetur iucunditatem victus esse in desiderio, non in satietate. c. 34. 35. §. 101. Contemnunt divitias, §. 102. honores, c. 36. exsilium, c. 37. itemque corporis infirmitates, ut caecitatem, surditatem. c. 38. 39. 40. §. 116. Denique, si congerantur in unum omnia, ut idem oculis et auribus captus sit, prematur etiam doloribus acerrimis corporis, non esse dicunt, quod laboremus, quum mors tanquam portus praesto sit, aeternum nihil sentiendi receptaculum. §. 117. c. 41. princ.

IV. Conclusio huius libri. Ergo si Epicurei, quorum ea sententia est, ut virtus per se ipsa nihil valeat, omneque, quod hone-

stum nos et laudabile esse dicimus, id cassum quiddam et inani vocis sono decoratum esse dicant, tamen semper beatum censent esse sapientem: multo magis id a Socrate et Platone profectis philosophis faciendum est: quorum alii (Peripatetici et Academici) tantam praestantiam in bonis animi esse dicunt, ut ab his corporis et externa obscurentur; alii autem (Stoici) haec ne bona quidem ducunt, in animo reponunt omnia. §. 119. 120.

Denique Tullius has quinque dierum disputationes conscribendi et ad Brutum mittendi consilium exponit.

M. TULLII CICERONIS

TUSCULANARUM DISPUTATIONUM

LIBRI QUINQUE.

TUSCULANARUM

Lib. I. De contemnenda morte.

Lib. II. De tolerando dolore.

Lib. III. De aegritudine lenienda.

Lib. IV. De reliquis animi perturbationibus.

Lib. V. Virtutem ad beate vivendum se ipsa esse contentam.

M. TULLII CICERONIS
TUSCULANARUM DISPUTATIONUM

AD

M. BRUTUM

LIBER PRIMUS.

I. 1. Quum defensionum laboribus senatoriisque muneribus aut omnino, aut magna ex parte essem aliquando liberatus; retuli me, Brute, te hortante maxime, ad ea studia, quae, retenta animo, remissa temporibus, longo intervallo intermissa, revocavi; et quum

Cap. I. 1. Cicero sua de philosophia scripta exordiri solet prooemio, in quo et consilium suum philosophiam e Graecia Romam transferendi latinisque litteris illustrandi exponit, et sapientiae studium praedicat, et Romanos ad suscipiendum persequendumque id genus litterarum graviter commonet. Conferas, quae de sapientiae apud Romanos studio exposuimus in libro *de Ciceronis in philosophiam meritis* p. 22 sqq.

defensionum] Quanquam non solum defeusiones, sed saepe etiam accusationes Cicero suscepit; tamen illarum tantum h. l. mentionem facit, quia et maior orationum pars in aliis defendendis versabatur, et vero defensio laudabilior existimabatur. Audiamus ipsum Ciceronem de Offic. II. 14, 49: (Iudiciorum) ratio duplex est. Nam ex accusatione et defensione constat: quarum etsi laudabilior est defensio, tamen accusatio probata persaepe est.

aut omnino, aut magna ex parte] Scriptae sunt hae disputationes anno 45—44 a. Chr. n. V. Prolegom. IV. Anno 46. Ligarium, a. 45. regem Deiotarum defendit Cicero. Coniunctionibus disiunctivis *aut — aut* saepe orationis membra ita opponuntur, ut alterum altero non tollatur, sed tertium excludatur. Infra III. 17, 38: *aut* in *omni, aut* in *magna* parte vitae. V. 30, 84: Nihil bonum, nisi naturae primis bonis *aut omnibus, aut maximis* frui. V. *Handium* in Tursell. T. I. p. 532. et nos in Gramm. Lat. §. 137, 1.

aliquando] Nonnunquam ponitur pro: *tandem*, quocum etiam coniungitur: *tandem aliquando, aliquando tandem*. Infra 44, 105: et aliquando sapiens Achilles. pro Cluentio c. 19: collegi me aliquando. V. *Kritz*. ad Sallust. Iug. LXII, 1. et *Handium* in Tursell. Vol. I. p. 250.

Brute] V. Indicem hist. h. v.

retenta animo] In iuvenili adhuc aetate constitutus Phaedro, philosopho epicureo, operam dedit Cicero. Idem in epist. ad Fam. XIII. 1: (Phaedrus) nobis, quum pueri essemus, antequam Philonem cognovimus, valde, ut philosophus, postea tamen, ut vir bonus, et suavis, et officiosus probabatur. V. nos in libro d. p. 34.

remissa temporibus] Intelligitur id tempus, quo reipublicae gerendae operam dedit. Cfr. de Off. II. 1, 3 sq. Adnotanda est significatio nominis *tempora*. Id nomen plurali numero positum saepe indicat fortunae statum et conditionem (Zeitumstände), maxime difficilem et adversam, vel necessitates, quales tempus rerumque conditio secum affert. Cat. I. 9, 22: *temporibus reipublicae cedas*. pro Milone c. 36, 100: bona, fortunas meas ac liberorum meorum in communionem tuorum *temporum* (i. e. calamitatum) contuli. Rarius hanc vim habet singulari numero positum. V. *Beierum* ad Offic. I. 23, 81. p. 187. et II. 1, 4. p. 13. *Temporibus* est ablativus qui dicitur caussalis: propter tempora; alii minus recte pro dativo accipiunt (*studia remisi in gratiam talium temporum turbulentorum*).

longo intervallo intermissa] Turbulen-

omnium artium, quae ad rectam vivendi viam pertinerent, ratio et disciplina studio sapientiae, quae philosophia dicitur, contineretur, hoc mihi Latinis litteris illustrandum putavi; non quia philosophia Graecis et litteris et doctoribus percipi non posset, sed meum semper iudicium fuit, omnia nostros aut invenisse per se sapientius, quam Graecos, aut accepta ab illis fecisse meliora, quae quidem digna statuissent, in quibus elaborarent. 2. Nam mores et instituta vitae resque domesticas ac familiares nos profecto et melius tuemur, et lautius; rem vero publicam nostri maiores certe melioribus temperaverunt et institutis et legibus. Quid loquar de re militari? in qua quum virtute nostri multum valuerunt, tum plus etiam disciplina. Iam illa, quae na-

tis belli civilis Caesarem inter atque Pompeium gesti temporibus.

artium] Doctrinarum vel disciplinarum. V. *Bremium* ad Cornel. Nep. Dion. I, 2: ingenium — aptum ad artes optimas, et *Forcellinii* Thes. Lat. h. v.

pertinerent — contineretur] Tirones observent, veteres scriptores latinos, in primis Ciceronem, in orationis obliquae enuntiationibus quae dicuntur secundariis post tempus praeteritum etiam tum imperfectum et plusquamperf. adhibere solere, quum sententia effertur, quae in omnia tempora et in omnes homines pariter cadit. Tali modo generalis quae dicitur sententia refertur ad iudicium eius, a quo prolata est, et tanquam eius propria designatur. Sic infra II. 25, 61: Pompeius narrabat, Posidonium graviter et copiose de hoc ipso, nihil esse bonum, nisi quod honestum *esset*, cubantem disputavisse. Cf. nos ad c. 4, 7: *ut habere auderemus*, et in Gramm. L. §. 140, a) Adn. 3. b) et Adn. 4. p. 360 sq. ed. 2.

ratio et disciplina] Saepius haec duo nomina iuncta reperiuntur, ut de Off. III. 4, 20: Erit autem haec formula Stoicorum *rationi disciplinaeque* maxime consentanea. *Ratio* respondet graeco vocabulo μέθοδος, h. e. via, qua artes traduntur vel discuntur. *Disciplina* est artis vel doctrinae alicuius σύστημα. Cf. de Or. I. 46, 201: regendae reipublicae *ratio* ac *scientia*. Infra c. 13, 30: nulla *ratione* nullaque *doctrina*.

quae philosophia dicitur] Indicativus in oratione obliqua, praegresso tempore praeterito, locum habet in iis enuntiationibus, quae explicationis caussa a scriptore additae sunt. V. *Held.* ad Caes. B. G. I., 18. p. 26. et *Kühner*. L. Gr. §. 160. Adn. 7. Femininum *quae* pro neutro *quod* positum est. V. Adnotata ad IV. 10, 23. — Ceterum *philosophiae* nomen Ciceronis aetate nondum in communem sermonis consuetudinem venisse, apparet ex illius qua usus est circumlocutione.

non quia] Rarius apud Ciceronem ponitur pro: *non quo, non quod.* De structura v. Adnotata ad II. 23, 56. et de *non quia — sed* pro *sed quia* ad II. 27, 64.

Graecis et litteris et doctoribus] V. ad III. 16, 34: *adversis casibus.* Ceterum *litterae* de omnibus iis, quae de aliqua re scripta sunt, dicuntur. Fin. I. 4, 12: Hanc omnem quaestionem de finibus bonorum et malorum fere a nobis explicatam esse his litteris arbitramur.

sapientius, quam Graecos, ct.] Hanc Cicero sententiam nimio patriae amore obcaecatus et fortasse eo consilio videtur protulisse, ut Romanorum animos ad litterarum studium persequendum exhortaretur. Cf. de Orat. I. 4, 15: Ingenia vero, ut multis rebus possumus iudicare, nostrorum hominum multum ceteris hominibus omnium gentium praestiterunt.

in quibus elaborarent] Utrumque recte dicitur: *elaborare* et *laborare* in aliqua re, ut in studiis, litteris, sed aliquo sententiae discrimine. *Laborare* enim est in re aliqua studiose atque enixe agenda tractandaque versari, notione adiuncta vel molestiae, vel difficultatis, vel frustrationis, vel curae sollicitudinisve; *elaborare* contra est *e labore* in aliqua re collocato quasi *emergere* et vel ad speratum fructum, vel ad propositum finem pervenire, omninoque laborando aliquid efficere: hinc semper ponitur, ubi non anxia, sed liberior quaedam agendi ratio commemoratur.

2. *et melius tuemur, et lautius*] Attendant tirones ad hanc elegantem verborum collocationem, in qua solutae orationis caesura cernitur: qua efficitur, ut oratio numerosius cadat. Cf. 3, 6: qui eas nec disponere, nec illustrare *possit*, nec delectatione aliqua allicere lectorem. 4, 7: (philosophia) quae de maximis quaestionibus copiose *posset*, ornateque

tura, non litteris assecuti sunt, neque cum Graecia, neque ulla cum gente sunt conferenda. Quae enim tanta gravitas, quae tanta constantia, magnitudo animi, probitas, fides, quae tam excellens in omni genere virtus in ullis fuit, ut sit cum maioribus nostris comparanda? 3. Doctrina Graecia nos et omni litterarum genere superabat: in quo erat facile vincere non repugnantes. Nam quum apud Graecos antiquissimum e doctis genus sit poëtarum; siquidem Homerus fuit et Hesiodus ante Romam conditam, Archilochus regnante Romulo; serius poëticam nos accepimus. Annis fere DX post Romam conditam Livius fabulam dedit, C. Claudio, Caeci filio, M. Tuditano consulibus, anno ante natum Ennium. [qui fuit maior natu, quam Plautus et Naevius.]

dicere. 5, 10: Nec te L. Crassus *defendet*, nec M. Antonius. V. 13, 37: ut aut flores, aut fruges *fundat*, aut bacas. V. nos in Gr. L. §. 167, 5. p. 469. ed. 2. *Melius* ad mores et instituta, *lautius* ad res domesticas et familiares referendum est. *Melius*, ut ita dicam, spectat ad animi virtutes, *lautius* ad externum splendorem, magnificentiam, opulentiam. Sic Terent. Adelph. V. 1, 2: Lauteque munus administrasti tuum.

certe] Iungendum est cum verbo *temper.* significatque idem fere h. l., quod antecedens *profecto;* semper enim *certe* habet vim affirmativam, ponit aliquid, non concedit; sed affirmatio potest esse, ut barbare loquar, aut *subiectiva*, i. e. ad loquentis iudicium relata, aut *obiectiva*, i. e. ad factum relata; illa significatur vocabulo *certe*, haec vocabulo *profecto.* Cf. infra c. 11, 24. c. 32, 78. *Certo* significat rationem, qua quis ad alicuius rei cognitionem vel iudicium pervenit. V. nos in Gr. L. §. 133. p. 327. ed. 2.

temperaverunt] V. ad I. 10, 21.

disciplina] virtuti opposita, est prudentia rei militaris (Kriegswissenschaft).

Iam illa] *Iam*, ut δή, transitioni inservit ad rem, dignam scilicet, ad quam animum advertamus.

illa — neque cum Graecia, neque ulla cum gente sunt conferenda] Comparatio quae dicitur compendiaria, qua praedicatum vel attributum alicuius rei non cum praedicato vel attributo alterius rei, sed cum ipsa re, cui praedicatum adhaeret, comparatur. Veluti paullo post: quae tam excellens in omni genere virtus in ullis fuit, ut sit cum *maioribus nostris* comparanda? de Orat. I. 4, 15: ingenia vero — nostrorum hominum ceteris hominibus omnium gentium praestiterunt. Sic Tusc. V. 26, 73: (Epicuro) non multum differenti a iudicio ferarum. Cf. II. p. 51: κόμαι Χαρίτεσσιν ὁμοῖαι. Gerundiva *sunt conferenda*, *sit comparanda* noli explicare *conferri possunt*, *comparari possit;* sed alterum cum negatione coniunctum, est *non decet*, *non est rectum conferri*, alterum *digna sit*, *quae comparetur.* V. nos in Gramm. lat. §. 131. Not. 1.

3. *siquidem*] Εἴ γε, *wenn ja*, *wenigstens in dem Falle, wenn.* *Quidem*, ut γέ, habet vim argumentativam vel confirmativam, ut in: *qui quidem* (ὅς γε), *quando quidem* (ἐπεί γε). Cf. nos in Gr. L. §. 133. p. 325. ed. 2. Infra I. 23, 54: principium exstinctum nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit, *si quidem* necesse est a principio oriri omnia. Alibi in his particularum coniunctionibus *quidem* suppletiva vi instructum est, ut supra §. 1: fecisse meliora, *quae quidem* (i. e. ea scil., quae) digna statuissent, in quibus elaborarent.

annis fere DX p. R. c.] C. Claudii Centonis (Caeci F.) et M. Sempronii Tuditani consulatus in Fastis ponitur in anno DXIV. A. U. C. Cicero Brut. 18, 72: Livius primus fabulam, C. Claudio Caeci F. et M. Tuditano consulibus, docuit, anno ipso, antequam natus est Ennius: post Romam conditam autem quarto decimo et quingentesimo. Cur h. l. Cicero quattuor istos annos non addiderit, non est, quod urgeamus.

fabulam dedit] Sic pro Cluent. 31, 84: Stalenus – istam *dedit* fabulam, pro frequentiore: *fab. docuit*, ut Graeci dicunt διδάσκειν δράματα de poetis, quibus officium iniunctum erat, ut fabulas, a se compositas, histrionibus traderent eosque ad eas recte agendas instituerent universamque fabulae actionem moderarentur. Infra IV. 29, 63: Quum Orestem fabulam doceret Euripides. Contra actores dicuntur *discere fabulam.*

qui fuit maior natu, quam Plautus et Naevius] Haec verba a glossatore quodam illata videntur. Primum enim pronomen relat. pro natura sua referri debet ad

II. Sero igitur a nostris poëtae vel cogniti, vel recepti. Quanquam est in Originibus, solitos esse in epulis canere convivas ad tibicinem de clarorum hominum virtutibus; honorem tamen huic generi non fuisse, declarat oratio Catonis, in qua obiecit ut probrum M. Nobiliori, quod is in provinciam poëtas duxisset; duxerat autem consul ille in Aetoliam, ut scimus, Ennium. Quo minus igitur honoris erat poëtis, eo minora studia fuerunt; nec tamen, si qui magnis ingeniis in eo genere exstiterunt, non satis Graecorum gloriae responderunt. 4. An censemus, si Fabio, nobilissimo homini, laudi datum esset, quod pingeret, non multos etiam apud nos futuros Poly-

nomen proxime antecedens. Reperiuntur quidem loci, in quibus *qui* ad remotius nomen referendum est; ii tamen ita sunt conformati, ut, quo pertineat pronomen relativum, obscurum esse non possit. Si vero *qui* ad *Ennium* refertur, statuendum erit, σφάλμα μνημονικὸν a Tullio esse commissum; constat enim, Naevium Ennio maiorem fuisse (v. Indic. histor.); at id vix credibile est, quum ipse Cicero in Bruto c. 18. hunc eundem errorem in Accio notaverit. Quid vero? si concedamus, *qui* referendum esse non ad Ennium, sed ad Livium, ut temporum ratio constet, nonne istud additamentum ieiunum plane est et languidum, hoc videlicet loco, ubi non de temporum ratione quaeritur, sed quasi praetereundo tantum Livii aetas commemoratur? Longe alia res est in Bruto l. d., ubi de industria et dedita opera in Livii aetatem inquiritur. Quis porro Ciceronem ita studiosum fuisse putet ostentandae doctrinae, ut, posteaquam rem iam alibi docte exprompsisset, eandem quasi recoctam iterum et quidem loco inepto lectoribus proponere voluerit? Itaque equidem non dubito, quin verba: *qui — Naevius*, primum a glossatore, qui loci dicti in Bruto memor esset, ad accuratius definiendam Livii aetatem margini adscripta, postea alieno loco in ipsum verborum ordinem adscita sint.

Cap. II. *in Originibus*] Scilicet *M. Porcii Catonis*, qui auctore Cornelio Nepote in eius vita c. III.: senex scribere historias instituit, quarum sunt libri septem. Primus continet res gestas regum P. R., secundus et tertius, unde quaeque civitas orta sit Italica, ob quam rem omnes *Origines* videtur appellasse etc.

in epulis canere] Cf. infra IV. 2, 3.

huic generi] Poetas intelligendos esse, e sequentibus verbis patet. Sic mox: si qui magnis ingeniis in eo genere exstiterunt.

poetas] Pluralis numerus invidiose positus est.

duxerat autem] Particulae *autem* et δέ saepissime vim habere videntur particularum *enim* et γάρ. At videntur tantum. Cf. nos in Gr. L. §. 136, 2. 4) p. 344. ed. 2. Veluti h. l., si Cicero dixisset *duxerat enim* etc., haec enuntiatio nullam aliam vim haberet, quam ut praegressam sententiam explicaret; quum vero ponitur *autem*, enuntiatio non solum explicationis caussa apposita est, sed novam simul praecedentibus adiungit sententiam, quae non antecedenti enuntiationi subiecta est, sed primariae enuntiationis vim atque dignitatem habet. Cf. c. 3, 6: multi libri dicuntur scripti inconsiderate, ab optimis illis quidem viris, sed non satis eruditis; fieri *autem* potest, ut recte quis sentiat, et id, quod sentit, polite eloqui non possit.

nec tamen — non] Particularum *nec non* ad copulanda singula nomina usus, ut: *pater nec non filius, doctus nec non bonus* apud Varronem quidem, poetas et posterioris aetatis scriptores reperitur, apud Ciceronem nunquam. Apud hunc enim hae particulae ubivis inserviunt connectendis inter se totis enuntiationibus, atque ita collocantur, ut alia verba interserantur; cf. II. 1, 1; ubi vero coniunctae leguntur, alterum *neque* antecedit. V. Paradox. I, 8: *neque* ego unquam bona perdidisse dicam, si qui pecus aut supellectilem amiserit, *neque non* saepe laudabo sapientem illum.

4. *Polyclitos*] Polyclitus non pictura, sed arte statuaria nobilitatus erat, sed Cicero non solum picturam, sed omnes quae in fingendis figuris versantur artes intellexit.

Honos alit artes etc.] *Davisius* comparat Senec. Ep. 102.: antiquus poeta ait: *Laus alit artes.* Plat. Rep. VIII. p. 551. A: ἀσκεῖται δὴ τὸ ἀεὶ τιμώμενον, ἀμελεῖται δὲ τὸ ἀτιμαζόμενον.

clitos et Parrhasios fuisse? Honos alit artes, omnesque incenduntur ad studia glorià, iacentque ea semper, quae apud quosque improbantur. Summam eruditionem Graeci sitam censebant in nervorum vocumque cantibus. Igitur et Epaminondas, princeps meo iudicio Graeciae, fidibus praeclare cecinisse dicitur, Themistoclesque aliquot ante annos, quum in epulis recusaret lyram, est habitus indoctior. Ergo in Graecia musici floruerunt, discebantque id omnes, nec, qui nesciebat, satis excultus doctrina putabatur. 5. In summo apud illos honore geometria fuit; itaque nihil mathematicis illustrius. At nos metiendi ratiocinandique utilitate huius artis terminavimus modum.

iacentque] *Iacere* proprie dicitur de rebus vel hominibus humi prostratis, omnibus viribus, omni vigore destitutis; tum saepe eleganter transfertur ad res, a nobis contemptas plane atque neglectas. Ita mox c. 3, 5: *philosophia iacuit.* Eandem vim habet graecum verbum κεῖσθαι. De enclitica *que* monendum est, videri eam h. l. habere vim adversativam (*et ex altera parte, et contra*); at non habet; nullam aliam vim habet, nisi ut *adiungat* enuntiationem, qua antecedens sententia continuatur vel accuratius explicatur. Saepissime in primis post negationem ita ponitur. V. nos in Gramm. L. §. 135, 2. p. 336. ed. 2. Cf. infra V. 18, 53: ut nulla re unquam terreamur semperque simus invicti.

et Epaminondas] Vocula *et* excipitur sequenti *que* (Themistoclesque). Ubicunque duae enuntiationes particulis *et — que* sibi opponuntur, oratio ἀνακόλουθος statuenda est. V. nos in Gramm. L. §. 135. Not. 8. p. 338. ed. 2. Scriptor, priore enuntiatione per *et* inducta, alteram per *et* opponere in mente habet, sed deinde antecedentis *et* immemor alteram enuntiationem priori non per *et* opponit, sed, quasi *et* non antecedat, per *que* adiungit. De vocabulo *igitur* in initio enuntiationis collocato v. ad c. 6, 11.

princeps meo iudicio Graeciae] Cicer. de Orat. III. 34, 139: Thebanum Epaminondam haud scio an summum virum unum omnis Graeciae.

fidibus praeclare cecinisse dicitur] Corn. Nep. Praefat. 1. et Epam. II. 1: eruditus (sc. Epam.) autem sic, ut nemo Thebanus magis; nam et citharizare, et cantare ad chordarum sonum doctus est a Dionysio. De locutione *fidibus canere* cf. Terent. Enn. I. 2, 53: *fidibus scire:* ubi supplendum *canere.* Sic ad Fam. IX, 22: *fidibus docere.* de Senect. c. 8: *fidibus discere.*

aliquot ante annos] Ubi res non ad praesens, sed ad praeteritum tempus refertur; adverbia *ante* et *post* rarius iunguntur cum accusativo, qui significat mensuram temporis, ut in abhinc *duo menses* mortuus, *triginta annos* natus. Cf. de Sen. VI, 10: haec ille egit septem et decem *annos* post alterum consulatum. V. nos in Gramm. L. §. 115. not. 26. p. 232 sq. ed. 2. De significatione vocabuli *aliquot* v. Adnot. ad II. 27, 66.

quum — recusaret lyram] Sic legitur in optimis codd.: alii habent *recusasset.* Utrumque admittit huius loci ratio. Imperfectum significat, Themistoclem eodem temporis puncto, quo lyram *recusabat*, indoctiorem habitum esse.

Ergo — floruerunt, discebantque — putabatur] Ergo i. e. inde factum est ut. Sic de Fin. II. 11, 34: Ergo nata est sententia veterum Academicorum. Porro attendas ad temporum varietatem. *Floruerunt* ἀορίστως positum, ut mox *fuit, terminavimus.* Imperfectum vero est tempus relativum, h. e. quod referendum est ad aliud quiddam. Res sponte apparebit, si locum ita dissolveris: In Graecia musici floruerunt, *quum* omnes musicam *discerent*, nec — *putaretur.* Cf. Adnotata in c. 30, 72: ita enim *censebat* itaque *disseruit.* et nos in Gr. L. §. 197, 7. p. 155 sq. ed. 2. Particula affixa *que* vim habet explicativam, uti saepissime: de qua re infra ad c. 2, 4. exponemus. Denique in verbis *discebantque id omnes* per *id* intelligenda sunt *musica*, quod verbum eliciendum est e verbis praecedentibus *musici floruerunt.* Scilicet haud raro pronomina neutrius generis ita ponuntur, ut vices sustineant substantivi alicuius, quod in aliquo praecedentium verborum latet. V. et nos in Gr. L. §. 103. Not. a. p. 140. ed. 2. Cf. Herod. VI. 105: Φειδιππίδην — ἡμεροδρόμον τε καὶ τοῦτο (hoc negotium) μελετῶντα.

5. *nihil mathematicis illustrius*] *Nihil*

III. At contra oratorem celeriter complexi sumus, nec eum primo eruditum, aptum tamen ad dicendum; post autem eruditum. Nam Galbam, Africanum, Laelium doctos fuisse traditum est; studiosum autem eum, qui iis aetate anteibat, Catonem; post vero Lepidum, Carbonem, Gracchos; inde ita magnos nostram ad aetatem, ut non multum aut nihil omnino Graecis cederetur. Philosophia iacuit usque ad hanc aetatem nec ullum habuit lumen litterarum Latinarum: quae illustranda et excitanda nobis est, ut, si occupati profuimus aliquid civibus nostris, prosimus etiam, si possumus, otiosi. 6. In quo eo magis nobis est elaborandum, quod multi iam esse libri Latini dicuntur, scripti inconsiderate ab optimis illis qui-

saepe de personis ponitur, plerumque cum comparativo coniunctum. Infra III. 10, 22: Peripatetici, — quibus *nihil* est uberius, *nihil* eruditius, *nihil* gravius. Corn. Nep. Alcib. I, 1: constat *nihil* eo fuisse excellentius vel in vitiis vel in virtutibus. V. *Kritzium* ad Sall. Cat. XLVII, 1. *Kühner*. Gr. L. §. 145. Not. 19. p. 392 sq. ed. 2.

Cap. III. *aptus ad dicendum*] est is, qui naturali quadam dicendi facultate praeditus est; *eruditus* et *doctus* h. l. idem valent significantque eum, qui arte et litteris institutus est; *studiosus* denique dicitur is, qui operam quidem dat litteris addiscendis, sed eruditi nomen nondum tueri potest. Similiter de opt. gen. dic. 5: putavi mihi suscipiendum laborem, utilem *studiosis*, mihi quidem non necessarium, *studiosi* dicuntur tirones artis, qui adhuc discunt. Cato recte appellatur studiosus, quippe qui in senectute demum didicerit Graecas litteras. V. C. Acad. II. 2, 5. de Sen. I, 3.

studiosum] Hic accusativus pendere potest aut a verbo *complexi sumus*, aut a verbo *traditum est*. Si refertur ad *complexi sumus*, verba: *nam — traditum est* παρενθετικῶς inserta iudicanda sunt. At hanc rationem duplici de caussa reiiciendam arbitror; primum, quia durissima est; tum vero, quia totius loci natura vehementer ei videtur refragari. Enimvero, quum Cato et Galbam, Africanum, Laelium aetate anteire et tantum studiosus esse dicatur, quum illi docti atque eruditi fuerint, profecto intelligi non potest, cur illi oratores παρενθετικῶς commemorati sint, Cato non item. Itaque dubium non est, quin verba: *nam — cederetur* nullam aliam vim habeant, nisi ut sententia proposita, dicendi artem iam mature apud Romanos viguisse, exemplis illustretur atque muniatur. Negari quidem non potest, verbum *traditum est* non satis convenire postremis verbis: *inde ita magnos nostram ad aetatem;* quum potius exspectetur oratio sic continuata: inde ita magni nostram ad aetatem exstiterunt oratores, ut etc.; sed saepe fit, ut structura aliqua, semel inchoata, ad reliquam etiam orationem pertineat comprehendatque ea quoque, quae illi minus commode subiici possint.

eum — Catonem] Sic saepe pronomen demonstrativum substantivo praemittitur, ut hoc explicationis caussa additum videatur. Infra c. 13, 29: qui nondum *ea*, quae multis post annis tractari coepta sunt, *physica* didicissent. c. 24, 59: quanta *is*, qui a Pyrrho legatus ad senatum est missus, *Cineas*. V. nos in Gr. L. §. 123. Not. 6. p. 268 sq. ed. 2.

qui iis aetate anteibat] Sic de Offic. II. 10, 37: qui anteire ceteris virtute putantur. Crebrius accusativo iungitur, ut Corn. Nep. Chabr. III, 1: Chabrias omnes auctoritate anteibat. V. nos in Gr. L. §. 114, 7. Pro vulgato *his* cum compluribus edd. vett. scribendum putavi *iis*. Pronomina enim *hic* et *is* ita differunt, ut illud sit demonstrativum semperque ὀρθοτονούμενον, hoc autem relativum et modo ἐγκλιτικόν, modo non ἐγκλιτικόν. Pronomen *hic* pronominis *is* vices sustinere non potest, nisi scriptor dedita opera rem ita designare vult, ut eam tanquam praesentem oculisque nostris subiectam intueamur. V. nos in Gr. L. §. 123. Not. 2. p. 267. ed 2. Neque negari potest, fuisse scriptores, ut Cornelium Nepotem (v. *Bremium* ad Praefat. §. 2.), qui ad vividiorem reddendam rerum praeteritarum descriptionem mirifice delectarentur creberrimo usu pronominis demonstrativi.

illustranda et excitanda] Elegans ver-

dem viris, sed non satis eruditis. Fieri autem potest, ut recte quis sentiat et id, quod sentit, polite eloqui non possit; sed mandare quenquam litteris cogitationes suas, qui eas nec disponere, nec illustrare possit, nec delectatione aliqua allicere lectorem, hominis est intemperanter abutentis et otio et litteris. Itaque suos libros ipsi legunt cum suis, nec quisquam attingit praeter eos, qui eandem licentiam scribendi sibi permitti volunt. Quare si aliquid oratoriae laudis nostra attulimus industria, multo studiosius philosophiae fontes aperiemus, e quibus etiam illa manabant.

IV. 7. Sed ut Aristoteles, vir summo ingenio, scientia, copia, quum motus esset Isocratis rhetoris gloria, dicere etiam coepit ado-

borum delectus! Philosophia, quae *iacuit, excitatur*, quae *nullum* habuit *lumen* litterarum, *illustratur*.

6. *Latini libri — non satis eruditis*] Amafinium notat aliosque nonnullos ex Epicuri grege.

ab optimis illis quidem viris, sed non satis eruditis] H. e. ab illis scilicet, qui optimi quidem sunt, sed non sat. erud. III. 16, 35: tarda *illa quidem* medicina, *sed tamen* magna. V. *Kühner*. Gr. L. §. 123. Not. 4. p. 268. ed. 2. Pari modo, sed multo rarius, pronomen *is* dicitur. Infra IV. 3, 5. 28, 60: est *ea quidem* utilior, *sed* raro proficit. De ironico verbi *optimus* usu v. ad III. 21, 50.

ut recte quis sentiat et id — polite eloqui non possit] Ubi duo contraria orationis membra consociauda sunt, alterum aut per adversativam particulam alteri opponitur, aut, uti h. l., per copulativam particulam cum altero coniungitur, ut et id, quod est, et id, quod non est, de eadem re aequaliter praedicetur. Illud dicendi genus tritum est ac vulgare, hoc multo exquisitius atque elegantius. Nam quo minus post *et* contraria sententia exspectatur, eo maiore vi legentis animum advertit. Infra II. 13, 31: ea patieturne te quicquam facere nihil proficientem *et* laborantem. de Or. III. 23, 86: magister hic Samnitium summa iam senectute est *et* quotidie commentatur.

mandare quenquam] Pronomen quodam modo abundat ob sequens *hominis*. Alias omitti solet. Offic. I. 28, 99: Nam negligere, quid de se quisque sentiat, non solam arrogantis est, sed omnino dissoluti. Ceterum cf. Academ. I. 1, 2: *intemperantis* enim esse arbitror scribere quod occultari velit.

cum suis] H. e. sui similibus, vel iis, qui eandem licentiam scribendi sibi permitti volunt.

si aliquid oratoriae laudis] H. e. si industria mea, in excolenda dicendi arte collocata, effeci, ut aliquid laudis aut gloriae, quae ex eloquentia redundat, Romanis aut nomini Romano afferretur.

illa manabant] Scil. quae in dicendi arte attulimus. *Illa* non referendum est ad oratoriam laudem, neque vero ad universam sententiam, sed ad *aliquid*, in quo inest notio numeri pluralis (*aliqua, nonnulla*).

Cap. IV. 7. *Aristoteles — Isocratis rhetoris gloria* etc.] de Orat. III. 35, 141: Ipse Aristoteles, quum florere Isocratem nobilitate discipulorum videret, — mutavit repente totam formam prope disciplinae suae versumque quendam de Philocteta paulo secus dixit. Ille enim *turpe sibi* ait *esse tacere, quum barbaros;* hic autem, *quum Isocratem pateretur dicere.*

vir summo ingenio, scientia, copia] Vulgo *scientiae copia*, quod et codd. et edd. vett. repraesentant; sed tria omnino sunt, ingenium a natura Aristoteli datum, scientia ab ipso comparata, copia sive eloquentia, ut in Orat. I, 5: Arist. admirabili quadam scientia et copia. Neque certe Cicero, si *scientiae copia* scripsisset, copulam *et* omisisset; asyndeton enim in duobus coniunctis vocabulis non usurpatur, nisi cum vi quadam oratoria, ut in oratione affectus plena; ubi autem tria vocabula consociantur, asyndeton apud Ciceronem longe est frequentissimum. V. nos in Gr. L. §. 138 b) p. 352. ed. 2. Denique *scientiae copia* (pro doctrinae vel eruditionis copia) ciceroniano usui videtur repugnare. Ceterum et ad *scientia*, et ad *copia* supplendum est *summa*, uti in Verrem IV. c. 58: Archimedem illum *summo* ingenio hominem ac disciplina.

dicere etiam — iungere] Uterque infinitivus: *dicere* et *iungere* pendet a *docere*. *Prudentia* eloquentiae opposita significat *philosophiam*.

lescentes docere et prudentiam cum eloquentia iungere; sic nobis placet, nec pristinum dicendi studium deponere, et in hac maiore et uberiore arte versari. Hanc enim perfectam philosophiam semper iudicavi, quae de maximis quaestionibus copiose posset ornateque dicere: in quam exercitationem ita nos studiose dedimus, ut iam etiam scholas Graecorum more habere auderemus. Ut nuper tuum post discessum in Tusculano, quum essent complures mecum familiares, tentavi, quid in eo genere possem. Ut enim antea declamitabam caussas, quod nemo me diutius fecit; sic haec mihi nunc senilis est declamatio. Ponere iubebam, de quo quis audire vellet; ad id aut sedens, aut ambulans disputabam. 8. Itaque dierum quinque scholas, ut Graeci appellant, in totidem libros contuli. Fiebat autem ita, ut, quum is, qui audire vellet, dixisset quid sibi videretur, tum ego contra dicerem. Haec est enim, ut scis, vetus et Socratica ratio contra alterius opinionem disserendi; nam ita facillime, quid veri simillimum esset, inveniri posse Socrates arbitrabatur. Sed quo commodius disputationes nostrae explicentur, sic eas exponam, quasi agatur res, non quasi narretur. Ergo ita nascetur exordium.

V. 9. *A.* Malum mihi videtur esse mors. *M.* Iisne, qui

nec pristinum — deponere, et — versari] *Nec* (*neque*) — *et* vertere possumus per: *einerseits* (findet Etwas) *nicht* (statt) — *andererseits* (findet Etwas statt). Infra c. 23, 54: *neque* nata certe est, *et* aeterna est. V. *Kühner*. Gr. L. §. 135, 4. Sic creberrime apud Graecos: οὔτε — τέ. Sic se excipiunt *et* — *nec* (*neque*). Infra V. 38, 112: *et* dicebat, *nec* deerat. V. *Kühner*. l. d. Pari modo apud Graecos: τέ — οὔτε.

in quam exercitationem ita nos studiose dedimus] H. e. ad quam exercitationem tantum studium contulimus. de Orat. I. 21, 95: quum se ad audiendum, legendum scribendumque dederit. In omnibus notis codd. legitur *nos studiose operam dedimus;* Lambinus delevit verbum *operam*. Ac iure quidem; nam nusquam alibi Tullius dixit *operam dare in aliquid;* tum vero, retento hoc verbo, pronomen *nos* plane abundare videtur; certe verba sic ordinanda erant: *in quam ex. nos ita studiose operam dedimus.*

ut — habere auderemus] Observandus est usus imperfecti. Exspectabatur *ut — audeamus;* sed in veterum scriptorum, imprimis Ciceronis, more positum est, ut post perfectum etiam in iis enuntiatis, quorum sententia vel ad tempus praesens pertinet, vel omni tempore vim suam habet, imperfectum sequatur. Somn. Scip. c. 3: Homines *sunt* hac lege *generati*, qui *tuerentur* illum globum: imperf. *tuerentur* indicat consilium, quod deus tum habuit, quum homines generavit. V. *Kühner*. Lat. Gr. §. 140 a. Not. 3. b) p. 360. ed. 2. De voc. *scholas* cf. §. 8.

tuum post discessum] Scil. in provinciam Galliam Cisalpinam, cui Brutum anno 47. a. Chr. Caesar, bellum in Africa contra Scipionem, Catonem et Iubam suscepturus, praefecit.

complures] *plures* vi comparativa poni solet, ut nostrum: *mehr* Menschen als; *complures* autem sine comparatione dicitur estque nostrum: *mehrere* Menschen, i. e. nonnulli. V. *Kritz*. ad Sallust. Cat. XIX, 2.

declamitabam] Cic. Brut. 90: Commentabar declamitans (sic enim nunc loquuntur) saepe — cum aliquo quotidie, h. e. *exercitationis caussa orationes habebam.* — *Declamatio* disputationes de philosophia. *Senilis* dicitur, quia eodem nomine appellabatur exercitatio illa, qua pueris in ludis ficta quaedam θέματα praescribi solebant, quibus ad eloquentiam viam sibi munirent.

ponere] *Ponere* (τιθέναι) quaestionem. Verbum in hac re proprium. Infra III. 22, 54. Lael. V, 17: ut iis ponatur, de quo disputent.

mortui sunt, an iis, quibus moriendum est? *A.* Utrisque. *M.* Est miserum igitur, quoniam malum. *A.* Certe. *M.* Ergo et ii, quibus evenit iam, ut morerentur, et ii, quibus eventurum est, miseri. *A.* Mihi ita videtur. *M.* Nemo ergo non miser. *A.* Prorsus nemo. *M.* Et quidem, si tibi constare vis, omnes, quicunque nati sunt eruntve, non solum miseri, sed etiam semper miseri. Nam si solos eos diceres miseros, quibus moriendum esset, neminem tu quidem eorum, qui viverent, exciperes; (moriendum est enim omnibus;) esset tamen miseriae finis in morte: quoniam autem etiam mortui miseri sunt, in miseriam nascimur sempiternam. Necesse est enim, miseros esse eos, qui centum milibus annorum ante occiderunt, vel potius omnes, quicunque nati sunt. *A.* Ita prorsus existimo. 10. *M.* Dic, quaeso: Num te illa terrent, triceps apud inferos Cerberus, Cocyti fremitus, travectio Acherontis,

Ménto summam aquám attingens sití enecatus Tántalus?

tum illud, quod

Sísyphus vérsat
Sáxum súdans nítendó neque próficit hílum?

fortasse etiam inexorabiles iudices, Minos et Rhadamanthus? apud

8. *scholas, ut Graeci appellant*] Plutarch. περὶ τοῦ ἀκούειν princ.: τὴν γενομένην μοι σχολὴν περὶ τοῦ ἀκούειν ἀπέσταλκά σοι γράψας. Plutarchus primus vocabulum σχολῆς hac significatione usurpavit. *Scholae* igitur nihil aliud sunt, nisi disputationes de philisophia. Sic infra c. 47, 113. III. 34, 81: separatim certae *scholae* sunt de exsilio, de interitu patriae —, haec Graeci in singulas *scholas* et in singulos libros dispertiunt. Ceterum hae disputationes, quas Tullius *scholas* appellat, differunt ab iis, quae proprio nomine *disputationum* vocantur, quales sunt Academicae, de Finibus, de N. D., de Divinatione. In *scholis* unus est, qui velit doceri, alter, qui doceat; auditoris partes eae sunt, ut parce obloquatur, neque alio consilio, nisi ut alteri facultatem praebeat suam explicandi sententiam: in *disputationibus* variarum disciplinarum philosophi inducuntur ita disputantes, ut suae quisque sectae sententiam defendat.

haec est enim] De collocatione coniunctionis *enim* v. Adnotata in c. 27, 66: *Nihil enim est.*

Cap. V. 9. *A.*] Quisnam collocutor intelligendus sit, in dubio relinquitur. Adolescentem autem illum fuisse, patet ex II, 11.

miserum —, quoniam malum] *Miserum* (ein *Unglück*) appellatur id malum (*Übel*), quod *sensibus* nostris percipitur, cuius molestiam *sentimus.* — *Miserum* habet vim substantivi, ut malum, bonum.

nemo ergo non miser] Scil. *est:* quod verbum apud Tullium saepe in conclusione omittitur. Cf. paullo ante: *Ergo — miseri.* Fin. I. 18, 59: nemo igitur eorum non miser: ubi v. *Goerenz.* p. 83.

constare] V. Adnotata ad II. 2, 5.

quibus moriendum esset] Ex nostrae linguae ratione exspectes *est*, et paullo post *vivunt* pro *viverent;* sed in lingua latina etiam relativae enuntiationes, quae arcte cohaerent cum enuntiatione conditionali, eandem quam haec habet induere solent formam. V. *Kühner.* L. Gr. §. 140 a. Not. 10. p. 363. ed. 2.

10. *Sisyphus — hilum*] Sunt versus ex antiquo poeta petiti. De Sisypho comparasse iuvabit elegantissimam Homeri descriptionem in Odyss. XI, 593 — 600. Verba: *saxum sudans nitendo* egregie respondent graecis: λᾶαν ἄνω ὤθεσκε ποτὶ λόφον pulcherrimeque ingentem Sisyphi laborem depingunt. Cf. Lucret. III, 1013: *hoc est, advorso nixantem tendere monte Saxum.* De *Sisyphus,* quod antiquitus *Sisyphu'* pronuntiabatur, v. ad c. 9, 18: *Aelius.*

quos nec te L. Crassus defendet, nec M. Antonius, nec, quoniam apud Graecos iudices res agetur, poteris adhibere Demosthenem; tibi ipsi pro te erit maxima corona caussa dicenda. Haec fortasse metuis et idcirco mortem censes esse sempiternum malum.

VI. *A.* Adeone me delirare censes, ut ista esse credam? *M.* An tu haec non credis? *A.* Minime vero. *M.* Male, hercule, narras. *A.* Cur? quaeso. *M.* Quia disertus esse possem, si contra ista dicerem. 11. *A.* Quis enim non in eiusmodi caussa? aut quid negotii est, haec poëtarum et pictorum portenta convincere? *M.* Atqui pleni libri sunt contra ista ipsa disserentium philosophorum. *A.* Inepte sane. Quis est enim tam excors, quem ista moveant? *M.* Si ergo apud inferos miseri non sunt, ne sunt quidem apud inferos ulli. *A.* Ita prorsus existimo. *M.* Ubi sunt ergo ii, quos miseros dicis? aut quem locum incolunt? si enim sunt, nusquam esse non possunt. *A.* Ego vero nusquam esse illos puto. *M.* Igitur ne esse quidem? *A.* Prorsus isto modo, et tamen miseros ob id ipsum quidem, quia nulli sunt. 12. *M.* Iam mallem Cerberum metueres, quam ista tam inconsiderate diceres. *A.* Quid tandem? *M.* Quem esse negas, eundem esse dicis. Ubi est acumen tuum? quum enim miserum esse dicis, tum eum, qui non sit, dicis esse. *A.* Non sum ita hebes, ut istud dicam. *M.* Quid dicis igitur? *A.* Miserum

corona] circulo hominum oratorem circumstantium. V. *Ernestii* Clav. Cicer. h. v.

Cap. VI. *male narras*] *Male*, *bene*, *probe narrare* locutio est maxime poetarum comicorum propria de eo, qui alterius sermone, narratione, dicto vel dolet, vel gaudet.

11. *Quis enim*] H. e. facile credo; quis enim in confutandis eiusmodi commentis disertus esse non posset? Saepe a veteribus scriptoribus particulae *enim* et *nam* ita ponuntur, ut id, cuius rationem reddunt, cogitatione supplendum sit. V. *Kühner*. L. Gr. §. 138 a. 2. p. 348. ed. 2.

portenta] Sic saepe dicuntur mirabilia commenta. N. D. I, 16: cum poetarum errore coniungere licet portenta magorum.

pleni libri] *Pleni* absolute positum plane, ut pro Arch. §. 14: *Sed pleni sunt omnes libri* (nobis: *voll davon*): ubi v. *Stürenburg*. p. 104.

disserentium philosophorum] Vocabulum *philosophorum* Cicero in ultimam enuntiationis sedem reiecit, quo maiore vi efferretur; philosophi enim opponuntur poetis et pictoribus. De hac collocatione v. *Kühner*. Gr. L. §. 167, 1. p. 466 sq. ed. 2.

ne sunt quidem] Particulae *ne — quidem* non gradationem (*nicht einmal*) h. l. significant, sed, uti saepe, eam vim habent, ut antecedentibus aliquid negative adiungant, ut nostrum *auch nicht*, gr. οὐδέ. Cf. §. 12. c. 7, 14. 23, 53. 54.

nusquam esse non possunt] H. e. fieri non potest, quin usquam sint; vel: usquam sint necesse est.

Igitur ne esse quidem] *Igitur* in initio sermonis rarissime apud Ciceronem reperitur, nec fere, nisi in conclusione.

12. *quam ista tam inconsiderate diceres*] Pluralis *ista* non solum ad sententiam antecedentem: *et tamen miseros ob id ipsum quidem, quia nulli sunt* respicit, sed etiam ea includit, quae illi sententiae similia sunt. Saepe enim veteres scriptores numerum pluralem pronominum, licet praecesserit vel subsequatur substantivum singulari numero, ita ponunt, ut non solum id significetur, quod antecessit, sed etiam ea, quae illi sunt similia. Cf. infra c. 11, 22: apud *istos* (i. e. Democritum, qui antea commemoratus erat, et qui eius sententiam se-

esse verbi caussa M. Crassum, qui illas fortunas morte dimiserit; miserum Cn. Pompeium, qui tanta gloria sit orbatus; omnes denique miseros, qui hac luce careant. *M.* Revolveris eodem. Sint enim oportet, si miseri sunt; tu autem modo negabas eos esse, qui mortui essent. Si igitur non sunt, nihil possunt esse; ita ne miseri quidem sunt. *A.* Non dico fortasse etiam, quod sentio; nam istuc ipsum, non esse, quum fueris, miserrimum puto. 13. *M.* Quid? miserius, quam omnino nunquam fuisse? ita qui nondum nati sunt, miseri iam sunt, quia non sunt; et nos, si post mortem miseri futuri sumus, miseri fuimus, antequam nati. Ego autem non commemini, antequam sum natus, me miserum. Tu si meliore memoria es, velim scire, ecquid de te recordere.

VII. *A.* Ita iocaris, quasi ego dicam eos miseros, qui nati non sunt, et non eos, qui mortui sunt. *M.* Esse ergo eos dicis. *A.* Immo, quia non sint, quum fuerint, eo miseros esse. *M.* Pugnantia te loqui non vides? quid enim tam pugnat, quam non modo miserum, sed omnino quicquam esse, qui non sit? An tu egressus porta Capena, quum Calatini, Scipionum, Serviliorum, Metellorum sepulcra vides, miseros putas illos? *A.* Quoniam me verbo premis, posthac non ita dicam: *miseros esse*, sed tantum: *miseros*, ob id ipsum, quia non sunt. *M.* Non dicis igitur:

quuntur). Similiter c. 39, 93: pellantur ergo *istae ineptiae* paene *aniles*, ante tempus mori miserum esse.

Quid dicis igitur] Observanda est rarior particulae *igitur* in tertio loco collocatio, qua Cicero eo consilio videtur usus esse, ut vocabulum, quod secundam sedem occupat, magis efferret. V. nos in Gramm. Lat. §. 138 a. Not. 4. p. 350. ed. 2. Infra c. 7, 14: quum dicis *igitur*. c. 38, 92: quid curet *autem*. II. 19, 45: omittamus hunc *igitur*. III. 10, 23. doloris huius *igitur* origo. IV. 18, 41: qui modum *igitur* vitio quaerit. Ceterum cf. Adnotata ad I. 27, 66.

fortunas morte dimiserit] C. pro Caecin. 26, 75: patrimonium unius incommodo *dimittitur*, ius amitti non potest sine magno incommodo civitatis.

Sint enim oportet] Exspectes: *sint enim necesse est;* sed *oportet* optime sese habet h. l.; significat enim *ratio postulat, ut, qui mortui sint, esse statuamus.* Cf. p. Rosc. Am. XXII, 62: Haec quum sint omnia, tamen exstent *oportet* expressa sceleris vestigia. de Or. I. 6, 20: Ex rerum cognitione efflorescat et redundet *oportet* oratio.

13. *commemini — me miserum*] In verbis *cogitare, comminisci, commeminisse*, aliis *com* significat *secum*, ut: aliquid *secum agitare*. De omisso *esse* post verba *existimandi* et *declarandi* v. Kühner. L. Gr. §. 129, 4. p. 293 sq. ed. 2.

Cap. VII. *Immo, quia non sint*] Coniunctivus *sint* est maxime consentaneus loci sententiae. Alia enim ratio est paullo post *ob id ipsum, quia non sunt*, alia erat supra §. 11., ubi adversarius sententiam suam tanquam certissimam proponebat; at vero hoc ipso loco idem, Ciceronis rationibus iam labefactatus, eandem sententiam dubitanter repetit.

porta Capena] Capena olim fuit oppidum Latii Romae proximum; excisum postea est nomenque suum reliquit portae Urbis, quae nunc a proxima D. Sebastiani aede dicitur *porta di S. Sebastiano*. Ab ea incipiebat via Appia. *Forcellini* Thes. Lat. h. v. Ad hanc viam multa erant monumenta illustrium Romanorum. Moris enim erat, sepulcra in iis locis exstruere, quae frequentari solebant.

verbo premis] Idem est, quod *v. urges*. Translate a re militari (*hostes pre-*

miser est M. Crassus, sed tantum: *miser M. Crassus*. *A.* Ita plane. 14. *M.* Quasi non necesse sit, quicquid isto modo pronunties, id aut esse, aut non esse. An tu dialecticis ne imbutus quidem es? In primis enim hoc traditur: omne pronuntiatum (sic enim mihi in praesentia occurrit, ut appellarem ἀξίωμα; utar post alio, si invenero melius;) id ergo est pronuntiatum, quod est verum, aut falsum. Quum dicis igitur: *miser M. Crassus;* aut hoc dicis: *miser est M. Crassus*, ut possit iudicari, verum id, falsumne sit; aut nihil dicis omnino. *A.* Age iam concedo, non esse miseros, qui mortui sint, quoniam extorsisti, ut faterer, qui omnino non essent, eos ne miseros quidem esse posse. Quid? qui vivimus, quum moriendum sit, nonne miseri sumus? Quae enim potest in vita esse iucunditas, quum dies et noctes cogitandum sit, iam iamque esse moriundum?

VIII. 15. *M.* Ecqui ergo intelligis, quantum mali de humana conditione deieceris? *A.* Quonam modo? *M.* Quia, si *mors etiam mortuis miserum esset, infinitum quoddam et sempiternum

mere i. e. acriter persequi) est dicendo aut disputando urgere aliquem. *Forcellini* Thes. h. v.

14. *in primis*] H. e. in initiis, elementis, fundamento dialecticorum.

mihi in praesentia occurrit, ut appellarem] Fin. III. 16, 53: quod illi ἀδιάφορον dicunt, id mihi ita *occurrit* (*perf.*), ut indifferens *dicerem*.

omne pronuntiatum] Cf. Acad. II. 29, 95: fundamentum dialecticae est, quicquid enuntietur (id autem appellant ἀξίωμα, quod est quasi *effatum*,) aut verum esse, aut falsum.

id ergo est] Vocula *ergo* post parenthesin ad orationem interruptam recipiendam frequentissima est. Oratio autem ἀνακόλουθος est: ita enim erat continuanda: pronuntiatum ergo verum est aut falsum.

verum id, falsumne sit] Haec duo interrogationis membra non sibi invicem opposita sunt; nam tum dicendum erat: *verum id, an falsum sit;* sed ita posita, ut utrumque per se spectetur, quasi dicas: ut possit iudicari, *verumne* id sit, et ut possit iudicari, *falsumne* id sit. Cf. Caesar. B. G. VII, 14: neque interesse, *ipsosne* interficiant, *impedimentisne* exuant: ubi v. *Herzog*. Cf. *Kühner*. L. Gr. §. 158. Not. 15. p. 264 sq. ed. 2.

Cap. VIII. 15. *de humana conditione deieceris*] H. e. quantum mali vitae humanae detraxeris. Infra II. 5, 14: quantum de doloris terrore deieceris. IV. 37, 80: vitia ratione a se esse deiecta.

mors etiam mortuis miserum esset] Sic *Bentleius* pro *mori* legendum suspicatus est. Coniectura egregia ac palmaris, quam non dubitavi in ordinem verborum recipere. Quid, quaeso, absurdius cogitari potest, quam sententia, quam praebet lectio *mori*? Quî tandem h. l., ubi de *iam mortuis* agitur, commemorari potest *moriendi* actio, h. e. transitus ex vivorum conditione in mortuorum? At *mortis* nomen optime convenit in hunc locum; *mors* enim *mortuorum* intelligenda est status, in quo mortui versantur. Tullii igitur sententia haec est: infinitum quoddam et sempiternum malum haberemus, si non solum vita ipsa, sed etiam status, in quem post hanc vitam deferimur, et in quo mortui versantur, miser esset. Corruptelae caussa posita videtur in neutro *miserum*, cuius vis quam apta huic loco sit, obscurum non est, ut ad Fam. VI, 21: omnium rerum *mors* est *extremum*. Cf. nos in Gr. L. §. 103. Not. 2. p. 140. ed. 2.

in vita: nunc video] *Bentleius* locum sic distinguendum censet: *quia — haberemus. In vita nunc video calcem:* quae ratio haud scio an maxime probabilis sit. Tota enim oppositionis vis non in *nunc* posita est, sed in verbis: *in vita*, quippe

malum haberemus in vita: nunc video calcem, ad quam quum sit decursum, nihil sit praeterea extimescendum. Sed tu mihi videris Epicharmi, acuti nec insulsi hominis, ut Siculi, sententiam sequi. *A.* Quam? non enim novi. *M.* Dicam, si potero, Latine; scis enim me Graece loqui in Latino sermone non plus solere, quam in Graeco Latine. *A.* Et recte quidem. Sed quae tandem est Epicharmi ista sententia? *M.*

Émori nolo; sed me esse mórtuum nihil áestumo.

A. Iam agnosco Graecum. Sed quoniam coëgisti, ut concederem, qui mortui essent, eos miseros non esse; perfice, si potes, ut ne moriendum quidem esse miserum putem. 16. *M.* Iam istuc quidem nihil negotii est; sed etiam maiora molior. *A.* Quo modo hoc nihil negotii est, aut quae sunt tandem ista maiora? *M.* Quia, quoniam post mortem nihil est mali, ne mors quidem est malum, cui proximum tempus est post mortem, in quo mali nihil esse concedis: ita ne moriendum quidem esse malum est; id est enim, perveniendum esse ad id, quod non esse malum confitemur. *A.* Uberius ista,

quae antecedenti verbo *sempiternum* opponantur. Nam quum adversarius §. 14. iam concessisset, *non esse miseros, qui mortui sunt*, quia, *qui omnino non essent, ii ne miseri quidem esse possent:* respondet Tullius, consequens ex eo esse, ut miseria sempiterna non sit, quum miseria *in vita* ad finem, quem mors adducat, perveniat. Cf. c. 42, 100: intelligamusque, si mors malum sit, esse sempiternum malum; nam vitae miserae mors finis esse videtur: mors si est misera, miseriae finis esse nullus potest.

calcem] „Locus in circo, *calce* olim notatus, post creta, ubi cursu exacto victor consistebat et praemium accipiebat. Unde formulae hae: *e carceribus ad calcem pervenire, a carcere ad calcem revocare.*“ *Ernestius* in Clav. h. v.

ut Siculi] H. e. acuti hominis, *ut a Siculo exspectari potest.* In eiusmodi enuntiatis ellipticis particula *ut* (ὡς) duplicem vim habet, aut *exaequandi*, aut *restringendi.* Cardo rei vertitur in praedicato rerum comparatarum. Etenim eius rei quacum altera comparatur praedicatum cogitatione ponitur et, quatenus id aut affirmative, aut negative ponitur, *ut* aut exaequandi, aut restringendi vi instruitur, et aut per nostrum *als*, aut per praepositionem *für* vertendum est. Sic h. l. vim habet exaequandi; nam cogitatione ponitur, Siculorum gentem esse acutam. Infra c. 43, 104: (Diogenes,) *ut Cynicus*, asperius proiici se iussit inhumatum. Contra Corn. Nep. Epam. V, 2: exercitatus in dicendo, *ut Thebanus* vim habet restrictivam; ponitur enim, Thebanos per se spectatos in dicendo *non* fuisse exercitatos. At sententia plane mutatur, si dicas: exerc. in dic., *ut Atheniensis;* Athenienses enim dicendi fuisse peritissimos, nemo ignorat. V. *Kühner.* L. Gr. §. 156. Not. 2. p. 428. ed. 2. Sic apud Graecos dicitur ὡς, ὥς γε, ὡς κατά. Thuc. IV, 84: ἦν δὲ οὐδὲ ἀδύνατος, ὡς Λακεδαιμόνιος, εἰπεῖν. V. nos in Gramm. Gr. schol. §. 342. Not. 4. p. 491. ed. 2.

scis enim etc.] Sententia: quum graece loquor, graeci sermonis; quum latine loquor, latini sermonis castitatem ac puritatem servare studeo. — *Non plus*, eben so wenig; barbare *aeque minus.*

Emori nolo] Est trochaicus tetrameter catalecticus. Versus graecus ap. Sext. Emp. c. Math. 1, 18. p. 275. Fabr. e Davisii emendatione legitur: — ἀπῇ θανεῖν· ἢ τεθνάναι οὔ μοι διαφέρει. De verbo *emoriendi* v. ad I. 41, 97.

Iam agnosco Graecum] H. e. iam veniunt in memoriam verba graeca (sc. Epicharmi). De verbo *agnoscendi* v. ad c. 24, 58.

16. *cui proximum*] *Cui* scil. morti proximum tempus est tempus post mortem, in quo etc.

quaeso. Haec enim spinosiora prius, ut confitear, me cogunt, quam ut assentiar. Sed quae sunt ea, quae dicis te maiora moliri? *M.* Ut doceam, si possim, non modo malum non esse, sed bonum etiam esse mortem. *A.* Non postulo id quidem, aveo tamen audire. Ut enim non efficias, quod vis; tamen, mors ut malum non sit, efficies. Sed nihil te interpellabo; continentem orationem audire malo. 17. *M.* Quid? si te rogavero aliquid, non respondebis? *A.* Superbum id quidem est; sed, nisi quid necesse erit, malo non roges.

IX. *M.* Geram tibi morem et ea, quae vis, ut potero, explicabo, nec tamen quasi Pythius Apollo, certa ut sint et fixa, quae dixero, sed ut homunculus unus e multis, probabilia coniectura se-

spinosiora] Respondet nostro *spitzfindig*. Or. 32, 114: postea, qui dialectici dicuntur, *spinosiora* multa pepererunt. Fin. III. 1, 3: Stoicorum subtile vel *spinosum* potius disputandi genus. Infra IV. 5, 9: (Peripatetici) *spinas* partiendi et definiendi praetermittunt.

confitear] *Confiteri* est necessitatis, *profiteri* voluntatis. Hinc II. 19, 45: *cogamusque confiteri. Confitemur* (wir sind überredet), si veritatem quidem non perspeximus, nihil tamen contra alterius argumentandi rationem afferre possumus; *assensus* (d. Ueberzeugung) nisi perspecta veritate esse non potest.

quae dicis te maiora moliri] Et praeponuntur, et postponuntur pronomina personalia in structura accusativi c. inf. verbis dicendi et sentiendi, diversa scilicet sententiae vi. Illud fit, ubi magnum pondus in pronominibus positum est, ut in oppositione, cf. infra c. 9, 17: *se* sapientes esse *profitentur*. III. 34, 84: Quid autem praeclarum non idem arduum? *se* tamen id effecturam philosophia *profitetur*. Acad. I. 4, 16: ob eamque rem *se arbitrari* ab Apolline omnium sapientissimum esse dictum, quod etc. Contra postponuntur regenti verbo, ubi pronomina nullam vim habent, uti h. l.: itaque, ubi pron. pers. subiectum indefinitum (*man*) indicant, ut in sententiis generalibus, in definitionibus, ut I. 36, 87: quia, quum id non habeas, quod tibi nec usu, nec natura sit aptum, non careas, etiam si *sentias te* non habere. Ibid. 88: in vivo intelligi tamen potest, regno *te* carere; porro ubi unum vel plura vocabula maiore vi efferenda sunt, ut II. 14, 33: Ecquid *scis* igitur, si quid de Corinthiis tuis *amiseris*, *posse habere* te reliquam supellectilem salvam.

aveo — audire] *Aveo* (hinc *avidus*) cum infinitivo verborum *sciendi, audiendi* Tullius dicere solet pro *cupio*. Infra c. 47, 112: aveo enim audire.

Ut — non efficias] De concessivo *ut* v. ad IV. 17, 39: de structura v. *efficere* ad I. 31, 77.

mors ut malum non sit] Infra 9, 17: certa ut sint et fixa. 42, 99: nihil ut affirmet. III. 17, 35: nihil ut possit negari. 18, 42: quivis ut intelligat. 21, 51: nullum ut certamen instituam. IV. 2, 5: facile ut appareat. V. 20, 60: nihil ut tulerit gravius. Divin. I, 40: deus ut haberetur. Scilicet coniunctiones, relativa et interrogativa postponuntur, ut praegressum vocabulum maiore vi efferatur. V. nos in Gr. L. §. 167, 1. p. 466 sq. ed. 2.

continentem orationem] Inde a cap. V. usque ad h. l. Cicero socraticam contra alterius opinionem disserendi consuetudinem secutus est (cf. supra c. 4. extr.). Iam, hac subtiliter interrogandi et respondendi ratione relicta, copiosiore quodam et uberiore atque fuso genere utitur: qui erat mos ἀριστοτέλειος: in quo sermo ita inducitur, ut penes unum sit principatus. V. nos in libro d. *de Cicer. in philos. merit.* p. 149 — 151. et quae in Prolegomenis (p. 7 sq.) ad hos libros exposuimus.

17. *non respondebis?*] Licet plurimi et optimi libri *nonne* tueantur; tamen, ut id reciperem, impetrare a me non potui. Res sic sese habet. Negatio *non* duplici modo in interrogatione usurpatur; nam aut idem valet, quod *nonne* (nisi quod gravius est, quam *nonne*), h. e. ponitur, quum interrogationem nostram ab altero affirmatum iri confidimus (nicht wahr? das versteht sich doch?) Cf. supra c. 7, 13: pugnantia te loqui *non* vides? V. 27, 79: Quid

quens. Ultra enim quo progrediar, quam ut veri similia videam, non habeo; certa dicent ii, qui et percipi ea posse dicunt, et se sapientes esse profitentur. *A.* Tu, ut videtur; nos ad audiendum parati sumus. 18. *M.* Mors igitur ipsa, quae videtur notissima res esse, quid sit, primum est videndum. Sunt enim, qui discessum animi a corpore putent esse mortem; sunt, qui nullum censeant fieri discessum, sed una animum et corpus occidere, animumque in corpore exstingui. Qui discedere animum censent, alii statim dissipari, alii diu permanere, alii semper. Quid sit porro ipse animus, aut ubi, aut unde, magna dissensio est. Aliis cor ipsum animus videtur: ex quo *excordes, vecordes, concordes*que dicuntur, et Nasica ille prudens, bis consul, *Corculum*, et

bestiae? *non* frigus, *non* famem, *non* montivagos atque silvestres cursus lustrationesque patiuntur? *non* pro suo partu — propugnant —? Sic in complurium interrogationum continuatione post *nonne* reliqua membra per *non* adiunguntur. V. *Kühner*. L. Gr. §. 158, 3. c) et Not. 7. p. 442. ed. 2. — Aut cum affectu quodam vel impatientiae, vel admirationis, vel indignationis ponitur, ita quidem, ut alterius assensus postuletur quodammodo atque extorqueatur, is autem, qui interrogat, adhuc dubitet, numne alter praeter exspectationem in sententia sua permansurus sit. (*Wie? du willst nicht —? das wäre möglich?*) Sic h. l. Cf. infra V. 14, 42: An Lacedaemonii — quaesiverunt, num se esset etiam mori prohibiturus (sc. Philippus)? vir is, quem quaerimus, *non* multo facilius tali animo reperietur, quam civitas universa? Mur. XXI, 43: acceptam iniuriam persequi *non* placet? Immo vehementer placet. Cf. *Kühner*. in Gr. L. §. 158. Not. 10. p. 444. ed. 2. Pari modo Graeci dicunt, ut οὐ περιμενεῖς; V. nos in Gramm. Gr. schol. §. 255, 4. p. 296 sq. ed. 2.

Superbum id quidem est] Scil. non respondere ab altero interrogatum. Ceterum pro *est* ex nostrae linguae indole exspectamus *esset*. V. ad I. 49, 116. De voc. *superbum* (ὑβριστικόν) cf. Acad. II. 29, 94: si habes, quod liqueat, *neque respondes, superbis*. ad Div. I, 10: te *superbum* esse dicunt, quod *nihil respondeas*. De voc. *quidem* cf. Adnotata ad c. 25, 61.

malo non roges] Constat quidem, post verba volendi sequi *ne*, quia prohibendi notio in eiusmodi enuntiatis inest, at h. l. Cicero rectissime scripsit *non roges*, quia haec verba opposita sunt antecedentibus *si te rogavero*, ita quidem, ut *non roges* idem fere sit, quod *abstineas rogando*.

Cap. IX. *unus e multis*] εἷς ἐν πολλοῖς, sic *unus multorum, unus de multis* dicitur, qui non est eximius, qui nulla re vulgo antecellit. Brut. c. 79, 274: Qui non fuit orator *unus e multis*, potius inter multos prope singularis fuit. Horat. Sat. I. 9, 71: Sum paullo infirmior, *unus Multorum*.

probabilia coniectura sequens] de Academicorum ratione. V. Prolegom. ad h. libros c. II. et libr. d. *de Cic. in phil. merit.* p. 66—74, ubi Academicorum Ciceronisque philosophandi rationem fuse persecuti sumus.

certa dicent] Zeno enim, stoicae disciplinae auctor, sapientem ita efformare volebat, qui nunquam falleretur, nihil opinaretur, sed omnia firmiter sciret et in sensibus eorumque notionibus veri falsique notam inesse statueret. V. nos in libro d. p. 151—163.

Tu, ut videtur] H. e. tu statue, ut tibi videtur. Plura dedimus in Gr. L. §. 161. a. p. 457. ed. 2.

18. *discessum animi a corpore*] Plat. Phaedon. p. 64. C: Ἆρα μὴ ἄλλο τι (sc. ἡγούμεθα τὸν θάνατον εἶναι), ἢ τὴν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος ἀπαλλαγήν;

alii diu permanere] Est Stoicorum sententia. Diog. L. VII, 156: (ψυχὴν) εἶναι τὸ συμφυὲς ἡμῖν πνεῦμα, διὸ καὶ σῶμα εἶναι, καὶ μετὰ θάνατον ἐπιμένειν, φθαρτὴν δὲ εἶναι.

cor ipsum animus] Aristotel. de partib. animalium, lib. III. p. 65. ed. Sylburg.: ἐν ᾗ (τῇ καρδίᾳ) τὴν ἀρχὴν φαμεν τῆς ζωῆς καὶ πάσης κινήσεως καὶ αἰσθήσεως.

Corcutum] Nasicam hoc cognomen habuisse, Cicero etiam Brut. 20, 79. 58,

Egregie cordatus *homo*, *Catus Aelius Sextus.*

19. Empedocles animum esse censet cordi suffusum sanguinem. Aliis pars quaedam cerebri visa est animi principatum tenere. Aliis nec cor ipsum placet, nec cerebri quandam partem esse animum; sed alii in corde, alii in cerebro dixerunt animi esse sedem et locum. Animum autem alii animam, ut fere nostri declarant *nomine; nam et *agere animam*, et *efflare* dicimus, et *animosos*, et *bene animatos*, et *ex animi sententia;* ipse autem animus ab anima dictus est. Zenoni Stoico animus ignis videtur.

X. Sed haec quidem, quae dixi, cor, [sanguinem,] cerebrum, animam, ignem, vulgo; reliqua fere singuli. 20. Ut multi ante veteres, proxime autem Aristoxenus, musicus idemque philosophus, ipsius corporis intentionem quandam; velut in cantu et fidibus quae harmonia dicitur, sic ex corporis totius natura et figura varios motus cieri, tanquam in cantu sonos. Hic ab artificio suo non recessit, et tamen dixit aliquid, quod ipsum quale esset, erat multo ante et dictum et explanatum a Platone. Xenocrates animi figuram

213. Plinius H. N. VII, 31. et Aur. Victor de vir. ill. 44. narrant. Traxit autem hoc cognomen a prudentia, qua excellebat; veteres enim *corculum* dicebant solertem et acutum, uti testatur Festus.

Egregie cordatus] Est versus Ennii. *Cordatus* est sapiens, prudens (geistvoll). Ita appellatus est Cat. Ael. Sextus propter iuris civilis scientiam. *Catus* est acutus, solers, gnarus: quod verbum, a Sabinis, uti auctor est Varro L L. VI, 3. med. p. 90. Bip., ductum, antiquioribus Latii scriptoribus frequentatum, Tullii aetate non iam in usu fuit. Quapropter de Legg. I. 16, 45. ait: Quis igitur prudentem, et, *ut ita dicam*, *catum*, non ex ipsius habitu, sed ex aliqua re externa iudicet?

Aelius] Pronuntiabatur *Aeliu'*. Audiamus Ciceronem in Orat. 48, 161: Ita non erat offensio in versibus, quam nunc fugiunt poetae novi. Ita enim loquebamur: *Qui est omnibu' princeps*, non, *omnibus princeps*. Et *vita illa dignu' locoque*. Cf. supra c. 5, 10: *Sisyphus* versat (*Sisyphu'* pronuntiatum).

19. *Empedocles — sanguinem*] Stobaeus Ecl. Phys. Vol. II. p. 1026. ed. Heeren: αἷμα γὰρ ἀνθρώποις περικάρδιόν ἐστι νόημα. Ciceronis verba ita accipienda videntur, ut Empedocles non ipsum sanguinem animum esse statuerit, sed in sanguine animi sedem. Cf. infra c. 17. extr.

animi principatum tenere] Ἡγεμονικόν. N. D. I. 15, 39: eius (animi) ipsius principatum, qui in mente et ratione versatur.

alii in corde, alii in cerebro] Illud statuebant Stoici, Epicurei medicique nonnulli; hoc Erasistratus, Herophilus et Pythagorici.

ut fere nostri declarant nomine] Sic bene edidit *Wolfius* e coniectura. Plurimi codd. optimique exhibent *ut fere nostri declarant nomen.* Sententia est haec: Fuerunt philosophi, qui dicerent *animum* nihil aliud esse, nisi *animam:* eaque sententia confirmari videtur lingua latina, quae multas habet locutiones, in quibus nomen *animae* idem significat, quod *animus.*

Zenoni — animus ignis videtur] *Ignis* intelligitur πνεῦμα ἔνθερμον.

Cap. X. *Sed haec quidem — vulgo*] Quas adhuc attuli de animi natura opiniones, eas non modo singuli philosophi protulerunt, sed etiam vulgus sequitur; quas autem nunc in medium prolaturus sum, eae fere singulorum philosophorum propriae sunt. Ad v. *vulgo* supplendum est *opinantur.* Vocabulum *sanguinem* Manutius ex uno cod. addidit; in ceteris abest.

20. *ut multi ante veteres*] Vocabulum *ut* interpretor *exempli caussa*, *veluti* (*so zum Beispiele*): veluti multi veteres philosophi suam quisque de animi natura protulerunt opinionem, proxime autem Ar. animum ipsius corporis intentionem quandam esse dicebat.

et quasi corpus negavit esse, verum numerum dixit esse, cuius vis, ut iam ante Pythagorae visum erat, in natura maxima esset. Eius doctor Plato triplicem finxit animum, cuius principatum, id est rationem, in capite, sicut in arce, posuit et duas partes ei parere voluit, iram et cupiditatem, quas locis disclusit; iram in pectore, cupiditatem subter praecordia locavit. 21. Dicaearchus autem in eo sermone, quem Corinthi habitum tribus libris exponit, doctorum hominum disputantium, primo libro multos loquentes facit, duobus Pherecratem quendam, Phthiotam senem, quem ait a Deucalione ortum, disserentem inducit, nihil esse omnino animum, et hoc esse nomen totum inane, frustraque animalia et animantes appellari; neque in homine inesse animum vel animam, nec in bestia; vimque omnem eam, qua vel agamus quid, vel sentiamus, in omnibus corporibus vivis aequabiliter esse fusam nec separabilem a corpore esse, quippe quae nulla sit, nec sit quicquam, nisi corpus unum et simplex, ita figuratum, ut temperatione naturae vigeat et sentiat. 22. Aristoteles longe omnibus (Platonem semper excipio) praestans et ingenio, et

corporis intentionem] Scil. animum esse censebat. Ad hunc locum recte intelligendum multum lucis redundat ex Lactant. Div. Inst. VII. 13, 9: Quid Aristoxenus, qui negavit omnino ullam esse animam, etiam quum vivit in corpore? Sed sicut in fidibus ex *intentione* nervorum effici concordem sonum atque cantum, ita in corpore ex compage viscerum ac vigore membrorum vim sentiendi exsistere. Cf. Plat. Phaedon. p. 92. A. B: ψυχὴν δὲ ἁρμονίαν τινὰ ἐκ τῶν κατὰ τὸ σῶμα ἐντεταμένων ξυγκεῖσθαι.

velut in cantu et fidibus quae harmonia dicitur] H. e. Arist. censet, *ut in cantu et fidibus* (ea), *quae harmonia dicitur* (die sogenannte Harmonie), cicatur, *sic ex corporis — cieri, tanquam in cantu sonos.* Cic. Top. 10: oratoribus et philosophis concessum est, ut aliquid, quod fieri nullo modo possit, augendae rei gratia dicatur aut minuendae, *quae hyperbole dicitur* (pro: quod h. d.). V. Adnotata in IV. 10, 23.

varios motus cieri] *Motus* verte *Schwingungen.* N. D. 3, 11: natura omnia *ciens* et agitans *motibus* et mutationibus suis. Univ. 7: orbis semper eodem *motu cietur.* De v. *motus* cf. ad c. 27, 67.

a Platone] qui in Phaedone (p. 92 sqq.) hanc de harmonia opinionem elevare studuit.

numerum dixit esse] Cf. Acad. II. 39, 124. I. 11, 39. Ἀριθμὸν αὐτοκίνητον.

Pythagorae] Plutarch. Decret. phil. IV, 2: Πυθαγόρας (ἀπεφήνατο τὴν ψυχὴν) ἀριθμὸν ἑαυτὸν κινοῦντα· τὸν δὲ ἀριθμὸν ἀντὶ τοῦ νοῦ παραλαμβάνει.

triplicem finxit animum] Haec de animo doctrina a Platone in dialogo, qui Timaeus inscribitur, fuse pertractatur. *Ratio* νοῦς (s. τὸ λογικόν, τὸ ἡγεμονικόν, Vernunft), *ira* θυμός (s. τὸ θυμικόν, Gemüth), *cupiditas* ἐπιθυμία (s. ἐπιθυμητικόν, Begierde, Leidenschaft.) Cf. *Stallbaum.* ad Plat. de Rep. IV. p. 439. D. et Adnotata in II. 21, 47.

in capite, sicut in arce] C. N. D. II. 56, 140: Sensus autem, interpretes ac nuntii rerum, *in capite, tanquam in arce,* mirifice ad usus necessarios et facti et collocati sunt.

21. *duobus*] Scil. reliquis. Sermonem enim tribus libris exposuerat.

animalia et animantes] Ubi *animalia* opponuntur *animantibus,* illa dicuntur de hominibus et bestiis, hi complectuntur etiam plantas. Illud respondet graeco ζῶα, hoc ἔμψυχα. Vertere possumus *lebende Geschöpfe und belebte Wesen.*

animum vel animam] Weder eine geistige, noch eine physische, von dem Leibe trennbare Seele, will Cicero sagen, ohne sich an das eine Wort ψυχήν zu halten, ut recte explicat *Orellius.*

temperatione] Sic infra IV. 13, 30: ut corporis *temperatio,* quum ea congruunt inter se, e quibus constamus, sanitas sic animi dicitur. Cf. I. 28, 65:

diligentia, quum quattuor nota illa genera principiorum esset complexus, e quibus omnia orerentur, quintam quandam naturam censet esse, e qua sit mens. Cogitare enim, et providere, et discere, et docere, et invenire aliquid, et tam multa alia, meminisse, amare, odisse, cupere, timere, angi, laetari: haec et similia eorum in horum quattuor generum inesse nullo putat. Quintum genus adhibet, vacans nomine; et sic ipsum animum *ἐνδελέχειαν* appellat novo nomine, quasi quandam continuatam motionem et perennem.

XI. Nisi quae me forte fugiunt, hae sunt fere de animo sententiae. Democritum enim, magnum illum quidem virum, sed levibus et rotundis corpusculis efficientem animum concursu quodam fortuito, omittamus. Nihil est enim apud istos, quod non atomorum turba conficiat. 23. Harum sententiarum quae vera sit, deus aliqui viderit; quae veri simillima, magna quaestio est. Utrum igitur inter has sententias diiudicare malumus, an ad propositum redire? *A.* Cu-

temperatio corporum. IV. 1, 1: disciplina ac *temperatio* civitatis. Leg. III. 5, 12: *temperationem* rei publicae, quae effici non potuisset, nisi tali descriptione magistratuum. Supra c. 1, 2: rem publ. — melioribus *temperaverunt* et institutis et legibus. Est nostrum *Organisation.*

22. *quattuor — genera principiorum*] Sunt quattuor elementa, aqua, aër, ignis, terra.

orerentur] Sic scripsi c. optimo Gud. 1. et Dav. in ed. 2. pro vulg. *orirentur:* quod si in archetypo lectum esset, vix credibile est, a librario mutatum fuisse in rarissimam formam *orerentur.* Etiam infra V. 4, 10. D. in ed. 3. et tres praestantissimi codd. R. P. Gud. 1. exhibent *orerentur.*

quintam quandam naturam censet esse, e qua sit mens] Infra c. 17, 41: (si animus est) quinta illa non nominata magis, quam non intellecta natura. c. 26, 65: sin autem est quinta quaedam natura, ab Aristotele inducta primum, haec et deorum est et animorum. c. 27, 66: singularis est igitur quaedam natura atque vis animi, seiuncta ab his usitatis notisque naturis. Ita, quicquid est illud, quod sentit, quod vivit, quod viget, caeleste et divinum ob eamque rem aeternum sit necesse est. Acad. I. 7, 26: quintum genus, e quo essent astra mentesque, singulare eorumque quattuor, quae supra dixi, dissimile Aristoteles quiddam esse rebatur. Cf. Fin. IV. 5, 12. Ex his locis apparet, Ciceronem ea imbutum fuisse opinione, ut Aristotelem animum ex hac quinta natura ortum esse censere putaret; at res ipsa aliter sese habet. Non enim animum, sed caelestia tantum corpora ex illa quinta natura esse, animum autem nihil habere corporeae naturae, statuit Aristoteles. Diog. Laert. V, 32. de Aristotele: εἶναι δὲ παρὰ τὰ τέσσαρα στοιχεῖα καὶ ἄλλο πέμπτον, ἐξ οὗ τὰ αἰθέρια συνεστάναι· ἀλλοίαν δ' αὐτοῦ τὴν κίνησιν εἶναι· κυκλοφορητικὴν γάρ· καὶ τὴν ψυχὴν δὲ ἀσώματον. Ciceronis errorem ex eo duco, quod, ut alias Platonica decreta cum Stoicis (v. Adnot. in c. 24, 57.), ita in hac re Aristotelis sententiam cum Stoicorum coniunxit. Stoici enim sideribus divinitatem vel mentem divinam tribuebant. Atqui Aristoteles dicebat illam quintam naturam esse τῶν αἰθερίων, i. e. siderum aut caelestium corporum. Ex Stoicorum autem sententia τὰ αἰθέρια sunt mentes aut animi. Ita Cicero ex quinta illa natura esse mentes aut animos statuebat.

ἐνδελέχειαν] Apud Aristotelem animus dicitur non ἐνδελέχεια, sed ἐντελέχεια. Nisi veram scripturam iam antiquitus a librariis corruptam esse statuere malumus, facere non possumus, quin Ciceronem duo graeca vocabula ἐνδελέχειαν et ἐντελέχειαν longe diversissima permiscuisse dicamus. Ἐνδελέχεια enim est *continuatio*, *perennitas*, *ut* ap. Choerilum: πέτρην κοιλαίνει ῥανὶς ὕδατος ἐνδελεχείῃ; ἐντελέχεια autem Aristotelis est *actus*, *vis efficax*, *principium agendi* (*d. Wirksamkeit*), quo efficitur, ut

perem equidem utrumque, si posset; sed est difficile confundere. Quare si, ut ista non disserantur, liberari mortis metu possumus, id agamus; sin id non potest, nisi hac quaestione animorum explicata, nunc, si videtur, hoc, illud alias. *M.* Quod malle te intelligo, id puto esse commodius. Efficiet enim ratio, ut, quaecunque vera sit earum sententiarum, quas exposui, mors aut malum non sit, aut sit bonum potius. 24. Nam si cor, aut sanguis, aut cerebrum est animus; certe, quoniam est corpus, interibit cum reliquo corpore. Si anima est, fortasse dissipabitur; si ignis, exstinguetur; si est Aristoxeni harmonia, dissolvetur. Quid de Dicaearcho dicam, qui nihil omnino animum dicat esse? His sententiis omnibus nihil post mortem pertinere ad quenquam potest; pariter enim cum vita sensus amittitur; non sentientis autem, nihil est, ullam in partem quod intersit. Reliquorum sententiae spem afferunt, si te hoc forte delectat, posse animos, quum e corporibus excesserint,

res aliqua vere sit. Etiam in eo lapsus est Cicero, quod Aristotelis ἐντελέχειαν interpretatus est *quasi quandam continuatam motionem et perennem.* Nam primum constat, hunc philosophum omnem *motionem* animo denegasse. V. Aristotel. de Anima I, 3. Deinde addit *continuatam* et *perennem;* at *continuationis* et *perennitatis* notio plane abhorret a vocabulo ἐντελεχείας. Videtur igitur Cicero duo diversissima vocabula ἐνδελέχειαν et ἐντελέχειαν confudisse vel certe utriusque nominis significationem in unam coniunxisse.

Cap. XI. *levibus et rotundis*] Non *laevibus;* ductum est enim a λεῖος. De re cf. N. D. I, 24: ista enim flagitia *Democriti* sive etiam ante Leucippi, esse *corpuscula quaedam levia*, alia aspera, *rotunda alia*, partim autem angulata, curvata quaedam et quasi adunca; ex his effectum esse caelum atque terram, nulla cogente natura, sed concursu quodam fortuito.

apud istos] H. e. apud Democritum et qui eius de atomis rationem sequuntur. Democritus enim multos habebat sectatores, inter quos maxime excelluit Epicurus, qui eius de atomis decreta ulterius persecutus est. De plurali *istos* v. Adnotata in c. 6, 12.

23. *inter has sententias diiudicare*] Cogitavit *iudices sedere, iudicium exercere, arbitrum esse*, ut Legg. I. 20, 53: ego vellem me arbitrum *inter* Academiam et Zenonem datum. *Iudicare inter* legitur de Or. I. 39, 176. Supplendum *litem, rem*, et *inter sententias* dictum quodammodo est pro inter eos, qui eas sententias impugnant.

si posset] Scil. *fieri.* Sic saepe *potest* pro fieri potest, ut *solet* pro fieri solet. Cf. infra c. 31, 77: *Qui potest* —? Qui *possit*, rogas? IV. 18: 41: ut enim id non *potest.*

confundere] H. e. utrumque coniungere, et inter eas sententias diiudicare, et propositam quaestionem, mortem non esse malum, persequi. *Confundere* enim exquisitiore usu nonnunquam ponitur pro *coniungere*, *consociare*, metaphora ducta a metallorum coctura. Hinc dicitur Fin. V. 23, 67. *confusio virtutum.*

ut ista non disserantur] De *ut* concessivo v. ad IV. 17, 39. Verbum *disserendi* nonnunquam cum accus. pronominum, rarius substantivorum construitur. N. D. III. 40, 95: *ea*, quae disputavi, *disserere* malui, quam iudicare. ad Fam. XII, 7: *quod* in senatu pluribus disserui. Sall. Cat. V, 9: *instituta* maiorum — *disserere.* Sic *disputare* aliquid. V. 7, 18: congerunt omnia, etsi alio loco diputata sunt. V. nos in Gramm. L. §. 112. Not. 3. p. 197 sq. ed. 2.

24. *Aristoxeni — Dicaearcho*] V. c. 10, 20. et 21.

His sententiis] Ut dicitur: *meo iudicio, mea sententia* etc. pro *ex meo iud.* V. *Kühner.* L. Gr. §. 115. Not. 10. p. 222. ed. 2.

ullam in partem quod] V. ad III, 15, 32.

in caelum, quasi in domicilium suum, pervenire. *A.* Me vero delectat, idque primum ita esse velim; deinde, etiam si non sit, mihi persuaderi tamen velim. *M.* Quid tibi ergo opera nostra opus est? num eloquentia Platonem superare possumus? Evolve diligenter eius eum librum, qui est de animo; amplius quod desideres, nihil erit. *A.* Feci mehercule, et quidem saepius; sed, nescio quo modo, dum lego, assentior, quum posui librum et mecum ipse de immortalitate animorum coepi cogitare, assensio omnis illa elabitur. 25. *M.* Quid hoc? dasne aut manere animos post mortem, aut morte ipsa interire? *A.* Do vero. *M.* Quid? si maneant? *A.* Beatos esse concedo. *M.* Sin intereant? *A.* Non esse miseros, quoniam ne sint quidem. Iam istud, coacti a te, paullo ante concessimus. *M.* Quo modo igitur aut cur mortem malum tibi videri dicis? quae aut beatos nos efficiet, animis manentibus; aut non miseros, sensu carentes.

XII. 26. *A.* Expone igitur, nisi molestum est, primum, si

in caelum, quasi in domicilium suum] C. de Sen. 23, 84: ex vita ita discedo tanquam ex hospitio, non tanquam e domo. Commorandi enim natura deversorium nobis, non habitandi locum dedit. Cf. infra c. 22, 51: quum (animus) exierit et *in liberum caelum, quasi domum suam*, venerit. De praepositione ad appositionem aut repetita, aut omissa v. Adnotata in III. 15, 33.

Me vero delectat] Particula *vero*, maxime pronominibus addita, affirmandi aut asseverandi habet significationem. Cf. infra c. 23, 55: *Ego vero.* c. 32, 78: *Istos vero.* III. 4, 8: *Mihi vero* isto modo sc. videtur. I. 11, 25: Do *vero.* c. 43, 103: Multam *vero* operam frustra consumpsi. II. 5, 13: Nullum *vero* id quidem argumentum est. III. 6, 12: Et *vero* ita existimo. Cf. *Kühner.* L. Gr. §. 133, 2. A) a) p. 327. ed. 2.

eius eum librum, qui est de animo] Scil. Phaedonem, qui Φαίδων ἢ περὶ ψυχῆς inscribitur.

nescio quo modo] Est plerumque formula dolentis. Cf. infra c. 31, 77. Sic gr. οὐκ οἶδ' ὅπως. De re bona cf. infra c. 15, 33.

posui librum] Infra V. 20, 69: tunicamque *poneret.*

25. *dasne*] Illud concedas necesse est, aut manere animos post mortem, aut interire. Verbum *dandi* proprium est in philosophorum disputationibus pro *concedere.* Infra II. 12, 28. Fin. V, 23: prima si dederis, danda sunt omnia.

quoniam ne sint quidem] Coniunctio *quoniam* h. l. iuncta est coniunctivo, quia auditor haec verba e Ciceronis mente proloquitur. Alias a Cicerone *quoniam* (i. e. quum iam, ἐπειδή, da ja, da nun einmal), quum semper ad rem notam, factam, extra omnem dubitationem positam referatur, cum indicativo construi solet.

Cap. XII. 26. *obtinebis*] „Philosophi (et oratores) *obtinent*, quod approbant aliis, quum vincunt, esse verum aliquid.“ *Ernesti.* Clav. h. v. Cf. infra V. 30, 85.

docebis] Eleganter et cum urbanitate quadam futurum vices sustinet imperativi, quum speramus, fore, ut id, quod ab altero fieri volumus, efficiatur. V. *Kühner.* L. Gr. §. 107, 9. p. 157 sq. ed. 2.

carere omni malo] V. ad c. 36, 88.

antiquitate quae — cernebat] Sententia est haec: Animos remanere post mortem, probare videtur antiquitas, quae hac persuasione imbuta erat et, quo propius aberat ab ortu et divina progenie, hoc minus corrupta erat et idcirco ad vera cernenda magis apta. Legg. II. 11, 27: *quoniam antiquitas proxime accedit ad deos.* Vocabulum *divina* tantum ad v. *progenie* referendum esse, vel collocatio verborum docet. *Progenies* non de origine dicitur, sed de iis, qui nati sunt, itaque *ortus* ille quidem est generis humani, *divina* autem *progenie* ei significantur, qui ab ipsis diis nati sunt.

27. *unum illud*] *Unum* pronominibus aliisque nominibus additum excel-

potes, animos remanere post mortem: tum, si minus id obtinebis, (est enim arduum:) docebis, carere omni malo mortem. Ego enim istud ipsum vereor ne malum sit, non dico carere sensu, sed carendum esse. *M.* Auctoribus quidem ad istam sententiam, quam vis obtineri, uti optimis possumus: quod in omnibus caussis et debet et solet valere plurimum; et primum quidem omni antiquitate, quae quo propius aberat ab ortu et divina progenie, hoc melius ea fortasse, quae erant vera, cernebat. 27. Itaque unum illud erat insitum priscis illis, quos *cascos* appellat Ennius, esse in morte sensum, neque excessu vitae sic deleri hominem, ut funditus interiret; idque quum multis aliis rebus, tum e pontificio iure et e caerimoniis sepulcrorum intelligi licet, quas maximis ingeniis praediti nec tanta cura coluissent, nec violatas tam inexpiabili religione sanxissent, nisi haereret in eorum mentibus, mortem non interitum esse omnia tollentem atque delentem, sed quandam quasi migrationem commutationemque vitae, quae in claris viris et feminis dux in caelum soleret esse, in

lentiam quandam et in bonam et in malam partem significat: nam quod est unum in aliqua re, id fere est singulare atque eximium. Cfr. nostrum *einzig*. V. Adnotata in II. 18, 43. Hac vi frequentissime hoc vocabulum coniungitur cum superlativis. V. Adnotata in II. 26, 64.

cascos appellat Ennius] Varro L. L. p. 86. ed. Bip. (Lib. VII. p. 315. Spengel.): Et primum *cascum* significat vetus; eius origo sabina, quae usque radices in oscam linguam egit. *Cascum* vetus esse, significat Ennius, quum ait: *Quam primum casci populi genuere Latini.* Gellius N. A. I, 10: Adolescens *casce* nimis et vetuste loquens.

e pontificio iure et e caer. sep.] Praepositio in singulis quae copulata sunt membris repetitur, quum eorum unumquodque separatim cogitandum et cum vi quadam efferendum est, ut III. 4, 8: haec omnis, quae est *de* vita et *de* moribus, philosophia. c. 21, 50: ita, credo, *de* honore aut *de* dignitate contendimus. Contra in primo tantum membro ponitur, quum singula membra in unam quasi notionem coalescunt. Cf. *Kühner.* L. Gr. §. 117. Not. 2. p. 238 sq. ed. 2. Sic semper in altero membro omittitur praepositio, quum id priori quasi explicationis caussa additum est. Infra V. 14, 41: *in labore ac dolore:* hinc semper *in fide et amicitia esse.* De praepositione *inter* infra ad IV. 14, 32. dicemus.

nec violatas — religione sanxissent] H. e. nec sanxissent, ut, si qui sepulcrorum caerimonias violassent, culpam, quae nullo piaculo solvi posset, contraxisse putarentur. *Religio* enim est culpa, quae, quum religiones violantur, contrahitur. N. D. II. 4: vir sapientissimus — peccatum suum — confiteri maluit, quam haerere in re publica religionem.

haereret] Praegressis *coluissent* et *sanxissent*, exspectabas *haesisset*, neque aliter vulgo legitur; at male. Verba enim *nisi haereret* referuntur ad illud ipsum tempus, quo prisci Romani caerimonias summa cura colebant. Lael. c. IV: (maiores nostri) mortuis tam religiosa iura tribuerunt: quod non fecissent profecto, si nihil ad eos pertinere *arbitrarentur*. Infra c. 37, 89. V. *Kühner.* L. Gr. §. 154. Not. 7. p. 418. ed. 2. Sic graece: ὃ οὐκ ἂν ἐποίησαν, εἰ μὴ ἐνόμιζον κ. τ. λ.

quandam quasi] V. Adnotata ad II. 4, 11.

commutationemque vitae, quae etc.] Relativum *quae* referendum est non ad commutationem vitae, sed ad unum *vitae*. Vita e virtutis praeceptis acta dicitur esse dux in caelum; vita hominum vitiis ac voluptatibus deditorum dicitur humi retineri et permanere tamen, h. e. vita eiusmodi hominum etiam post mortem in his terris continuatur, quia eorum animi, terrestria amplexati, in caelum evolare non possunt, sed circum terram volutantur, ita tamen, ut ea non altera morte exstinguatur, sed permaneat. Sen-

ceteris humi retineretur et permaneret tamen. 28. Ex hoc et nostrorum opinione

Rómulus in caeló cum dís agit áevom,

ut famae assentiens dixit Ennius, et apud Graecos indeque perlapsus ad nos et usque ad Oceanum Hercules tantus et tam praesens habetur deus. Hinc Liber Semela natus eademque famae celebritate Tyndaridae fratres, qui non modo adiutores in proeliis victoriae populi Romani, sed etiam nuntii fuisse perhibentur. Quid? Ino, Cadmi filia, nonne *Λευκοθέα* nominata a Graecis, Matuta habetur a nostris? Quid? totum prope caelum, ne plures persequar, nonne humano genere completum est?

XIII. 29. Si vero scrutari vetera et ex iis ea, quae scripto-

tentiae huius loci clarissimam lucem affundit pulcherrimus qui est in Somnio Scipionis (de Rep. VI, 26. extr.) consignatus locus, ubi Cicero praeeunte Platone in Phaedone sic loquitur: Nam eorum animi, qui se corporis voluptatibus dediderunt, earumque se quasi ministros praebuerunt, impulsuque libidinum voluptatibus obedientium deorum et hominum iura violaverunt, corporibus elapsi circum terram ipsam volutantur, nec hunc in locum, nisi multis exagitati saeclis, revertuntur. De collocatione vocabuli *tamen* cf. V. 33, 95: ad animum referri *tamen*.

28. *Ex hoc et* etc.] Hinc factum est, ut *et* nostrorum opinione — *et* apud Graecos etc.

Romulus] Ennii versus, uti tradit Servius ad Aen. VI, 764., ita conformatus erat: „Romulus in Caelo cum Diis *genitalibus* aevum Degit."

perlapsus ad nos] In vulgus notum est e Virgilio et Ovidio Herculis cum Caco certamen. *Oceanum* intelligit mare Atlanticum; Gadibus enim Hercules colebatur.

praesens — deus] Dii veteribus saepe dicuntur *praesentes*, utpote qui *praesentia* sua numen suum declarent; hinc ita dicuntur dii propitii, faventes, auxilium potentissimum et efficacissimum afferentes.

Semela] Vulgo *Semele* graeca terminatione, quae augustea demum aetate apud solutae orationis scriptores in communem usum venire coepit. V. *Kühner*. Gr. L. §. 14. Not. 1. p. 23 ed. 2.

famae celebritate] Sic pro Arch. III, 5: hac tanta *celebritate famae* quum esset iam absentibus notus. Liv. XXVII, 33: *famamque* inter barbaros *celebrem* esse, Philippum occisum. De propria vi vocum *celebritas*, *celeber*, *celebro* v. Adnot. in V. 3, 9.

non modo adiutores] N. D. II. 2, 6: praesentiam saepe divi suam declarant, ut et apud Regillum bello Latinorum, quum A. Postumius dictator cum Octavio Mamilio Tusculano proelio dimicaret, in nostra acie *Castor* et *Pollux* ex equis pugnare visi sunt; et recentiore memoria iidem *Tyndaridae* Persen victum nuntiaverunt cett. De duplici genitivo *victoriae populi R.* ex v. *adiutores* suspenso v. Adnot. in II. 15, 35. Verte: *Siegesgehülfen des R. Volkes*, sondern auch Siegesboten.

Ino — Matuta] Sententia: nonne Ino, Cadmi filia, divino honore fruitur?

Cap. XIII. 29. *Si — eruere coner — reperientur*] V. nos in Gramm. L. §. 154, 3. Cf. Off. III. 5, 23: cui (legi) parere qui *velit*, — nunquam *committet*, ut alienum appetat.

maiorum gentium dii qui] Sic Acad. II. 41. init.: „Cleanthes, qui quasi maiorum est gentium Stoicus." Hoc deorum nomen a patriciis translatum est. Constat enim, senatores illos centum, quos legit Romulus, appellatos esse *maiorum gentium*; centum illos, quos legit Tarquinius Priscus, *minorum gentium*. Intelliguntur h. l. *Dii Consentes* apud Ennium: *Iuno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars,* || *Mercurius, Iovi', Neptunus, Volcanus, Apollo.*

Quaere, quorum demonstrantur s. i. G.; reminiscere, q. e. i., quae tradantur m.] *Quaere, quorum demonstrantur sepulchra* dictum est pro: quaere eos, quorum demonstrantur sepulcra. V. ad V. 41, 121. Quod autem paullo post non dixit: *reminiscere, quae traduntur mysteriis* (i. e. rem. ea, quae traduntur), sed obliqua oratione usus est; id ideo

res Graeciae prodiderunt, eruere coner; ipsi illi, maiorum gentium dii qui habentur, hinc a nobis profecti in caelum reperientur. Quaere, quorum demonstrantur sepulcra in Graecia; reminiscere, quoniam es initiatus, quae tradantur mysteriis: tum denique, quam hoc late pateat, intelliges. Sed qui nondum ea, quae multis post annis tractari coepta sunt, physica didicissent, tantum sibi persuaserant, quantum natura admonente cognoverant, rationes et caussas rerum non tenebant, visis quibusdam saepe movebantur, iisque maxime nocturnis, ut viderentur ii, qui vita excesserant, vivere. 30. Ut porro firmissimum hoc afferri videtur, cur deos esse credamus, quod nulla gens tam fera, nemo omnium tam sit immanis, cuius mentem non imbuerit deorum opinio: — multi de diis prava sentiunt;

factum videtur, quod inter verbum *reminiscere* et relativum verba *quoniam es initiatus* interiecta sunt.

quae tradantur mysteriis] Cicero et ipse mysteriis initiatus ea compluribus locis summis effert laudibus. Legg. II. 14, 36: mihi quum multa eximia divinaque videantur Athenae tuae peperisse atque in vita hominum attulisse, tum nihil melius illis mysteriis, quibus ex agresti immanique vita exculti ad humanitatem et mitigati sumus; initiaque ut appellantur, ita re vera principia vitae cognovimus, neque solum cum laetitia vivendi rationem accepimus, sed etiam cum spe meliore moriendi.

tum denique] Gravius quam *tum demum*. Infra c. 31, 75. III. 31, 75: quae *tum denique* non appellatur recens, quum vetustate exaruit.

qui — didicissent] De coniunctivo v. *Kühner*. L. Gr §. 146, 3. e) p. 490. ed. 2. De praemisso *ea* v. ad c. 3. init.

tractari coepta sunt] Sic de coniectura *Keilii* et *Madvigii* scripsi. R. Gud. 1. II. Marb. Viud. 2. duo Oxx. exhibent *tractare coepissent;* Or. c. reliquis libris *tractari coepissent*. COEPTASVNT facile a librariis permisceri potuit cum COEPISSENT. Primum quid sibi velit coniunctivus *coepissent*, difficile est ad intelligendum: nisi forte propter sequens *didicissent* per attractionem quandam, de qua v. ad c. 16, 37., dictus statuitur: quae tamen ratio ab h. l., ubi res facta simpliciter commemoratur, alienissima videtur esse. Deinde vehementer offendit forma activa *coepissent* cum infinitivo passivi *tractari* consociata. V. *Kühner*. L. Gr. §. 127. Not. 3. p. 256 sq. ed. 2. Constanti enim usu Cicero infinitivum passivi coniungit cum perfecto passivo *coeptus sum*. Unus infinitivus *fieri* adsciscit perfectum activ. *coepi*, quia verbum *fio* proprie non est passivum. C. Brut. 27, 106: Plura *fieri* iudicia coeperunt. Altera vero lectio *tractare coepissent*, quum non aliud subiectum statui possit, nisi quod latet in *didicissent*, absurda est.

physica] H. e. philosophia aut ea philosophiae pars, quae posterioribus temporibus *metaphysica* vocitata est. *Physici* enim appellabantur antiqui philosophi, quorum philosophandi ratio consistebat in ipsa natura (φύσει) perscrutanda.

tantum — quantum] Haec vocabula saepe vim deminuendi adiunctam habent (*nur so viel, als*). Infra II. 19, 44: Epicurus tantum monet, quantum intelligit.

30. *firmissimum*] Idem argumentum ab omni gentium consensu petitum legitur de Legg. I. 8, 24. N. D. I. 16, 43. 17, 44. V. nos in l. d. *de Cic. in philos. merit.* p. 182. Coniunctio *quod* cum coniunctivo *sit* constructa est, quia sententia ex alius mente prolata est.

deorum opinio] H. e. opinio de diis. V. nos in Gramm. Lat. §. 111, 9. Sic infra II. 26, 63: evenit, ut in vulgus insipientium *opinio* valeat *honestatis*.

multi de diis prava sentiunt; — putanda est] Totus hic locus παρενθετικῶς accipiendus est, ut sententiarum ordo ita constituatur: „Ut porro firmissimum hoc afferri videtur — cuius mentem non imbuerit deorum opinio: quis est, qui suorum mortem primum non eo lugeat, quod eos orbatos vitae commodis arbitretur?“ Adnotandum est autem, orationem ἀνακολούθως esse continuatam. Praegressae enim particulae *ut* respondere debebat particula correlativa *ita*. Omissum est igitur alterum comparationis membrum. Omnino tenendum, in veterum philosophorum, ut Platonis, ut Ciceronis, dialogis orationem non sem-

(id enim vitioso more effici solet;) omnes tamen esse vim et naturam divinam arbitrantur; nec vero id collocutio hominum aut consensus effecit, non institutis opinio est confirmata, non legibus; omni autem in re consensio omnium gentium lex naturae putanda est; — quis est igitur, qui suorum mortem primum non eo lugeat, quod eos orbatos vitae commodis arbitretur? Tolle hanc opinionem; luctum sustuleris. Nemo enim maeret suo incommodo; dolent fortasse et anguntur; sed illa lugubris lamentatio fletusque maerens ex eo est, quod eum, quem dileximus, vitae commodis privatum arbitramur idque sentire. Atque haec ita sentimus natura duce, nulla ratione nullaque doctrina.

XIV. 31. Maximum vero argumentum est, naturam ipsam de

per ad rectam dicendi normam conformatam esse. Hinc saepe factum est, ut orationis tenor interiectis quae ad alicuius rei inservirent explicationem sententiis interrumperetur, et alterum sententiae membrum vel plane omitteretur, vel alia atque ea, quam postulabat enuntiationis principium, verborum consecutione terminaretur. Quod quidem negligentius dicendi genus cave putes ex scriptorum oscitantia et incogitantia ortum esse; immo vero dubitari vix potest, quin summi illi scriptores hanc negligentiam arte quadam ac dedita opera quaesiverint, eo quidem consilio, ut dialogorum rationem ad sermonum quales colloquentes inter se spargunt formam et veram naturam fingerent. Cf. Adnotata nostra in II. 1, 3. Sed redeamus ad rem! Huius igitur loci impeditioris sententia hoc modo expedienda erit: „Quemadmodum firmissimum hoc afferri videtur, cur deos esse credamus, quod omnes gentes vim esse et naturam divinam arbitrantur; ita animorum immortalitatem eadem ratione ex omnium gentium consensione probare possumus.“ Et sic infra c. 16, 36: Sed ut deos esse natura opinamur; — sic permanere animos arbitramur consensu nationum omnium. Porro ad verba ista, quae παρενθετικῶς interposita diximus, quod attinet, ea idcirco a Tullio videntur inserta, ut ad id, quod facile quispiam contradicere posset, responderet. Scilicet, esse deos, omnibus persuasum est. — At enim, quid est, cur non omnes homines eadem statuant de diis eorumque natura? — Quia mos vel natura hominum vitiosa vel imperfecta est. Quicquid igitur sentiunt homines de deorum natura, illud certe omnes arbitrantur, *esse deos;* neque vero haec de diis persuasio collocutione hominum aut consensu efficitur, neque institutis et legibus confirmatur; sed ita sentimus, natura duce, nulla ratione nullaque doctrina.

id enim] Supple: *neque id mirandum;* id enim etc. V. Adnotata in 6, 11. Paullo post *consensus* est sententia, de qua conventum est inter homines, conventio, pactum, συνθήκη. Aliam igitur h. l. vim habet, atque infra c. 15, 35.

quis est igitur] Sententiae sic se excipiunt: Omnibus hominibus de animorum immortalitate persuasum est. Id apparet ex eo, quod in omnibus gentibus nemo reperitur, qui suorum mortem non eo lugeat, quod eos orbatos vitae commodis arbitretur. Credunt igitur homines, amissorum vitae commodorum sensum ad mortuos pertinere, atque ita animos post mortem permanere. Quae opinio nisi in hominum animis haereret, ob mortuos maximum illum luctum non susciperent.

primum non eo lugeat, quod] Non sequitur *deinde*, interrupta oratione, quae sic orditur, ac si sequatur: *deinde, quod eum, quem dileximus, vitae commodis privatum se sentire, arbitremur.* V. Adnotata in IV. 35, 74.

maeret — dolent] *Maerere, maeror* est nostrum *jammern, Jammer,* non *sich grämen, Gram;* nam hoc magis cadit in eum, qui *dolet* et *angitur;* cf. verba seqq.: *illa lugubris lamentatio* [trauriges Wehklagen] *fletusque maerens* (jammerndes Weinen). Lael. III. 11: quam autem civitati carus fuerit, *maerore funeris* indicatum est. Infra IV. 8, 18: *angor* est aegritudo premens [*Angst, Beängstigung*]; *luctus* aegritudo ex eius, qui carus fuerit, interitu acerbo [*Trauer*]; *maeror* aegritudo flebilis [*Jammer*]..; *dolor* aegritudo crucians [*tiefer Schmerz, Gram*]. ad At-

immortalitate animorum tacitam iudicare, quod omnibus curae sunt, et maximae quidem, quae post mortem futura sint. *Serit arbores, quae alteri seculo prosint,* ut ait in Synephebis, quid spectans, nisi etiam postera secula ad se pertinere? Ergo arbores seret diligens agricola, quarum adspiciet bacam ipse nunquam: vir magnus leges, instituta, rem publicam non seret? Quid procreatio liberorum, quid propagatio nominis, quid adoptationes filiorum, quid testamentorum diligentia, quid ipsa sepulcrorum monumenta, quid elogia significant, nisi nos futura etiam cogitare? 32. Quid illud? num dubitas, quin specimen naturae capi deceat ex optima quaque natura? quae est melior igitur in hominum genere natura, quam eorum, qui se natos ad homines iuvandos, tutandos, conservandos arbitrantur?

tic. XII, 28. *maerorem* minui, *dolorem* nec potui, nec, si possem, vellem.

nulla ratione nullaque doctrina] Saepe *ratio* et *doctrina* iunguntur, ut *ratio* sit recta via, quam in discendis artibus insistimus, *doctrina* autem dicatur illa cognitio, quam discendo acquirimus. Sic infra III. 1, 2. de Offic. I. 26, 90. Sic graece λόγος καὶ παιδεία. Similiter supra c. 1, 1. *ratio et disciplina:* ubi v. Adnot. Loco nostro consimilis est C. de Divin. I. 2, 4: quum duobus modis animi, *sine ratione et scientia,* motu ipsi suo, soluto et libero incitarentur.

Cap. XIV. 31. *tacitam*] Gravius pro *tacite* dictum. Cf. *Kühner.* L. Gr. §. 109, 5. p. 176 sq. ed. 2.

omnibus curae sunt, et maximae quidem] Alii male legunt *maxime,* quod adversatur consuetudini Ciceronis, qui non dicit: aliquid mihi valde, magis, minus, maxime, minime curae est, sed: aliquid mihi magnae, maiori (etc.) curae est.

ut ait in Synephebis] Scilicet Statius. Cf. N. D. I. 6, 13: Itaque mihi lubet exclamare, ut in Synephebis: Pro deum etc. *Synephebi* comoedia erat Menandri, a Caecilio Statio in latinam linguam conversa.

leges — seret] Venusta metaphora! Legg. I. 6, 20: *serendi* etiam mores, nec scriptis omnia sancienda. Similiter graece: Plat. Phaedr. p. 276. E: ὅταν τις — φυτεύῃ τε καὶ σπείρῃ μετ' ἐπιστήμης λόγους.

elogia] *Elogia* erant monumentorum inscriptiones, in quibus mortuorum nomina, honores et res gestae breviter consignata erant. Fin. II. 35, 116: non *elogia* monumentorum id significant, velut hoc ad portam: *Uno ore cui plurimae consentiunt gentes, populi primarium fuisse virum.* de Sen. 17, 61. Recentiores saepe hoc vocabulo perperam utuntur pro laudatione.

32. *num dubitas*] Sententiae sic fere cohaerent: Omnibus hominibus innatas esse maximas curas eorum, quae post mortem futura sint, quum alia probant, e quibus nos futura etiam cogitare apparet, tum maxime ii, qui se natos ad iuvandos homines arbitrantur.

specimen naturae] Exemplum (Muster) cuiusque rei capi debet ex iis, quae optima sunt in quaque re. In hominum autem genere humanae naturae exemplum apparet maxime in iis, qui aliorum commodis iuvandis vitam suam consecrant. Ii vero non semper in laboribus et periculis viverent, nisi in eorum mentibus haereret spes immortalitatis. Ergo ex optima hominum natura optimum de animorum immortalitate duci potest argumentum.

capi deceat] *Decere* non pro *debere* dicitur, sed de re congrua et apta, aut quae bonis moribus conveniat, et ipsa bona sit. Cum verbis *licet, decet, oportet* infinitivus passivi iungitur, quum refertur ad rem omnibus communem, activi contra, quum refertur ad eum solum hominem, de quo sermo sit. Supra c. 12, 27: intelligi licet. Infra II. 3, 8: id commendari omnium eruditorum lectioni decere.

quae est melior igitur] de Divin. I. 15, 26: Ille mihi videtur *igitur* vere augurari. Ib II. 3, 8: dicendum est mihi *igitur* ad ea. V. 23, 67: eius bono fruendum est *igitur.* Cf. infra II. 5, 12: nonne verendum est *igitur* (quod veteres sic pronuntiabant: nonne verendumst *igitur;* ergo tertio loco). V. nos in Gr. L. §. 138a. Not. 4. p. 350 sq. ed. 2. Alia est ratio I. 34, 82. Sic *enim, autem* quarto loco leguntur. V. Adnotata in IV. 38, 83.

Abiit ad deos Hercules: nunquam abisset, nisi, quum inter homines esset, eam sibi viam munivisset. Vetera iam ista et religione omnium consecrata.

XV. Quid in hac re publica tot tantosque viros, ob rem publicam interfectos, cogitasse arbitramur? iisdemne ut finibus nomen suum, quibus vita, terminaretur? Nemo unquam sine magna spe immortalitatis se pro patria offerret ad mortem. 33. Licuit esse otioso Themistocli, licuit Epaminondae, licuit, ne et vetera et externa quaeram, mihi; sed, nescio quo modo, inhaeret in mentibus quasi seculorum quoddam augurium futurorum, idque in maximis ingeniis altissimisque animis et exsistit maxime, et apparet facillime. Quo quidem dempto, quis tam esset amens, qui semper in laboribus et periculis viveret? 34. Loquor de principibus; quid poëtae? nonne post mortem nobilitari volunt? unde ergo illud?

Adspicite, o cives, senis Enni imaginis formam.
Hic vestrum panxit maxuma facta patrum.

Mercedem gloriae flagitat ab iis, quorum patres affecerat gloria; idemque,

Cap. XV. *ut terminaretur*] Exspectes propter antecedens *cogitasse* sequi debere: *iisdem finibus terminatum iri.* Atque haec quidem verborum consecutio necessaria foret, si verbum *cogitandi* hic propriam suam vim haberet; at *cogitasse* h. l. significat *spectasse, consilium habuisse.* Corn. Nep. X. 9, 2: eamque (triremem) in portu agitari iubet, — *cogitans*, si forte consiliis obstitisset fortuna, *ut haberet*, quo fugeret. De collocatione coniunctionis *ut* v. ad I. 8, 16.

se — offerret ad mortem] Imperfectum *offerret* referendum est ad eos viros, ad quos Cicero provocat. De locutione confer pro Sest. I, 1: se et salutem suam *in discrimen offerre* pro statu civitatis. XXVIII, 61: *obtulit in discrimen* vitam suam. Sic pro Arch. §. 14: nunquam me pro salute vestra *in tot ac tantas dimicationes atque in hos* profligatorum hominum *quotidianos impetus obiecissem.*

34. *de principibus*] *Principes* κατ' ἐξοχὴν dicuntur ii, qui reipublicae gubernacula tenent. Sic infra c. 42, 101.

panxit] H. e. composuit. Composuerat autem Ennius historiam romanam, in XVIII libros distributam. Alii legunt *pinxit.* Ex quo quidem exemplo tironibus videre licebit, eandem metaphoram alio loco aptissimam esse et elegantissimam, alio ineptam plane et ridiculam. Editores, qui lectionem *pinxit* receperunt, comparant graeca ποικίλλειν, δαιδάλλειν. Sic *pictura* pro poesi, *pictores* pro poetis leguntur. Omnia festiva atque lepida, suo scilicet loco, h. e., ubi ex toto verborum ordine, aut ex iis, quae illa vocabula comitantur, ea μεταφορικῶς accipienda esse patet. Si h. l. legeretur: „*Hic vestrum patrum facta versibus pinxit,*“ id et aptum et elegans esset; si vero nude *pinxit* ponitur, nonne putabimus, illud monumentum, in quo ista inscripta sunt, in pictoris mortui honorem esse exstructum.

nec funera fletu faxit] I. e. cum fletu funus celebret.

Sed quid poetas?] Elliptica illa dicendi ratio in eiusmodi transitionibus frequentissima est. Geminus locus infra II. 17, 41: Pugiles caestibus contusi ne ingemiscunt quidem. *Sed quid hos?* — Gladiatores — quas plagas perferunt? Adde III. 18, 40: Sed non necesse est nunc omnia (sc. persequi, uti Nep. Att. XI, 3: difficile est omnia persequi). N. D. I. 8, 19: Longum est omnia.

Phidias] Absolutissimum Phidiae opus celebrabatur Minervae statua eburnea, cuius in clypeo caelaverat Amazonum praelium intumescente ambitu parmae, eiusdem concava parte deorum et gigantum dimicationem, uti auctor est Plinius H. N. XXXIV, 8. Atque in hoc clypeo imaginem sui similem incluserat, ut, si

Nemo me lacrumis decoret, nec funera fletu
Faxit. Cur? volito vivus per ora virûm.

Sed quid poëtas? Opifices post mortem nobilitari volunt. Quid enim Phidias sui similem speciem inclusit in clypeo Minervae, quum inscribere non liceret? Quid nostri philosophi? nonne in iis libris ipsis, quos scribunt de contemnenda gloria, sua nomina inscribunt? 35. Quod si omnium consensus naturae vox est; omnesque, qui ubique sunt, consentiunt, esse aliquid, quod ad eos pertineat, qui vita cesserint: nobis quoque idem existimandum est. Et si, quorum aut ingenio, aut virtute animus excellit, eos arbitrabimur, quia natura optima sint, cernere naturae vim maxime: veri simile est, quum optimus quisque maxime posteritati serviat, esse aliquid, cuius is post mortem sensum sit habiturus.

XVI. 36. Sed ut deos esse naturâ opinamur, qualesque sint, ratione cognoscimus; sic permanere animos arbitramur consensu nationum omnium; qua in sede maneant, qualesque sint, ratione discendum est. Cuius ignoratio finxit inferos easque formidines, quas tu contemnere non sine caussa videbare. In terram enim cadentibus

quis olim eam avellere voluisset, soluta compage, tota operis colligatio solveretur. V. Valer. Maxim. VIII. 14, 6.

sui similem speciem] Optime structurae discrimen *Madvigius* ad Fin. V. 5, 12. ita ponit, ut, apud Ciceronem quidem et antiquiores scriptores, in animantium, praecipue hominum et deorum, similitudine notanda constanter genitivus, rarissime dativus, de rerum similitudine uterque casus promiscue usurpetur. Sic infra c. 33, 81: facie vel *patris*, vità *omnium perditorum* ita *similis* . . . *cuius* etiam *similis* etc. Inde a Livio, addit *Madvigius*, dativi usum magis magisque etiam in personarum similitudine frequentant, poëtae quidem Augusteae aetatis adeo, ut ex Virgilio, Horatio, Ovidii Metamorphosibus vix unus locus adnotetur, in quo genitivus sit.

quum inscribere non liceret] Scil. nomen suum. Solebant autem artifices operibus suis nomina sua insculpere, ut ΕΠΟΙΕΙ aut ΕΠΟΙΗΣΕ ΦΕΙΔΙΑΣ. Cf. Plin. H. N. Praef. p. 9.

sua nomina inscribunt] pro Arch. XI, 26: „Ipsi illi philosophi etiam in illis libellis, quos de contemnenda gloria scribunt, nomen suum inscribunt: in eo ipso, in quo praedicationem nobilitatemque despiciunt, praedicari de se ac nominari volunt.“

arbitrabimur] Sic e R. et Duisb. edidi pro vulg. *arbitramur*. Saepe enim apud Ciceronem futurum cum elegantia quadam vel urbanitate vices sustinet praesentis, ubi Graeci optativo c. ἄν uti solent; res enim praesens non ut ea, quae vere est, sed ut ea modo, quae certis quibusdam conditionibus fieri potest, effertur. Infra III. 5, 10: multoque melius haec notata sunt verbis Latinis, quam Graecis: quod aliis quoque multis locis *reperietur* (εὕροις ἄν, scil. si rem accuratius exquirere voles). Sic in sententiis generalibus, ut II. 13, 30: *excellet*. 15, 35: consuetudo enim laborum perpessionem dolorum *efficiet* faciliorem: uti restituimus. Cf. *Kühner*. L. Gr. §. 107, 9. p. 157 sq. Idem futuri usus in graeca quoque lingua est. Plat. Phaedon. p. 78. A: ἀλλὰ ταῦτα μὲν δή, ἔφη, ὑπάρξει, haec igitur sic *erunt*, elegantius, quam ὑπάρχει, sunt.

cernere naturae vim maxime] Verr. III. 15, 35: consistere in re frumentaria *maxime*. Sic saepe cum magna quadam vi adverbium in sententiae clausula ponitur. V. nos in Gr. L. §. 167, 1.

posteritati serviat] Infra V. 3, 9: alios *gloriae servire*, alios *pecuniae*. *Orellius* comparat C. Qu. Fr. I. 1. extr.: *valetudini* tuae — diligentissime *servias*. V. Lexica.

Cap. XVI. 36. *cuius ignoratio*] H. e. quae (sc. ratio) minus exculta. *Formidines*, Schreckbilder, intelligendae sunt

corporibus, iisque humo tectis, e quo dictum est *humari*, sub terra censebant reliquam vitam agi mortuorum. Quam eorum opinionem magni errores consecuti sunt: quos auxerunt poëtae. 37. Frequens enim consessus theatri, in quo sunt mulierculae et pueri, movetur audiens tam grande carmen:

Ádsum atque advenio Ácherunte víx, via alta atque árdua,
Pér speluncas, sáxis structas ásperis, pendéntibus,
Máxumis, ubi rígida constat crássa caligo inferum:

tantumque valuit error, qui mihi quidem iam sublatus videtur, ut, corpora cremata quum scirent, tamen ea fieri apud inferos fingerent, quae sine corporibus nec fieri possent, nec intelligi. Animos enim per se ipsos viventes non poterant mente complecti; formam aliquam figuramque quaerebant. Inde Homeri tota νεκυία; inde ea, quae meus amicus Appius νεκρομαντεῖα faciebat; inde in vicinia nostra Averni lacus,

h. l. Cerberus, Cocytus, *Acheron*, reliqua, quae supra commemoravit c. 5. De plurali v. Adnot. ad IV. 2, 3. Cf. Fin. V, 11: quasdam post mortem *formidines* extimescant. I. 14, 46. 19, 63: liberamur mortis metu, non turbamur *ignoratione rerum*, *e qua ipsa horribiles exsistunt saepe formidines.*

consecuti sunt] H. e. hanc opinionem magni errores, *cum ea coniuncti*, secuti sunt. In ipsa rei natura positum est, ut composita simplicium notionem habere non possint. Longe alia res est in simplicibus verbis, quae saepe a poetis, interdum etiam a pedestris orationis scriptoribus, compositorum loco pouuntur, ut *linquere* pro *relinquere*.

37. *Adsum*] Ex Ennii Hecuba, fabula ad euripideae Hecubae imitationem facta. In graecae fabulae initio Polydori εἴδωλον ita:

ἥκω, νεκρῶν κευθμῶνα καὶ σκότου πύλας
λιπών, ἵν' Ἅιδης χωρὶς ᾤκισται θεῶν.

Ceterum versus sunt trochaici tetrametri catalectici.

tantumque valuit error, qui — videtur] *Valuit* referendum est ad antiqua illa tempora, quibus rationis ignoratio finxit inferos, *videtur* ad illud ipsum tempus, quo Cicero loquitur. Ille error mihi quidem iam sublatus (sc. in omnibus hominibus doctis) videtur.

quae sine corporibus nec fieri possent] Enuntiatio *quae — possent*, si ipsam sententiarum rationem spectamus, non cohaeret cum verbo *fingerent*, sed Ciceronis iudicium significat de iis, quae homines superstitiosi finxerunt. Tamen linguae latinae consuetudo optime tuetur illud *possent*. Solent enim Latini scriptores, in primis Tullius noster, enuntiationem secundariam per genus quoddam attractionis ad formam eius enuntiationis, cum qua consociata est, accommodare, licet sententiarum ratio in utraque enuntiatione diversa sit.

Homeri — νεκυία] Ita inscriptus est liber XI (Λ) Odysseae: in quo libro Ulixes inferos adisse et cum umbris collocutus esse fingitur. Cf. N. D. III, 16.

quae — Appius νεκρομαντεῖα faciebat] de Divin. I. 58, 132: psychomantia (h. e. loca, ubi manes evocati responsa dant) —, quibus Appius amicus meus uti solebat. — Obscurius dictum est *quae νεκρ. faciebat*. Si statuimus, nomen νεκρομαντεῖα h. l. non tam loca significare, ubi manes evocati responsa dant, quam sacra, quae ad manes excitandos excitatosque consulendos instituuntur: omnis difficultas tollitur. *Kernius* vertit: *Geisterbeschwörungen.*

Averni lacus] „In Campania prope Cumas, Baias et Puteolos erat Avernus lacus, Proserpinae sacer, cuius aquae adeo putentes erant, ut supervolitantes aves deciderent mortuae. Ibi descensus ad inferos credebatur.“ *Neidius.*

Unde animae] Sunt trochaici tetrametri catalectici. Verba *obscura umbra* verte *in düsterer Schattengestalt.* In *aperto* littera *o* in thesi collocata ante sequentem vocalem graeco more correpta est. Virg. Georg. I, 281: tér sunt cónati impónere *Pélio* 'Ossan. Il. α, 358. ἡμένῃ | ἐν βένθεσσιν.

falso sanguine] Alii legunt *salso*. Cur *sanguis salsus* dicatur, quum sit natura sua dulcis, obscurum est. Sed etiam apud Macrob. VI, 2. ex Ennio et apud

Únde animae excitántur obscura úmbra, aperto óstio
Altae Acheruntis, fálso sanguine, mórtuorum imágines.

Has tamen imagines loqui volunt, quod fieri nec sine lingua, nec sine palato, nec sine faucium, laterum, pulmonum vi et figura potest. Nihil enim animo videre poterant; ad oculos omnia referebant. 38. Magni autem est ingenii, sevocare mentem a sensibus et cogitationem ab consuetudine abducere. Itaque credo equidem etiam alios tot seculis; sed, quod litteris exstet, Pherecydes Syrius primus dixit, animos esse hominum sempiternos, antiquus sane; fuit enim meo regnante gentili. Hanc opinionem discipulus eius, Pythagoras, maxime confirmavit: qui, quum Superbo regnante in Italiam venisset, tenuit magnam illam Graeciam quum honore et disciplina, tum etiam auctoritate, multaque secula postea sic viguit Pythagoreorum nomen, ut nulli alii docti viderentur.

Non. p. 192. ex Attio legitur *salsus sanguis*. Ut autem recte dicatur salsus sanguis, tamen non intelligitur, quo modo mortuorum imagines salso sanguine praeditae fingi possint. Quare *Neidius salsum sanguinem* dictum putat, quia hostiae mola adspergerentur, quarum sanguis in sacrificiis, quae ad excitandos ab inferis mortuos ferebantur, in foveam fundebatur, comp. Homero Odyss. λ, 35. Quum non solum *salsus sanguis* legatur, sed etiam Ennius ap. Lucret. I, 126. dixerit: *lacrimas* effundere *salsas* et Virgilius Aen. II, 173: *salsusque* per artus *Sudor* iit: *Orellius* colligit, esse hoc epitheton ornans succorum animalium fere omnium, *salsumque sanguinem* vel de sanguine effuso a vulneratis dici, vel de recenti cadaverum cruore. Itaque si haec lectio retinetur, verba *salso sanguine* coniungenda sunt cum verbo *excitantur*. At haec verborum iunctura vix ferenda videtur. Quibus caussis ductus alteram lectionem: *falso sanguine*, tuendam existimavi. *Falsus sanguis* i. e. quasi sanguis, quia mortuorum imagines sanguine non omni destitutae videntur, quanquam exsangues duntaxat umbrae sunt.

38. *sevocare mentem a sensibus*] *sevocare* pro vulgato *revocare* optime restituit Or. c. Davisio ex Augustino ad Volus. epist. 3. Etiam Eliens. tert. a prima manu habere videtur *sevocare*. Hoc verbum in hac re plane proprium est apud Ciceronem. N. D. III. 8, 21: non quod difficile sit mentem ab oculis *sevocare*, sed quo magis *sevoco*, eo minus id, quod tu vis, possum mente comprehendere. Divin. I. 30, 63: quum ergo est somno *sevocatus* animus a societate et a contagione corporis. Infra 30, 72. 31, 75: quum a negotio omni *sevocamus* animum.

etiam alios] Scil. dixisse (quod ἀπὸ κοινοῦ ex subsequenti *dixit* supplendum est), animos hominum sempiternos esse. Eiusmodi ellipses non abhorrent a negligentiore dialogorum dicendi genere.

quod litteris exstet] H. e. multi fuerint, qui animos immortales esse dicerent; sed *ita*, *ut id* litteris exstet, primus Ph. S. dixit etc. Ad verbum *exstet* comp. Brut. 15, 57: quem vero *exstet* et de quo sit memoriae proditum, eloquentem fuisse. de Inv. I. 26, 39: quod — monumenta — in litteris *exstent*. Attendas ad hunc exquisitiorem coniunctivi cum *quod* consociati usum. de Legg. I. 8, 25: *quod* perspicuum *sit*, — esse ad usum hominum — procreatas (pecudes): h. e. ita ut hoc. Cf. *Bremium* ad Corn. Nep. Eum. II, 1: mortuus erat Hephaestion, quem unum Alexander, *quod* facile intelligi *posset*, plurimi fecerat: h. e. eum ita plurimi fecerat, ut hoc f. i. p. Adde Curtium VIII. 2, 35: Lysimachi erat frater, tum primum adultus, et, *quod* facile *appareret*, indolis rarae. V. nos in Gr. L. §. 146. Not. 13. p. 401. ed. 2.

meo regnante gentili] Scil. Servio Tullio: a quo Cicero gentem suam ducebat.

quum honore et disciplina, tum etiam auctoritate] Verba *honore et disciplina* per figuram, quae dicitur ἓν διὰ δυοῖν, explicari possunt, ut sint idem fere, quod *honore disciplinae*, uti *Or.* legit. Et sane commendat se haec lectio eleganti verborum collocatione, qua duobus substantivis regentibus rectum potiori, quod

XVII. Sed redeo ad antiquos. Rationem illi sententiae suae non fere reddebant, nisi quid erat numeris aut descriptionibus explicandum. 39. Platonem ferunt, ut Pythagoreos cognosceret, in Italiam venisse, et didicisse Pythagorea omnia primumque de animorum aeternitate non solum sensisse idem, quod Pythagoram, sed rationem etiam attulisse. Quam, nisi quid dicis, praetermittamus et hanc totam spem immortalitatis relinquamus. *A.* An tu, quum me in summam exspectationem adduxeris, deseres? Errare mehercule malo cum Platone, quem tu quanti facias scio et quem ex tuo ore admiror, quam cum istis vera sentire. 40. *M.* Macte virtute! ego enim ipse cum eodem ipso non invitus erraverim. Num igitur dubi-

primam sedem habet, addi solet, ut Academ. I. 3, 9: omninoque latinis et litteris *luminis*, et verbis attulisti. Cat. Mai. 13, 45: coetu *amicorum* et sermonibus.

Cap. XVII. *redeo ad antiquos*] Redit ad antiquos scil. Pythagoreos, respiciens verba *multaque saecula postea sic viguit Pythagoreorum nomen* etc.

numeris aut descriptionibus] Illud ad arithmetica referendum est, hoc ad formas geometricas (διαγράμματα). Sic *describere* proprie dicitur de geometrarum figuris vel delineationibus. Fin. V. 19, 50: (Archimedes) dum in pulvere quaedam *describit* attentius, ne patriam quidem captam esse sensit.

39. *Platonem ferunt*] Sententiae sic se excipiunt: Antiqui illi rationem sententiae suae non fere reddebant, nisi quid erat numeris — explicandum; at ex iis Plato de animorum aeternitate non solum sensit idem, quod Pythagoras, sed rationem etiam attulit. Particulae adversativae saepe omittuntur.

quod Pythagoram] Scil. sensisse ferunt. Fin. IV, 20: Negat Platonem, si sapiens non sit, eadem esse in caussa, *qua tyrannum Dionysium:* ubi e verbis *negat esse* elicienda sunt verba *esse dicit.* Tusc. IV. 20, 46: quum aut se non idem videat consecutum, *quod alium*, aut alium idem, *quod se.* V. *Kühner.* Lat. Gramm. §. 129, 14. p. 298 sq. ed. 2. Alia ratio habetur in eiusmodi exemplis, quale est de Senect. I, 1: te suspicor iisdem rebus, *quibus me ipsum*, interdum gravius commoveri: ubi *me ipsum* ob antecedens *te* per quoddam genus attractionis positum est pro *ego ipse.*

An tu] V. de hoc apud Tullium frequentissimo *an* particulae usu nos in Gr. L. §. 159, 2. p. 447 sq. ed. 2. Nostro loco geminus legitur in Academ. II. 19, 62: *An tu, quum* res occultissimas *aperueris* in lucemque *proluleris . . .; negabis* esse rem ullam, quae cognosci, comprehendi, percipi possit?

quem tu quanti facias scio] Haec est solennis verbi a quo pendet enuntiatio relativa collocatio; raro ponitur inter duo relativa: *quem scio quanti tu facias.*

cum istis] H. e. aliis philosophis, qui, a Platonis sententia discedentes, animorum immortalitatem negant.

40. *Macte virtute*] Haec locutio ducenda est a formula in sacris solenni: *Iupiter O. M., macte hoc hostia esto;* ergo proprie: „*Sei gemehrt, beglückt durch deine Tugend!*“ Cf. nos in L. Gr. §. 115. Not. 5. p. 220. ed. 2.

non invitus erraverim] Platonem quam vehementer admiratus sit Cicero, ex multis eius librorum locis apparet: quos omnes collegimus in l. d. *de Cic. in phil. mer.* p. 74 sq., ubi verba: *non invitus erraverim* haud nimis anxie premenda esse docui. Cicero enim hanc ab adversario oblatam occasionem arripiens sententiam suam de Platone, imprimis in eius doctrina de animorum immortalitate, expromere voluisse videtur. Sic infra c. 21. verba: *ut enim rationem Plato nullam afferret* (*vide, quid homini tribuam*) *ipsa auctoritate me frangeret* intelligenda sunt.

Num igitur dubitamus, an sicut pleraque? quanquam etc.] Sic plerique codd. et optimi; vulgo inter *pleraque* et *quanquam* verba *sic et hoc?* interiiciuntur. *Orellius* ea uncis cinxit, recte monens *et* sic positum non ciceronianum videri, obnoxiumque fuisse hunc locum interpolationi demonstrare quattuor Oxx. Ven. Al. H. exhibentes: *pleraque sub dubitatione accipimus* (*accepimus* H. et unus Ox.). Negari quidem non potest, Ciceronem particula *et* pro *etiam* usum esse, sed raro (v. Adnotata in III. 13, 28.); at id praefracte negari potest, eum in hac

tamus, an, sicut pleraque? quanquam hoc quidem minime; persuadent enim mathematici, terram in medio mundo sitam ad universi caeli complexum quasi puncti instar obtinere, quod κέντρον illi vocant; eam porro naturam esse quattuor omnia gignentium corporum, ut, quasi partita habeant inter se ac divisa momenta, terrena et humida suopte nutu et suo pondere ad pares angulos in terram et in mare ferantur, reliquae duae partes, una ignea, altera animalis, ut illae superiores in medium locum mundi gravitate ferantur et pondere, sic hae rursum rectis lineis in caelestem locum subvolent, sive ipsa natura superiora appetente, sive quod a gravioribus leviora natura repellantur. Quae quum constent, perspicuum debet esse, animos,

verborum iunctura (*sicut* [*ut*, *quemadmodum*] — *sic* [*ita*]) vocabulis *sic* [*ita*] unquam addidisse *et*. Cf. Adnotata in III. 17, 37. *Num* est graecum μῶν (i. e. μὴ οὖν), quod ibi ponitur, ubi responsio exspectatur negans id, de quo erat interrogatum. Verte: *Wir zweifeln doch nicht?* V. nos in Gr. L. §. 158, 3. b) p. 442. ed. 2. Sententia igitur haec est: Num igitur dubitamus, quin terra — obtineat, an etiam hoc dubitamus, sicut Academicorum more plerasque res in dubitationem vocare solemus? Minime vero; nam de huius rei veritate nobis persuadent mathematici, qui nimirum nulli facile dubitationi locum relinquunt, sed, quicquid in eorum disciplinam cadit, ad liquidum perducere solent.

terram in medio mundo sitam] Nimirum e perversa veterum opinione. Cf. Somn. Scipionis 4. 5. N. D. II. 36. 39. et infra c. 28, 68. Structura accusativi c. inf. *terram — obtinere* per attractionem quandam pendet a *persuadent*, non a *num* igitur *dubitamus;* nam tum dicendum erat: *quin terra — obtineat*. V. Adnotata in I. 36, 88.

ad universi caeli complexum] H. e. si terram comparamus cum universi caeli complexu. Praepositio *ad* eleganter inservit comparationi. Liv. XXII, 22: homini non *ad* cetera punica ingenia callido. Infra c. 29, 70: nihil ad id, de quo agimus. V. *Kühner*. L. Gr. §. 119, 1. p. 245. ed. 2.

quattuor — corporum] H. e. quattuor elementorum, e quibus omnia oriantur. Nostro loco lux affulget ex Academ. I. 6, 24: De natura autem — ita dicebant, ut eam dividerent in res duas: ut altera esset efficiens, altera autem quasi huic se praebens, eaque efficeretur aliquid. In eo, quod efficeret, vim esse censebant; in eo autem, quod efficeretur, materiam quandam; in utroque tamen utrumque; neque enim materiam ipsam cohaerere potuisse, si nulla vi contineretur, neque vim sine aliqua materia; nihil est enim, quod non alicubi esse cogatur; sed quod ex utroque, id iam corpus et quasi qualitatem quandam nominabant.

Momenta] Motus vel motus leges. N. D. II. 46. pr.: In aethere astra volvuntur, quae se et nixu suo conglobata continent, et forma ipsa figuraque sua momenta (*d. Gleichgewicht*) sustentant.

suopte nutu et suo pondere] N. D. II. 39: terra — globosa, et undique ipsa in sese *nutibus suis* conglobata: ubi *Wyttenbach*. in Select. Schol. p. 760. Cr. haec addit: *Nutus* a Graecis νεῦσις, ab hodiernis dicitur *tendentia*, quia omnes partes terrae in ipsam tendunt. In medio debent convenire earum pulsus et efficere earum vim centripetam, quam hodierni ita vocarunt. De voce *nutus* praeterea cf. de Fin. I. 6, 20. et de Orat. III. 45, 178. De pronomine *suo* cum enclitica *pte* cf. de Orat. III. 3, 10: *suapte* interfectum manu. Legg. I. 18, 49: *suapte* natura virtus expetitur. Cf. nos in L. Gr. §. 36. Not. 3. p. 55. ed. 2.

ad pares angulos] H. e. ad rectos angulos, ad perpendiculum.

illae superiores] Scil. terra et aqua, *hae* sc. ignis et aër.

rursum] Alii legunt *sursum;* sed plurimi codd. et optimi habent *rursum*, quam lectionem et ob codicum auctoritatem, et quia difficilior est, praetuli. Neque omnino vocabulum *sursum* necessarium est, quum sequantur verba *in caelestem locum*. *Rursum* est *contra*, gr. αὖ. Infra c. 20, 45: et habitabiles regiones, et *rursum* omni cultu — vacantes. III. 15, 33. IV. 31, 65.

ipsa natura] Scil. ignearum et animalium partium.

quum e corpore excesserint, sive illi sint animales, id est spirabiles, sive ignei, sublime ferri. 41. Si vero aut numerus quidam sit animus, quod subtiliter magis quam dilucide dicitur, aut quinta illa non nominata magis, quam non intellecta natura: multo etiam integriora ac puriora sunt, ut a terra longissime se efferant. Horum igitur aliquid animus est, ne tam vegeta mens aut in corde cerebrove, aut in Empedocleo sanguine demersa iaceat.

XVIII. Dicaearchum vero cum Aristoxeno, aequali et condiscipulo suo, doctos sane homines, omittamus: quorum alter ne condoluisse quidem unquam videtur, qui animum se habere non sentiat; alter ita delectatur suis cantibus, ut eos etiam ad haec transferre conetur. Harmoniam autem ex intervallis sonorum nosse possumus, quorum varia compositio etiam harmonias efficit plures; membrorum vero situs et figura corporis, vacans animo, quam possit harmoniam efficere, non video. Sed hic quidem, quamvis eruditus sit, sicut est, haec magistro concedat Aristoteli; canere ipse doceat. Bene enim illo Graecorum proverbio praecipitur:

Quam quisque norit ártem, in hac se exérceat.

sublime ferri] Sic meliores libri. Alii legunt *in sublime ferri*. Male; Cicero enim identidem *sublime* adverbialiter pro *in sublime* et *in sublimi* dixit. Divin. II. 31, 67: scuta, quae fuerant *sublime* fixa. Infra 43, 102: *humine* an *sublime* putrescat. II. 10, 24: *sublime* avolans, N. D. II. 39, 101: (aër) *sublime* fertur. 56, 141: (sonus) natura *sublime* fertur. Cf. infra Adnotata in IV. 18, 42.

41. *Si vero aut numerus quidam sit animus*] Quae antea de natura animi attulit, tanquam certa nec ulli dubitationi obnoxia posuit; (cf. verba: *Num igitur dubitamus?*) quae autem nunc de natura animi commemorat, non tanquam suam ipsius sententiam dicit, sed tanquam aliorum opinionem, quae subtiliter magis, quam dilucide dicatur, cum dubitatione quadam profert. Hinc: *si — sit*, non *est*.

quinta illa] V. supra c. 10, 22.

non nominata magis, quam non intellecta natura] H. e. natura, quae nomine magis vacat, quam non intelligitur — quae minus nominari, quam intelligi potest — natura magis intellecta, quam nominata. Duplici negatione Cicero locutus est, ut hanc exprimeret sententiam: *natura illa*, quam non dixerim quidem prorsus intelligi posse, sed quae tamen mente magis comprehendi posse atque intelligi videatur, quam apto nomine appellari. Qualis sit quinta illa natura, licet plane perspicere non possimus, scimus tamen, divinam eam esse et caelestem et aeternam (v. Adnot. ad c. 10, 22.); sed quo nomine singularem illam naturam afficiamus, non habemus. Verte: *jene cher unbenannte, als unbegriffene Natur*, vel: *jenes fünfte Grundwesen, welches sich mehr durch die Vernunft erkennen, als durch einen Namen aussprechen lässt.* V. c. 10, 22: quintum genus adhibet, *vacans nomine*, et sic *ipsum animum* ἐνδελέχειαν appellat novo nomine.

ne tam vegeta mens — iaceat] Lectio *nec — iacet* multo minus elegans est. Significare vult Cicero, nisi horum aliquid animum esse statuamus, verendum esse, ne tam vegeta mens — iaceat.

in corde etc.] V. c. 9, 18. et 19.

Cap. XVIII. *Dicaearchum — cum Aristoxeno*] V. c. 10, 20. et 21. et c. 11, 24. *Condolescere* est vehementi dolore affici. Sic saepe *cum* verborum simplicium vim auget atque intendit, ut *collaudare, conniti*. — *ad haec* sc. ad res, quae in philosophia tractantur, ut paullo post *haec concedat magistro*.

Harmoniam — ex intervallis sonorum—, quorum varia compositio etiam harmonias efficit plures] Plato Phileb. p. 17. C. D.: ἐπειδὰν λάβῃς τὰ διαστήματα (*intervalla sonorum*) ὁπόσα ἐστὶ τὸν ἀριθμὸν τῆς φωνῆς ὀξύτητός τε πέρι καὶ βαρύτητος,

42. Illam vero funditus eiiciamus individuorum corporum levium et rotundorum concursionem fortuitam: quam tamen Democritus concalefactam et spirabilem, id est animalem, esse vult. Is autem animus, qui, si est horum quattuor generum, ex quibus omnia constare dicuntur, ex inflammata anima constat, ut potissimum videri video Panaetio, superiora capessat necesse est. Nihil enim habent haec duo genera proni et supera semper petunt. Ita sive dissipantur, procul a terris id evenit; sive permanent et conservant habitum suum, hoc etiam magis necesse est ferantur ad caelum, et ab iis perrumpatur et dividatur crassus hic et concretus aër, qui est terrae proximus. Calidior est enim vel potius ardentior animus, quam est hic aër, quem modo dixi crassum atque concretum: quod ex eo sciri potest, quia corpora nostra, terreno principiorum genere confecta, ardore animi concalescunt.

XIX. 43. Accedit, ut eo facilius animus evadat ex hoc aëre, quem saepe iam appello, eumque perrumpat, quod nihil est animo velocius; nulla est celeritas, quae possit cum animi celeritate contendere. Qui si permanet incorruptus suique similis, necesse est ita

καὶ ὁποῖα, καὶ τοὺς ὅρους τῶν διαστημάτων καὶ τὰ ἐκ τούτων ὅσα συστήματα (*variorum sonorum compositiones*) γέγονεν, ἃ κατιδόντες οἱ πρόσθεν παρέδοσαν ἡμῖν τοῖς ἑπομένοις ἐκείνοις καλεῖν αὐτὰ ἁρμονίας (*harmonias*).

haec magistro concedat] H. e. philosophiam Aristoteli relinquat, ipse vero arti musicae operam det eaque alios imbuat.

Quam quisque norit] Est trimeter iambicus. Eadem sententia graece expressa: Ἔρδοι τις ἣν ἕκαστος εἰδείη τέχνην. Aristoph. Vesp. 1422. (1431. Dindorf.)

42. *levium*] V. ad c. 11, 22.

concalefactam et spirabilem] H. e. igneis et aëriis partibus constantem.

Is autem animus] Expositis philosophorum de animorum natura opinionibus, Cicero suam ipse sententiam expromere aggreditur. Particula *autem* inservit transitioni, et saepe ita, ut sententiarum contextum interruptum repetat. V. *Bremium* ad Corn. Nep. Dion. III, 5. p. 155. *Kühner*. L. Gr. §. 136, 2. 4) p. 343 sqq. ed. 2. Cf. Adnot. ad c. 21, 49. Sic gr. δέ.

ex inflammata anima] Intelligitur πνεῦμα πυροειδές e Stoicorum sententia.

Ita, sive dissipantur] Exspectamus *sive dissipatur*, quia antecedit: *is autem animus*. A singulari numero, qui omnes animos complectitur, ad pluralem deflexit oratio, uti saepissime. Cf. Adnotata in II. 23, 54.

nihil habent haec duo genera proni] Nec ignis, nec aër, quibus animus constare dicitur, deorsum suopte nutu et suo pondere feruntur.

calidior — ardore animi concalescunt] Haec omnia ex Stoicorum disciplina petita sunt. V. Adnotata ad c. 9. extr. De tertia sede voculae *enim* v. ad c. 27, 66.

ex eo — quia] Sic Legg. I. 15, 43: haec nascuntur *ex eo, quia* natura propensi sumus ad diligendos homines, quod fundamentum iuris est. *Ex eo, quod* est nostrum *daraus, dass; ex eo, quia* autem *daraus, weil*.

Cap. XIX. 43. *Accedit ut*] H. e. praeterea fit, ut. de Orat. II. 48, 198: *Accedebat, ut* haec tu adolescens pro re publica queri summa cum dignitate existimarere. Quid discriminis intercedat inter *accedit quod* c. indic. et inter *accedit ut* c. coniunctivo, facile ex nostro loco erui poterit. *Accedit, quod facilius animus evadit* rem designaret, quae vere esset vel certe iam cognita esset; *accedit, ut f. a. evadat* rem significat, quae non vere ita esse ponitur, sed quae ita cogitanda est, vel quae ut nova necdum cognita accedere intelligenda est. V. nos in Gr. L. §. 144. Not. 1. p. 381. ed. 2. Qui autem particula *ut* post *accedit* sequi possit, exponemus infra ad V. 21, 62.

feratur, ut penetret et dividat omne caelum hoc, in quo nubes, imbres ventique coguntur, quod et humidum et caliginosum est propter exhalationes terrae. Quam regionem quum superavit animus naturamque sui similem contigit et agnovit; iunctis ex anima tenui et ex ardore solis temperato ignibus insistit et finem altius se ecferendi facit. Quum enim sui similem et levitatem et calorem adeptus est, tanquam paribus examinatus ponderibus, nullam in partem movetur, eaque ei demum naturalis est sedes, quum ad sui simile penetravit, in quo nulla re egens aletur et sustentabitur iisdem rebus, quibus astra sustentantur et aluntur. 44. Quumque corporis facibus inflammari soleamus ad omnes fere cupiditates, eoque magis incendi, quod iis aemulemur, qui ea habeant, quae nos habere cupiamus: profecto beati erimus, quum, corporibus relictis, et cupiditatum et aemulationum erimus expertes; quodque nunc facimus, quum laxati curis sumus, ut spectare aliquid velimus et visere, id multo tum faciemus liberius totosque nos in contemplandis rebus perspiciendisque

omne caelum hoc] *Caelum* hic est quae nunc vocatur atmosphaera nostra, in qua sunt nubes. Hinc etiam pro aëre ponitur. V. *Schütz.* Lex. Cic. h. v.

iunctis — ignibus insistit] Haec et quae sequuntur verba illustrantur Ciceronis loco N. D. II, 46: „Sunt autem stellae natura flammeae; quocirca terrae, maris, aquarum vaporibus aluntur iis, qui a sole ex agris tepefactis et ex aquis excitantur: quibus altae renovataeque stellae atque omnis aether refundunt eadem et rursus trahunt indidem, nihil ut intereat aut admodum paululum, quod astrorum ignis et aetheris flamma consumat.“

tanquam paribus examinatus ponderibus] „H. e. tanquam ad aequilibrium redactus, materiâ, quae eiusdem est gravitatis specificae, circumfusus.“

44. *facibus*] V. Adnotata ad II. 25, 61.

iis aemulemur] *Aemulari* h. l. Cicero cum dativo coniunxit, eo ut videtur consilio, ut hanc aemulationem non ex honesto studio, sed ex perturbatione mentis proficisci significaret. Est igitur: *leidenschaftlich nacheifern.* V. nos in Gr. L. §. 112. p. 199. ed. 2. Cf. infra IV. 8, 17.

visere] Hoc verbum nunquam idem significat, quod *videre*, sed semper adiunctam habet notionem aliquid diligenter et accurate inspiciendi, explorandi, examinandi. Est enim verbum intensivum, ductum a verbo *videndi.* Sic pro leg. Man. 21, 61: eam quoque rem populus R. non modo *vidit*, sed etiam *omni studio visendam* — putavit. Egregie huius vocis vim propriam illustrat locus, qui infra V. 3, 9. legitur. Uti in hunc quem tractamus locum verbum *visendi* optime videtur quadrare; ita vehementer dubito, num paullo post „*cupidus veri visendi*“ apte et e linguae latinae indole a *Wolfio* pro vulg. *videndi* repositum sit. Recte quidem dicitur *visere*, *quid verum sit;* sed vix credam, a probis scriptoribus dictum esse *visere verum.* Etiam alibi *verum videre* dixit Cicero; cf. Off. I. 4, 13. Fin. II. 14, 46.

inest in mentibus] Sic optimi codd. pro vulg. *inest mentibus.* Constructio verbi *inesse* cum dativo apud Ciceronem rarissima est vel adeo dubia. N. D. I. 43, 120: censet imagines divinitate praeditas *inesse in universitate* rerum.

45. *Haec enim pulchritudo*] H. e. harum rerum caelestium pulchritudo. Pronomina enim et demonstrativa et relativa saepe ita se ad sequentia substantiva applicant, ac si in enuntiato antecedenti vel uno nomine vel toto enuntiato notio eius expressa esset, quanquam non est expressa. Pronomen igitur sequenti substantivo applicatum vel eo quasi attractum positum est pro genitivo. *Haec pulchritudo* ita dictum est, ac si iam in antecedenti enuntiatione pulchritudo commemorata esset; nec tamen quicquam aliud dictum est, nisi caussa pulchritudinis. Sic Terent. Andr.

ponemus, propterea quod et naturâ inest in mentibus nostris insatiabilis quaedam cupiditas veri videndi, et orae ipsae locorum illorum, quo pervenerimus, quo faciliorem nobis cognitionem rerum caelestium, eo maiorem cognoscendi cupiditatem dabunt. 45. Haec enim pulchritudo etiam in terris patritam illam et avitam (ut ait Theophrastus) philosophiam, cognitionis cupiditate incensam, excitavit. Praecipue vero fruentur ea, qui tum etiam, quum, has terras incolentes, circumfusi erant caligine, tamen acie mentis dispicere cupiebant.

XX. Etenim si nunc aliquid assequi se putant, qui ostium Ponti viderunt et eas augustias, per quas penetravit ea, quae est nominata Argo, quia Argivi in ea,

delecti viri,
Vecti, petebant péllem inauratam árietis;

aut ii, qui Oceani freta illa viderunt,

Europam Libyamque rapax ubi dividit unda:

quod tandem spectaculum fore putamus, quum totam terram contueri

I. 1, 72: Omnes laudare fortunas meas. *Hac fama* impulsus Chremes ultro ad me venit (h. e. huius rei fama). Cic. pro Milone XXXVI. §. 108: Nullum unquam, iudices, mihi tantum dolorem inuretis, — ut obliviscar, quanti me semper feceritis. *Quae* si vos cepit *oblivio*, aut si in me aliquid offendistis, cur non id meo potius capite luitur, quam Milonis? pro: *cuius rei* oblivio. V. *Kühner*. L. Gr. §. 145. Not. 16. p. 390. ed. 2.

patritam — excitavit] Sententia: Caelestium rerum pulchritudo caussa fuit, ut maiores, cognitionis cupiditate acceusi, animum applicarent ad philosophiam. — Paullo audacius dictum *philosophia cognitionis cupiditate incensa* pro: *ph., quae orta est e cog. cupiditate.* Off. I. 19, 64: *omnem morem* Lacedaemoniorum *inflammatum esse cupiditate vincendi.* — Ceterum pro vulg. *patriam* e Nonio p. 161. Merc. edidi *patritam* (et sic Vind. 205.), *Wolfius* suspicatur in loco Theophrasteo adiectiva πατρῷος καὶ παππῷος scripta fuisse, ut apud Demosthenem. Quum primum vocabuli *patritus* forma nihil habeat, in quo offendamus; tum auctore Nonio Varro *patrito et avito more* dixerit; denique Nonius ad huius formae auctoritatem stabiliendam hunc ipsum quem tractamus locum attulerit, vix dubium est, quin legendum sit *patritam*.

dispicere] Huius verbi vim ea qua solet elegantia enodavit *Ernestius* Clav. Cic. h. v. Significat intendere aciem oculorum ad videndum. Hinc de Fin. IV. 23, 64. de catulis dicitur, quum primum oculos aperiunt et videre conantur, pariterque de infantibus de Fin. V. 15, 41: quum autem dispicere coeperimus et sentire, quid simus.

Cap. XX. *aliquid assequi se putant*] *Aliquid* est *quod operae pretium sit.* Infra 21, 49. cum ironia dicitur *praeclarum autem nescio quid adepti sunt.* III. 16, 35: Diceres *aliquid*, et magno quidem philosopho dignum. V. 36, 104: eos *aliquid* putare esse universos. Pari modo Graeci dicunt τί. Plat. Symp. c. I, 4: ὑμᾶς τε τοὺς ἑταίρους ἐλεῶ, ὅτι οἴεσθέ τι ποιεῖν, οὐδὲν ποιοῦντες, h. e. magnum quiddam facere. Sic *aliquis* et τὶς, eximius aliquis, aliquis magna auctoritate, dignitate, divitiis pollens. Theocrit. XI, 79: δηλονότ' ἐν τᾷ γᾷ κήγὼν (sc. Cyclops) τὶς φαίνομαι ἡμες.

angustias] Scil. Hellespontum et Bosporum Thracium.

delecti viri] Sunt iambici trimetri acatalecti, ex Ennii Medea petiti, nonnihil immutati. Expressi sunt autem hi versus ex Euripid. Medea, v. 5: ἀνδρῶν ἀριστέων, οἳ τὸ πάγχρυσον δέρος Πελίᾳ μετῆλθον.

Europam] Idem versus Ennii (Annal. II, 46. p. 51. ed. Sp.) laudatur N. D. III, 10. Intelligitur autem fretum Herculeum aut Gaditanum inter Hispaniam et Africam.

licebit eiusque quum situm, formam, circumscriptionem, tum et habitabiles regiones, et rursum omni cultu propter vim frigoris aut caloris vacantes? 46. Nos enim ne nunc quidem oculis cernimus ea, quae videmus. Neque est enim ullus sensus in corpore; sed, (ut non physici solum docent, verum etiam medici, qui ista aperta et patefacta viderunt,) viae quasi quaedam sunt ad oculos, ad aures, ad nares a sede animi perforatae. Itaque saepe aut cogitatione, aut aliqua vi morbi impediti apertis atque integris et oculis et auribus nec videmus, nec audimus, ut facile intelligi possit, animum et videre et audire, non eas partes, quae quasi fenestrae sint animi; quibus tamen sentire nihil queat mens, nisi id agat et adsit. Quid? quod eadem mente res dissimillimas comprehendimus, ut colorem, saporem, calorem, odorem, sonum? quae nunquam quinque nuntiis animus cognosceret, nisi ad eum omnia referrentur, et is omnium iudex solus esset. Atque ea profecto tum multo puriora et dilucidiora cernentur, quum, quo natura fert, liber animus pervenerit. 47. Nam nunc qui-

habitabiles regiones — vacantes] Cf. infra c. 28, 69. N. D. I, 10.

rursum] V. ad c. 17, 40.

46. *cernimus — videmus*] *Cernere* (a gr. κρίνειν ortum) est rem aliquam eiusque singulas notas perspicere et diiudicare (discernere). Mil. 29: ut ea *cernimus*, quae *videmus*. Acad. II, 25: ego Cumanam regionem *video*, Pompeianum non *cerno*.

aperta et patefacta viderunt] H. e. qui ista corpore aperiendo et secando perscrutati sunt.

viae — perforatae] N. D. III. 4, 9: duo lumina ab animo ad oculos perforata.

nisi id agat] H. e. nisi animus ad rem attentus sit. Cf. infra c. 38, 91. Sic Terent. Andr. II. 5, 4. *hoc agam*, h. e. ad hoc attendam. Eleganter hanc formulam enucleavit *Ruhnken*. in Dictat. ad Ter. Andr. I. 2, 15: „haec formula, qua qui spectant vel audiunt attento animo esse iubentur, ex veterum sacris manavit. Nam sacerdos, antequam victima immolaretur, clamabat *hoc age*, monens populum, ut huic rei intentus esset." Similiter usurpatur *id agitur*, *es handelt sich darum*, ut infra IV. 2, 3: paucis tamen utemur, quoniam non *id agitur* hoc tempore. Porro I. 49, 119: *agamus haec* h. e. studiose tractemus, in haec diligenter incumbamus. Contra *alias res agere* est non attentum esse.

Cap. XXI, 47. *Quamvis copiose*] H. e. *vel copiosissime*, proprie: *tam copiose, quam vis*. Vocabulum *quamvis* positivo vim superlativi addere dici potest, ita tamen, ut haec vis non ad eum, qui loquitur, sed ad eum, cum quo loquitur, referatur. V. *Kritzium* ad Sall. Cat. XXIII, 6. Interdum etiam flectitur, prout loci ratio flagitat. Sic Cic. Verr. V. 5, 11: expectate facinus *quam vultis improbum*. Cf. *Kühner*. L. Gr. §. 155. Not. 5. p. 427. ed. 2. Adde infra III. 30, 73: stultitiam accusare *quamvis copiose* licet. IV. 26, 57: de cuius excellentia multa quidem dici *quamvis fuse lateque* possunt. V. 16, 46: quivis, *quamvis indignus*. Cf. *Bremium* ad Corn. Nep. Datam. IV, 3. Ceterum pronomen *haec* quodammodo redundat; animum quasi intendit ad ea, quae secutura sunt.

48. *philosophorum*] Epicurei intelligendi sunt, quorum disciplinam, ubicunque potuit, graviter reprehendit Cicero atque notavit. V. nos in libro d. *de Cicer. in philos. mer.* p. 78 sq. De eleganti verborum collocatione *nonnullorum insolentiam philosophorum* v. nos in Gramm. L. §. 167, 6. p. 469 sq. ed. 2. Cum maxima vi vocabulum *philosophorum*, in quo sententiae pondus positum est, reiectum est in clausulam enuntiationis, ut supra 6, 11., ubi v. Adn. Ceterum facile quis quaerat, quonam tanquam vinculo sententiae antecedentes cum iis, quae iam sequuntur, constrictae teneantur. Nimirum superiore disputatione inde a c. 18, 42. Tullius illud demonstrare conatus est, ex accurata et

dem, quanquam foramina illa, quae patent ad animum a corpore, callidissimo artificio natura fabricata est, tamen terrenis concretisque corporibus sunt intersaepta quodammodo, quum autem nihil erit praeter animum, nulla res obiecta impediet, quo minus percipiat, quale quidque sit.

XXI. Quamvis copiose haec diceremus, si res postularet, quam multa, quam varia, quanta spectacula animus in locis caelestibus esset habiturus. 48. Quae quidem cogitans soleo saepe mirari nonnullorum insolentiam philosophorum, qui naturae cognitionem admirantur, eiusque inventori et principi gratias exsultantes agunt, eumque venerantur ut deum. Liberatos enim se per eum dicunt gravissimis dominis, terrore sempiterno et diurno ac nocturno metu. Quo terrore? quo metu? quae est anus tam delira, quae timeat ista, quae vos videlicet, si physica non didicissetis, timeretis?

Acherunsia templa alta Orci, . . . pallida leti, obnubila tenebris loca.

Non pudet philosophum in eo gloriari, quod haec non timeat et quod

diligenti naturae cognitione animorum immortalitatem colligi posse. Etenim animos, quum e corpore excessissent, sublime latum iri et in caelestibus regionibus naturam sui similem adeptos substituros esse. Ad hanc opinionem naturae contemplatione quum aperte adducamur, profecto facere non possumus, quin miremur Epicureorum insolentiam, qui, tametsi naturae cognitione gloriantur eaque ab omni superstitione praeceptisque de statu futuro opinionibus liberatos se dicunt, tamen nihil aliud e naturae studio didicerunt, nisi se, quum tempus mortis venisset, totos esse perituros. Totam hanc de Epicureis digressionem ab hoc loco alienam quodam modo esse vel certe longius arcessitam, negari non potest; sed, quod paullo antea monuimus, Cicero, ubicunque occasio offertur, vana atque inania huius disciplinae decreta carpere et traducere studet.

eiusque inventori — ut deum] Illustrando huic loco egregie inservit Lucretius V. 8 sq., ubi Epicurus divinis effertur laudibus:

— *Deus* ille fuit, *Deus*, — —
Qui princeps vitae rationem invenit eam, quae
Nunc appellatur sapientia; quippe per artem
Fluctibus e tantis vitam tantisque tenebris
In tam tranquilla et tam clara luce locavit.

Cfr. Cicero N. D. I. 16, 43.

principi] H. e. quasi τῷ κορυφαίῳ, ut Acad. II. 43, 132: (Zeno) inventor et princeps Stoicorum fuit.

terrore — metu] V. infra IV. 8, 19.

videlicet] H. e. videre licet, obscurum non est, utique. Uti h. l, sic saepe in sententia cum ironia dicta ponitur. Infra V. 36, 103: sed apud alios loqui *videlicet* didicerat (Demosthenes), non multum ipse secum. Cf. II. 4, 11. III. 12, 26. Idem cadit in particulas *scilicet, nimirum, nempe, quippe*. Cf. *Kühner*. L. Gr. §. 133. p. 329 sq. ed. 2.

Acherunsia] Hi versiculi petiti videntur ex Ennii Andromacha.

templa alta Orci] Lucret. I, 21 sq.: Etsi praeterea tamen esse *Acherusia templa* Ennius aeternis exponit versibus. — *Templum* enim prima ac propria significatione erat certum quoddam caeli spatium ab auguribus lituo descriptum, intra quod augurium agebatur vel alitum volatus observabatur. Deinde hoc nomen de quovis loco inaugurato et sancto ponebatur, ut h. l. de Orco. Cf. *Ernestii* Clav. Cic. h. v.

in eo gloriari] H. e. in eo gloriam collocatam habere. N. D. III. 36, 87: *in virtute* recte *gloriamur*. Similiter in Catil. II. 9, 20: coloni, qui *se in insperatis repentinisque pecuniis* sumptuosius insolentiusque *iactarunt*. Infra III. 11, 25: ut *in eo* rectum videatur esse *angi*.

falsa esse cognoverit? E quo intelligi potest, quam acuti natura sint, quoniam haec sine doctrina crediturí fuerunt! 49. Praeclarum autem nescio quid adepti sunt, quod didicerunt, se, quum tempus mortis venisset, totos esse perituros. Quod ut ita sit, (nihil enim pugno;) quid habet ista res aut laetabile, aut gloriosum? Nec tamen mihi sane quicquam occurrit, cur non Pythagorae sit et Platonis vera sententia. Ut enim rationem Plato nullam afferret, (vide, quid homini tribuam;) ipsa auctoritate me frangeret; tot autem rationes attulit, ut velle ceteris, sibi certe persuasisse videatur.

XXII. 50. Sed plurimi contra nituntur, animosque quasi capite damnatos, morte multant: neque aliud est quicquam, cur incredibilis iis animorum videatur aeternitas, nisi quod nequeunt, qualis animus sit vacans corpore, intelligere et cogitatione comprehendere. Quasi vero intelligant, qualis sit in ipso corpore, quae conformatio,

49. *Praeclarum autem — adepti sunt*] Particula *autem* continuandi vim habet, et quidem ita, ut interruptam orationem repetat. Cf. supra Adnotata c. 18, 42. c. 33, 80. et *Beier.* ad Offic. I. 4, 11. p. 26. *Bremium* ad Corn. Nep. Attic. V, 4. p. 366. Sententiarum enim ordo hic est: Quae quidem cogitans soleo mirari n. i. ph., qui — venerantur ut deum, et praeclarum nescio quid adepti sunt. Verba *Liberatos — crediturí fuerunt* παρενθετικῶς interiecta sunt.

quod ut ita sit] Si concedamus, quod epicurei philosophi dicunt, nos, quum tempus mortis venerit, totos esse perituros: nihil est, in quo isti glorientur. Nec tamen illud concedendum est. Nihil est enim, quod nos cogat, ut in hanc discedentes opinionem, nullis fultam rationibus, Pythagorae et Platonis sententiam (sc. *animos immortales esse*), quae firmissimis nititur rationibus, reiiciamus.

occurrit] H. e. animo meo obiicitur. de Or. II. 30, 132. 34, 147: omne, quod erit in re, *occurret* atque incidet (ubi v. *incidet* quasi explicat prius *occurret*). Acad. II. 8, 25. (ubi plenius dicitur *animo occurrere*). Monemus tirones, ut sibi caveant ab ista recentioribus crebro usurpata locutione: *hoc occurrit in libro aliquo* pro *legitur*. Verbum *occurrendi* plane respondet nostro *entgegenkommen* semperque refertur ad dativum *personae* vel *rei*, quae personae vices sustinet, ut *animo*. Utrum autem ea res, quae dicitur occurrere, sit notabilis, insignis, mira, necne, nihil attinet.

vide, quid homini tribuam] Gravius dictum pro *quid ei tribuam*. Cf. infra V. 21, 61. Fam. I. 2, 3: ita sum cum illo (sc. Pompeio) locutus, ut mihi viderer animum *hominis* (sc. Pompeii) ab omni alia cogitatione ad tuam dignitatem tuendam traducere. Sic *res* pro *id*, ut infra c. 37, 89: Quanquam quid opus est in hoc philosophari, quum *rem* non magno opere philosophia egere videamus?

ipsa auctoritate me frangeret] H. e. me convinceret, a mea sententia in suam adduceret. V. *Ernestii* Clav. Cic. h. v. Locus fere geminus legitur Divin. I. 30, 62: Hunc ergo (sc. Epicurum) antepones Platoni et Socrati? qui ut rationem non redderent, auctoritate tamen hos minutos philosophos vincerent. De re ipsa cf. Adnotata in c. 17, 40.

videatur] Consulto h. l. post *attulit* Cicero posuit *videatur*, non *videretur*. Praesenti significatur non, quidnam fuerit eius consilium, sed quid allatis rationibus ita effectum sit, ut nobis etiam nunc *videatur* id sibi persuasisse. Ceterum cf. Adnotata in c. 4, 7.

Cap. XXII. 50. *quasi capite damnatos*] Iure Romano, si quis morte multandus erat, antea debebat capite damnari. Hunc igitur iuris Romani usum Cicero facete h. l. transfert ad animos. *Capite* autem *damnari* dicitur civis Romanus, qui omnibus suis et libertatis, et civitatis, et familiae iuribus privatur.

Quasi vero intelligant] Salsa ironia. Similiter pro Milone XXXI, 84. pulcherrime dicit Tullius: Est, est profecto illa vis; neque in his corporibus atque in hac imbecillitate nostra inest quiddam, quod vigeat et sentiat, et non inest in hoc tanto naturae tam praeclaro motu. *Nisi forte* idcirco esse non pu-

quae magnitudo, qui locus; ut, si iam possent in homine vivo cerni omnia, quae nunc tecta sunt, casurusne in conspectum videatur animus, an tanta sit eius tenuitas, ut fugiat aciem. 51. Haec reputent isti, qui negant, animum sine corpore se intelligere posse: videbunt, quem in ipso corpore intelligant. Mihi quidem, naturam animi intuenti, multo difficilior occurrit cogitatio multoque obscurior, qualis animus in corpore sit, tanquam alienae domui, quam qualis, quum exierit et in liberum caelum quasi domum suam venerit. Nisi enim, quod nunquam vidimus, id quale sit, intelligere non possumus; certe et deum ipsum, et divinum animum, corpore liberatum, cogitatione complecti possumus. Dicaearchus quidem et Aristoxenus, quia difficilis erat animi, quid aut qualis esset, intelligentia, nullum omnino animum esse dixerunt. 52. Est illud quidem vel maximum, animo ipso animum videre: et nimirum hanc habet vim praece-

tant, quia non apparet, nec cernitur: proinde quasi nostram ipsam mentem, qua sapimus, qua providemus, qua haec ipsa agimus ac dicimus, videre aut plane, qualis aut ubi sit, sentire possimus. De particulis *quasi vero*, quae in ironicis sententiis locum habent, cf. c. 35, 85: *Quasi vero* ista vi quicquam tum potuerit ei melius accidere. c. 38, 92. III. 5, 11. *Vero* habet vim confirmandi asseverandique. V. *Kritzium* ad Sall. Cat. LII, 16. et Adnotata nostra ad c. 11, 25. Praeterea observandum est, antecedente tempore praesenti aut futuro *quasi* iungi solere cum coniunctivo praesentis et perfecti, licet agatur de re, quae non est vel fuit. V. nos in Lat. Gr. §. 156. Not. 4. p. 429. ed. 2.

vivo] Sic pro vulgato *uno*, quod omnium codd. et edd. veterum auctoritate munitum est, legendum coniecit *Bentleius*. Recte *Bentleius*: „Quorsum quaeso *uno*? Quî minus, si in *pluribus*? — *in hom. vivo*: quippe in homine mortuo iam excessit animus ex corpore neque ibi quaerendus est."

casurusne in conspectum videatur] Cicero h. l. constructione inchoata excidit. Enuntiationem ita instituit, ac si dicere voluisset: *ita quidem, ut, si iam possent in homine vivo cerni omnia, quae nunc tecta sunt, casurus in conspectum videatur animus;* tum vero, orationis forma repente mutata, enuntiationem concludit per interrogationem directam, ita tamen, ut coniunctivum, quem prior constructio flagitabat, retineat.

fugiat aciem] Sic saepe *fugere*, φεύγειν, dicitur, ubi ex nostrae linguae consuetudine exspectes *effugere*, ἐκφεύγειν. Hinc: *id me fugit*. Cf. infra Adn. in c. 24, 56. Saepe enim veteres scriptores simplicia verba arctiore significatione, quam recentiores linguae compositis verbis exprimere solent, usurpant. Cf. c. 21, 49: nihil enim *pugno*: ubi exspectes *repugno*.

51. *videbunt*] „haec ubi reputaverint, videbunt certe, se animum in ipso corpore non intelligere."

nisi enim — cogitatione complecti possumus] *Nisi enim intelligere non possumus* est: si enim intelligere possumus. Sententia est haec: Si quicquam est, quod, quum nunquam viderimus, tamen, quale sit, possimus intelligere: certe — cogitatione complecti possumus. Cf. c. 28, 70.

Dicaearchus quidem] De Dicaearcho et Aristoxeno v. c. 10, 20. c. 11, 24. c. 18, 41. De particula *quidem* in exemplis afferendis usurpata v. Adnotata in c. 48, 116.

nullum — esse] Gravius dictum pro *non esse*. Divin. II. 67, 138: earum rerum, quae *nullae* sunt. de Or. I. 9, 38: rem publicam — iam diu *nullam* haberemus. Cf. nos in Gr. L. §. 109, 5. p. 176 sq. ed. 2. et §. 133. Not. 11.

52. *nimirum*] Noli mirari, h. e. certe, utique. Haec particula, nata e *ne* (quod in compositis transit in *ni*, ut in *nihil*) et *mirum* scil. sit, explicationem significat, quam quis ab altero *sine admiratione* concedi vult; hinc praecipue in sententiis cum ironia prolatis usurpatur. V. nos in Gr. L. §. 133. p. 329 sq. ed. 2. Comparari potest comicorum *mirum ni*. Infra c. 35, 86. ubi v. Adnot. c. 48, 116. III. 14, 30: et nimirum haec est illa praestans et divina sapientia: ubi v.

ptum Apollinis, quo monet, ut se quisque noscat. Non enim, credo, id praecipit, ut membra nostra aut staturam figuramve noscamus. Neque nos corpora sumus: nec ego, tibi haec dicens, corpori tuo dico. Quum igitur, *nosce te*, dicit, hoc dicit, *nosce animum tuum*. Nam corpus quidem quasi vas est, aut aliquod animi receptaculum: ab animo tuo quicquid agitur, id agitur a te. Hunc igitur nosse nisi divinum esset, non esset hoc acrioris cuiusdam animi praeceptum, sic ut tributum deo sit. 53. Sed si, qualis sit animus, ipse animus nesciet: dic, quaeso, ne esse quidem se sciet? ne moveri quidem se? ex quo illa ratio nata est Platonis, quae a Socrate est in Phaedro explicata, a me autem posita est in sexto libro de Re publica:

XXIII. „Quod semper movetur, aeternum est; quod autem motum affert alicui, quodque ipsum agitatur alicunde, quando finem habet motus, vivendi finem habeat necesse est. Solum igitur, quod se ipsum movet, quia nunquam deseritur a se, nunquam ne moveri

Adn. III, 30, 74. 33, 79. Cf. Adnot. in c. 21, 48.

non enim, credo] *Credo, opinor, puto, spero, reor*, orationi ita inserta, ut nullam in enuntiationis structuram habeant vim, saepe habent vim ironiae. V. *Kühner*. L. Gr. §. 129, 7. p. 295. ed. 2. Infra c. 36, 87. et c. 38, 92. *opinor*; c. 39, 94. *reor*; c. 44, 105. *credo*. III. 17, 37. 21, 50: Ita, *credo*, de honore aut de dignitate contendimus. Interdum etiam praeposita verba illa reperiuntur. V. *Kritz*. ad Sall. Cat. LII, 13. p. 269.

neque nos corpora sumus] Somn. Scip. 8. (de Rep. VI, 24.): Sic habeto, non esse te mortalem, sed corpus hoc; nec enim tu is es, quem forma ista declarat, sed mens cuiusque is est quisque, non ea figura, quae digito demonstrari potest.

quum igitur] Haec petita sunt e Platonis Alcib. I. p. 131. A: ψυχὴν ἄρα ἡμᾶς κελεύει γνωρίσαι ὁ ἐπιτάττων γνῶναι ἑαυτόν.

hunc igitur nosse] V. Plat. l. d. p. 129. A. Sententia est haec: Nisi cognitio sui divina esset, illud praeceptum, *nosce te*, non datum esset ab homine acrioris ingenii, ab acriore quodam ingenio (von einem höheren Wesen): quod quidem praeceptum tam praeclarum est, ut a deo profectum putatum sit. Ex qua explicatione illud quoque facile erues, cur dictum sit: *sic ut tributum deo sit*, non *esset*. Nimirum haec verba non pertinent ad ipsam sententiam conditionalem, antecedentibus verbis expressam, sed coniungenda sunt cum vocabulis: *acrioris cuiusdam animi praeceptum*, ita ut praedicati de his vocabulis enuntiati vices sustineant. Significant enim nihil aliud, nisi: *praeceptum deo dignum habitum*, vel *tam praeclarum*, vel *tam acris animi*, *ut deo tributum sit*. Quocirca extra conditionalis orationis structuram posita sunt.

esset — esset] Infra II. 5, 12: nonne verendum *est* igitur, si *est* ita, ut dicis. 21, 47: si nihil *esset* aliud, nihil *esset* homine deformius. III. 15, 32: qui censet, necesse *esse* omnes in aegritudine *esse*. Fin. II. 19: Quod quidem eius factum nisi *esset* iure laudatum, non *esset* imitatus filius. Talem eiusdem post brevem verborum intercapedinem vocabuli repetitionem non raro vel elegantissimi veterum scriptores sibi indulserunt. V. Adnotata nostra in III. 13, 28: *ita visum sit*, *ut — videatur*. Saepe in hac ipsa repetitione magna vis posita est. V. ad c. 23, 54: neque nata certe *est*, et aeterna *est*.

sic ut tributum deo sit] Lectio codicum est: *sic ut tributum a deo sit hoc se ipsum posse cognoscere*; at in hac lectione haec inest sententia ineptissima: animum nosse nisi divinum esset, non esset hoc acrioris cuiusdam animi praeceptum, sic ut *divinum illud sit*. Quam autem sententiam h. l. Cicero exprimere voluerit, obscurum non potest esse, si quis contulerit ipsius Fin. V. 16, 44: „Quod praeceptum quia maius erat, quam ut

quidem desinit, quin etiam ceteris, quae moventur, hic fons, hoc principium est movendi. 54. Principio autem nulla est origo. Nam e principio oriuntur omnia, ipsum autem nulla ex re alia nasci potest; nec enim esset id principium, quod gigneretur aliunde. Quod si nunquam oritur, ne occidit quidem unquam. Nam principium exstinctum nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit, siquidem necesse est a principio oriri omnia. Ita fit, ut motus principium ex eo sit, quod ipsum a se movetur; id autem nec nasci potest, nec mori; vel concidat omne caelum, omnisque natura consistat necesse est, nec vim ullam nanciscatur, qua a primo impulsa moveatur. Quum pateat igitur, aeternum id esse, quod se ipsum moveat; quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? Inanimum est enim omne, quod pulsu agitatur externo; quod autem est animal, id motu cietur interiore et suo. Nam haec est propria natura animi atque vis: quae si est una ex omnibus, quae se ipsa semper moveat, neque nata certe est, et aeterna est.“ 55. Licet concurrant omnes

ab homine videretur [ortum], idcirco *assignatum est deo*“ et Legg. I. 22, 58: „Haec enim (philosophia) una nos quum ceteras res omnes, tum, quod est difficillimum, docuit, ut nosmet ipsos nosceremus: cuius praecepti tanta vis, tanta sententia est, ut ea non homini cuipiam, sed *Delphico deo tribueretur.*“ Ex his locis apparet pro *a deo* legendum esse *deo*, ut est in duobus libris.

53. *in Phaedro*] p. 245.

Cap. XXIII. *ne moveri quidem*] H. e., uti nostrates dicere solent, *etiam non.* V. Adnotata ad c. 6, 11.

principium movendi] Τοῦτο πηγὴ καὶ ἀρχὴ κινήσεως. Plat. l. d. Multi alii docent, gerundium non solum activam, sed etiam *passivam* vim habere. At nunquam gerundium passiva significatione poni potest; subiectum, a quo actio proficiscitur, non expressum est, sed audienti legentive mente supplendum relinquitur. Nostro loco activa vis sponte patet: *etiam ceteris, quae moventur, hic fons, hoc principium est movendi* est *hic f., hoc pr. est, quod ceteris, quae moventur, motum affert.* Infra c. 28, 69: multitudinem pecudum *ad vescendum* i. e. mult. pec., nobis datam, ut *iis vesceremur.* N. D. I, 22: *deliberandi* sibi unum diem postulavit i. e. unum diem, quo deliberaret. Sic nos: ich schicke dir das Buch *zu lesen* i. e. dass du es lesest, et Graeci, ut ἄξιος θαυμάσαι i. e. ὥστε ἡμᾶς αὐτὸν θαυμάσαι. Plat. Phaedon. p. 92. D: ὑπόθεσις ἀξία ἀποδέξασθαι; sic θαῦμα ἰδέσθαι. Vdr. *Kritzius* ad Sall. Iug. LXII, 8. p. 333 sqq. Cf. nos in Gr. L. §. 131. Not. 3. p. 305. ed. 2.

54. *ne occidit quidem*] Nonnulli codd. exhibent *nec occidit quidem* contra constantem veterum scriptorum usum. Veteres scriptores particularum *nec — quidem* iunctura prorsus abstinuerunt, sive eae pro *et ne — quidem* accipiuntur, ut *nec* copulandi vim habeat, sive pro *etiam ne — quidem*, ut *nec* gradationem significet.

natura consistat] Platonicus locus (Phaedr. p. 245. E.) est hic: οὕτω δὴ κινήσεως μὲν ἀρχὴ τὸ αὐτὸ αὑτὸ κινοῦν· τοῦτο δὲ οὔτ' ἀπόλλυσθαι οὔτε γίγνεσθαι δυνατόν, ἢ πάντα τε οὐρανὸν πᾶσάν τε γένεσιν συμπεσοῦσαν στῆναι κ. τ. λ. Οὐρανός, *caelum*, est rerum universitas, γένεσις autem, *natura*, generatio, qua, quaecunque illa continentur, oriuntur atque nascuntur, quaeque opposita est τῷ στῆναι. Sic nobis: *Schöpfung* pro: *das Geschaffene*, πάντα τὰ γιγνόμενα.

qua a primo impulsa moveatur] *A primo* dicitur pro primitus, a principio. V. *Madvigium* ad Fin. III. 9, 32. p. 401.

quae si est una ex omnibus] H. e. si ex omnibus una animi natura hanc habet vim, ut se ipsa semper moveat.

neque nata certe est, et aeterna est] De *neque — et* v. Adnotata in c. 4, 7. Verbum *est* paucorum intervallo verborum iteratum ἔμφασιν quandam habet;

plebeii philosophi, (sic enim ii, qui a Platone et Socrate et ab ea familia dissident, appellandi videntur;) non modo nihil unquam tam eleganter explicabunt, sed ne hoc quidem ipsum quam subtiliter conclusum sit, intelligent. Sentit igitur animus se moveri: quod quum sentit, illud una sentit, se vi sua, non aliena moveri, nec accidere posse, ut ipse unquam a se deseratur. Ex quo efficitur aeternitas; nisi quid habes ad haec. *A.* Ego vero facile sum passus, ne in mentem quidem mihi aliquid contra venire; ita isti faveo sententiae.

XXIV. 56. *M.* Quid? illa tandem num leviora censes, quae declarant inesse in animis hominum divina quaedam? quae si cernerem quemadmodum nasci possent, etiam, quemadmodum interirent, viderem. Nam sanguinem, bilem, pituitam, ossa, nervos, venas, omnem denique membrorum et totius corporis figuram videor posse dicere, unde concreta et quo modo facta sint; animum ipsum, si nihil esset in eo, nisi id, ut per eum viveremus, tam naturâ putarem hominis vitam sustentari, quam vitis, quam arboris; haec enim etiam dicimus vivere. Item si nihil haberet animus hominis, nisi ut appete-

in primis hac repetitione utitur Cicero, ubi contraria orationis membra maiore vi efferre vult. V. 1, 2. princ. et paullo post: famula fortunae *est*, nec tantarum virium *est*. c. 7, 18: mathematicorum iste mos *est*, non *est* philosophorum.

55. *tam eleganter*] H. e. subtiliter et acute, et cum delectu quodam. Sic Fin. II. 9: in hac divisione *elegantiam* desidero. Hinc *elegantia* disserendi II. 2, 6. Accurate horum verborum vim enucleavit *Ernestius* Clav. Cic. hh. vv. *Elegans* dicitur is, qui *eligere* scit, qui accuratum ac diligentem rerum delectum habet.

Ego vero facile sum passus] Alii ex nonnullis codd. ediderunt *sim passus*, coniunctivum perfecti deponentis *passus sim* eadem vi dictum rati, qua coniunctivus perf. act., uti *concesserim*, frequentissime usurpatur. At primum ille dubitativus usus perfecti (*concesserims*) ententiae huius loci repugnare videtur; nam auditor non dubitanter respondet, sed asseveranter potius affirmat, se ad Platonica verba non modo nihil habere quod dicat, sed gratum etiam sibi fuisse, quod, quum ea audiret, ne in mentem quidem sibi aliquid contra veniret. Verba: *ita isti faveo sententiae* auditoris mentem tam simpliciter tamque aperte declarant, ut, quomodo cum dubitativo illo coniunctivo conciliari possint, difficile sit ad intelligendum. Altera caussa, cur lectionem *sim passus* reiiciendam censeam, in eo posita est, quod hic usus dubitativus coniunctivi perfecti pass. aut deponentis alias apud Ciceronem non reperitur. V. nos in Gr. L. §. 108, 5. p. 164. ed. 2.

Cap. XXIV. 56. *sanguinem, bilem — videor posse dicere, unde concreta sint*] Est constructio, attractionis nomine nota, qua subiectum enuntiationis secundariae fit obiectum enuntiationis primariae, uti h. l. pro: *sanguis, bilis — videor posse dicere unde concreta sint.* Haec constructio frequentissima est apud Plautum et Terentium, apud posterioris aetatis scriptores rarior est. Verba autem, in quibus id attractionis genus obtinere solet, imprimis sunt ea, quae *intelligendi, dicendi, optandi, metuendi* notationem habent. Cicer. N. D. I. 26: *Istud* quasi *corpus* et quasi *sanguinem*, quid sit, intelligis? Fam. VIII, 10; Nosti *Marcellum*, quam tardus sit. Cf. *Kühner*. L. Gr. §. 164, 1. p. 460. ed. 2.

animum ipsum] Hic accusativus antecedentis enuntiationis conformatione quasi attractus et ad eam conformatus est. Eadem attractionis ratio statuenda videtur infra II. 16, 37: *Militiam vero*, ubi v. Adnotata, et Homer. Odyss. α. 275. μητέρα δ', εἴ οἱ ϑυμὸς ἐφορμᾶται γαμέεσϑαι ἄψ ἴτω εἰς μέγαρον: ubi accusativus μητέρα quasi attrahitur antecedentis versus constructione: μνηστῆρας μὲν ἐπὶ σφέτερα σκίδνασϑαι ἄνωχϑι. Cf. nos in Gramm. Graeca T. II. §. 566, 1. p. 231.

ret aut fugeret, id quoque esset ei commune cum bestiis. 57. Habet primum memoriam, et eam infinitam rerum innumerabilium: quam quidem Plato recordationem esse vult vitae superioris. Nam in illo libro, qui inscribitur *Μένων*, pusionem quendam Socrates interrogat quaedam geometrica de dimensione quadrati. Ad ea sic ille respondet, ut puer; et tamen ita faciles interrogationes sunt, ut gradatim respondens eodem perveniat, quo si geometrica didicisset. Ex quo effici vult Socrates, ut discere nihil aliud sit, nisi recordari. Quem locum multo etiam accuratius explicat in eo sermone, quem habuit eo ipso die, quo excessit e vita; docet enim, quemvis, qui omnium rerum rudis esse videatur, bene interroganti respondentem declarare, se non tum illa discere, sed reminiscendo recognoscere; nec vero fieri ullo modo posse, ut a pueris tot rerum atque tantarum insitas et quasi consignatas in animis notiones, quas *ἐννοίας* vocant, haberemus, nisi animus, antequam in corpus intravisset, in rerum cognitione viguisset. 58. Quumque nihil esset, ut omnibus locis a Platone disseritur: (nihil enim putat esse, quod oriatur et intereat,

haec enim] V. Adnotata in III. 4, 7. De verbo *vivere* cf. Fin. V, 14: Earum enim rerum quas terra gignit educatio quaedam et perfectio est, non dissimilis animantium, itaque et *vivere* vitem et mori dicimus, arboremque et novellam et vetulam, et vigere et senescere.

fugeret] Sic legunt omnes fere codd.; edd. contra vett. fere omnes *refugeret*. Quum agitur de universa illa animi facultate, qua alias res appetimus, alias aversamur, verbum simplex *fugere* locum habere solet; quum vero graviora mala, quae evitare studemus, commemorantur, verbum compositum *refugere* poni solet. Cf. Fin. V, 10: *appetenda — fugienda, fugere — appetere*. N. D. III, 13: omne animal *appetit* quaedam et *fugit* a quibusdam. Contra N. D. II, 47. ut a pestiferis et nocentibus *refugere* dicuntur. Sed de eadem re saepius et simplex et compositum dici posse, per se patet. Cf. Adnotata in c. 22, 50. N. D. III, 13: omne animal appetit quaedam, et *fugit* a quibusdam: quod autem *refugit*, id contra naturam est, et Fin. I, 12: appetendi et *refugiendi* initia.

57. *Habet primum*] V. Adnotata in IV. 35, 74.

libro] *Liber* est quodcunque vel minimi ambitus scriptum. V. *Bremium* ad Corn. Nep. Lysand. IV, 2. p. 96.

nisi recordari] V. Plat. Men. p. 81. Phaedr. p. 249. G. Cic. de Sen. 21, 78.

in eo sermone] in Phaedone p. 72. E.

notiones, quas ἐννοίας vocant] Sc. philosophi Graeci. *Beierus* ad Offic. III. 19, 76. ex hoc loco et e Divin. I. 57, 191. ex. intelligi posse censet, Stoicis probatam fuisse Platonis illam *ἀνάμνησιν*. Quod mihi quidem non sane probabile videtur; nam in his Tusculanis multis locis Cicero decreta platonica stoicis admiscuit. Scilicet et Plato et Stoici, notiones innatas esse, a deo mentibus nostris inditas esse, statuerunt: sed Plato ita, ut eas e priore vita in hanc vitam ab ipso nascenti homine afferri censeret, Stoici, eas oriri ex perceptionibus rerum externarum, per corporis sensus factis: quas vocabant *ἐννοίας*. Hoc igitur loco videtur Cicero Platonis de ideis doctrinam cum Stoicorum de notionibus innatis quodammodo consociasse.

58. *Quumque nihil esset*] Ad haec verba non supplendum est: *quod oriretur et interiret*; sed verba *quumque nihil esset* per se intelligenda sunt verbumque *esset* non vulgari, sed Platonis sententia accipiendum; is enim nihil *esse* (i. e. vere esse) docebat, nisi ideas. Imperfectum *esset* sic explicari potest: quamdiu animus in corpore erat, nihil percipiebat, quod vere esset. Verte sic: Und da Nichts, was die Seele im Leben vorfand, wahrhaft *war:* — so konnte sie das, was sie weifs, nicht während ihrer Eingeschlossenheit im Körper erkennen. Platonica argumentatio est fere

idque solum esse, quod semper tale sit, quale ἰδέαν appellat ille, nos speciem;) non potuit animus haec in corpore inclusus agnoscere, cognita attulit: ex quo tam multarum rerum cognitionis admiratio tollitur. Neque ea plane videt animus, quum repente in tam insolitum tamque perturbatum domicilium immigravit; sed quum se collegit atque recreavit, tum agnoscit illa reminiscendo. Ita nihil est aliud discere, nisi recordari. 59. Ego autem maiore etiam quodam modo memoriam admiror. Quid est enim illud, quo meminimus? aut quam habet vim? aut unde naturam? Non quaero, quanta memoria Simonides fuisse dicatur; quanta Theodectes; quanta is, qui a Pyrrho legatus ad senatum est missus, Cineas, quanta nuper Charmadas; quanta, qui modo fuit, Scepsius Metrodorus; quanta noster Hortensius: de communi hominum memoria loquor, et eorum maxime, qui in aliquo maiore studio et arte versantur: quorum quanta mens sit, difficile est existimare; ita multa meminerunt.

haec: Id solum dici potest *esse* (*vere esse*, ὄντως εἶναι), quod semper tale est, quale est, semper idem, nulli mutationi obnoxium; tales autem sunt non res ipsae, quae sub sensus cadunt, sed ideae i. e. notiones rerum; quae autem res non semper eaedem sunt, sed oriuntur et intereunt perpetuaeque mutationi obnoxiae sunt, eae *vere esse* dici non possunt; ergo, quum ideae sempiternae sint, non potuit animus haec, quae vere sunt, tum demum cognoscere, quum in corpore inclusus est, sed cognita ea ex priore vita in hanc vitam attulerit necesse est.

quod semper tale sit, quale ἰδέαν appellat ille] Brevius dictum pro: quod semper tale sit, quale est: quod (seu quam) ἰδέαν appellat ille. Cf. Academic. I. 8, 30: „quia (mens) sola cerneret id, quod semper esset simplex et uniusmodi, et *tale quale esset*: hanc illi ideam appellabant — nos vero speciem possumus dicere."

agnoscere, cognita attulit] *Agnoscere* h. l. idem valet, quod *cognoscere*. *Agnoscere* enim dicimur res, quarum cognitionem vel notionem ante perceptam habemus; *cognoscere* omnino res, in quarum notitiam primum venimus. Verum haec duo vocabula a veteribus scriptoribus saepe confusa sunt atque permixta, et quidem crebrius *cognoscere*, quod generaliorem habet significationem, pro *agnoscere*, quam hoc pro illo positum reperitur. Paullo post recte dictum est *agnoscit illa reminiscendo*. Supra c. 8, 15: Iam *agnosco* Graecum: ubi v. Adn.

Neque] H. e. neque vero, nec tamen. Lael. V, 18: Sed hoc primum sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse. *Neque* id ad vivum reseco. Cf. *Bremium* ad Nepot. Ages. I, 4. p. 243. V. Adnotata in c. 2, 4: *iacentque ea semper.*

59. *memoriam*] Duplicem sententiam nomini *memoriae* Cicero tribuit. Primum enim per eam intellexit eam discendi facultatem, quae secundum Platonem constat in recordatione earum rerum, quas animus, antequam in corpus intravit, cognitas habuit et e priore vita in hanc attulit; tum eam animi facultatem, quae vulgo hoc nomine comprehendi solet, qua, quae in hac vita discimus, custodimus et, ubi opus est, revocare possumus.

Simonides] artem memoriae primus tradidisse dicitur. Cf. Quinctil. Inst. Or. XI. 2, 11. Plin. H. N. VII, 24. Aelian. V. H. VI, 10. Cic. de Divin. I, 27. de Orat. II. 74, 299.

Theodectes] Quinctil. l. d. §. 51: „Quin semel auditos quamlibet multos versus protinus dicitur reddidisse Theodectes." quem memoriae artem tenuisse, auctor est Aelian. V. H. VI, 10. Cf. Indic. hist. — *Cineas*. Senec. Controv. Prooem. „Cineas — missus a Pyrrho legatus ad Romanos, postero die novus homo et senatum et omnem urbanam circumfusam plebem nominibus suis persalutavit." Cf. Plin. H. N. VII, 24. — De *Charmada, Scepsio Metrodoro* v. C. de Or. II. 88, 360. Quinctil. XI. 2, 26. et X. 6, 4. Plin. H. N. VII, 24. Cf. Indic. histor. De *is, qui* v. ad c. 3, 5: *eum — Catonem.*

XXV. 60. Quorsus igitur haec spectat oratio? Quae sit illa vis et unde sit, intelligendum puto. Non est certe nec cordis, nec cerebri, nec sanguinis, nec atomorum; anima sit ignisve, nescio; nec me pudet, ut istos, fateri nescire, quod nesciam; illud, si ulla alia de re obscura affirmare possem, sive anima, sive ignis sit animus, eum iurarem esse divinum. Quid enim? obsecro te, terrane tibi hoc nebuloso et caliginoso caelo aut sata, aut concreta videtur tanta vis memoriae? Si, quid sit hoc, non vides; at, quale sit, vides; si ne id quidem, at, quantum sit, profecto vides. 61. Quid igitur? utrum capacitatem aliquam in animo putamus esse, quo, tanquam in aliquod vas, ea, quae meminimus, infundantur? Absurdum id quidem. Qui enim fundus, aut quae talis animi figura intelligi potest? aut quae tanta omnino capacitas? An imprimi, quasi ceram, animum putamus, et esse memoriam signatarum rerum in mente vestigia? Quae possunt verborum, quae rerum ipsarum esse vestigia?

Hortensius] Brut. c. 88: (Hortensius) memoria tanta, quantam in nullo cognovisse me arbitror, ut, quae secum commentatus esset, ea sine scripto verbis eisdem redderet, quibus cogitavisset. Hoc adiumento ille tanto sic utebatur, ut sua et commentata, et scripta, et, nullo referente, omnia adversariorum dicta meminisset. Cf. Senec. Controv. Prooem. Quinctil. X. 6, 4. XI. 2, 24.

Cap. XXV. 60. *Quorsus*] Quid Cicero de animorum natura senserit, exposuimus in libro d. *de Cic. in phil. merit.* p. 210 — 214.

quae sit illa vis] „non memoriae solum, sed totius mentis atque animi. Nam oratio a parte ad totum descendit.“ — *intelligendum puto* scil. ex hac oratione.

ut istos] Scil. pudet, qui, quid sit animus, intelligere se dicunt. Ad verbum *nescire* supple *me*. Pronomina *me, te, se, eum, eos,* quum non magna quaedam vis in iis posita est, in constructione quae dicitur Accusativi c. Inf., saepe, imprimis a posterioris aetatis scriptoribus, omissa esse, in vulgus notum est. V. *Kühner*. L. Gr. §. 126. Not. 4. p. 291. ed. 2. A Cicerone haec pronominum omissio non facile admissa videtur, nisi ubi infinitivus pendet a verbis *dicendi, fatendi, existimandi, opinandi, negandi*, similibus. Infra II. 17, 40: Iovem Olympium, eum ipsum, cui se exercebit, implorabit, *ferre non posse clamabit*. Hoc quidem loco pronominis *me* omissio eo minus potest offendere, quod praecedit *me pudet*.

sive anima, sive ignis sit] Particulae *sive — sive*, quae cum indicativo iunguntur, h. l. ob coniunctivos *possem* et *iurarem* cum coniunctivo copulatae sunt. III. 6, 12: sensus *adsit, sive secetur* quid, *sive avellatur* a corpore. Sic ob orationem obliquam I. 17, 40. 43, 104. III. 15, 32. V. nos in Gr. L. §. 154. Not. 20. p. 425. ed. 2. et §. 140 b, b) c). Ceterum pro *sit* h. l. ob imperfecta *possem* et *iurarem* ex iis, quae supra ad c. 5, 9: *quibus moriendum esset* exposuimus, exspectes *esset;* nam enuntiatio „*sive anima, sive ignis sit animus*“ arcte cohaeret cum periodo conditionali. Fin. I. 7, 25. locus legitur ad structuram nostro consimilis: „Nam *si concederetur*, etiam *si* ad corpus nihil *referatur*, ista sua sponte et per se esse iucunda, per se *esset* et virtus et cognitio rerum — expetenda.“

61. *absurdum id quidem*] Supra c. 8, 17: superbum id quidem est. N. D. II, 53: At id quidem absurdum est. III, 17: At id quidem repudiandum. V. Adnotata nostra in II. 13, 30: Optare *hoc quidem* est.

imprimi, quasi ceram, animum] Ad Fam. V, 20. post med.: *Quae* quum viderem *tot vestigiis impressa*, pro *quibus tot vestigia impressa*. Alibi apud Ciceronem haec structura non reperitur, sed saepius in verbo *inscribi*, uti Verr. II. 69, 167: statuae, *quas* tu *inscribi* iussisti.

quae porro tam immensa magnitudo, quae illa tam multa possit effingere? Quid? illa vis quae tandem est, quae investigat occulta, quae inventio atque excogitatio dicitur? ex hacne tibi terrena mortalique natura et caduca concreta ea videtur? 62. aut qui primus, quod summae sapientiae Pythagorae visum est, omnibus rebus imposuit nomina? aut qui dissipatos homines congregavit et ad societatem vitae convocavit? aut qui sonos vocis, qui infiniti videbantur, paucis litterarum notis terminavit? aut qui errantium stellarum cursus, praegressiones, institiones notavit? Omnes magni; etiam superiores, qui fruges, qui vestitum, qui tecta, qui cultum vitae, qui praesidia contra feras invenerunt: a quibus mansuefacti et exculti a necessariis artificiis ad elegantiora defluximus. Nam et auribus oblectatio magna parta est, inventa et temperata varietate et natura sonorum; et astra suspeximus, quum ea, quae sunt infixa certis locis, tum illa non

magnitudo, quae — possit effingere] Memoria comparatur cum tabula cerea, cui res imprimuntur. Multo vividius ipsa tabula res ei impressas effingere et quasi ex sese efferre dicitur, quam res in tabula effingi. Sic accipiendus locus de Divin. II. 45, 94: Quis enim non videt, et formas, et mores et plerosque status ac motus effingere a parentibus liberos? Cui adde ibid. I 13, 23: Aspersa temere pigmenta in tabula oris lineamenta effingere possunt.

quae investigat —, quae — dicitur] H. e. illa occulta investigans vis, quae inventio atque exc. dicitur. De duplici pronomine relativo, ad idem substantivum relato, cf. infra II. 3, 7: eorum, *qui* se philosophos appellari volunt, *quorum* dicuntur esse Latini sane multi libri, *quos* non contemno. 13, 30: excellet illud, *quod* recte amplexantur isti, *quod* honestum — appellamus. Accuratius rem exposui in Gr. L. §. 145, 14. p. 394 — 396. ed. 2.

62. *aut qui primus*] Aut, qui primus omnibus rebus nomina imposuit, eiusne tibi animus ex hac terrena natura concretus videtur?

quod summae sapientiae Pythagorae visum est] H. e. id quod summam sapientiam declarare Pythagorae visum est. Audiamus Gellium N. A. X. 4: „Nomina verborum non positu fortuito, sed quadam vi ratione naturae facta esse P. Nigidius — docet, rem sane in philosophiae disquisitionibus celebrem; quaeri enim solitum apud philosophos, φύσει τὰ ὀνόματα sint an θέσει.“ Ac priorem quidem sententiam Plato in Cratylo mirifice amplexatus est, itemque Stoici.

praegressiones, institiones] Planetae non solum *progredi*, sed interdum etiam *insistere* (h. e. stare; cf. N. D. II, 20. et 40.) videntur: unde *stationes planetarum* dicuntur, et ipsi *planetae stationales* ap. Plin. II. 15. 16.

superiores] H. e. qui prioribus temporibus vixerunt.

ad elegantiora defluximus] Venuste dictum pro vulgari: ad magis lecta, exquisitiora artificia, ut musica, philosophiam, mathematica, sensim delapsi sumus. Verbo *defluendi* similiter, sed in malam partem, utitur Quinctil. Inst. Or. I. 8, 9: in omnia deliciarum vitia dicendi quoque ratione *defluximus*. X. 1, 126: tantum ab illo *defluebant*, quantum ille ab antiquis descenderat.

varietate et natura sonorum] V. Adnotata in II. 4, 12.

non re, sed vocabulo errantia] Vocabantur illae stellae, quae circa solem simul cum terra moventur, ab antiquissimis πλανῆται h. e. errantes, quia motus eorum nullis legibus obnoxius esse videretur. Platonici contra docebant, stellas erraticas non vago motu, sed certis legibus agitari. Hinc Cicero N. D. II. 20, 51: „Maxime vero sunt admirabiles motus earum quinque stellarum, quae falso vocantur *errantes*; nihil enim errat, quod in omni aeternitate conservat progressus reliquosque motus constantes et ratos.“ Eandem nostri quoque astronomi sequuntur sententiam.

qui [*animus*]] Vocabulum *animus* in-

re, sed vocabulo errantia. Quorum conversiones omnesque motus qui [animus] vidit, is docuit, similem animum suum eius esse, qui ea fabricatus esset in caelo. 63. Nam quum Archimedes lunae, solis, quinque errantium motus in sphaeram illigavit, effecit idem, quod ille, qui in Timaeo mundum aedificavit Platonis deus, ut tarditate et celeritate dissimillimos motus una regeret conversio. Quod si in hoc mundo fieri sine deo non potest, ne in sphaera quidem eosdem motus Archimedes sine divino ingenio potuisset imitari.

XXVI. 64. Mihi vero ne haec quidem notiora et illustriora carere vi divina videntur, ut ego aut poëtam grave plenumque carmen sine caelesti aliquo mentis instinctu putem fundere, aut eloquentiam sine maiore quadam vi fluere, abundantem sonantibus verbis uberibusque sententiis. Philosophia vero, omnium mater artium, quid est aliud, nisi, ut Plato, donum, ut ego, inventum deorum? Haec

culcatum videtur a glossatore, qui significare volebat, verba *qui vidit* non ad astrologum quendam, sed omnino ad humanum animum referenda esse.

63. *Archimedes*] Haec sphaera erat machina, in qua planetarum conversiones repraesentarentur. Cf. N. D. II, 35. Eleganter Ovidius Fast. VI, 277:

Arte Syracosia suspensus in aëre clauso
Stat globus immensi parva figura poli.

Quod si — fieri non potest, ne — potuisset imitari] Attendas ad singularem conditionalis enuntiationis formam, qua in protasi praesens indicativi, in apodosi plusquamperfectum coniunctivi positum est: cuius generis exempla licet rariora sint, eorum tamen ratio rectissime sese habet. Nimirum conditio in protasi ut certa indicativo effertur; quae autem ex hac simpliciter posita conditione efficitur consecutio exprimitur ita, ut certis quibusdam conditionibus futura fuerit. Sententia igitur huius loci aliis verbis ita potest exhiberi: Quod si pro certo ponimus, hoc in mundo fieri sine deo non posse; sequitur, ut Archimedes, *nisi divinum ingenium habuisset*, eosdem motus non potuisset imitari. Graece hic locus sic exprimi potest: εἰ μὲν οὖν τοῦτο ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ ἄνευ θεοῦ γίγνεσθαι οὐ δύνατται, οὐδ' ἂν ἐν τῇ σφαίρᾳ τὰς αὐτὰς κινήσεις Ἀρχιμήδης ἄνευ θείου νοῦ μιμεῖσθαι ἐδυνήθη.

Cap. XXVI. 64. *ut ego aut poëtam — putem*] Negatio *ne — quidem* enuntiationis primariae vim suam exercet etiam in secundariam. Optime *Boggius* in Progr. p. 22. rem exemplo illustravit. Fac, inquit, aliquem dicere: „Non videtur mihi haec via periculis carere, ut tuto per eam iter facere putem licere.“ Ecquis non videt, non putare hominem, tuto iter facere licere, sed multo magis negare, id fieri posse?

grave plenumque] *Grave* referendum videtur ad sententiarum vim atque ubertatem, *plenum* ad modorum (rhythmi) suavitatem. Sic dicitur *plena vox* pro canora. Cf. de Or. III. 37, 150: in quibus (verbis) *plenum* quiddam et *sonans* inesse videatur.

poëtam — fundere] pro Arch. c. 8: poëtam natura ipsa valere, et mentis viribus excitari, et quasi divino quodam spiritu infiari. de Or. II. 46, 194: saepe audivi poëtam bonum neminem — sine inflammatione animorum exsistere posse et sine quodam afflatu furoris. Praeclare cecinit Ovidius Fast. VI, 5:

Est Deus in nobis, agitante calescimus illo,
Impetus hic sacrae semina mentis habet.

Praeclare Plato in Phaedr. p. 245. A: ὃς δ' ἂν ἄνευ μανίας Μουσῶν ἐπὶ ποιητικὰς θύρας ἀφίκηται, πεισθεὶς ὡς ἄρα ἐκ τέχνης ἱκανὸς ποιητὴς ἐσόμενος, ἀτελὴς αὐτός τε καὶ ἡ ποίησις ὑπὸ τῆς τῶν μαινομένων ἡ τοῦ σωφρονοῦντος ἠφανίσθη. Ad verbum *fundendi*, de versibus proprie dictum, comp. de Or. III. 50, 194. Tusc. I. 44, 107.

donum — deorum] Plat. Timaeus p. 533. D: τῷ θνητῷ γένει δωρηθὲν ἐκ θεῶν. Infra II. 5, 13. III. 3, 6. V. 1—4.

nos primum ad illorum cultum, deinde ad ius hominum, quod situm est in generis humani societate, tum ad modestiam magnitudinemque animi erudivit; eademque ab animo, tanquam ab oculis, caliginem dispulit, ut omnia: supera infera, prima ultima media videremus. 65. Prorsus haec divina mihi videtur vis, quae tot res efficiat et tantas. Quid est enim memoria rerum et verborum? quid porro inventio? profecto id, quo ne in deo quidem quicquam maius intelligi potest. Non enim ambrosia deos, aut nectare, aut Iuventate pocula ministrante laetari arbitror; nec Homerum audio, qui Ganymeden ab dis raptum ait propter formam, ut Iovi bibere ministraret; non iusta caussa, cur Laomedonti tanta fieret iniuria. Fingebat haec Homerus et humana ad deos transferebat; divina mallem ad nos. Quae autem divina? Vigere, sapere, invenire, meminisse. Ergo animus, qui, ut ego dico, divinus est, ut Euripides dicere audet, deus; et quidem, si deus aut anima aut ignis est, idem est animus

ius hominum] opponitur iuri *civili*.

eademque] Particula affixa *que* saepe vim colligendi habet, ut idem fere valeat, quod: ut paucis complectar (*kurz*). V. nos in Gr. L. §. 135, 2. p. 336 sq. ed. 2. Infra c. 34, 82: Ut credam ita esse, quam est id exiguum! at falsum esse arbitror; et fit plerumque sine sensu, nonnunquam etiam cum voluptate; *totumque* hoc leve est, qualecunque est; fit enim ad punctum temporis. c. 43, 104. c. 49, 118. IV. 15, 34: ex ea proficiscuntur honestae voluntates, sententiae, actiones, *omnisque* recta ratio, et saepe alibi.

supera infera, prima ultima media] V. Adnotata in V. 39, 114.

65. *ne in deo quidem quicquam*] Sic pauci codd. pro vulg. *nec in deo quidquam*. Optime. Ad veram scripturam etiam ducunt R. Gud. 1. II. Marb., qui exhibent *ne in deo quicquam* (aut *quidquam*). Vocabulum *quidem* ante *quicquam* facile excidere eoque facto *ne* in *nec* mutari potuit. Usus particulae *nec* pro *ne* — *quidem* apud Ciceronem eiusque aequales valde dubitandus vel potius negandus est.

Iuventate pocula ministrante] *Iuventas* est graeca Ἥβη, Iovis et Iunonis filia, quae ante Ganymedem in caelum raptum pocula diis ministrabat. Iliad. δ, princ. Οἱ δὲ θεοὶ πὰρ Ζηνὶ καθήμενοι ἠγορόωντο Χρυσέῳ ἐν δαπέδῳ, μετὰ δέ σφισι πόντνια Ἥβη Νέκταρ ἐῳνοχόει. Verbum *ministrandi* in hac re proprium (*serviren*). Cf. infra V. 21, 61. N. D. I. 40, 112: Ganym. pocula *ministrantem*. Hinc subst. *ministratores* infra V. 21, 62.

nec Homerum] Iliad. υ, 233. ἀντίθεος Γανυμήδης, Ὃς δὴ κάλλιστος γένετο θνητῶν ἀνθρώπων· Τὸν καὶ ἀνηρείψαντο θεοὶ Διΐ οἰνοχοεύειν, Κάλλεος εἵνεκα οἷο, ἵν' ἀθανάτοισι μετείη.

Ganymeden] Dubitari non potest, quin Cicero in his Graecis nominibus utraque forma, et ea, quae in *em*, et ea, quae in *en* exit, sed hac (in *en*) rarissime usus sit. Sic infra III. 4, 8. *Socraten;* 14, 29. *Euripiden;* IV. 3, 5. *Diogenen* optimi codd. tuentur. I. 10, 21. D. et optimus Gud. 1. habent *Pherecraten*.

bibere ministraret] E graeca constructione dictum pro: potum ministraret. Liv. 40, 47: ut *bibere* sibi iuberet dari.

cur Laomedonti tanta fieret iniuria] Non Laomedonte prognatus erat Ganymedes, sed Troe, qui quidem, auctore Homero, tres filios habebat, Ilum, Assaracum et Ganymedem. Ili filius erat Laomedon. Verum ut de raptore, sic de patre Ganymedis magnae sunt inter veteres discrepantiae.

Ergo animus, qui] Cicero videtur primum orationem sic conformaturus fuisse: Ergo animus, qui, ut ego dico, divinus est, ut E. d. a., deus, si deus aut anima, aut ignis est, idem est (h. e. aut anima, aut ignis est); deinde autem inchoatam structuram mutavit, quo maiore vi animum hominis efferret.

Euripides] Exstat fragmentum Eurip. 188: Θεός γάρ τις ἐν ἡμῖν. Multi alii quoque eandem consignaverunt sententiam, ut ipse Cicero e Platone in Somn. Scip. de Rep. VI, 24: Deum te igitur

hominis. Nam ut illa natura caelestis et terra vacat et humore, sic utriusque harum rerum humanus animus est expers. Sin autem est quinta quaedam natura ab Aristotele inducta primum, haec et deorum est et animorum. Hanc nos sententiam secuti his ipsis verbis in Consolatione hoc expressimus:

XXVII. 66. „Animorum nulla in terris origo inveniri potest. Nihil enim est in animis mixtum atque concretum, aut quod ex terra natum atque fictum esse videatur; nihil ne aut humidum quidem, aut flabile, aut igneum. His enim in naturis nihil inest, quod vim memoriae, mentis, cogitationis habeat, quod et praeterita teneat, et futura provideat, et complecti possit praesentia: quae sola divina sunt, nec invenietur unquam, unde ad hominem venire possint, nisi a deo. Singularis est igitur quaedam natura atque vis animi, seiuncta ab his usitatis notisque naturis. Ita, quicquid est illud, quod sentit, quod sapit, quod vivit, quod viget, caeleste et divinum

scito esse; siquidem deus est, qui viget, qui sentit, qui meminit.

quinta quaedam natura] Scil. ἐντελέχεια. V. supra c. 10, 22.

in Consolatione] V. nos in l. d. *de Cic. in philos. merit.* p. 50 sq. Commemoratur etiam c. 34, 83. III. 28, 70.

Cap. XXVII. 66. *Nihil enim est*] In hac verborum iunctura verbum *est* (*sunt*) apud Ciceronem tertio loco legitimam suam sedem habet, sed non desunt loci, in quibus hic verborum ordo neglectus sit. Sic c. 36, 87: *Triste enim est* nomen ipsum carendi. c. 39, 94: *Nihil enim est.* IV. 1, 2: *Quis enim est* etc.? 16, 35: *Quid autem est* non miserius etc.? Scilicet particulae *enim*, *autem*, *igitur*, quae secundo enuntiationis loco poni solent, post v. *est*, *sunt* tertium enuntiationis locum occupant: a) ubi *praedicatum primam sedem habet*, neque verbum *est* (*sunt*) a praedicato remotum est, ut I. 18, 42: calidior est *enim* animus. I. 5, 9: necesse est *enim*. Ibid: moriendum est *enim* omnibus. I. 27, 66: singularis est *igitur* quaedam natura. II. 18. 43: utendum est *igitur* his; — b) ubi *subiectum quidem primum locum obtinet, praedicatum autem relativa enuntiatione expressum sequitur*, ut N. D. II. 53, 133: Ratio est *enim*, *quae* praestet omnibus. Tusc. II. 22, 52. Fin. I. 13, 43: sapientia est *enim* una, *quae* etc.; — c) ubi enuntiatio orditur a *non* (*neque*) *est* (*sunt*), sive subiectum praedicato, sive hoc illi antecedit, ut infra c. 20, 46: neque est *enim* ullus sensus in corpore; — d) ubi vel demonstrativa *hic, haec, hoc*, *is*, *ea*, *id*, vel interrogativa *quis*, *quae*, *quid*, vel negativa *nullus*, *nemo*, *nihil*, subiecti munere fungentia, enuntiationem incipiunt, ut c. 8, 16: id est *enim* perveniendum esse ad id etc. I. 6, 11: Quis est *enim* tam excors? c. 39, 93: quid est *igitur* etc.? I. 11, 22: nihil est *enim*. Cf. nos in Gr. Lat. §. 138a. Not. 3. p. 359 sq. *Madvig.* ad Fin. I. 13, 43. caussam huius collocationis proposuit hanc: „elata voce in primo vocabulo, quo gravissima notio continetur, obscuratur enclitica (*est*, *sunt*).“ Vocabulum primarium quasi attrahit encliticam et cum ea quasi in unum coalescit. Alia ratio est, ubi post aliud verbum atque encliticam illae particulae tertium tenent locum. V. ad I. 6, 12.

in naturis] H. e. his in corporibus, elementis. N. D. II, 57: quod in his *naturis* relatus amplificatur sonus. III, 14: concreta est ex pluribus *naturis*. II, 33: *naturis* his, ex quibus omnia constant.

quae sola divina sunt] H. e. quae solam divinam originem habent. Vocabulum *sola* igitur non cum *quae*, sed cum *divina* coniungendum est. N. D. I, 34: quae *sola* divina natura sunt. Contra II, 58: quae hominum *solum* auribus iudicantur.

quod viget] Verbo *vigendi* continetur notio motus, mutationis, crescendi. Hinc proprie dicitur de floribus, plantis. Cf. infra V. 13, 37. N. D. II, 15: aether semper agitatur et *viget*. Corn. Nep. Alcib. V, 5: qui paullo ante victores *viguerant*: ubi cf. *Bremium*.

ob eamque rem aeternum sit necesse est. Nec vero deus ipse, qui intelligitur a nobis, alio modo intelligi potest, nisi mens soluta quaedam et libera, segregata ab omni concretione mortali, omnia sentiens et movens, ipsaque praedita motu sempiterno." 67. Hoc e genere atque eadem e natura est humana mens. Ubi igitur aut qualis est ista mens? — Ubi tua aut qualis? potesne dicere? an, si omnia ad intelligendum non habeo, quae habere vellem, ne iis quidem, quae habeo, mihi per te uti licebit? — Non valet tantum animus, ut se ipsum ipse videat; at ut oculus, sic animus, se non videns, alia cernit. Non videt autem, quod minimum est, formam suam; fortasse! quanquam id quoque; sed relinquamus; vim certe, sagacitatem, memoriam, motum, celeritatem videt. Haec magna, haec divina, haec sempiterna sunt. Qua facie quidem sit aut ubi habitet, ne quaerendum quidem est.

XXVIII. 68. Ut quum videmus speciem primum candoremque caeli, dein conversionis celeritatem tantam, quantam cogitare non possumus; tum vicissitudines dierum ac noctium commutationesque

ob eamque rem] De pronominis *is* collocatione v. Adnotata in V. 1, 1.

Nec vero deus ipse] Locus pulcherrimus ac plane platonicus. Quam praeclare ac magnifice Cicero de divina natura senserit, exposuimus in l. d. *de Cic. in phil. mer.* p. 177 sqq. et 188 sqq.

67. *quae habere vellem*] Si enuntiatio plena esset, sequeretur, *si fieri posset* (At fieri non potest. Ergo nec velle possum). Graece ἠβουλόμην ἄν; contra *velim* βουλοίμην ἄν. Etenim in enuntiationibus conditionalibus praesens vel perfectum coniunctivi ponitur de re, quae fieri potest vel potuit; imperfectum vel plusquamperfectum coniunctivi de re, quae fieri non potest vel potuit. Supra c. 11, 23: *Cuperem equidem utrumque, si posset; sed est difficile confundere.* c. 33, 81: *vellem adesse posset Panaetius* (at Panaetius iam obiit). c. 41, 98: *equidem saepe emori, si fieri posset, vellem.* V. 7, 20: *Nos vellem praemio elicere possemus.* Contra III. 20, 48: *Nolim*, inquit, mea bona, Gracche, tibi viritim dividere libeat. V. nos in Gr. L. §. 154, 3. p. 415 — 417. ed. 2.

fortasse! quanquam] H. e. fortasse formam suam non videt; quanquam id quoque fieri potest, sc. ut animi forma aliqua mente comprehendatur.

motum] „Die Empfänglichkeit der Seele für jeden Eindruck." Cf. ad 40, 20.

Cap XXVIII. 68. *Ut quum videmus*] Particulae *ut* respondet §. 70. *sic mentem hominis* etc.

commutationesque — quadripartitas] V. N. D. II, 19.

ad temperationem corporum] Infra IV. 13, 30: Ut enim *corporis temperatio*, quum ea congruunt inter se, e quibus constamus, sanitas; sic animi dicitur, quum eius iudicia opinionesque concordant. V. Adnot. in I. 10, 21.

moderatorem] Somn. Scip. 4: Sol — dux et princeps et *moderator* luminum reliquorum, mens mundi et temperatio.

deminutione] Vulgo male *diminutione*. *Diminui* enim dicuntur res, quae in diversas partes minuuntur, h. e. dissecantur, discinduntur atque adeo destruuntur; *deminui* autem res, quae decrescunt quidem et attenuantur, sed ita, ut non plane dissolvantur.

luminis, quasi fastorum, notantem et significantem dies] *Fasti* erant enumeratio et descriptio dierum, quod posteris temporibus *calendarium* vocabatur. *Lumen lunae* comparat Cicero cum fastis aut calendario, quia hoc lumine accrescente et decrescente dies et menses notabantur. Verte: und den Mond, der durch Zu- und Abnahme seines Lichtes, das gleichsam ein Kalender ist, die Tage bezeichnet. *Orellius* recepit *Ernestii* coniecturam: *luminis quasi fastorum notis signantem dies*, elegantem illam quidem, sed non necessariam, neque codicum auctoritate stabilitam.

temporum quadripartitas ad maturitatem frugum et ad temperationem corporum aptas; eorumque omnium moderatorem et ducem solem; lunamque accretione et deminutione luminis, quasi fastorum, notantem et significantem dies; tum in eodem orbe, in duodecim partes distributo, quinque stellas ferri eosdem cursus constantissime servantes disparibus inter se motibus; nocturnamque caeli formam undique sideribus ornatam; tum globum terrae eminentem e mari, fixum in medio mundi universi loco, duabus oris distantibus habitabilem et cultum, quarum altera, quam nos incolimus,

Sub áxe posita ad stéllas septem, unde hórrifer
Aquilónis stridor gélidas molitúr nives,

altera australis, ignota nobis, quam vocant Graeci *ἀντίχθονα;* 69. ceteras partes incultas, quod aut frigore rigeant, aut urantur calore; hic autem, ubi habitamus, non intermittit suo tempore

Caelúm nitescere, árbores frondéscere,
Vítes laetificae pámpinis pubéscere,
Ramí bacarum ubértate incurvéscere,

orbe] N. D. II, 20. dicitur *orbis signifer*. Divin. II, 42: Vim quandam esse aiunt signifero in orbe, qui graece ζωδιακὸς dicitur. — Huius orbis duodecim partium nomina redacta sunt in hos versus:

Sunt aries, taurus, gemini, cancer, leo, virgo,
Libraque, scorpius, arcitenens, caper, amphora, pisces.

quinque stellas] Planetas, exceptis sole et luna, Saturnum, Iovem, Martem, Venerem, Mercurium.

in medio mundi loco] V. Adnotata in c. 17, 40. *Globus terrae* i. e. circulus aut orbis, qui κύκλος Graece dicitur, ut loquitur N. D. II. 18, 47.

duabus oris distantibus] Scil. media inter has duas temperatas zonas erat torrida. Zonarum brevem et elegantem descriptionem dedit Ovidius Metam. I, 48. ss. (Sunt quinque plagae vel zonae)

Quarum quae media est, non est habitabilis aestu;
Nix tegit alta duas; totidem inter utramque locavit
Temperiemque dedit, mista cum frigore flamma.

Sub axe posita] Sunt trimetri tragici, ex Accii Philocteta petiti. De *Aquilonis* sine *s* pronuntiando v. ad c. 9, 18.

stellas septem] Septentriones (ursam minorem). N. D. II, 41: Quas nostri septem soliti vocitare Triones.

ἀντίχθονα] Somn. Scip. 6. (de Rep. VI, 20.) cingulus, in quo qui insistunt, adversa nobis urgent vestigia.

69. *incultas*] V. ad c. 20, 45.

Caelum nitescere] Iambici senarii. Eleganter dicitur *caelum nitescere*. Lucret. I, 9: Tibi (Veneri) suaveis daedala tellus Summittit flores, tibi rident aequora ponti, Placatumque *nitet* diffuso lumine caelum.

Vites laetificae] Lucret. II, 1157: vineta *laeta*. Adiectiva in *ficus* exeuntia imprimis antiqui sermonis propria sunt in eoque saepe eadem vi usurpantur, qua postea simplicia. II. 9, 22. *vastificus*, 10, 25. *luctificus*, III. 19, 44. *regifice*, IV. 16, 36. *labificus*. de Or. III. 39, 157. *largificus*. Pauca tamen, ut *magnificus, munificus, beneficus, honorificus*, in communi usu permanserunt. Etiam adiectiva in *fer* exeuntia antiqui sermonis propria sunt. Sic infra II. 9, 21. *anxifer*. 22. *aurifer*.

pubescere] Virgil. Georg. III. 126. et Aen. IV, 514: pubentes herbae. Sic Theocrit. V, 109: Μή μευ λωβάσησθε τὰς ἀμπέλος· ἐντὶ γὰρ ἅβαι (h. e. ἡβῶσαι καὶ ἀκμάζουσαι).

bacarum] *Bacae* saepe dicuntur de quovis arborum frugum genere. Supra c. 14, 31. Cat. 2: in arborum *bacis* terraeque frugibus.

incurvescere] Antiqui poëtae in deliciis habent ὁμοιοτέλευτα. Cf. infra c. 35, 85.

Segetés largíri frúges, florere ómnia,
Fontés scatere, herbis práta convestírier;

tum multitudinem pecudum partim ad vescendum, partim ad cultus agrorum, partim ad vehendum, partim ad corpora vestienda; hominemque ipsum quasi contemplatorem caeli ac deorum eorumque cultorem; atque hominis utilitati agros omnes et maria parentia: 70. haec igitur et alia innumerabilia quum cernimus, possumusne dubitare, quin iis praesit aliquis vel effector, si haec nata sunt, ut Platoni videtur, vel, si semper fuerunt, ut Aristoteli placet, moderator tanti operis et muneris? Sic mentem hominis, quamvis eam non videas, ut deum non vides, tamen, ut deum agnoscis ex operibus eius, sic ex memoria rerum, et inventione, et celeritate motus omnique pulchritudine virtutis vim divinam mentis agnoscito.

XXIX. In quo igitur loco est? Credo equidem in capite et, cur credam, afferre possum. Sed alias, ubi sit animus; certe quidem in te est. Quae est ei natura? Propria, puto, et sua. Sed fac igneam, fac spirabilem: nihil ad id, de quo agimus. Illud modo

scatere] Paenultimam corripit. Sic *fervo*, *strido*, *tergo*, alia, quae postea in *ferveo*, *strideo*, *tergeo* transierunt.

ad vescendum] V. Adnot. in c. 23, 53.

contemplatorem caeli ac deorum eorumque cultorem] Locum mendosum esse, quum mira lectionum varietas arguit, tum sententiae perversitas clamat. Nam esse deos nondum probavit Cicero, sed ex hominis demum natura probaturus est. Unde apparet in his verbis praeposterum quiddam inesse. Quod quum acute perspexisset *Bentleius*, locum sic emendandum censuit: *cont. c. ac terrarum cultorem.* Voc. *deorum* oriri potuit ex compendio vocabuli *terrarum* male intellecto; mutato autem *terrarum* in *deorum*, addi necesse erat *eorumque.* Confirmatur haec ingeniosa coniectura Ciceronis loco N. D. II. 39, 99: Quid iam de hominum genere dicam? qui quasi *cultores terrae* constituti non patiuntur eam nec immanitate beluarum efferari, nec stirpium asperitate vastari.

hominis utilitati agros omnes et maria parentia] Eleganter dictum. Bene *Orellius:* sie fügen sich, sind dienstbar dem Nutzen des Menschen.

70. *effector*] V. nos in libro d. *de Cic. in philos. merit.* p. 181 sqq.

si haec nata sunt — si semper fuerunt] Acad. II. 37, 118: Plato ex materia in se omnia recipiente mundum esse factum censet a deo sempiternum. Aristoteles neque ortum esse unquam mundum cett. Ibid. 38, 119. Cf. supra c. 25, 63.

muneris] Verbum *muneris* proprie dicitur de ludis et spectaculis gladiatoriis, quae aediles populo praebent. Apte *Moserus* comparat N. D. I, 9: Quid autem erat, quod concupisceret deus mundum signis et luminibus tanquam *aedilis* exornare. H. l. eleganter mundus dicitur *munus dei*, h. e. quasi aedificium magnificum spectaculis aut oblectationi destinatum. Verte: *Schaugebäude.* V. *Ernestii* Clav. Cic. h. v. N. D. II, 35: sic philosophi debuerunt — intelligere, inesse aliquem non solum habitatorem in hac *caelesti ac divina domo*, sed etiam rectorem ac moderatorem, et tanquam architectum tanti operis tantique *muneris.*

Cap. XXIX. *afferre*] Saepe verbum *afferendi* absolute ponitur. Infra III. 23, 55: tantum modo *affert*, nihil evenisse, quod non opinandum fuisset.

alias, ubi sit animus] Post *alias* supplendum est *dicemus;* hoc quidem certum est, animum esse in te.

certe quidem] V. Adnotata in V. 20, 60.

propria et sua] Sic infra V. 7, 19: *propriis* enim et *suis* argumentis tractanda quaeque res est.

71. *plumbei*] obtusi, tardi, caecutimus. Fin. IV. 18, 48: o *plumbeum* pugionem! (h. e. argumentum omni acumine destitutum). Terent. Heautontim. V. 1, 4: Quae sunt dicta in stultum, caudex, stipes, asinus, *plumbeus.*

nec secerni — nec distrahi] Haec vocabula, quae eandem fere vim atque potestatem habere videntur, respondent

videto, ut deum noris, etsi eius ignores et locum, et faciem, sic animum tibi tuum notum esse oportere, etiam si ignores et locum et formam. 71. In animi autem cognitione dubitare non possumus, nisi plane in physicis plumbei sumus, quin nihil sit animis admixtum, nihil concretum, nihil copulatum, nihil coagmentatum, nihil duplex. Quod quum ita sit, certe nec secerni, nec dividi, nec discerpi, nec distrahi potest, ne interire quidem igitur. Est enim interitus quasi discessus et secretio ac diremptus earum partium, quae ante interitum iunctione aliqua tenebantur. His et talibus rationibus adductus Socrates nec patronum quaesivit ad iudicium capitis, nec iudicibus supplex fuit, adhibuitque liberam contumaciam, a magnitudine animi ductam, non a superbia, et supremo vitae die de hoc ipso multa disseruit et paucis ante diebus, quum facile posset educi e custodia, noluit, et tum paene in manu iam mortiferum illud tenens poculum locutus ita est, ut non ad mortem trudi, verum in caelum videretur ascendere.

XXX. 72. Ita enim censebat itaque disseruit: duas esse vias

antecedentibus: *concretum*, *copulatum* etc.: quae eadem tenui notionum discrimine inter se differunt.

ne interire quidem igitur] Sic scripsi pro vulg.: *nec interire igitur*. V. Adnotata nostra in c. 26, 65: ne in deo quidem quicquam. Eadem conclusionis forma reperitur c. 34, 82: *ne in animo quidem igitur* sensus remanet. c. 36, 88: *ne carere quidem igitur* in mortuo est. Fin. V. 30, 91: *ne seges quidem igitur* est. Cf. ad c. 14, 32. N. D. III. 17, 43: *ne nymphae quidem deae igitur*.

nec patronum] V. de Orat. I. 54, 231.

nec patronum quaesivit —, nec iudicibus supplex fuit, adhibuitque] Particula *que* non respondet antecedentibus *nec — nec*, sed adiungit tantum orationis membrum. Alia ratio est, ubi dicitur *nec — et*, aut *et — nec*, de quibus v. Adnotata in c. 4, 7. Ubi semel *nec* antecedit, deinde *que* sequitur, oratio ἀνακόλουθος est.

liberam contumaciam] Nobis: *edler Trotz*, *Stolz*. Tac. H. I, 3: *contumax* etiam adversus tormenta fides. Quinctil. II, 4: maxima est innocentiae *contumacia*. Alias haec vocabula in malam partem accipiuntur. Compara Socratis μεγαληγορίαν, a Xenophonte Apol. §. 1. commemoratam.

de hoc ipso] Scil. de animorum immortalitate. Sic apud Graecos αὐτὸ τοῦτο de eo, in quo disputationis cardo versatur. V. nos ad Xenoph. Commentar. III. 12, 2.

ascendere] Alii scripserunt *escendere*, quod est in duobus optimis codd., pro vulg. *ascendere*: quod huic loco multo magis convenit. *Escendere* enim et propria et tropica significatione est nostrum *ersteigen*, quod locum habet, quum de altitudine et virium contentione agitur: *ascendere besteigen*, *aufsteigen*. V. *Bremium* ad Cornel. Nep. Themist. VIII, 6. p. 53. Sic de Amic. XXIII, 88: *Si quis in caelum ascendisset*. Parad. I. 2, 11: *ascendit in caelum*. Recte infra V. 9, 24. in optimis libris legitur: in rotam beatam vitam non *escendere*. Quanquam complures apud veteres scriptores reperiuntur loci, in quibus, si lectio vera est, verbum *escendendi* pro verbo *ascendendi* positum videatur.

Cap. XXX. 72. *Ita enim censebat*] Omnes quae hic proferuntur Socratis sententiae petitae sunt et expressae ex Platonis Phaedone aliisque eiusdem philosophi scriptis. Comparatu dignissima sunt quae idem Cicero in eandem rem in Somnio Scipionis disputavit, ut sub fin. (c. 9. de Rep. VI, 26.): Nam eorum animi, qui se corporis voluptatibus dediderunt, earumque se quasi ministros praebuerunt impulsuque libidinum voluptatibus obedientium deorum et hominum iura violaverunt, corporibus elapsi circum terram ipsam volutantur, nec in hunc locum, nisi multis exagitati saeculis, revertuntur.

itaque disseruit] Imperfectum *censebat* et perfectum *disseruit* sic explicanda

duplicesque cursus animorum e corpore excedentium. Nam qui se humanis vitiis contaminavissent et se totos libidinibus dedissent, quibus caecati vel domesticis vitiis atque flagitiis se inquinavissent, vel re publica violanda fraudes inexpiabiles concepissent, iis devium quoddam iter esse, seclusum a concilio deorum; qui autem se integros castosque servavissent, quibusque fuisset minima cum corporibus contagio, seseque ab iis semper sevocavissent essentque in corporibus humanis vitam imitati deorum; his ad illos, a quibus essent profecti, reditum facilem patere. 73. Itaque commemorat, ut cygni, qui non sine caussa Apollini dicati sint, sed quod ab eo divina-

sunt: Quum hanc sententiam *sequeretur*, ita *disseruit*. Imperfectum secundariam, perfectum primariam rem significat. Cf. Adnotata ad c. 2, 4: Ergo — *floruerunt discebantque*, c. 35, 86. et nos in Gr. L. §. 107, 7. p. 155 sq. ed. 2. *Itaque* est *et ita*. Fin. III. 2, 10: Sed resideamus, inquit, si placet; *itaque* fecimus. Sic saepius *itaque* apud Ciceronem legitur.

humanis vitiis] Plato Phaedon. p. 84. B: ἀνθρωπίνοις κακοῖς, h. e. quibus homines plerique pro naturae suae imbecillitate sunt obnoxii. Cicer. Fragm. 88. Hortensii p. 486. Or.: „quo minus se (animi) admiscuerint atque implicuerint *hominum vitiis* atque erroribus." Vellei. II. 25, 2. de Catone: omnibus *humanis vitiis* immunis.

se totos libidinibus dedissent] Sic edidi ex omnibus fere codd. optimisque; vulg. *dedidissent*. Utrumque recte dicitur; utrum igitur praeferendum sit, e codd. decernendum est. *Se dare* est *sich hingeben, se dedere sich ergeben*. Illud sine dubio minus grave est, quam hoc.

domesticis vitiis] H. e. in rebus privatis, in vita privata. Paullo post *fraudes* sunt facinora, flagitia, scelera, vel sceleris impie commissi noxa. Divin. I. 4, 7: impia *fraude* obligari. Legg. I. 14, 40: angore conscientiae *fraudisque* cruciatu. De verbo *concipiendi* comp. Legg. III. 14, 32: vitia *concipiunt*. Off. I. 34, 123: senectus *concipit* dedecus.

quibusque fuisset — contagio seseque — sevocavissent] Dictum pro: *quique* sese — sevocavissent. Pronomen *qui* ex antecedenti *quibus* repetendum est. Infra II. 25, 61: „Posidonius, quem et ipse saepe vidi et id dicam, quod solebat narrare Pompeius" pro: et *de quo* id dicam etc. V. nos in Gr. L. §. 145, 14. p. 394 sq. ed. 2.

in corporibus humanis — deorum] Expende elegantissimam verborum collocationem. V. ad 6, 11.

73. *ut cygni*] Platon. Phaed. p. 84. E. et p. 85. B: οἱ κύκνοι — τοῦ Ἀπόλλωνος ὄντες μαντικοί τέ εἰσι καὶ προειδότες τὰ ἐν ᾅδου ἀγαθὰ ᾄδουσί τε καὶ τέρπονται ἐκείνην τὴν ἡμέραν διαφερόντως ἢ ἐν τῷ πρόσθεν χρόνῳ. Cygnorum in morte cantus. antiquitus maxime celebratus est.

Apollini dicati] Hinc apud Platon. l. d. cygni audiunt Apollinis θεράποντες.

qua providentes] Exspectabas *qua provident*. Verba enim sequentia *cum cantu et voluptate moriantur* referenda sunt ad praegressa verba: *ut cygni*. Cicero igitur structura excidit. Saepe fit, ut enuntiationis quae alia interpositione interrumpitur continuatio hac interpositione quasi attrahatur eiusque formae adaptetur. Similiter Brut. 27: hunc qui audierant prudentes homines, *in quibus familiaris noster L. Gellius — canorum oratorem fuisse dicebat* pro *in quibus Gel. fuit, — dicebant*. V. Kühner. L. Gr. §. 164, 2. p. 460 sq. ed. 2. et Adnotata nostra ad c. 36, 88.

quod iis saepe usu venit] H. e. quod iis saepe accidit. Significatio locutionis *usu venire* non est dubia. Saepe enim, ut h. l., *usu venire* et *accidere* ita a Cicerone iunguntur, ut eandem plane significare videantur notionem variandaeque orationi inservire. Cf. N. D. I, 21: quod in illo mihi *usu* saepe *venit*, idem modo, quum te audirem, *accidebat*. Ubi futurum in *urus* adhibendum erat, locutio *usu venire* commodiorem formam (*usu venturum*), quam verbum *accidere* (*fore, ut accidat*) suppeditabat. Hinc ad Famil. III, 8: quum praesertim mihi *usu venturum* non putarem. Antiquiores scriptores, ut Plautus, Terentius, dicebant *usus venit*, es kommt der Gebrauch, der Fall (accidit, ut opus sit, Cato de R. R. IV, 2: si quid usus venerit). Et sic etiam apud Ciceronem reperitur *si usus fuerit*. Sed in locum locutionis *usus venit*

tionem habere videantur, qua providentes, quid in morte boni sit, cum cantu et voluptate moriantur; sic omnibus bonis et doctis esse faciendum. Nec vero de hoc quisquam dubitare posset, nisi idem nobis accideret, diligenter de animo cogitantibus, quod iis saepe usu venit, qui quum acriter oculis deficientem solem intuerentur, ut adspectum omnino amitterent; sic mentis acies se ipsa intuens, nonnunquam hebescit, ob eamque caussam contemplandi diligentiam amittimus. Itaque dubitans, circumspectans, haesitans, multa adversa reverens, tanquam in rate in mari immenso nostra vehitur

ciceroniana aetate succedebat *usu venit* pro accidit. Transitum ab hac ad illam locutionem videmus apud Terentium Phorm. I. 2, 23: Dav. O Geta, provinciam cepisti duram. G. *Mi usus venit hoc*, scio cett. „mich traf einmal das Loos.“ Quae dicendi ratio quum durior haberi coepta esset, ciceroniana aetas, fortasse iam prius suppressa in pronuntiatione littera finali *s* decepta pro *usus* dicebat *usu venit* i. e. experientiâ offertur, casu fit. Alii *usu venire* ortum esse putant ex *usui venire;* dativum enim IV. declinationis antiquitus terminari in *u;* ablativi vim (durch den Gebrauch, bei dem Gebr. kommen) apte explicari non posse, quum haec formula significet *es kommt für den Gebrauch, zum Gebr., usui se offert, venit rei usus, accidit.* Pro *usu venire* in veterum scriptorum exemplaribus saepe legitur *usu evenire.* Verum quum primum plurimis locis *usu venire* sine varianti lectione *usu evenire* reperiatur, tum non paucis quidem locis, sed in recentioribus tantum et deterioribus MSS. haec lectionis varietas compareat, lectio *usu venire* contra optimorum codd. auctoritate munita sit, nullus denique locus excitari possit, in quo *usu evenire* ab omnibus codd. repraesentetur: vix dubitandum videtur, quin lectio *usu evenire* ex interpretatione locutionis *usu venire* per adscriptam vocem *evenire* profecta sit.

qui quum acriter — intuerentur] Haec ad verbum paene expressa sunt e Platonis Phaedone p. 99. D: μὴ πάσχοιμι ὅπερ οἱ τὸν ἥλιον ἐκλείποντα θεωροῦντες καὶ σκοπούμενοι· διαφθείρονται γάρ που ἔνιοι τὰ ὄμματα, ἐὰν μὴ ἐν ὕδατι ἤ τινι τοιούτῳ σκοπῶνται τὴν εἰκόνα αὐτοῦ. Ceterum si huius loci lectio, qualis in edd. vulgo exhibetur, vera est, Cicero coeptam verborum consecutionem deseruit. Dicendum enim erat: *quod iis saepe usu venit*, qui *acriter — intuentur, ut adspectum omnino amitterent* vel *quod iis saepe usu venit, qui, quum — intuerentur, adspectum omnino amiserunt.*

sic mentis acies etc.] Etiam haec enuntiatio negligentius adiuncta est. Oratio ad grammaticae normam sic composita esse debebat: *quod iis saepe usu venit, qui acriter oculis deficientem solem intuentur. Nam ut hi adspectum amittunt, sic mentis acies* etc. Cicero per *sic* orationem continuavit, quanquam non enuntiatio comparativa praemissa est, sed comparatio tantum ipsa in antecedentibus verbis latet. Haec saepius est caussa orationis ἀνακολούθου.

se ipsa intuens] Sic recte optimi codd. pro vulg. *se ipsam.* Supra c. 11, 24: *mecum ipse* de immortalitate animorum coepi cogitare. Cornel. Nep. Datam. V, 1: *se ipse* (h. e. *non alius*) reprehendit: contra „*se ipsum* reprehendit“ scil. *non alium.* Infra c. 46, 111: ne *nosmet ipsos* amare videamur. II. 21, 47: ne *nobismet ipsis* imperemus. III. 3, 6: ut *nosmet ipsi* nobis mederi possimus. 29, 73: *nosmet ipsos* amemus. Constanter enim apud Ciceronem casus pronominis *ipse* casui pronominis personalis accommodatur, si ei enclitica *met* adhaeret. Apud alios scriptores res aliter se habet, ut Sall. Iug. 18, 7: *semet ipsi* Numidas appellavere. Idem valet de forma *sese.* Nonnunquam tamen etiam tum, quum subiecto obiectum opponitur, nominativus *ipse* ponitur, ut subiecti vis graviter efferatur, ut ad Fam. I. 1, 1: „ego omni officio ac potius pietate erga te *ceteris* satisfacio omnibus, *mihi ipse* nunquam satisfacio.“ V. *Kühner.* L. Gr. §. 122, 8. et Not. 14. p. 264 sq. ed. 2.

multa adversa reverens] Rariore significatione pro *timens.* Terent. Phorm. II. 1, 5: simultatem *revereri.* Cic. de Orat. II. 28, 122: dicam enim non *reverens* assentandi suspicionem.

tanquam in rate in immenso mari vehitur oratio] In hac quoque comparatione Tullius noster Platonis vestigia pressit.

oratio. 74. Sed haec et vetera, et a Graecis. Cato autem sic abiit e vita, ut caussam moriendi nactum se esse gauderet. Vetat enim dominans ille in nobis deus iniussu hinc nos suo demigrare; quum vero caussam iustam deus ipse dederit, ut tunc Socrati, nunc Catoni, saepe multis: nae ille, mediusfidius, vir sapiens laetus ex his tenebris in lucem illam excesserit. Nec tamen illa vincla carceris ruperit, (leges enim vetant;) sed tanquam a magistratu aut ab aliqua potestate legitima, sic a deo evocatus atque emissus exierit. *Tota* enim *philosophorum vita*, ut ait idem, *commentatio mortis est.*

XXXI. 75. Nam quid aliud agimus, quum a voluptate, id est, a corpore, quum a re familiari, quae est ministra et famula corporis, quum a re publica, quum a negotio omni sevocamus animum? quid, inquam, tum agimus, nisi animum ad se ipsum advocamus, secum

Phaedon. p. 85. D: δεῖ — τὸν γοῦν βέλτιστον τῶν ἀνθρωπίνων λόγων λαβόντα καὶ δυςεξελεγκτότατον, ἐπὶ τούτου ὀχούμενον, ὥςπερ ἐπὶ σχεδίας κινδυνεύοντα διαπλεῦσαι τὸν βίον Omnino maxime blandita est veteribus scriptoribus haec imago, quam variis modis expresserunt. Plat. de Rep. III. p. 394. D: ὅπῃ ἂν ὁ λόγος ὥςπερ πνεῦμα φέρῃ, ταύτῃ ἰτέον. Graecum λόγος et *rationem*, et *orationem* significat. Oratio rationis notionem quasi involutam habet.

74. *et a Graecis*] Praepositio *a* significat id, quod proficiscitur (ducitur) ab aliquo. Cf. de Or. II. 70, 285: *ab hoc* vero *Crasso* nihil facetius. Ibid. I. 13, 55: Sed vide, ne hoc, Scaevola, totum sit *a me*. Infra ad II. 3, 7: qui sunt ab ea disciplina.

Cato autem sic abiit e vita] M. Porcius Cato Uticensis, disciplinae stoicae addictus, in bello civili, Pompeium inter et Caesarem gesto, Pompeianas partes secutus, quum Caesar summa rerum potitus esset, Uticae, Africae urbe, perlecto antea Platonis de animorum immortalitate libro, qui *Phaedo* inscribitur, manum sibi intulit. Multae enim veterum philosophorum, veluti Pythagoreorum, Platonicorum, Stoicorum scholae statuerunt, nisi iusta caussa ab ipso deo data, hominibus non licere e vita demigrare.

quum vero — dederit — nae ille — excesserit] Duplex futurum exactum a veteribus scriptoribus ponitur, quum res in apodosi expressa eodem quo altera in protasi expressa temporis puncto eventum habere dicitur. Infra II. 6, 16: quam quis ignominiam non *pertulerit*, ut effugiat dolorem, si id summum malum esse *decreverit?* pro Milone c. XXXVI, 99: praeclare enim *vixero*, si quid mihi *acciderit* prius, quam hoc tantum mali *videro*. V. nos in Gr. L §. 107. Not. 11. p. 158. ed. 2.

saepe multis] *Saepe multi* est: multi alius alio tempore. de Amic. I, 2: Cum saepe multa, tum meminí — in eum sermonem illum incidere. Sic Graeci dicunt πολλὰ πολλάκις.

nae ille] Observent tirones, particulam affirmativam *nae* ab aureae aetatis scriptoribus cum pronomine iungi solere. Infra c. 42, 99: *nae ego*. III. 4, 8: *Nae ista* gloriosa sapientia non magno aestimanda est. V. *Kühner*. L. Gr. §. 133, 2. p. 327. ed. 2. — *mediusfidius* i. e. *me dius* (i. e. Διός) *fidius* (i. e. *filius;* cf. *dacrima* pro *lacrima* etc.) iuvet.

illa vincla carceris] *illa* h. e. ea, quibus adstrictus in corpore tenetur.

tanquam a magistratu —, sic a deo] Infra V. 5, 13: *tanquam* levia quaedam vina nihil valent in aqua, *sic* Stoicorum ista magis gustata, quam potata delectant. Sic: *quasi — sic*, ut infra V. 3, 9. de Sen. 19, 71. V. nos in Gr. L. §. 156, 1. p. 427 sq. ed. 2.

Tota enim philosophorum vita, ut ait idem, commentatio mortis est] Sententiae sic cohaerent: vir sapiens, a deo evocatus, ex his tenebris in lucem illam excedet animo laetissimo; nam per totam vitam id egit, ut secerneret a corpore animum, h. e. mori disceret. *Commentatio* proprie dicitur de oratorum meditatione. Tum vero ad aliarum quoque rerum cogitationem v. meditationem ante exercitationem transfertur. Eleganter *Kernius: Todesbetrachtung.* Sic infra II. 18, 42: de exercitatione, et consue-

esse cogimus maximeque a corpore abducimus? Secernere autem a corpore animum, nec quicquam aliud, est mori discere. Quare hoc commentemur, mihi crede, disiungamusque nos a corporibus, id est, consuescamus mori. Hoc et, dum erimus in terris, erit illi caelesti vitae simile, et quum illuc ex his vinclis emissi feremur, minus tardabitur cursus animorum. Nam qui in compedibus corporis semper fuerunt, etiam, quum soluti sunt, tardius ingrediuntur, ut ii, qui ferro vincti multos annos fuerunt. Quo quum venerimus, tum denique vivemus. Nam haec quidem vita mors est, quam lamentari possem, si liberet. 76. *A.* Satis tu quidem in Consolatione es lamentatus: quam quum lego, nihil malo, quam has res relinquere; his vero modo auditis, multo magis. *M.* Veniet tempus, et quidem celeriter, et sive retractabis, sive properabis; volat

tudine et *commentatione* (sc. ferendi doloris) dixi. Cf. III. 16, 34: *commentatio* parendi. II. 18, 42. non de animo, sed de corpore dicitur, ut de Or. III. 23, 86: Magister hic Samnitium (i. e. gladiatorum) summa iam senectute est et quotidie *commentatur:* ubi tamen *Ellendtus* recte significari putat leges et rationem artis suae magistrum gladiatorum dictatis, quae vocabantur, docuisse. Est graecum μελέτη, μελέτημα. V. *Passov.* Griech. Lexic h. v. Verba ipsius Platonis, quem respexit Cicero, sunt in Phaedon. p. 67. D: Τὸ μελέτημα αὐτὸ τοῦτό ἐστι τῶν φιλοσόφων, λύσις καὶ χωρισμὸς ψυχῆς ἀπὸ σώματος.

Cap. XXXI. 75. *a voluptate, id est, a corpore*] Exspectamus potius *a corpore, id est, a voluptate;* nam de corpore agitur; sed saepius Cicero primo loco ponit rem novam, deinde per *id est* adiungit rem notam vel commemoratam. Fin. I. 10, 33: „similique sunt in culpa, qui officia deserunt *mollitia animi, id est, laborum et dolorum fuga.*" Ibi antea non mollitia animi, sed laborum et dolorum fuga commemorata erat. Eadem ratio est, ubi primum latinam interpretationem, deinde Gracca ponit, uti III. 27, 65: Quid ille Terentianus *ipse se poeniens, id est* ἑαυτὸν τιμωρούμενος. Eadem fere vi alias a Cicerone usurpantur verba *id est enim.* V. ad V. 3, 9. De seqq. *id est, consuescamus mori* v. ad III. 13. 27.

nec quicquam aliud] Asseverandi vi haec verba interiecta sunt: *id, inquam, nihil aliud est mori discere.* Ante oculos habuit Platon. Phaedon. p. 64: χωρὶς δὲ τὴν ψυχὴν τοῦ σώματος ἀπαλλαγεῖσαν αὐτὴν καθ' αὑτὴν εἶναι, ἆρα μή ἄλλο τι ἢ ὁ θάνατος ἢ τοῦτο; Legg. III. 1, 3: quod quum dico, legem a me dici, *nihil aliud*, intelligi volo.

mihi crede] Formula asseverandi, ἐμοὶ πίστευε, πίστευε μοι. Observanda est autem haec verborum collocatio, quam firmiter Cicero tenuit, ut evitaretur exitus pentametri *crede mihi.* Cf. infra c. 43, 103. II. 4, 10. Fin. II. 34. V, 30. Divin. II, 16. Cf. *Kühner.* Gr. L. §. 166. Not. 9. Alii scriptores, imprimis poëtae, etiam *crede mihi* dicebant, quod ap. Ciceronem non legitur, nisi ad Att. VI. ep. 6. VIII. ep. 14.

Hoc et, dum erimus —, simile, et] Ut pronomen *hoc*, in quo sententiae pondus positum est, maiore vi efferretur, prius *et* traiectum est et demonstrativo illi postpositum. Alia traiectionis ratio est infra IV. 14, 32: sic illi in morbum *et* incidunt tardius, *et* recreantur ocius: ubi verba *in morbum* praemissa sunt, quia uni notioni *morbi* non solum verbum *incidunt*, sed etiam *recreantur* subiectum est.

Quo quum venerimus — vita mors est] Geminus locus legitur in Somnio Scipion. de Rep. VI. 14: Immo vero ii — vivunt, qui ex corporum vinculis tanquam e carcere evolaverunt; vestra vero quae dicitur vita, mors est.

76. *has res*] Δεικτικῶς expressum pro: res in his terris, hanc vitam.

et sive retractabis, sive properabis] Sententia horum verborum videtur esse haec: sive invitus hac vita excedes, sive tempus mortis cupide exspectabis. *Retractare* est recusare, tergiversari. Infra V. 29, 82: sine *retractatione* libere dicere. V. *Ernestii* Clav. Ciceron. h. v. In verbo *properandi* inest notio expetendi, concupiscendi, exoptandi. Sic

enim aetas. Tantum autem abest ab eo, ut malum mors sit, quod tibi dudum videbatur, ut verear, ne homini nihil sit non malum aliud certe, sed nihil bonum aliud potius, si quidem vel dii ipsi, vel cum diis futuri sumus. *A.* Quid refert? *M.* Adsunt enim, qui haec non probent. Ego autem nunquam ita te in hoc sermone dimittam, ulla uti ratione mors tibi videri malum possit. 77. *A.* Quî potest, quum ista cognoverim? *M.* Quî possit, rogas? Catervae veniunt contra dicentium, nec solum Epicureorum, quos equidem non despicio, sed nescio quo modo doctissimus quisque contemnit, acerrime autem deliciae meae, Dicaearchus, contra hanc immortalitatem disseruit. Is enim tres libros scripsit, qui Lesbiaci vocantur, quod Mytilenis sermo habetur, in quibus vult efficere, animos esse morta-

Tac. Ann. II. 31: nisi voluntariam mortem properavisset. Virg. Aen. IX. 401: an sese medios moriturus in hostes Inferat, et pulchram properet per vulnera mortem? Ad particulam *et* repetendum est verbum *veniet*. Illud *et* h. l. inservit gradationi.

tantum autem abest ab eo] Caes. 5, 2: neque multum *abesse ab eo*, quin — possent. Liv. 25, 6: tamen *tantum abfuit ab eo*, ut ulla ignominia iis exercitibus quaereretur. Cic. Brut. XLII, 156: *tantum abest ab obtrectatione invidiaque* —, *ut* ea non modo non exulcerare vestram gratiam, sed etiam conciliare videatur. Sine dubio sententia multo gravius effertur additis, quam omissis verbis *ab eo*. Sententiae autem sic se excipiunt: Quoniam Cicero supra animorum immortalitatem argumentis demonstrare et falsas de animorum natura opiniones refellere conatus est, sequitur, ut redeat ad quaestionem propositam: *mortem non esse malum*. Sed antequam eam pertractare aggreditur, Stoicorum, qui animos diu quidem post mortem permanere, sed non semper, statuerunt, sententiam refutandam putat. Quo facto, oratio (cap. 34.) revertitur ad propositum.

quod tibi dudum videbatur] H. e. quod tibi modo vel paullo ante videbatur.

ne homini nihil sit non malum aliud certe, sed nihil bonum aliud potius] Sententia horum impeditiorum verborum haec est: tantum abest, ut mors malum sit, ut nihil aliud maius bonum sit, quam mors, siquidem vel dii etc. Cf. c. 46, 110: in qua (sc. morte) aut summum bonum, aut nullum malum esse cognovimus. Verte: weit gefehlt, dass der Tod ein Uebel sein sollte, möchte ich vielmehr glauben, es gebe wenigstens nichts Anderes, was für den Menschen so kein Uebel (d. h. so wenig ein Uebel) sei, ja nichts Anderes, was für ihn ein vorzüglicheres Gut sein könne.

Quid refert?] Sc. utrum dii ipsi, an cum diis futuri simus; nam utrumque praeclarum est.

Adsunt enim] Part. *enim* non rationem reddit proxime praegressorum verborum adversarii *quid refert*, sed referenda est ad sententiam aliquam suppressam, veluti: *At non omnes eadem sentiunt; adsunt enim* etc. De quo elliptico particulae *enim* usu supra ad c. 6, 11. exposuimus. —

te in hoc sermone dimittam] *In hoc s.* est *dum in hoc sermone versamur.*

ulla uti] V. ad I. 8, 16.

77. *Qui potest — Quî possit*] Scil. fieri. V. ad c. 12, 23.

nec solum Epicureorum] V. nos in l. d. *de Cic. in ph. mer.* p. 78 sq.

quos equidem non despicio, sed — doctissimus quisque contemnit] Oratio est ἀνακόλουθος pro: *Catervae veniunt contra dicentium, nec solum Epicureorum —, sed etiam aliorum philosophorum, et quidem inter hos acerrime Dicaearchus contra h. i. disseruit.* Verbum *despicio* εἰρωνικῶς accipiendum, ut infra II. 3, 7. legitur: *quos* (Epicureos) *non contemno equidem, quippe quos nunquam legerim.* Etiam in sequentibus verbis ironia aliqua inest. Verte locum: d. Epikureer, die ich freilich nicht gering schätze, die aber — es thut mir leid — gerade die Gebildetesten verachten. De formula *dolendi* v. ad c. 11, 24.

deliciae meae, Dicaearchus, — disseruit] V. nos in Gramm. Lat. §. 103, 5.

Dicaearchus] Supra c. 10, 21. c. 11, 24. c. 18. init. c. 22, 51.

vult efficere, animos esse mortales] Alibi *efficere* (i. e. probare) *ut*, idque frequen-

les. Stoici autem usuram nobis largiuntur, tanquam cornicibus; diu mansuros aiunt animos, semper, negant.

XXXII. Num non vis igitur audire, cur, etiam si ita sit, mors tamen non sit in malis? *A.* Ut videtur; sed me nemo de immortalitate depellet. 78. *M.* Laudo id quidem; etsi nihil nimis oportet confidere. Movemur enim saepe aliquo acute concluso, labamus mutamusque sententiam clarioribus etiam in rebus; in his est enim aliqua obscuritas. Id igitur si acciderit, simus armati. *A.* Sane quidem; sed, ne accidat, providebo. *M.* Numquid igitur est caussae, quin amicos nostros Stoicos dimittamus? eos dico, qui aiunt animos manere, e corpore quum excesserint, sed non semper? *A.* Istos vero, qui, quod tota in hac caussa difficillimum est, suscipiant,

tius. Supra I. 8, 16: mors ut malum non sit, efficies. 24, 57. V. 38, 110: effici, ut. N. D. III, 12: ita efficitur, ut omne corpus mortale sit. N. D. III. 13, 34. acc. c. inf. Legg. I. 8, 25. Cf. nos in Gr. L. §. 142, b. p. 373. ed. 2.

Stoici autem usuram nobis largiuntur] Usura proprie dicitur de rebus, quae nobis usui vel fructui commodantur. Hinc eleganter hoc loco dicitur de Stoicis, qui post mortem corporis superstitem animum dicunt, sed non in aeternum. V. *Ernestii* Clav. h. v. Sic infra c. 39, 93: At ea (natura) dedit usuram vitae, tanquam pecuniae, nulla praestituta die: ubi cf. Adnotata. Simili modo dicitur *usuram lucis dare et eripere, exigui temporis usuram postulare.* Stoici autem alii statuebant, cunctorum animos post mortem diu mansuros, alii stultorum brevi, sapientum vero mentes cum mundo simul interire.

tanquam cornicibus] Cornices enim novem saecula vivere, opinio erat antiquitus late sparsa.

Cap. XXXII. *Num non vis*] Sic scripsi e R. Gud. 1. aliisque multis pro vulg. *num vis;* Or. e codd. Schott. *numne vis.* At neque hoc, neque illud ferri potest. Errat vir doctus, *numne vis?* a *visne?* nihil differre existimans, nisi quod illud paullo dubitantius rem efferat, quam hoc. Immo et *num* et *numne* semper ita ponuntur, ut exspectetur responsio negativa, nec ulla alia re inter se differunt, nisi quod *numne* ἐνεργητικωτέρως interrogationem effert. *Num* est gr. μῶν i. e. μὴ οὖν, *doch nicht?* *numne* μῶν μή, *doch nicht etwa?* N. D. I. 31, 88: quid? deum ipsum *numne* vidisti? cur igitur credis esse? Cf. nos in Gr. L. §. 158, 3. b) et Not. 9. p. 442 et 443. ed. 2. *Num non vis audire?* est: *du verschmähst doch nicht?* De *num non* cf. infra III. 9, 19.; de *num non vis* (a *nolo*) de Or. III. 38, 154.

de immortalitate depellet] per breviloquentiam dictum pro: de immortalitatis opinione depellet, uti ad Famil. I, 7. post med. pro Ligar. IX, 26. (quos locos attulit *Moserus*) dixit *depellere de sententia.*

78. *in his est enim*] Cogitatione supplenda est sententia aliqua: Mutamus sententiam clarioribus etiam in rebus; multo igitur facilius mutabimus sententiam in his rebus; nam eae non clarae sunt, sed obscurae. De quo particulae *enim* elliptico usu modo §. 76. mentionem fecimus. De sede particulae *enim* v. supra Adnot. in c. 4, 8.

Numquid igitur —, quin] Sic Cic. Agrar. III. 1: *Numquid* est caussae, *quin* illa criminatione vestram diligentiam — despexerit? Interrogatione sublata, sententia est haec: cur amicos nostros non deseramus, nihil videtur caussae esse. *Quin* positum est, quia in *numquid* negatio latet: Es ist *doch wol kein* Grund da, dass wir unsere Freunde nicht verlassen sollten?

amicos nostros Stoicos] Stoicorum enim disciplinam in multis philosophiae locis mirifice amplexatus est Cicero. V. quae diximus in l. d. *de Cic. in phil. mer.* p. 76 sq. —

Istos vero] H. e. est profecto, cur dimittamus Stoicos; nam sibi non constant. *Vero* h. l. propriam suam vim habet. Cf. ad c. 11, 24.

suscipiant] Scil. defendendum. Divin. II. 40, 84: quae si *suscipimus*, pedis offensio nobis — et sternutamenta erunt observanda. De coniunctivo post *qui* illato v. nos in Gramm. L. §. 146. e) p. 400. ed. 2. Quod autem post *susci-*

posse animum manere corpore vacantem; illud autem, quod non modo facile ad credendum est, sed, eo concesso, quod volunt, consequens idcirco, non dant, ut, quum diu permanserit, ne intereat. *M.* Bene reprehendis, et se isto modo res habet. 79. Credamus igitur Panaetio, a Platone suo dissentienti? Quem enim omnibus locis divinum, quem sapientissimum, quem sanctissimum, quem Homerum philosophorum appellat, huius hanc unam sententiam de immortalitate animorum non probat. Vult enim, quod nemo negat, quicquid natum sit, interire; nasci autem animos, quod declaret eorum similitudo, qui procreentur, quae etiam in ingeniis, non solum in corporibus appareat. Alteram autem affert rationem: nihil esse, quod doleat, quin id aegrum esse quoque possit; quod autem in morbum cadat, id etiam interiturum; dolere autem animos; ergo etiam interire.

XXXIII. 80. Haec refelli possunt. Sunt enim ignorantis,

piant usus est indicativo *non dant*, id non debet offendere, quum in oratione commotiore obliqua oratio saepe in rectam transeat.

illud — non dant, ut — ne intereat] Infra V. 11, 34: *demus hoc* sane Bruto, *ut* sit beatus semper sapiens. 12, 34: apud quem saepe *haec* oratio usurpata est, *ut* nihil praeter virtutem diceretur bonum. N. D. I. 34, 95: retinendum *hoc* esse, deus *ut* beatus sit. V. de hoc explicativo *ut*, ad pronomen demonstrativum relato, nos in Gr. L. §. 142, 5. a) p. 372. Pro *ut ne* exspectamus *ut non*; sed verbum *danti* notioni concedendi (einräumen) h. l. adiunctam habet notionem permittendi (zulassen).

79. *nasci autem animos — appareat*] H. e. animos non esse, sed nasci vel procreari demum, declarat non solum corporum, sed etiam ingeniorum similitudo, quae intercedit inter homines procreatos et parentes.

id aegrum esse quoque] Vocabula *aegrum esse* in unam notionem (*aegrotare*) coaluerunt, ob eamque caussam non *aegrum quoque esse*, sed *aegrum esse quoque* dictum est: quod monendum, ne quis credat verbum *esse* ob sequens *quoque* maiore vi efferendum esse.

Cap. XXXIII. 80. *semotas a mente et disclusas putat*] Plato enim rationem ponit in capite, iram in pectore, cupiditatem subter praecordia. V. Adnotata in c. 10, 20.

aegritudines, irae libidinesque] De nominum abstractorum forma plurativa v. ad IV. 2, 3.

Iam similitudo] Iam Cicero redit ad Stoicorum conclusionem, qua, animos interire, demonstrare conabantur. Scilicet dicebant, quicquid natum esset, interire; animos autem nasci, ergo etiam interire. Hanc Stoicorum conclusionem confutare studet Cicero, quum argumentum, quo minorem syllogismi, quem vocant, *animos nasci* probare studebant, repetitum illud ex procreatorum hominum cum eorum parentibus similitudine, non solum in corporibus, sed etiam in ingeniis apparente, aggreditur. Hominum enim inter se similitudo magis apparet in corporum figura, quam in animorum habitu; nam animi procreatorum et parentium saepe sunt dissimillimi. Negari quidem non potest, corporis temperationem magnam vim habere ad habitum mentis; at inde non necessario sequitur, ut animi nascantur et procreentur.

hominum autem] Saepe *autem* idem fere notat, quod *item*, *etiam*, *praeterea*, ita tamen, ut aliquam oppositionem involvat. Sic infra IV. 29, 63: *est autem utilis*. Cf. nos ad c. 18, 42. c. 21, 49. et in Gr. L. §. 136, 2. p. 343 sq. ed. 2. Pari modo et multo saepius apud Graecos δὲ inservit continuandae orationi.

similitudo — exstat] idem est, quod antecedens *apparet*. Cf. de Or. I. 16, 72: tamen *apparet* atque *exstat*, utrum simus earum (artium) rudes, an didicerimus. III. 26, 101: quo magis id, quod erit illuminatum, *exstare* atque *eminere* videatur.

et ipsi animi] Hominum similitudo in corporum figura magis exstat, et, si in ipsis animis similitudo deprehenditur, ea

quum de aeternitate animorum dicatur, de mente dici, quae omni turbido motu semper vacet, non de partibus iis, in quibus aegritudines, irae libidinesque versentur, quas is, contra quem haec dicuntur, semotas a mente et disclusas putat. Iam similitudo magis apparet in bestiis, quarum animi sunt rationis expertes; hominum autem similitudo in corporum figura magis exstat, et ipsi animi magni refert quali in corpore locati sint. Multa enim e corpore exsistunt, quae acuant mentem, multa, quae obtundant. Aristoteles quidem ait, omnes ingeniosos melancholicos esse, ut ego me tardiorem esse non moleste feram. Enumerat multos, idque quasi constet, rationem, cur ita fiat, affert. Quod si tanta vis est ad habitum mentis in iis, quae gignuntur in corpore; (ea sunt autem, quaecunque sunt, quae similitudinem faciant;) nihil necessitatis affert, cur nascantur animi, similitudo. 81. Omitto similitudines. Vellem adesse posset

efficitur non simili animorum habitu, sed simili corporum temperatione; ut, quum inter filium et parentem similitudo aliqua mentium intercedit, inde concludi non possit, hanc similitudinem inde exstitisse, quod filio a parente non solum corpus datum, sed simul animus ingeneratus esset. Nam etiam haec animorum similitudo nata est ex simili corporum temperatione; multa enim e corpore exsistunt etc.

magni refert] De hac rariore locutione comp. ad Att. IV. 1. ubi verba Caesaris laudantur: *magni refert*, hic quid velit. Ter. Heaut. III. 1, 55: *permagni refert.*

Aristoteles] Problem. 30. Quaest. I. Cf. Senec. de Tranq. c. 15: Aristoteli nullum magnum ingenium sine mixtura dementiae fuit. Phavorin. ap. Gell. N. A. XVIII, 7: scitote — intemperiem istam, quae μελαγχολία dr., non parvis nec abiectis ingeniis accidere, ἀλλὰ εἶναι σχεδόν τι τὸ πάθος τοῦτο ἡρωϊκόν.

quidem] V. Adnotata in c. 22, 51.

me tardiorem esse] Interpretes germanici verbum *tardiorem* ad sanguinem trahentes vertunt, ac si Cicero hanc sententiam exprimere voluerit: ut ego, me tardiorem sanguinem habere, h. e. me melancholicum esse, non moleste feram. At haec interpretatio duplici ratione videtur reiicienda: primum, quod, vocabulum *tardus* (βραδύς) de sanguine alias dici, non memini; tum, quod sententia exit fatua et insulsa. Vix enim credi potest, Ciceronem, quamvis magnifice de se et ingenii sui virtutibus senserit, tam illepide de se praedicare et ingeniosis se adnumerare voluisse. Itaque ego arbitror, verbum *tardiorem* propriam quidem suam habere vim, inesse tamen in tota sententia ironiam quandam. Nimirum, inquit Cicero, Aristoteles ait, omnes ingeniosos melancholicos esse. Ego vero non sum melancholicus, ergo non ingeniosus; nec tamen moleste id fero; nam ego paullo tardiore h. e. hebetiore ingenio sine melancholia malo esse, quam ingenii praestantia excellere, melancholia laborans. Tali modo miram Aristotelis opinionem confutare voluisse videtur Cicero, quum sibi persuasisset, a nullo sibi ingenium tardum tributum iri. Iam etiam illud intelliges, cur addita sint verba: enumerat multos; *idque quasi constet*, rationem, cur ita fiat, affert.

cur nascantur animi, similitudo] Sic recte ex Lambini emendatione, quae Venet. 1. 2. Med. 1. tribus Oxx. confirmatur, edidit *Orellius*, monens, haec verba referri ad superiora illa: *nasci autem animos, quod declaret eorum similitudo, qui procreentur:* quod quum fugeret non solum librariorum, sed etiam criticorum aciem, enata est lectio: *cur nascatur animi similitudo.*

81. *Omitto similitudines*] Hanc omnium librorum lectionem pro coniectura Bentl., ab Or. recepta. *dissimilitudines* restitui, praeeunte *Klotzio*, qui de h. l. sic disputat: Cicero will, nachdem er behauptet hat, dass die Aehnlichkeit des Geistes nicht entstehe, sondern nur durch Aehnlichkeit des Körpers bei dem Einflusse, den der Körper auf die Seele äussere, herbeigeführt werde, nicht mehr

Panaetius; vixit cum Africano; quaererem ex eo, cuius suorum similis fuisset Africani fratris nepos, facie vel patris, vitâ omnium perditorum ita similis, ut esset facile deterrimus; cuius etiam similis P. Crassi, et sapientis, et eloquentis, et primi hominis nepos, multorumque aliorum clarorum virorum, quos nihil attinet nominare, nepotes et filii. Sed quid agimus? oblitine sumus, hoc nunc nobis esse propositum, quum satis de aeternitate dixissemus, ne si interirent quidem animi, quicquam mali esse in morte? *A.* Ego vero memineram; sed te de aeternitate dicentem aberrare a proposito facile patiebar.

XXXIV. 82. *M.* Video te alte spectare et velle in caelum migrare. *A.* Spero fore, ut contingat id nobis. Sed fac, ut isti volunt, animos non remanere post mortem: video nos, si ita sit, privari spe beatioris vitae. *M.* Mali vero quid affert ista sententia? Fac enim sic animum interire, ut corpus: num igitur aliquis dolor aut omnino post mortem sensus in corpore est? Nemo id quidem dicit, etsi Democritum insimulat Epicurus, Democritici negant. Ne in animo quidem igitur sensus remanet; ipse enim nusquam est. Ubi igitur malum est, quoniam nihil tertium est? an, quoniam ipse animi discessus a corpore non fit sine dolore? Ut credam ita esse,

von jenen Aehnlichkeiten sprechen, sagt also: „Doch genug von jenen Aehnlichkeiten, die vom Körper an den Geist kommen," und bricht nun davon ab. — Im Folgenden will C. auch noch beweisen, dass die Aehnlichkeit des Körpers auf den Geist oftmals auch gar keinen Einfluss gehabt habe, also eine solche Aehnlichkeit, wie er oben angenommen hatte, gar nicht vorhanden sei; er spricht also gar nicht mehr im vorigen Sinne über d. *similitudines*, sondern bestreitet nur ihre Exsistenz und spricht genau genommen nur über *dissimilitudines*.

Panaetius: vixit cum Africano] Sc. cum Scipione Africano maiore, cum quo arcto amicitiae vinclo coniunctus erat Panaetius.

Africani fratris nepos] „Scil. Quinti Fabii Maximi Aemiliani Cos. u. c. 608. L. Aemilii Paulli filii nepos est Q. Fabius Maximus Allobrogicus Q. Fabii Maximi Aemiliani Allobrogici Cos. u. c. 632. filius, de quo homine perdito v. Val. Max. III. 5, 2."

facie vel patris] Ad vocabulum *vel* supplendum videtur *simillimus*.

primi hominis] H. e. primarii. Verr. III. 71, 168: primorum hominum atque honestissimorum.

nepos] Qui eodem nomine usus est P. Liciuii Crassi.

Cap. XXXIV. 82. *alte spectare*] Somn. Scip. 7: *Alte spectare* si voles atque hanc sedem et aeternam domum contueri. *Alte sp.* dicitur de eo, qui ad sublimiora, maiora tendit.

Ne in animo quidem igitur] V. ad c. 29, 71: *ne interire quidem igitur.*

nihil tertium] Scil. praeter corpus et animum.

quam est id exiguum] Pronomen *id* ad totam antecedentem sententiam spectat. Sic paullo post: *illud* angit —, *discessus:* ubi v. Adn.

Et falsum esse arbitror] *Et* in initio enuntiationis positum habet vim affirmandi, ut idem fere sit, quod *et profecto.* V. *Kritz.* ad Sall. Ing. 86, 3. p. 470.

83. *illud angit*] Pronomen *illud* cum vi quadam praemittitur, ut auditorem attentum faciat ad sententiam subsequentem. In *illud* vis inest ex oppositione: in qua forma *sed* omitti solet. Fin. II. 34, 114: Cyrenaici quidem non recusant. Vestri haec verecundius; *illi* fortasse constantius.

quam est id exiguum! Et falsum esse arbitror, et fit plerumque sine sensu, nonnunquam etiam cum voluptate; totumque hoc leve est, qualecunque est; fit enim ad punctum temporis: 83. illud angit vel potius excruciat, discessus ab omnibus iis, quae sunt bona in vita. Vide, ne a malis dici verius possit. Quid ego nunc lugeam vitam hominum? Vere et iure possum. Sed quid necesse est, quum id agam, ne post mortem miseros nos putemus fore, etiam vitam efficere deplorando miseriorem? Fecimus hoc in eo libro, in quo nosmet ipsos, quantum potuimus, consolati sumus. A malis igitur mors abducit, non a bonis; verum si quaerimus. Et quidem hoc a Cyrenaico Hegesia sic copiose disputatur, ut is a rege Ptolemaeo prohibitus esse dicatur illa in scholis dicere, quod multi, iis auditis, mortem sibi ipsi consciscerent. 84. Callimachi quidem epigramma in Ambraciotam Cleombrotum est: quem ait, quum ei nihil accidisset adversi, e muro se in mare abiecisse, lecto Platonis libro. Eius autem, quem dixi, Hegesiae liber est, Ἀποκαρτερῶν, quod a vita quidam per inediam discedens revocatur ab amicis, quibus respondens, vitae humanae enumerat incommoda. Possem id facere, etsi minus, quam ille, qui omnino vivere expedire nemini putat. Mitto alios: etiamne nobis expedit? qui, et domesticis et forensibus sola-

Vide, ne] Formula urbana monendi et dubitandi, veteribus scriptoribus maxime frequentata, quae respondet graeco ὅρα μή. Apprime Ciceroni familiaris est haec locutio. Infra II. 18, 43: Atqui *vide, ne*, quum omnes rectae animi affectiones virtutes appellentur, non sit hoc proprium nomen omnium etc. Etiam *videamus, ne*, ut III. 6, 13: *Videamus, ne* haec oratio sit hominum assentantium nostrae imbecillitati. V. 15, 45. V. *Kühner*. L. Gr. §. 142. Not. 16. p. 375. ed. 2.

vere et iure possum] V. ad II. 19, 45.

in eo libro] qui inscriptus erat *Consolatio:* de quo supra ad c. 26, 65.

verum si quaerimus] Infra c. 47, 112: verum si loqui volumus. c. 42, 100: mors si est misera. V. ad II. 4, 12.

a Cyrenaico Hegesia] Valer. Maxim. VIII. 9, 3: „Hegesias Cyrenaicus sic mala vitae repraesentabat, ut, eorum miseranda imagine audientium pectoribus inserta, multis voluntariae mortis oppetendae cupiditatem ingeneraret. Ideoque a rege Ptolemaeo ulterius hac de re disserere prohibitus est.“ Hinc πεισιθάνατος dictus est.

84. *Callimachi epigramma*] Est ep. XXIV. his verbis:

Εἶπας, Ἥλιε χαῖρε, Κλεόμβροτος ὠμβρακιώτης
Ἥλατ' ἀφ' ὑψηλοῦ τείχεος εἰς ἀΐδην
Ἄξιον οὐδὲν ἰδὼν θανάτου κακόν, ἀλλὰ Πλάτωνος
Ἓν τὸ περὶ ψυχῆς γράμμ' ἀναλεξάμενος.

Lucem nostro loco affundit Nonnus ad Gregorii Nazianzeni Stelit. I. 16: Κλεόμβροτος Ἀμβρακιώτης ἐντυχὼν τῷ Φαίδωνι, τῷ περὶ ψυχῆς διαλόγῳ Πλάτωνος, καὶ μαθὼν ὡς ἄμεινόν ἐστι τῇ ψυχῇ ὁ χωρισμὸς τοῦ σώματος, ἔῤῥιψεν ἑαυτὸν ἀπὸ τοῦ τείχους, καὶ τέθνηκεν.

Ἀποκαρτερῶν] Hoc vocabulo significatur is, qui cibo abstinet, ut a vita per inediam discedat.

Possem id facere] at nolo. V. Adnotata in c. 27, 67: *quae habere vellem*. Supra §. 83: vere et iure *possum*, h. e. facere possum, simulatque voluero. V. ad II. 19, 45. Pro coniunctivo *possem* frequentior est indicativus *poteram*. V. ad III. 4, 7.

domesticis et forensibus solatiis orna-

tiis ornamentisque privati, certe, si ante occidissemus, mors nos a malis, non a bonis abstraxisset.

XXXV. 85. Sit igitur aliquis, qui nihil mali habeat, nullum a fortuna vulnus acceperit: Metellus ille honoratis quattuor filiis; at quinquaginta Priamus, e quibus septendecim iusta uxore natis. In utroque eandem habuit fortuna potestatem, sed usa in altero est. Metellum enim multi filii, filiae, nepotes, neptes in rogum imposuerunt; Priamum tanta progenie orbatum, quum in aram confugisset, hostilis manus interemit. Hic si vivis filiis incolumi regno occidisset,

— *adstánte ope bárbaricá,*
Tectís caelátis, laquéatis:

mentisque] *Domesticis* spectat ad *solatiis*, *forensibus* ad *ornamentis*. Alterum ad Tulliae mortem, alterum ad illud tempus referendum est, quo, republica per Caesarem oppressa, Ciceroni omnis adempta erat civitatis gubernandae potestas. Cf. ad Fam. V, 15: quod enim mihi poterat esse perfugium *spoliato et domesticis et forensibus ornamentis atque solatiis?*

qui — abstraxisset] Notum est illud attractionis genus, quo enuntiatio relativa conformatur ad enuntiationem sibi subiectam. N. D. III. 14, 35: *qui* quoniam quid diceret intelligi noluit, omittamus. Infra c. 43, 102: *cui* quum Lysimachus — minaretur: Istis, quaeso, inquit (pro: qui, quum —) pro Flacco XXXVI, 90: ergo is, *qui* si aram tenens iuraret, crederet nemo, per epistolam quod volet iniuratus probabit. *Kühner.* Gr. L. §. 145, 10. p. 390 sq. ed. 2. Sic Graeci. Isocr. de Pace c. 16: αὐτομόλους, οἷς ὁπόταν τις πλείονα μισθὸν διδῷ, μετ' ἐκείνων ἐφ' ἡμᾶς ἀκολουθήσουσι. V. nos in Gr. Gr. schol. §. 332, 9. p. 470. ed. 2.

Cap. XXXV. 85. *honoratis quattuor filiis*] Fin. V. 27, 82: Q. Metellus tres filios consules vidit, e quibus unum etiam et censorem et triumphantem, quartum autem praetorem. Lectionem *honoratis* pro vulg. *honoratus Orellius* dedit ex optima coniectura *Bentleii*, quae auctoritate praestantissimi cod. Gud. 1. aliorumque firmatur. Metellus ille satis per se honoratus fuit, etiamsi nullos habuisset filios, neque latine dicitur *honorari filiis*, sed proprie contra dicitur *honoratus*, qui honoribus functus est. Ablativi *honoratis quattuor filiis* et *quinquaginta* (*filiis*) sunt ablativi qui appellantur qualitativi. Ceterum facile aliquis quaerat, cur Metelli exemplum hoc loco a Cicerone allatum sit. Metellus enim usque ad mortem maxima quae ei contigit felicitate perfruebatur. Scilicet sententiae ita inter se cohaerent: Si quis, inquit Cicero, mihi obiicere velit, mortem idcirco in malis esse censendam, quod ea omnibus iis, quae sunt bona in vita, privamur: respondeo, mortem a malis nos abducere, non a bonis. Nam vita humana referta est innumerabilibus incommodis. At concedamus, esse, qui nihil mali habeant, nullum a fortuna vulnus acceperint: et hac quidem felicitate usus est *Metellus:* at tales fortunati homines sunt paucissimi: iis opponi possunt multi homines, qui, antea in rebus florentissimis collocati, posthac maximis agitati sunt calamitatibus, ut Priamus. Ergo, si discesseris a paucis illis fortunatis, certissimum poni potest, mortem nos a malis, non a bonis abducere.

natis] Ablativus *natis* referendus est ad antecedentes ablativos *honoratis q. filiis* et *quinquag.* et *e quibus* quasi pro *ex eisque* dictum est.

in aram] Iovis Hercei.

hostilis manus] Pyrrhi seu Neoptolemi, Achillis filii. Pulcherrime Priami caedem descripsit Maro Aen. II. 550 sq.

adstante] Hi (cf. III. 19, 44.) et sequentes (cf. de Orat. III. 58, 217.) versus petiti sunt ex Ennii Andromacha. Sunt autem anapaestici dimetri.

ope barbarica] Virgil. Aen. II. 504: „*Barbarico* postes *auro spoliisque* superbi Procubuere." *Barbarica* h. e. Phrygia, uti certe explicat Servius ad Virg. l. d. πᾶς μὴ Ἕλλην βάρβαρος; nam et Homerus Phryges barbaros appellat.

tectis caelatis, laqueatis] *Tecta caelata*, quibus signa arte illigata sunt, ut aut tota, aut dimidiata emineant. V. *Ernestii* Clav. v. *caelatus*. *Tecta laqueata*, vel *laquearia* vel *lacunaria* intelliguntur tricliniorum, cubiculorum tecta. *Lacunar* enim (graece φάτνωμα) dicitur interstitium tignorum in caelo (an der Decke)

utrum tandem a bonis, an a malis discessisset? Tum profecto videretur a bonis. At certe ei melius evenisset, nec tam flebiliter illa canerentur:

Haec ómnia vídi inflámmari,
Priamó vi vítam evitari,
Iovis áram sánguine túrpari.

Quasi vero ista *vi quicquam tum potuerit ei melius accidere! Quod si ante occidisset, tamen eventum omnino amisisset; hoc autem tempore sensum amisit malorum. 86. Pompeio, nostro familiari, quum graviter aegrotaret Neapoli, melius est factum: coronati Neapolitani fuerunt; nimirum etiam Puteolani; vulgo ex oppidis pu-

cubiculi aut alterius aedium membri, quod cameratum (gewölbt) non sit; ex eo dictum, quia inter tignum et tignum veluti lacuna est; item ipsum caelum seu tabulatum, sive contignatione constat, sive tabulis suffixis, et inter plana intervalla cavitates seu lacus habentibus, sive etiam aequato opere coagmentatis. Huiusmodi lacunaria picturis aliisque ornamentis apud divitiores — expoliri solebant. Vitruv. VII, 2. extr.

evitari] Verbum antiquum a *vita* ductum, significans: *vitam eripi*. Sic infra IV. 8, 19. ex Ennio: *sapientiam ex animo expectorare*. In *vi vitam evitari* observanda est παρήχησις, vel quae hodie *allitteratio* dicitur, quam antiqui Romanorum poëtae admodum frequentabant. Cf. c. 44, 105: *Vidi, videre* etc. II. 17, 39. ex Accio: paratam pestem ut participet parem. Ibid. acrem aciem inclinatam. III. 19, 44. ex Ennio: ex opibus summis opis egens; ib. urbe orba sum; ib. fana flamma deflagrata; ib. o pater, o patria, o Priami domus. IV. 36, 77: maior mihi moles, maius miscendum malum. De Ciceronis παρηχήμασι v. ad IV. 17, 38. De ὁμοιοτελεύτῳ horum trium versuum v. ad c. 28, 69.

Quasi vero] V. Adnotata in c. 22, 50.— Sententiae huius obscurioris loci sic connectendae videntur: Mors recte dici potest nos a malis, non a bonis abducere. Saepe quidem a bonis nos abducere videtur; at videtur tantum. Luculentissimum huius rei exemplum est Priamus: qui si in florentissimis rebus constitutus occidisset, profecto hominibus videretur discessisse a bonis. Et tamen melius actum fuisset de eo, si in amplissimis fortunis diem supremum obisset; nam tum expertus non esset ista mala, quae ei impendebant, nec eius totiusque gentis ac regni interitus tam flebiliter a poëtis caneretur. Quanquam haec poëtarum lamenta inepta sunt indicanda; quid enim melius Priamo potuit accidere, quam *ista vis*, qua vita privatus est (*Priamo vi vitam evitari*). Nam *hoc tempore*, quo Troia capta est, cum vita simul sensum amisit malorum, quae ei acciderant. Melius tamen ei fuisset, si non tum demum, sed iam antea in omni rerum felicitate ac prosperitate exstinctus esset; nam tum cum morte *eventum omnino malorum* ei impendentium *amisisset* i. e. non vidisset vel expertus non esset. Vocabulum autem *eventus* etiam de tristi rerum exitu usurpari, in vulgus notum. Divin. II. 9: quae enim vita fuisset Priamo, si ab adolescentia scisset, quos *eventus* senectutis esset habiturus? Ceterum lectio *vi* e coniectura Petri Crassi profecta est. Vulgo male legitur *ista vel quicquam*. In seqq. verba *eventum malorum* et *sensum* inter se opponuntur, ita ut ad ea, quae C. ante multis explicaverat, referantur eademque breviter repetant; particula autem *tamen*, etsi pertinet ad omnem sententiam, ita ut iis, quae antecedunt, aliquid opponatur, suum tamen locum ante *eventum* habet, quod verbum vel maxime h. l. erat efferendum. Cf. Catil. III. 5, 10: Cethegus, qui ante aliquid *tamen* de gladiis — respondisset —: recitatis litteris debilitatus — repente conticuit.

86. *melius est factum*] H. e. convaluit, uti nos dicimus: *es ist besser mit ihm geworden*. Imperfectum *aegrotaret* explicandum est sic: aegrotantes convalescere solent *inter aegrotandum*. Cf. Adnotata in c. 2, 4: (Themistocles) *quum* in epulis *recusaret* lyram, *est habitus* indoctior.

coronati — fuerunt] Scilicet ad laetitiam suam de recuperata Pompeii valetudine testificandam. III. 18, 43: *sertis redimiri* iubebis et rosa.

nimirum] H. e. noli mirari, etiam Pu-

blice gratulabantur. Ineptum sane negotium et Graeculum, sed tamen fortunatum. Utrum igitur, si tum esset exstinctus, a bonis rebus, an a malis discessisset? Certe a miseris. Non enim cum socero bellum gessisset; non imparatus arma sumpsisset; non domum reliquisset; non ex Italia fugisset; non, exercitu amisso, nudus in servorum ferrum et manus incidisset; non liberi defleti; non fortunae omnes a victoribus possiderentur. Qui, si mortem tum obisset, in amplissimis fortunis occidisset, is propagatione vitae quot, quantas, quam incredibiles hausit calamitates!

XXXVI. Haec morte effugiuntur, etiam si non evenerunt, tamen, quia possunt evenire; sed homines ea sibi accidere posse non cogitant. Metelli sperat sibi quisque fortunam: proinde quasi aut plures fortunati sint, quam infelices, aut certi quicquam sit in rebus humanis, aut sperare sit prudentius, quam timere. 87. Sed hoc ipsum

teolani coronati fuerunt. Ridet Puteolanorum imitandi studium, quo idem sibi faciendum existimabant, quod cives Neapolis, Campaniae capitis, facerent. De ironica, quae in v. *nimirum* inest, vi diximus ad c. 22, 52. Ceterum facile quis offendi possit temporum enallage; primum positum est perfectum *fuerunt*, iam sequitur *gratulabantur*; sed hac temporum permutatione Cicero aptissime usus est. Res primaria significatur perfecto *fuerunt*, secundaria imperfecto *gratulabantur*, quasi dictum sit: *coronati N. fuerunt, dum vulgo ex opp. p. gratulabantur.* Cf. ad I. 2, 4.

vulgo — gratulabantur] H. e. omnia vel certe pleraque oppida gratulabantur. Caes. B. C. I. 28: *vulgo* ex tectis significabant. Corn. Nep. Alcib. VI. 3: coronis aureis aeneisque *vulgo* (h. e. passim, a magna parte) donabatur: ubi v. *Bremium* p. 115. N. D. III. 17, 44: quem (Saturnum) *vulgo* maxime colunt ad occidentem. ad Att. XVI, 10: *vulgo* loquebantur. Ibid. I, 1: negant *vulgo*. Cf. nos in Gr. L. §. 124. Not. 13. b) p. 280. ed. 2. De re ipsa Vellei. Paterc. II, 48: Qui (sc. Pompeius) si — gravissima tentatus valetudine decessisset in Campania (quo quidem tempore universa Italia vota pro salute eius, primi omnium civium, suscepit): defuisset Fortunae destruendi eius locus, et, quam apud superos habuerat magnitudinem, illibatam detulisset ad inferos.

ineptum sane negotium et Graeculum] Graeculum negotium contemptim dicitur de summo Graecorum Pompeio placendi et blandiendi studio. *Fortunatum negotium* est res bonam alicuius fortunam significans, vel simpliciter res felix, res fausta. *Kernius: indessen doch von guter Bedeutung.*

cum socero] C. Iulio Caesare, cuius filia Iulia Pompeio nupta erat. *Neidius.*

non liberi defleti] Alii cum paucis deterioribus codd. male legunt *deleti*. Enimvero Cicero h. l. loquitur de iis calamitatibus, quas ipse hausit Pompeius. At filii Pompeii, Gnaeus et Sextus, post obitum patris demum deleti sunt: quorum alter, Sextus Pompeius, Ciceroni ipsi superstes fuit et per multos annos rerum gestarum gloria floruit. Hinc intelligitur, lectionem *deleti* a Ciceronis manu proficisci non potuisse. Contra *defleti* sententiam huic loco praebet accommodatissimam. *Defleti* enim sunt a Pompeio liberi, utpote iam omnibus praesidiis nudati et ruinis patris sine dubio obruendi. Sententiam autem non satis apto loco prolatam esse, caede scilicet iam commemorata Pompeii, id quidem largior, sed in his festinanter conscriptis libris non admodum curandum existimo.

hausit calamitates] Pulchra metaphora verbum *hauriendi* dicitur de doloribus et calamitatibus, quae subeuntur et perferuntur. Cicer. Sext. 29, 63: luctum nos hausimus maiorem, dolorem ille animi non minorem. pro Dom. 11, 30: haurire me unum indignissimam calamitatem. V. *Ernestii* Clav. Ciceron. h. v. Alibi hac vi ponitur verbum compositum *exhauriendi*, ut Livius XXI. 21: quies inter labores aut iam exhaustos, aut mox exhauriendos renovavit corpora. Sic Graeci dicunt ἀντλεῖν, ἐξαντλεῖν πόνον, τύχην, βίον: unde manavit latinum *labores exanclare*, ut c. 49, 118. II. 8, 20. Sic Eurip. Cyclop. 10: ἐξαντλῶ πόνον. Cf.

concedatur, bonis rebus homines morte privari; ergo etiam carere mortuos vitae commodis, idque esse miserum? Certe ita dicant necesse est. An potest is, qui non est, re ulla *carere?* Triste enim est nomen ipsum *carendi*, quia subiicitur haec vis: habuit, non habet; desiderat, requirit, indiget. Haec, opinor, incommoda sunt carentis: caret oculis, odiosa caecitas; liberis, orbitas. Valet hoc in vivis; mortuorum autem non modo vitae commodis, sed ne vita quidem ipsa quisquam caret. De mortuis loquor, qui nulli sunt. Nos, qui sumus, num, aut si cornibus caremus, aut pennis, sit qui id dixerit? Certe nemo. Quid ita? Quia, quum id non habeas, quod tibi nec usu, nec natura sit aptum, non careas, etiam si sentias te non habere. 88. Hoc premendum etiam atque etiam est argumentum, confirmato illo, de quo, si mortales animi sunt, dubitare non possumus, quin tantus interitus in morte sit, ut ne minima qui-

281. et alibi. Ob litteram c verbum *exanclare* duci solet ab *anculando*, *anculo*, *ancula* (*ancilla*); sed haec caussa inanis est. Coniunctio litterarum *antl* quum Romanorum ori molestior esset, mutata est in *ancl*, cf. *periclum*, *periculum*, *subligaclum*, *subligaculum* pro peritlum, subligatlum.

Cap. XXXVI. *proinde quasi*] Alii *perinde quasi*. Ubivis fere particulae *perinde* et *proinde* confunduntur in codd. *Proinde* proprie significat consecutionem *idcirco*, *deswegen*, *demzufolge*, et quidem in adhortationibus; poni tamen videtur interdum pro *perinde*, *haud aliter ac si*. Iam Ciceronis aetate non solum *perinde*, sed etiam *proinde* significatione *gleichwie*, *so sehr als* usurpatum fuisse videtur. Sed quin utriusque vocabuli significatio ususque aliquid differat, dubitari non potest. *Perinde* semper in comparatione nec unquam ea vi usurpatur, ut consecutionem (*deswegen*) significet; deinde in simplici comparatione nunquam *proinde*, sed semper *perinde* dicitur, ut *perinde haberi*. *Pro* in adverbio eam potestatem retinet, qua dicitur in formulis *pro portione*, *pro virili*, *pro tua humanitate*, significatque aliquam rei cum iudicandi modulo convenientiam; *inde* autem nostro *daher* respondet. Cf. infra c. 39, 94: *perinde* ut cuique data sunt pro rata parte. III. 26, 62: *perinde* — quasi. At V. 2, 6: *proinde* ac de hominum est vita merita.

87. *triste enim est*] Exspectamus ex legitima quam supra ad c. 27, 66. vidimus verborum collocatione: *triste est enim*.

non modo — sed ne — quidem] Infra V. 33, 93: Epicurus cupiditates quasdam, quod essent plane inanes, *neque* necessitatem *modo*, *sed ne* naturam *quidem* attingerent, funditus eiiciendas putavit. *Doederlinius* Comment. de brachyl. sermon. gr. et lat. Erlang. 1831. p. 6. acute docet, alterius orationis membri negationem ἀπὸ κοινοῦ positam atque ideo prioris membri communem, et ob eam caussam in talibus exemplis comma omittendum esse, ne distinctionis signis ea, quae voce et mente arctissime copulantur et uno tenore continuantur, scriptura violenter divelli videantur. Hinc apparet, *non modo — sed ne — quidem* pro *non modo non — sed ne — quidem* dici non posse, nisi ubi duae enuntiationes commune habeant praedicatum idque in posteriore demum enuntiatione ponatur. Cf. II. 14, 34: quorum *non modo nemo exclamavit* unquam, *sed ne ingemuit quidem*. V. nos in Gr. L. §. 135, 7. p. 341 sq. ed. 2. Alii aliter de hac structura sentiunt. De *non modo — sed*, quae pro *non modo non — sed* dicta videntur, v. ad. II. 5, 14.

aut si cornibus caremus, aut pennis] Pro: *si aut c. c., a. p.* Sic Lael. XVII, 64: *aut si* in bonis rebus contemnunt, aut in malis deserunt.

88. *Hoc premendum — argumentum*] Scil. nos eo non carere, quod nobis nec usu, nec natura sit aptum, vel mortuos, quia nulli sunt, aliqua re carere non posse. Locutione *argumentum premere* alibi Cicero non est usus, sed supra 7, 13. similiter dictum est: quoniam me verbo *premis:* ubi v. Adnotata. Metaphora in utroque loco sine dubio a re militari ducta est, ut *premere, urgere hostem*, *instare hostibus* dicitur.

confirmato illo] Sc. argumento, tan-

dem suspicio sensus relinquatur; hoc igitur probe stabilito et fixo, illud excutiendum est, ut sciatur, quid sit *carere*, ne relinquatur aliquid erroris in verbo. *Carere* igitur hoc significat: egere eo, quod habere velis. Inest enim velle in carendo, nisi quum sic tanquam in febri dicitur alia quadam notione verbi. Dicitur enim alio modo etiam *carere*, quum aliquid non habeas, et non habere te sentias, etiam si id facile patiare. *Carere* in morte non dicitur; nec enim esset dolendum; dicitur illud bono *carere*, quod est malum. Sed ne vivus quidem bono caret, si eo non indiget. Sed in vivo intelligi tamen potest, regno tē carere; dici autem hoc in te satis subtiliter non potest; posset in Tarquinio, quum regno esset expulsus; at in mortuo ne intelligi quidem; carere enim sentientis est, nec sensus in mortuo: ne carere quidem igitur in mortuo est.

XXXVII. 89. Quanquam quid opus est in hoc philosophari, quum rem non magno opere philosophia egere videamus? Quoties non modo ductores nostri, sed universi etiam exercitus ad non dubiam mortem concurrerunt! Quae quidem si timeretur, non L. Brutus, arcens eum reditu tyrannum, quem ipse expulerat, in proelio conci-

tum interitum in morte esse, ut ne minima quidem suspicio sensus relinquatur. Adnotandum est, post *confirmato illo* sequi debuisse accusativum c. inf., positum autem esse *quin* c. coniunctivo, perinde ac si enuntiatio, per hanc particulam inserta, penderet ab enuntiatione interiecta, *de quo dubitare non possumus*. Constat igitur haec structura in attractionis quodam genere, quo ad antecedentem interpositionem enuntiationis secundariae, quae enuntiationis primariae rectioni subiecta esse debebat, constructio accommodatur. Cf. c. 17, 40: Num igitur *dubitamus*, an, sicut pleraque? quanquam hoc quidem minime; persuadent enim mathematici, *terram — obtinere* pro *quin terra — obtineat*. Cf. nos in Gr. L. §. 164, 2. p. 463 sq. ed. 2. et ad c. 30, 73.

tanquam in febri] ad Fam. XVI. 15: Mihi nuntiavit te plane febri carere. Fin. I, 11: carere dolore. Infra III. 13, 27: miseria carere. 18, 40: malo carere. 41: dolore carere. Sic carere morbis, suspicione, metu, malis, culpa, libidinibus etc. Cf. *Kritz*. ad Sall. Cat. XIII, 4.

carere in morte non dicitur] *In morte est si quis mortuus est*. Sententia igitur haec est: In mortuos non cadit verbum carendi; nam si mortui dici possent carere, eos dolere necesse esset, quia carere hoc significat: egere eo, quod habere velis, aut, quod idem est, bono carere; carere autem bono id est malum; atqui mortui nihil sentiunt: ergo ne carere quidem mortui dici possunt.

Sed ne vivus] Paullo post recurrit *sed*: quod male nos habere non debet. Cf. ad c. 22, 52.

ne intelligi quidem] Ex antecedentibus repetendum *potest*.

Cap. XXXVII. 89. *quum rem*] V. ad 21, 49: vide, quid homini tribuam.

non modo ductores nostri, sed universi etiam exercitus] Ob v. *universi* exspectes fortasse *non modo —, sed*, omisso *etiam* (v. nos in Gr. L. §. 135. Not. 14. p. 341. ed. 2.); sed recte additum est *etiam*, quia ductoribus (singulis) opponuntur *universi exercitus*.

si timeretur — concidisset] V. ad c. 12, 27.

cum Pyrrho nepos] Sic Fin. II. 19, 61: „neque porro ex eo natus, cum Pyrrho bellum gerens, consul cecidisset in proelio, seque e continenti genere *tertiam* victimam rei publicae praebuisset.“ Ceterum tertii Decii, qui se devoverit, ceteri scriptores nullam mentionem faciunt: unus Zonaras Annal. VIII, 5. ed. H. Wolf. Basil. 1557. T. II. p. 47 sq. auctor est, Decium tertium se devovere voluisse; et ipse Cicero alibi duo tantum Decios commemorat. Cf. de Offic. III. 4, 16.

disset; non cum Latinis decertans pater Decius, cum Etruscis filius, cum Pyrrho nepos, se hostium telis obiecissent; non uno bello pro patria cadentes Scipiones Hispania vidisset, Paullum et Geminum Caunae, Venusia Marcellum, Litana Albinum, Lucani Gracchum. Num quis horum miser hodie? Ne tum quidem post spiritum extremum. Nec enim potest esse miser quisquam, sensu perempto. 90. At id ipsum odiosum est, sine sensu esse. — Odiosum, si id esset carere. Quum vero perspicuum sit, nihil posse in eo esse, qui ipse non sit; quid potest esse in eo odiosum, qui nec careat, nec sentiat? Quanquam hoc quidem nimis saepe; sed eo, quod in hoc inest omnis animi contractio ex metu mortis. Qui enim satis viderit, id quod est luce clarius, animo et corpore consumpto totoque animante deleto et facto interitu universo, illud animal, quod fuerit, factum esse nihil: is plane perspiciet, inter Hippocentaurum, qui nunquam fuerit, et regem Agamemnonem nihil interesse; nec pluris nunc facere M. Camillum hoc civile bellum, quam ego, illo vivo, fecerim Romam captam. Cur igitur et Camillus doleret, si haec post trecentos et quinquaginta fere annos eventura putaret? et ego doleam, si ad decem millia anno-

Parad. I. 2, 12. Caton. Mai. XX, 75. Rem enucleare conatus est *Goerenzius* ad Fin. l. d. p. 214., qui conciliari recte sic posse Ciceronem cum Zonara putat, si consilium Decio se devovendi fuisse statuamus, sed, pugna in felicius versa, id esse intermissum; tam cupide tamen hunc pugnasse, ut in proelio caderet.

Litana Albinum] Sic edidi e certissima coniectura *Menkii* pro vulg. *Latini Albinum*. Livius XXIII, 24.: Silva (in Gallia Cispadana) erat vasta — *Litanam* Galli vocabant —, qua exercitum traducturus erat. — Ibi Postumius (Albinus) omni vi, ne caperetur, dimicans occubuit.

90. *Quanquam — nimis saepe*] Sc. a me dicitur; sed hac de caussa id saepe dico. I. 17, 40: Num igitur dubitamus? an sic, ut pleraque? quanquam hoc quidem minime; persuadent enim etc. Particulae *quanquam* (*etsi*) — *sed* saepe ita iunguntur. Infra c. 42, 99. (*etsi.*) III. 22, 52. V. 19, 55: *Etsi* peccare nemini licet; *sed* sermonis errore labimur. N. D. III, 36: Quanquam Pythagoras, quum in geometria quiddam novi invenisset, Musis bovem immolasse dicitur; sed id quidem non credo.

animi contractio] Infra IV. 31, 66: eodem enim vitio est *effusio* animi in laetitia, quo in dolore *contractio*.

Agamemnonem] qui olim fuerit.

nec pluris facere] H. e. nec magis nunc Camillo curae esse hoc civile bellum, quam Camilli aetate mihi, qui tum nondum natus fuerim, curae fuerit Roma, a Gallis duce Brenno capta.

Cur igitur et Camillus doleret etc.] Sententiae sic se excipiunt: Mortui nulli sunt nec sentiunt quicquam: v. c. Camillus nunc non magis afficitur hoc civili bello, quam ego Camilli aetate affectus fuerim, Roma a Gallis capta. Quodsi igitur, animo et corpore consumpto, nullum iam habituri sumus sensum; quomodo fieri potest, ut hac imbuti opinione res moliamur, quae non ad nos nostraque commoda spectant, sed ad posteritatem, cuius sensum habituri non sumus, pertinent? An putas (ut iisdem, quae modo in medium protuli, exemplis utar), et Camillum, si sibi persuasisset, se post mortem totum deletum iri, doliturum fuisse, si post obitum rem publicam bello civili vexatum iri putasset, et me, eadem imbutum persuasione, doliturum esse, si post obitum a gente aliqua urbem nostram captum iri putem. Profecto et Camillus doliturus fuisset, et ego dolerem. Etenim sapiens, quamvis mortalem esse animum iudicet, tamen non gloriae, sed virtutis cupiditate agitatus res aeternas molietur. De coniunctivis *doleret* et *doleam* v. nos in Gr. L. §. 108, 6. a) β) p. 168. ed. 2.

rum gentem aliquam urbem nostram potiturum putem? Quia tanta caritas patriae est, ut eam non sensu nostro, sed salute ipsius metiamur.

XXXVIII. 91. Itaque non deterret sapientem mors, quae propter incertos casus quotidie imminet, propter brevitatem vitae nunquam potest longe abesse, quo minus in omne tempus rei publicae suisque consulat, ut posteritatem ipsam, cuius sensum habiturus non sit, ad se putet pertinere. Quare licet etiam mortalem esse animum iudicantem aeterna moliri non gloriae cupiditate, quam sensurus non sit, sed virtutis; quam necessario gloria, etiam si tu id non agas, consequatur. Natura vero se sic habet, ut, quo modo initium nobis rerum omnium ortus noster afferat, sic exitum mors. Ut nihil pertinuit ad nos ante ortum, sic nihil post mortem pertinebit. In quo quid potest esse mali, quum mors nec ad vivos pertineat, nec ad mortuos? Alteri nulli sunt; alteros non attinget. 92. Quam qui leviorem faciunt, somni simillimam volunt esse: quasi vero quisquam ita nonaginta annos velit vivere, ut, quum sexaginta

urbem nostram potiturum] Pauci deteriores codd. male legunt *urbe nostra*. Tenendum est enim verbum *potiendi* aurea aetate saepius construi cum accusativo loci, quem quis expugnat vel capit. Sine dubio haec structura multo erat frequentior, quam nunc in edd. legitur. Multis enim locis in Ciceronis scriptis ablativus ab editoribus, refragantibus libris MSS., invectus est. Nec pauci reperiuntur loci, qui librariorum ignorantia interpolati sunt. de Fato c. 7, 13: Africanum Karthaginem potiturum. Offic. II. 23, 81: urbem est potitus. Cf. *Kühner*. L. Gr. §. 115. Not. 9. p. 222 sq. Nec κακοφωνία illa, quae ex syllabarum *um, em, am* repetitione oritur, caussa idonea existimanda est lectionis quae codd. auctoritate fulta est mutandae. Delicatiores saepe aures veterum scriptorum habent interpretes, quam ipsi veteres. Sic Tullius non dubitavit scribere: Acad. I, 7: quoniam quibusnam quisquam enuntiare. et N. D. I, 29: quam tibi illam nostram Sospitam, quam tu nunquam cett.

Cap. XXXVIII. 91. *licet etiam — iudicantem*] H. e. τὸν γιγνώσκοντα, eum, qui iudicet mortalem esse animum. Infra IV. 32, 68: haec laetitia quam turpis sit, satis est diligenter *attendentem* (τὸν νοῦν ἐπέγοντα) penitus videre. De structura verbi *licet* c. acc. cf. infra V. 15, 44: quibus *abundantem licet* esse miserrimum. de Fato c. 15: similiterque superiora *repelentem* regredi infinite *licet*. Off. I. 26, 92: haec praescripta *servantem licet* magnifice animoseque vivere. Accusativus semper ponitur, ubi *licet* non ad certam personam refertur, sed ad indefinitam, quae latet in participio. V. nos in Gr. L. §. 129, 12. p. 298. ed. 2. Sic graece, ut Xen. Comment. III. 12, 8: ταῦτα δὲ οὐκ ἔστιν ἰδεῖν ἀμελοῦντα. V. nos ad Xen. Comment. I. 1, 9. p. 48. Nec offensioni esse debet tertiae et secundae (*agas*) personae permutatio. Sic infra III. 27, 66: Ergo in potestate est abiicere dolorem, quum *velis*, tempori *servientem*. N. D. I. 30, 84: quam bellum erat, Vellei, confiteri potius, nescire quod *nescires*, quam ista effutientem nauseare atque *ipsum sibi* displicere. V. *Kühner*. L. Gr. §. 124. Not. 13. g) p. 280. ed. 2.

consequatur] Apte *consequatur* ob v. *necessario*. V. Adnot. in c. 16, 36. De locutione *id agere* v. ad c. 20, 46.

Alteri nulli sunt, alteros non attinget] Sic recte optimi codd. pro vulg. *attingit*. Futurum cum ironia aliqua mihi videtur positum esse, ut haec fere vis insit: *alteros credo non attinget mors:*

92. *Quam qui leviorem faciunt*] Sententiarum nexus ita animo informandus videtur: Sunt, qui, quum mortem leviorem facere vel lenire velint, eam somni simillimam esse dicant. At falluntur; nemo enim ita nonaginta annos volet vivere, ut, quum sexaginta confecerit, triginta reliquos dormiat. Ne stupidissimum quidem animal id velit, multo minus homo, qui ratione praeditus, non

confecerit, reliquos dormiat. Ne sues quidem id velint, non modo ipse. Endymion vero, si fabulas audire volumus, ut, nescio quando, in Latmo obdormivit, qui est mons Cariae, nondum, opinor, est experrectus. Num igitur eum curare censes, quum Luna laboret? a qua consopitus putatur, ut eum dormientem oscularetur. Quid curet autem, qui ne sentit quidem? Habes somnum imaginem mortis, eamque quotidie induis. Et dubitas, quin sensus in morte nullus sit, quum in eius simulacro videas esse nullum sensum?

XXXIX. 93. Pellantur ergo istae ineptiae paene aniles, ante tempus mori miserum esse. Quod tandem tempus? Naturaene? At ea quidem dedit usuram vitae, tanquam pecuniae, nulla praestituta die. Quid est igitur, quod querare, si repetit, quum vult? ea enim conditione acceperas. Iidem, si puer parvus occidit, aequo animo ferendum putant; si vero in eunis, ne querendum quidem. Atqui ab hoc acerbius exegit natura, quod dederat. Nondum gustaverat, inquit, vitae suavitatem; hic autem iam sperabat magna, quibus

dormiendo, sed agendo aliquid vitam transigere cupit. Sed omissa hac quaestione, utrum recte isti hac imagine leniverint mortem, necne; hoc certe concedendum est, somnum imaginem mortis esse. Ponamus aliquem dormientem. Num igitur eum curare aliquid censes? Veluti Endymionem, aeterno consopitum somno, eumne curare censes, quum Luna laboret? Certe non. Ergo sicuti in simulacro mortis sensum videmus esse nullum, ita multo facilius intelligi potest, in morte ipsa sensum esse nullum. — Cur autem Endymionis potissimum exemplum a Tullio allatum sit, sponte patet. Celebratissima erat in antiquitate fabula de eius somno sempiterno. Ergo Endymionis persona quasi repraesentat omnes, qui gravi somno vincti sunt. De *quasi vero* v. ad c. 22, 50.

non modo ipse] Intelligendus est *quisquam*. *Kernius:* geschweige ein Mensch. II. 22, 51: sermo intimus, quum *ipse* secum cett. — De *ne — quidem — non modo* (geschweige denn) pro *non modo —, sed ne — quidem* v. *Kühner*. Lat. Gr. §. 135. Not. 16.

Endymion] V. Indic. histor. h. v. Fin. V. 20, 55: Itaque, ne si iucundissimis quidem nos somniis usuros putemus, Endymionis somnum nobis velimus dari; idque si accidat, mortis instar putemus. De forma nominativi *Endymion* v. ad c. 47, 113. De ironico *opinor* v. ad c. 22, 52.

Luna laboret] „*Labores lunae* vocantur eclipses seu deliquia lunae, quia erat superstitio vulgi, lunam tum contra magorum incantationes laborare, quas aeris concussi tinnitu frangi posse putabant."

et dubitas] *Et*, saepe in adversativa interrogatione ἐνεργητικῶς ponitur, ut idem fere quod *et tamen* (εἶτα, ἔπειτα) valere videatur. Infra III. 17, 35: *et* tu oblivisci iubes?

Cap. XXXIX. 93. *istae ineptiae*] De plurali numero v. Adnotata nostra ad c. 6, 12.

Quod tandem tempus] Ex antecedentibus repetenda est praepositio *ante*, uti plerumque in interrogationibus atque responsionibus. Infra III. 17, 37: Traducis cogitationes meas *ad voluptates*. *Quas?* Corporis credo. de Rep. I. 36, 56: *A Iove* incipiendum putat. *Quo Iove?* V. nos in Gr. L. §. 117. Not. 2. b) p. 239. ed. 2. Sic ap. Graecos, ut Plat. Soph. p. 243. D: περὶ δὲ τοῦ μεγίστου τε καὶ ἀρχηγοῦ πρώτου νῦν σκεπτέον. — Τίνος δή, λέγεις; V. nos in Gr. schol. Graeca §. 300, 5. c).

usuram vitae] H. e. natura vitam nobis quasi commodavit, non ad praestitutum tempus, sed ita, ut, quum vult, repetere eam possit. V. Adnotat. in c. 31, 77.

exegit] Verbum proprium de pecunia, mercede vel opera debita reddenda. de Rep. III, 28: mercedem [virtus] accipit facile, *exigit* non acerbe.

inquit] Scil. *adversarius* vel *aliquis*. Est formula, qua utuntur scriptores, quum aliquid sibi opponi fingunt. Cf.

frui coeperat. At id quidem ipsum in ceteris rebus melius putatur, aliquam partem, quam nullam, attingere; cur in vita secus? Quanquam non male ait Callimachus, *multo saepius lacrimasse Priamum, quam Troilum.* Eorum autem, qui exacta aetate moriuntur, fortuna laudatur. 94. Cur? Nam, reor, nullis, si vita longior daretur, posset esse iucundior. Nihil enim est profecto homini prudentiâ dulcius, quam, ut cetera auferat, affert certe senectus. Quae vero aetas longa est? aut quid omnino homini longum? nonne

Módo puerós, modó adolescéntes, in cursú a tergó insequéns,
Néc opinántes ássecúta est

senectus? sed quia ultra nihil habemus, hoc longum dicimus. Omnia ista perinde ut cuique data sunt pro rata parte, ita aut longa, aut brevia dicuntur. Apud Hypanim fluvium, qui ab Europae parte in Pontum influit, Aristoteles ait, bestiolas quasdam nasci, quae unum diem vivant. Ex his igitur hora octava quae mortua est, provecta aetate mortua est; quae vero occidente sole, decrepita; eo magis, si etiam solstitiali die. Confer nostram longissimam aetatem cum aeternitate; in eadem propemodum brevitate, qua illae bestiolae, reperiemur.

infra II. 12, 29. V. *Kühner.* L. Gr. §. 124. Not. 13. b) p. 280. ed. 2.

Troilum] Troilus, Priami filius, iuvenili audacia ferox cum Achille manus conserere ausus, ab eo interemptus est. V. Virgil. Aen. I. 474 sq.

94. *Cur?*] Sententiarum nexus hic est: Cur eorum, qui exacta aetate moriuntur, fortunam laudemus, nulla est caussa; nam nulli aetati vita iucundior potest esse, quam senectuti: nulla aetas vehementius potest optare, ut vita extendatur, quam senectus; nihil est enim profecto homini dulcius, quam prudentia. Prudentiam autem, licet cetera bona auferat, affert certe senectus. Ergo dolenda potius, quam laudanda est eorum, qui senili aetate vita decedunt fortuna. Hinc sequitur, ante tempus mori non miserum esse.

reor] Ironice pro *certe.* V. ad c. 22, 52.

Modo pueros] Sunt trochaici tetrametri catalectici. Adnotandum, *pueros* bisyllabum esse. *Modo* est *ante breve tempus.*

adolescentes] Adolescentia complectitur h. l. virilem quoque aetatem, quae de Sen. XX. constans et media dicitur. Sic de Sen. II, 4: „Citius adolescentiae senectus, quam pueritiae adolescentia obrepit.“ Scilicet Romani dicebantur pueri usque ad sextum decimum vel septimum decimum annum, quo, deposita toga praetexta, induebant togam virilem; adolescentes usque ad annum quadragesimum; viri usque ad annum sexagesimum; tum senes.

Apud Hypanim — Aristoteles ait] Histor. Animal. V. c. 19: quem locum reddidit Plinius H. N. XI. c. 36: Hypanis, fluvius in Ponto, circa solstitium defert acinorum effigie tenues membranas, quibus erumpit volucre quadrupes, nec ultra unum diem vivit, unde ἡμερόβιον (*ab Arist. l. d.* ἐφήμερον) vocatur. Aelian. H. A. V, 43: μονήμερον.

solstitiali die] Solstitialis dies est Romanis totius anni longissimus, ut brumalis brevissimus.

in eadem — brevitate — reperiemur] Attende ad exquisitiorem usum praepositionis *in*, quae nonnunquam ita ponitur, ut vices sustineat genitivi vel ablativi qui dicitur qualitativi. Infra III. 18, 42: Quae sequuntur, *in eadem sententia* sunt (h. e. eiusdem sententiae). Fin. II. 14, 47: quartum (genus honestorum) sequitur et *in eadem pulchritudine* et aptum ex illis tribus. Sic *in vitio* esse pro vitiosum esse, *in eo* (*eodem*) *genere* esse.

qua illae bestiolae] Pro: *in qua.* Praepositio omitti solet ante pronomen relativum, quum eadem ante pronomen demonstrativum proxime praegressum po-

XL. 95. Contemnamus igitur omnes ineptias; (quod enim levius huic levitati nomen imponam?) totamque vim bene vivendi in animi robore ac magnitudine et in omnium rerum humanarum contemptione ac despicientia et in omni virtute ponamus. Nam nunc quidem cogitationibus mollissimis effeminamur, ut, si ante mors adventet, quam Chaldaeorum promissa consecuti sumus, spoliati magnis quibusdam bonis, illusi destitutique videamur. 96. Quod si exspectando et desiderando pendemus animis, cruciamur, angimur; pro dii immortales! quam illud iter iucundum esse debet, quo confecto nulla reliqua cura, nulla sollicitudo futura sit! Quam me delectat Theramenes! quam elato animo est! Etsi enim flemus, quum legimus, tamen non miserabiliter vir clarus emoritur. Qui quum, coniectus in carcerem triginta iussu tyrannorum, venenum ut sitiens obduxisset, reliquum sic e poculo eiecit, ut id resonaret; quo sonitu reddito, arridens: *Propino*, inquit, *hoc pulchro Critiae*, qui in eum fuerat teterrimus. Graeci enim in conviviis solent nominare, cui poculum tradituri sint. Lusit vir egregius extremo spiritu, quum iam praecordiis conceptam mortem contineret, vereque ei, cui venenum praebiberat, mortem eam est auguratus, quae brevi consecuta est.

sita erat. V. *Bremium* ad Corn. Nep. Cimon. III, 1: incidit *in eandem* invidiam, *quam* pater suus. Infra c. 46, 111: *in iis malis*, *quibus* vulgo opiuantur. Fin. IV. 20: Platonem — *eadem* esse *in caussa*, *qua* tyrannum Dionysium. Cf. *Kühner*. L. Gr. §. 117. Not. 2. b) p. 239. ed. 2. Eadem praepositionis omissio est apud Graecos scriptores. Xenoph. Sympos. IV. 1: ἐν τῷ χρόνῳ, ᾧ ὑμῶν ἀκούω. V. *Kühner*. ad Xen. Comment. II. 1, 32. p. 193. in Gr. schol. Gr. §. 300, 5. b).

Cap. XL. 95. *levius*] Verborum *levius* et *levitati* lusus vere ciceronianus est. V. Adnotata in IV. 17, 38: *ratio et oratio*. Tum vocabulum *levius* nostro loco accommodatissimum est. *Leve* enim nomen non solum ei rei convenit, quae, quum sit maior graviorque, non satis digno nomine appellatur, sed etiam ei, quae, quum sit deterior contemptiorque, non tam turpi nomine, quam res ipsa postulat, afficitur.

totamque vim — ponamus] Hunc locum commemoravimus in Gramm. Lat. §. 135, 2. p. 336. ed. 2., quo demonstraremus, quid inter coniunctiones copulativas *que*, *ac* (*atque*), *et* discriminis esset. *Que* adiungit et complet; *ac* aut *atque* auget, *et* disiungit.

si ante mors adventet] Verbum *adventandi* saepe de rebus gravibus ac molestis usurpatur a Cicerone. de Sen. 1, 2: onere — jam urgentis aut certe adventantis senectutis. de Or. I. 45, 199: quum me vires (quod fere iam tempus adventat) deficere coepissent.

Chaldaeorum promissa] „Chaldaeorum praedictiones de fatis hominis e stellarum motu.“ Cf. Ind. hist. v. *Chaldaei*.

96. *pendemus animis*] V. ad IV. 16, 35.

venenum ut sitiens obduxisset] H. e. avide hausisset. Senec. de Provident. c. 3. med.: Socrates illam potionem publice mixtam non aliter quam medicamentum immortalitatis *obduxit*.

reliquum — pulchro Critiae] Xenoph. Hist. Gr. II. 3, 56: Καὶ ἐπείγε ἀποθνήσκειν ἀναγκαζόμενος τὸ κώνειον ἔπιε, τὸ λειπόμενον ἔφασαν ἀποκοτταβίσαντα (h. e. ut id resonaret) εἰπεῖν αὐτόν· Κριτίᾳ τοῦτ' ἔστω τῷ καλῷ. De re ipsa cf. Indicem v. *Theramenes*. Vocabulum *pulcher* tribuitur Critiae tanquam usitatum Atticae urbanitatis blandimentum, ut Xen. H. Gr. l. d.: Κριτίᾳ τῷ καλῷ. Cf. nos ad Xen. Comment. IV. 2, 1. p. 389.

extremo spiritu] V. ad III. 16, 34: adversis casibus.

praecordiis] „Circa praecordia potissimum grassari solet vis veneni.“ Horat. Ep. III, 5: Quid hoc veneni saevit in praecordiis?

quae brevi consecuta est] Uno anno

97. Quis hanc animi maximi aequitatem in ipsa morte laudaret, si mortem malum iudicaret? Vadit enim in eundem carcerem atque in eundem paucis post annis scyphum Socrates eodem scelere iudicum, quo tyrannorum Theramenes. Quae est igitur eius oratio, qua facit eum Plato usum apud iudices, iam morte multatum?

XLI. „Magna me, inquit, spes tenet, iudices, bene mihi evenire, quod mittar ad mortem. Necesse est enim sit alterum de duobus: ut aut sensus omnino omnes mors auferat, aut in alium quendam locum ex his locis morte migretur. Quamobrem sive sensus exstinguitur, morsque ei somno similis est, qui nonnunquam etiam sine visis somniorum placatissimam quietem affert: dii boni! quid lucri est emori! aut quam multi dies reperiri possunt, qui tali nocti anteponantur? Cui si similis futura est perpetuitas omnis consequentis temporis, quis me beatior? 98. Sin vera sunt, quae dicuntur, migrationem esse mortem in eas oras, quas, qui e vita excesserunt, incolunt: id multo iam beatius est. Tene, quum ab iis, qui se iudicum numero haberi volunt, evaseris, ad eos venire, qui vere iudices appellentur, Minoem, Rhadamanthum, Aeacum, Triptolemum, convenireque eos, qui iuste et cum fide vixerint! Haec peregrinatio mediocris vobis videri potest? Ut vero colloqui cum Orpheo, Musaeo, Homero, Hesiodo liceat, quanti tandem aestimatis? Equidem saepe emori, si fieri posset, vellem, ut ea,

post. Cecidit enim in proelio, quod triginta tyranni contra Thrasybulum commiserunt (403. a. Chr. n.). *Consecuta est* (erfolgte) multo gravius, quam *secuta est* (folgte). Significatur enim, mortem Critiae Theramenis praedictionem vere secutam esse. V. ad c. 16, 36.

97. *si mortem malum iudicaret?*] „In his minus firme videtur conclusum. Immo vero quis laudaret magnopere illam animi aequitatem, si mortem bonum iudicaret? Nam virtus elucescit in adversis, gravibus calamitosisque casibus, non spectatur rebus prosperis et in molli vita.“

Vadit enim in — carcerem atque in eundem — scyphum] Mire sane dictum. In verbo *vadit* inest significatio animose eundi. Coniunctio *enim* rationem reddit sententiae cogitatione supplendae: *sed Theramenem missum faciamus.*

Plato] Apolog. Socratis c. 32. p. 40. C. sqq.

Cap. XLI. *spes — bene mihi evenire*] H. e. cum magna *spe credo*, bene mihi *evenire*. Hinc infinitivus praesentis *evenire*. Cf. gr. ἐλπίζειν.

sive sensus] Voci *sive* respondet §. 98: Sin vera sunt. Sic Academ. l. 2, 7: *Sive* enim Zenonem sequare: — *si vero* Academiam veterem persequamur. Pari modo apud Platonem l. d. legitur: καὶ εἴτε δὴ μηδεμία αἴσθησίς ἐστιν — cui post longiorem orationis intercapedinem infra E. respondet: εἰ δ' αὖ.

98. *id multo iam*] Attendas ad exquisitiorem usum particulae *iam* pro *tum certe, sine dubio, ohne Weiteres.* Significat, ex antecedentibus verbis sententiam aliquam sponte prodire respondetque graecis particulis ἤδη et δή, quae eadem vi saepe in apodosi usurpantur. Cic. de Legg. I, 7, parent autem (sc. dii hominesque) — praepotenti deo, ut *iam* universus hic mundus una civitas communis deorum atque hominum existimandus. Supra c. 22, 50: ut, si *iam* possent in homine vivo cerni omnia cett. IV. 35, 75. si *iam* ipsa illa accusare nolis.

Tene, — ad eos venire] Sententia, e qua pendet acc. c. inf., mente supplenda est, ut h. l. *Nonne laetum est —?* V. de hoc accusativi c. inf. usu ad II. 9, 21.

qui se — haberi volunt] Sic II. 3, 7: est enim genus quoddam eorum, qui *se philosophos appellari volunt.* 4, 12: is, qui *se haberi velit musicum.* 26, 64: benefacta in luce *se collocari volunt.* III.

quae dico, mihi liceret invenire. Quanta delectatione autem afficerer, quum Palamedem, quum Aiacem, quum alios, iudicio iniquo circumventos, convenirem! Tentarem etiam summi regis, qui maximas copias duxit ad Troiam, et Ulixi Sisyphique prudentiam, nec ob eam rem, quum haec exquirerem, sicut hic faciebam, capite damnarer. Ne vos quidem, iudices, ii, qui me absolvistis, mortem timueritis. 99. Nec enim cuiquam bono mali quicquam evenire potest, nec vivo, nec mortuo: nec unquam eius res a diis immortalibus negligentur, nec mihi ipsi hoc accidit fortuito. Nec vero ego iis, a quibus accusatus aut a quibus condemnatus sum, habeo quod succenseam, nisi quod mihi nocere se crediderunt." Et haec quidem hoc modo. Nihil autem melius extremo: „Sed tempus est, inquit, iam hinc abire me, ut moriar; vos, ut vitam agatis. Utrum autem sit melius, dii immortales sciunt; hominem quidem scire arbitror neminem."

XLII. Nae ego haud paullo hunc animum malim, quam eorum omnium fortunas, qui de hoc iudicaverunt: etsi, quod praeter deos negat scire quenquam, id scit ipse, utrum sit melius; nam dixit ante; sed suum illud, nihil ut affirmet, tenet ad extremum. 100. Nos autem teneamus, ut nihil censeamus esse malum, quod sit a natura datum omnibus, intelligamusque, si mors malum sit, esse sempiternum malum. Nam vitae miserae mors finis esse videtur; mors si est misera,

2, 4: illa autem, quae *se* eius *imitatricem esse vult.* 27, 64: quum *se* in luctu *esse vellent.* Res mihi sic sese habere videtur: Ubi acc. c. inf. ponitur, subiectum et infinitivus in unum coniuncta cogitantur et tanquam unum obiectum ad verbum regens referuntur; ubi autem nom. c. inf. ponitur, persona, quae vult, non tanquam obiectum ipsa sibi opponitur. Ita fit, ut illa structura subiectum infinitivi maiore vi efferatur; hac contra voluntas personae gravius significetur. Ex eadem caussa facile intelligitur, cur, ubi adiectivo substantivum additum est, accusativus c. inf. usurpari soleat, ut: *cupit fortis esse*, at: *cupit fortem se esse virum:* rarius: *cupit fortis esse vir.* Cf. nos in Gr. L. §. 129. Not. 4.

Triptolemum] „Quod Triptolemus in numero iudicum inferorum ponitur, ea videtur esse plebis Atticae opinio, quae fortasse ex mysteriis Eleusiniis in vulgus dimanaverat. Etenim Triptolemus non solum agriculturam Athenienses docuisse ferebatur, sed iisdem etiam leges tulisse sapientissimas, unde θεσμοφόρος dictus est." *Stallbaum.* ad Platon. l. d. p. 41. A. At haec non sola fuit caussa, cur Triptolemum in iudicum numero appellaret, sed etiam ob eam rem, quod Triptolemus rex iustissimus fuerat, uti apparet e Platonis verbis Μίνως τε καὶ Ῥαδάμανθυς καὶ Αἰακὸς καὶ ἄλλοι ὅσοι τῶν ἡμιθέων δίκαιοι ἐγένοντο ἐν τῷ ἑαυτῶν βίῳ.

Ut vero] Particula *vero* non solum confirmativam, sed etiam auctivam vim (*ja, vollends*) habet respondetque graeco μήν vel γὲ μήν. Cf. IV. 32, 68: totus *vero* iste qui vulgo appellatur amor. Sic in: *quid vero?* ut V. 6, 16. Cf. nos in Gr. L. §. 136, 2. 3) p. 343 sq. Xen. Commentar. I. 4, 5: ὀφθαλμοὺς μὲν ὥστ' ὁρᾶν τὰ ὁρατά, ὦτα δὲ ὥστ' ἀκούειν τὰ ἀκουστά· ὀσμῶν γε μήν, εἰ μὴ ῥῖνες προσετέθησαν, τί ἂν ἡμῖν ὄφελος ἦν; ubi v. Adnotata nostra.

ne vos quidem — timueritis] V. nos in Gramm. L. §. 108, 5. b) γ) p. 165 sqq. ed. 2. et 8. b) p. 172.

Cap. XLII. 99. *Etsi — sed*] V. in c. 37, 90.

suum illud] V. quae de Socratis philosophandi genere exposuimus in libro d. *de Ciceronis in phil. mer.* p. 138. sqq. De collocatione vocabuli *ut* v. ad I. 8, 16.

100. *teneamus, ut*] V. ad V. 11, 34.

finis esse nullus potest. Sed quid ego Socratem aut Theramenem, praestantes viros virtutis et sapientiae gloria, commemoro? quum Lacedaemonius quidam, cuius ne nomen quidem proditum est, mortem tanto opere contempserit, ut, quum ad eam duceretur damnatus ab Ephoris et esset vultu hilari atque laeto, dixissetque ei quidam inimicus: *Contemnisne leges Lycurgi?* responderit: *Ego vero illi maximam gratiam habeo, qui me ea poena multaverit, quam sine mutuatione et sine versura possem dissolvere.* O virum Sparta dignum! ut mihi quidem, qui tam magno animo fuerit, innocens damnatus esse videatur. 101. Tales innumerabiles nostra civitas tulit. Sed quid duces et principes nominem, quum legiones scribat Cato saepe alacres in eum locum profectas, unde rediturus se non arbitrarentur? Pari animo Lacedaemonii in Thermopylis occiderunt, in quos Simonides:

Dic, hospes, Spartae, nos te hic vidisse iacentes,
Dum sanctis patriae legibus obsequimur.

Quid ille dux Leonidas dicit? *Pergite animo forti, Lacedaemo-*

finis esse nullus potest] Scil. *mortis miserae. Mors misera* est miser status, in quo mortui versantur. V. ad c. 8, 15.

Sed quid] Iam sequuntur exempla minus illustria.

cuius ne nomen quidem proditum] Apud Plutarch. Apophthegm. Lacon. p. 209. T. VIII. ed. Hutt. p. 885. p. 370 sq. ed. Wyttenb. Lips. vocatur *Theclamenes*, et omnino res paullo aliter narratur.

ea poena quam sine mutuatione et sine versura possem dissolvere] H. e. ea poena, quam dissolvere possem ita, ut aliunde mihi non sumendum esset, quo eam dissolverem. *Mutuatio* enim est, quum pecuniam aliunde sumas gratuito; *versura*, quum pecuniam aliunde sumas *fenore*. V. *Ernestii* Clav. Ciceron. h. v. De imperfecto *possem* v. ad c. 4, 7.

101. *principes*] V. ad c. 15, 34.

Cato] Scil. in Originibus. Cato enim apud Ciceron. de Senect. c. 20: Recordor, inquit, — legiones nostras (quod scripsi in Originibus) in eum saepe locum profectas alacri animo et erecto, unde se nunquam rediturus arbitrarentur.

in quos Simonides] Legitur apud Herodot. VII, 228:

Ὦ ξεῖν', ἀγγέλλειν Λακεδαιμονίοις, ὅτι τῇδε
Κείμεθα τοῖς κείνων ῥήμασι πειθόμενοι.

dum — obsequimur] Coniunctio *dum* (während, indem, indess), etsi enuntiationis primariae praedicatum tempore praeterito expressum est, iungi solet, apud poëtas vel in oratione obliqua, cum indicativo praesentis, quo oratio vividior efficiatur, quum significatur, non totum tempus, per quod res enuntiatione primaria significata erat, sed partem tantum eius comprehendi. Quum autem utriusque enuntiationis praedicatum idem temporis spatium complet, *dum* c. imperf. iungitur. Hinc paullo post recte dicitur: fuit haec gens fortis, *dum* Lycurgi leges *vigebant* (non *vigent*). V. *Kühner*. L. Gr. §. 152. Not. 1. p. 411. ed. 2.

Pergite animo forti] In graecis scriptoribus, qui eandem rem narrant, legitur verbum ἀριστοποιεῖσθαι aut ἀριστᾶν. Hinc exstiterunt, qui dicerent, Ciceronem in reddendo graeco verbo ἀριστοποιεῖσθαι vel ἀριστᾶν lapsum esse; nam quum verbum ἀριστοποιεῖσθαι vel ἀριστᾶν originem ducat a v. ἄριστον, quod et *prandium*, et *optimum* vel *fortissimum* significat, Tullium posteriorem significationem temere elegisse. Magnum sane ac puerilem errorem! in quem Ciceronem, et ipsum graece doctissimum, et complurium Graecorum consuetudine usum, quum praesertim hoc Graecorum apophthegma vulgatissimum esset et omnibus doctis notissimum, incidere potuisse, equidem mihi persuadere non possum. Alii, Ciceronem a culpa liberaturi, librarios erroris insimulant. Hinc plures enatae sunt coniecturae. *Bentleius* locum sic scribendum censet: *Quid ille dux Leonidas? Prandete, ait, o fortes Lacedaemonii: hodie apud Inferos fortasse coenabimus*, vel, *prandeamus, o fortes*

nii; hodie apud inferos fortasse coenabimus. Fuit haec gens fortis, dum Lycurgi leges vigebant. E quibus unus, quum Perses hostis in colloquio dixisset glorians: *Solem prae iaculorum multitudine et sagittarum non videbitis: In umbra igitur*, inquit, *pugnabimus.* 102. Viros commemoro. Qualis tandem Lacaena? quae quum filium in proelium misisset et interfectum audisset: *Idcirco*, inquit, *genueram, ut esset, qui pro patria morte non dubitaret occumbere.*

XLIII. Esto: fortes et duri Spartiatae; magnam habet vim rei publicae disciplina. Quid? Cyrenacum Theodorum, philosophum non ignobilem, nonne miramur? cui quum Lysimachus rex crucem minaretur: *Istis, quaeso*, inquit, *ista horribilia minitare purpuratis tuis! Theodori quidem nihil interest, humine, an sublime putescat.* Cuius hoc dicto admoneor, ut aliquid etiam de humatione et sepultura dicendum existimem: rem non difficilem, iis praesertim cognitis, quae de nihil sentiendo paullo ante dicta sunt. De qua

Lacedaemonii! Quae conicecturae sane habent, quo sese commendent; nam vocabulum *prandete* per compendium scriptum facile perverse legi potuit; hinc *pergite:* quod quum minus grave videretur, addita videntur verba *animo forti.* Quare, si quid mutem, simpliciter legam: *Prandete, Lac.*, nisi praestat verba: *Quid ille dux — vigebant* ab aliena manu importata statuere. Exterminatis his verbis, oratio facile decurrit. Quid? verba: „*Fuit haec gens — vigebant*" nonne importunissima sunt et ab hoc loco plane aliena? Quomodo denique verba: *e quibus unus* proxime praegressis adnectere vis? Nam relativum non ad v. *gens*, sed ad illos Lacedaemonios, qui supra commemorati sunt, referendum est.

E quibus unus] Dieneces appellatur ab Herodot. VII, 226: qui tamen, hunc Laconem non Persae, sed Trachinio cuipiam ita respondisse, auctor est.

Cap. XLIII. *Esto*] Formula concedendi pro *sit ita sane* (Graece εἶεν), ut de Fin. IV, 45. Sic saepe *esto* legitur. Sententia est: At enim exempla illa a te allata ducta sunt a forti et dura Spartiatarum gente, in qua ad dura ferenda magnam habuit vim rei publicae disciplina. Concedo. At iam tibi afferam exemplum Cyrenaei Theodori, philosophi voluptarii.

Spartiatae] Observent tirones, nec Ciceronem, nec alios bonae notae scriptores dixisse *Spartanos*, sed *Spartiatas* vel *Lacedaemonios.* Apud Corn. quidem Nepotem XVI. 2, 4. XXI. 1, 2. legitur forma *Spartani*, sed sine dubio ea non ipsi Cornelio, sed eius epitomatori tribuenda est.

Theodori quidem nihil interest] Plutarch. T. II. p. 499: Καὶ τί Θεοδώρῳ μέλει, πότερον ὑπὲρ γῆς ἢ ὑπὸ γῆς σήπεται;

Cuius hoc dicto admoneor] In hac quae sequitur et usque ad §. 109. extenditur digressione id Cicero videtur sectatus consilium, ut quae sparsae essent et divulgatae et inter singulos homines et totas gentes de sepultura inanes ac superstitiosae opiniones refutaret et convelleret. Ex iis, quae paullo ante a nobis dicta sunt, apparet, nos post mortem nullius rei sensum habituros esse. Itaque ne sepultura quidem ad mortuos pertinet. Ergo sepulturae mos consuetudinis caussa retiuendus ille quidem est, sed ita, ut nihil id ad mortuos pertinere intelligamus.

rem non difficilem] Haec verba per ἐπεξήγησιν toti enuntiationi praegressae addita sunt. Sic saepe apud utriusque linguae scriptores pluribus verbis et toti enuntiationi substantivum plerumque cum adiectivo in accusativo positum tanquam appositio, qua iudicium aliquod de praegressis verbis vel enuntiatione continetur, additur. Pari modo de Finib. II. 23, 75. rem videlicet difficilem et obscuram. Cf. nos in Gr. L. §. 109. Not. 13. p. 180. ed. 2.

de nihil sentiendo] περὶ τοῦ μηδὲν αἰσθάνεσθαι. V. nos in Gramm. L. §. 131, 11. b) p. 313. ed. 2.

Socrates quidem quid senserit, apparet in eo libro, in quo moritur, de quo iam tam multa diximus. 103. Quum enim de immortalitate animorum disputavisset, et iam moriendi tempus urgeret, rogatus a Critone, quemadmodum sepeliri vellet: *Multam vero,* inquit, *operam, amici, frustra consumpsi. Critoni enim nostro non persuasi, me hinc avolaturum neque mei quicquam relicturum. Veruntamen, Crito, si me assequi potueris aut sicubi nactus eris, ut tibi videtur, sepelito. Sed, mihi crede, nemo me vestrùm, quum hinc excessero, consequetur.* Praeclare id quidem, qui et amico permiserit, et se ostenderit de hoc toto genere nihil laborare. 104. Durior Diogenes, et is quidem * idem sentiens, sed, ut Cynicus, asperius, proiici se iussit inhumatum. Tum amici, *Volucribusne et feris? Minime vero,* inquit: *sed bacillum propter me, quo abigam, ponitote. Quì id poteris?* illi; *non enim senties.* — *Quid igitur mihi ferarum laniatus oberit, nihil sentienti?* Praeclare Anaxagoras, qui quum Lampsaci moreretur, quaerentibus amicis, velletne Clazomenas in patriam, si quid accidisset, auferri: *Nihil necesse est,* inquit; *undique enim ad inferos tantundem*

in eo libro] Platon. Phaedone p. 115.

103. *Multam vero*] H. e. multam sane, profecto. V. ad c. 11, 24.

assequi potueris — nactus eris — consequetur] Haec tria verba ita differunt, ut in verbo *assequendi* et *consequendi* notio insit antecedentis studii, desiderii, cupiditatis; hoc autem de eo dicatur, cui aliquid fortuitum illud quidem ac praeter opinionem, sed optatum contigit.

qui — permiserit et se ostenderit] Coniunctivi propterea positi videntur, quia hae duae enuntiationes secundariae rationem reddunt verborum *praeclare id quidem.* V. ad c. 44. extr.

104. *bacillum propter me* etc.] Epist. divv. philos. p. 80. ed. Commel. Ἐγὼ γοῦν, Diogenes scribit Hippioni, ἔγνωκα ἀποπνεύσαντί μοι παρατεθῆναι τὸ βάκτρον, ἵνα τὰ δοκοῦντα λυμαίνεσθαι ζῶα ἀπελαύνειμι.

moreretur] moribundus, morti proximus esset.

Clazomenas in patriam] De appositione cum praepositione iuncta v. nos in Gramm. Lat. §. 116, 2. p. 235. ed. 2.

si quid accidisset] Per euphemismum pro: si forte moriturus esset. Veteres enim, humanitatis quodam et elegantiae sensu moti, quum verbis male ominatis quam maxime abstinere studerent, rem inincundam, tristem, moestam vocabulo mollioris significationis exprimere solebant. Hinc *moriendi* verbum reformidantes pro eo dicebant *vita excedere, decedere*, vel simpliciter *decedere*, *vita fungi*, *defungi* similia. Pari modo nostrates loco vocis *sterben* variis utuntur dicendi formulis, quae rem tristem quasi emolliant. Locutionibus *si quid mihi acciderit*, vel *si quid humani mihi evenerit, si quid mihi humanum contigerit*, vel *si quid mihi humanitus acciderit* respondet graeca ἤν τι πάθω.

undique — ad inferos] Graece apud Diog. Laert. II. §. 11: Πανταχόθεν, ἔφη (sc. *Anaxagoras*), ὁμοία ἐστὶν ἡ εἰς ᾅδου κατάβασις.

Totaque] De *que* colligendi vi posito v. ad c. 26, 64.

Cap. XLIV. 105. *Sed plena*] Iam sequuntur exempla, e quibus, quam late sparsa ac propagata et fuerit et sit inanis ista superstitio, etiam mortuos sentire, quae in eorum corpora committantur, appareat.

illa] Hecuba mater vel Andromache uxor intelligenda. Descripsit hanc rem Homerus Il. XXII. 395 sqq.

acerbissimam rem maeret] Infra c. 48, 115: quum graviter filii *mortem maereret.* At supra c. 13, 30: Nemo enim *maeret suo incommodo.* V. nos in Gr. L. §. 112, 5. p. 199. ed. 2.

Vidi] Sunt versus iambici senarii, sumpti ex antiqua aliqua Ennii vel Pacuvii

viae est. Totaque de ratione humationis unum tenendum est, ad corpus illam pertinere, sive occiderit animus, sive vigeat. In corpore autem, perspicuum est, vel exstincto animo vel elapso, nullum residere sensum.

XLIV. 105. Sed plena errorum sunt omnia. Trahit Hectorem ad currum religatum Achilles; lacerari eum et sentire, credo, putat. Ergo hic ulciscitur, ut quidem sibi videtur. At illa sicut acerbissimam rem maeret:

Vidí, videre quód me passa aegérrume,
Hectórem curru quadrúiugo raptárier.

Quem Hectorem? aut quamdiu ille erit Hector? Melius Accius et aliquando sapiens Achilles:

Immo enimvero córpus Priamo réddidi, Hectorem ábstuli.

Non igitur Hectora traxisti, sed corpus, quod fuerat Hectoris. 106. Ecce alius exoritur e terra, qui matrem dormire non sinat:

Máter, te appelló, quae curam sómno suspensám levas,
Nequé te mei miserét: surge et sepelí natum! —

(Haec quum pressis et flebilibus modis, qui totis theatris maestitiam

tragoedia. De παρηχήματι *Vidi videre* v. ad c. 35, 85: *vi vitam evitari.* In v. *Hectorem Fr. Ritterus* in Elemm. Gramm. Lat. Berol. 1831. p. 45 sq. paenultimam non tam producendam censet, quam acuendam, quasi sequens littera liquida duplex sit.

quamdiu ille erit Hector?] Cicero ad id tempus, quo Hecuba locuta fingitur, mente rediens, verba: *Quem H.? aut quamdiu ille erit H.?* ad Hecubam tanquam praesentem dirigit. Cf. §. 107: Non ipsa saxa magis sensu omni *vacabunt*, quam ille —, cui se hic cruciatum censet optare: ubi etiam alii leg. *vacabant.*

aliquando sapiens] H. e. nunc tandem, posteaquam diutius saeviit in Hectoris corpus, ad sanam mentem rediens et intelligens, corpus Hectoris, non ipsum Hectorem a se laceratum esse. De voc. *aliquando* cf. ad I, 1, 1.

Immo] Ut versus trochaicus septenarius servetur, legendum est *immo ĕnĭmvērō.* Ter. Andr. I. 1, 64: *ĕnĭmvero* spectatum satis. Hec. IV. 4, 51: *ĕnĭmvero* prorsus iam tacere non queo.

Non igitur Hectora] Quum Cicero in prosa oratione semper usurpet latinam formam *Hectorem*, h. l. eo magis offendit graeca forma, quod in Accii verbis *Hectorem* dictum est; sed refragantibus omnibus fere libris ausus non sum lectionem *Hectorem* reponere. De graeco accusativo v. *Kühner.* L. Gr. §. 21, d) p. 34 sq. ed. 2.

106. *Mater*] Sunt tetrametri trochaici catalectici. In posteriore versu vocula aliqua deest, sc. *prius*, quod statim sequitur.

quae curam — levas] H. e. curam somno suspendis, h. e. somno intermittis vel supprimis et levas. Sequi debebat *et quam mei non miseret.* V. Adnotata in V. 3, 8.

pressis et flebilibus modis] *Modi* proprie dicuntur in musicis. Cf. Adnot. ad III. 19, 45. de Orat. III. 26, 102: illi — qui fecerunt modos (graece ἐμελοποίησαν). „*Modi* sunt concentus musici (das Accompagnement), qui verba (textum vocant) comitabantur. Haec allata verba requirebant pro argumento et ratione loquentis personae modos *pressos*, i. e. lenes (*piano*), tanquam umbrae, et *flebiles* (*mestoso*).“ *Orellius pressos modos* vertit per: *in langsamem Takte* (Adagio): quales numeri tristibus et querulis affectibus congruunt; comp. N. D. II, 59: sonos vocis distinctos et pressos, *des sons distincts et lentement articulés.* de Orat. III, 12: presse, aequabiliter et leuiter loqui: Sic *presso pede*, *gradu incedere* (Liv. 28, 14. Ov. Met. 3, 17.), *lentement et patiemment*, Vellei. Paterc. II, 129: caussas *pressius* (i. e. patientius) audit.

totis theatris] *Theatrum* significat spe-

inferant, concinuntur, difficile est, non eos, qui inhumati sunt, miseros iudicare.)

— — — — *prius*

Quám ferae, volucrésque . . .

(Metuit, ne laceratis membris minus bene utatur; ne combustis, non extimescit.)

**Neú reliquias síc meas siris dénudatis óssibus*

**Tétra sanie délibutas foéde divexárier.*

107. Non intelligo, quid metuat, quum tam bonos septenarios fundat ad tibiam. Tenendum est igitur, nihil curandum esse post mortem, quum multi inimicos etiam mortuos poeniuntur. Exsecratur luculentis sane versibus apud Ennium Thyestes, primum ut naufragio pereat Atreus; durum hoc sane; talis enim interitus non est sine gravi sensu; illa inania:

Ípse summis sáxis fixus ásperis, evísceratus,

Látere pendens, sáxa spargens tábo, sanie et sánguine atro.

Non ipsa saxa magis sensu omni vacabunt, quam ille *latere pendens*, cui se hic cruciatum censet optare. Quam essent dura, si sentiret! nulla sine sensu. Illud vero perquam inane:

Néque sepulcrum, quó recipiat, hábeat, portum córporis,

Úbi, remissa humána vita, córpus requiescát malis.

ctatores. Sic de Orat. III. 50, 195: *theatra* tota reclamant. Infra II. 26, 64.

Neu reliquias] Sunt versus tetrametri trochaici catalectici, a Cicerone paullo post *septenarii* appellati, ratione habita numeri singulorum pedum: quos versus, prius insigniter corruptos et deturpatos, miro ingenii acumine ad numeros suos redegit *Bentleius*. Legebatur enim absurde:

Heu relliquias semiassi regis, denudatis ossibus,

Per terram sanie delibutas foede divexarier.

Sagacioris indolis adolescentes vulgatam lectionem cum egregia ac plane palmaria *Bentleii* emendatione iterum iterumque comparent et exemplum inde sumant, qua via ingrediendum sit in veterum scriptorum locis corruptis ad sanitatem restituendis. Ceterum *meas* monosyllabum est.

siris] Semper veteres scriptores hac contracta perfecti forma usi videntur; item semper *sisti*, *sistis*, *sissem*, *desisti*, *desistis*, *desissem*, *desisse* dictum videtur. Cf. nos in Gr. L. §. 52, 1. b) p. 71. ed. 2.

107. *non intelligo, quid metuat*] Quae parenthesis signis et hic et paullo ante inclusa sunt verba, salsas complectuntur animadversiones, quibus ea, quae e poëta expromuntur, perstrinxit Cicero.

poeniuntur] Sic Cicero plus semel *puniri* deponentialiter, ut aiunt, dixit, ut Mil. 13, 33: cuius tu inimicissimum — *punitus es*. Phil. 8, 2: ut *puniretur* necem. Cf. *Kühner*. L. Gr. §. 62. Not. p. 91. ed. 2. Indicativum *poeniuntur Orellius* ita explicat: „Tum, quum vides, ultionem multos exercere in inimicos etiam mortuos, tu id curare noli, aut reformidare, ne idem in te aliquando fortasse fiat; immo persuasum tibi sit, nil curandum esse post mortem.“

Ipse] Sunt trochaici octonarii vel, ut Graeci appellant, trochaici tetrametri acatalecti.

Quam essent dura — nulla sine sensu] H. e. haec, quae commemorata sunt, quam essent dura, si sentiret; at nulla sunt, si non sentit.

Neque sepulcrum] Sunt etiam hi trochaici octonarii catalectici.

quo recipiat] Sic dicitur *verlere* pro *verti*, *mutare* pro *mutari*, στρέφειν pro στρέφεσθαι. Cf. nos in Gr. L. §. 105, 2

Vides, quanto haec in errore versentur. Portum esse corporis et requiescere in sepulcro putat mortuum. Magna culpa Pelopis, qui non erudierit filium nec docuerit, quatenus esset quidque curandum.

XLV. 108. Sed quid singulorum opiniones animadvertam, nationum varios errores perspicere quum liceat? Condiunt Aegyptii mortuos et eos servant domi; Persae etiam cera circumlitos condunt, ut quam maxime permaneant diuturna corpora. Magorum mos est, non humare corpora suorum, nisi a feris sint ante laniata. In Hyrcania plebs publicos alit canes, optimates domesticos; nobile autem genus canum illud scimus esse; sed pro sua quisque facultate parat, a quibus lanietur; eamque optimam illi esse censent sepulturam. Permulta alia colligit Chrysippus, ut est in omni historia curiosus; sed ita tetra sunt quaedam, ut ea fugiat et reformidet oratio. Totus igitur hic locus est contemnendus in nobis, non negligendus in nostris; ita tamen, ut mortuorum corpora nihil sentire vivi sentiamus. 109. Quantum autem consuetudini famaeque dandum sit, id curent vivi; sed ita, ut intelligant, nihil id ad mortuos pertinere. Sed profecto mors tum aequissimo animo oppetitur, quum suis se laudibus vita occidens consolari potest. Nemo parum diu vixit, qui virtutis perfectae perfecto functus est munere. Multa mihi ipsi ad mortem tempestiva

p. 148 sq. ed. 2. De graeca lingua v. nos in Gr. schol. Gr. §. 249, 1.

quanto haec — versentur] Oratio eleganter a persona deflexit ad verba. Pari modo N. D. III, 10: *is* igitur — inquit cett. *haec omnia* in eodem — errore versantur.

Magna culpa Pelopis, qui non erudierit — nec docuerit] De coniunctivo v. nos in Gramm. L. §. 146. e) p. 400. ed. 2.

Cap. XLV. 108. *Sed quid — animadvertam, — quum liceat?*] de Or. III. 8, 29: *Sed quid* ego vetera *conquiram, quum* mihi *liceat* uti praesentibus exemplis atque vivis?

Condiunt Aegyptii] Graece ταριχεύουσιν. V. Herodot. II, 86 sqq.

Persae] Cf. Herodot. I, 140. III, 16.

nisi — sint ante laniata] In iis enuntiationibus secundariis, quae cohaerent cum infinitivo, poni solet coniunctivus. Cf. nos in Gr. L. §. 140. b c) p. 366. ed. 2.

publicos] H. l. aperte opponitur sequenti *domesticos*.

nobile autem genus etc.] H. e. quamvis hoc canum genus nobile sit nec sine magno pretio parari possit, tamen pro sua quisque facultate, h. e. quantum cuiusque facultates aut opes patiuntur, parat, a quibus lanietur.

in omni historia] *Historia* h. l. non significat narrationem et expositionem rerum gestarum: qua vi hoc verbum vulgo poni solet a veteribus scriptoribus; sed rerum indagationem, disquisitionem, ita ut plane respondeat graeco vocabulo ἱστορίας. Eadem fere significatione verbum *historiae* indutum reperitur ad Attic. II. 8: Si quid in ea epistola fuit *historia* dignum (h. e. *cognitione dignum*), scribe quam primum, ne ignoremus. — De re ipsa cf. nos in l. d. de Cicer. phil. p. 86.

109. *virtutis — munere*] Infra V. 39, 113: tum quod sine oculis fieri posse vix videtur, geometriae *munus* tuebatur.

Multa mihi ipsi ad mortem tempestiva etc.] Multae mihi fuerunt opportunitates aut multa tempora opportuna moriendi. Cf. Phil. II. 46, 119: „Si abhinc annos prope viginti hoc ipso in templo negavi posse mortem immaturam esse consulari; quanto verius nunc negabo seni! Mihi vero, P. C., iam etiam optanda mors est perfuncto rebus iis, quas adeptus sum quasque gessi,“ et pulcherrimum locum Cestii ap. M. A. Seue-

fuerunt: quae utinam potuissem obire! Nihil enim iam acquirebatur, cumulata erant officia vitae, cum fortuna bella restabant. Quare si ipsa ratio minus perficiet, ut mortem negligere possimus; at vita acta perficiat, ut satis superque vixisse videamur. Quanquam enim sensus abierit, tamen suis et propriis bonis laudis et gloriae, quamvis non sentiant, mortui non carent. Etsi enim nihil habet in se gloria, cur expetatur, tamen virtutem tanquam umbra sequitur.

XLVI. 110. Verum multitudinis iudicium de bonis, si quando est, magis laudandum est, quam illi ob eam rem beati. Non possum autem dicere, quoquo modo hoc accipietur, Lycurgum, Solonem, legum et publicae disciplinae carere gloria: Themistoclem, Epaminondam bellicae virtutis. Ante enim Salaminam ipsam Neptunus obruet, quam Salaminii tropaei memoriam; priusque Boeotia

cam Rhetor. Suasor. VII. p. 37. ed. Gron. 1672: „Si ad desiderium populi respicis, Cicero, quando perieris, parum vixisti; si ad res gestas, satis vixisti; si ad iniurias fortunae et praesentem rei publicae statum, nimium diu vixisti; si ad memoriam operum tuorum, semper victurus es."

quae utinam potuissem obire] *Obire ea, quae ad mortem tempestiva sunt* est opportunis moriendi temporibus non deesse, eodemque fere modo dictum, quo *locum, tempus obire* dicitur. Anonymus ap. Olivetum comparat pr. Milon. 10, 27: nisi *obire* faciuoris *locum tempusque* voluisset. Lael. 2, 7: tu non affuisti, qui diligentissime semper illum *diem* et illud *munus* solitus esses *obire*. *Orellius* e *Davisii* coni. dedit *quam* pro *quae;* sed quum codicum lectio locis allatis satis defensa sit, eam revocandam iudicavi.

cumulata erant officia vitae] H. e. cumulate satisfactum erat officiis vitae.

cum fortuna bella] „Conflictandum adhuc erat cum fortuna."

ipsa ratio] H. e. argumenta a me allata ad contemnendam mortem

virtutem tanquam umbra sequitur] Pulchre dictum. Sic Seneca ep. 79, 11: „gloria umbra virtutis est, etiam invitos comitabitur:" quae tota epistola dignissima est, quae cum nostro loco comparetur.

Cap. XLVI. 110. *Verum* etc.] Sententia est haec: Verum multitudinis iudicium de bonis hominibus, si quando est (sc. verum), magis ipsi multitudini laudi est, quam boni homines ob eam rem, quod eorum res gestae a multitudine celebrantur, beati praedicandi sunt.

quoquo modo hoc accipietur] Sic recte optimi codd. habent pro vulg. *accipiatur*. In eiusmodi enuntiationibus indicativus legitimus est. Supra c. 34, 82: totum hoc leve est, *qualecunque est*. 47, 112: aveo audire, *quicquid est*. Cf. *Kritz*. ad Sall. Cat. 52, 5. p. 264. *Kühner*. L. Gr. §. 140. b a) p. 365 sq. ed. 2. Recte videtur *Orellius* locum intellexisse: „doch kann ich es nicht über mich bringen, zu sagen, wie man auch diese meine Behauptung aufnehmen und vielleicht unphilosophisch finden wird."

publicae disciplinae] „*Disciplinam* de rei publicae institutione posuit Cicero etiam N. D. III. 35, 85: res publica ratione quadam et disciplina designata. ib. 39, 91: Lacedaemoniorum disciplinam — a Lycurgo datam." *Moserus*.

Salaminam] *Wolfius* c. Ed. Manut. edidit *Salamina:* quod si codd. ullo modo tuerentur, libenter recepissem. Tenendum est enim, eiusmodi nomina urbium et locorum apud aureae aetatis scriptores in accusativo plerumque latinae tertiae declinationis in *em*, ut *Eleusinem*, nonnunquam graecae tertiae declinationis in *a*, ut *Salamina*, terminationem habere (cf. *Kühner*. L. Gr. §. 21. p. 34. ed. 2.), apud posterioris autem aetatis scriptores etiam latinae primae declinationis in *am*, ut *Salaminam*, legibus flecti. Sic Iustin. XLIV. 3, 2: *Salaminam*. Id. II, 7: de proprietate *Salaminae* insulae. At Cicer. de Offic. I. 18, 61: *Salamine*. Cf. *Bremium* ad Corn. Nep. Themist. II, 8. p. 37. et ad Aristid. II, 1. p. 63. Sic Cicer. N. D. I. 42: omitto *Eleusina:* quanquam ibi codd. magnopere variant, multique codd. habent *Eleusinem:* quod non spernendum videtur.

Leuctra tollentur, quam pugnae Leuctricae gloria. Multo autem tardius fama deseret Curium, Fabricium, Calatinum, duo Scipiones, duo Africanos, Maximum, Marcellum, Paullum, Catonem, Laelium, innumerabiles alios: quorum similitudinem aliquam qui arripuerit, non eam fama populari, sed vera bonorum laude metiens fidenti animo, si ita res feret, gradietur ad mortem, in qua aut summum bonum, aut nullum malum esse cognovimus. Secundis vero suis rebus volet etiam mori; non enim tam cumulus bonorum iucundus esse potest, quam molesta decessio. 111. Hanc sententiam significare videtur Laconis illa vox, qui, quum Rhodius Diagoras, Olympionices nobilis, uno die duo suos filios victores Olympiae vidisset, accessit ad senem et gratulatus: *Morere, Diagora,* inquit; *non enim in caelum adscensurus es.* Magna haec et nimium fortasse Graeci putant vel tum

Salaminii tropaei] Eleganter pro *Salaminiae victoriae* per metonymiam, qua caussa pro effectu, aut, uti h. l., effectus pro caussa ponitur. Sic Corn. Nep. Themistocl. V. 3: Haec altera victoria, quae cum *Marathonio* possit comparari tropaeo: ubi cf. *Bremium* p. 43 sq.

duo Scipiones, duo Africanos] Sic bene optimi codd. pro vulg. *duos.* Cicero enim aliique huius aetatis scriptores accusativum vocabulorum *duo* et *ambo* terminare solent in *o* (*duo, ambo*): quae forma respondet graecae declinationi. Altera forma *duos, ambos,* quae est terminatio latinae declinationis, rarior illa quidem est apud Tullium eiusque aequales, nec tamen, ubi codicum auctoritate nititur, repudianda. Paullo post §. 111: *duo* suos filios. N. D. III. 38, 91: hi *duo* illos oculos orae maritimae effoderunt. At Lael. 5, 20: aut inter *duos,* aut inter paucos.

quorum similitudinem aliquam qui arripuerit] Eleganter dictum. N. D. III. 11, 27: Quaerit apud Xenophontem Socrates, unde animum arripuerimus, si nullus fuerit in mundo: ubi vertit Graeca Xen. Comment. I. 4, 8: νοῦν δὲ ἄρα — πῶς δοκεῖς συναρπάσαι.

si ita res feret] Phil. IV. 6, 14: *si ita res tulisset.* de Leg. agr. II. 28, 77: tamen paullisper, *si ita commodum vestrum fert,* connivebo.

esse potest] Sic omnium codd. et edd. consensu legitur. Exempla, in quibus *esse potest* dicitur, apud Ciceronem longe sunt rarissima, quum legitima apud eum horum vocabulorum collocatio sit: *potest esse,* eadem, ut videtur, caussa, qua vitavit *crede mihi,* scilicet, ut evitaretur exitus pentametri. (V. ad c. 31, 75.) Supra c. 37, 89: nec enim *potest esse* miser. 90: quid *potest esse* in eo odiosum. V. 10, 29: *potest esse* sapiens. c. 35, 101. N. D. I. 41, 116: an quicquam eximium *potest esse* in ea natura. Ibid. II. 6, 16: quid *potest esse* in rerum natura homine melius? At Off. I. 19, 62: nihil honestum *esse potest,* quod iustitia vacat. ib. 41, 148: sine qua nihil rectum *esse potest.*

decessio] H. e. bonorum deminutio, opponitur *accessioni.* de Univ. 6, 16: neque enim ulla *decessio* fieri poterat, neque *accessio.*

111. *Rhodius Diagoras*] Cf. Indic. histor.

non enim in caelum] H. e. summam hominis felicitatem nactus es, nec maiore poteris potiri. Geminus locus legitur apud Pindarum Pyth. X. 22 — 27. ed. *Boeckh.*: Εὐδαίμων δὲ καὶ ὑμνητὸς οὗτος ἀνὴρ γίγνεται σοφοῖς, Ὅς ἂν χερσὶν ἢ ποδῶν ἀρετᾷ κρατήσαις Τὰ μέγιστ' ἀέθλων ἔλῃ τόλμᾳ τε καὶ σθένει, Καὶ ζώων ἔτι νεαρὸν Κατ' αἶσαν υἱὸν ἴδῃ τυχόντα στεφάνων Πυθίων. Ὁ χάλκεος οὐρανὸς οὔποτ' ἀμβατὸς αὐτῷ. Isthm. IV, 14: μὴ μάτευε Ζεὺς γενέσθαι· πάντ' ἔχεις. Infra II. 17, 41: quibus Olympiorum victoria consulatus ille antiquus videtur: ubi v. Adnotata. pro L. Flacco 13, 31: pugil Olympionices, hoc est apud Graecos — prope maius et gloriosius, quam Romae triumphasse. Corn. Nep. Praef. §. 5: Magnis in laudibus tota fuit Graecia victorem Olympiae citari.

Magna haec] Scil. Olympiae victoriam reportasse, *et nimium fortasse* sc. magna, i. e. maiora, quam re vera sunt.

potius putabant; isque, qui hoc Diagorae dixit, permagnum existimans, tres Olympionicas una e domo prodire, cunctari illum diutius in vita fortunae obiectum inutile putabat ipsi. Ego autem tibi quidem, quod satis esset, paucis verbis, ut mihi videbar, responderam. Concesseras enim, nullo in malo mortuos esse; sed ob eam caussam contendi, ut plura dicerem, quod in desiderio et luctu haec est consolatio maxima. Nostrum enim et nostra caussa susceptum dolorem modice ferre debemus, ne nosmet ipsos amare videamur. Illa suspicio intolerabili dolore cruciat, si opinamur eos, quibus orbati sumus, esse cum aliquo sensu in iis malis, quibus vulgo opinantur. Hanc excutere opinionem mihimet volui radicitus, eoque fui fortasse longior.

XLVII. 112. *A.* Tu longior? non mihi quidem. Prior enim pars orationis tuae faciebat, ut mori cuperem; posterior, ut modo non nollem, modo non laborarem; omni autem oratione illud certe perfectum est, ut mortem non ducerem in malis. *M.* Num igitur etiam rhetorum epilogum desideramus? an hanc iam artem plane relinquimus? *A.* Tu vero istam ne reliqueris, quam semper ornasti, et quidem iure; illa enim te, verum si loqui volumus, ornaverat. Sed quinam est iste epilogus? aveo enim audire, quicquid est. 113. *M.* Deorum immortalium iudicia solent in scholis proferre de morte; nec vero ea fingere ipsi, sed Herodoto auctore aliisque pluri-

inutile putabat ipsi] *Inutile* interpretatur *Wolfius bedenklich, gefährlich. Moserus* vocabulum sic per λιτότητα dictum esse observat, comp. Off. II. 14, 49: seditiosum et inutilem civem, C. Norbanum, in iudicium vocavit.

quod satis esset, paucis verbis etc.] Haec verba ita explicanda: Ego id, quod paucis verbis respondere (ut mihi videbar) satis erat, responderam, vel, ut aliis verbis utar, ego, quae mihi paucis verbis absolvenda videbantur, mortuos scilicet nullo in malo esse; nam id ita esse modo concesseras; uberius ob eam caussam exposui, quod in desiderio et luctu haec est consolatio maxima, ut sciamus, nullo in malo mortuos esse.

in iis malis, quibus] V. ad c. 39, 94.

Cap. XLVII. 112. Epilogus, qui sequitur, eo consilio videtur a Cicerone toti disputationi adiectus esse, ut auditoris animum in iis, quae de contemnenda morte dicta erant, confirmaret et corroboraret.

omni autem oratione] Alii nonnulli habent *ratione:* quod „quamvis in speciem probabile videatur, tamen ineptum est. Non enim dicit Marcum adolescens omni *ratione* et omni genere argumentorum ac probationum docuisse, mortem non esse ducendam in malis; quanquam hoc quoque factum est; sed cum in tota *oratione* hoc spectasse atque adeo perfecisse, ut mors non esset ducenda in malis.“

perfectum est, ut — ducerem] E nostrae linguae ratione exspectes *ducam;* nam auditor hanc opinionem non solum imbiberat mente, sed etiam tum, quum haec verba dicebat, firmiter tenebat; at v. Adnotata in c. 4, 7.

113. *in scholis*] H. e. disputationibus de philosophia. V. ad c. 4, 8.

Herodoto auctore] Lib. I, 31.

Argiae sacerdotis] Cui nomen erat Cydippae. V. Herod. l. d.

Bito] Vulgo male *Biton* legitur. Eam enim Cicero constanter fere servat legem, ut Graecorum nomina propria in ων, quorum genitivus vel in ονος, vel in ωνος terminatur, in nominativo terminet in *o;* quorum autem genitivus vel in οντος vel in ωντος exit, in nominativo terminet in *on.* Infra c. 49. in. *Aristogito.* III. 18, 39: *Telamo.* 24, 58. 26, 62.: *Agamemno.* IV. 8, 17. At I. 38, 92.

bus. Primum Argiae sacerdotis, Cleobis et Bito, filii, praedicantur; nota fabula est. Quum enim illam ad solenne et statum sacrificium curru vehi ius esset satis longe ab oppido ad fanum, morarenturque iumenta; tunc iuvenes ii, quos modo nominavi, veste posita, corpora oleo perunxerunt, ad iugum accesserunt. Ita sacerdos advecta in fanum, quum currus esset ductus a filiis, precata a dea dicitur, ut illis praemii daret pro pietate quod maximum homini dari posset a deo; post epulatos cum matre adolescentes somno se dedisse, mane inventos esse mortuos. 114. Simili precatione Trophonius et Agamedes usi dicuntur: qui, quum Apollini Delphis templum exaedificavissent, venerantes deum petiverunt mercedem non parvam quidem operis et laboris sui, nihil certi, sed quod esset optimum homini. Quibus Apollo se id daturum ostendit post eius diei diem tertium: qui ut illuxit, mortui sunt reperti. Iudicavisse deum dicunt, et eum quidem deum, cui reliqui dii concessissent, ut praeter ceteros divinaret.

XLVIII. Affertur etiam de Sileno fabella quaedam, qui, quum a Mida captus esset, hoc ei muneris pro sua missione dedisse scribitur: docuisse regem, non nasci homini longe optimum esse; proximum autem quam primum mori. 115. Qua est sententia in Cresphonte usus Euripides:

Endymion in omnibus libris legitur; contra *Callipho* V. 30, 85. item in omnibus libris. Cf. Fin. II. 6, 19. Fin. IV. §. 50. V. §. 73. Acad. II. §. 131. Fortasse hoc nomen duplicem habebat declinationem: *Calliphon, ontis* et *Callipho, onis.* V. *Kühner.* L. Gr. §. 21. a) p. 33 sq. ed. 2.

statum sacrificium] Plurimi et meliores codd. habent *statutum;* at saepe in codd. rarius vocabulum *status,* quod ducendum est a verbo *sistendi*, a librariis in *statutus* mutatum est. Comp. or. de harusp. resp. 9, 18: *statas* solennesque caerimonias. Liv. 40, 4: ad *statum* sacrificium. Cic. pr. Mil. 17, 45: *stata* sacrificia.

ut illis praemii daret — quod] Alii codd. et omnes fere edd. vett. *ut illis praemium d.;* Bath. coni. *ut id illis praemii d.;* Tr. e coni. *ut id iis praemii d.* Utraque coniectura elegans est, sed non prorsus necessaria, quum genitivus a seq. *quod* pendere possit. V. *Kühner.* L. Gr. §. 111, 8. b) p. 193 sq. Cf. c. 48, 114: *hoc* ei *muneris* pro sua missione dedisse scribitur. II. 3, 9: *quod* datum est temporis nobis, in eo consumpsimus: ubi v. Adnotata.

114. *morlui sunt reperti*] Modo §. 113. pari vi: *mane inventos esse morluos.* Sic saepe variandae orationis caussa. Infra III. 10, 23: ut medici, caussa morbi *inventa*, curationem esse *inventam* putant; sic nos, caussa aegritudinis *reperta,* medendi facultatem *reperiemus.* Alias autem verbum *inveniendi* (= veniendi in aliquid) casus et fortuiti potius, quam consilii et contentionis (εὑρίσκειν), contra verbum *reperiendi* consilii studiique (ἀνευρίσκειν) notionem involutam habet. Cfr. *Wüstemanni* et *Georgis* Deutsch-Lat. Wörterb. v. *finden.* Cic. de Fin. V, 6: fons *reperiendus* est, in quo sint prima invitamenta naturae: quo *invento* cett.

Iudicavisse] Scil. mortem non ducendam esse in malis, sed summum bonum esse.

ut — divinaret] atque ita sciret quid homini optimum esset. *Praeter ceteros* h. e. ceterorum maxime. Optime *Moserus*: Locutionem *praeter ceteros* amat Cicero, sed nunquam ea ita utitur, ut sit i. q. ceteris exclusis, ne eo quidem loco, quo dixit *unus praeter c. adiuvisti* ad Qu. Fr. I. 1, 15. Ibi *unus* inservit tantummodo augendo superlativo.

Cap. XLVIII. 115. *in Cresphonte*] Sic

Nam nós decébat, coétus célebrantés, domúm
Lugére, ubí esset áliquis in lucem éditús,
Humánae vítae vária réputantés malá;
At, quí labóres mórte fínissét gravés,
Hunc ómni amícos laúde et laétitia éxsequí.*

Simile quiddam est in Consolatione Crantoris; ait enim, Terinaeum quendam Elysium, quum graviter filii mortem maereret, venisse in psychomantium quaerentem, quae fuisset tantae calamitatis caussa; huic in tabellis tres huiusmodi versiculos datos:

Ígnarís hominés in víta méntibus érrant:
Eúthynoús potitúr, fatórum múmine, léto.
Sic fuit útiliús finíri ipsíque, tibíque.

116. His et talibus auctoribus usi confirmant, caussam rebus a diis immortalibus iudicatam. Alcidamas quidem, rhetor antiquus in primis nobilis, scripsit etiam laudationem mortis, quae constat ex enu-

appellata est tragoedia Euripidis, cuius tragoediae nonnulla supersunt fragmenta, in quibus etiam ea leguntur, quae Cicero laudavit, his verbis expressa:

ἐχρῆν γὰρ ἡμᾶς σύλλογον ποιουμένους
τὸν φύντα θρηνεῖν, εἰς ὅσ' ἔρχεται κακά·
τὸν δ' αὖ θανόντα καὶ πόνων πεπαυμένον
χαίροντας εὐφημοῦντας ἐκπέμπειν δόμων.

coetus celebrantes] Frequenter convenientes, Graece σύλλογον ποιουμένους; Herodot. VII, 8. VIII, 83: σύλλογον ποιέειν. Virg. Aen. I. 739: „Et vos o coetum Tyrii celebrate frequentes." Similiter Tacit. Ann. IV. 59: convivium celebrare.

Hunc omni] Sic Or. e coni. *Davisii*, qui comp. Liv. X, 29: Fabius collegae funus *omni honore* laudibusque meritis celebrat. Vulgo *omnes;* alii *omnis*.

exsequi] Gr. ἐκπέμπειν; *exsequi* verbum proprium est de exsequiis, unde *exsequiarum* nomen, quod inde natum est, quod multi cadaver eius, qui efferebatur, sequebantur.

in Consolatione Crantoris] V. Indic. hist. v. *Crantor*.

versiculos] Graece apud Plutarch. Cons. ad Apoll. p. 109:

Ἥπου νήπιε Ἠλύσι' ἠλίθιοι φρένες ἀνδρῶν·
Εὐθύνοος κεῖται μοιριδίῳ θανάτῳ·
Οὐκ ἦν γὰρ ζώειν καλὸν αὐτῷ οὔτε γονεῦσιν.

116. *caussam rebus — iudicatam*] *Caussam* sc. mortem homini summum bonum esse, *rebus* h. e. rebus in factis positis (durch Thatsachen) a diis iudicatam esse. Tota haec enuntiatio e re iudiciali est explicanda. Primum *auctores* iudicii (*Gewährsmänner*) commemorantur; deinde *caussa iudicata* i. e. *res* aut *caussa* in iudiciis iam tractata, et quidem *rebus*, ἔργοις, πράγμασι, non modo rationibus argumentisve, sed factis.

Alcidamas quidem] Male vulgo *quidam*. Pronomen *quidam* cum seqq. v. *rhetor antiquus in primis nobilis* pugnat; contra nihil aptius est adverbio *quidem*, quod a Cicerone addi solet nominibus propriis, ut saepe explicari possit per *ut*, *velut*, *ut in exemplum afferam*, ita quidem, ut vim habeat argumentativam inserviatque sententiae prolatae exemplis illustrandae confirmandaeve. Supra c. 22, 51: Dicaearchus *quidem* et Aristoxenus — nullum omnino animum esse dixerunt. c. 33, 80: Aristoteles *quidem* ait. 34, 84: Callimachi *quidem* epigramma — est. II. 6, 17: Metrodorus *quidem*. c. 14, 34: Cretum *quidem* leges. III. 12, 27: Dionysius *quidem*. Plane eodem modo graecum γέ in exemplis afferendis ponitur.

in primis] Sallust. Cat. LX, 6: Manlius et Faesulanus *in primis* (i. e. inter fortissimos, inter primos pugnantium) *pugnantes* cadunt: ubi v. *Kritz*. p. 322. Id. Iug. VI, 1: leonem primus aut *in primis* ferire. XXVI, 3: Iugurtha *in primis* Adherbalem excruciatum necat. Adverbium *imprimis* scribendum est.

defuerunt — non defuit] V. ad III, 5, 11: cadere possit, non possit.

Clarae — mortes] Sic paullo post c. 49: optabiles *mortes* cum gloria, et

meratione humanorum malorum. Cui rationes eae, quae exquisitius a philosophis colliguntur, defuerunt, ubertas orationis non defuit. Clarae vero mortes, pro patria oppetitae, non solum gloriosae rhetoribus, sed etiam beatae videri solent. Repetunt ab Erechtheo, cuius etiam filiae cupide mortem expetiverunt pro vita civium; Codrum, qui se in medios immisit hostes veste famulari, ne posset agnosci, si esset ornatu regio, quod oraculum erat datum, si rex interfectus esset, victrices Athenas fore. Menoeceus non praetermittitur, qui * item oraculo edito largitus est patriae suum sanguinem. Iphigenia Aulide duci se immolandam iubet, *ut hostium eliciatur suo*. Veniunt inde ad propiora.

XLIX. Harmodius in ore et Aristogito, Lacedaemonius Leonidas, Thebanus Epaminondas viget. Nostros non norunt, quos enumerare magnum est; ita sunt multi, quibus videmus optabiles mortes fuisse cum gloria. 117. Quae quum ita sint, magna tamen

gr. θάνατοι, i. e. mortis genera. V. Adnotata in IV. 2, 3.

Codrum] Scil. laudant, commemorant, quod facile ex antecedenti *repetunt* elici potest. De locutione *repetere ab aliquo* aut *aliqua re* comp. de Or. I. 20, 91: quum repeteret usque a Corace. de Inv. II. 2, 6: veteres quidem scriptores artis usque a principe illo atque inventore Tisia repetitos. Divin. I. 1, 2: ut ab ultimis auctoritatem repetam.

Menoeceus] Tiresias vates Thebanis victoriam fore promiserat, si Menoeceus, Creontis filius, Marti victima factus esset. Cf. Indicem hist.

Aulide] i. e. *quum Aulide esset.*

ut hostium eliciatur suo] His verbis Cicero videtur respexisse poëtam aliquem; certe poëticum quendam colorem ea prae se ferunt.

Cap. XLIX. *in ore — viget*] Quum Cicero alias non simpliciter dicat *aliquis in ore est*, sed addat *omnibus, semper* vel simile quid, ut Legg. I. 2, 6: qui tibi *semper in ore est.* ad Att. VI, 3: tibi autem *valde solet in ore esse.* Fin. II. 23, 76: illa — *semper* tibi *in ore sunt.* ib. III. 11, 37: quem tu *in ore semper habes.* ib. IV. 28, 79. Lael. I, 2: qui tum *fere multis erat in ore*, verba *in ore* iungimus cum verbo *viget; in ore vigere* eleganter dictum est pro celebrari, praedicari. Cf. Xenoph. Commentar. II. 1, 33: μετὰ μνήμης τὸν ἀεὶ χρόνον ὑμνούμενοι θάλλουσι.

magnum est] H. e. difficile, operosum est. Sic pari modo apud Graecos saepe neutrum adiectivi usurpatur, ubi e nostrae linguae ratione exspectes pron. τὶ additum. V. nos ad Xenoph. Commentar. I. 2, 30. In eiusmodi dicendi formulis, quales sunt: *longum est, difficile est*, aliae, porro, *satis, par, rectum, iustum, idoneum, optimum, consentaneum, melius, aequius, rectius, satius est, — erat, — fuit, — fuerat* latini scriptores indicativum usurpant, ut hae sententiae *sine conditione, simpliciter* ponantur. Eadem ratio est in verbis: *posse* (V. ad II. 19, 45. III. 4, 7.); *debere* (III. 22, 54.), *oportet* (V. ad II. 13, 30.), *necesse est, decet;* denique in *participio futuri passivi*, in quo etiam necessitatis notio inest. Iam acquiescamus in nonnullis exemplis primi generis afferendis. Supra c. 8, 17: superbum id quidem *est.* c. 11, 23: Cuperem equidem utrumque, si posset; sed *est difficile* confundere. Offic. I. 9, 4: *Aequius — erat*, id voluntate fieri. Infra III. 1, 2: Quod si tales nos natura genuisset —: *haud erat sane* etc. IV. 31, 66: Atque *erat facile.* Quid futurum *erat* —, si — putassent? Sic Graeci dicunt, omissa particula ἄν, ἐξῆν, χρῆν, ἔδει, προσῆκε, καιρὸς ἦν, καλῶς εἶχε, μᾶλλον εἶχε, καιρόν, αἰσχρόν, εἰκὸς ἦν. In nostra lingua eiusmodi enuntiata conditionaliter per coniunctivum efferri solent. V. *Kühner.* L. Gr. §. 108, 3. p. 162 sq. ed. 2. et §. 154, 4. p. 418 sq. Rariora sunt exempla, in quibus coniunctivus legitur, ut II. 5, 14: magis *esset pudendum*, si in sententia permaneres. Sic *possem*, v. ad III. 4, 7.

optabiles mortes — cum gloria] i. e. mortes *gloriosas.* V. ad II. 3, 7: lectionem sine ulla delectatione.

117. *Quae quum ita sint — tamen*] H. e. quae quamvis ita sint, tamen. Sic

eloquentia est utendum atque ita velut superiore e loco concionandum, ut homines mortem vel optare incipiant, vel certe timere desistant. Nam si supremus ille dies non exstinctionem, sed commutationem affert loci; quid optabilius? sin autem perimit ac delet omnino, quid melius, quam in mediis vitae laboribus obdormiscere et ita conniventem somno consopiri sempiterno? Quod si fiat, melior Ennii, quam Solonis oratio. Hic enim noster:

Némo mé lacrumís decorét, inquit, *nec fúnera flétu*
Fáxit!

At vero ille sapiens:

Mórs mea né careát lacrumís, linquámus amícis
Maérorem, út celebrént fúnera cúm gemitú.

118. Nos vero, si quid tale acciderit, ut a deo denuntiatum videatur, ut exeamus e vita, laeti et agentes gratias pareamus emittique nos e custodia et levari vinclis arbitremur, ut aut in aeternam et plane in nostram domum remigremus, aut omni sensu molestiaque careamus; sin autem nihil denuntiabitur, eo tamen simus animo, ut horribilem illum diem aliis, nobis faustum putemus nihilque in malis ducamus, quod sit vel a diis immortalibus, vel a natura, parente omnium, constitutum. Non enim temere nec fortuito sati et creati

saepe *quum* cum coniunctivo ponitur, etiam sine sequenti *tamen*, ut V. 20, 58. V. *Bremium* ad Corn. Nep. Aristid. III, 1: *quum* tantis rebus praefuisset, in tanta paupertate decessit, ut, qui efferretur, vix reliquerit. Cf. *Kühner*. L. Gr. §. 149, 9. p. 406 sq. ed. 2.

velut superiore e loco] H. e. veluti e tribunali. V. *Ernestii* Clav. Cicer. v. *superior*.

melior Ennii, quam Solonis oratio] de Senect. c. 20: Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum et lamentis vacare. Sed haud scio an melius Ennius: Nemo me lacrimis etc. Paullo post *hic* referendum est ad Ennium, *ille* ad Solonem. In oppositione enim saepe *hic* non propiorem, sed maiorem aut potiorem rem, i. e. eam, de qua potissimum agitur, *ille* non remotiorem, sed inferiorem aut minorem respicit. V. nos in Gr. L. §. 123. Not. 3. p. 268. ed. 2.

Nemo me cett.] Vid. c. 15, 34.

Mors mea ne careat] Graeca leguntur apud Plutarch. Compar. Sol. c. Poplicol. c. 1. T. I. p. 109.

Μηδέ μοι ἄκλαυστος θάνατος μόλοι, ἀλλὰ φίλοισι
Ποιήσαιμι θανὼν ἄλγεα καὶ στοναχάς.

118. *ut a deo — ut exeamus — ut aut*] Saepius enuntiatio per *ut* inducta apta est ex enuntiatione, quae ab eadem coniunctione *ut* orditur.

horribilem illum d. a., n. f.] De hac verborum collocatione v. ad II. 4, 11.

nihilque in malis ducamus — sempiternum] De hac huius epilogi parte licebit addere, quae observavit *Fr. H. Kernius* in introductione ad hos libros p. 40, cuius verba haec sunt: „Merkwürdig ist es, dass gerade in diesem Epilog (cap. 49.) Cicero noch auf den Hauptgrund stiess, aber nur wie im Vorbeigehen und ohne die ganze Wichtigkeit desselben zu ahnen, auf den Grund, der den Schlussstein aller Beweise macht und ohne welchen alle Beweise ihrer Bekräftigung entbehren; es ist der Grund: Wenn die Menschen ihren Ursprung der *Gottheit* danken, die Gottheit aber nichts thut, ohne dass sie zugleich ihre heilige Liebe und Weisheit offenbarte, so muss man vernünftiger Weise annehmen, dass sie, die Menschen schaffend, diese für ein ewiges Leben bestimmte; weil ja sonst, falls die Menschen im Tode aufhörten, die Gottheit ihre eigenen Zwecke aufhübe: was undenkbar ist.“

fortuito] Vocabula *fortuitus* et *gratuitus* producta paenultima pronuntianda

sumus; sed profecto fuit quaedam vis, quae generi consuleret humano nec id gigneret aut aleret, quod, quum exanclavisset omnes labores, tum incideret in mortis malum sempiternum. Portum potius paratum nobis et perfugium putemus! 119. Quo utinam velis passis pervehi liceat! Sin reflantibus ventis reiiciemur, tamen eodem paullo tardius referamur necesse est. Quod autem omnibus necesse est, idne miserum esse uni potest? — Habes epilogum, ne quid praetermissum aut relictum putes. *A.* Ego vero; et quidem fecit etiam iste me epilogus firmiorem. *M.* Optime, inquam. Sed nunc quidem valetudini tribuamus aliquid; cras autem et quot dies erimus in Tusculano, agamus haec et ea potissimum, quae levationem habeant aegritudinum, formidinum, cupiditatum: qui omni e philosophia est fructus uberrimus.

sunt, uti apud Hor. C. II. 15, 17. *fortuītum* legitur. In hexametro τρισυλλάβως (*fortvītus, gratvītus*) pronuntianda sunt.

exanclavisset] V. Adnot. in c. 35, 86.

119. *Ego vero*] V. Adn. in c. 11, 24: Me *vero* delectat.

M. TULLII CICERONIS
TUSCULANARUM DISPUTATIONUM

AD

M. BRUTUM

LIBER SECUNDUS.

I. 1. Neoptolemus quidem apud Ennium *philosophari sibi* ait *necesse esse, sed paucis; nam omnino haud placere.* Ego autem, Brute, necesse mihi quidem esse arbitror philosophari; nam quid possum, praesertim nihil agens, agere melius? sed non paucis, ut ille. Difficile est enim in philosophia pauca esse ei nota, cui non sint aut pleraque, aut omnia. Nam nec pauca nisi e multis eligi possunt, nec, qui pauca perceperit, non idem reliqua eodem studio persequetur. 2. Sed tamen in vita occupata atque, ut Neoptolemi tum erat, militari pauca ipsa multum saepe prosunt et ferunt fructus, si non tantos, quanti ex universa philosophia percipi possunt, tamen eos, quibus aliqua ex parte interdum aut cupiditate, aut aegritudine, aut metu liberemur. Velut ex ea disputatione, quae mihi nuper habita est in Tusculano, magna videbatur mortis effecta contemptio,

Cap. I. 1. *philosophari*] Gellius N. A. V. 15: Ennianum Neoptolemum probabamus, qui profecto ita ait: *Philosophandum est paucis; nam omnino haud placet.* — De negatione *haud* v. nos in Gramm. L. §. 133. C) b) p. 330. ed. 2.

e multis eligi] *Heusingerus* ad Corn. Nep. Agesil. I. 3: „*deligitur*, qui ex pluribus, sed idoneis; *eligitur*, qui ex promiscua multitudine legitur.“ Cf. *Bremium* ad Pelop. II, 2. p. 233. et *Kritzium* ad Sall. Cat. VI, 6.

2. *mihi — habita*] Apud Ciceronem rarior constructio. Recte docet *Kritzius* ad Sall. Iug. XLVI, 3., ubivis propriam dativi potestatem, quem *commodi* vocant, ita valere, ut is casus nullo negotio a verbo repeti possit, modo teneas, multorum verborum passivam formam intransitivam aut reflexivam sententiam habere, ut h. l. *mihi habita est* idem fere sit, quod *mihi fuit.* Praepositio *ab* c. abl. passivo adiuncta nihil aliud nisi auctorem actionis significat; dativus autem auctorem simul tanquam eum ponit, ad quem actio redundet. Compares modo: *aliquid a m e probatur* cum: *aliquid m i h i probatur* (quod idem fere est, quod *aliquid mihi placet*). Sic apud Tullium leguntur: *mihi aliquid cognitum, auditum, compertum, persuasum, quaesitum, susceptum, institutum* (infra c. 4, 10: ubi v. Adnotata), *consideratum, provisum, praecautum, consultum, deliberatum, elaboratum, cogitatum* (infra III. 14, 30.), *concupitum* (IV. 15, 33.), *inventum, evigilatum, pertractatum, ignoratum, notatum, perceptum, laudatum, captum, coe-*

quae non minimum valet ad animum metu liberandum. Nam qui id, quod vitari non potest, metuit, is vivere animo quieto nullo modo potest: sed qui, non modo quia necesse est mori, verum etiam quia nihil habet mors, quod sit horrendum, mortem non timet, magnum is sibi praesidium ad beatam vitam comparat; 3. quanquam non sumus ignari, multos studiose contra esse dicturos: quod vitare nullo modo potuimus, nisi nihil omnino scriberemus. Etenim si orationes, quas nos multitudinis iudicio probari volebamus; (popularis est enim illa facultas, et effectus eloquentiae est audientium approbatio;) sed si reperiebantur nonnulli, qui nihil laudarent, nisi quod se imitari posse confiderent, quemque sperandi sibi, eundem bene dicendi finem proponerent et, quum obruerentur copia sententiarum atque verborum, ieiunitatem et famem se malle, quam ubertatem et copiam dicerent: unde

plum est. Multo rariora sunt apud Ciceronem exempla in *simplicibus* verbi formis, ut Off. III. 9, 38: honesta enim *bonis viris*, non occulta *quaeruntur*, porro apud eundem *quaeritur*, *acquiritur*, *legitur*, *videtur*, *quaerebatur*, *negligebatur alicui aliquid*. Cf. *Kühner*. L. Gr. §. 114. d) p. 217. ed. 2. In graeca lingua haec constructio creberrima. Herod. VI, 123: ὥς μοι πρότερον δεδήλωται.

comparat] H. e. sibi comparat et comparatum habet. Sic saepius praesens significat rem, quae e praeterito tempore in praesens pertinet. V. nos in Gr. L. §. 107. Not. 2. p. 153. ed. 2.

3. *Etenim, si orationes*] Oratio est ἀνακόλουθος, h. e. verborum consecutioni ante parenthesin inchoatae non accommodata est sequentis orationis structura: quae sic debebat esse conformata: Etenim, si orationes — non probatae sunt a nonnullis, qui nihil laudarent — —: quid futurum putamus, quum — videamus? Recte monet *Goerenz*. ad Fin. II. 33, 107. p. 283: „Ne autem eiusmodi anacolutha ex memoriae lapsu putes: consulto admittuntur, ne post longiorem maxime parenthesin constructio nimis ad amussim facta videatur.“ Apprime cogitemus, in dialogis, in quibus oratio minus adstricta esse solet rhetoricae legibus, et gratam esse illam negligentiam, et maguam saepe vim habere ad augendum sermonis vigorem, et multum conferre ad adiuvandam orationis perspicuitatem, maxime in longioribus periodis, in quibus difficile est totam sententiarum complexionem tenere et uno quasi oculorum obtutu contueri. Quid? si Ciceronem, summum romani sermonis artificem, etiam in minoris ambitus (infra III. 8, 16.) enuntiatis isti negligentiae indulsisse videmus, putabimusne talia invito ei ex incuria quadam atque incogitantia excidisse? Cf. infra V. 19, 54. 22, 63. Ibid. c. 15, 45. II. 7, 17. ubi v. Adnot. III. 8, 16. Cf. Adnotata in I. 13, 30. Sententia autem huius implicatae enuntiationis haec est: Si orationes nostrae, in quibus, si non aliorum, saltem populi assensu et laude fruebamur, nonnullis probatae non sunt: quanto plures adversarios in philosophiae studio experiemur, in quo sperare non possumus, fore, ut populus nobis opituletur et approbatione sua contra hominum invidiam nos defendat.

sed si reperiebantur] *Sed* inservit sententiae ante parenthesin inchoatae revocandae, et quidem saepe ita, ut antecedentia corrigantur. Cf. V. 19, 54. II. 14, 32.

quemque sperandi sibi] Sententia est: qui summam atque perfectissimam eloquentiam non aliam proponerent, nisi quam ipsi se attingere posse sperarent. *Finis* saepe dicitur, quod in quaque re summum est ac perfectissimum, ut h. l. *finis sperandi* est summum, quod quis sperare potest aut sperat; *finis dicendi* est summum eloquentiae; hinc *finis bonorum et malorum* dicitur pro summo bono et malo. Cf. *Ernestii* Clav. Ciceron. h. v. De sententia cf. Or. 7: Nunc tantum quisque laudat, quantum se sperat posse imitari.

unde] „ex quibus principiis (sc. genus dicendi esse debere humile, demissum, nil nisi incorruptam naturam spirans). Quae quidem principia perverse intelligebantur ab adversariis, qui ieiunitatem et ariditatem quandam, omnem ornatum

erat exortum genus Atticorum, iis ipsis, qui id sequi se profitebantur, ignotum; qui iam conticuerunt paene ab ipso foro irrisi: 4. quid futurum putamus, quum adiutore populo, quo utebamur antea, nunc minime nos uti posse videamus? Est enim philosophia paucis contenta iudicibus, multitudinem consulto ipsa fugiens, eique ipsi et suspecta, et invisa, ut vel, si quis universam velit vituperare, secundo id populo facere possit, vel, si in eam, quam nos maxime sequimur, conetur invadere, magna habere possit auxilia a reliquorum philosophorum disciplinis.

II. Nos autem universae philosophiae vituperatoribus respondimus in Hortensio; pro Academia autem quae dicenda essent, satis accurate in Academicis quattuor libris explicata arbitramur; sed tamen tantum abest, ut scribi contra nos nolimus, ut id etiam maxime optemus. In ipsa enim Graecia philosophia tanto in honore nunquam fuisset, nisi doctissimorum contentionibus dissensionibusque viguisset. 5. Quamobrem hortor omnes, qui facere id possunt, ut huius quoque generis laudem iam languenti Graeciae eripiant et perferant in hanc urbem, sicut reliquas omnes, quae quidem erant expetendae, studio atque industria sua maiores nostri transtulerunt.

et elegantiam orationis sedulo fugientem ac respuentem, verum Atticismum putabant." *Neidius.*

genus Atticorum] Tria apud veteres censebantur dicendi genera, *Asiaticum, Atticum, Rhodium.* Genus *Asiaticum* sententiarum granditate et maiestate verborum, maxima omnino ubertate, copia, tumore adeo et affectatione insigne erat; *Atticum* contra simplex erat, tenuitatem quandam ac ieiunitatem sectans, subtili et pressa oratione limatum, omni dicendi festivitate ac lepore verborumque venerибus abstinens; *Rhodium* denique medium tenebat inter Asianorum abundantiam et Atticorum tenuitatem.

iis ipsis — ignotum] quum, attico genere dicendi se gaudere dicentes, ieiunitatem Atticorum imitarentur, eorum vim ac robur ne intelligerent quidem.

conticuerunt] Sic recte optimi libri pro vulg. *conticuere:* quae forma apud Ciceronem valde dubia est. Cf. infra V. 37, 107., ubi etiam meliores libri formam *reverterunt* praeferunt. V. nos in Gr. L. §. 52, 2. p. 71. ed. 2.

4. *secundo populo*] H. e. favente et probante populo. Sic Horat. Ep. I. 10, 9: rumore *secundo:* ubi v. *Doering.*

in eam] Disciplinam academicam.

Cap. II. *in Hortensio*] Quae de hoc libro dicenda sunt, diximus in libro dicto *de Ciceronis in philosophiam meritis* p. 51. De *Academicis libris* disputavimus eodem loco p. 51 sq.

5. *laudem*] *Laus* saepe significat rem laudatam vel laudabilem. Sic paullo post *oratorum laus* est ars dicendi laude digna. Sic infra 9, 22: Nec quisquam e nostris spolia cepit *laudibus.*

ita — venit ad summum, ut] Vocula *ita* non ad verba *ducta ab humili*, sed tantum ad seq. *ut* referenda est. De illo *ita* v. nos in Gr. L. §. 142. Not. 14. p. 374. ed. 2.

senescat] Verbum *senescendi* vel *consenescendi* eleganti metaphora dicitur de rebus, quae prius summo studio ab hominibus cultae et perfectae omnem vim atque vigorem amittunt. Sic de Orat. II. 2, 7: ut laudem eorum, iam prope *senescentem*, quantum ego possem, ab oblivione hominum atque a silentio vindicarem. Cf. *Bremium* ad Corn. Nep. Alcib. V, 3. p. 111. et *Kritzium* ad Sall. Cat. XX, 10. Sic Graeci, ut Thucyd. VI, 18: πάντων τὴν ἐπιστήμην ἐγγηράσεσθαι.

phil. nascatur] Coniunctivus *nascatur* pendet a praecedenti *ut iam*, quasi sic sit: Atque oratorum quidem laus ita venit ad summum, ut iam senescat brevique tempore ad nihilum ventura videatur; contra fit, ut eodem tempore philosophia nascatur, eamque latino ore lo-

Atque oratorum quidem laus ita, ducta ab humili, venit ad summum, ut iam, quod natura fert in omnibus fere rebus, senescat brevique tempore ad nihilum ventura videatur; philosophia nascatur Latinis quidem litteris ex his temporibus, eamque nos adiuvemus nosque ipsos redargui refellique patiamur. Quod ii ferunt animo iniquo, qui certis quibusdam destinatisque sententiis quasi addicti et consecrati sunt eaque necessitate constricti, ut etiam, quae non probare soleant, ea cogantur constantiae caussa defendere; nos, qui sequimur probabilia nec ultra quam id, quod veri simile occurrit, progredi possumus, et refellere sine pertinacia, et refelli sine iracundia parati sumus. 6. Quod si haec studia traducta erunt ad nostros, ne bibliothecis quidem Graecis egebimus, in quibus multitudo infinita librorum propter eorum est multitudinem, qui scripserunt; eadem enim dicuntur a multis: ex quo libris omnia referserunt. Quod accidet etiam nostris, si ad haec studia plures confluxerint. Sed eos, si possumus, excitemus, qui liberaliter eruditi adhibita etiam disserendi elegantia ratione et via philosophantur.

III. 7. Est enim quoddam genus eorum, qui se philosophos appellari volunt, quorum dicuntur esse Latini sane multi libri, quos non con-

quentem nos disputationibus de philosophia latina lingua conscriptis adiuvemus, et quidem ita, ut academicam philosophandi rationem ineamus, quae ad veritatem inveniendam optima censenda est. Neque vero offensioni potest esse ἀσύνδετον, quo vis contrariorum magis intenditur. Cf. nos in Gr. L. §. 138ᵇ, 2. b) p. 353. ed. 2.

nos ipsos redargui — parati sumus] V. quae de academicae dubitationis quam secutus est Cicero ratione exposuimus in libro d. p. 68 — 71.

addicti et consecrati] Prius vocabulum ductum est ab iis, qui, quum solvendo non essent, alteri *addicebantur* i. e. tradebantur, sicut in emptione et venditione res, quae venit, *addicitur;* hinc *addictus, destinatus* et *traditus*, ut *morti, supplicio addictus.* Horat. Ep. I. 1, 14: Nullius *addictus* iurare in verba magistri. C. pro Mil. 21, 56: vitam suam quam maximis praemiis propositam et paene *addictam* sciebat. *Consecratus* est *devotus, obnoxius;* cf. formulam devotionis, quae a Macrobio Saturn. III, c. 9. p. 27. ed. Bip. refertur: Exercitumque hostium, urbes agrosque, capita aetatesque eorum *devotas consecratasque* habeatis.

constantiae caussa] Nomina *constantia, constare, constanter* proprie dicuntur de philosophis, quum nihil decernunt, quod alteri decreto suo non consentiat, quum omnia inter se sunt apta et connexa: quod nos dicimus: *Konsequenz, konsequent.* V. *Ernestii* Clav. Cicer. v. *constantia.* Cf. supra I. 5, 9.

nec ultra quam id, quod veri simile occurrit, progredi possumus] H. e. nec ultra, quam ad id, quod v. s. occurrit, progredi possumus. Verba *id quod v. s. occurrit* quasi nominis vices sustinent; hinc indicativus.

6. *liberaliter eruditi*] Infra c. 11, 27: nos, docti scilicet a Graecia, haec (sc. quae Graeci poëtae scripserunt) et a pueritia legimus, et discimus: *hanc eruditionem liberalem et doctrinam putamus. Kernius* vertit: *freisinnig*, h. e. id, quod decet hominem liberum.

ratione et via] Nobis: methodisch *Ratio et via* idem significat, quod graecum μέθοδος. Sic graece ὁδός ap. Platon. et Aristot. pro μέθοδος. Cicer. de Finib. I. 9, 29: ut ratione et via procedat oratio. Ac semper fere eandem Cicero positionem observat. de Fin. III. 5, 18: ratione constitutum et via. de Orat. I. 25, 113: rationem dicendi et viam. *Via quadam et ratione* multo rarius dicit Cicero. Sic nobis *Art u. Weise*, non *Weise u. Art.* De v. *elegantiae* v. Adnotata ad I. 23, 55.

Cap. III. 7. *quorum — multi libri*]

temno equidem, quippe quos nunquam legerim; sed quia profitentur ipsi illi, qui eos scribunt, se neque distincte, neque distribute, neque eleganter, neque ornate scribere, lectionem sine ulla delectatione negligo. Quid enim dicant et quid sentiant ii, qui sunt ab ea disciplina, nemo mediocriter quidem doctus ignorat. Quamobrem quoniam, quemadmodum dicant, ipsi non laborant; cur legendi sint, nisi ipsi inter se, qui idem sentiunt, non intelligo. 8. Nam, ut Platonem reliquosque Socraticos et deinceps eos, qui ab his profecti sunt, legunt omnes, etiam qui illa aut non approbant, aut non studiosissime consectantur; Epicurum autem et Metrodorum non fere praeter suos quisquam in manus sumit: sic hos Latinos ii soli legunt, qui illa recte dici putant. Nobis autem videtur, quicquid litteris mandetur, id commendari omnium eruditorum lectioni decere. Nec, si id ipsi minus consequi possumus, idcirco minus id ita faciendum esse sentimus. 9. Itaque mihi semper Peripateticorum Academiaeque consuetudo de omnibus rebus in contrarias partes disserendi non ob eam caussam solum placuit, quod aliter non posset, quid in quaque re veri simile esset, inveniri, sed etiam quod esset ea maxima dicendi exercitatio: qua princeps usus est Aristoteles, deinde eum qui secuti sunt. Nostra autem memoria Philo, quem nos frequenter audivimus, instituit alio tempore rhetorum

Eosdem philosophos iam supra I. 3, 6. exagitavit: ubi cf. Adnotata. De repetito sine *et* relativo v. ad I. 25, 61.

distribute] H. e. adhibita generum in formas distributione.

lectionem sine ulla delectatione] Quum aliae praepositiones, tum maxime *sine* et *cum* cum substantivo coniunctae adiectivorum vices sustinent, pr. Planc. V, 12: Manlium non solum ignobilem, verum *sine virtute*, *sine ingenio*. ad Att. I, 18: ignavus et *sine animo* miles. pr. Quinct. 9: *sine iniuria* potentiam. Infra V. 16, 48: vir igitur temperatus, constans, *sine metu*, *sine aegritudine*, *sine alacritate ulla*, *sine libidine* nonne beatus? Praepos. *cum:* supra I. 49, 116: quibus videmus optabiles mortes fuisse *cum gloria* (i. e. gloriosas). Off. I. 8, 25: vitae cultus *cum elegantia* et *copia*. 13, 40: interitum *cum scelere*. V. nos in Gramm. Lat. §. 109. Not 10. p. 177 sq. ed. 2.

qui sunt ab ea disciplina] Sic Fin. IV. 3, 7: *ab eo* (Zenone) qui sunt. pro Mur. 36, 63: nostri *illi a Platone* et *Aristotele* aiunt. de Orat. II. 38, 160: Erat enim ab isto Aristotele. Cf. nos supra ad I. 30, 74: et a Graecis. Sic Graeci dicunt οἱ ἀπὸ Πλάτωνος, ἀπὸ τῆς Ἀκαδημίας, asseclae Platonis, Academiae. V. nos in Graec. Gramm. schol. §. 288, 1.

nemo mediocriter quidem doctus] *Lambinus* e coniectura dedit: *nemo ne mediocriter quidem doctus;* sed fortasse vulgata ita defendi potest, ut *quidem* pro *saltem* accipiatur: nemo, qui mediocriter saltem doctus est. Alias legitur *mediocriter doctus*.

8. *qui illa — non approbant*] Scil. quae ab iis dicta sunt.

nec, si id] H. e. nec, si id nos ipsi minus consequi possumus, ut scripta nostra omnibus probentur.

9. *de omnibus rebus in contrarias partes disserendi*] V. nos in libro d. *de Cicer. in ph. mer.* p. 71 sqq., dein de *Aristotele* C. de Or. I. I. 21, 80. de Fin. V. 4, 10. de *Philone* nos l. d. p. 36.

eum qui] V. Adnotata in c. 4, 12.

quod temporis] Sic de Senect. c. XIX: *quod* cuique *temporis* ad vivendum datur. de Offic. I. 6, 19: *quod — operae curaeque.*

in eo consumpsimus] Scil. ut alio tempore rhetorum praecepta traderem, alio philosophorum.

praecepta tradere, alio philosophorum. Ad quam nos consuetudinem a familiaribus nostris adducti in Tusculano, quod datum est temporis nobis, in eo consumpsimus. Itaque quum ante meridiem dictioni operam dedissemus, sicut pridie feceramus, post meridiem in Academiam descendimus. In qua disputationem habitam non quasi narrantes exponimus, sed eisdem fere verbis, ut actum disputatumque est.

IV. 10. Est igitur ambulantibus ad hunc modum sermo ille nobis institutus et a tali quodam ductus exordio: *A.* Dici non potest, quam sim hesterna disputatione tua delectatus vel potius adiutus. Etsi enim mihi sum conscius, nunquam me nimis vitae cupidum fuisse; tamen interdum obiiciebatur animo *meo metus quidam et dolor, cogitantis, fore aliquando finem huius lucis et amissionem omnium vitae commodorum. Hoc genere molestiae sic, mihi crede, sum liberatus, ut nihil minus curandum putem. 11. *M.* Minime mirum id quidem. Nam efficit hoc philosophia: medetur animis, inanes sollicitudines detrahit, cupiditatibus liberat, pellit timores. Sed haec eius vis non idem potest apud omnes; tum valet multum, quum est idoneam complexa naturam. *Fortes* enim non modo *Fortuna adiuvat*, ut est in vetere proverbio, sed multo magis ratio, quae quibusdam quasi praeceptis confirmat vim fortitudinis. Te na-

dictioni] H. e. *declamationi.*

in Academiam] V. Indic. histor.

non quasi narrantes] V. supra I. 4, 8.

Cap. IV. 10. *Est — sermo ille nobis institutus*] V. ad c. 1, 2: *mihi — habita.*

quam sim — delectatus] Infra c. 12, 28: intelliges, *quam sit* obsistendum dolori V. 12, 35: quum ignorem, *quam sit* doctus, quam vir bonus. Haec est legitima apud Ciceronem collocatio coniunctivi praesentis verbi *esse* in oratione obliqua post particulam *quam.* At infra IV. 7, 14: *quam* in nostra *sint* potestate pro: quam sint in nostra pot., quo magis *nostra* efferatur.

adiutus] Timore mortis liberatus et sic animo confirmatus.

obiiciebatur] *Obiicere* interdum ponitur pro *iniicere*, uti Cicer. pro Sext. Amer. XIV, 40: Quae res igitur tantum istum furorem Sex. Roscio *obiecit?* ubi v. *Doering.* p. 40.; nostro tamen loco idem fere valere videtur, quod *offerri*, nisi quod illud verbum rem multo gravius exprimit.

cogitantis] Vulgo *cogitanti:* quod si Cicero scripsit, sine dubio ad ipsum animum retulit. Sed quum non solum multi codd., sed etiam praestantissimi mordicus teneant *cogitantis*, non dubitavi genitivum recipere, ita tamen, ut inter *animo* et *metus* pronomen *meo* adderem. V. nos in Gr. L. §. 109, 8. p. 179 sq. ed. 2.

mihi crede] V. Adn. in I. 31, 75.

11. *medetur — timores*] Attende ad artificiosam verborum collocationem, quam grammatici χιασμὸν appellant. Supra I. 49, 118: horribilem illum diem aliis, nobis faustum putemus. Cf. I. 3, 5. extr. II. 25, 59. III. 29, 72. IV. 1, 1. 30, 64. 31, 66. bis. Cf. nos in Gr. L. §. 167, 8.

idem potest — valet multum] Saepe apud Ciceronem verba *posse* et *valere* eadem vi iuncta reperiuntur. Ceterum verbum *valendi*, nisi apud poëtas, Columellam Curtiumque, non coniungitur cum infinitivo. Curt. X, 5: res secundae valent commutare naturam.

quum est idoneam complexa naturam] Sententia: philosophia tum valet multum, quum consecuta est hominem, qui idoneus sit ei (*philosophiae*) percipiendae.

Fortes — Fortuna adiuvat] Virg. Aen. X, 284: Audentes Fortuna iuvat.

quibusdam quasi praeceptis] Sic supra I. 12, 27: *quandam quasi* migrationem.

tura excelsum quendam videlicet et altum et humana despicientem genuit; itaque facile in animo forti contra mortem habita insedit oratio. Sed haec eadem num censes apud eos ipsos valere, nisi admodum paucos, a quibus inventa, disputata, conscripta sunt? Quotus enim quisque philosophorum invenitur, qui sit ita moratus, ita animo ac vita constitutus, ut ratio postulat? qui disciplinam suam non ostentationem scientiae, sed legem vitae putet? qui obtemperet ipse sibi et decretis suis pareat? 12. Videre licet alios tanta levitate et iactatione, ut iis fuerit non didicisse melius, alios pecuniae cupidos, gloriae nonnullos, multos libidinum servos, ut cum eorum vita mirabiliter pugnet oratio: quod quidem mihi videtur esse turpissimum. Ut enim, si grammaticum se professus quispiam barbare loquatur, aut si absurde canat is, qui se haberi velit musicum, hoc turpior sit,

Alias fere vocula *quasi* praemittitur pronomini *quidam*. Sic infra II. 26, 64: amplitudinem animi et *quasi quandam* exaggerat. III. 11, 25: *quasi quasdam* furias. IV. 11, 24: *quasi quaedam* Socratica medicina. Cf. *Stürenburg.* ad or. pro Arch. p. 30 sq., qui primum observavit, apud Ciceronem semel tantum legi *et quidam quasi* (Part. orat. IX, 31.), alias semper *et quasi quidam;* tum nullo loco inveniri *atque* (*ac*) *quasi quidam*, neque omnino *atque* (*ac*) *quasi*, neque *atque* (*ac*) *tanquam*, sed semper *et quasi*, *et tanquam;* cuius rei caussam positam esse in diversa vi particularum *atque* (*ac*) et *et*.

excelsum quendam] H. e. excelsum hominem, ut gr. γενναῖόν τινα. Fin. II. 14, 46: altum quiddam et excelsum. Quum vero substantivo vel soli vel cum adiectivo coniuncto pronomen *quidam* additur, tum hoc pronomine indicatur aliquid eximium sive in bonam, sive in malam partem. Is qui loquitur rei magnitudinem vel nescit, vel nescire se fingit. Eadem vis est graeci pronominis indefiniti τίς. V. nos in Gr. Gramm. T. II. §. 633, 4. p. 331. Laelius IX. 2: admirabilis quaedam exardescit benevolentiae magnitudo. Infra IV. 28, 61: Constantem enim quendam volumus, sedatum, gravem, humana omnia prementem, illum esse, quem magnanimum et fortem virum dicimus. V. 10, 31: quae sunt magni cuiusdam et alti viri. Sic dr. praeclara quaedam res, singularis quaedam res. Acad. II, 1: incredibilis quaedam ingenii magnitudo —; habuit enim divinam quandam memoriam rerum. Infra III. 2, 3: quasi maximus quidam magister, populus (h. e. magister quem nescio quam magni faciamus). 26, 63: propter animi acerbitatem quandam. Cf. *Kühner.* L. Gr. §. 124. Not. 6. p. 276. ed. 2. Comparari potest cum illo *nescio quid praeclarum* pro Arch. 7.

videlicet] Videre licet, manifesto. V. ad I. 21, 48. et II. 11, 27.

in animo forti — insedit oratio] pro Corn. Balb. I, 4: in animis omnium penitus insedit oratio. ad Att. I. 11: habet quiddam profecto, quod magis in animo eius insederit.

quotus quisque philosophorum] Proprie: *der wie vielste jedesmal*, h. e. quam pauci. Sic N. D. I, 28: Quotus enim quisque formosus est? — *ita moratus.* Acad. I, 9: Theophrastus autem, vir et oratione suavis et ita moratus, ut prae se probitatem quandam et ingenuitatem ferat. De v. *constitutus* conf. pro Sestio 65: bene natura constituti viri. Lael. 13: animi bene constituti.

decretis] *Decreta* philosophorum sunt Ciceroni Graecorum δόγματα. Acad. II. 9, 27: (sapientia) quae neque de se ipsa dubitare debet, neque de suis *decretis*, quae philosophi vocant δόγματα. Etiam verbum *decernendi* usurpatur de sententia, quam sequuntur philosophi, ut infra c. 6, 16: si id summum malum esse *decreverit.*

12. *levitate et iactatione*] Talia explicari solent per figuram, quae dicitur ἓν διὰ δυοῖν, ut haec verba accipienda sint pro *levi iactatione.* At parum proficimus hac interpretandi ratione. Nam et in hoc, et in ceteris huic similibus exemplis utrumque vocabulum suam obtinet ac propriam vim; sed observandum est, saepe duo vocabula iungi, quorum alterum universam rei notionem significat, alterum ei accuratius explicandae vel clarius illustrandae inservit, sive

quod in eo ipso peccet, cuius profitetur scientiam; sic philosophus in vitae ratione peccans hoc turpior est, quod in officio, cuius magister esse vult, labitur artemque vitae professus delinquit in vita.

V. *A.* Nonne verendum est igitur, si est ita ut dicis, ne philosophiam falsa gloria exornes? Quod est enim maius argumentum, nihil eam prodesse, quam quosdam perfectos philosophos turpiter vivere? 13. *M.* Nullum vero id quidem argumentum est. Nam ut agri non omnes frugiferi sunt, qui coluntur, falsumque illud *Accii:

Probae étsi in segetem súnt deteriorém datae
Frugés, tamen ipsae suápte natura énitent;

sic animi non omnes culti fructum ferunt. Atque, ut in eodem simili verser, ut ager, quamvis fertilis, sine cultura fructuosus esse non potest; sic sine doctrina animus; ita est utraque res sine altera

hoc, sive illo praecedente. Sic h. l. primo ponitur *levitas*, quae universam rei notionem complectitur, dein *iactatio*, quae quasi pars quaedam est levitatis. Supra I. 25, 62: *varietas et natura sonorum* non est varia natura sonorum, sed: *die Mannigfaltigkeit und natürliche Beschaffenheit der Töne*, ubi universae notionis verbum postpositum est. Sed III. 16, 35. *longuinquitas et dies* per hanc figuram gravius dictum videtur pro *longinquo tempore*.

pugnet oratio] Similiter Fin. II. 25. extr. Ita enim vivunt quidam, ut eorum vita refellatur oratio. Vocabulum *oratio* ultimam sedem occupat, quia in eo maxima vis posita est. V. nos in Gr. L. §. 167, 1. p. 466 sq. ed. 2.

absurde canat] *Absurde* et *absurdus* dicuntur ea, quae sibi ipsa non satis conveniunt. Proprie dicitur de sono, ut *absurde canere, sonus absurdus, vox extra modum absona et absurda*, ut de Orat. III. 11, 41. (Nos dicimus *unharmonisch*.) *Absurde canere*, graeco respondet πλημμελεῖν.

qui se haberi velit] Coniunctivus h. l. positus est, quia tota sententia ὑποθετικῶς expressa est, paullo post *cuius magister esse vult* indicativus locum habet, quia sententia simpliciter, sine ulla conditione ponitur.

Cap. V. *est igitur, si est*] Saepius idem verbum, uno vel paucis interiectis vocabulis, recurrit. V. Adnot. in I. 22, 52: *esset — esset*.

perfectos philosophos] de Divin. II. 72, 150: „Nisi somniorum patrocinium philosophi suscepissent, nec ii quidem concetmptissimi, sed in primis acuti, et consequentia et repugnantia videntes, qui prope iam *absoluti* et *perfecti* putantur.“ *Perfecti* igitur philosophi appellantur ii, qui in arte sua principes, primarii sunt.

13. *Nullum vero*] De *vero* affirmativo v. Adnotata in I. 11, 24.

falsumque illud Accii: Probae] In MSStis haec habetur lectio: *falsumque illud ac improbe*, Etsi in segetem. Locum misere deturpatum palmaria emendatione persanavit *Muretus*, eum e MS. suo, in quo habebatur *falsumque illud at improbae*, corrigens: *falsumque illud Attii* (v. *Accii*, v. *Acci*), *Probae*, ut nunc legitur. Vos autem, acutiores adolescentes, monitos volo, ut hanc elegantissimam et acutissimam coniecturam ne sicco pede transeatis, sed attento animo iterum iterumque perpendatis. Haec est enim via, qua et facillime et certissime ducamini ad cognoscendam artem criticam.

Probae] Sunt trimetri seu senarii iambici. *Suapte* est bisyllabum.

in segetem] Tibull. I. 3, 61: Fert casiam non culta *seges*. Virgil. Georg. I, 47:

Illa *seges* demum votis respondet avari
Agricolae, bis quae solem, bis frigora sensit.

In omnibus eiusmodi locis poëtis non agri vel soli, sed ipsius segetis notio obversabatur.

in eodem simili] H. e. similitudine (Vergleichung). de Or. II. 78, 316: unde hoc *simile* ducat. Fin. III. 16, 54: hoc *simile* ponitur. Sic saepius neutrum singularis numeri adiectivorum substantivorum vices sustinet. Sic supra in hoc libro c. 2, 5: *oratorum laus ducta ab humili venit ad summum*. Infra V. 15, 45. *beatum*: ubi v. Adnotata. V. nos in Gr. L. §. 109. c) p. 174. ed. 2.

debilis. Cultura autem animi philosophia est: haec extrahit vitia radicitus et praeparat animos ad satus accipiendos eaque mandat iis et, ut ita dicam, serit, quae adulta fructus uberrimos ferant. Agamus igitur, ut coepimus. Dic, si vis, de quo disputari velis. 14. *A.* Dolorem existimo maximum malorum omnium. *M.* Etiamne maius, quam dedecus? *A.* Non audeo id dicere quidem et me pudet tam cito de sententia esse deiectum. *M.* Magis esset pudendum, si in sententia permaneres. Quid enim minus est dignum, quam tibi peius quicquam videri dedecore, flagitio, turpitudine? quae ut effugias, quis est non modo recusandus, sed non ultro appetendus, subeundus, excipiendus dolor? *A.* Ita prorsus existimo. Quare ne sit sane summum malum dolor; malum certe est. *M.* Videsne igitur, quantum, breviter admonitus, de doloris terrore deieceris? 15. *A.* Video plane; sed plus desidero. *M.* Experiar equidem; sed magna res est, animoque mihi opus est non repugnante. *A.* Habebis id quidem. Ut enim heri feci, sic nunc rationem, quo ea me cunque ducet, sequar.

eaque mandat] Pronomen *ea* non pro nominativo accipiendum est, sed pro accusativo, et ad seq. *quae* referendum.

14. *de sententia esse deiectum*] Haec dicendi formula sumpta e palaestra vel e gladiatorum ludo, qui dicuntur de statu vel gradu deiici. *Gradus* enim est positus firmus ac stabilis, qui etiam dicitur *status* (die Position, Stellung, cf. Or. 37, 129: magno semper usi impetu saepe adversarios *de statu* omni deiecimus). Similiter dicitur *demovere, deturbare, depellere gradu, movere loco*, ut II. 24, 58: de dignitatis gradu demoveri: quibus formulis contrariae sunt hae: *in gradum reponi, in locum restitui.* Offic. I. 23, 80: non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem *de gradu deiici*, ut dicitur. Corn. Nep. Themist. V, 1: *ab eodem gradu depulsus est.* Ab his locutionibus fluxerunt formulae *de sententia deiici, sententia depelli*, (uti c. 6, 16, ubi venuste dictum est: „oppositoque dedecore *sententia depellerere*" opposito *dedecore* tanquam adversario; pro Ligar. IX, 26: eius viri est, quem *de suscepta caussa propositaque sententia* nulla contumelia, nulla vis, nullum periculum possit *depellere.*) *spe deiici, opinione deiici, a statu naturae discedere, statu moveri* (III. 7, 15.) similia.

Quid enim minus est dignum] Lambinus pronomen *te* ante v. *dignum* frustra inculcavit, quum facile ex proxime subsequenti *tibi* cogitatione suppleri possit. Alia ratione hoc adiectivum apud Ciceronem, Caesarem reliquosque aequales solutae orationis scriptores non ponitur; omnibus locis, ubi sine ablativo usurpatum est, ex reliqua oratione vel ex tota sententia intelligitur, quo referatur; apud alios scriptores hic absolutus usus latius patet, ut Senec. de Ira I, c. 12: illud pulchrum *dignumque*, parentibus prodire — defensorem. De v. *indignus* v. ad IV. 20, 46.

quis est non modo recusandus, sed non ultro appetendus — dolor? In eiusmodi enuntiationibus *non modo* pro *non modo non* dictum videtur; at verte: welcher Schmerz wäre da nicht, ich will nicht sagen, zu vermeiden, sondern freiwillig zu erstreben? V. nos in Gr. L. §. 135. Not. 15. p. 341. ed. 2. Posteriori orationis membro negatio *non* ob interrogationem addita est: *quis dolor non ultro appetendus est?* Extra interrogationem dicendum erat: omnis dolor non modo recusandus, sed ultro appetendus est (jeder Schmerz wäre da, ich will nicht sagen, zu vermeiden, sondern freiwillig zu erstreben). Cf. Cic. Phil. III. 13, 33: nullum tempus — dimittam —, quin, de libertate populi R. quod agendum atque faciendum (sit), id *non modo recusem, sed etiam appetam atque deposcam.* (H. e. zu jeder Zeit werde ich das, was für d. Freiheit zu thun ist, ich will

VI. *M.* Primum igitur de imbecillitate multorum et de variis disciplinis philosophorum loquar, quorum princeps et auctoritate, et antiquitate, Socraticus Aristippus, non dubitavit summum malum dolorem dicere. Deinde ad hanc enervatam muliebremque sententiam satis docilem se Epicurus praebuit. Hunc post Rhodius Hieronymus, dolore vacare, summum bonum dixit; tantum in dolore duxit mali. Ceteri praeter Zenonem, Aristonem, Pyrrhonem idem fere, quod modo tu: malum illud quidem, sed alia peiora. 16. Ergo id, quod natura ipsa et quaedam generosa virtus statim respuit, ne * scilicet dolorem summum malum diceres oppositoque dedecore sententia depellerere, in eo magistra vitae philosophia tot secula permanet. Quod huic officium, quae laus, quod decus erit tanti, quod adipisci cum dolore corporis velit, qui dolorem summum malum sibi esse persuaserit? Quam porro quis ignominiam, quam turpitudinem non pertulerit, ut effugiat dolorem, si id summum malum esse decreverit? Quis autem non miser, non modo tunc, quum premetur summis doloribus, si in iis est summum malum, sed etiam quum sciet id sibi

nicht sagen, vermeiden, sondern vielmehr erstreben.) pro Sext. L, 108: Quis *non modo* approbavit, *sed non* indignissimum facinus putavit? (Extra interrogationem: Omnes *non modo* approbaverunt, *sed etiam* ind. f. p.: diese That haben Alle, ich will nicht sagen, gebilligt, sondern vielmehr für d. unwürdigste gehalten.) Vocabulum *modo* est ablativus substantivi *modus*, quod κατ' ἐξοχὴν *iustum modum* significat. *Modo* igitur modum rei ponit, eam certis finibus ac terminis, extra quos egredi non liceat, circumscribit. *Non modo* igitur significant *ich will nicht beschränken* (entweder auf das Kleinere, oder auf das Grössere). De *non modo* —, *sed ne* — *quidem* v. ad I. 36, 87.

ne sit sane summum malum dolor] *Ne* concessivam vim habet. Pari modo etiam *ut*, *ut non* saepe usurpantur. I. 21, 49: *ut* rationem Plato nullam afferret, — ipsa auctoritate me frangeret. I. 8, 16: *ut non* efficias, quod vis; tamen, mors ut malum non sit, efficies. I. 11, 23: *ut* ista *non* disserantur. N. D. I. 31, 88: *ne* sit igitur sol, *ne* luna, *ne* stellae. Or. 29, 101: *ne* fuerit. de Sen. 11, 34: *ne* sint in senectute vires, ne postulantur quidem vires a senectute. Cf. *Kühner*. L. Gr. §. 142. Not. 7. p. 371. ed. 2.

quantum — de doloris terrore deieceris] V. Adnotata ad I. 8, 16: de humana conditione deieceris.

15. *quo ea me cunque*] Sestian. XXXI, 68: *quod* iudicium *cunque*. V. *Kritzium* ad Sall. Cat. V, 3: *cuius* rei *libet*. et *Kühner*. L. Gr. §. 38. Not. 2.

Cap. VI. *de imbecillitate multorum* etc.] Hic. de imbecillitate multorum philosophorum eorumque e variis disciplinis.

Hunc post] IV. 17, 38: *quem ultra*. V. *Kühner*. L. Gr. §. 117. c) p. 240. ed. 2.

Hieronymus] Cic. Acad. II. 42, 131: *vacare omni molestia Hieronymus* sc. finem esse censuit. Fin. V. 5, 14: *Hieronymum:* quem iam cur Peripateticum appellem, nescio; summum enim bonum exposuit *vacuitatem doloris*.

praeter Zenonem, Aristonem, Pyrrhonem] Zeno, stoicae disciplinae auctor, nihil bonum nisi honestatem, nihil malum nisi turpitudinem esse dicebat. De *Aristone* et *Pyrrhone* v. Adnotata nostra in V. 30, 85. Cf. Indic. historic.

16. *quaedam generosa*] Similiter cum excusatione voce *generosus*, quae proprie dicitur de stirpe nobilissima, Tullius usus est Lael. IX, 29: humilem sane relinquunt et minime *generosum, ut ita dicam*, ortum amicitiae.

oppositoque dedecore sententia depellerere] V. Adnotata ad c. 5, 14: *de sententia esse deiectum*.

id quod —, in eo — permanet] Oratio ἀνακόλουθος pro *in eo, quod — permanet*.

posse evenire? et quis est, cui non possit? Ita fit, ut omnino nemo esse possit beatus. 17. Metrodorus quidem perfecte eum beatum putat, cui corpus bene constitutum sit et exploratum, ita semper fore. Quis autem est iste, cui id exploratum possit esse?

VII. Epicurus vero ea dicit, ut mihi quidem risus captare videatur. Affirmat enim quodam loco, si uratur sapiens, si crucietur — exspectas fortasse, dum dicat: patietur, perferet, non succumbet; magna mehercule laus et eo ipso, per quem iuravi, Hercule digna; sed Epicuro, homini aspero et duro, non est hoc satis: in Phalaridis tauro si erit, dicet: *Quam suave est! quam hoc non curo!* — Suave etiam? an parum est, si non amarum? At id quidem illi ipsi, qui dolorem malum esse negant, non solent dicere, cuiquam suave esse cruciari; asperum, difficile, odiosum, contra naturam dicunt, nec tamen malum. Hic, qui solum hoc malum dicit, et malorum omnium extremum, sapientem censet id suave dicturum. 18. Ego a te non postulo, ut dolorem eisdem verbis afficias, quibus Epicurus voluptatem, homo, ut scis, voluptarius. Ille dixerit sane idem in Phalaridis tauro, quod, si esset in lectulo; ego tantam vim non tribuo sapientiae contra dolorem. Sit fortis in perferendo, officio satis est; ut laetetur etiam, non postulo. Tristis enim res est sine dubio, aspera, amara, inimica naturae, ad patiendum tolerandumque diffi-

17. *Metrodorus quidem*] *Quidem* significat, *ut hoc utar.* V. supra ad I. 48, 116.

corpus — fore] De Metrodori sententia cf. Fin. II. 28, 92. Offic. III. 33, 117. infra V. 9, 27. Graeca servantur ap. Clement. Alexandr. Strom. II. p. 498: Ἀγαθόν, φησί (sc. ὁ Μητρόδωρος), ψυχῆς τί ἄλλο ἢ τὸ σαρκὸς εὔσταθὲς κατάστημα καὶ τὸ περὶ ταύτης πιστὸν ἔλπισμα. Adde infra V. 9, 27.

Cap. VII. *affirmat*] Oratio est ἀνακόλουθος. Sententiarum enim ordo e grammatica ratione sic procedere debebat: *Affirmat enim quodam loco, si uratur sapiens, si crucietur (exspectas — satis:) quid? si in Phalaridis tauro sit, dicturum esse* etc. V. Adnot. in c. 1, 3.

exspectas, dum dicat] De hac structura v. nos in Gr. L. §. 128. Not. 3. p. 291. ed. 2.

homini aspero et duro] Salsa et amara ironia!

in Phalaridis tauro] Cf. V. 10, 31.

illi ipsi] Stoici.

qui solum hoc malum dicit, et malorum omnium extremum] H. e. qui dolorem solum malum dicit, et quidem malorum omnium extremum: *et* pro *et quidem* dictum est, ut graece καί dicitur. Cf. V. 9, 26: quum dolorem non modo maximum malum, sed solum malum etiam dixerit. 26, 73: quum constituerit, non modo summum malum esse dolorem, sed etiam solum.

18. *quibus Epicurus voluptatem*] Hunc locum interpolatoris corruptricem manum perpessum esse, sibi persuasit *Bentleius.* Nam, inquit vir magnus, Epicurus *voluptatem* dictitat *summum et solum bonum esse;* quis autem *dolorem* his verbis afficiat? aut quid mirum, si id a nemine postulet? Hinc delendum censet verbum *voluptatem.* At vero lectio vulgata non temere sollicitanda est. Nimirum *Bentleius* in eo erravit, quod putavit verba *quibus Epicurus voluptatem afficit* hanc habere vim, ut significarent, sicuti voluptatem omnium bonorum finem ab Epicuro dictam esse, sic h. l. dolorem omnium bonorum finem dixisse. At nihil aliud dicere voluisse videtur Cicero, nisi hoc: Non postulo a te, ut cum Epicuro de dolore idem exclames, quod de voluptate, sc. *quam suave est hoc.* (Cf. infra V. 10, 31.) Nam Epicuri oratio

cilis. 19. Adspice Philoctetam, cui concedendum est gementi; ipsum enim Herculem viderat in Oeta magnitudine dolorum eiulantem. Nihil igitur hunc virum sagittae, quas ab Hercule acceperat, tum consolabantur, quum

E víperíno mórsu venae víscerum
Venéno imbutae tétros cruciatús cient.

Itaque exclamat auxilium expetens, mori cupiens:

Heu! quís salsís fluctíbus mandét
Me ex súblimó vertíce saxi?
Iam iam ábsumór, confícit animám
Vis vólneris, úlceris aéstus.

Difficile dictu videtur, eum non in malo esse, et magno quidem, qui ita clamare cogatur.

VIII. 20. Sed videamus Herculem ipsum, qui tum dolore frangebatur, quum immortalitatem ipsa morte quaerebat. Quas hic voces apud Sophoclem in Trachiniis edit! cui quum Deianira sanguine Centauri tinctam tunicam induisset, inhaesissetque ea visceribus, ait ille:

O múlta dictu grávia, perpessu áspera,
Quae córpore exanclâta atque animo pértuli!
Nec míhi Iunonis térror implacábilis,

vehementer secum pugnat. Etenim qui alias de voluptate, qua perfundatur, exclamat *quam suave est hoc!* quomodo idem nunc dolorem iisdem verbis afficere potest? Epicurus, homo voluptarius, a te aliquid postulat, quod ne ii quidem philosophi, qui masculam ac fortem sequuntur sententiam.

sapientiae contra dolorem. Sit fortis etc.] Cum magna vi abstractum *sapientiae* pro concreto dictum, praesertim, quum alteri abstracto (*dolorem*) opponatur. Cf. V. 5, 13. et 14.

19. *Adspice Philoctetam* usque ad §. 25.] Recensitis philosophorum sententiis, sequuntur poëtae, qui non solum homines, verum etiam deos dolorum magnitudine eiulantes finxerunt.

cui] Philoctetae, ut qui homo sit, concedamus ut gemat; at ipse Hercules deus in Oeta magnitudine dolorum eiulat. Ceterum: *cui concedendum est gementi* est graeca constructio: pro *gemere* vel *ut gemat*. Exempla sunt rarissima. Sic Off. I. 21, 71: iis forsitan *concedendum sit* rem publicam non *capessentibus*, qui excellenti ingenio doctrinae sese dediderunt. In graeca lingua nihil frequentius hac structura post πρέπει, λυσιτελεῖ, ἄμεινόν ἐστιν, οὐκ ἀηδές ἐστι, φίλον ἐστί, συμφέρει cett. Plat. Phaedon. p. 114. D: τοῦτο καὶ πρέπειν μοι δοκεῖ — οἰομένῳ οὕτως ἔχειν. Sic πρέπει μοι ἀγαθῷ ὄντι et ἀγαθῷ εἶναι. V. nos in Gramm. Graeca schol. §. 310, 4. i).

E viperino] Versus sunt iambici trimetri s. senarii, sumpti ex Accii Philocteta. Leguntur etiam Fin. II. 29, 94.

Heu quis] Tres primi versus sunt anapaestici dimetri, ultimus vero versus est paroemiacus, qui hanc habet formam — — ⏑⏑ — ⏑⏑ — ⏑: quo versu systemata anapaestica finiri solent. De pronuntiatione vocabuli *fluctibus* (= fluctibu') v. ad I. 9, 18.

salsis fluctibus mandet] H. e. in salsos fluctus (mare) deiiciat.

Cap. VIII. 20. *in Trachiniis*] v. 1048 sqq. ed. Weigel. 1035 sqq. ed. Herm.

Iunonis terror implacabilis] Adiectivum *implacabilis* iungi possit cum *Iunonis*, sed magis poëtice et exquisite iungitur cum *terror*, uti paullo post *biformato impetu Centaurus*; c. 9, 21: vim coruscam fulminis. Vocabulum *tantum*, quod in se-

Nec tántum invexit trístis Eurystheús mali,
Quantum úna vecors Oénei partu édita.
Haec me írretivit véste furiali ínscium,
Quae látere inhaerens mórsu lacerat víscera
Urguénsque graviter púlmonum haurit spíritus;
Iam décolorem sánguinem omnem exsórbuit.
Sic córpus clade horríbili absumptum extábuit,
Ipse illigatus péste interimor téxtili.
Hos nón hostilis déxtra, non Terrá édita
Molés Gigantum, nón biformato ímpetu
Centaúrus ictus córpori inflixít meo,
Non Gráia vis, non bárbara ulla immánitas,
Non saéva terris géns relegata últimis,
Quas péragrans undique ómnem hinc feritatem éxpuli;
Sed féminea vir, fémineu interimór manu.

IX. *O náte, vere hoc nómen usurpá patri!*
Ne me óccidentem mátris superet cáritas.

quenti versu legitur, pertinet etiam ad hunc versum.

tristis Eurystheus] Apud Sophoclem στυγνός. est nostrum *finster*. Infra III. 9, 18 (e poëta) tristibus iris. Infra V. 32, 91. *tristiores* est *verdriesslich*, *verstimmt*, non *traurig*.

vecors Oenei partu edita] Quae Ciceroni *vecors* dicitur, ea apud Sophoclem audit δολῶπις. *Vecors* idem significare videtur, quod *demens*, *furore correpta*, *insana*. Sic Festus: *vecors* est turbati et mali cordis. Inest in hoc vocabulo improbitatis et malitiae notio. — *Partus* pro *satu* de sexu virili rarissime dicitur, *parere* vero crebrius et *parens* communi usu tritum est; apud Graecos saepius τόκος et τίκτειν hanc habent significationem. Soph. O. C. 1379: Οἰδέως τόκος Τυδεύς, et Philoct. 652: Λαέρτου τόκος Ulixes. 1242: τῷ δὲ Ποίαντος τόκῳ. At Cicero non solum *partu* dixit, sed etiam poëtica quadam audacia addidit *edita* pro procreata. *Bentleius* coniecit *Oeneo patre edita*, profecto haud improbabiliter.

decolorem — exsorbuit] Graece: v. 1058, 1044. Herm. ἐκ δὲ χλωρὸν αἷμά μου Πέπωκεν ἤδη: ubi *Hermannus* haec habet: χλωρόν scholiastes interpretatur νέον ἢ νεκρόν. Cicero *decolorem* vertit. Male. *Vivum* sanguinem dicit. *Decolor* dicitur, cui vitiatus est et corruptus color. V. *Forcellini* Thes. Lat. h. v.

illigatus peste — textili] Poëtice dictum pro: illigatus tunica texta (ὑφαντῷ ἀμφιβλήστρῳ) perniciosa, mortifera.

inflixit] Vulgo *infixit*; sed *ictus corpori* non *infiguntur*, sed *infliguntur*. Cic. Phil II. 21, 52: tibi vulnus inflictum est. in L. Pison. 14, 32: quae meus discessus rei publicae inflixit vulnera. in P. Vatin. 8, 20: hanc quoque mortiferam plagam inflixisses auguratus tui.

terris — ultimis] Soph. Trach. 1090: ἐπ' ἐσχάτοις τόποις.

omnem hinc feritatem] Sic scripsi cum plurimis codd. et edd.; alii habent *hic*, quod mihi quidem vehementer displicet, quum latini sermonis consuetudini repugnare videatur. Latini scriptores dicunt *has terras peragrans undique ex his omnem feritatem expuli*, non *in his*. Facile autem lectio *hic* ex compendio *hīc* (i. e. hinc), uti revera legitur in Gud. 2., oriri potuit.

feminea vir] Graeca: γυνὴ δὲ θῆλυς οὖσα κοὐκ ἀνδρὸς φύσιν μόνη με δὴ καθεῖλε φασγάνου δίχα. Cum maxima vi opponuntur *feminea* et *vir*. Lectio *vi* inepta est. Non vi Deianirae Hercules interimitur, sed dolo. Ad verba *feminea manu* cf. Senec. Trag. Herc. 1179: Invicta si me cadere *feminea manu* Voluere fata etc.

Cap. IX. *O nate*] Intelligendus Hyllus, quem e Deianira genuerat Hercules. Graeca verba v. 1066 sq.:

Ὦ παῖ, γενοῦ μοι παῖς ἐτήτυμος γεγώς,
Καὶ μὴ τὸ μητρὸς ὄνομα πρεσβεύσῃς πλέον.

Huc árripe ad me mánibus abstractám piis.
Iam cérnum, mene, an illam potiorém putes.
21. *Perge, aúde, nate! illácrima patris péstibus!*
Miserére! gentes nóstras flebunt miserias.
Heu! vírginalem me óre ploratum édere,
Quem vídit nemo ulli ingemiscentém malo!
Sic féminata vírtus afflicta óccidit.
Accéde, nate, àssiste, miserandum ádspice
Evisceratum córpus laceratúm patris!
Vidéte, cuncti! túque Caelestúm sator,
Iace, óbsecro, in me vím coruscam fúlminis!
Nunc, núnc dolorum anxíferi torquent vértices.
Nunc sérpit ardor. O ánte victricés manus!
22. *O pectora, o terga, ó lacertorúm tori!*
Vestróne pressu quóndam Nemaeaés leo
Frendéns efflavit gráviter extremum hálitum?
Haec déxtra Lernam, tétra mactata éxcetra,

patri] H. e. *in patris ultionem.*

Ne me occidentem] H. e. ne maiore caritate matrem, quam me nunc morientem habeas. Sophocl. καὶ μὴ τὸ μητρὸς ὄνομα πρεσβεύσῃς.

manibus piis] H. e. manibus, quibus ulciscereturpatrem. Sic pr. Rosc. Am. 24: „Videtisne, quos nobis poëtae tradiderunt, patris ulciscendi caussa supplicium de matre sumpsisse, tamen ut eos agitent furiae —: quod ne *pii* quidem sine scelere esse potuerunt."

21. *pestibus*] H. e. *interitui*: de Rep. I, 3: Marii clades — vel eorum multorum *pestes*, quae paullo post secutae sunt. or. post red. in sen. 7, 16: tunc ausus es cum Gabinio consociare consilia *pestis* meae? in Catil. I. 13, 33: cum tua *peste* ac pernicie — proficiscere.

Heu! virginalem me ore ploratum edere] Accusativi c. inf. in exclamationibus usus, aut addita particula interrogativa *ne*, aut omissa, satis frequens est in oratione affectus vel admirationis plena. Virg. Aen. I, 37: *Mene* incepto *desistere* victam, nec *posse* Italia Teucrorum avertere regem! Cic. ad Att. IX, 13: *tene* haec *posse* ferre! Ibid. V, 11: hui! *totiesne me* litteras dedisse Romam, quum ad te nullas darem! Divin II, 13. init.: *hunccine hominem* tantis *delectatum esse* nugis! Sine particula *ne*. Cic. ad Fam. VIII, 17: ergo *me* potius in Hispania *fuisse* tum, quam Formiis. Ibid. XIV, 1: me miserum! *te* ista virtute — in tantas aerumnas propter me *incidisse!* In omnibus huius generis exemplis constructio accusativi c. inf. pendet ab enuntiatione aliqua omissa, ut *nonne indignum, mirum est? num credibile est? verene ita est?* Ubi igitur particula *ne* addita est, ea pertinet ad enuntiationem cogitatione supplendam. Cf. *Kühner*. L. Gr. §. 120, 10. p. 239. ed. 2. Idem accusativi c. inf. usus in exclamationibus ad admirationem, indignationem, laetitiam significandam apud Graecos valet. V. *Kühner*. Gr. Gramm. schol. §. 308. Not. 2. p. 410. ed. 2.

Evisceratum] Orellius e Bentleii coniectura edidit *eviscerati;* mihi vero vulgata lectio *evisceratum corpus laceratum* sollicitanda non videtur: nam proprium est veterum poëtarum, uni nomini plura attributa ἀσυνδέτως adiungere. Sic c. 10, 25: haec vetusta, saeclis glomerata horridis, Luctifica clades. Paullo post *Caelestum* metri caussa pro *Caelestium* dictum est.

Nunc, nunc] Haec eiusdem vocis iteratio egregie exprimit Herculis anxietatem. Paullo post *dolorum anxiferi torquent vertices* (ἄκμαι) pulchre dictum pro vulgari: *summis doloribus angor, vexor, pungor.* De adi. *anxifer* v. ad I. 28, 69.

22. *Frendens efflavit graviter e. h.*] *Graviter* (δεινόν) non cum *frendens* iungendum est, sed cogente verborum collocatione cum *efflavit.*

Pacávit; haec bicórporem afflixit manum;
Erymánthiam haec vastíficam abiecit béluam;
Haec é Tartarea ténebrica abstractúm plaga
Tricípitem eduxit, Hýdra generatúm, Canem;
Haec interemit tórtu multiplicábili
Dracónem, auriferam obtútu observantem árborem.
Multa ália victrix nóstra lustravit manus,
Nec quísquam e nostris spólia cepit laúdibus.

Possumusne nos contemnere dolorem, quum ipsum Herculem tam intoleranter dolere videamus?

X. 23. Veniat Aeschylus, non poëta solum, sed etiam Pythagoreus; sic enim accepimus. Quo modo fert apud eum Prometheus dolorem, quem excipit ob furtum Lemnium?

Unde ígnis cluet mortálibus clám
Divísus; éum doctús Prometheús
Clepsísse dolo poenúsque Iovi
Fato éxpendísse suprémo.

Has igitur poenas pendens, affixus ad Caucasum dicit haec:

Titánum soboles, sócia nostri sánguinis,
Generáta Caelo, adspícite religatum ásperis
Vinctúmque saxis, návem ut horrisonó freto
Noctém parentes tímidi adnectunt návitae.
Satúrnius me sic infixit Iúpiter,

Pacavit] Sic Virgil. Aen. VI. 804: (Alcides) *Erymanthi Pacarit nemora.* Horat. IV. 5, 19: *Pacatum volitant per mare navitae*, de Oceano praedonibus non infesto. Senec. Herc. F. 442: pacatum manu (Herculis) quodcunque — Titan videt. Ceterum in omnibus libris legitur *placavit*, ut sit: haec manus Lernam, occisa ista belua, *placavit* i. e. tranquillam reddidit. Paullo post *bicorp. manum* h. e. turbam Centaurorum. Sophocl. v. 1097: δι·ρυῆ τ' ἄμικτον ἱπποβάμονα στρατὸν Θηρῶν.

Hydra generatum, Canem] Sophocles: δεινῆς Ἐχίδνης ἔρεμμα: hinc *Bouhier.* legendum suspicabatur: *eduxit Echidna generatum.* At Cicero sine dubio Hydram cum Echidna permiscuit, ut contra Ovid. Met. IX, 69. 158. lernaeam Hydram Echidnam appellavit atque adeo Hesiodi (Theog. 298.) Echidnam cum Hydra confudit. V. *Orellium* ad h. l.

auriferam etc.] In hortis Hesperidum. Paullo post *lustravit* exquisitius dictum pro *sustinuit.* Sic Virgil. Aen. IX, 96: certusque incerta pericula lustret Aeneas? — *Spolia cepit laudibus:* Sophocl. v. 1104: κοὐδεὶς τρόπαι' ἔστησε τῶν ἐμῶν χερῶν: unde locum nostrum sic explica: *nec quisquam de laude nostra detraxit aliquid. Laudes* sunt res laudabiliter gestae, v. ad 2, 5.

Cap. X. 23. *ob furtum Lemnium*] Prometheus ab insula Lemno Vulcano ignem surreptum in terras detulit.

Unde Sunt dimetri anapaestici, quos finit versus paroemiacus, sumpti ex Accii Philocteta Lemnio. V. Adnot. in c. 7, 19. *Unde* h. e. furto Lemnio, *cluet* antique pro *fertur*, uti graece κλύειν passiva significatione dicitur, *divisus* eleganter pro *datus; doctus* est perpetuum epitheton Promethei, quippe qui prudentia et calliditate maxime polleret; *clepsisse* a graeco κλέπτειν antique pro *furto surripuisse;* infinitivus pendet a *cluet* i. e. fertur; *fato supremo* i. e. fati supremi, cui omnia atque ipsi dii subiecti et obnoxii sunt, voluntate. Locus, qui sequitur, e tragoedia deperdita, quae inscribitur Pro-

Iovísque numen Múlcebri adscivít manus.
Hos ílle cuneos fabríca crudelí inserens
Perrúpit artus: quá miser sollértia
Transvérberatus cástrum hoc furiarum íncolo.
24. *Iam tértio me quóque funestó die*
Tristí advolatu adúncis lacerans únguibus
Iovis satelles pástu diluniát fero.
Tum iécore opimo fárta et satiata áffatim
Clangórem fundit vástum et sublime ávolans
Pinnáta cauda nóstrum adulat súnguinem.
Quum véro adesum inflátu renovatum ést iecur,
Tum rursum tetros árida se ad pastús refert.
Sic húnc custodem maésti cruciatús alo,
Qui mé perenni vívom foedat miseria.
Namque, út videtis, vínctis constrictús Iovis
Arcére nequeo díram volucrem a péctore.
25. *Sic me ípse viduus péstes excípio ánxias,*
Amóre mortis términum anquirens mali;
Sed lónge a leto númine aspellór Iovis.
Atque haéc vetusta, saéclis glomerata hórridis,
Luctífica clades nóstro infixa est córpori,
E quó liquatae sólis ardore éxcidunt
Guttaé, quae saxa assíduc instillant Caúcasi.

metheus λυόμενος, a Cicerone latine facta, depromptus est. Hinc etiam liquet, cur hic res in Caucaso monte agatur, quum scena *Promethei vincti* sit in Scythia. Notandum enim, Prometheum *bis* in rupe vinculis constrictum esse, primum in rupe Scythica, deinde in Caucasi iugo, ubi a Iovis aquila iecur ei dilaniabatur.

Titanum] Qui in Prometheo Soluto chorum constituebant.

Generata Caelo] „Terra (Γῆ) enim ex Caelo (Οὐρανῷ) progenuit Titanes, Coeum, Crium, Hyperionem et Iapetum, qui pater erat Promethei."

castrum furiarum] „Est locus, ubi habitant furiae, ergo locus Tartaro similis."

24. *Iam tertio*] *Iam* gradationis vim habet h. l., ut idem fere sit, quod *quin etiam*, *atque etiam*, *atque adeo*.

adulat sanguinem] Verbum *adulandi* h. l. primam et antiquissimam notationem habet, ut sit *tergere*, *stringere* (nostrum *streicheln*). Avolans aquila caudae pinnatae motu sanguinem deterget (sc. ut vulnus exsiccetur et rursum consanescat). Hinc verbum *adulandi* proprie dicitur de bestiis, apprime canibus, qui caudae motu gaudia et blandimenta exprimere student.

inflatu] H. e. quum inflatur, intumescit.

25. *Sic me ipse viduus*] H. e. sic ipse, meo privatus auxilio, excipio me tanquam pestes anxias. Ipse mihi paro pestem, meum ipsius iecur tanquam pabulum offerens aquilae. Acute dictum! Ceteri interpretes iungunt *me viduus*, ut haec sit sententia: me i. e. meis viribus destitutus, aut: non meus, dum non sum in mea potestate, comp. Hor. C. I. 10, 12: *viduus pharetrā* risit Apollo. *Amore mortis — mali* h. e. moriendi cupidus morte terminum mali circumspiciens. De v. *anquirendi* v. ad IV. 21, 47.

E quo] Scil. corpore.

XI. Vix igitur posse videmur ita affectum non miserum dicere et, si hunc miserum, certe dolorem malum. 26. *A.* Tu quidem adhuc meam caussam agis. Sed hoc mox videro. Interea unde isti versus? non enim agnosco. *M.* Dicam hercle. Etenim recte requiris. Videsne abundare me otio? *A.* Quid tum? *M.* Fuisti saepe, credo, quum Athenis esses, in scholis philosophorum. *A.* Vero, ac libenter quidem. *M.* Animadvertebas igitur, etsi tum nemo erat admodum copiosus, veruntamen versus ab iis admisceri orationi. *A.* Ac multos quidem a Dionysio Stoico. *M.* Probe dicis. Sed is quasi dictata nullo delectu, nulla elegantia; Philo et proprium numerum, et lecta poëmata, et loco adiungebat. Itaque postquam adamavi hanc quasi senilem declamationem, studiose equidem utor

Cap. XI. 26. *Sed hoc mox videro* Fin. V. 21, 60: quaeque cuiusque vis et natura sit, *mox videbimus.* ad Fam. III. 9, 8: verum haec *videbimus.* ad Att. X. 7, 1: Sed de hoc *videbimus.* ib. XII. 34, 2: Quibus de rebus ad me scripsisti, quoniam ipse venio, coram *videbimus.* Contra fut. ex. infra V. 7, 20: Sed *videro*, quid efficiat; *tantisper* hoc ipsum magni faciam, quod pollicetur. de Or. III. 10, 37: nam de actione *post videro.* Acad. II. 24, 76: quid inventum sit, *paullo post videro.* ib. 44, 135: recte, secusne, *alias viderimus.* Fin. I. 10, 35: quae fuerit caussa, *mox videro.* Legg. I. 21: cui tamen ego assentiar in omnibus, necne, *mox videro.* Quum huic *videro* adverbia *mox*, *post*, *alias* adiuncta sint, vel certe in tota oratione aliquid lateat, quod ad alteram futuri temporis actionem respiciat; hunc futuri exacti usum ad eandem revocandum arbitror rationem, qua futurum exactum et in protasi, et in apodosi ponatur, ut duplex actio eodem temporis puncto futura esse dicatur (v. nos in Gr. L. §. 107. Not. 11. et supra ad I. 30, 74.). Itaque in verbis: *mox*, *post*, *alias videro* haec mihi inesse videtur sententia: *mox*, *post*, *alias*, quum occasio oblata erit, quum opus fuerit, quum ad rem pervenero, *simul videbo.* Futurum exactum eventum futurae actionis quasi praecipit remque postea considerandam tanquam certo futuram exprimit; futurum simplex (*mox videbo*) contra nihil aliud significat, nisi rem postea consideratum iri.

videsne] Saepe particula interrogativa *ne* interrogationi affirmativam sententiam subiicere videtur (ut *nonne*), ita ut affirmativa responsio exspectetur. Sic §. 27: Sed *videsne* etc. de Senect. 10: *videlisne*, ut apud Homerum saepissime Nestor de virtutibus suis praedicet? (*ubi exspectatur affirmativa responsio:* videmus.) Acad. II. 18: *videsne*, ut in proverbio sit ovorum inter se similitudo? Infra V. 12, 35: *Videturne* omnem hic (Socr.) beatam vitam in una virtute ponere? 21, 62: *Satisne* videtur declarasse Dionysius, nihil esse ei beatum, cui semper aliqui terror impendeat? N. D. III. 27, 69: *Videturne* summa improbitate usus non sine summa esse ratione? Verum hoc *ne* neque ad affirmativam, neque ad negativam responsionem praeparat, sed rem in medio reliquit inter affirmationem et negationem. Hinc tanquam comes additur in interrogatione et negationi *non* (*nonne*), quae *affirmativam* responsionem, et particulae *num* (*numne*), quae negativam responsionem exspectare nos iubet. Etiam aliae linguae negatione utuntur in interrogationibus indefinitis: quae res ex duarum interrogationum, affirmativae et negativae, confusione (*videsne? = vides? videsne?*) orta videtur; namque is, qui indefinite alterum interrogat, incertus est, utrum aliquid vere sit, necne sit. Ubi igitur simplex *ne* usurpatum videtur pro *nonne*, h. e. ubi is, qui interrogat, certo scit, alterum responsionem affirmaturum esse, orationi saepe color quidam ironiae admiscetur. V. nos in Gr. L. §. 158. Not. 6. p. 441 sq. ed. 2.

credo] urbane pro: *sine dubio.* Omnino tenendum, veteres, urbanitatis sensu ductos, saepe rem certissimam ac minime dubiam dubitanter et modeste efferre. Ex eodem urbanitatis sensu fluxit frequens verbi *videri* et apud Graecos verbi δοκεῖν usus de rebus exploratis, porro locutio *nescio an* de sententia

nostris poëtis; sed, sicubi illi defecerunt, verti ipse multa de Graecis, ne quo ornamento in hoc genere disputationis careret Latina oratio. 27. Sed videsne, poëtae quid mali afferant? Lamentantes inducunt fortissimos viros, molliunt animos nostros, ita sunt deinde dulces, ut non legantur modo, sed etiam ediscantur. Sic ad malam domesticam disciplinam vitamque umbratilem et delicatam quum accesserunt etiam poëtae, nervos omnes virtutis elidunt. Recte igitur a Platone eiiciuntur ex ea civitate, quam finxit ille, quum optimos mores et optimum rei publicae statum exquireret. At vero nos, docti scilicet a Graecia, haec et a pueritia legimus, et discimus: hanc eruditionem liberalem et doctrinam putamus.

XII. 28. Sed quid poëtis irascimur? Virtutis magistri, philoso-

certa. Alias *credo*, extra nexum orationis positum, habet ironiae vim, uti dociimus ad I. 22, 52.

Vero ac libenter quidem] Sic Terent. Andr. II. 1, 37: *ego vero ac lubens*. Ad v. *vero* in responsione affirmativa enuntiationem ordiens cf. Brut. 88, 300: Sed tu orationes nobis veteres explicabis? *Vero*, inquam, Brute. Cf. Adnot. in I. 11, 24.

quasi dictata] *Dictata* sunt δόξεις, praecepta, decreta, quae a magistris artis alicuius discipulis scribenda traduntur, ut ab iis ediscantur, uti explicat *Ernestius* in Clav. Ciceron. h. v. ad O. Fr. III, 1: meam in illum orationem omnes pueri tanquam *dictata* ediscent. Ceterum huic loco lux affunditur e verbis sequentibus: *Philo noster — adiungebat*. Scilicet Dionysius versus quidem admiscebat orationi, sed eos non distinguebat proprio quodam numero a dictatis, h. e. versus eodem quo artis decreta sono recitabat, nec poëmatum delectum habebat, h. e. poëmata apta ineptis miscebat, nec denique versus cum elegantia h. e. apto loco adiungebat. De verbo *elegantiae* v. supra ad I. 23, 55. De Philone, cuius auctoritatem saepe alibi quoque sequitur, v. nos in libro d. p. 67. 3) et p. 86. in Adnot.

proprium numerum] Sententia: Philo versuum proprium numerum vel ῥυθμὸν pronuntiatione exprimere studebat. Qui verba *et proprium numerum*, in nonnullis codd. omissa, deleverunt, ii non attenderunt ad orationis concinnitatem, qua verba *et proprium numerum* opponuntur verbis *quasi dictata*, v. *et lecta poëmata* verbis *nullo delectu*, v. *et loco* verbis *nulla elegantia*.

loco] *Loco* saepe dicitur pro *suo* vel *apto loco*. Sic ad Fam. IX, 16: etsi postuliti versus Accianos *loco*. de Legg. III, 18, 40: ut *loco* dicat: ubi v. *Moserum*. Sic etiam *in loco* dicitur. Terent. Adelph. II. 2, 8: praemiam *in loco* negligere. Horat. Carm. IV. 12, 28: dulce est desipere *in loco*. V. *Kritz*. ad Sall. Cat. IX, 4 p. 49.

semilem declamationem] V. Adnotata in I. 4, 7. *declamitabam*.

ne quo ornamento] De hac Ciceronis orationis in suis de philosophia disputationibus excellendae atque exornandae ratione v. quae exposuimus in libro d. *de Cicer. in philos. mer.* p. 35 sq. Adn. 4).

27. *vitam umbratilem*] H. e. vitam otiosam et mollem. Cicer. Orat. 19: *umbratilis* est oratio philosophorum et mollis. Cf. infra c. 15, 39: quae (sc. feminae) ceteris in urbibus *mollissimo* cultu *puritum umbris occuluntur*.

nervos omnes virtutis elidunt] Eleganter pro *frangunt*. Cf. gr. ἐκκλίειν. Metaphora ducta est ab arborum stirpibus, quae penitus eradicantur. Sic infra III. 34, 63: stirpes aegritudinis, — ipso trunco everso, omnes *elidendae* sunt. Similiter V. 6, 16: qui rebus his fractus aegritudine *eliditur*. De re cf. III. 2, 3.

a Platone] de Republ. III. p. 398. Steph. „Proscribi autem poëtas, nominatim *tragicos* et *comicos*, e civitate sua imprimis ob has caussas voluit Plato, ne per eos mores corrumperentur, neque philosophiae studium per poëtarum lectionem detrimentum caperet“

docti scilicet a Graecia] Romanorum eruditionem doctrinamque totam conformatam esse ad Graecorum, cum salsa quadam ironia notavit Tullius. De particula *scilicet* v. Adnotata in I. 21, 48. Infra V. 39, 114: Democritus luminibus amissis alba *scilicet* et atra discer-

phi, inventi sunt, qui summum malum dolorem dicerent. At tu, adolescens, quum id tibi paullo ante dixisses videri, rogatus a me, etiamne maius quam dedecus, verbo de sententia destitisti. Rogo hoc idem Epicurum; maius dicet esse malum mediocrem dolorem, quam maximum dedecus; in ipso enim dedecore mali nihil esse, nisi sequantur dolores. Quis igitur Epicurum sequitur dolor, quum hoc ipsum dicit, summum malum esse dolorem? quo dedecus maius a philosopho nullum exspecto. Quare satis mihi dedisti, quum respondisti, maius tibi videri malum, dedecus, quam dolorem. Hoc ipsum enim si tenebis, intelliges, quam sit obsistendum dolori; nec tam quaerendum est, dolor malumne sit, quam firmandus animus ad dolorem ferendum. 29. Concludunt ratiunculas Stoici, cur non sit malum; quasi de verbo, non de re laboretur. — Quid me decipis, Zeno? Nam quum id, quod mihi horribile videtur, tu omnino malum negas esse, capior et scire cupio, quo modo id, quod ego miserrimum existimem, ne malum quidem sit. — Nihil est, inquit,

nere non poterat; at vero bona, mala — poterat. Sic Offic. II. 1, 3: illae *scilicet* litterae conticuerunt forenses et senatoriae.

Cap. XII. 28. *paullo ante* §. 14.

verbo] II. e. uti explicat *Ernestius* in Clav. Ciceron. h. v., paucis monitus facile cessisti. Cf. supra 5, 14: me pudet tam cito de sententia esse deiectum. Pro *de sent. desistere* etiam dicitur *sententia des.*, uti Off. III. 3, 15: Quum sunt docti a peritis, *desistunt* facile *sententia*.

Rogo hoc idem] Saepe enuntiationis conditionalis loco simplex enuntiatio ponitur. N. D. I, 21: Roges me, qualem deorum naturam esse ducam; nihil fortasse respondeam. Quaeras, putemne, talem esse, qualis modo a te sit exposita: nihil dicam mihi videri minus. Infra II. 24, 58: ira exardescit, libido concitatur; in eandem arcem confugiendum est. III. 24, 57. De paupertate agitur; multi patientes pauperes commemorantur. V. nos in Gr. L. §. 154. Not. 22. p. 425. ed. 2. Monendum est autem, hanc dicendi rationem multo graviorem esse atque magis oratoriam, quam vulgarem. Saepissime ita imperativus ponitur, sequente futuro, ut iufra IV. 24, 53: „*Tracta* definitiones fortitudinis, *intelliges* eam stomacho non egere" pro: si tractaveris —, intelliges. 54: *Remove* perturbationes, — iam *videbuntur* monstra dicere. Ibid. *Commove, senties.*

quis igitur Epicurum sequitur dolor] Sententia: Dolor quidem Epicurum, quum dicit, summum malum esse dolorem, sequitur nullus, at dedecus maximum. Ergo ex Epicuri ratione licet maximum sibi contrahere dedecus, nec tamen in eo est malum, nisi dolores sequuntur. De locutione *dolor me sequitur* pro: ego in dolorem incido, cf. Fin. I. 10, 32: *consequuntur magni dolores eos*, qui ratione voluptatem sequi nesciunt. Verr. V. §. 189: ut *C. Verrem — dignus exitus* eiusmodi vita *consequatur*. de Or. III. 3, 8: *ii* tamen *rempublicam casus secuti sunt.*

29. *Concludunt ratiunculas*] II. e. concludendo efficiunt ratiunculas. Cf. de Divin. I, 32: Cratippus solet rationem concludere hoc modo. Orator. 35, 122: argumentationes concludere. ib. 40, 137: argumentum ratione concludere. Fin. I. 9, 30: conclusionemque rationis (i. e. syllogismum et argumentationem per syllogismos procedentem).

quasi de verbo, non de re laboretur] V. ad III. 18, 40.

capior] II. e. allicior, rei novitate afficior. Cf. V. 10, 28.

Nihil est, inquit, malum] *Inquit* scil. adversarius. V. ad I. 39, 93.

doleam, necne doleam] *Ernestius* delevit alterum *doleam*, et contra codicum fidem, et contra consuetudinem ciceronianam. Divin. I, 39: *fiat*, necne *fiat*, id quaeritur. N. D. I, 22: Quaeritur — *sintne* dii, necne *sint*. III, 7: dii utrum *sint*, necne *sint*, quaeritur.

Nunquam quicquam] Scil. interest.

malum, nisi quod turpe atque vitiosum est. — Ad ineptias redis. Illud enim, quod me angebat, non eximis. Scio dolorem non esse nequitiam. Desine id me docere; hoc doce, doleam, necne doleam, nihil interesse. — Nunquam quicquam, inquit, ad beate quidem vivendum, quod est in una virtute positum, sed est tamen reiiciendum. Cur? Asperum est, contra naturam, difficile perpessu, triste, durum.

XIII. 30. Haec est copia verborum, quod omnes uno verbo malum appellamus, id tot modis posse dicere! Definis tu mihi, non tollis dolorem, quum dicis asperum, contra naturam, vix quod ferri tolerarique possit; nec mentiris; sed re succumbere non oportebat verbis gloriantem, dum nihil bonum, nisi quod honestum, nihil malum, nisi quod turpe. Optare hoc quidem est, non docere. Illud et melius, et verius, omnia, quae natura aspernetur, in malis esse; quae adsciscat, in bonis. Hoc posito et verborum concertatione sublata, tantum tamen

reiiciendum] Stoici praeter virtutem et turpitudinem ponunt ea, quae nihil valent ad beate misereve vivendum, quae media (ἀδιάφορα) dicuntur: quorum alia sunt προηγμένα (*producta*, *praesita*, *praecipua*), h. e. digna, quae eligantur, ut valetudo recta, divitiae; alia ἀποπροηγμένα (*reiecta*, *reiectanea*), h. e. digna, quae reiiciantur, ut mors, morbus, dolor, paupertas. Fuse hanc Stoicae doctrinae partem persecutus est Cicero Fin. IV. 15 sqq.

Cap. XIII. 30. *vix quod*] V. Adnotat. in III. 15, 32: iisdem de rebus quod.

non oportebat] Sic semper veteres dixerunt pro *oportuisset*. Cat. I. §. 2: ad mortem te duci iam pridem *oportebat*. Academ. II, 10: Totam enim rem Lucullo integram servatam *oportuit*. Sic Graeci dicunt χρῆν, ἔδει sine ἄν, h. e. extra conditionem. V. quae supra ad I. 49, 116. uberius in hanc rem disputavimus. Quod ad rem ipsam attinet, tanguntur h. l. Stoici.

dum nihil bonum] Scil. *dicis*: quod supplendum e superioribus: *quum dicis asperum*.

Optare] *Optare* dicuntur philosophi, qui aliquid contendunt verum esse et cupiunt propugnare et confirmare, sed non possunt idonea argumenta afferre, uti explicat *Ernestius* in Clav. h. v. Sic Tullius Academ. II. 38, 121: Somnia censet haec esse Democriti non docentis, sed *optantis*. de Fato c. 20, 47: *Optare* hoc quidem est, non disputare. Sic Graeci dicunt εὔχεσθαι. Sext. Empir. Pyrrhon. Hypot. III. c. 25: εὐχομένων μᾶλλον ἢ τάττοντῶν λεγόντων. Adde Plat. Rep. V. p. 450. D: μὴ ἐμοὶ δοκῇ εἶναι ὁ λόγος. Eadem structurae ratio N. D. I, 32. Praecipitare istuc quidem est, non descendere. Offic. I. 10, 33: Decipere hoc quidem est, non iudicare. Particula *quidem* in his locis proprie minii distinguendo additur, ut valeat: *si quid aliud, profecto hoc*. Cf. Adnot. ad I. 25, 61: absurdum id *quidem*.

Hoc posito] Sententia est haec: Concedamus, bona corporis fortunaeque in bonis duci, at omnium bonorum summum est honestum, et ita quidem, ut cetera omnia, comparata cum honesto, perexigua videantur. Eadem ratio est malorum. Concedamus, dolorem malum esse; at omnium malorum summum est turpitudo, et ita quidem, ut cetera omnia, quae mala habentur, comparata cum turpitudine, perexigua videantur. Sic dolorem in malis ponamus; at prae turpitudinis malo plane evanescit.

tamen] Refertur ad sententiam concessivam, quae in antecedentibus participiis latet. Participiis hac vi instructis posterioris aetatis scriptores saepe addunt particulas concessivas *etsi*, *quanquam*, *quamvis*, Cicero non item. ad Fam. VI, 1: *perditis rebus omnibus*, *tamen* ipsa virtus se sustentare potest. At Tac. H. I, 5: *quamvis capite* defectionis *sublato*, manebat plerisque militum conscientia. V. nos in L. Gr. §. 155. Not. 5. p. 427. ed. 2. Verum alias quoque *tamen* ponitur, non praegressa particula concessiva, ut *licet*, *etsi* cett. V. nos l. d. §. 136. p. 345. ed. 2.

excellet illud, quod recte amplexantur isti, quod honestum, quod rectum, quod decorum appellamus, quod idem interdum virtutis nomine amplectimur, ut omnia praeterea, quae bona corporis et fortunae putantur, perexigua et minuta videantur, ne malum quidem ullum, nec, si in unum locum collata omnia sint, cum turpitudinis malo comparanda. 31. Quare si, ut initio concessisti, turpitudo peius est quam dolor, nihil est plane dolor. Nam dum tibi turpe nec dignum viro videbitur gemere, eiulare, lamentari, frangi, debilitari dolore, dum honestas, dum dignitas, dum decus aderit, tuque in ea intuens te continebis: cedet profecto virtuti dolor et animi inductione languescet. Aut enim nulla virtus est, aut contemnendus omnis dolor. Prudentiamne vis esse, sine qua ne intelligi quidem ulla virtus potest? Quid ergo? ea patieturne te quicquam facere nihil proficientem et laborantem? An temperantia sinet te immoderate facere quicquam? an coli iustitia poterit ab homine propter vim doloris enuntiante commissa, prodente conscios, multa

illud, quod —, quod] V. Adnot. in I. 2., 61.

perexigua et minuta] ad Att. XIV. 12, 2: perhonorifice et amice. ad Q. Fr. I. 1, c. 6, 18: delectus — percautus et diligens. Fin. III. 11, 36: perfacilis et expedita defensio. At de Rep. I, 12: adventus periucundus et pergratus. N. D. I. 1, 1: perdifficilis — et perobscura quaestio. Brut. 43, 158: perornatus et perbrevis. E quibus exemplis apparet, utrumque recte dici, sed saepius in altero adiectivo repeti *per*.

collata omnia sint] De verborum collocatione cf. Divin. I. 43, 98: in Sibyllae libris eaedem *repertae* praedictiones *sunt*. II. 2, 6: *admiratus* fortunam *sum* alterius. Alia dedimus in Gr. L. §. 167. Not. 4. p. 470. ed. 2.

31. *turpitudo peius est*] Haec structura apud Ciceronem rarissima est, nec fere ab eo usurpatur, nisi in adiectivis *commune*, *proprium*, *extremum*, quae substantivorum vices sustinent. Hoc autem loco *peius* dictum videtur, quia sequitur *nihil*. V. nos in Gr. L. §. 103. Not. 2. p. 140.

animi inductione] H. e. deliberata voluntate. V. *Ernestii* Clav. Ciceron. h. v. *Forcellinius:* persuasio, qua quis animum inducit, aliquid facere. Cf. ad Quint. Fr. I. 1. c. 11. ad Fam. I. 8: tantum enim animi inductio — valet.

Prudentiamne] Prudentia, temperantia, iustitia et fortitudo sunt quattuor quas vocant virtutes cardinales.

patieturne] Sententia est: Nisi omnis contemnitur dolor, prudentia esse non potest. Nam prudentia non patietur te rem aliquam facere, in qua, quamvis omnes tuas intendas vires, tamen nihil proficias. Ergo nec dolore te confici patietur prudentia; nam suscipiendo dolore nihil proficies, h. e. dolorem non imminues. Lucem affundent huic impeditiori loco nonnulla horum librorum exempla, in quibus eadem sententia consignata est, uti infra c. 24, 57: Quum vero gemitus nihil imminuat doloris, cur frustra turpes esse volumus? III. 28. pr.: Quid est autem, quod plus valeat ad ponendum dolorem, quam quum est intellectum, nihil profici, et frustra esse susceptum? Ibid. c. 32, 77: Summam esse stultitiam frustra confici maerore, quum intelligas nihil posse profici.

An temperantia] H. e. nec temperantia sinet te immoderate dolore confici et deprimi.

32. *iacens*] *Iacere* eleganter dicuntur, qui dolore, maerore, desperatione fracti sunt ac debilitati. Infra IV. 16, 35: aegritudine quis afflictus, debilitatus, *iacens*. ad Attic. X, 4: *iacet* in maerore meus frater. V. *Schütz*. Lex. Cic. h. v.

audies: O virum fortem?] Quum ita affectus eris, quisquamne te virum fortem esse dicet?

Amittenda — fortitudo] Exquisitius dictum est ob seqq. in c. 14. princ. ad Herenn. IV. 44. de Decio pro patria se

officia relinquente? 32. Quid? fortitudini comitibusque eius, magnitudini animi, gravitati, patientiae, rerum humanarum despicientiae, quo modo respondebis? Afflictusne, et iacens, et lamentabili voce deplorans audies: *O virum fortem?* Te vero ita affectum ne virum quidem quisquam dixerit. Amittenda igitur fortitudo est, aut sepeliendus dolor.

XIV. Ecquid scis igitur, si quid de Corinthiis tuis amiseris, posse habere te reliquam supellectilem salvam; virtutem autem si unam amiseris, (etsi amitti non potest virtus:) sed si unam confessus eris te non habere, nullam esse te habiturum? 33. Num igitur fortem virum, num magno animo, num patientem, num gravem, num humana contemnentem potes dicere aut Philoctetam illum? — a te enim malo discedere; — sed ille certe non fortis, qui iacet

in lecto húmido,
Quod éiulatu, quéstu, gemitu, frémitibus
Resonándo mutum flébiles vocés refert.

devovente: *amisit* vitam, at non perdidit. Cic. N. D. II. 49, 124: avem — usque eo premere earum capita, dum illae captum *amitterent.*

sepeliendus dolor Metaphorice pro comprimendus et contemnendus. *Kernius:* Man muss den Schmerz zu Grabe tragen. Metaphora audacior est; nam alias verbum *sepeliendi* metaphorice dictum significat *de medio tollere, auferre, exstinguere.* Sic de Leg. Manil. 11: bellum (sc. *servile*) exspectatione Pompeii attenuatum atque imminutum est, adventu sublatum ac *sepultum* (h. e. exstinctum). Lucret. II. 570:

Nec superare queunt motus utique exitiales
Perpetuo, neque in aeternum *sepelire salutem* (h. e. de medio tollere).

Cap. XIV. *Ecquid scis igitur*] Pluribus persequitur sententiam supra propositam: *aut nullam virtutem esse, aut contemnendum omnem dolorem.* Nam omnes virtutes ita copulatae sunt atque connexae, ut alia ab alia separari non possit. Cf. Diog. L. VII, 125: τὰς δὲ ἀρετὰς λέγουσιν (Stoici) ἀνταπακολουθεῖν ἀλλήλαις καὶ τὸν μίαν ἔχοντα πάσας ἔχειν. De qua Stoicorum sententia pluribus exposuimus in libr. d. *de Cicer. in phil. mer.* p. 230.

posse habere te] De collocatione pronominis in accusativi c. inf. structura v. ad I. 8, 16.

sed si unam] Particula *sed* non solum inservit orationi interiecta parenthesi interruptae revocandae, sed correctionis simul vim habet. Cf. ad c. I, 3.

33. *potes dicere aut Phil.*] Cicero *aut Philoctetam illum, aut te* dicturus, altero membro suppresso, orationem cum miro quodam lepore ἀνακολούθως sic continuat: *a te enim malo discedere.*

in lecto — Quod] *Quod* legitur in multis codd. et optimis; alii codd. legunt *qui*: quae lectio sine dubio a glossatoris manu profecta est, ut pronominis relativi genus adaptaretur nomini *lecto*, quod apud probatos scriptores masculinum genus habet. Duo duntaxat loci (v. *Forcellinii* Thes. Lat. h. v.), in quibus *lectum* genere neutro legitur, iique ex Ulpiano, excitari possunt. Quum neutrum *lectum* posterioribus temporibus usurpatum sit, verisimillimum est id iam antiquitus in usu fuisse. Apud Cic. Fin. II. 29, 94. legitur: „Quamobrem turpe putandum est, non dico dolere, (nam id quidem est interdum necesse,) sed *saxum illud Lemnium* clamore Philoctetaeo funestare: *Quod eiulatu — refert.* Apud Sophocl. Philoct. 33. hoc Philoctetae latibulum appellatur στειπτὴ φυλλὰς h. e. stratum e conculcatis foliis. *Lectum humidum* non pro simplici lecto, sed pro toto in quo Ph. latitabat specu accipiam. Atque hac significatione fortasse neutrum *lectum* a masc. *lectus* differebat. Paullo post *resonando mutum,* quod in nonnullis ut videtur Oxx., sed Fin. II. 19, 94, ubi duo postremi versus afferuntur, in optimis codd. legitur, pro-

Non ego dolorem dolorem esse nego; cur enim fortitudo desideraretur? sed cum opprimi dico patientia, si modo est aliqua patientia; si nulla est, quid exornamus philosophiam? aut quid eius nomine gloriosi sumus? Pungit dolor — vel fodiat sane; si nudus es, da iugulum; sin tectus Vulcaniis armis, id est fortitudine, resiste. Haec enim te, nisi ita facies, custos dignitatis relinquet et deseret. 34. Cretum quidem leges, quas sive Iupiter, sive Minos sanxit de Iovis quidem sententia, ut poëtae ferunt, itemque Lycurgi laboribus erudiunt inventutem venando, currendo, esuriendo, sitiendo, algendo, aestuando. Spartae vero pueri ad aram sic verberibus accipiuntur, ut multus e visceribus sanguis exeat; nonnunquam etiam, ut, quum ibi essem, audiebam, ad necem: quorum non modo nemo exclamavit unquam, sed ne ingemuit quidem. Quid ergo? hoc pueri possunt, viri non poterunt? et mos valet, ratio non valebit?

XV. 35. Interest aliquid inter laborem et dolorem; sunt finitima omnino, sed tamen differt aliquid. Labor est functio quaedam vel animi vel corporis gravioris operis et muneris; dolor autem

pter acutum antitheton *Bentleio* probatum, optimo iure receptum est pro vulg. *multum*, quod inanem h. l. habet sententiam. At elegantissime dicitur: lectum vel potius saxum mutum eiulatu — fremitibus resonando flebiles voces refert.

opprimi — patientia *Dolorem opprimere* est compescere, continere, tegere. Sall. Iug. LXXII, 1: *iram compresserat.*

quid exornamus philosophiam Cf. c. 2, 5: nonne verendum —, ne *philosophiam* falsa gloria *exornes?*

fodiat Ingeniosa est *Bentleii* coniectura *fodicet*, uti III. 16, 35: „Non est enim in nostra potestate, *fodicantibus* his rebus, quas malas esse opinemur, dissimulatio vel oblivio.“ At vulgata non est tentanda. Cf. C. Phil. II. 34: „num exspectas, dum te stimulis *fodiam?* haec te — lacerat, haec cruentat oratio.“ Compara nostrum *wühlen.*

si nudus es] H. e. si eges armis, quibus resistas dolori, h. e. si eges fortitudine.

da iugulum] Haec formula sumpta est a gladiatoribus, quorum qui inferior erat adversario, iugulum dissecandum porrigebat, et ita se victum profitebatur.

Vulcaniis armis] „quibus Achilles tectus erat. Descriptionem eorum v. in Hom. Il. XVIII, 478 — fin.“ „Hinc Augustin. adv. Acad. II, 1: arma invicta et quasi *Vulcania* dicit.“ *Davisius.*

relinquet et deseret] Plaut. Most. I. 3, 45: *reliquit deseruitque* me. *Relinquere* simpliciter significat ab aliquo discedere (zurücklassen); *deserere* est nostrum *im Stiche lassen*, italic. *abbandonare*, idemque fere valet, quod *destituere, frustrari;* hinc *amici me deserunt, preces, promissa, caussam suam, ius suum, officium deserere.* Gravius quam *deserere* est *derelinquere.* Hinc inverso ordine N. D. I. 5, 11: nec vero *desertarum derelictarumque* rerum patrocinium suscepimus. pro Planc. 5: sitientem me virtutis tuae *deseruisti* ac *dereliquisti.* in Verr. III, 51: permulti locupletes homines — agros latos ac fertiles *desererent* totasque arationes *derelinquerent.*

34. *Cretum quidem*] Vocula *quidem* indicat, exemplis rem aliquam demonstrari illustrarive. Cf. Adnotata in I. 48, 116. Quod autem *quidem* repetite positum paullo post iterum sequitur, offensioni esse non debet. de Senect. c. 14: Atque haec *quidem* studia doctrinae: quae *quidem* prudentibus et bene institutis pariter cum aetate crescunt. de Fin. V. 27, 80: quod *quidem* solet ebullire nonnunquam: quum *quidem* etc.

sive Minos] Lactant. Div. Inst. I, 22: Minos se in antrum Iovis recondebat et ibi diu moratus leges tanquam sibi a Iove traditas afferebat, *ut poëtae ferunt.*

verberibus accipiuntur] IV. 36, 78: Quo te modo *accepissem*, inquit, nisi iratus essem.

e visceribus] Isidor. Orig. XI, 1: „Viscera non tantum intestina dicimus, sed

motus asper in corpore, alienus a sensibus. Haec duo Graeci illi, quorum copiosior est lingua, quam nostra, uno nomine appellant. Itaque industrios homines illi studiosos vel potius amantes doloris appellant, nos commodius laboriosos. Aliud est enim laborare, aliud dolere. O verborum inops interdum, quibus abundare te semper putas, Graecia! Aliud, inquam, est dolere, aliud laborare. Quum varices secabantur C. Mario, dolebat; quum aestu magno ducebat agmen, laborabat. Est inter haec quaedam tamen similitudo. Consuetudo enim laborum perpessionem dolorum efficiet faciliorem. 36. Itaque illi, qui Graeciae formam rerum publicarum dederunt, corpora iuvenum firmari labore voluerunt. Quod Spartiatae etiam in feminas transtulerunt, quae ceteris in urbibus mollissimo cultu parietum umbris occuluntur. Illi autem voluerunt nihil horum simile esse

apud Lacaenas virgines;

Quibus mágis palaestra, Euróta, sol, pulvis, labor,
Militia in studio est, quám fertilitas bárbara.

Ergo his laboriosis exercitationibus et dolor intercurrit nonnunquam,

quicquid sub corio est, visco, quod est inter cutem et carnem." Eundem Lacedaemoniorum ad aram Dianae Orthiae pueros verberandi morem infra V. 27, 77. tetigit Tullius.

audiebam] Pro *quum ibi essem* ob sequens imperfectum *audiebam* ex regula, quam in L. Gr. §. 149. 4. p. 402 sq. ed. 2. dedimus, exspectamus *quum ibi eram*; sed coniunctivus imperfecti indicat repetitionem actionis. V. L. Gr. §. 104. b c) p. 367 sq.

possunt, — non *poterunt?* — *valet*, — non *valebit?* V. Adnot. in c. 17, 39.

Cap. XV. 35. Quoniam paullo ante de *dolore* et *labore*, tanquam una eademque re, dictum est, iam Tullius, a proposito degrediens, quid inter utrumque interesset discriminis, explicandum putavit. Quod autem Graecae linguae verborum inopiam notavit et perstrinxit, quia res diversas, *dolorem* et *laborem*, uno nomine πόνου afficeret, inique et male fecit. Nam etiam Graeca lingua duo habet diversa vocabula, πόνος, quod est *labor*, et ἄλγος, quod est *dolor*; quemadmodum autem πόνος saepenumero potestate nominis ἄλγος ponitur, ita in latina lingua haud raro *laborare* significationem induit verbi *dolendi*. V. Forcellinii Thes. Latin. v. *laborare*. Cf. infra ad III. 4, 7. πάθη — *morbos*. Hanc autem Ciceronis gloriationem attigimus in libro d. *de Ciceron. in phil. mer.* p. 82. 6).

differt] *Differt* saepe impersonaliter usurpatur, ut *interest*. C. in Caecil. 19: vide, quid *differat* inter meam opinionem ac tuam.

functio quaedam] H. e. functio quaedam gravioris operis et muneris, quae animo vel corpore peragitur. Observandi sunt duo genitivi cum duplici relatione. Cf. I. 12, 28. IV. 6, 14: praesentis autem mali sapientis affectio nulla est. 13, 29: morbus et aegrotatio ex totius valitudinis corporis conquassatione gignuntur. 31: corporis est quaedam apta figura membrorum. ibid. animi multarum rerum brevi tempore percursionem. 17, 40: aegre tulisse P. Rutilium fratris repulsam consulatus. Triplex adeo genitivus ap. Liv. Praef. 3. invabit *rerum gestarum* memoriae *principis terrarum populi* pro virili parte me ipsum consuluisse. Cf. nos in Gr. L. §. 111. Not. 20.

studiosos vel potius amantes doloris] Scil. φιλοπόνους. Ceterum lapsus est Cicero; nam gr. φιλόπονος respondet prorsus latino *industrius* v. *laboriosus*.

efficiet faciliorem] Alii *efficit*, alii *efficiat*; sed futuri in generalibus sententiis usus apud Ciceronem est frequentissimus. V. ad I. 15, 35. V. nos in Gr. L. §. 107, 9. p. 157 sq. ed. 2.

36. *Eurota*] pro *Eurotas*.

fertilitas barbara] Haec verba insigniter torserunt interpretes, qui plerique omnes interpretantur *fertilitatem* πολυτεκνίαν. Obversabantur eis septendecim Hecubae liberi, quinquaginta Priami, Da-

impelluntur, feriuntur, abiiciuntur, cadunt, et ipse labor quasi callum quoddam obducit dolori.

XVI. 37. Militiam vero (nostram dico, non Spartiatarum, quorum procedit* agmen ad tibiam, nec adhibetur ulla sine anapaestis pedibus hortatio;) nostri exercitus primum unde nomen habeant, vides; deinde, qui labor, quantus agminis; ferre plus dimidiati mensis cibaria; ferre, si quid ad usum velint; ferre vallum. Nam scutum, gladium, galeam in onere nostri milites non plus numerant, quam humeros, lacertos, manus. Arma enim membra militis esse dicunt. Quae quidem ita geruntur apte, ut, si usus ferat, abiectis oneribus, expeditis armis, ut membris, pugnare possint. Quid? exercitatio legionum; quid? ille cursus, concursus, clamor quanti laboris est! Ex hoc ille animus in proeliis paratus ad vulnera. Adduc pari animo inexercitatum militem; mulier videbitur. 38. Cur tantum interest inter novum et veterem exercitum, quantum experti sumus? Aetas tironum plerumque melior; sed ferre laborem, contemnere vulnus consuetudo docet. Quin etiam videmus, ex acie ef-

nai, Aegypti. Sententia igitur erit haec: Lacaenis virginibus magis curae fuisse palaestrae exercitationes, quam liberorum procreationem: quae scilicet externorum populorum feminis maximo studio sit. Cum *Turnebo fertilitatem* pro luxu, deliciis et rerum abundantia accipio.

callum quoddam obducit dolori] Infra III. 22, 53: quorum animis diuturna cogitatio *callum* vetustatis *obduxerat.* ad Fam. IX. 2, 3: consuetudo *callum obduxit* stomacho meo. Hinc verbum *occallescendi.*

Cap. XVI. 37. *Militiam*] Ex vulgari dicendi ratione oratio sic fere procedere debebat: *De militia* vero quid dicam? (nostram dico, non Spartiatarum —;) vides, primum unde nostri exercitus nomen habeant, deinde etc.; sed accusativum *militiam* posuit, oratione in parenthesin tracta: *militiam* vero *nostram dico.* Comparari potest haec structura cum iis exemplis, in quibus *attractio inversa* reperitur, qualia sunt Virg. Aen. I, 573: *Urbem quam* statuo vestra est. Cf. nos in Gr. L. §. 145. Not. 12. p. 388. ed. 2.

procedit agmen ad tibiam] Sic margo Veneti Alteri; omnes fere codd. legunt *pr. admodum* (aut *ad modum*) *ad t.* — Tibiis Spartiatas in proeliis tubarum loco usos esse, res est pervulgata. Thucyd. V, 70: Λακεδαιμόνιοι βραδέως καὶ ὑπὸ αὐλητῶν πολλῶν νόμῳ ἐγκαθεστώτων οὐ τοῦ θείου χάριν, ἀλλ' ἵνα ὁμαλῶς μετὰ ῥυθμοῦ βαίνοντες προέλθοιεν, καὶ μὴ διασπασθείη αὐτοῖς ἡ τάξις· ὅπερ φιλεῖ τὰ μεγάλα στρατόπεδα ἐν ταῖς προσόδοις ποιεῖν. Valer. Maxim. II. 6, 2: Lacedaemoniorum exercitus non ante ad dimicandum descendere solebant, quam *tibiae concentu* et *anapaesti pedis modulo* cohortationis calorem animo traxissent, vegeto et crebro ictus sono strenue hostem invadere moniti. — Anapaesti autem pedes aptissimi sunt ad excitandos inflammandosque animos.

qui labor, quantus agminis] Asyndeton in gradatione aptissimum est: *quos* (i. e. quales) *labores* omnino sustinent exercitus nostri, *quantos* autem, ubi sunt in agmine.

ferre plus dimidiati mensis cibaria] Caes. B. G. I, 78: legionarii dierum XXII ab Ilerda frumentum iussi erant efferre. Liv. XLIV. 2, 4: Consul *menstruum* iusso milite secum ferre profectus.

geruntur] Saepe scriptores ab activa forma deflectunt ad passivam, vel a pass. ad activam. Fin. II, 15: Si enim ad honestatem omnia *referantur*, neque in ea voluptatem *dicant* inesse. Infra III. 29: *repulerunt* —. Contra *dicuntur* haec cett. IV. 9: voluptatem — *describunt.* Quae autem libidini subiecta sunt, ea sic *definiuntur.*

expeditis armis] Mit schlagfertigen Waffen.

38. *quantum experti sumus*] „Respicit

ferri saepe saucios; et quidem rudem illum et inexercitatum quamvis levi ictu ploratus turpissimos edere. At vero ille exercitatus et vetus ob eamque rem fortior medicum modo requirens, a quo obligetur:

E. *O Pátrocles*, inquit, *ad vós adveniens súxilium et vestrás manus*
Petó, priusquum oppetú malum pestem, múndatam hostili manu,
Neque súnguis ullo pótis est pacto prúfluens consistere,
Si quí supientiú magis vestru mórs devitari potest.
Namque Aésculapi liberorum suúcii opplent pórticus;
Non pótest accedi. P. *Certe Eurypylus hic quidem est. Hominem exercitum!*

XVII. 39. Ubi tantum luctûs continuatur, vide, quam non flebiliter respondeat, rationem etiam afferat, cur aequo animo sibi ferendum sit:

E. *Qui álteri exitiúm parat,*
Eum scíre oportet sibi paratam péstem ut participét parem.

Abducet Patrocles, credo, ut collocet in cubili, ut vulnus obliget.

bellum civile Pompeianum, in quo Caesar habuit veteranorum robora, qui profligarunt Pompeianos novos milites et inexercitatos." *Moserus.*

O Patrocles] Sunt versus iambici tetrametri acatalecti. *Oppeto malam pestem* h. e. subeo mortem. Plaut. Captiv. III. 3, 11: Occidam *oppetamque pestem.* Asin. I. 1, 7: Atque illa vivã vivus ut *pestem oppetas.* Satis nota est locutio *mortem oppetere* pro mori. *Mandatam* exquisitius pro *immissam* dictum est. Iuvenal. X, 52 sq.: quum Fortunae ipse minaci Mandaret laqueum. Vocabulum *magis* in quarto v. pronuntia *magi.* V. ad I. 9, 18. Comparativus respicit sententiam suppressam: *magis, quam si non adveniam.* In verbis: *non potest accedi* verbum *potest* μονοσυλλάβως pronuntiandum (*pot'st*). Cf. c. 17, 39: non potest ecfari. *Aesculapii liberi* sc. Podalirius et Machao, clarissimi Graecorum ante Troiam medici. V. Il. β, 732. *Porticus*, vestibula tentorii.

Certe Eurypylus hic quidem est] Or. ita: *Non potest accedi* ..... Deinde uno versu: *Certe Eurypylus hic quidem est. Hominem exercitum!* Tum extra versum *ubi tantum luctûs continuatur.* Denique novum caput orditur a verbis: *Vide, quam* etc. Haec distinguendi ratio mihi non placet; nam obscurum est, quo modo verba: *ubi tantum luctûs continuatur* versui antecedenti adiici potuerint. Neque probatur mihi *Wolfius*, qui haec verba sic interpretatur: „in welcher Stelle dann Patrokl. so sehr über seinen Euryp. jammert:" quae sententia plane abhorret ab iis, quae paullo post de duriore Patrocli indole sequuntur (*si quidem homo esset* etc.); neque probari potest ratio *Klotzii*, qui in Add. p. 93 sq. verba *ubi tantum l. c.* ad antecedentia poëtae verba esse trahenda suspicatur. Quare haec verba cum sequentibus coniunxi. Totum locum sic explicandum puto: Patroclus, amicum Eurypylum agnoscens eumque graviter saucium videns, exclamat: *Hominem exercitum!* (i. e. *o hominem misere excruciatum!*) His Patrocli verbis Cicero suam ipse adiungit de admirabili Eurypyli firmitate sententiam: *Ubi tantum luctus continuatur*, i. e. tanta mala et calamitates constipantur, tantum tamen abest, ut Patroclo flebiliter respondeat, ut rationem etiam afferat, cur malum suum aequo animo sibi ferendum sit. De *quam non* v. ad IV. 35, 74.

Cap. XVII. 39. *Eum scire* etc.] Exquisitius per genus quoddam attractionis dictum est pro: *Eum scire oportet, sibi paratum esse, ut parem pestem participet* i. e. ut paris pestis particeps fiat. Voc. *eum* μονοσυλλάβως pronuntiandum est. De παρηχήσει huius versus v. ad IV. 17, 38.

Si quidem homo esset. Sed nihil vidi minus. Quaerit enim, quid actum sit:

P. *Elóquere, rés Argivom proélio ut se sústinet.*

E. *Non pótest ecfari tántum dictis, quántum factis súppetit*
Labóris. — Quiesce igítur et volnus álliga! . . .

Etiam si Eurypylus posset, non posset Aesopus.

E. *Ubi fortuna Héctoris*
Nostram ácrem aciem inclinátam. . .

et cetera explicat in dolore. Sic est enim intemperans militaris in forti viro gloria. Ergo haec veteranus miles facere poterit, doctus vir sapiensque non poterit? Ille vero melius, ac non paullo quidem. 40. Sed adhuc de consuetudine exercitationis loquor, nondum de ratione et sapientia. Aniculae saepe inediam biduum aut triduum ferunt. Subduc cibum unum diem athletae: Iovem Olympium, eum

Si quidem homo esset] Particula *siquidem* (εἴγε) in responsione saepe ironica vi ita ponitur, ut ex verbis praegressis sententia aliqua supplenda sit, quae affirmationem significat, uti h. l. *recte quidem crederem, si homo esset.* Cf. simillimum locum in Fin. III. 4, 12: Istud quidem, inquam, optime dicis; sed quaero, nonne tibi faciendum idem sit—? *Si quidem, inquit, tollerem; sed relinquo* (h. e. recte quaereres, si tollerem, sed). pro Milon. XVIII, 48: ne Clodius quidem de insidiis cogitavit, quoniam fuit in Albano mansurus. *Siquidem* exiturus ad caedem e villa non *fuisset.* pro L. Flacco 7, 15: O morem praeclarum disciplinamque, quam a maioribus accepimus! *Siquidem teneremus,* sed nescio quo pacto iam de manibus elabitur. *Si homo esset,* h. e. si, ut homo, misericordia tactus esset, si humanum sensum haberet. Sic Terent. Adelph. I. 2, 26: illum tu tuum (sc. filium), *si esses homo*, Sineres nunc facere, dum per aetatem licet. Infra c. 22, 53: ita et tulit dolorem, ut vir, et, ut *homo,* maiorem ferre sine caussa necessaria noluit.

Sed nihil vidi minus] Scil. quam quod visurum me esse credideram.

Eloquere] Deest aliquid in hoc versu, fortasse *Eurypyle.* — *ut se sustinet* interrogatio directa.

non potest ecfari] H. e. non potest dictis exprimi (*Ecfari* enim passive positum), quanta virium contentione res praeclarae ab Argivis edantur.

Quiesce igitur et volnus alliga] Haec verba a *Bentleio* aliisque tribuuntur Patroclo, ita ut ille ad verba seq. *non posset Aesopus* suppleret *tacere;* hic *volnus sibi ipsi alligare. Orellius* autem etiam verba: *Quiesce — alliga* trahit ad Eurypyli orationem, rem sic animo informandam iudicans: „Duorum fortissimorum heroum, Eurypyli et Patrocli, exemplum repetitur e tragoedia. Ille vulneratus medicum modo requirit, nullo ploratu edito; miseretur saucii amici primum Patrocles longumque luctum continuat; consolatur eum Eurypylus ipse verbis: *qui — parem:* quibus confirmatus Patrocles vulneris obligandi iam quasi obliviscitur petitque, ut narret sibi Argivorum proelium. Tum Eurypylus: „*Non potest — laboris;* at desine paullisper, si videtur, me interrogare vulnusque ante omnia meum alliga; mox omnem rem tibi enarrabo. Quod dum fit, longam iam ῥῆσιν: *Ubi — inclinatam* medio in dolore recitat: quam, inquit Cicero, poterat poëta sine reprehensione tribuere veterano fortissimo; non item Aesopus, homo bello non exercitatus, posset „proferre, ipse si esset sauciatus. Ad verba *posset Aesopus* supplet: *tam fortiter narrare proelii vicissitudines.*“ Immo: *Etiam si Eur. haec in dolore explicare posset, non posset idem facere Aesopus.* Aesopus enim sine dubio agebat partes Eurypyli. Ceterum *quiesce* διπλλάβως legendum est.

volnus alliga] Paullo ante: ut volnus *obliget,* et c. 16, 38: medicum modo requirens, a quo *obligetur. Obligare* respondet nostro *verbinden, zubinden,* ut *obsignare* est *versiegeln, zusiegeln; alligare* nostro *aufbinden, einen Verband auf die Wunde legen und ihn anbinden.* Liv. VII, 24: Consul, *vulnere adligato,* revectus ad prima signa. C. Divin. I. 54, 123: Quum Critonis oculum *alligatum* vidisset.

ipsum, cui se exercebit, implorabit, ferre non posse clamabit. Consuetudinis magna vis est. Pernoctant venatores in nive, in montibus uri se patiuntur. Inde pugiles, cestibus contusi, ne ingemiscunt quidem. 41. Sed quid hos, quibus Olympiorum victoria consulatus ille antiquus videtur? Gladiatores, aut perditi homines, aut barbari, quas plagas perferunt! quo modo illi, qui bene instituti sunt, accipere plagam malunt, quam turpiter vitare! quam saepe apparet nihil eos malle, quam vel domino satisfacere, vel populo! Mittunt etiam vulneribus confecti ad dominos, qui quaerant quid velint: si satis iis factum sit, se velle decumbere. Quis mediocris gladiator ingemuit? quis vultum mutavit unquam? quis non modo stetit, verum etiam decubuit turpiter? quis, quum decubuisset, ferrum recipere iussus collum contraxit? tantum exercitatio, meditatio, consuetudo valet. Ergo hoc poterit

Ergo — facere poterit] Infra III. 15, 31: *Ergo — sentiemus?* Offic. I. 31, 114: *Ergo* histrio hoc *videbit* in scena, non *videbit* sapiens in vita? Atque haec est usitata dicendi ratio in conclusione a minore ad maius. In priore membro ponitur, quanquam rarius, etiam praesens et, ubi sententia requirit, perfectum. Supra c. 14, 34: Quid ergo? hoc pueri *possunt*, viri non *poterunt*? et mos *valet*, ratio non *valebit*? Infra III. 27, 66: timor igitur ab iis aegritudinem *potuit repellere*, ratio ab sapienti viro non *poterit*? Infra III. 14, 31. legitur: *Ergo hoc Terentius — quum tam commode dixerit; nos — non dicemus?* ubi cf. Adnot. V. nos in Gr. L. §. 159, 3. p. 448. ed. 2.

ille vero] H. e. immo philosophus hoc melius, et quidem multo melius facere poterit.

40. *Sed de consuetudine*] Haec verba videntur indicare, Tullium iam de ratione et sapientia dicturum esse, postquam satis dixerit de consuetudine exercitationis. Veruntamen idem argumentum retractans novis exemplis ulterius persequitur et illustrat (usque ad §. 42.). Scilicet haec verba referenda sunt ad proxime antecedentia: *doctus vir sapiensque non poterit*, quibus verbis iam *rationis* et *sapientiae* mentio iniicitur.

athletae] Athletis enim non modo cibi genus atque copia, verum etiam horae, quibus victum sumerent, erant praescripta: unde proprie dicitur de athletis ἀναγκοφαγία. Omnino saepius apud veteres athletarum voracitas notatur.

Iovem Olympium] in cuius honorem ludi qui dicuntur *Olympici* instituebantur.

uri] Scil. *solis calore*. Quum *uri* dicitur de iis, qui frigore vexantur, substantivum addatur necesse est, e quo pateat, verbum hac significatione accipiendum esse. Sic Iustin. II. 2, 9: „Quamquam continuis frigoribus urantur.“ Duas igitur res contrarias dicuntur perferre venatores: et acerrimum frigus, et ardentissimum calorem.

inde] Scil. ex hac consuetudine exercitationis.

41. *consulatus ille antiquus*] Sententia: quibus victoria in ludis olympicis reportata honos videbatur esse tantus, quantus apud maiores nostros consulatus, qui tum optimo cuique deferebatur. V. ad I. 46, 111: *non enim in caelum.*

domino] De *domino* (i. e. possessore) gladiatorum recte *Klotzius* sic: „*Dominus* ist der, welcher sie (die Glad.) entweder *iure mancipi* an sich gebracht, förmlich erkauft, oder zu dem speciellen Falle erkauft oder gedungen hat. Gewöhnlich standen die Gl. im Solde der *domini*, welche Spiele zu geben hatten u. s. w.“ Is autem, qui gladiatores artem armorum docebat, appellabatur *lanista*.

si satis iis factum sit] H. e. si dominis fortitudine sua satisfecerint. „Vult Tullius miseros illos homines non ante iugulum praebere, quam a dominis operae gnaviter editae reportent testimonium.“

ferrum recipere] Formula in hac re propria. Populus enim gladiatori, qui decubuisset, quum veniam dare nollet, exclamaus *recipe telum*, eum ab adversario iugulari iussit.

meditatio] *Vorbereitung*. V. Adnot. in

Samnis, spurcus homo, vita illa dignus locoque;

vir, natus ad gloriam, ullam partem animi tam mollem habebit, quam non meditatione et ratione corroboret? Crudele gladiatorum spectaculum et inhumanum nonnullis videri solet, et haud scio an ita sit, ut nunc fit. Quum vero sontes ferro depugnabant, auribus fortasse multae, oculis quidem nulla poterat esse fortior contra dolorem et mortem disciplina.

XVIII. 42. De exercitatione et consuetudine et commentatione dixi. Age sis, nunc de ratione videamus, nisi quid vis ad haec. *A.* Egone ut te interpellem? Ne hoc quidem vellem; ita me ad credendum tua ducit oratio. *M.* Sitne igitur malum dolere, necne, Stoici viderint, qui contortulis quibusdam et minutis conclusiunculis, nec ad sensus permanantibus effici volunt, non esse malum dolorem. Ego illud, quicquid sit, tantum esse, quantum videatur, non puto, falsaque eius visione et specie moveri homines dico vehementius, doloremque eius omnem esse tolerabilem. Unde igitur ordiar? an eadem breviter attingam, quae modo dixi, quo facilius oratio progredi possit longius? 43. Inter omnes igitur hoc constat, nec doctos homines solum, sed etiam indoctos, virorum esse fortium, et magnanimorum, et patientium, et humana vincentium, toleranter dolorem pati; nec vero quisquam fuit, qui eum, qui ita pateretur, non laudandum putaret. Quod ergo et postulatur a fortibus, et laudatur, quum fit; id aut extimescere veniens, aut non ferre praesens, nonne turpe est? Atqui vide, ne quum omnes rectae animi affectio-

III. 16, 34. De seq. v. *commentatio* v. ad I. 30, 74.

Samnis] Versus e Lucilii Satirarum libro IV, 2. petitus. Cf. Indic. histor. v. *Samnis.*

haud scio an] V. ad III. 8, 16.

ut nunc fit] II. e. nostris temporibus, quibus non solum sontes, sed etiam liberi homines depugnant.

auribus] Intelligendae disputationes de contemnendo dolore et morte a philosophis vel in scholis vel libris traditae.

oculis quidem] Infra IV. 11, 24. cogitatione inter se differunt, re *quidem* copulatae sunt. V. nos in Gr. L. §. 133. b) p. 328. ed. 2. Gr. γέ. Od. ι, 410. εἰ μὲν δὴ μήτις σε βιάζεται, οἷον ἐόντα, νοῦσόν γ' οὔπως ἔστι Διὸς μεγάλου ἀλέασθαι. Sic saepe hac particulae in oppositione usurpantur.

Cap. XVIII. 42. *Egone ut te interpellem?*] De hoc usu coniunctionis *ut* in exclamationibus vel interrogationibus cum admiratione prolatis v. nos in Gr. L. §. 142. Not. 11. p. 373. ed. 2.

nec ad sensus permanantibus] H. e. non ad sensus penetrantibus, nullam ad eos habentibus vim.

doloremque eius] H. e. *dolorem*, qui procreatur ex falsa visione et specie eius, quod tantum non est, quantum videtur.

43. *Quod ergo et postulatur* etc.] Minus accurate locutus est h. l. Cicero; nam *dolor* quidem extimescitur nec fertur, at postulatur et laudatur *doloris patientia.*

Atqui vide, ne cett.] Urbanius pro: atqui nomen virtutis non est proprium nomen omnium virtutum, sed ab ea — nominatae sunt. V. Adnotata in I. 34, 83.

quae una ceteris excellebat] H. e. quae maxime excellebat. Sic saepissime *unus* ponitur, ut alicuius rei summum gradum significet. V. ad II. 26, 64. Ceterum observandus est usus *Imperfecti* in sententia generali vere latinus. Refertur enim ad illud tempus, quo nomen ortum

nes *virtutes* appellentur, non sit hoc proprium nomen omnium, sed ab ea, quae una ceteris excellebat, omnes nominatae sint. Appellata est enim ex *viro* virtus; viri autem propria maxime est fortitudo. Cuius munera duo sunt maxima, mortis dolorisque contemptio. Utendum est igitur his, si virtutis compotes, vel potius si viri volumus esse, quoniam a viris virtus nomen est mutuata. Quaeres fortasse, quo modo; et recte. Talem enim medicinam philosophia profitetur.

XIX. 44. Venit Epicurus, homo minime malus vel potius vir optimus; tantum monet, quantum intelligit. „Negligе, inquit, dolorem.“ Quis hoc dicit? Idem, qui dolorem summum malum. Vix satis constanter. Audiamus. „Si summus dolor est, inquit, brevem necesse est esse.“ — *Iteradum eadem ista mihi;* non enim satis intelligo, quid summum dicas esse, quid breve. — „Summum, quo nihil sit superius; breve, quo nihil brevius. Contemno magnitudinem doloris, a qua me brevitas temporis vindicabit ante paene, quam venerit.“ — Sed si est tantus dolor, quantus Philoctetae? — „Bene plane magnus mihi quidem videtur, sed tamen non summus. Nihil enim dolet, nisi pes; possunt oculi, potest caput, latera, pulmones, possunt omnia; longe igitur abest a summo dolore. Ergo, inquit, dolor diuturnus habet laetitiae plus, quam molestiae.“ — 45. Nunc ego non possum, tantum hominem nihil sapere, dicere; sed nos ab eo derideri puto. Ego summum dolorem (summum autem dico, etiam si decem atomis est maior alius,) non continuo esse dico brevem multosque possum bonos viros nominare, qui complures an-

est. Infra IV. 24, 54: bene igitur nostri —, quod nullum *erat* iracundia foedius, iracundos solos morosos nominaverunt. N. D. II. 47, 123: manus etiam data elephantis, quia propter magnitudinem corporis difficiles aditus *habebant* ad pastum. V. nos in Gr. L. §. 107. Not. 7. De rariore structura *ceteris excellere* conf. de Inv. II. 1, 1: Zeuxin, qui tum longe ceteris excellere existimabatur.

viri propria] de Orat. I. 11, 49: Oratio quidem ipsa propria est huius unius rationis. Sic semper Cicero adiectivum *proprius* iunxit genitivo. V. nos in Gr. L. §. 111, 2. a) p. 155 sq. Sic gr. ἴδιός τινος. Neutrum *proprium* cum genitivo coniunctum substantivi vices apud Ciceronem sustinet. Sic infra III. 8, 17: eius enim videtur esse proprium. Ibid. c. 9, 19: proprium est enim irati. Ibid. 30, 73: est enim proprium stultitiae.

Cap. XIX. 44. *vir optimus*] Cf. ad III. 21, 50. De *tantum, quantum* v. Adnot. in I. 13, 29.

Iteradum] Sumpta sunt haec verba ex Ennii Iliona. Plenus versus est:

Age adsta, mane, audi, iteradum eademmet ista mihi.

Bene plane magnus] Ego cum *Nissenio* meliore distinctione locum adiuvari posse puto: *Bene. Plane magnus. Bene* h. e. recte quaeris, inquit Epicurus. *Plane magnus* cett. Nam *bene plane magnus* a Cicerone dictum esse, persuadere mihi non possum. *Wolfius* vertit *recht sehr gross, Orellius* ex communis vitae consuetudine depromptum putat.

possunt oculi] Intellige *dolere.*

45. *summum dolorem — non esse brevem*] V. de Finib. II. 28, 93.

multosque possum — nominare] *Possum* veteres extra conditionem dixerunt; nostrates *possem* dicere solent. Supra I. 34, 83: quid ego nunc lugeam vitam hominum? vere et iure *possum;* sed

nos doloribus podagrae crucientur maximis. Sed homo cautus nunquam terminat nec magnitudinis, nec diuturnitatis modum, ut sciam, quid summum dicat in dolore, quid breve in tempore. Omittamus hunc igitur nihil prorsus dicentem cogamusque confiteri, non esse ab eo doloris remedia quaerenda, qui dolorem malorum omnium maximum dixerit, quamvis idem forticulum se in torminibus et in stranguria sua praebeat. Aliunde igitur est quaerenda medicina, et maxime quidem, si, quid maxime consentaneum sit, quaerimus, ab iis, quibus, quod honestum sit, summum bonum, quod turpe, summum videtur malum. His tu praesentibus gemere et iactare te non audebis profecto. Loquetur enim eorum voce Virtus ipsa tecum:

XX. 46. Tunc, quum pueros Lacedaemone, adolescentes Olympiae, barbaros in arena videris excipientes gravissimas plagas et ferentes silentio, si te forte dolor aliquis pervellerit, exclamabis ut mulier? non constanter et sedate feres? — Fieri non potest; natura non patitur. — Audio. Pueri ferunt gloria ducti; ferunt pudore alii, multi metu; et tamen veremur, ut hoc, quod a tam multis et quod tot locis perferatur, natura patiatur? Illa vero non modo patitur,

quid necesse est cett. de Senect. 16: *Possum* persequi multa oblectamenta rerum rusticarum; sed ea ipsa, quae dixi, fuisse sentio longiora. V. Adnotata in I. 49, 116. et II. 13, 30. Imprimis saepe ita dicitur *poteram:* de quo v. Adnot. in III. 4, 7, ubi etiam discrimen inter *possum* et *poteram* expositum est. Cf. infra V. 32, 90. Quos autem h. l. dixit *bonos viros,* intelligendi videntur ii, quorum verbis fides haberi possit. Hinc facile intelliges, cur sequatur *crucientur,* non *cruciantur.* Verba enim *qui — crucientur* ex illorum bonorum virorum mente dicta sunt, ut significent: *qui complures annos doloribus podagrae cruciari se maximis affirmant.* V. Adnot. in V. 21, 62.

homo cautus] Nonius legit *catus.* At *cautus* egregie in Epicurum convenit, qui, quum nunquam terminaret nec magnitudinis, nec diuturnitatis modum, sibi caveret, ne absurdum quiddam proferret. Neque vero illud praetermittendum, Ciceronis aetate vocabulum *catus* obsoletum fuisse, nec usquam ab ipso Cicerone nisi cum excusatione quadam usurpatum esse. Etiam de Rep. I, 18: „qui egregie cordatus et catus fuit" adduntur a Laelio verba: „*et ab Ennio dictus est.*" ad Legg. I. 16, 45: Quis igitur prudentem et, *ut ita dicam, catum,* non ex ipsius habitu, sed ex aliqua re externa indicet?

quamvis — praebeat] Eandem rem Tullius de Fin. II. 39. init. ex epistola Epicuri ad Hermarchum; Laertius vero X, 22. ex epistola ad Idomeneum refert. De v. *forticulus* comp. infra III. 17, 38: *acriculus.* III. 19, 46: demus scutellam *dulciculae* potionis. Plaut. Poen. I. 2, 177: *dulciculus* caseus. Id. Cas. II. 8, 58: *molticulae* escae. Catull. XVI: *molliculi* versus.

ab iis] Stoicis.

iactare te] H. e. prae dolore huc illuc se movere.

Cap. XX. 46. *Tunc*] Saepe *tu* et *tunc* in initio enuntiati cum magna vi ponuntur. Academ. II. 19, 61: *Tunc,* quum tantis laudibus philosophiam extuleris, — eam philosophiam sequere, quae confundit vera cum falsis? Sic *egone* c. 18, 42.

pueros Lacedaemone] c. 14, 34: ubi v. Adnot. *adolescentes Olympiae* c. 17, 40. 41. *barbaros* §. 41.

pervellerit] Infra III. 17, 36: (fortuna) *pervellere* te forsitan potuerit et pungere, non potuit certe vires frangere.

Fieri non potest] Gravius dictum est pro: fieri non potest, ut natura patiatur, plane ut nos dicimus: est ist unmöglich.

Audio] Sic saepe *audio* ponitur cum

verum etiam postulat. Nihil enim habet praestantius, nihil, quod magis expetat, quam honestatem, quam laudem, quam dignitatem, quam decus. Hisce ego pluribus nominibus unam rem declarari volo, sed utor, ut quam maxime significem, pluribus. Volo autem dicere, illud homini longe optimum esse, quod ipsum sit optandum per se, a virtute profectum vel in ipsa virtute situm, sua sponte laudabile, quod quidem citius dixerim solum, quam non summum bonum. Atque ut haec de honesto, sic de turpi contraria: nihil tam tetrum, nihil tam aspernandum, nihil homine indignius. 47. Quod si tibi persuasum est, (principio enim dixisti, plus in dedecore mali tibi videri, quam in dolore:) reliquum est, ut tute tibi imperes. Quanquam hoc nescio quo modo dicatur, quasi duo simus, ut alter imperet, alter pareat; non inscite tamen dicitur.

XXI. Est enim animus in partes tributus duas, quarum altera rationis est particeps, altera expers. Quum igitur praecipitur, ut nobismet ipsis imperemus, hoc praecipitur, ut ratio coërceat temeritatem. Est in animis omnium fere natura molle quiddam, demissum, humile, enervatum quodammodo et languidum. Si nihil esset aliud,

ironia, ubi quis alterius sententiam se probare simulat. Nos: *das lasst sich hören.*

pluribus nominibus unam rem declarari volo] Sic saepe solet Cicero unam rem, in qua quidem maximum disputationis momentum positum est, pluribus nominibus declarare, ut eius vis ac potestas clarius perspiciatur. Fin. III. 4, 14: una virtus, unum istud, quod honestum appellas, rectum, laudabile, decorum. (erit enim notius, quale sit, *pluribus notatum vocabulis idem declarantibus.*) N. D. II. 7, 18: illud autem, quod vincit haec omnia, *rationem* dico, et, si placet *pluribus verbis*, *mentem*, *consilium*, *cogitationem*, *prudentiam*, ubi invenimus?

citius] H. e. facilius. N. D. I. 21, 60: omnibus fere in rebus et maxime in physicis, quid non sit, *citius*, quam, quid sit, *dixerim.*

47. *tute tibi*] Sic de Offic. III. 2, 6: neve committas, ut, quum omnia suppeditata sint a nobis, *tute tibi* defuisse videare.

Quanquam hoc — dicatur] *Dicatur* non a *quanquam*, sed a *nescio* pendet.

Cap. XXI. *tributus*] *Tribuere* saepius dicitur pro distribuere. Orator c. 33: ut in eas partes *tribuatur* omnis oratio. de Or. I. 15, 68: philosophia in tres partes est *tributa.* Quod autem ad rem ipsam spectat, monendum est, Platonem (de Rep. IX. init. Cf. Adnot. in I. 10, 20.) triplicem finxisse animum, Ciceronem vero alias quoque duplicem vim animorum atque naturam statuisse: *una pars in appetitu posita est, quae est* ὁρμή *Graece, quae hominem huc et illuc rapit; altera in ratione, quae docet et explanat, quid faciendum, quid fugiendum sit. Ita fit, ut ratio praesit, appetitus obtemperet*, ut ait de Offic. I. 28, 101. ibid. 36, 132. Cf. Tertull. de Anima c. 16: *Plato bifariam partitur animam, per rationale et irrationale.* et infra IV. 5, 10. Scilicet Plato primum posuit τὸ λογιστικόν et τὸ ἄλογον; τὸ ἄλογον autem rursus in τὸ θυμικόν et in τὸ ἐπιθυμητικόν distribuit.

temeritatem] H. e. animi partem, rationis expertem, τὸ ἄλογον. Nobis: *Sinnlichkeit.* Cf. Divin. I. 29, 61: duabus animi *temerariis* partibus compressis, ut illa tertia pars rationis et mentis eluceat.

Est in animis] Infra III. 6, 12: Est natura fere in animis tenerum quiddam atque molle, quod aegritudine quasi tempestate quatiatur. — Observandum est autem, particulam *enim* a scriptoribus omitti, quum nova disputatio instituitur. Offic. I. 29, 104: *Duplex est omnino iocandi genus:* etsi antea iam de ioco dictum erat: *sic in ipso ioco aliquod probi ingeni lumen eluceat.* V. nos in Gr. L. §. 135b, 3) a).

nihil esset homine deformius. Sed praesto est domina omnium et regina, ratio, quae connixa per se et progressa longius fit perfecta virtus. Haec ut imperet illi parti animi, quae obedire debet, id videndum est viro. 48. Quonam modo? inquies. — Vel ut dominus servo, vel ut imperator militi, vel ut parens filio. Si turpissime se illa pars animi geret, quam dixi esse mollem; si se lamentis muliebriter lacrimisque dedet: vinciatur et constringatur amicorum propinquorumque custodiis. Saepe enim videmus fractos pudore, qui ratione nulla vincerentur. Ergo hos quidem, ut famulos, vinclis prope ac custodia; qui autem erunt firmiores, nec tamen robustissimi, hos admonitu oportebit, ut bonos milites, revocatos dignitatem tueri. Non nimis in Niptris ille sapientissimus Graeciae saucius lamentatur, vel modice potius:

Pedeténtim, inquit, *et sédató nisú!*
Ne súccussu árripiát maiór
Dolor . . .

49. (Pacuvius hoc melius, quam Sophocles; apud illum enim perquam flebiliter Ulixes lamentatur in vulnere;) tamen huic leviter gementi, illi ipsi, qui ferunt saucium, personae gravitatem intuentes, non dubitant dicere:

Tu quóque, Ulixés, quamquám gravíter
Cernímus ictúm, nimís paene ánimo és
Mollí, qui cónsuetús in armís
Aevom ágere. . . .

Intelligit poëta prudens, ferendi doloris consuetudinem esse non con-

connixa per se] H. e. suis ipsa viribus sustentata. Fin. V. 15, 42: *connitunturque* (parvi), ut sese erigant.

48. *custodiis*] Respicit, ut observat *Wolfius*, legum XII. tabb. (V.) SEI FOVRIOSOS AVT PRODICOS ESCIT ADCNATOROM CENTILIOMQVE EIVS POTESTAS ESTOD. AST EI CVSTOS NEC ESCIT (Zell. p. 24.)

in Niptris] „Νίπτρα ἢ Ὀδυσσεὺς ἀκανθοπλήξ est nomen fabulae scenicae Sophoclis, cuius argumentum fuit mors Ulixis pastinacae [piscis] radio [τρυγόνος κέντρῳ] icti a Telegono filio. Hanc fabulam Pacuvius latinam fecit vel potius imitatus est. Versus citati sunt e Pacuvio.“ *Neidius.*

Pedetentim] Sunt versus anapaestici. Sententia horum versuum est haec: Pedetentim ferte corpus meum et lento incessu, ne vehementiore agitatione maior dolor me arripiat.

49. *apud illum*] Scil. Sophoclem. Sic saepius *ille* ad nomen proximum refertur. Quem improbat, quasi removit cogitatione.

personae gravitatem] H. e. vitam priorem, in qua Ulixes summam semper osteuderat gravitatem. *Persona* h. l. significat partes, quas Ulixes in vita egerat. V. de hoc v. *Bremium* ad Cornel. Nep. Praef. p. 3.

non dubitant] Sic recte *Or.* c. W. e Rehd. et duob. Lallem. codd. pro vulgato *dubitarunt* dedit; cf. *Goerenz.* ad Acad. II, 16. p. 97., qui acute observavit, praesens a Cicerone poni, ubi poëta loquens induceretur. Infra IV. 21, 48: ut *narrat* Lucilius. Omnino in aliorum verbis sententiisve afferendis praesentis usus legitimus fere est. Supra I. 18, 42: quam tamen Democritus — animalem esse *vult.* Infra IV. 33, 71: quae de iuvenum amore *scribit* Alcaeus. Sed III. 31, 76. c. plerisque codd. legendum *respondit.* Legitimum praesens est, ubi

temnendam magistram. 50. Atque ille non immoderate magno in dolore:

Retinéte, tenéte, opprímit ulcús.
Nudáte, heu míserum me! éxcrucíor.

Incipit labi: deinde ilico desinit:

— Operíte, abscédite, iám iam
Mittíte! nam attréctatu ét quassú
Saevóm amplificátis dolórem.

Videsne, ut obmutuerit non sedatus corporis, sed castigatus animi dolor? Itaque in extremis Niptris alios quoque obiurgat, idque moriens:

Cónqueri fortúnam advorsam, nón lamentari decet.
Íd viri est offícium: fletus múliebri ingenio áddítust.

Huius animi pars illa mollior rationi sic paruit, ut severo imperatori miles pudens.

XXII. 51. In quo vero erit perfecta sapientia, (quem adhuc nos quidem vidimus neminem; sed philosophorum sententiis, qualis hic futurus sit, si modo aliquando fuerit, exponitur;) is igitur, sive ea ratio, quae erit in eo perfecta atque absoluta, sic illi parti imperabit inferiori, ut iustus parens probis filiis; nutu, quod volet, conficiet, nullo labore, nulla molestia; eriget ipse se, suscitabit, instruet, armabit, ut, tanquam hosti, sic obsistat dolori. Quae sunt ista arma? Contentio, confirmatio sermoque intimus, quum ipse secum: Cave turpe quicquam, languidum, non virile. 52. Obversentur species honestae viro: Zeno proponatur Eleates, qui perpes-

aliorum scripta eo tempore, quo ex iis locus ab aliquo affertur, adhuc exstant. Cf. nos in Gr. L. §. 107. Not. 2. p. 153. ed. 2.

Tu quoque] Hi quoque et sequentes versus sunt anapaestici.

50. *Retinete, tenete*] Post compositum verbum veteres poëtae saepius simplici utuntur, ut vis illius ad hoc pertineat. Eurip. Bacch. 1063: κατῆγεν, ἦγεν, ἦγεν εἰς μέλαν πέδον.

Operite — iam iam] Alterum *iam* delendum videtur, ita ut, ab initio versus verbo *operite* iterato, versus numerosior decurrat:

Operite, operite, abscédite, iám.

Ultimus versus: *Saevom — dolorem* est paroemiacus.

Conqueri] Sunt tetrametri trochaici catalectici.

Huius animi] H. e. Ulixis animi.

miles pudens] „Αἰδήμων, metuens reprehensionem atque iram imperatoris. Hanc verecundiam militibus Homerus iniungit Il. ν, 122: ἀλλ' ἐν φρεσὶ θέσθε ἕκαστος αἰδῶ καὶ νέμεσιν. Sall. Iug. 7, 4: multo labore multaque cura, praeterea *modestissume parendo* et saepe obviam eundo periculis in tantam claritudinem pervenerat."

Cap. XXII. 51. *sive ea ratio*] In *sive* haec latet vis: *oder vielleicht ist es besser, wenn ich sage.* Plene: *sive* is ipse, *sive potius* ea ratio etc. Cf. III. 18, 41. 21, 51. extr. V. nos in Gramm. Lat. §. 137, 2.

quum ipse secum] V. Adnotata in I. 38, 92: non modo *ipse*.

52. *Obversentur species honestae viro*] Sic cum *Tregdero* scripsi e coniectura pro vulg. *O. s. h. animo.* Ad coniecturam receptam ducunt aperte praestantissimi codd., qui pro *animo* exhibent *vero.* Quum vera vis vocabuli *viro* non recte esset percepta, facile abundare videri potuit in eiusque locum substitui *animo*, uti legitur ap. Liv. 35, 11: Cau-

sus est omnia potius, quam conscios delendae tyrannidis indicaret; de Anaxarcho Democritio cogitetur, qui quum Cypri in manus Nicocreontis regis incidisset, nullum genus supplicii deprecatus est neque recusavit. Calanus Indus, indoctus ac barbarus, in radicibus Caucasi natus, sua voluntate vivus combustus est. Nos, si pes condoluit, si dens, sed fac totum dolere corpus, ferre non possumus. Opinio est enim quaedam effeminata ac levis, nec in dolore magis, quam eadem in voluptate, qua quum liquescimus fluimusque mollitia, apis aculeum sine clamore ferre non possumus. 53. At vero C. Marius, rusticanus vir, sed plane vir, quum secaretur, ut supra dixi, principio vetuit se alligari; nec quisquam ante Marium solutus dicitur esse sectus. Cur ergo postea alii? Valuit auctoritas. Videsne igitur, opinionis esse, non naturae malum? Et tamen fuisse acrem morsum doloris, idem Marius ostendit; crus enim alterum non praebuit. Ita et tulit dolorem, ut vir, et, ut homo, maiorem ferre sine caussa necessaria noluit. Totum igitur in eo est, ut tibi imperes. Ostendi autem, quod esset imperandi genus; atque haec cogitatio, quid patientia, quid fortitudine, quid magnitudine animi dignissimum sit, non solum animum comprimit, sed ipsum etiam dolorem, nescio quo pacto, mitiorem facit.

dinae cladis memoria non *animis* modo, sed prope oculis *obversabatur*. At vero vocabulum *viro* h. l. ἐμφατικῶς dictum est: quod suadet quum antecedens *non virile*, tum omnis oratio, qua agitur de homine, in quo est *virtus*, quae eum non patitur turpe quicquam, languidum, non virile facere. Eadem vi hoc vocabulum dicitur §. 53: rusticanus vir sed plane *vir*. c. 24, 57: vix eum *virum* dixerim. V. ad IV. 19, 43. — De *Zenone*, *Anaxarcho*, *Nicocreonte*, *Calano* v. Indic. hist.

omnia potius, quam — indicaret] H. e. perpessus est omnia potius, quam *id egit, ut* — indicaret. Cf. Cic. Acad. II. 8, 23: vir bonus statuit omnem cruciatum perferre *potius, quam* (sc. committere) *ut officium prodat*. Sic Corn. Nep. Pausan. III, 2: epulabatur luxuriosius, quam qui aderant perpeti possent. V. *Bremius* ad Eumen. XI, 4. p. 284 sq. *Kritz*. ad Sall. Iug. CVI, 3. p. 573 sq. *Kühner*. L. Gr. §. 157. Not. 14.

in radicibus Caucasi] Caucasus non porrigitur usque in Indiam; sed fuit haec communis quaedam veterum opinio. Cf. infra V. 27, 77. „Hic non est ille Caucasus in Scythico exsurgens solo mons, sed in Indico confinio se attollens, Macedonum armis, ut scribit Strabo, orientem subigentibus prioris Caucasi nomen adeptus.“ *Turneb*. Advers. VII, 16.

sed fac totum dolere corpus] Sic recte omnes fere codd.; in paucis deterioribus codd. legitur: *si tactum dolore c.* Sententia huius loci est haec: Si pes condoluit, si dens, ferre non possumus; sed fac, totum dolere corpus, quid tum faciemus? Verba *sed fac totum dolere corpus* cum vi quadam reliquae orationi παρενθετικῶς intulit. Loco sic constituto, *pedi* et *denti* egregie opponitur *totum corpus:* quam oppositionem sententia necessario videtur efflagitare. Huc accedit, quod nulla omnino vis inest in illa orationis varietate: *condoluit* et *tactum dolore*. Vix dubitari potest, quin Cicero, si hanc significare voluisset sententiam, sic scripturus fuerit: *si pes condoluit, si dens, si totum denique corpus*. Neque vero v. *tactus* de levi dolore ponitur.

Opinio est enim] V. ad I. 27, 66.

fluimusque mollitia] Vellei. I. 6, 2: mollitiis fluentem. II. 88, 2: mollitiis fluens. Liv. VII. 29, 5: (Campani) fluentes luxu. De verbo *liquescendi* v. ad V. 6, 16.

53. *rusticanus vir*] *Rusticus* appellatur omnino is, qui ruri vivit, non in urbe; *rusticanus* is, qui ruri (h. l. in agro Arpinate) natus educatusque vitam

XXIII. 54. Ut enim fit in proelio, ut ignavus miles ac timidus, simul ac viderit hostem, abiecto scuto fugiat, quantum possit, ob eamque caussam pereat, nonnunquam etiam integro corpore, quum ei, qui steterit, nihil tale evenerit: sic, qui doloris speciem ferre non possunt, abiiciunt se atque ita afflicti et exanimati iacent; qui autem restiterunt, discedunt saepissime superiores. Sunt enim quaedam animi similitudines cum corpore. Ut onera contentis corporibus facilius ferruntur, remissis opprimunt; simillime animus intentione sua depellit pressum omnem ponderum, remissione autem sic urgetur, ut se nequeat extollere. 55. Et si verum quaerimus, in omnibus officiis persequendis animi est adhibenda contentio. Ea est sola officii tanquam custodia. Sed hoc quidem in dolore maxime est providendum, ne quid abiecte, ne quid timide, ne quid ignave, ne quid serviliter muliebriterve faciamus; in primisque refutetur ac reiiciatur Philocteteus ille clamor. Ingemiscere nonnunquam viro concessum est, idque raro; eiulatus ne mulieri quidem. Et hic nimirum est fletus, quem duodecim tabulae in funeribus adhiberi vetuerunt. 56. Nec vero unquam ne ingemiscit quidem vir fortis ac sapiens, nisi forte ut se intendat ad firmitatem, ut in stadio cursores exclamant, quam

duram et ab urbana mollitia remotam agit moresque simplices sequitur.

plane vir] V. ad IV. 19, 43. *ut homo* v. ad II. 17, 39.

ut supra dixi] §. 35.

animum comprimit] *Animus* duplicem habet significationem. Primum, quum opponitur corpori, declarat nobiliorem nostri partem, qua vigemus et sentimus, ut III. 1, 1: quum constemus ex animo et corpore. Tum vero complectitur eam animi partem, quae regi debet ratione vel mente, quam Graeci exprimunt per τὸν θυμὸν vel τὸ ἐπιθυμητικόν (nobis: *das Gemüth*). Hinc *animus* dicitur de animi affectibus, appetitibus, perturbationibus, omnino de voluntate et appetendi facultate. Sic Cic. pro Marcello III, 8: *animum vincere*, iracundiam cohibere, victoriam temperare — haec qui faciat — simillimum deo iudico. Unde sponte patebit, bene et accommodate dixisse Tullium *animum comprimere*, h. e. vehementiores animi affectiones, quae apparent in doloribus intoleranter ferendis, coërcere, frangere. Sic infra IV. 18: *animus* perturbatus et incitatus nec *cohibere se* potest, nec quo loco vult insistere. Graecum nomen θυμοῦ rem multo significantius exprimit; ductum est enim a verbo θύω, ἀπὸ τῆς θύσεως καὶ ζέσεως τῆς ψυχῆς, ut ait Plato Cratyl. p. 419. E. Cf. infra ad III. 5, 10: *animi — mentis*.

Cap. XXIII. 54. *Ut — simillime*] Sic saepe particulae *ut* non *sic* vel *ita* respondet, sed aliud huius generis vocabulum, veluti *item*. Sic infra V. 3: Nam *ut* illic alii corporibus exercitatis gloriam — peterent: — *item* nos — alios gloriae servire, alios pecuniae. Brut. 53: *Ut* Crassus — exorsus est, *similiter* Scaevolam etc. N. D. III, 12: *Ut* — nihil esset —, *similiter* — *esse potest*.

corporibus — animus] In abstractorum nominum coniunctione saepe a plurativo numero ad singularem, vel a singulari ad plurativum deflectitur. Infra III. 10, 23: *aegris* enim *corporibus* simillima est *animi* aegritudo. IV. 10, 23: dum *morbis* corporum comparatur morborum *animi* similitudo. V. 38, 110: motus *animi* leniuntur, traductis *animis* ad voluptatem. Cf. Adnotata in I. 18, 42: *Ita*, *sive dissipantur*. V. nos in Gr. L. §. 104, 1

remissis opprimunt] Sc. ferentes.

55. *Ingemiscere nonnunquam viro concessum est, idque raro*] *Nonnunquam* cum *concessum est, raro* cum *ingemiscere* coniungendum est. Sententia: Nonnunquam conceditur viro, ut ingemiscat, modo gemitus non crebros, sed raros edat.

duodecim tabulae] Ipsa harum ta-

maxime possunt. Faciunt idem, quum exercentur, athletae; pugiles vero. etiam quum feriunt adversarium, in iactandis cestibus ingemiscunt; non quod doleant animove succumbant, sed quia profundenda voce omne corpus intenditur, venitque plaga vehementior.

XXIV. Quid? qui volunt exclamare maius, num satis habent latera, fauces, linguam intendere, e quibus eiici vocem et fundi videmus? Toto corpore atque omnibus ungulis, ut dicitur, contentioni vocis asserviunt. 57. Genu, mehercule, M. Antonium vidi, quum contente pro se ipse lege Varia diceret, terram tangere. Ut enim balistae lapidum et reliqua tormenta telorum eo graviores emissiones habent, quo sunt contenta atque adducta vehementius; sic vox, sic cursus, sic plaga hoc gravior, quum est missa contentius. Cuius contentionis quum tanta vis sit, si gemitus in dolore ad confirmandum animum valebit, utemur; sin erit ille gemitus clamen-

bularum verba leguntur apud Ciceronem de Legg. II. 25, 59: *Mulieres genas ne radunto, neve lessum funeris ergo habento.* Quod autem ad v. *fletus* attinet, eius loco Davisius et post eum Ernestius ediderunt *lessus*, secuti auctoritatem Mureti, qui V. L. IX. c. 19. in antiquis codicibus legi testatur v. *lessus*. Ego quoque vix dubitaverim, quin lectio *lessus* unice vera iudicanda sit. Etenim, quod primo loco adnotandum est, hoc ipsum nomen habetur in XII tabulis: tum lege dicta non *fletus*, sed *lamentatio* prohiberi debet; denique ipsa Ciceronis verba luculenter videntur demonstrare, legendum esse *lessus*. Proxime enim antecedit *eiulatus:* quod verbum optime convenit in *lessum*, minime vero in *fletum;* neque vero negligenda est particula ironica *nimirum*, quae ut languida est, quum legitur *fletus*, ita maximam vim habet, quum legitur *lessus*. *Moserus*, qui retinendum censet *fletus*, pronomen *hic* explicat *hoc fletus genus*, quibus ipsis verbis Cicero significare potius *lessum*, quam scribere se voluisse monstrare videatur.

56. *non quod doleant, — sed quia — intenditur*] V. nos in Gramm. Lat. §. 158. Not. 2. p. 413. ed. 2. Adde Adnotata nostra in c. 26, 64.

Cap. XXIV. *exclamare maius*] Plaut. Mostell. II. 2, 57: ille *exclamat* derepente *maximum*. Horat. Art. poët. 459: *longum clamet*. Ibid. 180. *magnum loqui*. V. nos in Gr. L. §. 112. Not. 4. p. 198. ed. 2. Cf. gr. βοᾶν μέγα, μακρὸν κλαίειν, ἀΰειν, similia.

eiici vocem] Hanc lectionem *Lambinus* e duobus MSS. (quibus accedit Vind. 1.) reposuit pro vulgata *elici:* quam munire conatur *Davisius* pluribus e veteribus scriptoribus allatis locis, in quibus *vocem* vel *voces elicere* legitur. Quasi vero huius locutionis bonitatem quis in dubium vocare voluerit; at haec locutio, licet alias elegantissima sit, ab huius loci sententia quam maxime abhorret. Requiritur enim verbum, quod maximam qua vox emittatur declaret contentionem: quae quidem vis egregie exprimitur verbo *eiici*.

omnibus ungulis] Proverbialis dicendi formula pro *omnibus viribus, totius corporis nisu*, ut adeo ungues, h. e. extremae corporis partes intendantur. Sic ὀδοῦσι καὶ ὄνυξι: cuius proverbii origo *Hemsterhusio* ad Lucian. in Dialog. Mort. T. II. p. 465. Bip. manavisse videtur a feris bestiis, quae armis a natura datis uti solent. Ceterum *Ursinus* ex antiquo cod., *Lambinus* et *Bentleius* legendum arbitrantur *unguiculis*, quia nomen *ungulae* non dicatur de homine: contra quam opinionem recte videtur *Orellius* monere, tropum ab equis, qui omnibus ungulis enituntur, sumptum esse. Neque vero semper *ungulas* de solis bestiis usurpari, demonstrat *Davisius* coll. Plaut. Pseud. II. 2, 47. III. 2, 63. aliisque locis. — Sic verba *toto pectore* proverbii locum tenent. Hinc de Legg. I. 18, 49: si non ipse amicus per se amatur *toto pectore, ut dicitur*.

57. *lege Varia*] *Lex Varia* lata est a Q. Vario Hybrida, Sucrone, Hispaniae Tarraconensis urbe, oriundo, trib. pl. A. U. DCLXIII. (91. a. Chr.) de maiesta-

tabilis, si imbecillus, si abiectus, si flebilis, ei qui se dederit, vix eum virum dixerim. Qui quidem gemitus si levationis aliquid afferret, tamen videremus, quid esset fortis et animosi viri; quum vero nihil imminuat doloris, cur frustra turpes esse volumus? Quid est enim fletu muliebri viro turpius? 58. Atque hoc praeceptum, quod de dolore datur, patet latius. Omnibus enim rebus, non solum dolori, simili contentione animi resistendum est. Ira exardescit, libido concitatur: in eandem arcem confugiendum est, eadem sunt arma sumenda. Sed quoniam de dolore loquimur, illa omittamus. Ad ferendum igitur dolorem placide atque sedate plurimum proficit toto pectore, ut dicitur, cogitare, quam id honestum sit. Sumus enim natura, ut ante dixi, (dicendum est enim saepius,) studiosissimi appetentissimique honestatis: cuius si quasi lumen aliquod adspeximus, nihil est quod, ut eo potiamur, non parati simus et ferre, et perpeti. Ex hoc cursu atque impetu animorum ad veram laudem atque hone-

te: qua sancitum est, ut quaestio haberetur de iis, quorum opera consiliove socii contra populum Rom. arma sumpsissent. Nam eo anno Coss. L. Iulio Caesare et P. Rutilio Lupo ortum est bellum in Italia, quod Sociale, Marsicum et Italicum appellatur. *Ernestius* Ind. Leg. l. *Varia.*

lapidum — telorum] Hi genitivi pendent a substantivo *emissiones.*

missa contentius] Verbum *mittendi* per zeugma, quod dicitur, etiam ad *cursum* relatum est. Ceterum monendum est, non omnia verba hanc dicendi figuram admittere posse, sed ea tantum, quae et generalem et specialem significationem habent, ut *mittere* primum omnino notat *movere aliquid loco suo*, deinde pro *iaculari*, *emittere* ponitur. V. nos in Gr. L. §. 162, 2. Cf. ad V. 23, 66.

ille gemitus elamentabilis] Ut §. 55. reiiciatur Philocteteus ille clamor. De saepius repetita coniunctione *si*, nullo addito verbo, sed ex antecedentibus supplendo multa e Cicerone exempla collegit *Stürenburg.* ad or. pro Arch. p. 22.

58. *Ira exardescit —: in eandem a. c. est*] V. ad c. 12, 25: Rogo hoc idem.

dicendum est enim saepius] *Enim* rationem reddit, cur, quum eadem res iam antea dicta esset, h. l. repetatur, quia saepius dicenda sit.

cuius si quasi lumen aliquod adspeximus] Or. c. vulg. edidit *adspexerimus;* at plurimi codd. optimique exhibent *adspeximus.* In eiusmodi enuntiationibus neque futurum exactum ferri potest; nam in enuntiatione primaria nulla res futura significatur; neque coniunctivus perfecti; nam nihil aliud significatur, nisi tempus; sed solus indicativus perfecti recte se habet. Ubi enim enuntiatio primaria actionem exprimit, quae aut praesenti tempore fieri solet, aut praeterito tempore fieri solebat; lingua latina in enuntiatione secundaria, si eius actio ante actionem enuntiationis primariae absoluta sit necesse est, utitur aut indicativo perfecti, aut indicativo plusquamperfecti, prout in enuntiatione primaria aut praesens, aut imperfectum est. Sic infra IV. 21, 48: „An vero vir fortis, *nisi* stomachari *coepit*, non *potest* fortis esse?" ib. c. 22, 50: „an fortitudo, *nisi* insanire *coepit*, impetus suos non habet?" Cf. supra II. 11, 27: ad malam domesticam disciplinam vitamque umbratilem et delicatam *quum accesserunt* etiam poëtae, nervos omnes virtutis *elidunt.* III. 2, 3: poëtae, *quum* magnam speciem doctrinae sapientiaeque prae se *tulerunt*, *audiuntur*, *leguntur*, *ediscuntur —;* quum vero *accessit* [ibi tamen lectio fluctuatur.] eodem etc. 3, 33: a quibus *quum cecinit* receptui, *impellit* rursum etc. IV. 24, 54: ista bellatrix iracundia, *quum* domum *rediit*, qualis *est* cum uxore, cum liberis, cum familia? V. 27, 77: *quumque* ad flammam se *applicaverunt*, sine gemitu aduruntur. 35, 102: nec tam multa, et raro *vident*, *quum* in sua rura *venerunt.* At V. 5, 14: „*quum* autem animum ab ista pictura — *traduxeris*, hoc nudum relinquitur" etc. Coniunctivus perfecti propterea positus est, quod se-

statem illa pericula adeuntur in proeliis; non sentiunt viri fortes in acie vulnera, vel sentiunt, sed mori malunt, quam tantum modo de dignitatis gradu demoveri. 59. Fulgentes gladios hostium videbant Decii, quum in aciem eorum irruebant. His levabat omnem vulnerum metum nobilitas mortis et gloria. Num tum ingemuisse Epaminondam putas, quum una cum sanguine vitam effluere sentiret? imperantem enim patriam Lacedaemoniis relinquebat, quam acceperat servientem. Haec sunt solatia, haec fomenta summorum dolorum.

XXV. 60. Dices, quid in pace? quid domi? quid in lectulo? Ad philosophos me revocas, qui in aciem non saepe prodeunt. E quibus homo sane levis, Heracleotes Dionysius, quum a Zenone fortis esse didicisset, a dolore* dedoctus est. Nam quum ex renibus laboraret, ipso in eiulatu clamitabat, falsa esse illa, quae antea de dolore ipse sensisset. Quem quum Cleanthes condiscipulus rogaret, quaenam ratio eum de sententia deduxisset, respondit: „Quia, quum tantum operae philosophiae dedissem, dolorem tamen ferre non pos-

cunda persona singularis coniunctivi usurpatur, ubi subiectum fictum commemoratur. At V. 30, 85. contra codd. scribendum est: Quam quum ad caelum *extulerunt*, — reliqua facile est conterere atque contemnere.

59. *imperantem — servientem*] Expende elegantem verborum collocationem. V. ad II. 4, 11.

fomenta] Fin. II. 29, 95: virtutis, magnitudinis animi, patientiae, fortitudinis *fomentis* dolor mitigari solet.

Cap. XXV. 60. *dedoctus est*] Scil. fortis esse. Haec est acutissima *Bentleii* emendatio. Vulgo legebatur *deductus est*, quod in omnibus codd. legitur, exceptis paucis quibusdam deterioribus, qui glossemata *ductus*, *evictus*, *diductus est* habent. Paullo post quidem legitur: quaenam ratio eum de sententia *deduxisset;* sed h. l. verbum *deductus est* insulsum est. Contra verbum *dedoctus est* elegantissime opponitur praecedenti *didicisset*. Cf. Fin. I, 6: si a Polyaeno geometriam *discere* maluisset, quam illam etiam ipsum *dedocere*. Cf. Plat. Hipp. Mai. p 301. D: νῦν δὲ παρὰ σοῦ ἤδη ἀνεδιδάχθημεν.

ex renibus] Cicero h. l. et ab aliis et a se ipso dissentit: nam Fin. V, 31. ait: *Nobis Heracleotes ille Dionysius flagitiose desciviss videtur a Stoicis propter oculorum dolorem*. Cf. Laert. (in Zenone) VII. §. 37. §. 166.

Quia, quum] *Bentleius* hunc locum sic corrigendum arbitratur: *respondit, Quicunque — dedisset, dolorem tamen — posset, satis esset* etc. At nihil loco movendum. Scilicet ante vocem *Quia* ex antecedentibus verba repetenda sunt: *haec ratio me de sententia deduxit*, ita quidem, ut locus sic accipiendus sit: Dionysius respondit: Haec ratio me de sententia deduxit, quia, quum tantum operae philosophiae dedissem, et dolorem tamen ferre non possem, id satis esset argumenti, malum esse dolorem. Ex hac ratione *tamen* pro *et tamen* positum est, ut Fin. V. 32, 95: „ibi esse miseria et aerumna non possit, *tamen* labor possit," quanquam huius loci ratio ob geminationem verbi (*non possit, possit*) et oppositionem negationis et affirmationis non plane par est. Ceterum duae conclusiones, eandem illae quidem sententiam continentes, sed diversis eam modis afferentes, offensioni esse non possunt. Priora enim verba: *Quia — malum esse dolorem* referenda sunt ad illud tempus, quo Dionysius doloris vi permotus hanc rationem conclusit sententiamque priorem mutavit, posteriora verba: *plurimos autem — molum est igitur dolor* ad id tempus, quo Dionysius suam de dolore sententiam et qua ad eam adductus sit rationem cum Cleanthe communicat.

ex Epigonis] Erat Aeschyli tragoedia, quam laudat scholiastes ad Pindar. Isthm. VI, 10. eamque videtur Accius in linguam latinam vertisse.

Audisne] Est trimeter iambicus vel senarius.

sem, satis esset argumenti, malum esse dolorem. Plurimos autem annos in philosophia consumpsi, nec ferre possum: malum est igitur dolor." Tum Cleanthem, quum pede terram percussisset, versum ex Epigonis ferunt dixisse:

Audisne haec, Amphiaráë, sub terram ábdite?

Zenonem significabat, a quo illum degenerare dolebat. 61. At non noster Posidonius, quem et ipse saepe vidi, et id dicam, quod solebat narrare Pompeius: se, quum Rhodum venisset decedens ex Syria, audire voluisse Posidonium; sed quum audisset, eum graviter esse aegrum, quod vehementer eius artus laborarent, voluisse tamen nobilissimum philosophum visere; quem ut vidisset et salutavisset honorificisque verbis prosecutus esset molesteque se dixisset ferre, quod eum non posset audire; at ille: Tu vero, inquit, potes, nec committam, ut dolor corporis efficiat, ut frustra tantus vir ad me venerit. Itaque narrabat, eum graviter et copiose de hoc ipso, nihil esse bonum, nisi quod esset honestum, cubantem disputavisse, quumque

sub terram abdite] Haec verba significant Zenonem iam mortuum esse. Audisne, inquit Cleanthes, o Zeno, qui nunc versaris apud inferos, mollem Dionysii, discipuli tui, orationem? Pro *sub terram* unus Rehd. exhibet *sub terra* contra legitimum bonorum scriptorum usum. Ii enim semper dicunt *abdere se* aut *aliquid in locum* aut *sub locum*, non *in* (*sub*) *loco*. Hinc etiam *domum* se abd. C. in Pis. 38, 92. *Arpinum* se abd. ad Att. IX. 6, 1. Recte *Stürenburg.* ad pr. Arch. 6, 12. p. 95. in locutione „*abdere se litteris*" *litteris* pro dativo accipit, ut sit idem fere, quod *in litteras*. In participio *abditus* eadem c. accus. manet structura. Lucret. IV, 420: corpora mirando *sub terras abdita* caelo; ablativi exemplum est Cic. de Inv. I. 2, 2: qui dispersos homines *in agris* et *in tectis silvestribus abditos* ratione quadam compulit unum in locum. Cf. nos in Gr. L. §. 120. Not. 1. p. 250 sq. ed. 2.

significabat] *Significare* idem est, quod recentiores saepe male *alludere*, *innuere* dicunt.

degenerare] Hoc verbum significare videtur *degenerem esse*. Fin. V. 5, 13: horum posteri meliores illi quidem —, quam reliquarum philosophi disciplinarum, sed ita *degenerant*, ut ipsi ex se nati esse videantur. Philipp. XIII. §. 30: fratri tuo, qui a nobis nihil *degeneral*, extorsimus.

61. *quem et ipse saepe vidi, et id dicam*] V. ad I. 30, 72: quibusque fuisset — contagio seseque — sevocavissent.

decedens ex Syria] quam Pompeius devictam a se rempublicam romanam fecerat. Verbum autem *decedendi* proprium est in hac re. Cornel. Nep. Cat. 1, 4: ex Africa *decedens* Q. Ennium poëtam deduxerat. C. Phil. II, 5: consulatum meum Cn. Pompeius probavit — *decedens* ex Syria. V. *Kritz.* ad Sall. Iug. XX, 1. p. 126. Ceterum participium praesentis positum est hac vi, ut significaretur totum iter ex Syria Rhodum factum. V. *Kritzium* ad Sall. Iug. X, 2., qui recte monet, quanquam hunc participii praesentis usum inde ortum esse negari non possit, quod latina lingua perfecti participiis careat, tamen negligendum non esse, non plane ita defectum istum compensari, sed ubivis propriam rei nondum absolutae notionem retineri, ut non tam perfecti aut plpfecti, quam imperfecti vim eiusmodi participia sustineant.

eius artus laborarent] Fragm. Hortensii p. 482. ed. Or.: Vidi in dolore podagrae vel omnium maximum Stoicorum, Posidonium, nihilo ipsum, quam Nicomachum Tyrium, hospitem meum, fortiorem.

Itaque] pro *et ita* positum inservit adnectendae orationi, ut respondeat nostro: *und so*, et italico *e così*. V. *Forcellinii* Thes. Latin. h. v. *Orellius* cum *Ochsnero* locum sic interpungendum putat: *Itaque*, *narrabat*, *eum* cett.

quasi faces ei doloris admoverentur, saepe dixisse: Nihil agis, dolor! quamvis sis molestus, nunquam te esse confitebor malum.

XXVI. 62. Omninoque omnes clari et nobilitati labores contendendo fiunt etiam tolerabiles. Videmusne, ut apud quos eorum ludorum, qui gymnici nominantur, magnus honos sit, nullum ab iis, qui in id certamen descendant, devitari dolorem? Apud quos autem venandi et equitandi laus viget, qui hanc petessunt, nullum fugiunt dolorem. Quid de nostris ambitionibus, quid de cupiditate honorum loquar? quae flamma est, per quam non cucurrerint ii, qui haec olim punctis singulis colligebant? Itaque semper Africanus Socraticum Xenophontem in manibus habebat, cuius in primis laudabat illud, quod diceret, eosdem labores non esse aeque graves imperatori et militi, quod ipse honos laborem leviorem faceret imperatorium. 63. Sed

quasi faces doloris] Eleganti metaphora pro *ardentissimis doloribus*. Offic. II. 10, 37: *dolorum quum admoventur faces, praeter modum plerique exterrentur*. Sic infra V. 27, 76: Dolor *esse videtur acerrimus virtuti adversarius: is* ardentes faces *intentat*. Alias *faces* pro incitamentis ponuntur, ut I. 19, 44: quumque corporis facibus inflammari soleamus ad omnes fere cupiditates. Etiam verbum *ardendi* de doloribus dicitur. Fin. II. 28. extr.: quum omnes artus *ardere* viderentur. V. 31. extr.: quum *arderet* podagrae doloribus.

nihil agis] H. e. nihil efficis, operam perdis. Epist. XI. 28, 10: metu nobis extorquere conantur. Sed nihil agunt.

nunquam — malum] Stoici enim dicebant, praeter turpitudinem nihil esse malum; dolorem igitur, quia turpis non esset, nec malum esse et ferendum esse viro. Cf. Fin. V, 31.

Cap. XXVI. 62. *contendendo*] Sic pro vulgato *contemnendo* legendum esse perspexit acumen *Bentleii*. Namque quum per labores intelligendi sint ludi gymnici, vocabulum *contemnendo* absurdam significare sententiam, obscurum esse non potest. „Immo, inquit *Bentleius*, qui admirantur, qui Olympiorum victoriam, ut superius dixit, antiquum illum consulatum arbitrantur, hi tanto facilius labores eos perpetiuntur, quanto in maiore felicitatis parte ponunt.“ Contra vocabulum *contendendo* huic loco longe est aptissimum. Nam superioris disputationis (inde a c. 22, 51. usque ad h. l.) caput in eo versabatur, ut demonstraretur, firmissimum contra dolores praesidium positum esse in *contentione*. *Bentleii* coniectura firmatur uno cod. Lallemanni.

apud quos] Breviter dictum pro: apud quos eorum ludorum — magnus honos sit, *apud eos* nullum ab iis — devitari dolorem? apud quos autem — viget, apud eos (ii), qui hanc (laudem) petessunt, nullum fugiunt dolorem.

petessunt] Festus: *Petissere* (petessere) antiqui pro *petere* dicebant, ea quidem forma, qua sunt *lacessere* et *incessere*, sed, ut mihi videtur, tum significabant *saepius petere*. De orationis obliquae in rectam transitu v. ad IV. 10, 24.

ambitionibus] H. e. petitionibus honorum. V. *Schütz*. Ind. Latin. h. v.

quae flamma est, per quam non cucurrerint] Proverbialis dicendi formula pro: *nullum periculum subterfugere, gravissimos labores suscipere* (ut nobis: *er läuft für mich durch's Feuer*).

punctis singulis] H. e. singulorum suffragiis. Suffragia enim ante tabularum usum in comitiis notabantur *punctis*, quae candidatorum nominibus addebantur. V. *Ernestii* Clav. Ciceron. h. v. Quem morem significat Horatius A. P. 343: Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci.

Xenophontem] Cyr. I. 6, 25. Ceterum oratio negligentius conformata est pro: *Itaque Africanus in Socratico Xenophonte, quem semper in manibus habebat, in primis laudabat illud* cett. Quam dicendi negligentiam non oscitantiae cuidam tribueris, sed quotidiani sermonis consuetudini, quam, ut saepe iam diximus, hi libri dialogica forma conscripti de industria affectarunt.

aeque graves imperatori et militi] Verba sic iungenda sunt: eosdem labores imperatori et militi non esse aeque graves.

tamen hoc evenit, ut in vulgus insipientium opinio valeat honestatis, quum ipsam videre non possint. Itaque fama et multitudinis iudicio moventur, quum id honestum putent, quod a plerisque laudetur. Te autem, si in oculis sis multitudinis, tamen eius iudicio stare nolim, nec, quod illa putet, idem putare pulcherrimum. Tuo tibi iudicio est utendum; tibi si recta probanti placebis, tum non modo tete viceris, quod paullo ante praecipiebam, sed omnes et omnia. 64. Hoc igitur tibi propone: amplitudinem animi et quasi quandam exaggerationem quam altissimam animi, quae maxime eminet contemnendis et despiciendis doloribus, unam esse omnium rem pulcherrimam, eoque pulchriorem, si vacet populo neque plausum captans se tamen ipsa delectet. Quin etiam mihi quidem laudabiliora videntur omnia, quae sine venditatione et sine populo teste fiunt, non quo fugien-

63. *in oculis sis multitudinis*] *In oculis esse* s. *ferri in oculis* dicuntur, qui ab aliis summa caritate diliguntur. ad Att. VI, 2: *publicanis in oculis sumus.* ad Q. Fr. III, 1: *Balbum in oculis fero.* Quod Plautus lepide expressit per *oculitus amare.* Omnino variae apud veteres scriptores reperiuntur formulae summi declarandi amoris, quae petitae sunt ab oculis, pretiosissima corporis nostri parte. V. *Doering.* ad Catull. III, 5.

eius iudicio stare] H. e. niti, acquiescere eius iudicio. Cf. infra V. 27, 81: omnia ad suum arbitrium referre, suis stare iudiciis. Offic. III. 30, 110: suo iudicio stetit.

64. *exaggerationem*] V. ad V. 18, 51.

unam omnium rem pulcherrimam] *Unus* superlativo iunctum ad excellentiam refertur (cf. Adnotata in c. 18, 43.). Sic infra III. 16, 34: quae cogitatio *una maxime* molestias omnes extenuat. de Or. III. 8, 31: verborum ea gravitate et copia est, ut *unus* ad dicendum *instructissimus* a natura esse videatur. Nep. Miltiad. 1, 1: Quum — sua modestia *unus* omnium *maxime* floreret: ubi v. *Bremium.* Cf. infra III. 33, 81. V. 23. Tirones observent, per quos gradus superlativi vis augeri atque intendi possit. V. c. simpliciter dicitur *doctissimus homo;* tum *multo, longe, quam, vel doctissimus homo, unus doctissimus* (V. 23, 66., *unus maxime detestabilis* infra IV. 25, 55.); porro *omnium doctissimus, unus omnium doctissimus* (III. 33, 81. *id genus aegritudinis, quod unum est omnium maximum*); denique *unus omnium longe doctissimus.* V. nos in Gr. L. §. 157. Not. 20. p. 436 sq. ed. 2.

si vacet populo] H. e. si vacua et libera sit populi iudicio, si sine populo teste recte agat.

sine venditatione] H. e. sine iactatione s. ostentatione. Sic Laelius 23: a multis ipsa virtus contemnitur et venditatio quaedam atque ostentatio esse dicitur.

non quo fugiendus sit] Infra III. 22, 54. *non quo* ipsa res immutari soleat aut possit: sed id — usus docet, minora esse ea, quae sint visa maiora. Inter *non quo* et *non quod* hoc discrimen videtur intercedere: I. *Non quo* c. coni. ponitur I), ubi *finis* v. *consilium* significandum est: tum in altero membro sequi solet: *sed ut, sed ne,* ut Acad. II. 42, 131 introducebat etiam Carneades, *non quo probaret* (i. e. non eo consilio, ut), *sed ut* opponeret Stoicis, summum bonum esse etc. — 2) ubi notio significatur particularum: *non quasi, nicht als ob,* ut de Orat. II. 18, 74: *non quo* mea quidem *intersit* (neque enim aetas id mea desiderat —), sed tamen ista tua — tantum cognoscendi studio adductus requiro. — II. *Non quod* c. coni. ponitur, ubi notio declaratur particularum: *nicht desshalb, weil;* tum in altero membro sequi solet: *sed quod, sed quia,* ut Acad. II 40, 125: me accusas, *non quod* tuis rationibus non *assentiar, sed quod* nullis. Supra II. 23, 56: pugiles — ingemiscunt, *non quod doleant, animove succumbant, sed quia* profundenda voce omne corpus intenditur. Hinc semper dicitur: *non idcirco, quod —, non ideo, quod —, non eo, quod —, non ob eam caussam, quod —, non id* (v. c. indigne fero), *quod.* Nunquam *non quod* ita dicitur, ut sit: non eo (eo consilio), ut. V. exempla a nobis in Gr. L. §. 153. Not. 2. p. 413 sq. ed. 2. allata. *Non quo* sine dubio per at-

dus sit, (omnia enim bene facta in luce se collocari volunt;) sed tamen nullum theatrum virtuti conscientia maius est.

XXVII. 65. Atque in primis meditemur illud, ut haec patientia dolorum, quam saepe iam animi intentione dixi esse firmandam, in omni genere se aequabilem praebeat. Saepe enim multi, qui aut propter victoriae cupiditatem, aut propter gloriae, aut etiam ut ius suum et libertatem tenerent, vulnera excepernnt fortiter et tulerunt, iidem omissa contentione dolorem morbi ferre non possunt. Neque enim illum, quem facile tulerant, ratione aut sapientia tulerant, sed studio potius et gloria. Itaque barbari quidam et immanes ferro decertare acerrime possunt, aegrotare viriliter non queunt: Graeci autem homines, non satis animosi, prudentes, ut est captus hominum, satis, hostem adspicere non possunt; eidem morbos toleranter atque humane ferunt. At Cimbri et Celtiberi in proeliis exsultant, lamentantur in morbo; nihil enim potest esse aequabile, quod non a certa ratione proficiscatur. 66. Sed quum videas, eos, qui aut studio, aut opinione ducantur, in eo persequendo atque adipiscendo dolore non frangi: debeas existimare, aut non esse malum dolorem, aut, etiam si, quicquid asperum alienumque natura sit, id appellari

tractionem natum est ex *non eo quod*. Comparari potest graecum ἐφ' ᾧ et ἐφ' ὥτε pro ἐπὶ τούτῳ ὅ. Denique monendum, pro *non quod* (*non quo*), *sed quod* saepe in altero membro a Cicerone poni *sed*, *sed tamen*, uti h. l. Cf. I. 1, 1: *non quia* philosophia graecis et litteris et doctoribus percipi non posset; *sed* meum semper iudicium fuit cett. III. 22, 54. de Or. II. 18, 74.

se collocari volunt] V. Adnotata in I. 41, 98.

theatrum] de spectatoribus intelligendum. V. Adn. in I. 44, 106.

Cap. XXVII. 65. *propter gloriae*] III. 32, 77: et de communi conditione vitae, et proprie, si quid sit *de ipsius*, qui maereat, disputandum. IV. 31, 65: Ac de malorum opinione hactenus. Videamus nunc *de bonorum*.

iidem omissa cett.] Pronomen *idem* saepe adversativa vi pro *tamen idem* vel *idem tamen* usurpatur. Infra V. 10, 50: non concedo, ut, quum (i. e. quamvis) ea, quae supra enumeravi, in malis numerent, *iidem* dicant, semper beatum esse sapientem. V. nos in Gr. L. §. 123, 3. p. 269. ed. 2.

ut est captus hominum] H. e. pro ratione, conditione captus Graecorum, Graeci qua sunt a natura instructi prudentia. Sic Terentius Adelph. III. 4, 34: hic Geta Praetereea, *ut captus* servulorum *est*, non malus Neque iners. Caes. B. G. IV, 3: quorum (sc. Ubiorum) fuit civitas ampla atque florens, *ut est captus* Germanorum. Maxime autem illud *ut* sine verbo ponitur, ita ut id ex orationis nexu supplendum sit: de quo usu supra ad I. 8, 15. copiose disputavimus.

humane ferunt] H. e. animo moderato, uti hominem decet. Sic Terent. Adelph. I. 2, 65: vix *humane patitur*. Sic Graeci dicunt ἀνθρωπίνως φέρειν v. c. τὰς τύχας, τὸ συμβεβηκός. Plutarch. Cons. ad Apollon p. 118: πείθοντες τὰ κοινὰ τοῦ βίου συμπτώματα κοινῶς φέρειν καὶ τὰ ἀνθρώπινα ἀνθρωπίνως. Menander p. 269. Meineke: ἀνθρωπίνως χρὴ τὰς τύχας φέρειν, ξένε.

Cimbri et Celtiberi] Valer. Maxim. II. 6, 11: Alacris et fortis Cimbrorum et Celtiberorum (philosophia), qui in acie gaudio exsultabant, tanquam gloriose et feliciter vita excessuri; lamentabantur in morbo, quasi turpiter et miserabiliter perituri.

66. *in eo persequendo*] E nominibus *studio* et *opinione* intelligendum est *id, cui student et quod bonum opinantur*. Sic recte de h. l. statuit *Nissenius*. Cf. I. 2, 4: discebantque *id* omnes: ubi v. Adnotata nostra.

aliquanto maiorem] H e. bona parte maiorem. *Aliquanto* et *aliquantum* signi-

placeat malum, tantulum tamen esse, ut a virtute ita obruatur, ut nusquam appareat. Quae meditare, quaeso, dies et noctes. Latius enim manabit haec ratio et aliquanto maiorem locum, quam de uno dolore, occupabit. Nam si omnia fugiendae turpitudinis adipiscendaeque honestatis caussa faciemus, non modo stimulos doloris, sed etiam fulmina fortunae contemnamus licebit, praesertim quum paratum sit illud ex hesterna disputatione perfugium. 67. Ut enim si cui naviganti, quem praedones insequantur, deus qui dixerit: „Eiice te navi; praesto est, qui excipiat, vel delphinus, ut Arionem Methymnaeum, vel equi Pelopis illi Neptunii, qui *per undas currus suspensos rupuisse* dicuntur, excipient te et, quo velis, perferent," omnem omittat timorem: sic urgentibus asperis et odiosis doloribus, si tanti* sint, ut ferendi non sint, quo sit confugiendum, vides. Haec fere hoc tempore putavi esse dicenda. Sed tu fortasse in sententia permanes. *A.* Minime vero; meque biduo duarum rerum, quas maxime timebam, spero liberatum metu. *M.* Cras ergo ad clepsydram; sic enim diximus, sed tibi hoc video non posse deberi. *A.* Ita prorsus. Et illud quidem ante meridiem; hoc eodem tempore. *M.* Sic faciemus, tuisque optimis studiis obsequemur.

ficationem habent quasi in confinio positum verborum *multo* et *paullo*. *Bremius* ad Cornel. Nep. Dion. IV, 1: *aliquanto crudelior* apte comparat nostrum *ziemlich*, quod modo *ziemlich viel*, modo *ziemlich wenig* significare potest. Conf. infra III. 10, 22: ubi cf. Adnot. Exemplum luculentum est III. 22, 52: hostium repens adventus *magis aliquanto* conturbat, quam exspectatus: ubi *aliquanto* comparativo postpositum est. V. 6, 15: Actum vero, et *aliquantum* quidem.

perfugium] in contemnenda morte positum. Cf. I. 49, 118. et 119.

67. *deus qui*] Sic optimi codd. pro vulg. *deus quis*. Si *deus qui* dixerit est: wenn ein Gott, wer er auch sei: si *quis* deus est: wenn ein Wesen, nämlich ein Gott. V. nos in Gr. L. §. 124. Not. 2.

Arionem] Herodot. I, 23. Gellius XVI, 19. Ovid. Fast. II, 83.

equi Pelopis Neptunii] Pelops Hippodamiam, Oenomai, regis Elidis et Pisae, filiam, ambiturus a Neptuno petiit, ut se contra Oenomai hastam defenderet et victor e certamine subeundo discederet: quibus deus precibus commotus adolescenti currum dedit aureum et equos velocissimos. Pulcherrime hanc fabulam pertractavit Pindarus Olymp. I, 67—87.

per undas — rapuisse Haec verba poëticum prae se ferunt colorem. Qua de caussa diversis litterarum formis descripti sunt.

omittat] Scil. is, cui — deus qui dixerit etc.

ad clepsydram] Sententia: Cras instituemus exercitationes rhetoricas aut declamandi exercitia. De v. *clepsydrae* v. *Forcellin.* in Thes. Lat. h. v. Ad talem clepsydram et oratores in foro verba faciebant, et vero in ludis declamandi exercitia instituebant iuvenes. Hinc de Orat. III. 34, 138: hunc non clamator aliquis ad clepsydram latrare docuerat, sed Anaxagoras, vir summus in maximarum rerum scientia. Ad verba *ad clepsydram* supplendum est *declamandi exercitationem instituemus:* quod luculentissime apparet e verbis proxime sequentibus: *et illud quidem* (sc. declamandi exercitium) *ante meridiem; hoc* (sc. disputatio, quae versatur in philosophia) *eodem tempore*, sc. quo hodie, h. e. pomeridiano. Clarissima huic loco lux affunditur ex c. 3, 9.

sic enim diximus] H. e. constituimus.

non posse deberi] H. e. intelligo, debitum meum (sc. declamandi exercitium) a me tibi primo quoque tempore solvendum esse.

M. TULLII CICERONIS
TUSCULANARUM DISPUTATIONUM

AD

M. BRUTUM

LIBER TERTIUS.

I. 1. Quidnam esse, Brute, caussae putem, cur, quum constemus ex animo et corpore, corporis curandi tuendique caussa quaesita sit ars eiusque utilitas deorum immortalium inventioni consecrata; animi autem medicina nec tam desiderata sit, antequam inventa, nec tam culta, posteaquam cognita est, nec tam multis grata et probata, pluribus etiam suspecta et invisa? An, quod corporis gra-

Cap. I. 1. *quaesita*] Non idem est, quod sequens *inventa*; illud enim significat, corporis medicinae inventionem ab hominum multitudine desideratam fuisse, hoc contra indicat, animi medicinae inventionem, ab hominum multitudine non adeo desideratam, a philosophis communicatam fuisse.

eiusque utilitas cett.] Sententia: Ars medica tantam existimata est habere utilitatem, ut eius inventio non hominibus adscriberetur, sed ipsis diis immortalibus. *Consecrata*, i. e. diis adscripta ideoque sacra habita. Pro P. Sextio LXVIII, 143: hanc opinionem (sc. immortalitatis) si in illo sanctissimo Hercule *consecratam* videmus, cuius corpore combusto, vitam eius et virtutem immortalitas excepisse dicitur; ubi *Matthiaeus* p. 183: *consecratam* Hercule inter deos relato et consecrato sancitam, ut ab ea recedere nefas sit. *Deorum immortalium inventioni* gravius dictum est pro: diis immortalibus *inventoribus*. Ad adiectivi attributivi vim maiore vi efferendam Romani saepe pro adiectivo ponunt substantivum eique alterum substantivum in genitivo addunt. Inepte vulgo haec dicendi figura ἓν διὰ δυοῖν vocitatur. Infra 5, 11: *mediocritas officiorum* pro mediocribus officiis; sic saepe *opinionis error* pro falsa opinione; infra 2, 4: cursus error, falscher Weg. V. 27, 78: pravitatis errores. Adscribitur autem ars medica praecipue Apollini eiusque filio Aesculapio.

tam desiderata] Attende ad exquisitiorem significationem particulae *tam* pro *adeo*. Cf. Fin. I, 1. pr. Quidam autem non id *tam* reprehendunt, si remissius agatur.

An, quod] Sententia huius loci: Animi medicina ideirco ab hominibus negligi videtur, quod animus, qui habet iudicandi facultatem, de corporis morbis iudicat; contra corpus, quod nullam habet iudicandi facultatem, de animi morbis iudicare non potest. Ergo quum corpus aegrotat, eius morbum cognoscere et iudicare potest animus sanus; contra quum animus aegrotat, h. e. quum animus vexatur perturbationibus, quae sunt morbi animorum, de suo ipse morbo debet iudicare; at quum animus non est sanus, fit, ut de se ipse recte iudicare non possit. — *An quod* h. e. an haec caussa est, quod. Sic saepe elliptice dr. *an, quum; an, quod; utrum, quod — an quod; an, quia.* Cf. infra c. 2, 4. Ceterum quod *Ochsnerus* ad Ecl. Cic. p. 92. et 102. statuit, *an* h. l. idem valere, quod *annon* vel *nonne*, haud satis cogitate fecit; nam *an* per se nunquam hanc habere potest vim. Res sic est

vitatem et dolorem animo iudicamus, animi morbum corpore non sentimus? ita fit, ut animus de se ipse tum iudicet, quum id ipsum, quo iudicatur, aegrotet. 2. Quod si tales nos natura genuisset, ut eam ipsam intueri et perspicere eademque optima duce cursum vitae conficere possemus; haud erat sane, quod quisquam rationem ac doctrinam requireret. Nunc parvulos nobis dedit igniculos, quos celeriter malis moribus opinionibusque depravati sic restinguimus, ut nusquam naturae lumen appareat. Sunt enim ingeniis nostris semina innata virtutum, quae si adolescere liceret, ipsa nos ad beatam vi-

animo conformanda: *An* nunquam in simplici, sed semper in *bimembri* interrogatione, et quidem in altero eius membro, ponitur; saepe autem prius membrum disertis verbis non est expressum, sed latet in antecedentibus vel etiam ex tota oratione mente supplendum est. Iam vero si hoc membrum suppressum *affirmativum* est, i. e. si ab eo, qui interrogat, huius membri affirmatio animo praecepta est, posterius membrum per *an* inductum *negativum* est, i. e. interrogationem ponit, cuius negatio exspectatur; tum *an* idem valere videtur, quod *num*, *numne*. Plaut. Asin. V. 1, 10: De. Credam ego istuc, si esse te hilarum videro. Ar. *An* tu esse me tristem putas? (h. e. *nonne* hilarem me vides, *an* — ? vel simplici interrogatione: *num*, *numne* me tristem putas?) Sin autem membrum suppressum *negativum* est, i. e. si huius membri negatio animo praecepta est, posterius membrum *affirmativum* est, i. e. interrogationem ponit, cuius affirmatio exspectatur; tum *an* idem valere videtur, quod *nonne*, ut h. l. Cf. de Senect. VI, 15: a rebus gerendis senectus abstrahit? quibus? *an* iis, quae in iuventute geruntur et viribus? (i. e. *num*, *numne* aliis, an iis, quae —? vel simplici interrogatione: *nonne* iis, quae —?) Tale *an* nobis vertere licet per *etwa*? Probe autem tenendum est, voculae *an* semper adiunctam esse notionem *dubitationis* ac *fluctuationis*; nam si interrogationis affirmatio *certo* exspectatur, pro *an* ponitur *annon*, ut Parad. V, 3: *An non* est omnis metus servitus? Sic h. l., si scriptum esset: *annon, quod* —?, Cicero significasset, sibi persuasissimum esse, nullam aliam caussam esse, nisi eam a se allatam, cur animi medicina non admodum culta esset ab hominibus; quod noluit; nam etsi caussam prolatam unice veram habebat, ut luculenter apparet ex seqq. verbis: *ita fit, ut* etc., tamen eam dubitanter proponere voluit: unde orationi ironia quaedam admiscetur, qua sententiam certissimam ut dubiam efferimus. Cf. nos in Gr. L. §. 159, 2.

corporis gravitatem] „Ea fit, quum languescit corpus et quasi quodam pondere premitur, ut membra suis aegre fungantur muneribus." Sic Graece βαρύτης σώματος. Cf. Fin. IV, 12. Paullo post *ita fit* formula concludendi pro *hinc sequitur*, *efficitur*, de qua v. ad II. 6, 16.

2. *haud erat sane*] V. Adnotata nostra in I. 49, 116: *magnum est.*

rationem ac doctrinam] V. Adnotata in I. 13, 30.

nunc] Observandus exquisitior huius particulae in oppositionibus usus (*nun aber*). Saepe additur particula adversativa, uti paullo post *nunc autem*, infra IV. 24, 54: N. D. II. 36; *nunc vero*, uti de Fin V. 15, 41. Sic Graeci utuntur particulis νῦν δέ.

parvulos — igniculos] Deminutio additur deminuto, ut parvitas magis appareat. Terent. Eun. I. 2, 28: *parvolam puellam*. Cicer. N. D. III, 17. pr.: *aureola oratiuncula*. Acad. II. 44, 135: *aureolus libellus*. Catull. III, 18: Flendo *turgiduli* rubent *ocelli*. Ad sententiam nostri loci cf. Fin. V. 7, 18: quorum similia sunt prima in animis, quasi *virtutum igniculi* et semina. Ibid. 15, 43: in pueris *virtutum* quasi *scintillulas* videmus. Legg. I. 12, 33: *tantam autem esse corrupteiam malae consuetudinis, ut ab ea tanquam igniculi exstinguantur a natura dati!*

depravati] Est egregia coniectura *Lambini*, praestantissimo cod. Vat. confirmata, pro vulg. *depravatis*. Ex seq. *sic* vocabulo *depravati* facile accrescere potuit littera *s*. Quae sequuntur: *in omni continuo pravitate et in summa opinionum perversitate versamur*, commendant nominativum; nam *in pravitate versamur* idem fere est, quod *depravati sumus*.

semina virtutum] Fin. IV. 7, 18: his initiis, tanquam *seminibus*, a natura datis, — omnis honestas perfecte absoluta

tam natura perduceret. Nunc autem, simul atque editi in lucem et suscepti sumus, in omni continuo pravitate et in summa opinionum perversitate versamur; ut paene cum lacte nutricis errorem suxisse videamur. Quum vero parentibus redditi, dein magistris traditi sumus; tum ita variis imbuimur erroribus, ut vanitati veritas et opinioni confirmatae natura ipsa cedat.

II. 3. Accedunt etiam poëtae, qui, quum magnam speciem doctrinae sapientiaeque prae se tulerunt, audiuntur, leguntur, ediscuntur et inhaerescunt penitus in mentibus; quum vero accessit eodem quasi maximus quidam magister, populus atque omnis undique ad vitia consentiens multitudo, tum plane inficimur opinionum pravitate a naturaque desciscimus, ut nobis optime naturam * ii vidisse videantur, qui nihil melius homini, nihil magis expetendum, nihil praestantius honoribus, imperiis, populari gloria iudicaverunt. Ad quam fertur

est. Adde ibid. V. 7, 18. modo a nobis laudat.

suscepti sumus] Morem *tollendi* et *suscipiendi liberos* ea qua solet elegantia exposuit *Ruhnken*. Dictat. in Terent. Andr. I. 3, 14.

parentibus redditi] Scil. a nutricibus. Harum enim curae pueri a parentibus primis annis commissi, dein in magistrorum (paedagogorum) disciplinam traditi sunt.

opinioni confirmatae] H. e. opinioni falsae, quam varii errores confirmaverunt.

Cap. II. 3. *poëtae*] Simili modo supra II. 11, 27: poëtae castigantur, ut qui omnes virtutis nervos elidant.

tulerunt] Ex nostrae linguae ratione exspectamus *ferunt*; at v. Adnotata in II. 24, 58. Iniuria eiusmodi perfectis notatio repetitae actionis tribuitur: de quo perfecti usu quid statuendum sit, exposuimus in Gr. L. §. 107. Not. 6.

quum vero accessit] Sic legendum pro vulg. *accedit*, quae dubitari non potest quin originem ducat ab antecedenti *Accedunt*; at vero in enuntiationibus secundariis praesens ferri non potest. Cf. locum simillimum supra II. 11, 27: ad malam domesticam disciplinam — *quum accesserunt* etiam poëtae, nervos omnes virtutis elidunt. V. Adnotata in II. 24, 58.

quasi maximus quidam] V. ad II. 4, 11.

ut nobis optime naturam ii vidisse videantur] Sic unius litterae immutatione *Keilius* Quaestt. Tull. p. XXI. vulgatam: *optime naturam invidisse* satis probabiliter emendavit, ut haec sit sententia: „ita inficimur opinionum pravitate a naturaque desciscimus, ut, quid ea postulet, ignoremus atque id ipsum naturale esse opinemur, quod sit contra naturam maxime." *Naturam videre* est videre, quid sit naturale, quid natura postulet. Cf. c. 1, 2: Quodsi tales nos natura genuisset, ut *eam ipsam intueri* et *perspicere* — possemus. Eleganter quoque et acute *Madvigius* ad Fin. III. 19, 62. e verbis, quae ibi leguntur: „Atque etiam in bestiis *vis naturae perspici* potest" legendum coniicit: optime *naturae vim vidisse*; recepit hanc coniecturam *Tregderus*, sed minus probabilis est, quam *Keilii*, quia multo magis a codicum scriptura recedit. Ingeniosissima porro est *Bentleii* coniectura: *optimam magistram invidisse*.

fertur] *Ferri ad aliquid* eleganter dicitur, qui vehementer aliquid appetit. Sic Graece dicitur φέρεσθαι ἐπί τι. Sententia huius loci est haec: Optimus quisque natura ad gloriam fertur; at quum veram gloriam in honoribus, imperiis, populari gloria positam putet, a vera gloria veraque honestate aberrat longissime. Ceterum *imperia*, quae hic opponuntur *honoribus*, intelligenda sunt *imperia militaria*. *Imperium* quidem complectitur et civiles et militares honores; sed quum opponitur, uti hic, *honoribus*, vel, uti alias, *magistratibus*, semper referendum est ad militares honores. V. *Ernestii* Clav. Ciceron. v. *imperium*, et *Bremium* ad Cornel. Nep. Miltiad. VIII, 2. p. 31.

quam una natura] Hanc plurimorum librorum lectionem sententiae refragari monet *Bentleius*; nam non solâ naturâ

optimus quisque veramque illam honestatem expetens, quam una natura maxime inquirit, in summa inanitate versatur consectaturque nullam eminentem effigiem virtutis, sed adumbratam imaginem gloriae. Est enim gloria solida quaedam res et expressa, non adumbrata; ea est consentiens laus bonorum, incorrupta vox bene iudicantium de excellente virtute; ea virtuti resonat tanquam imago. Quae quia recte factorum plerumque comes est, non est bonis viris repudianda. 4. Illa autem, quae se eius imitatricem esse vult, temeraria atque inconsiderata et plerumque peccatorum vitiorumque laudatrix, fama popularis, simulatione honestatis formam eius pulchritudinemque corrumpit. Qua caecitate homines, quum quaedam etiam praeclara cuperent eaque nescirent nec ubi, nec qualia essent, funditus alii everterunt suas civitates, alii ipsi occiderunt. Atque ii quidem optima petentes non tam voluntate, quam cursus errore falluntur; quid? qui

honestatem expeti, sed et philosophiâ, et rectâ ratione, virtute. Hinc *Or.* c. nonnullis libris edidit *quam unam n.* Sic infra c. 16, 34: quae cogitatio una maxime molestias omnes extenuat. Mihi vero aliter de h. l. statuendum videtur. Scilicet nomen *naturae*, e Stoicorum mente (τῇ φύσει ἕπεσθαι) accipiendum, idem valet, quod recta vel absoluta ratio; quemadmodum autem ratio saepe dicitur pro hominibus, qui rationem sequuntur, sic h. l. per *naturam* intelligendi sunt ii homines, qui, naturam secuti, recta vel absoluta ratione instructi sunt; hi autem *soli* sunt, qui veram honestatem expetunt, ceteri omnes, vel optimi quique, popularem gloriam veram honestatem existimantes eamque expetentes, aberrant. Quare tuendam puto lectionem vulgatam *una*.

inquirit] multo gravius est, quam simplex *quaerit*. Sed quum dubitari possit, num recte dicatur natura *honestatem inquirere;* neque enim alias Cicero hoc verbo ita utitur, ut sit *vehementer quaerere*, *vehementer expetere*, sed dicere solet *inquirere in rem*, et quidem ea vi, ut sit aliquid perscrutari; satis probabilis videtur *Kleinii* coniectura *anquirit*. De verbo *anquirendi* v. Adnotata nostra in IV. 21, 47.

consectatur] H. e. contentis viribus sectatur. Sic *conniti* est contentis viribus niti. Cf. Adnotata in I. 16, 36.

eminentem — non adumbrata] Eleganter Cicero metaphoram ex sculptura petitam per singula huius sententiae verba persecutus est, *Eminens effigies* est statua erecta, sublimis; eademque dicitur *solida*, h. e. e firma materia composita, et *expressa*, h. e. plane elaborata, ut, quem referat, statim cerni possit. V. *Ernesti* Clav Ciceron. v. *expressus*. Sic Cael. 5: *non expressa signa, sed adumbrata virtutum*. Contra *adumbrata imago* est σκιαγράφημα, h. e. inchoata descriptio aut delineatio futurae statuae.

tanquam imago] pro: *vocis imago*. Horat. I. 12, 4: *cuius recinet iocosa Nomen imago*.

4. *quae se — esse vult*] V. Adnotata in I. 41, 98.

quum quaedam etiam praeclara] H. e. etiamsi quaedam cuperent, quae (*etiam*) adeo praeclara essent.

eaque] De particula *que* v. Adnot. in I. 2, 4: *iacentque*.

atque ii quidem] H. e. et tamen ii. Facile cuipiam in mentem venire possit pro *atque* legere *atqui;* at non solum oratio saepe per copulandi coniunctionem sic continuatur, ubi aut contraria connectuntur, aut aliquid per occupationem subsumitur, ita quidem, ut proprius ibi videatur adversativae coniunctioni locus, sed ipsa particula *atque* sua vi, qua antecedentibus aliquid maius gravisve adiungit, idonea est ad membra adversativa coniungenda. Cf. infra IV. 31, 65: *Atque* erat facile. c. 34, 71: *Atque* horum omnium cett. V. 21, 62: *Atque* ne integrum quidem erat. Pariter graecum καί saepe ita dicitur. Cf. infra c. 13, 28.

cursus errore] per figuram, quae vulgo inepte dicitur ἓν διὰ δυοῖν, pro *cursu erranti* h. e. a recta via aberranti. V. Adnotata in c. 1, 1.

pecuniae cupiditate, qui voluptatum libidine feruntur, quorumque ita perturbantur animi, ut non multum absint ab insania, quod insipientibus contingit omnibus, iis nullane est adhibenda curatio? utrum quod minus noceant animi aegrotationes, quam corporis? an quod corpora curari possint, animorum medicina nulla sit?

III. 5. At et morbi perniciosiores pluresque sunt animi, quam corporis. Hi enim ipsi odiosi sunt, quod ad animum pertinent eumque sollicitant, *animusque aeger*, ut ait Ennius, *semper errat, neque pati, neque perpeti potest, cupere nunquam desinit.* Quibus duobus morbis, (ut omittam alios,) aegritudine et cupiditate, qui tandem possunt in corpore esse graviores? Quî vero probari potest, ut sibi mederi animus non possit, quum ipsam medicinam corporis animus invenerit, quumque ad corporum sanationem multum ipsa corpora et natura valeat, nec omnes, qui curari se passi sint, continuo etiam convalescant, animi autem, qui se sanari voluerint praeceptisque sapientium paruerint, sine ulla dubitatione sanentur? 6. Est

libidine feruntur] H. e. abripiuntur, auferuntur. Inest notio temeritatis. Sic c. 5, 11.

Cap. III. 5. *et — perniciosiores pluresque*] Cicero primum quidem voluit sententiam sic instituere, ut diceretur: *at et morbi perniciosiores pluresque sunt animi, quam corporis, et medicina certior est morborum animi, quam corporis;* nam duplex interrogatio c. 2, 4. proposita erat: utrum quod minus nocerent animi aegrotationes, quam corporis, an quod corpora curari possent, animorum medicina nulla esset; sed, postquam, ut rationem redderet, quare essent animi morbi perniciosiores, plura adiecit verba atque intellexit, longe probabilius hoc esse, quam illud, inchoatam reliquit constructionem sicque perrexit: *qui vero probari potest* cett. Cf. Adnotata nostra in IV. 35, 74. Particulas *et* (*et* morbi) et *que* (pluresque) sibi invicem respondere non posse, demonstravimus supra ad I. 2, 4: *et* Epaminondas.

animusque aeger] H. e. animus porro aeger. Saepe *que* continuandi vim habet, maxime in enumerandis pluribus rebus. Cf. nos in Gr. L. §. 135, 2.

perpeti] H. e. in patiendo aliquid perdurare.

Quî vero probari potest, ut] Sunt complura verba locutionesve, quae eam vim atque notationem habent, ut duplicem admittant structuram, et accusativum c. inf., et coniunctionem *ut cum coniunctivo.* Accusativus c. inf. sententiam simpliciter tanquam obiectum ponit, quod ad verbum cogitandi demonstrandive referatur; *ut c. coniunctivo* significat, uti alibi, effectum h. e. sententiam ponit tanquam rem, quae cogitatione demonstrationeve efficiatur aut efficienda sit, tanquam finem cogitationis demonstrationisve. Ubi autem verbum locutiove ita comparata est, ut illam effectus consecutionisve vim non admittat, hanc structuram respuit. Veluti simplex verbum *probandi* semper cum acc. et inf. construitur, non cum *ut;* at locutio *qui probari potest* cum *ut* consociata legitur etiam Fin. II. 33, 108: *Quî probari potest, ut* is, qui propter me aliquid gaudet, plus, quam ego ipse, *gaudeat.* Porro Tusc. I. 42, 100: nos autem *teneamus, ut* nihil *censeamus* esse malum etc. V. 11, 34: nos tamen *teneamus, ut sit* idem (sapiens) beatissimus: ubi v. Adn. III. 31, 75: *additur, ut* etc.: ubi v. Adn. Pari modo verba *efficiendi* (de conclusione), *sequendi, consequendi* hanc duplicem structuram admittunt. V. nos in Gr. L. §. 142, 2. a) p. 389. ed. 2. §. 142, 6. p. 373.

corpora et natura valeat] Si inter plura subiecta unum praestantius est, vel uno cetera continentur, praedicatum et apponitur ei, et eundem quem illud habet numerum et genus. Sic h. l. *natura* includit *corpora* atque subiectum praestantius est. Cf. nos in Gramm. Lat. §. 103. c) p. 144. ed. 2.

paruerint, sine ulla dubitatione] Cum

profecto animi medicina, philosophia, cuius auxilium non, ut in corporis morbis, petendum est foris; omnibusque opibus viribus, ut nosmet ipsi nobis mederi possimus, elaborandum est. Quanquam de universa philosophia, quanto opere et expetenda esset et colenda, satis, ut arbitror, dictum est in Hortensio. De maximis autem rebus nihil fere intermisimus postea nec disputare, nec scribere. His autem libris exposita sunt ea, quae a nobis cum familiaribus nostris in Tusculano erant disputata. Sed quoniam duobus superioribus de morte et de dolore dictum est, tertius dies disputationis hoc tertium volumen efficiet. 7. Ut enim in Academiam nostram descendimus, inclinato iam in postmeridianum tempus die, poposci eorum aliquem, qui aderant, caussam disserendi. Tum res acta sic est.

IV. *A.* Videtur mihi cadere in sapientem aegritudo. *M.* Num reliquae quoque perturbationes animi, formidines, libidines, iracundiae? Haec enim fere sunt eiusmodi, quae Graeci πάθη appellant;

Stürenburgo in Commentat. I. ad Offic. p. 135. comma post *paruerint* delendum et post *dubitatione* ponendum videtur; respiciuntur enim verba antecedentia *qui curari se passi sint;* neque ullo loco verba *sine dubitatione* vel *sine ulla dubitatione* idem valent, quod *sine dubio* (*ohne Zweifel*), sed semper significant *ohne Bedenken, ohne alles Bedenken.* Quod autem, ut id quasi praeteriens moneam, recentioribus saepe usurpatur *haud dubie* pro *sine dubio*, id barbarum est. Verba enim *haud dubie* a veteribus semper ita ponuntur, ut referantur ad rem ipsam, quae narratur, significentque *haud dubia ratione, satis certo, satis aperte,* ut: hostes *haud dubie* vicit. h. e. haud dubium est, quin —; verba autem *sine dubio* semper ita usurpantur, ut non ad rem ipsam, sed ad loquentis iudicium referantur respondeantque plane nostro: *ohne Zweifel,* ut: hostes *sine dubio* vicit, h. e. non dubito, quin — vel mihi persuasi, eum — vicisse. Enucleatissime de hac re exposuit *Stürenburg.* l. d.

6. *omnibusque*] De particula *que* v. ad I. 2, 4: *iacentque.*

opibus viribus] Sic proverbiali forma sine copula *equis viris, remis velis*, de quibus v. Adnotata nostra ad II. 11, 25.

de universa philosophia] est *de philosophia in universum*, uti recentiores perperam dicere solent. de Orat. III. 27, 106. *de universa re.* Sic *omnis*, ut infra c. 6, 13: non enim de aegritudine solum —, sed de *omni* animi — *perturbatione* — explicabo. V. nos in Gr. L. §. 109, 5. p. 170 sq. ed. 2.

expetenda esset] De imperfecto coniunctivi in sententia generali v. Adnot. in I. 4, 1.

in Hortensio] V. Adn. in II. 2, 4.

7. *in Academiam*] Villa Tusculana duo habebat gymnasia, lyceum, quod a loco, ubi Aristoteles Athenis docebat, et academiam, quae a Platonis academia dicta erat. Lyceum superius erat; hinc h. l. *descendimus.* Cf. Divinat. I. 5, 8.

caussam disserendi] Σέμα.

Cap. IV. *libidines, iracundiae*] Alias *iracundia libidini* subiicitur a Cicerone (v. infra IV. 7, 16.), perturbationes autem quattuor numerantur hae: *aegritudo, metus, libido, voluptas.* At h. l. non ἀκριβῶς Tullius numeravit perturbationes, comp. infra c. 5, 11: exisse ex potestate dicimus eos, qui effrenati feruntur *aut libidine aut iracundia.* Offic. I. 20, 29. De abstractorum nominum plurali numero v. Adnot. in IV. 2, 3.

haec enim] Graece: ταῦτα γάρ. Neutrum enim numeri pluralis post substantiva feminini generis ponitur, quum et ea res quae dicuntur impersonales declarant, et non solum res dictae, sed universum earum genus intelligi debet. Sic supra I. 24, 56: quam *vitis*, quam *arboris; haec* enim etiam dicimus vivere. *Haec* non *has* posuit Cicero, quia universum plantarum genus intelligi vult.

ego poteram *morbos*, et id verbum esset e verbo; sed in consuetudinem nostram non caderet. Nam misereri, invidere, gestire, laetari, haec omnia morbos Graeci appellant, motus animi, rationi non obtemperantes; nos autem hos eosdem motus concitati animi recte, ut opinor, *perturbationes* dixerimus; *morbos* autem non satis usitate; nisi quid aliud tibi videtur. 8. *A.* Mihi vero isto modo. *M.* Haecine igitur cadere in sapientem putas? *A.* Prorsus existimo. *M.* Nae ista gloriosa sapientia non magno aestimanda est, siquidem non multum differt ab insania. *A.* Quid? tibi omnisne animi commotio videtur insania? *M.* Non mihi quidem soli, sed, id quod admirari saepe soleo, maioribus quoque nostris hoc ita visum intelligo multis seculis ante Socraten, a quo haec omnis, quae est de vita et de moribus, philosophia manavit. *A.* Quonam tandem modo? *M.* Quia nomen insaniae significat mentis aegrotationem et morbum, id est insanitatem et aegrotum animum, quam appellarunt insaniam. 9. Omnes autem perturbationes animi morbos philosophi appellant negantque, stultum quenquam iis morbis vacare. Qui autem in morbo sunt, sani non sunt; et omnium insipientium animi in morbo sunt: omnes insipientes igitur insaniunt. Sanitatem enim animorum positam in tranquillitate quadam constantiaque censebant; his rebus mentem va-

ego poteram morbos] Locus geminus est de Finib. III. 10, 35: (perturbationes animorum) Graeci πάθη appellant, *poteram* ego, verbum ipsum interpretans, morbos appellare; *sed* non *conveniret* ad omnia. Sic supra II. 19, 45: *possum*: ubi v. nos. Raro in eiusmodi enuntiatis coniunctivus ponitur, ut I. 34, 84: vitae humanae enumerat incommoda. *Possem* idem facere, etsi minus, quam ille. Sall. Cat. VII, 7: memorare *possem* —, ni ea res longius nos ab incepto traheret. Ceterum *possum* et *poteram* (*possem*) dicere sic differunt, ut prius dicatur, ubi dicendi actio non negata est, posterius, ubi dicendi actio iam ita negata est, ut ad exitum perduci omnino non possit. Sic gr. ἔχω λέγειν et εἶχον λέγειν v. εἶχον ἂν λέγειν. Veluti πάθη *possum* dicere morbos i. e. possum et fortasse sic faciam; *poteram* dicere; at id facere non possum, quia consuetudo nostra obstat. Pluribus hunc indicativi usum illustravimus ad I. 49, 116. V. nos in Gr. L. §. 108, 3. p. 162 sq.

verbum e verbo] pro quo saepe apud recentiores legere me memini *verbo tenus*, quod longe aliam habet sententiam, vel barbare adeo *verbatim*. Veteres dicunt *verbum de* vel *e verbo* (Cf. Academ. II. 6, 17. Fin. III. 4, 15.), vel *ad verbum exprimere* (Fin. I. 2, 4: fabellas Latinas *ad verbum* de Graecis expressas.) pro verbum verbo exprimere; nunquam *de verbo ad verbum exprimere* vel *vertere*. Sic infra c. 19, 44: quae modo *expressa ad verbum dixi*. Ceterum πάθος ad verbum expressum minime est *morbus*, qui est gr. ἡ νόσος. In simili errore versatur Tullius, ac supra II. 15, 35. in πόνῳ et *labore*.

in consuetudinem nostram] H. e. in consuetudinem nostri sermonis.

perturbationes] Similiter apud Pindar. Ol. VII, 30. (Boeckh.) αἱ φρενῶν ταραγαί, metaphora ducta ab aqua turbata. Eleganter observat *Orellius*, graecum πάθος et nostrum *Leidenschaft* significantiora esse vocabula, magis ad mentem spectantia, omninoque in significandis plerisque notionibus quae appellantur abstractis philosophiae pulchrique artis latinis scriptoribus tropos usurpandos esse, qui multo magis a sensibus ducti sint, quam nostrae et graecae linguae vocabula illis respondentia.

8. *non magno aestimanda*] Apud Tullium raro legitur *magno aestimare*, ut Parad. VI. 3, 51. et Fin. III. 3, 11. Verr. IV. 7, 13. *tu ista p e r m a g n o aestimas?*

cuam appellarunt *insaniam*, propterea quod in perturbato animo, sicut in corpore, sanitas esse non posset.

V. 10. Nec minus illud acute, quod animi affectionem lumine mentis carentem nominaverunt *amentiam* eandemque *dementiam*. Ex quo intelligendum est, eos, qui haec rebus nomina posuerunt, sensisse hoc idem, quod a Socrate acceptum diligenter Stoici retinuerunt, omnes insipientes esse non sanos. Qui est enim animus in aliquo morbo, (morbos autem hos perturbatos motus, ut modo dixi, philosophi appellant;) non magis est sanus, quam id corpus, quod in morbo est. Ita fit, ut sapientia sanitas sit animi, insipientia autem quasi insanitas quaedam, quae est insania eademque dementia; multoque melius haec notata sunt verbis Latinis, quam Graecis: quod aliis quoque multis locis reperietur. Sed id alias; nunc, quod instat. 11. Totum igitur id, quod quaerimus, quid et quale sit, verbi vis ipsa declarat. Eos enim sanos quoniam intelligi necesse est, quorum mens motu, quasi morbo, perturbata nullo sit; qui contra affecti sint, hos insanos appellari necesse est. Itaque nihil melius, quam quod est in consuetudine sermonis Latini, quum *exisse ex potestate* dicimus eos, qui effrenati feruntur aut libidine, aut iracundia; quanquam ipsa iracundia libidinis est pars. Sic enim definitur:

quanquam paullo post plus semel legitur: *quanti aestimet, quanti aestimentur.*

omnis quae est de vita et de m.] Philosophia post Socratem in tres partes divisa erat, dialecticam, physicam et ethicam. V. nos in libro d. *de Cicer. in phil. mer.* p. 5. Quod autem hanc tertiam philosophiae partem Socrates adiunxisse dicitur, v. infra V. 4, 10. ibique nos.

9. *et omnium insipientium animi* etc.] De particula *et* in assumptione conclusionis posita comp. infra c. 7, 15: munus autem animi est ratione bene uti; *et* sapientis animus ita semper affectus est, ut ratione optime utatur: nunquam igitur est perturbatus. c. 8, 18: *et* sunt illa sapientis. C. N. D. I. 40, 110: (beatum) sine virtute certe nullo modo; virtus autem actuosa; *et* deus vester nihil agens: expers virtutis igitur. Pari modo etiam *atque* saepius legitur in assumptione, uti infra c. 7, 14.

Cap. V. 10. *animi — mentis*] Saepe *animus* et *mens* iunguntur. Quod ubi fit, *animus* significat graecum θυμόν, appetendi vim, quae est affectionum sedes (nobis: *das Gemüth*, v. Adnot. in II. 22, 53.), *mens* autem cogitandi vim, rationem, consilium, cogitationem (gr. τὸν νοῦν, τὸ νοερόν). Infra c. 15, 33: parere enim ceuset *animum rationi.* de Nat. D. II. 59. init.: *animum* ipsum *mentemque* hominis, rationem, consilium, prudentiam. Sic apud Homerum κατὰ φρένα καὶ κατὰ θυμόν (*Geist und Herz*). Quum vero separatim haec nomina ponuntur, utrique utraque fere vis tribuitur. V. ad II. 22, 53.

haec rebus nomina posuerunt] N. D. I. 17: sunt enim *rebus* novis nova *ponenda nomina.*

Sed id alias; nunc etc.] Eadem ellipsis infra 30, 73: Sed de hoc alias; nunc illud satis est non attribuere ad amissionem amicorum miseriam nostram. Lael. I, 1: Sed de hoc alias; nunc redeo ad augurem.

11. *quid et quale sit*] Saepe haec iuncta reperiuntur. Fin. I. c. 11: nunc autem explicabo, voluptas ipsa *quae qualisque sit.* Ib. c. 9: Constituam, *quid* et *quale* sit id, de quo quaerimus. N. D. I, 22: Roges me, *quid* aut *qualis* sit deus. Quorum illud quam barbare dicunt *essentiam*, hoc *qualitatem* significat.

eos enim sanos quoniam] V. de hac collocatione Adnotata ad I. 8, 16.

exisse ex potestate] Infra IV. 36, 77: *Iratos proprie dicimus* exisse de potesta-

iracundia ulciscendi libido. Qui igitur exisse ex potestate dicuntur, idcirco dicuntur, quia non sint in potestate mentis, cui regnum totius animi a natura tributum est. Graeci autem *μανίαν* unde appellent, non facile dixerim; eam tamen ipsam distinguimus nos melius, quam illi. Hanc enim insaniam, quae iuncta stultitia patet latius, a furore disiungimus. Graeci volunt illi quidem; sed parum valent verbo; quem nos furorem, *μελαγχολίαν* illi vocant. Quasi vero atra bili solum mens, ac non saepe vel iracundia graviore, vel timore, vel dolore moveatur: quo genere Athamantem, Alcmaeonem, Aiacem, Orestem furere dicimus. Qui ita sit affectus, eum dominum esse rerum suarum vetant duodecim tabulae. Itaque non est scriptum, *si insanus*, sed, SI FVRIOSVS * ESCIT. Stultitiam enim censuerunt, constantia, id est sanitate, vacantem, posse tamen tueri mediocritatem officiorum et vitae communem cultum atque usitatum; furorem autem esse rati sunt mentis ad omnia caecitatem. Quod quum maius esse videatur, quam insania; tamen eiusmodi est, ut furor in sapientem cadere possit, non possit insania. Sed haec alia quaestio est; nos ad propositum revertamur.

te, *id est, de consilio, de ratione, de mente.* Graece ἐξίστασθαι ἑαυτῶν. Cf. nos ad Xenoph. Commentar. I. 3, 12.

Graeci μανίαν *unde appellent*] Sine dubio μανία descendit a ΜΑΩ, a quo μαιμάω, μαίομαι, quae significant *gestire, vehementer appetere*, ducta sunt. V. Lex. Gr. v. μαίνομαι.

volunt illi quidem] Sc. insaniam a furore distinguere. V. Adnot. in I. 3, 6.

furere] Praesenti tempore usus est Cicero, quia fabulae, in quibus personae illae inducuntur, adhuc exstabant.

duodecim tabulae] His verbis: Si furiosus existit, agnatùm gentiliumque in eo pecuniaque eius potestas esto. V. ad Herenn. I. c. 13. et de Invent. II. c. 50.

escit] Sic recte e coniectura Bouherii Orellius edidit pro vulgato *esse incipit:* quod est apertum glossema verbi *escit* (i. e. esse incipit, exsistit, erit, uti ad Herenn. I, 13: *si f. exsistit*). Sic Lucr. 1, 613: *escit. Escit* antique pro erit.

Stultitiam] Vulgo legebatur *stultitiam enim censuerunt inconstantiam, id est sanitate vacantem*, et sic omnes fere codd., etiam optimi, legunt; Vat. et cod. Schotti consentiunt, sed pro *inconstantiam* habent *constantia:* quod c. Davisio et Orellio recepimus. E Stoicorum mente, uti supra c. 4, 9. et c. 5, 10. vidimus, *insania* et *stultitia* eandem vim habeant. Etiam c. 6, 13. legitur: ita sunt altae stirpes *stultitiae.*

mediocritatem officiorum] Stoici enim duplex posuerunt officium, *perfectum* atque *medium;* cf. C. Off. I. 3, 8. V. nos in libro d. *de Ciceron. in philos. mer.* p. 234. Ceterum *mediocritas officiorum* gravius dictum est pro mediocribus officiis. V. Adnotata in c. 1, 1.

ad omnia caecitatem] Dictum est, ut *ad omnia caecus.* Coel. ap. Cic. ep. VIII, 13: neque *hebes ad id*, quod melius sit, intelligendum. Infra c. 15, 33: *hebetare aciem ad miserias contemplandas.* Fin. II. 20, 63: *timidus ad mortem.* N. D. II, 62: *ad rationem sollertiamque praestantior.* Dom. 32: *illustrius ad laudem.* Catil. I, 5: quod est *lenius ad severitatem.* Corn. Nep. Dion. VIII, 1: homo et callidus et *ad fraudem acutus.* Cf. nos in Gr. L. §. 119, 1. p. 245. ed. 2.

furor in sapientem — non insania] E Stoicorum sententia. V. Diog. Laert. VII. 118. In tota enim hac disputatione Stoicorum vestigiis institit Cicero. V. Introduct.

cadere possit, non possit] Supra I. 48, 116: rationes — *defuerunt*, ubertas orationis *non defuit.* Infra IV. 31, 67: contractionem animi recte fieri *nunquam* posse, elationem *posse.* V. 39, 114: Democritus alba et atra discernere *non*

VI. 12. Cadere, opinor, in sapientem aegritudinem tibi dixisti videri. *A.* Et vero ita existimo. *M.* Humanum id quidem, quod ita existimas. Non enim silice nati sumus, sed est * naturâ fere in animis tenerum quiddam atque molle, quod aegritudine, quasi tempestate, quatiatur. Nec absurde Crantor ille, qui in nostra Academia vel in primis fuit nobilis: ,,Minime, inquit, assentior iis, qui istam nescio quam indolentiam magno opere laudant, quae nec potest ulla esse, nec debet. *Ne aegrotus sim; sin, is, qui fuerat, sensus adsit, sive secetur quid, sive avellatur a corpore. Nam istuc nihil dolere non sine magna mercede contingit immanitatis in animo, stuporis in corpore.'' — 13. Sed videamus, ne haec oratio sit hominum assentantium nostrae imbecillitati et indulgentium mollitudini; nos autem audeamus non solum ramos amputare miseriarum, sed omnes radicum fibras evellere. Tamen aliquid relinquetur fortasse; ita sunt altae stirpes stultitiae; sed relinquetur id solum, quod erit necessarium. Illud quidem sic habeto, nisi sanatus animus sit, quod sine philosophia fieri non potest, finem miseriarum nullum fore. Quamobrem quoniam coepimus, tradamus nos ei curandos: sanabimur, si volemus. Et progrediar quidem longius; non enim de aegri-

poterat, at vero bona mala — *poterat*. pro T. Annio Milone IX, 26: dictitabat, consulatum Miloni eripi *non posse*, vitam *posse:* ubi *Aug. Matthiaeus* p. 224. observat, ubi unum verbum duobus membris commune sit, semel cum negatione, tum sine ea, Ciceronem hoc commune verbum bis ponere, semel cum negatione. Idem apud Graecos, ut Plat. Gorg. p. 525. C: αὐτοὶ μὲν οὐκέτι δύνανται οὐδέν, ἄλλοι δὲ δύνανται. Plura collegit *Stallbaumius* ad Plat. Lys. p. 209. C.

Cap. VI. 12. *Et vero*] H. e. et profecto. V. Adnotata in I. 11, 24.

silice nati] Odyss. τ, 163: οὐ γὰρ ἀπὸ δρυός ἐσσι παλαιφάτου, οὐδ' ἀπὸ πέτρης.

Crantor] qui librum *de luctu* conscripserat. V. nos in I. d. p. 113. 2). Locus autem, quem respexit Cicero, exstat ap. Plutarch. in Cons. ad Apollonium. T. VII. p. 317. ed. Hutt. (c. 3. p. 407 sq. ed. Wyttenb.)

vel in primis nobilis] Sic pro Arch. poët. init. *vel in primis* hic A. Licinius fructum a me repetere prope suo iure debet.

Minime — indolentiam etc.] Graece: Οὐ γὰρ ἔγωγε συμφέρομαι τοῖς τὴν ἀγρίαν ὑμνοῦσι καὶ σκληρὰν ἀπάθειαν, ἔξω τοῦ δυνατοῦ καὶ τοῦ συμφέροντος οὖσαν.

Ne aegrotus sim] Sic edidit Wolfius, secutus Bouherium. Et vero haec emendatio maxime firmatur lectione, quae habetur in R. P. Gud. 1. Vat. aliisque multis codd. *nec aegrotassem si inquit* vel *inquid fuerat sensus adsit*. Alii eodem fere ducunt; alii aliter turbant. Vulgata (edd. vett.) sic: *Ne aegrotus sim, inquit; sed, si fuerim, sensus adsit.* Graeca sunt: Μὴ γὰρ νοσοῖμεν· νοσήσασι δὲ παρείη τις αἴσθησις, εἴτ' οὖν τέμνοιτό τι τῶν ἡμετέρων, εἴτ' ἀποσπῶτο.

sive secetur quid, sive avellatur] De coniunctivo cum *sive — sive* copulato v. ad I. 25, 60.

sine mercede] H. e. incommodo, damno. Graeca verba sunt: τὸ γὰρ ἀνώδυνον τοῦτο οὐκ ἄνευ μεγάλων ἐγγίνεται μισθῶν τῷ ἀνθρώπῳ. Cf. ad Famil. I, 9. pro Domo 11: data *merces* est erroris mei magna. V. *Schütz.* Ind. Lat. h. v. *extr.* Sententia: Si quis ita obduruit ad dolorem, ut eo nullo modo afficiatur; magnam et humanitatis in animo, et sensus in corpore facit iacturam.

13. *videamus, ne*] V. ad I. 34, 83.

tamen aliquid] Etsi modis omnibus miseriarum radices evellere studeamus, *tamen*. Sic saepe *tamen* in initio enuntiati ponitur, ut ex orationis tenore aliquid mente supplendum sit.

quod erit necessarium] Scil. ad tuendam naturam humanam.

tudine solum, quanquam id quidem primum, sed de omni animi, ut ego posui, perturbatione, (morbo, ut Graeci volunt,) explicabo. Et primo, si placet, Stoicorum more agamus, qui breviter adstringere solent argumenta; deinde nostro instituto vagabimur.

VII. 14. Qui fortis est, idem est fidens; — quoniam *confidens* mala consuetudine loquendi in vitio ponitur, ductum verbum a *confidendo*, quod laudis est. — Qui autem est fidens, is profecto non extimescit; discrepat enim a timendo confidere. Atque in quem cadit aegritudo, in eundem timor. Quarum enim rerum praesentia sumus in aegritudine, easdem impendentes et venientes timemus. Ita fit, ut fortitudini aegritudo repugnet. Veri simile est igitur, in quem cadat aegritudo, cadere in eundem timorem et infractionem quandam animi et demissionem. Quae in quem cadunt, in eundem cadit, ut serviat, ut victum, si quando, se esse fateatur. Quae qui recipit, recipiat idem necesse est timiditatem et ignaviam. Non cadunt autem haec in virum fortem. Igitur ne aegritudo quidem. At nemo sapiens, nisi fortis. Non cadet ergo in sapientem aegritudo. 15. Praeterea necesse est, qui fortis sit, eundem esse magni animi;

de omni animi — perturbatione] H. e. de perturbatione animi omnino. V. ad c. 3, 6: *de universa philosophia.*

breviter adstringere] Cf. c. 10, 22. de Fat. XIV, 32: haec arctius *adstringi* ratio non potest. Brut. XCV, 327: verborum *adstricta* comprehensio.

Cap. VII. 14. *quoniam*] H. e. usus sum vocabulo *fidens*, quoniam *confidens* cett.

infractionem quandam] Pronomen *quandam* significat, nomen *infractionis* tum quidem non videri admodum fuisse usitatum. Et vero etiam ob metaphoricam huius nominis notationem paene necessarium est hoc pronomen. Lectio *quidem* ex compendio scripturae facile oriri potuit.

victum, si quando, se esse] Hanc genuinam lectionem optimi codd. exhibent pro vulg. *victum se quandoque esse.* Vocabulum *quandoque* apud Ciceronem ad Fam. VI. 19, 2. legitur: ego me Asturae diutius arbitror commoraturum, quoad ille *quandoque* veniat; sed ibi non *interdum*, quod eius, quem nunc tractamus, loci sententia requirit, sed *aliquando* significat. Illa elliptica locutio *si quando* est elegantissima et comparari potest cum frequentissimo *si forte.*

15. *res humanas despicere*] de Orat. II. 84, 344: Sapientia et magnitudo animi, qua omnes res humanae cernuntur tenues et *pro nihilo putantur.* de Legg. I. 23, 62: quam *contemnet*, quam *despiciet*, quam *pro nihilo putabit* ea, quae vulgo dicuntur amplissima? — Ibi observanda est gradatio verborum. *Contemnere* enim dicuntur res, quas inanes atque leves esse existimant; *despicere* res, quas infra se, infra dignitatem suam positas arbitrantur; *pro nihilo putare* res, quas nullius plane momenti ducunt. V. *Ochsner.* Ecl. Cicer. p. 38.

ad suum munus fungendum] V. nos in Gr. L. §. 131. Not. 9. p. 307. ed. 2.

At aegritudo] Observandus est usus particulae *at*, apud Ciceronem satis frequens, quo inservit conclusioni per assumptionem eandemque vim habet, quam *atqui.* Ad futurum *vacabit*, quod in consecutione et conclusione poni solet, cf. infra c. 8, 18: et sunt illa sapientis: *aberit igitur* a sapiente aegritudo. §. 19: qua quoniam vacat, aegritudine etiam vacabit.

Cap. VIII. 16. *qui sit temperans*] Huc referenda sunt verba, quae §. 18. demum sequuntur: *eum necesse est esse constantem.* Tota oratio maxime impedita est atque implicata, quum non solum complures interpositiones invicem se excipiant, sed etiam ipsis interpositionibus aliae insertae sint. V. Adnot. in I. 13, 30. et II. 1, 3. Caussa huius ἀνακολούθου orationis repetenda est a summa Ciceronis in vertendo graeco vocabulo σω-

qui magni animi sit, invictum; qui invictus sit, eum res humanas despicere atque infra se positas arbitrari. Despicere autem nemo potest eas res, propter quas aegritudine affici potest. Ex quo efficitur, fortem virum aegritudine nunquam affici. Omnes autem sapientes, fortes. Non cadit igitur in sapientem aegritudo. Et quemadmodum oculus conturbatus non est probe affectus ad suum munus fungendum, et reliquae partes totumve corpus, statu quum est motum, deest officio suo et muneri: sic conturbatus animus non est aptus ad exsequendum munus suum. Munus autem animi est ratione bene uti, et sapientis animus ita semper affectus est, ut ratione optime utatur. Nunquam igitur est perturbatus. At aegritudo perturbatio est animi. Semper igitur ea sapiens vacabit.

VIII. 16. Veri etiam simile illud est, qui sit temperans — quem Graeci σώφρονα appellant eamque virtutem σωφροσύνην vocant, quam soleo equidem tum temperantiam, tum moderationem appellare, nonnunquam etiam modestiam; sed haud scio, an recte ea virtus frugalitas appellari possit, quod angustius apud Graecos valet, qui frugi homines χρησίμους appellant, id est, tantummodo utiles; at illud est

φροσύνης dubitatione ac fluctuatione, eaque egregie apparet in hac ipsa turbatae orationis conformatione.

haud scio an recte] H. e. Fortasse quam virtutem Graeci σωφροσύνην vocant, latine *frugalitas* rectius appellari possit; quanquam Graeci nomini *frugalitatis* multo angustiorem tribuunt notionem; nam quos nos latissima significatione appellamus *frugi* homines, eosdem angusta significatione dicunt χρησίμους, i. e. utiles. At apud nos nomen *frugalitatis* latissime patens complectitur omnem abstinentiam, omnem innocentiam et reliquas virtutes. — Formula autem *haud scio an* pro *certo*, *sine dubio*, *non dubito quin* (cf. infra III. 23, 55: *haud sciam an plurimum*), apud Ciceronem longe frequentissima, fluxisse videtur ex eodem veterum sensu urbanitatis, e quo etiam aliae multae profectae sunt locutiones, ut *vide*, *ne* (v. ad I. 34, 83.), quae rem certissimam dubitanter proponunt. II. 17, 41. et *haud scio*, *an ita sit*, ut nunc fit. Nostro loco geminus legitur Fin. V. 3, 7: Aristoteles, quem, excepto Platone, *haud scio an recte* dixerim principem philosophorum. et p. Ligar. 9: Quae fuit unquam in ullo homine tanta constantia? constantiam dico? *nescio, an melius* patientiam possim dicere. Similiter IV. 23, 52: *nescio, ecquid* ipsi nos fortiter — fecerimus; si quid fecimus, certe irati non fecimus. *Ecquis* enim non, ut *quis*, simpliciter interrogat, sed cum dubitatione quadam. De formula *haud scio an* cf. nos in Gramm. Lat. §. 159, 5. Pari ratione dicitur *dubito an:* de qua formula v. infra ad IV. 22, 50.

frugalitas —, quod angustius etc.] H. e. id, quod frugalitatem dicimus, angustius apud Graecos valet.

frugi homines χρησίμους] V. infra IV. 16, 36. Cf. Quinctil. I. 6, 29: ut quum M. Caelius se esse *hominem frugi* vult probare, non quia abstinens sit, (nam id ne mentiri quidem poterat;) sed quia *utilis* multis, id est fructuosus, unde sit dicta *frugalitas*. Verba *frugi*, *frugalitas* ducta sunt e prisca Romanorum vita; proprie enim *ager frugi* sc. ferendae aptus (vel antiquius pro *ager frugis*) dicitur; tum transfertur ad hominem probum, strenuum, prudentem moderatumque, qui in iis, quae facit, semper iustam tenet mensuram, ut proverbii locum obtineat, *hominem frugi omnia recte facere* (IV. 16, 36.); hinc non solum de viris, qualis fuit L. Piso, *Frugi* cognominatus, integritatis innocentiaeque specimen, sed etiam de servis bonis, strenuis, moderatisque dicitur. Σωφροσύνης notio latissime patet; est enim ea virtus, quae nos in omnibus quascunque tractamus rebus σώζειν τὴν φρένα i. e. recta uti ratione iubet, sibique subie-

latius; omnis enim abstinentia, omnis innocentia — quae apud Graecos usitatum nomen nullum habet, sed habere potest ἀβλάβειαν; nam est innocentia affectio talis animi, quae noceat nemini — reliquas etiam virtutes frugalitas continet. Quae nisi tanta esset et si iis angustiis, quibus plerique putant, teneretur, nunquam esset L. Pisonis cognomen tanto opere laudatum. 17. Sed quia nec qui propter metum praesidium reliquit, quod est ignaviae; nec qui propter avaritiam clam depositum non reddidit, quod est iniustitiae; nec qui propter temeritatem male rem gessit, quod est stultitiae, *frugi* appellari solet: eo tres virtutes, fortitudinem, iustitiam, prudentiam, frugalitas complexa est; (etsi hoc quidem commune est virtutum; omnes enim inter se nexae et ingatae sunt:) reliqua igitur et quarta virtus *erit ipsa frugalitas. Eius enim videtur esse proprium, motus animi appetentes regere et sedare semperque adversantem libidini moderatam in omni re servare constantiam: cui contrarium vitium nequitia dicitur. 18. *Frugalitas*, ut opinor, a *fruge*, qua nihil melius e terra; *nequitia* ab eo (etsi erit hoc fortasse durius; sed temptemus; lusisse putemur, si nihil sit;) ab eo, quod *nequicquam* est in tali homine: ex quo idem *nihil* dicitur. — Qui sit frugi igitur, vel, si mavis, moderatus et temperans, eum necesse est esse constantem; qui autem constans, quietum; qui quietus, perturbatione omni vacuum: ergo etiam aegritudine. Et sunt illa sapientis. Aberit igitur a sapiente aegritudo.

ctas habet temperantiam, moderationem, modestiam, constantiam continentiamque.

omnis enim abstinentia] Oratio est ἀνακόλουθος: cuius generis exempla in his libris reperiuntur permulta. V. Adnotata in II. 1, 3. Imprimis frequens est illud genus ἀνακολουθίας, quo primum nominativus positus est, deinde verbum, quod dativum vel accusativum requirit, sequitur, quum scriptor aliam in mente habuerit constructionem, ut h. l. *omnis enim abstinentia, omnis innocentia — frugalitate continentur.* Terent. Hecyr. III. 1, 6: *Nam* nos omnes, *quibus est alicunde aliquis obiectus labos, Omne quod est interea tempus, priusquam id rescitum est,* lucro est (quasi scribere voluisset: *lucramur* v. *lucro habemus*). Cf. Adnot. in V. 29, pr. Rursus admoneo, talia in his aliisque Ciceronis de philosophia libris, qui dialogi forma compositi sunt, de industria quodam modo quaesita esse a Cicerone, ut orationem ad sermonis consuetudinem conformaret eique gratam quandam negligentiam conciliaret.

ἀβλάβεια] Adiectivum ἀβλαβής significatione *innocens* apud probatissimos scriptores reperitur.

cognomen] *Frugi* enim cognomen habebat L. Piso, tanta virtute et integritate, ut etiam illis optimis temporibus (circa a. u. 604), quum hominem invenire nequam neminem posses, solus tamen *Frugi* nominaretur. Cic. pro Font. c. 13. *Neidius.*

reliqua igitur et quarta virtus erit] Sic scripsi e coniectura. Lectio codicum est: *reliqua igitur et quarta virtus ut sit ipsa fr.*

18. *nequitia ab eo — ab eo*] De geminatione verborum comp. c. 28, 71: Ergo *id*, quod alii rectum opinantes, aegritudini se solent dedere, *id* hi turpe putantes, aegritudinem repulerunt. Adde c. 29, 72: Ergo *Oileus ille* apud Sophoclem, qui Telamonem antea de Aiacis morte consolatus esset, *is* quum audisset etc.

nequicquam] Varro L. L. IX. §. 5: Ex *ne* et *quicquam*, media extrita syllaba, coactum est *nequam*. Itaque ut eum

IX. Itaque non inscite Heracleotes Dionyslus ad ea disputat, quae apud Homerum Achilles queritur hoc, ut opinor, modo:

Corque meum penitus turgescit tristibus iris,
Quum decore atque omni me orbatum laude recordor.

19. Num manus affecta recte est, quum in tumore est? aut num aliud quodpiam membrum tumidum ac turgidum non vitiose se habet? sic igitur inflatus et tumens animus in vitio est. Sapientis autem animus semper vacat vitio, nunquam turgescit, nunquam tumet; at iratus animus eiusmodi est: nunquam igitur sapiens irascitur. Nam si irascitur, etiam concupiscit. Proprium est enim irati cupere, a quo laesus videatur, ei quam maximum dolorem inurere. Qui autem id concupierit, eum necesse est, si id consecutus sit, magno opere laetari. Ex quo fit, ut alieno malo gaudeat. Quod quoniam non cadit in sapientem, ne ut irascatur quidem cadit. Sin autem caderet in sapientem aegritudo, caderet etiam iracundia. Qua quoniam vacat, aegritudine etiam vacabit. 20. Etenim si sapiens in aegritudinem incidere posset, posset etiam in misericordiam, posset in invidentiam. Non dixi *invidiam*, quae tum est, quum invidetur; ab *invidendo* autem *invidentia* recte dici potest, ut effugiamus ambiguum nomen *invidiae;* quod verbum ductum est a nimis intuendo fortunam alterius, ut est in Melanippo:

Quisnam florem liberum invidit meum?

Male Latine videtur; sed praeclare Accius; ut enim *videre*, sic

quem putamus esse *non hili* dicimus *nihili;* sic in quo putamus esse *nequicquam* dicimus *nequam.* Cf. *Forcellinii* Thes. Lat. v. *nequam:* ubi etiam plures collecti sunt loci, in quibus *homini frugi* opponitur *homo nequam.* Sed recte monet *Klotzius,* originationem propositam falsam esse et vocabulum *nequitiae* cum *nequire* cohaerere significareque *Nichtsnützigkeit.*

nihil dicitur] Sic *Or.* c. R. P. aliisque; sic graece ὁ ἢ οὐδέν. Vulgo *nihili* legitur.

necesse est esse constantem] V. Adnotata ad IV. 37, 80.

et sunt illa sapientis] V. Adnotata in c. 4, 9: *et omnium* etc.

Cap. IX. *ad ea disputat*] Supra I. 4, 7: *ad id* aut sedens aut ambulans *disputabam.* Similiter infra IV. 21, 48: Quid *ad has disputationes possint dicere?* et ib. 20, 46. elliptice: Exspecto, quid *ad ista. Ad* est *in Betreff, in Rücksicht, in Beziehung.* Sic III. 32, 78: *Ad* Epicuri *consolationem* satis est ante dictum. Infra V. 7, 18: philosophi — congerunt omnia, etsi alio loco disputata sunt.

Corque] Iliad. ι, 646:
ἀλλά μοι οἰδάνεται κραδίη χόλῳ, ὁππότ' ἐκείνων
μνήσομαι, ὥς μ' ἀσύφηλον ἐν Ἀργείοισιν ἔρεξεν.

iris] De plurali numero v. ad IV. 2, 3.

19. *at iratus*] *Ernestius* e Vat. *irati,* ob antecedentia *sapientis animus;* at recte dicitur *iratus animus, sapiens animus* non item. Sic c. 7, 15. *conturbatus animus* opponitur *sapientis animo.*

20. *Etenim*] „Particula *etenim* utimur non tam, quum proxima confirmamus, quam quum in universa argumentatione progredimur, ut saepe fere idem sit ac *porro, praeterea.*“ *Madvig.* ad Fin. I. 1, 3. p. 8. comp. N. D. II, §. 77. Divin. II, §. 89. et 142.

quae tum est, quum invidetur] „Quo vocabulo *tum* rectius utare, quum alicui ab aliis invidetur, quam quum tu ipse alteri invideas: quae est potius *invidentia.*“ *Or.*

invidentia] Cf. IV. 7, 16.

invidere florem rectius, quam *flori*. Nos consuetudine prohibemur; poëta ius suum tenuit et dixit audacius.

X. 21. Cadit igitur in eundem et misereri, et invidere. Nam qui dolet rebus alicuius adversis, idem alicuius etiam secundis dolet. Ut Theophrastus interitum deplorans Callisthenis, sodalis sui, rebus Alexandri prosperis angitur; itaque dicit, Callisthenem incidisse in hominem summa potentia summaque fortuna, sed ignarum, quemadmodum rebus secundis uti conveniret. Atqui quemadmodum misericordia aegritudo est ex alterius rebus adversis, sic invidentia aegritudo est ex alterius rebus secundis. In quem igitur cadit misereri, in eundem etiam invidere. Non cadit autem invidere in sapientem: ergo ne misereri quidem. Quod si aegre ferre sapiens soleret, misereri etiam soleret. Abest ergo a sapiente aegritudo. 22. Haec sic dicuntur a Stoicis concludunturque contortius. Sed latius aliquanto dicenda sunt et diffusius; sententiis tamen utendum eorum potissimum, qui maxime forti et, ut ita dicam, virili utuntur ratione atque sententia. Nam Peripatetici, familiares nostri, quibus nihil est uberius, nihil eruditius, nihil gravius, mediocritates vel perturbationum vel morborum animi mihi non sane probant. Omne enim malum, etiam mediocre, *malum est; nos autem id agimus, ut id in sapiente nullum sit omnino. Nam ut corpus, etiam si mediocriter aegrum est, sanum non est; sic in animo ista mediocritas caret sanitate. Itaque praeclare nostri, ut alia multa, molestiam, sollicitudinem, angorem propter similitudinem corporum aegrorum aegritudi-

Cap. X. 21. *Theophrastus interitum deplorans Callisthenis*] In libro qui inscriptus est Καλλισθένης ἢ περὶ πένθους.

Callisthenis] *Orellius* c. D. ed. 2. et Gud. 2. pro vulg. *Callisthenis* edidit *Callistheni*. Ac profecto haec lectio admodum probabilis est; nam *s* littera in lectione *Callisthenis* facile ex *s* subsequenti (*sodalis*) accrescere potuit. Constat autem, Ciceronem Graeca nomina tertiae flexionis in *es* exeuntia in genitivo finire solere in *i*. I. 41, 98. *Ulixi* et IV. 33, 71. *Ganymedi*. Sic apud Ciceronem leguntur genitivi optimorum codd. auctoritate muniti: *Praxiteli*, *Aristoteli*, *Agathocli*, *Diocli*, *Pericli*, *Themistocli*, *Timarchidi*, *Demostheni*, *Lacydi*, *Aristidi*, *Archimedi*, *Thucydidi*, all. Paucis locis genitivi horum nominum in *is* exeuntes in bonae notae codd. firmiter stant, ut Tusc. III. 22, 54. et V. 31, 88. *Carneadis*, Fin. I. 2, 4. *Euripidis*, ib. II. 35, 118. *Herculis*. Cf. nos in Gramm. Lat. §. 21. b) p. 34. ed. 2.

aegre ferre] Hoc loco idem est quod *aegritudine affici*.

22. *concludunturque contortius*] Supra etiam II. 18, 42. de Stoicis: qui *contortulis* quibusdam et minutis conclusiunculis — effici volunt non esse malum dolorem. Divin. II. 51: *contorquent* et ita concludunt. Cf. supra III. 6, 13. extr.

latius aliquanto] Quae concluduntur contortius a Stoicis, ea *multo latius et diffusius* a me dicenda sunt; at eleganter posuit *aliquanto*, quo sententia modestius effertur. Ex hoc autem loco luculenter apparet, *aliquanto* diversum esse a vocula *paullo*; nam verba *aliquanto latius* spectant ad totam sequentem huius libri disputationem. V. Adnotata in II. 27, 66.

familiares nostri] V. nos in libro d. *de Cic. in phil. mer.* p. 77 sq.

quibus nihil est uberius] V. Adnotata in I. 2, 5.

nem nominaverunt. 23. Hoc propemodum verbo Graeci omnem animi perturbationem appellant; vocant enim πάθος, id est morbum, quicunque est motus in animo turbidus. Nos melius; aegris enim corporibus simillima animi est aegritudo; at non similis aegrotationis est libido, non immoderata laetitia, quae est voluptas animi elata et gestiens. Ipse etiam metus non est morbi admodum similis, quanquam aegritudini est finitimus; sed proprie, ut aegrotatio in corpore, sic aegritudo in animo, nomen habet non seiunctum a dolore. Doloris huius igitur origo nobis explicanda est, id est caussa efficiens aegritudinem in animo, tanquam aegrotationem in corpore. Nam ut medici, caussa morbi inventa, curationem esse inventam putant; sic nos, caussa aegritudinis reperta, medendi facultatem reperiemus.

XI. 24. Est igitur caussa omnis in opinione, nec vero aegritudinis solum, sed etiam reliquarum omnium perturbationum, quae sunt genere quattuor, partibus plures. Nam quum omnis perturbatio sit animi motus vel rationis expers, vel rationem adspernans, vel rationi non obediens, isque motus aut boni aut mali opinione citetur; bifariam quattuor perturbationes aequaliter distributae sunt. Nam duae sunt ex opinione boni, quarum altera, voluptas gestiens, id est praeter modum elata laetitia opinione praesentis magni alicuius boni, altera, cupiditas recte vel libido dici potest, quae est immoderata appetitio opinati magni boni rationi non obtemperans. 25. Ergo haec duo genera, voluptas gestiens et libido, bonorum opinione turbantur, ut duo reliqua, metus et aegritudo, malorum. Nam et

mediocritates] H. e. mediocres status. Infra III. 31, 74: Hic mihi afferunt *mediocritates*. Acad. II. 44, 135: *mediocritates* illi probabant. Cf. Adnotata in IV. 2, 3.

23. *corporibus — animi est aegritudo*] Est genus quoddam comparationis quae appellatur compendiariae, de qua v. Adnotata in I. 1, 2. Proprie enim dicendum erat: animi aegritudo simillima est affectionis corporis aegrotantis. De compositione pluralis numeri cum singulari v. Adnotat. in II. 23, 54.

elata et gestiens] Ein ausgelassenes und sich gebärdendes Vergnügen. Cf. c. 11, 24. et Adnotata in IV. 6, 13.

nomen habet non seiunctum a dolore] „Aegritudinis nomen eiusmodi est, ut eius significatio a doloris significatione non sit seiuncta.“ *Moserus.*

inventa — reperta] V. Adnot. in I. 47, 114.

Cap. XI. 24. *genere — partibus*] de Invent. I. 10, 22: *Genus* est, quod plures *partes* complectitur, ut animal. *Pars* est, quae subest generi, ut equus. Sed saepe eadem res alii genus, alii pars est cett. Cf. infra IV. 6, 11. 7. 9. 13. V. 25. Eandem vim habent *formae generum*, Fin. II, 9. et alibi. Nostrates dicere solent *species*.

citetur] Verbum *citandi* significat provocare et alibi a Cicerone de personis usurpatur, hoc autem loco ad rem translatum est.

opinati] V. Adnot. in c. 14, 30.

25. *bonorum opinione turbantur*] Breviter dictum pro: *nascuntur tamque turbide moventur*. Confer IV. 15, 34: ex qua concitantur perturbationes, i. e. oriuntur cum turba. Topic. XXVI, 99: huic generi, in quo et misericordia, et iracundia, et odium, et invidia, et ceterae animi affectiones *perturbantur*.

metus opinio magni mali impendentis, et aegritudo est opinio magni mali praesentis, et quidem recens opinio talis mali, ut in eo rectum videatur esse angi; id autem est, ut is, qui doleat, oportere opinetur se dolere. His autem perturbationibus, quas in vita hominum stultitia quasi quasdam furias immittit atque incitat, omnibus viribus atque opibus repugnandum est, si volumus hoc, quod datum est vitae, tranquille placideque traducere. Sed cetera alias; nunc aegritudinem, si possumus, depellamus. Id enim sit propositum, quandoquidem eam tu videri tibi in sapientem cadere dixisti, quod ego nullo modo existimo. Tetra enim res est, misera, detestabilis, omni contentione, velis, ut ita dicam, remisque fugienda.

XII. 26. Qualis enim tibi ille videtur

Tántalo prognátus, Pelope nátus, qui quondam á socru
Oénomao rege Híppodameam ráptis nanctust núptiis?

Iovis iste quidem pronepos. Tamne ergo abiectus, tamque fractus?

Nolíte, inquit, *hospités, ad me adíre! illico ístim!*
Ne cóntagió mea bonís umbrave óbsit;
— *tanta vís sceleris ín corpore haéret.*

Tu te, Thyesta, damnabis orbabisque luce propter vim sceleris alieni? Quid? illum filium Solis nonne patris ipsius luce indignum putas?

et quidem recens opinio] Quum enim inveteraverit opinio de malo aliquo urgente ac familiaritas quaedam cum illo sit contracta, aegritudo sensim evanescit. *Neidius.*

in vita] Verba *in vita hominum* absolute posita accipienda sunt, ut ad verba *immittit atque incitat* cogitatione supplendum sit *in eam;* de Legg. II. 14, 36: quum multa eximia divinaque videantur Athenae tuae peperisse, atque ita *in vita* hominum attulisse, tum cett.

quasi quasdam furias] V. Adnotata in II. 4, 11: *quaedam quasi praecepta.*

hoc quod datum est vitae] H. e. hoc vitae tempus, quod nobis concessum est.

velis, ut ita dicam, remisque] Proverbialis locutio pro omnibus viribus opibusque, omni conatu. Sic Plaut. Asin. I. 3, 5: *remigio veloque*, quantum poteris, festina et fuge. Proprie Silius I, 568: *remis velisque* impellite puppim. Similiter de Offic. III. 33, 116: *viris equisque* (ut dicitur), si honestatem tueri ac retinere sententia est, decertandum est. Comparari potest, quod comicorum poëtarum proprium est, *manibus pedibusque* aliquid facere. Terent. Andr. I. 1, 134.

Cap. XII. 26. *Tantalo prognatus*] Thyestes, filius Pelopis, nepos Tantali, pronepos Iovis. Sunt autem versus trochaici septenarii ex Ennii Thyeste sumpti, quos primus *Bentleius* numeris suis reddidit, *socru* substituens vulgato *socero*, quod est in omnibus codd. Vulgo legebatur: *a socero O. r. II. raptu nactus est nuptiis*, et prosae ordine omnia usque ad *nuptiis* expressa erant. De *socru* monet Nonius p. 223. Merc. hoc: *Socrus et masculino genere veteres dici posse voluerunt.* Sic Accius ap. Priscian. p. 698. ed. Putsch. (T. I. p. 218. Kr.) *a socru suo.* Naevius autem ap. Nonium p. 223. *socri tuo.*

qui quondam] Scilicet *Pelops*, non *Pelopis filius.* V. Indic. hist. v. *Hippodamia.* Pindar. Olymp. I, 70. ed. Boeckh.

Iovis iste quidem etc.] Licet fuerit Iovis pronepos, tamen tam abiectus.

Nolite] Sunt versus bacchiaci tetrametri. Cf. de Orat. III. 41, 164. In ultimi versus initio aliquid excidit. *Bentleius* supplet: *Meo* tanta etc. In primo versu, in quo continuata serie *ad me adire illico istic* legebatur, *Wolfius* ea verba recte exclamandi signo separavit, et pro *istic* scripsit *istim*, h. e. istinc, ut senten-

Refúgere oculi, córpus macie extábuit,
Lacrimáe peredere húmore exsangués genas:
Situ nidoris bárba paedore hórrida atque
Intónsa infuscat péctus illuvie scabrum.

Haec mala, o stultissime Aceta, ipse tibi addidisti, non inerant in iis, quae tibi casus invexerat; et quidem inveterato malo, quum tumor animi resedisset; (est autem aegritudo, ut docebo, in opinione mali recentis;) sed maeres videlicet regni desiderio, non filiae. Illam enim oderas, et iure fortasse; regno non aequo animo carebas. Est autem impudens luctus maerore se conficientis, quod imperare non liceat liberis. 27. Dionysius quidem tyrannus, Syracusis expulsus, Corinthi pueros docebat; usque eo imperio carere non poterat. Tarquinio vero quid impudentius, qui bellum gereret cum iis, qui eius non tulerant superbiam? Is, quum restitui in regnum nec Veientium nec Latinorum armis potuisset, Cumas contulisse se dicitur inque ea urbe senio et aegritudine esse confectus.

XIII. Hoc tu igitur censes sapienti accidere posse, ut aegritudine opprimatur, id est miseria? Nam quum omnis perturbatio miseria est, tum carnificina est aegritudo. Habet ardorem libido, levitatem laetitia gestiens, humilitatem metus; sed aegritudo maiora quaedam, tabem, cruciatum, afflictationem, foeditatem; lacerat,

tia sit: *ilico vos istinc proripite.* Ut *istim* antique dicitur, ita *illim* pro *illinc.* Cf. *Forcellinii* Thes. Latin. v. *illim.*

propter vim sceleris alieni] Sc. Atrei, fratris, qui Thyestae liberos mactatos ei comedendos apposuerat.

illum filium Solis] V. Indic. v. *Aeeles.*

Refugere] Sunt versus senarii iambici. In tertio versu ultima syllaba *que* trahenda est pronuntiando ad versum sequentem. *Refugere oculi* h. e. oculorum splendor quasi se recepit, oculi hebescunt.

Situ nidoris] H. e. propter situm nidoris barba infuscat. *Situm nidoris* accipit *Beroaldus* pro putore ustrinae et rei ustulatae, ut ap. Virgil. XII, 301: Illi ingens barba reluxit *nidoremque ambusta* dedit.

tumor animi] Infra III. 31, 76: erat enim in *tumore animus.* Cf. c. 9, 19.

videlicet] H. e. *sine dubio*, cum ironiae vi. V. Adnotata in I. 21, 48.

regni desiderio] „Erat enim ipsi aureum vellus pignus regiae dignitatis, quo erepto regnum amissum iri in fatis erat.“

liberis] Liberis, libertate fruentibus hominibus.

27. *Dionysius*] Duo fuerunt Dionysii, pater et filius, tyranni Syracusanorum. H. l. intelligendus est filius. Ceterum allata exempla cum ipsa disputatione non cohaerent eoque tantum consilio a Tullio in partes vocata, ut demonstraret, quam *impudens luctus* fuisset nonnullorum hominum, qui *maerore se confecissent, quod imperio privati essent.* De vocula *quidem* in exemplis afferendis v. ad I. 22, 51.

usque eo] „Adeo cupidus erat regnandi, ut ludi magister esse puerisque sibi traditis imperare mallet, quam aliud quodpiam negotium suscipere.“

cum iis] Romanis.

Cap. XIII. *id est miseria*] *Id est* apud Ciceronem saepe significat: *quod nihil aliud est, quam.* Academ. I. 8, 32: verborum etiam explicatio probabatur, id est, qua de caussa quaeque essent ita nominata. Ibid. c. 2, 6: si Epicurum, id est, si Democritum probarem. Accurate de verbis *id est* hac vi positis agit *Madvigius* ad Fin. II, 2. p. 145. Adde *Kritz.* ad Sall. Iug. XXXI, 20. p. 190. Cf. Adnotata nostra in I. 31, 75.

quum — tum] V. infra ad V. 39, 113.

Habet ardorem libido etc.] H. e. li-

exest animum, planeque conficit. Hanc nisi exuimus sic ut abiiciamus, miseria carere non possumus. 28. Atque hoc quidem perspicuum est, tum aegritudinem exsistere, quum quid ita visum sit, ut magnum quoddam malum adesse et urgere videatur. Epicuro autem placet, opinionem mali aegritudinem esse natura, ut quicunque intueatur in aliquod maius malum, si id sibi accidisse opinetur, sit continuo in aegritudine. Cyrenaici non omni malo aegritudinem effici censent, sed insperato et necopinato malo. Est id quidem non mediocre ad aegritudinem augendam; videntur enim omnia repentina graviora. Ex hoc et illa iure laudantur:

Égo quum genui, túm morituros scívi et ei rei sústuli.
Praéterea ad Troiám quum misi ob défendendam Graéciam,
Sciébam me in mortíferum bellum, nón in epulas míttere.

bido necessario coniuncta est cum ardore. Sic saepius *habere aliquid* dicitur. Cf. ad IV. 36, 77: *dubitationem* insaniae non *habet*.

miseria carere] V. ad I. 16, 88: *tanquam in febri*.

28. *Atque hoc quidem*] *Wolfius* cum Victorio correxit *atqui hoc quidem;* sed vulgata firmissime stat. Particula *atqui* in conclusionibus inservit assumptioni: quae hoc loco nulla est. Contra particula *atque* aptissima est. Saepissime enim in enuntiati principio, adiuncta fere vocula *quidem*, ita ponitur, ut transitum ad rem novam notet. Pari modo *ac — quidem*, vel etiam simpliciter *ac* dicitur. Cf. V. 2, 6: *Ac* philosophia *quidem*. de Orat. I. 1, 1: *Ac fuit quidem*. Ibid. 2, 4: *Ac* mihi repetenda est. §. 6: *Ac* mihi *quidem*. 3, 11: *Atque* in hoc ipso numero. 4, 13. pr. 14: *Ac* primo *quidem*. Cf. supra ad c. 2, 4. et Adnotata in IV. 12, 27.

ita visum sit, ut — videatur] Eiusmodi eiusdem verbi brevi verborum intervallo iteratio haud infrequens est apud optimos quosque scriptores. Cornel. Nep. Alcib. X, 1: ut ad Regem *mitteretur*, eodem tempore Critias ceterique tyranni — *certos* homines — *miserunt*, qui eum *certiorem* facerent. Cicero de Orat. III, 10: Sed *usitatis* ita poteris *uti*, lectissimis ut *utaris*. V. Adnotata nostra in I. 22, 52.

Epicuro placet] Infra c. 15, 32: (Epicurus) *censet, necesse esse omnes in aegritudine esse, qui se in malis esse arbitrentur*. Quod igitur hic *necesse esse*, id nostro loco *natura esse* dicitur. *Natura* h. e. uti natura fert, uti necessarium est, graece φυσικῶς. Stoici contra non naturae, sed voluntati tribuunt aegritudinem.

et necopinato] In verbis *necopinatus, necopinans, necopinus* particula negativa *nec* valet *ne*, quod in compositis idem est, quod *non*. Infra III. 19, 45: omnia repentina et *necopinata* esse graviora. Verbum *inopinatus* apud Ciceronem rarius reperitur, ut c. 23, 55.

Ex hoc et illa iure laudantur] Fuerunt, qui negarent, Ciceronem particulam *et* pro *etiam* posuisse. Verum quum non pauci in eius scriptis legantur loci, ubi *et* omnium codd. auctoritate nititur, neque negari possit, alios eiusdem aetatis saepius particulam *et* hac vi usurpasse, neque in ipso vocabulo quicquam insit, quod huic significationi repugnet, quum etiam graecum καὶ et coniunctionis, et adverbii vim habeat: nulla exputari potest caussa idonea, cur hunc particulae *et* usum a Cicerone abiudicemus, modo teneamus, eum rarissimum esse, nec fere reperiri, nisi ante pronomina vel singula nomina, et ubivis particulam *et* minorem vim habere, quam *etiam*, ut infra IV. 34, 73: Probe *et* ille. III. 19, 46: aliquid videamus *et* cibi. ad Q. Fr. I. 1, 10: simul *et* illud Asia cogitet. ib. 12: simul *et* illud cogita. Multi contra in eo erraverunt, quod, ubicunque *et* non sequente altero *et* legitur, continuo id pro *etiam* dictum esse pronuntiaverunt. Nam multi sunt loci, in quibus apparet orationem esse ἀνακόλουθον. Cf. Adnotata in III. 26, 63. Originem huius usus *Kritzius* ad Sall. Cat. 35, 3. p. 163. recte repetivit ex eo, quod alterum membrum orationis, si facile mente suppleri posset, omissum esset, ut h. l.: ex hoc *et alia laudari possunt, et illa* iure laudantur.

Ego quum] Sunt tetrametri trochaici catalectici ex Ennio petiti. Cf. cap. 24,

XIV. 29. Haec igitur praemeditatio futurorum malorum lenit eorum adventum, quae venientia longe ante videris. Itaque apud Euripidem a Theseo dicta laudantur; licet enim, ut saepe facimus, in Latinum illa convertere:

Nam qui haéc audita a dócto meminissém víro,
Futúras mecum cómmentabar míserias;
Aut mórtem acerbam, aut éxsilí maestám fugam,
Aut sémper aliquam mólem meditabár mali,
Ut, sí qua invecta díritas casú foret,
Ne me ímparatum cúru lacerarét repens.

30. Quod autem Theseus a docto se audisse dicit, id de se ipso loquitur Euripides. Fuerat enim auditor Anaxagorae, quem ferunt,

58. et Senec. Cons. ad Polyb. c. 30: „Quanto ille iustior, qui, nuntiata filii morte, dignam magno viro vocem emisit: „*Ego quum genui, tum moriturum scivi* — Deinde adiecit rem maioris et prudentiae et animi, *et huic rei sustuli.*“ Liquide patet, haec esse verba Telamonis, quum ei mors Aiacis nuntiata esset. Telamo enim duo filios, Aiacem et Teucrum, in bellum Troianum miserat. „Aiax ob Achillis arma sibi negata gladio se transiecit; alterum vero exulare iussit pater, quia fratris mortem, Ulyssea versutia praematuram, ferro non vindicarit.“ Verba sunt *Davisii* ad h. l. Pluralis *morituros*, optimorum codd. auctoritate munitus, referendus est ad utrumque filium Telamonis; quod autem Seneca l. d. *moriturum* habet, id ex eo explicandum est, quod is haec verba e memoria allata retulit ad unum Aiacem.

ei rei sustuli] H. e. et ad mortem educavi. V. *Ruhnkenium* in Terent. Andr. I. 3, 14. Verba *ei* et *rei* μονοσυλλάβως pronuntianda sunt.

ob defendendam Graeciam] Praepositio *ob*, propriam ac suam vim servans, nonnunquam ponitur ad *finem* et *consilium*, quod loquentis animo *obversatur*, notandum. Sall. Iug. LXXXIX, 1. existumans Iugurtham *ob suos tutandos* — venturum: ubi cf. *Kritz*. p. 477. V. nos in Gr. L. §. 131, 10. p. 312. ed. 2.

Cap. XIV. 29. *apud Euripidem*] in deperdita fabula, quae inscripta est *Theseus*. Euripid. Fragmm. p. 478. ed. Beckii. p. 93. b. ed. G. Dind. Verba graeca sic se habent:

ἐγὼ δὲ τοῦτο παρὰ σοφοῦ τινος μαθὼν
εἰς φροντίδας νοῦν συμφοράς τ' ἐβαλλόμην
φυγάς τ' ἐμαυτῷ προσπιδεῖς πάτρας ἐμῆς
θανάτους τ' ἀώρους καὶ κακῶν ἄλλας ὁδούς,
ὡς εἴ τι πάσχοιμ' ὧν ἐδόξαζόν ποτε
μή μοι νέορτον προσπεσὸν μᾶλλον δάκοι.

licet enim] Particula *enim* explicanda est sic: *itaque apud Eur. a Theseo dicta laudantur*, quae in latinum sermonem conversa sic se habent; licet enim. Sic saepe *enim* referendum est ad aliquid, quod mente supplendum est, uti supra ad I. 6, 11. demonstravimus.

aliquam molem] *Aliquam* pro *aliam quam* dictum videtur; sed hanc opinionem vanam esse atque inanem, ex iis apparebit, quae docui in Gr. L. §. 124. Not. 1. p. 124. ed. 2. Singularibus enim notionibus communis notio ita adiungitur, ut communis non singularibus opponatur, sed per se spectetur, ut h. l. aut mors, aut exsilium, aut *omnino aliqua* mali moles. c. 19, 44: Quid? huic calix mulsi impingendus est, ut plorare desinat? aut *aliquid* eiusmodi? Alii loci aliam interpretationem admittunt, ut III. 18, 43: si vero *aliquid* etiam h. e. si vero *aliquid* etiam accedat, quod nominare taedet. IV. 24, 53: qua (fortitudinis) notione aperta, quis est, qui aut bellatori, aut imperatori, aut oratori quaerat *aliquid:* ibi *aliquid* cum magna vi dictum est; sublata interrogatione huius enuntiationis sententia est haec: hac notione aperta, *nihil plane* requiritur.

repens] H. e. repentina. Sic infra c. 22, 52: quanquam hostium *repens* adventus magis aliquanto conturbat, quam exspectatus.

30. *a docto — audisse*] Saepius Cicero dicit *audire ex aliquo* aut *de aliquo*.

Anaxagorae] Anaxagorae Fragmm. ed. Schaubach. Lips. 1827. p. 20. (et 21.)

quem ferunt] Cf. Valer. Maxim. V. 10, 3. extr.

nuntiata morte filii, dixisse: *Sciebam me genuisse mortalem.* Quae vox declarat, iis esse haec acerba, quibus non fuerint cogitata. Ergo id quidem non dubium, quin omnia, quae mala putentur, sint improvisa graviora. Itaque quanquam non haec una res efficit maximam aegritudinem, tamen quoniam multum potest provisio animi et praeparatio ad minuendum dolorem, sint semper omnia homini humana meditata. Et nimirum haec est illa praestans et divina sapientia, et perceptas penitus et pertractatas res humanas habere, nihil admirari, quum acciderit, nihil, antequam evenerit, non evenire posse arbitrari.

Quamobrem ómnes, quum secúndae res sunt máxume, tum máxume
Meditári secum opórtet, quo pacto ádvorsam aerumnám ferant.
Perícla, damna, péregre rediens sémper secum cógitet,
Aut fíli peccatum, aút uxoris mórtem, aut morbum filiae,
Commúnia esse haec, né quid horum umquam áccidat animó novom.
Quicquid praeter spem evéniat, omne id députare esse ín lucro.

XV. 31. Ergo hoc Terentius a philosophia sumptum quum tam commode dixerit, nos, e quorum fontibus id haustum est, non et dicemus hoc melius, et constantius sentiemus? Hic est enim ille vultus semper idem; quem dicitur Xanthippe praedicare solita in viro

multum potest] In eiusmodi formulis et *posse* et *valere* dicitur. Sic multum s. plurimum auctoritate *posse* aut *valere*, plus *posse* aut *valere*. Terent. Heaut. Prol. 13. dixit *poterit* a facundia; at Plaut. Aulul. II. 2, 9: haud a pecunia *valeo*. V. *Bremium* ad Corn. Nep. Dion. III. 3. p. 155.

meditata] Participium *meditatus* adiectivi potestate saepe apud Ciceronem passiva significatione reperitur, ut de Offic. I. 8, 27: Leviora enim ea sunt, quae repentino aliquo motu accidunt, quam ea, quae *meditata* et praeparata inferuntur. V. *Forcell.* Thes. Lat. v. *meditatus*. Caussa, cur deponentia saepe apud veteres scriptores passive ponantur, in eo quaerenda est, quod eorum forma activa antiquis temporibus in usu fuit. Supra c. 11, 24: appetitio *opinati* magni boni. IV. 6, 11: *opinatis* bonis. Et sic saepe adiectiva vi; de passive dicto *opinatum sit* c. 24, 58. v. Adn. Cf. nos in Gramm. Lat. §. 105. Not. 5. p. 151. ed. 2.

nimirum] H. e. noli mirari, profecto haec est illa — sapientia. V. Adnotata in I. 22, 52.

nihil admirari] Horat. Epist. I. 6, 1:
Nil admirari prope res est una, Numici,
Solaque, quae possit facere et servare beatum.

Nihil admirari est nulla re, sive laeta sive tristi, vehementer affici.

Quamobrem] Sunt tetrametri iambici, e Terent. Phorm. II. 1, 11 sqq. petiti, non ad verbum tamen, sed liberius.

Cap. XV. 31. *Ergo — quum — dixerit*] Exspectamus ex legitimo Ciceronis usu, quem ad II. 17, 39. illustravimus: *Ergo* hoc *Terentius — tam commode dicit, nos — non — dicemus?*

et dicemus hoc melius, et constantius sentiemus] De collocatione comp. de Sen. I, 3: sed de ceteris *et diximus multa et saepe dicemus.*

Hic est enim] *Enim* reddit rationem verborum *constantius sentiemus.*

vultus semper idem; quem] Aelian. V. H. IX, 7: Ἔλεγεν ἡ Ξανθίππη, μυρίων μεταβολῶν τὴν πολιν κατασχουσῶν, ἐν πάσαις ὅμοιον τὸ Σωκράτους πρόσωπον καὶ προϊόντος ἐκ τῆς οἰκίας, καὶ ἐπαντιόντος ἀεὶ θεᾶσθαι. Offic. I. 26, 90: praeclaraque est aequabilitas in omni vita et *idem semper voltus eademque frons,* ut de Socrate itemque de C. Laelio accepimus.

eodem semper se vidisse] E verbo *praedicare* eliciendum est participium *dicens.* Cf. ad c. 31, 76. *Klotzius* haec verba ἐπεξήγησιν antecedentium esse existimat

suo fuisse Socrate, eodem semper se vidisse exeuntem illum domo, et revertentem. Nec vero ea frons erat, quae M. Crassi illius veteris, quem semel ait in omni vita risisse Lucilius, sed tranquilla et serena; sic enim accepimus. Iure autem erat semper idem vultus, quum mentis, a qua is fingitur, nulla fieret mutatio. Quare accipio equidem a Cyrenaicis haec arma contra casus et eventus, quibus eorum advenientes impetus diuturna praemeditatione frangantur, simulque iudico, malum illud opinionis esse, non naturae. 32. Si enim in re essent, cur fierent provisa leviora? Sed est iisdem de rebus quod dici possit subtilius, si prius Epicuri sententiam viderimus, qui censet, necesse esse omnes in aegritudine esse, qui se in malis esse arbitrentur, sive illa ante provisa et exspectata sint, sive inveteraverint. Nam neque vetustate minui mala, nec fieri praemeditata leviora, stultamque etiam esse meditationem futuri mali aut fortasse ne futuri quidem; satis esse odiosum malum omne, quum venisset; qui autem semper cogitavisset, accidere posse aliquid adversi, ei fieri illud sempiternum malum; si vero ne futurum quidem sit, frustra suscipi miseriam voluntariam: ita semper angi aut accipiendo aut cogitando malo. 33. Levationem autem aegritudinis in duabus rebus ponit, avocatione a cogitanda molestia et revocatione ad contemplan-

et a *praedicare solita* pendere. *Stürenburg.* ad or. pro Arch. poëta V, 11. p. 81. per attractionem hunc locum scriptum esse putat pro: quo eodem semper se vidisse virum suum Socratem exeuntem domo et revertentem, dicitur Xanthippe praedicare solita fuisse in illo.

M. Crassi] Plinius H. N. VII, 19: Ferunt Crassum, avum Crassi in Parthia interempti, nunquam risisse; ob id Agelastum (ἀγέλαστον) vocatum.

Lucilius] „Cfr. Lucilii Fragmm. c. n. Douzae Ed. Haverc. p. 245.“ *Orellius.* Adde Fin. V. 30, 92.

a Cyrenaicis] V. c. 13, 28.

arma —, quibus eorum advenientes impetus diuturna praemeditatione frangantur] Prior ablativus *quibus* instrumentum, quo eorum advenientes impetus frangantur, posteriores ablativi *diuturna praemeditatione* modum, quo per illud instrumentum illi impetus frangantur, significant. Cf. de Or. III. 44, 174: haec duo musici, qui erant quondam iidem poëtae, machinati ad voluptatem sunt, versum atque cantum, ut et verborum *numero* et vocum *modo delectatione* vincerent aurium satietatem. Adde paullo post §. 33: voluptates, *quibus* ille et praeteritarum *memoria* et *spe* consequentium sapientis vitam refertam putat.

32. *si enim in re essent*] Pluralis referendus est ad antecedentia verba *casus* et *eventus*: qui quum ad generalem notionem revocati *mala* sint, apte sequitur neutrum plurale *provisa leviora.*

iisdem de rebus quod] Saepe pronomen relativum et interrogativum, quod primam enuntiati sedem tenere solet, uni vel pluribus verbis, quae cum maiore vi efferri debent, postponitur. Sic I. 13, 29: illi, *maiorum gentium dii qui* habentur. II. 3, 9: *eum qui* sequuti sunt. 13, 30: *vix quod* ferri — possit. infra V. 19, 54: non dubito, *tu quid* responsurus sis. Cf. ibi Adn. V. ad I. 8, 16., ad II. 4, 12. Sic in lingua graeca, ut Plat. Phaedr. p. 238. A: καὶ τούτων τῶν ἰδεῶν ἐκπρεπὴς ἡ ἂν τύχῃ γενομένη.

necesse esse — esse — esse] *Esse* ter repetitum exiguo intervallo. Cf. Adnotata in I. 22, 52.

sive — sive] V. Adn. in c. 6, 12.

33. *in duabus rebus ponit, avocatione— et rev.*] In appositione omitti solet praepositio, quippe quae arctissime cohaereat cum substantivo, quod explicat. de Inv. I. 5, 7: Aristoteles tribus in generibus rerum versari rhetoris officium pu-

das voluptates. Parere enim censet animum rationi posse et, quo illa ducat, sequi. Vetat igitur ratio intueri molestias, abstrahit ab acerbis cogitationibus, hebetat aciem ad miserias contemplandas, a quibus quum cecinit receptui, impellit rursum et incitat ad conspiciendas totaque mente contrectandas varias voluptates, quibus ille et praeteritarum memoria, et spe consequentium sapientis vitam refertam putat. Haec nostro more nos diximus, Epicurei dicunt suo. Sed quae dicant, videamus; quo modo, negligamus.

XVI. 34. Principio male reprehendunt praemeditationem rerum futurarum. Nihil est enim, quod tam obtundat elevetque aegritudinem, quam perpetua in omni vita cogitatio, nihil esse quod non accidere possit, quam meditatio conditionis humanae, quam vitae lex commentatioque parendi, quae non hoc affert, ut semper maereamus, sed ut nunquam. Neque enim qui rerum naturam, qui

tavit, demonstrativo, deliberativo, iudiciali. Repetitae praepositionis exempla v. ad I. 11, 24: *in* caelum, quasi *in* domicilium suum. IV. 31, 67. V. nos in Gr. L. §. 117. Not. 2. p. 238 sq. ed. 2.

vetat igitur ratio] *Ratio* h. l. non de universa ratione dicitur, sed de Epicuri ratione, h. e. de ratione, qualis est ex Epicuri sententia. Epicurus enim docebat, homines, duce natura aut ratione, abhorere a rebus molestis acerbisque, sectari et expetere voluptates.

hebetat aciem] Sic Or. e vet. cod. et El. 3.; reliqui omnes habent *hebetem aciem*. At primum offendit asyndeton, quod in duorum orationis membrorum iunctura non usurpatur, nisi cum vi quadam oratoria: quae ab h. l. alienissima est; deinde ipsa loci sententia refragatur; acies enim non iam hebes est, sed hebetanda demum est. De *ad* praepositionis usu v. ad c. 5, 11.

cecinit receptui] Formula a re militari ducta, qua hic nihil aliud declaratur, nisi *avocare*.

rursum] V. ad I. 17, 40.

nostro more] Sc. eleganter et ornate, *suo* sc. illepide et inconsiderate. V. supra I. 3, 6.

Cap. XVI. 34. *Nihil est enim*] V. Adnotata ad I. 27, 66.

commentatioque parendi] H. e. cogitatio instituta de necessitate vitae vel naturae legi parendi. De v. *commentationis* (Betrachtung) v. Adnot. in I. 30, 74. *Meditatio* (Ueberlegung) *conditionis humanae* eandem fere vim habet; nam verba *meditatio* et *meditari* proprie dicuntur de exercitatione et praeparatione ad ea, quae aliquando serio agenda sunt. Supra II. 17, 41: tantum exercitatio, meditatio, consuetudo valet. Sic Plinius Paneg. 13, 1. *meditatio campestris* de armorum tractatione. Pari modo apud Graecos μελέτη et μελετᾷν proprie de iis exercitationibus dicitur, quas rhetores, milites et alii instituunt; deinde de quavis exercitatione dicuntur. V. *Fischer.* ad Xenoph. Cyrop. I. 2, 10. p. 15.

fruatur officio] Haec est lectio vulgata, quam non solum plurimi codd. exhibent, verum etiam optimi, sed quae et latinitati quam maxime videtur adversari, et sententiam notat haud sane concinnam. Quis, quaeso, Romanorum usquam dixit: *philosophiae officio frui?* Deinde, quae est illa sententia: *Qui imbecillitatem generis humani cogitat, non maeret, sed et proprio philosophiae officio fruitur, et adversis casibus consolatione sanatur?* Videlicet *proprio philosophiae officio frui* est fructum capere ex proprio ph. officio. At enimvero quid tandem sibi vult illud *proprio?* Annon dicendum erat *philosophiae officio* vere *frui?* His igitur adductus caussis non dubito, quin rescribendum sit *fungatur:* quam lectionem Manutius Lambinusque, sive libros manuscriptos, sive coniecturam secuti, dederunt. Huc accedit auctoritas nonnullorum codd., in quibus haec eadem lectio est. Unde autem genuinae lectionis corruptela nata sit, facile perspicitur. Scilicet quum haud ita longo verborum tractu antecedat v. *fungitur*, nescio quis delicatiore sensu eodem paullo post iterato vocabulo offensus *fungatur* in *fruatur* mutandum existimavit. Quodsi igitur *fungatur* ut unice veram lectionem reduxerimus, et latinae orationi

vitae varietatem, qui imbecillitatem generis humani cogitat, maeret, quum haec cogitat; sed tum vel maxime sapientiae fungitur munere. Utrumque enim consequitur, ut et considerandis rebus humanis proprio philosophiae fruatur officio, et adversis casibus triplici consolatione sanetur; primum quod posse accidere diu cogitaverit; quae cogitatio una maxime molestias omnes extenuat et diluit; deinde quod humana ferenda intelligit; postremo quod videt malum nullum esse, nisi culpam; culpam autem nullam esse, quum id, quod ab homine non potuerit praestari, evenerit. 35. Nam revocatio illa, quam affert, quum a contuendis nos malis avocat, nulla est. Non est enim in nostra potestate, fodicantibus iis rebus, quas malas esse opinemur, dissimulatio vel oblivio: lacerant, vexant, stimulos admovent, ignes adhibent, respirare non sinunt. Et tu oblivisci iubes, quod contra naturam est, qui quod a natura datum est auxilium extorqueas

et sententiae egregie consultum erit. Voluit autem Cicero dicere hoc: Qui imbecillitatem generis humani cogitat, non maeret, sed tum vel maxime sapientiae fungitur munere; nam non solum considerandis rebus humanis id officium exsequitur, quod proprium est philosophiae, sed simul adversis casibus triplici consolatione sanatur.

adversis casibus] Saepe ablativus substantivi, aut addito ei adiectivo, aut non, ita ponitur, ut statum conditionemve, qua quid factum est, notet. *Adversis casibus* igitur est: quum adversi casus accidunt. Ablativus tempus significat. Nos quidem talem ablativum absolutum reddere possumus per praepositionem *bei*. Supra I. 1, 1: *graecis* et *litteris* et *doctoribus*. c. 5, 10: tibi ipsi pro te erit *maxima corona* caussa dicenda. c. 25, 60: *hoc nebuloso* et *caliginoso caelo*. c. 40, 96: lusit vir egregius *extremo spiritu*. II. 16, 38: quamvis *levi ictu*. N. D. II, 35: post autem *certioribus signis*, quale sit id, de quo dubitaverat, incipit suspicari. Infra IV. 6, 12: *ratione adversa* non sollicitandum est. Cf. nos in L. Gr. §. 115, 8. p. 227 sq. ed. 2.

primum quod cogitaverit] *Cogitaverit* non coniunctivus perfecti est, sed futurum exactum, quod huic loco aptissimum est. Sententia est enim: si quid accidet, id accidere posse diu cogitaverit.

una maxime] V. Adn. in II. 26, 64.

humana ferenda] Sic in omnibus fere codd. legitur. Infra V. 6, 17: qui omnia *humana*, quaecunque accidere possunt, tolerabilia ducat. ad Att. XV. 20, 3: Sed *humana ferenda*. Exquisitissima est lectio egregii cod. Vaticani: *humana humane fer*. Sic supra II. 27, 65: iidem morbos toleranter atque *humane ferunt*: ubi gr. ἀνθρωπίνως φέρειν τὰς τύχας, τὸ συμβεβηκός et Plutarchi locum lectioni Vaticanae plane geminum φέρειν τὰ ἀνθρώπινα ἀνθρωπίνως contulimus. Facile enim, uti acute monet *Moserus*, librarii, si casu bis eodem modo scriptum esset *humana humana* vel *humane humane*, alterutrum non corrigendum, sed eiiciendum existimare poterant.

malum nullum esse, nisi culpam] *Davisius*, auctore *Bentleio*, legit: *nisi culpa*. At recte *Camerarius* et *Wopkens*. Lectt. Tull. I, 14. p. 112. contra docent, quod Latini *culpam* vocarint, id nos hodie *malum morale* (gr. ἁμάρτημα ἴδιον) et κατ' ἐξοχὴν *peccatum* dicere, ut ad Fam. IX, 16: nihil esse sapientis praestare, nisi *culpam*; illud autem *delictum* dici, ut ibid. V. ep. 17: sapientes turpitudine, non casu; et *delicto suo*, non aliorum iniuria commoveri. Plutarch. in Consol. ad Apollon. 114. c: τὸ γὰρ μὴ δι' αὑτὸν κακῶς πράττειν ὁ μὲν Κράντωρ φησὶν οὐ μικρὸν εἶναι κούφισμα πρὸς τὰς τύχας, ἐγὼ δ' ἂν εἴποιμι φάρμακον εἶναι ἀλυπίας μέγιστον.

non potuerit praestari] H. e. non potuerit impedire, quominus eveniret. *Praestare rem aliquam* is dicitur, qui fidem facit, eam non eventuram, vel eius periculum in se recipit. Sic de Orat. I. 24, 113: Istam culpam, quam vereris, ego praestabo. Fam. V, 17: Casum quem neque vitare quisquam nostrum nec praestare ullo pacto potest.

35. *ignes adhibent*] Exquisitius dictum pro vulgari *faces admovere*.

Et tu oblivisci iubes] *Et tamen tu, qui*

inveterati doloris? Est enim tarda illa quidem medicina, sed tamen magna, quam affert longinquitas et dies. Iubes me bona cogitare, oblivisci malorum. Diceres aliquid, et magno quidem philosopho dignum, si ea bona esse sentires, quae essent homine dignissima.

XVII. 36. Pythagoras mihi si diceret, aut Socrates, aut Plato: Quid iaces? aut quid maeres? aut cur succumbis cedisque fortunae? quae pervellere te forsitan potuerit et pungere, non potuit certe vires frangere. Magna vis est in virtutibus; eas excita, si forte dormiunt. Iam tibi aderit princeps Fortitudo, quae te animo tanto esse coget, ut omnia, quae possint homini evenire, contemnas et pro nihilo putes. Aderit Temperantia, quae est eadem moderatio, a me quidem paullo ante appellata frugalitas, quae te turpiter et nequiter facere nihil patiatur. Quid est autem nequius aut turpius effeminato viro? Ne Iustitia quidem sinet te ista facere, cui minimum esse videtur in hac caussa loci, quae tamen ita dicet, dupliciter esse te iniustum, quum et alienum appetas, qui mortalis natus conditionem postules immortalium, et graviter feras, te, quod utendum acceperis, reddidisse. 37. Prudentiae vero quid respondebis, docenti, virtutem sese esse contentam, quo modo ad bene vivendum, sic etiam ad beate? quae

a natura datum auxilium inveterati doloris (sc., ut supra c. 15, 31. legimus, Epicurus negabat *vetustate minui mala*) *extorqueas, oblivisci iubes?* (*quod contra naturam est*). De vocula *et* supra ad I. 38, 92. exposuimus.

Est enim] *Enim* rationem reddit verborum *auxilium a natura datum.*

tarda illa quidem, sed tamen] V. Adnotata in I. 3, 6.

longinquitas et dies] per figuram, quae ἓν διὰ δυοῖν vocitatur, pro: dies longinqua aut tempus longinquum, aut longinquitas temporis. V. supra ad II. 4, 12.

Cap. XVII. 36. *si diceret*] Observandum, ἀπόδοσιν nullam sequi; eam tamen latere §. 37. in verbis: *ad haec bona si me revocas* etc. Si oratio integra ac plena esset, ea hoc fere modo conformata esse debebat: *Pythagoras mihi si diceret, aut Socrates, aut Plato: Quid iaces? aut quid maeres? — — parerem et sequerer;* at, subito abrupto orationis tenore suppressaque apodosi, Cicero, Epicurum appellans, novam exorditur protasin: *ad haec bona me si revocas.* Talis verborum complexio, in qua protasis destituta est apodosi, ita tamen, ut apodosis in alia constructione lateat, a grammaticis dicitur ἀναντάπόδοτον: cuius figurae exempla in iis Ciceronis scriptis, in quibus oratio quaedam negligentior regnat nec omnia ad severas grammaticae leges revocata sunt, epistolas dico et libros, qui sunt de philosophia, non admodum sunt infrequentia. V. nos in Gramm. Lat. §. 165. Not. 2. p. 461. ed. 2. Cf. infra ad IV. 6, 13. Nec raro hoc vitium deprehenditur in partitionibus, in quibus post prius membrum non sequitur quidem alterum membrum, sed in alia structura latet. V. Adnotata in IV. 27, 59. 35, 75. V. 9, 25. 27, 78.

quae pervellere te — potuerit] Coniunctivus saepe etiam sine coniunctione in concessiva sententia ponitur. Cf. ad IV. 28, 60: *abluatur.* Acad. II, 32: haec *sint* falsa sane, invidiosa certe non sunt. c. 24: An dissolvit? id enim mihi quidem non videtur; sed *dissolverit* sane, certe tum cett. Cf. nos in Gr. Lat. §. 108, 5. a) p. 164 sq. ed. 2.

a me quidem paullo ante appellata frugalitas] Excidit his verbis Tullius inchoata oratione, qua Pythagoram, Socratem, Platonem loquentes induxit. Sed si orationis quae in dialogis esse solet formam cogitamus, non erit, quod in hac leviore negligentia offendamus.

te quod utendum acceperis reddidisse] H. e. te bona, quae tibi utenda concessa sunt tantum ad tempus, non in perpe-

si extrinsecus religata pendeat et non et oriatur a se, et rursus ad se revertatur, et omnia sua complexa nihil quaerat aliunde; non intelligo, cur aut verbis tam vehementer ornanda, aut re tanto opere expetenda videatur — ad haec bona me si revocas, Epicure, pareo, sequor, utor te ipso duce, obliviscor etiam malorum, ut iubes, eoque facilius, quod ea ne in malis quidem ponenda censeo. Sed traducis cogitationes meas ad voluptates. Quas? Corporis, credo, aut quae propter corpus vel recordatione, vel spe cogitentur. Numquid est aliud? rectene interpretor sententiam tuam? Solent enim isti negare nos intelligere, quid dicat Epicurus. 38. Hoc dicit, et hoc ille acriculus, me audiente Athenis, senex Zeno, istorum acutissimus, contendere et magna voce dicere solebat: eum esse beatum, qui praesentibus voluptatibus frueretur confideretque se fruiturum aut in omni, aut in magna parte vitae dolore non interveniente, aut si interveniret, si summus foret, futurum brevem, sin productior, plus habiturum iucundi, quam mali: haec cogitantem fore beatum, praesertim si et ante perceptis bonis contentus esset, nec mortem, nec deos extimesceret. Habes formam Epicuri vitae beatae verbis Zenonis expressam, nihil ut possit negari.

tuum, reddidisse. Locus similis supra I. 39, 93: *natura dedit* usuram *vitae, tanquam pecuniae, nulla praestituta die.*

37. *quo modo — sic etiam*] Observent tirones, in eiusmodi propositionibus correlativis: *quomodo, quemadmodum, ut, sicut — ita* aut *sic* rarissime apud Ciceronem in altero membro addi *etiam;* ubi autem additum sit, ibi significare *adeo.* Itaque inter has duas sententias: *virtus sese contenta ut ad bene vivendum, sic ad beate* et *virtus s. e. ut ad bene vivendum, sic etiam ad beate* nonnihil intercedit discriminis. Priore enim sententia hoc dicitur: *virtus sese contenta est et ad bene, et ad beate vivendum;* altero hoc: *v. s. c. e. ad bene vivendum, et vero etiam ad beate.* pro Marcell. VI. pr.: nostri enim sensus, *ut* in pace semper, *sic* tum *etiam* (i. e. adeo) in bello congruebant. Recentiores, nulla habita ratione huius discriminis, alteri membro *etiam* aut *et* addere solent, nostri scilicet et graeci sermonis consuetudinem secuti.

extrinsecus religata] „ab externis rebus pendens."

oriatur a se] per se, sua vi. gr. ἀφ' ἑαυτοῦ. Alii legunt *ex se.* At cf. Fin. II. 24, 78: ipsum *a se oritur*, et sua sponte nascitur. Cf. ibid. V. 24, 69: officiis, quae *oriuntur a suo* cuiusque *genere* virtutis. Consimili modo dicitur *nasci ab aliquo*, ut Offic. II. 5. Legg. III, 13.

ne in malis quidem] In malis scilicet non ea ducenda sunt, quae extrinsecus allata nobis aegritudinem parant, sed ea, quae inhonesta et turpia sunt.

Quas?] De praepositione in interrogatione omissa v. ad I. 39, 93.

credo] ironice. V. ad I. 22, 52.

38. *ille acriculus*] Per contemptum et ironiam. Sententia est: Hoc dicit Zeno, Epicureus, homo non acutissimi ingenii, at istorum (Epicureorum, qui tum Athenis vivebant,) acutissimus. *Neidius* explicat *acriculus* per: qui facile irascitur; pari modo *Wolfius:* ein kleines, knurriges Männchen, das leicht aufbraust: quae significatio ab hoc loco abhorrere videtur. De forma huius adiectivi v. ad II. 19, 45. De Zenone Epicureo v. quos locos excitavi in libro d. *de Ciceron. in phil. mer.* 39. ad not. 7).

formam Epicuri vitae b.] Iniuria hoc exemplum confunditur cum iis, in quibus ex uno substantivo duo genitivi diversae rationis apti sunt: de qua constructione v. ad II. 15, 35. Nam genitivus *Epicuri* non pendet a *forma*, sed a genitivis *vitae beatae.* De collocatione verborum *nihil ut* v. ad I. 8, 16.

XVIII. 39. Quid ergo? huiusne vitae propositio et cogitatio aut Thyestem levare poterit, aut Acetam, de quo paullo ante dixi, aut Telamonem, pulsum patria, exsulantem atque egentem? in quo haec admiratio fiebat:

Hicine est ille Télamon, modo quem glória ad caelum éxtulit?
Quem ádspectabant? cúius ob os Graii óra obvertebánt sua?

40. Quod si cui, ut ait idem, *simul animus cum re concidit*, a gravibus illis antiquis philosophis petenda medicina est, non ab his voluptariis. Quam enim isti bonorum copiam dicunt? fac sane esse summum bonum non dolere; quanquam id non vocatur voluptas; sed non necesse est nunc omnia: idne est, quo traducti luctum levemus? Sit sane summum malum dolere; in eo igitur qui non est, si malo careat, continuone fruitur summo bono? 41. Quid tergiversamur, Epicure? nec fatemur eam nos dicere voluptatem, quam tu idem, quum os perfricuisti, soles dicere? Sunt haec tua verba, necne?

Cap. XVIII. 39. *Quid ergo?*] Τί οὖν; supple: *videtur?* δοκεῖ; Qua cum admiratione e superioribus aliquid colligendi formula veteres usi sunt, quum ex iis, quae non satis credibilia videntur, ea, quae parum consentanea sunt, eliciuntur.

de quo paullo ante] Quum c. 12, 26. et Thyestae et Acetae mentio fiat, exspectamus *de quibus;* sed fortasse eo ipso tempore, quum haec scribebat, non recordabatur priorem Thyestae mentionem.

in quo] de cuius immutata conditione quidam mirabundus dicebat. *Neidius.* Cic. de Fin. I. 2, 4: in quibus hoc primum est, *in quo admirer* (nobis: *wobei*). N. D. II. 48, 124: *in quo admirandum est;* sed etiam ponitur pro: *admirari propter aliquid.* V. ad V. 9, 24.

Hicine] Sunt tetrametri trochaici catalectici, ex Ennii fabula, quae inscripta erat *Telamo*, petiti.

40. *animus cum re concidit*] H. e. animus et res. Similiter Ovid. Pont. IV. 12, 47:

Crede mihi: miseros prudentia prima relinquit,

Et sensus *cum re consiliumque* fugit. Terent. Eun. II. 2, 10: Simul *consilium cum re* amisti?

antiquis] Vid. c. 17, 36. princ.

non ab his voluptariis] Ubi membrum affirmativum excipitur membro negativo, particulae copulativae *et*, *ac* posteriori membro adduntur, quum hoc prius corrigit (*und vielmehr*), omittuntur contra, quum, inverso ordine, prius membrum cum adversativo *sed* posteriori membro postponi potest, ut h. l. *non ab his vol., sed a gravibus illis.* Supra II. 12, 29: quasi de verbo, non de re laboretur. Sall. Cat. LI, 20: in luctu atque miseriis mortem aerumnarum requiem, non cruciatum esse. Contra: Cic. pro Rosc. Am. XXXIII, 92: quasi nunc id agatur, quis ex tanta multitudine occiderit, *ac non* hoc quaeratur cett. V. *Kritz.* ad Sall. Cat. LII, 15. p. 270 sq. *Kühner.* L. Gr. §. 138ᵇ, 2. p. 352 sq. ed. 2.

necesse est nunc omnia] V. ad I. 15, 34: Sed quid poëtas?

in eo igitur qui non est etc.] Sit sane summum malum dolere; sed ex eo non consequitur, ut is, qui non dolet (non est in dolendo), etiamsi malo (i. e. dolore) careat, continuo fruatur summo bono. Verba *si malo careat* eo consilio addita sunt, ut explicarent antecedentia *in eo igitur qui non est.* De pronomine *qui* postposito v. Adnotata in c. 15, 32.

si malo careat] H. e. si malo vacet; at v. Adnotata in I. 36, 88. Sic paullo post §. 41. *dolore carere.*

41. *Quid tergiversamur*] H. e. Quid dubitamus fateri, nos intelligere voluptatem nullam aliam, nisi quam sensibus percipiamus: quam tu idem, omni abiecto pudore, soles dicere? *Tergiversari* est effugia quaerere (στροφὰς στρέφεσθαι). *Gesner.* in Thes. Lat. metaphoram ductam putat ab iis, qui terga vertentes adhuc tamen pugnant nec se victos fateri volunt. *Beierus* ad Offic. III. 33, 118. p. 410. eam repetendam potius censet ab iis, „qui *subinde terga*

In eo quidem libro, qui continet omnem disciplinam tuam, (fungar enim iam interpretis munere, ne quis me putet fingere;) dicis haec: „Nec equidem habeo, quod intelligam bonum illud, detrahens eas voluptates, quae sapore percipiuntur; detrahens eas, quae auditu et cantibus; detrahens eas etiam, quae ex formis percipiuntur oculis, suaves motiones, sive quae aliae voluptates in toto homine gignuntur quolibet sensu. Nec vero ita dici potest, mentis laetitiam solam esse in bonis. Laetantem enim mentem ita novi, spe eorum omnium, quae supra dixi, fore, ut natura iis potiens dolore careat.“ 42. Atque haec quidem his verbis, quivis ut intelligat, quam voluptatem norit Epicurus. Deinde paullo infra: „Saepe quaesivi, inquit, ex iis, qui appellabantur sapientes, quid haberent, quod in bonis relinquerent, si illa detraxissent, nisi si vellent voces inanes fundere; nihil ab iis potui cognoscere, qui si virtutes ebullire volent et sapientias, nihil aliud dicent, nisi eam viam, qua efficiantur eae volu-

dant ante tubam, memores, galeatum sero duelli poenitere: ergo qui cunctanter accedunt ad certamen neque audent se palam fateri adversarios, idque evitare cupiunt.“

os perfricuisti] Pudorem omnem abiecisti. Cf. Plin. h. n. praef. (p. 4. Bip.): *Perfricui frontem* nec tamen perfeci. Martial. XI, 277: *perfricuit frontem* posuitque pudorem. Sic gr. μέτωπον τρίψαι, παρατρίψασθαι.

Sunt haec tua verba, necne?] In directa quae dicitur interrogatione usitatius est *annon*, quam *necne*. V. nos in Gramm. L. §. 158, 5.

in eo quidem libro] Περὶ τέλους, h. e. de finibus bonorum et malorum. Laert. X. §. 6: Οὐ γὰρ ἔγωγε ἔχω τί νοήσω τἀγαθόν, ἀφαιρῶν μὲν τὰς διὰ γυλῶν ἡδονάς, ἀφαιρῶν δὲ τὰς δι' ἀφροδισίων καὶ τὰς δι' ἀκροαμάτων καὶ τὰς διὰ μορφῆς. Eandem sententiam iisdem fere verbis retulit Athenaeus VII. p. 278. 280. XII. p. 546.

Nec — habeo, quod intelligam] De discrimine, quod est inter *habeo, quod dicam* et inter *habeo, quid dicam*, enucleatissime exposuit *Handius* ad *Wopkens.* Lectt. p. 169.: cuius verba tironum in gratiam hic apponere mihi liceat. Sunt formulae, inquit, in quibus aut ipsam rem incertam eiusque notionem adhuc iudicio constituendam esse, aut eam certam et iam definitam esse ponimus. Illud exprimitur per *quid*, quod significat *quid sit quod*, hoc per *quod* i. e. *id quod.* Quare quum dico *scio quod dicam*, affirmo me rem, quae parata et cognita est, scire; quum dico *scio quid dicam*, illud ipsum *quid dicam* res est nondum iudicio constituta, sed adhuc definienda. In illa formula maiorem vim, etiam voculatione notandam, habet verbum *scio*, in hac gravior vis iniungitur verbis *quid dicam.* Neque aliter in negatione: *nescio, non habeo, quod dicam*: accentu posito in *nescio, non habeo*, his verbis nego me scire id, quod mihi dicendum sit; *nescio, non habeo, quid dicam*; accentu in *quid* retracto, fateor me illud ipsum nescire, quid statuendum sit de eo, quod dicam.

quae ex formis etc.] Athenaeus VII. p. 280: τὰς διὰ μορφῆς κατ' ὄψιν ἡδείας κινήσεις.

ita novi] Novi mentem ita laetantem esse, ut speret, futurum esse, ut natura iis omnibus quae supra dixi potiens dolore careat. Vocabulum *ita* praeparat ad sequentia. Infra IV. 6, 13: (laetitia) quam *ita* definiunt, sine ratione animi elationem: ubi v. Adn.

42. *quivis ut intelligat*] V. Adnotata in I. 8, 16.

quam voluptatem norit Ep.] Fin. II. 3, 8: Verum hoc loco sumo, verbis his eandem certe *vim voluptatis* Epicurum *nosse*, quam ceteros: ubi v. *Madvigium* p. 150.

nisi si] Nisi simpliciter est nostrum: *wenn nicht, nisi si: ausser wenn.* Cf. nos in Gramm. L. §. 154. Not. 11. p. 421. ed. 2.

voces inanes fundere] Cf. ad V. 26, 73.

virtutes ebullire volent] Sententia huius loci: „Si ceteri philosophi, ut solent,

ptates, quas supra dixi.“ Quae sequuntur, in eadem sententia sunt, totusque liber, qui est de summo bono, refertus est et verbis et sententiis talibus. 43. Ad hanccine igitur vitam Telamonem illum revocabis, ut leves aegritudinem? et si quem tuorum afflictum maerore videris, huic acipenserem potius, quam aliquem Socraticum libellum dabis? hydrauli hortabere ut audiat voces potius, quam Platonis? expones, quae spectet, florida et varia? fasciculum ad nares admovebis? incendes odores? et sertis redimiri iubebis et rosa? si vero aliquid etiam — tum plane luctum omnem absterseris.

XIX. 44. Haec Epicuro confitenda sunt, aut ea, quae modo expressa ad verbum dixi, tollenda de libro, vel totus liber potius abiiciundus; est enim confertus voluptatibus. Quaerendum igitur, quemadmodum aegritudine privemus eum, qui ita dicat:

— Pol, míhi fortuna magís nunc defit, quám genus.
Námque regnum súppetebat mi, út scias, quanto é loco
Quántis opibus, quibús de rebus lápsa fortuna áccidat.

Quid? huic calix mulsi impingendus est, ut plorare desinat? aut aliquid eiusmodi? Ecce tibi ex altera parte ab eodem poëta:

Ex ópibus summis ópis egens, Hectór, tuae.

Huic subvenire debemus: quaerit enim auxilium:

virtutes et sapientias ebullire volent, re diligenter examinata, nihil aliud dicere reperientur, sed tantum viam voluptatis comparandae monstrare; ea est enim (cf. Fin. I, 13 sqq.) vis et utilitas sapientiae et virtutis, ut ad voluptatem certissimam nos ducant, non ut per se expetantur.“ *Ebullire virtutes* dicuntur philosophi, qui vocabula *virtutes* et *sapientias* cum fastu et ostentatione disputationibus suis iactant et prae se ferunt. Eleganter *Kernius:* die Worte „Tugend“ und „Weisheit“ entsprudeln lassen. Sic Fin. V. 27, 80: Dixerit hoc idem Epicurus, Semper beatum esse sapientem: — quod quidem solet *ebullire* nonnunquam. Cum salsa quadam ironia Epicurus *sapientias* (σοφίας) numero plurali dixit, qui non ideo h. l. positus est, quod plures philosophi ita loquuntur (v. nos ad IV. 2, 3.), sed quod nomen sapientiae *semper* in ore atque sermone habent.

43. *acipenserem*] Hic piscis apud antiquos Romanos, non item posteriores, in lautioribus et delicatioribus epulis habebatur. V. *Heindorf.* ad Horat. Sat. II. 2, 47. Cf. Fin. II. 8, 24.

hydrauli] *Hydraulus* s. hydraulicum organon (*Wasserorgel*) fuit instrumentum musicum, simile ei, quod nos *Orgel* vocamus, nisi quod in hoc follibus inflatur spiritus tibiis, in illo autem aquae tormento spiritus aut ventus tibias intrare cogebatur.

odores] H. e. *suffimenta.* V. ad V. 21, 62.

sertis redimiri — et rosa] Sic Curtius IV. 4, 5: *coronis floribusque.* In eiusmodi locis non est agnoscenda figura dicendi, quae ἓν διὰ δυοῖν appellatur. De *sertis* aut *coronis*, laetitiae signo, cf. ad I. 35, 86: *coronati — fuerunt.*

si vero aliquid etiam] Est honesta aposiopesis, qua reticentur ἀφροδίσια.

Cap. XIX. 44. *expressa ad verbum*] V. supra ad c. 4, 7.

eum, qui ita dicat] „Rursus Telamonis verba e tragoedia, quibus exilium suum deplorat, in quod ob fratrem Phocum a se interfectum pulsus fuerat. Cf. §. 39.“

Pol] Sunt rursus tetrametri trochaici catalectici. *Defit* antique pro deficit. De pronuntiationes verborum *quibus* et *rebus* (*quibu*, *rebu*) v. ad I. 9, 18.

ex opibus] Est senarius iambicus.

Huic] Scil. Andromachae, quae haec verba profert apud Ennium. Versus au-

Quid petam praésidi aut éxsequar? quóve nunc
Aúxilio éxili aút fuga fréta sim?
Árce et urbe órba sum. Quo áccidam? quo ápplicem?
Cúi nec arae patriae domi stant; fráctae et disiectae iacent,
Fána flamma déflagrata, tósti alti stant párietes,
Déformati atque ábiete crispa . . .

Scitis, quae sequantur; et illa in primis:

O páter, o pátria, o Príami dómus!
Saeptum áltisonó cardíne templúm!
Vidi égo te, adstánte ope bárbaricá,
Tectis caelátis, láqueatis,
Auro, ébore instrúctam régificé.

45. O poëtam egregium! quanquam ab his cantoribus Euphorionis contemnitur. Sentit, omnia repentina et necopinata esse graviora. Exaggeratis igitur regiis opibus, quae videbantur sempiternae fore, quid adiungit?

Haec ómnia vídi inflámmari,
Priamó vi vítam evitari,
Iovis áram sánguine túrpari.

46. Praeclarum carmen; est enim et rebus, et verbis, et modis lugubre. Eripiamus huic aegritudinem. Quo modo? collocemus in

tem qui sequuntur tres priores sunt cretici tetrametri. Posteriores autem versus sunt rursus tetrametri trochaici catalectici. *Domi* μονοσυλλάβως (*d'mi*) pronuntiandum est. Cf. IV. 31, 67. *Fores* = *Fres*.

quo accidam] Sententia: ad cuius genua supplex accidam. — *quo applicem?* reflexive v. intransitive. V. Adnotata in I. 44, 107. Metaphora a re nautica ducta est.

abiete crispa] Quales trabes abiegnae esse solent, quum sunt adustae, non plane combustae, uti *Ernestius* interpretatur. *Forcellinius* Thes. Lat. h. v. explicat: *igne corrugata;* Kernius: *rauh gebrannt.*

Scitis] Cicero non solum auditorem, sed alios quoque in mente habet.

O pater] Sunt anapaestici dimetri. V. supra I. 35, 85. Ceterum pater intelligendus est Eetio, rex Thebae, in Asia minore sitae, cuius urbs ab Achille diruta est.

regifice] V. ad I. 28, 69.

45. *ab his cantoribus Euphorionis*] „*Euphorio* erat poëta (cf. Indic. histor.), de cuius pretio iudicium valde ambignum est. Cicero eum et hoc loco, et de Divin. II, 64, ubi eum poëtam nimis obscurum vocat, carpere videtur. E Luciani quoque loco (πῶς δεῖ ἱστορ. συγγράφειν. Tom. IV. p. 215. ed. Bip.) colligi potest, eum in poëtis peioris notae fuisse. Quinctil. contra (X. I, 56.) eius partes tueri videtur, auctoritate Virgilii nisus, *qui, nisi eum probasset, nunquam conditorum Chalcidico versu carminum fecisset in Bucolicis* (Ecl. 10, 50.) *mentionem.* — Cupide legebantur et ipse et ei similes ab iis, quorum sensus pulchri depravatior esset, omnesque poëtas severiores ac nervosiores, ut Ennium, negligerent. Hos poëtas et lectores vocat Cicero *cantores Euphorionis.*"

exaggeratis] H. e. postquam Andromacha regis opes dinumeravit ac praedicavit. De huius verbi significatione v. ad V. 18, 51.

Haec omnia] V. supra I. 35, 85.

46. *et verbis et modis lugubre*] Quia et verba gravitatem quandam, quae apta est luctui, prae se ferunt, et numeri anapaestici accommodatissimi sunt ad exprimendam summi doloris acerbitatem. *Modi* in musicis et in cantu significat va-

culcita plumea, psaltriam adducamus, demus hedychrum, intendamus scutellam dulciculae potionis, aliquid videamus et cibi. Haec tandem bona sunt, quibus aegritudines gravissimae detrahantur! Tu enim paullo ante ne intelligere te quidem alia ulla dicebas. Revocari igitur oportere a maerore ad cogitationem bonorum, conveniret mihi cum Epicuro, si, quid esset bonum, conveniret.

XX. Dicet aliquis: Quid? ergo tu Epicurum existimabis ista voluisse aut libidinosas eius fuisse sententias? — Ego vero minime. Video enim ab eo dici multa severe, multa praeclare. Itaque, ut saepe dixi, de acumine agitur eius, non de moribus. Quamvis spernat voluptates eas, quas modo laudavit; ego tamen meminero, quod videatur ei summum bonum. Non enim verbo solum posuit voluptatem, sed explanavit, quid diceret. „Saporem, inquit, et corporum complexum, et ludos atque cantus, et formas eas, quibus oculi iucunde moveantur.“ Num fingo? num mentior? Cupio refelli. Quid enim laboro, nisi ut veritas in omni quaestione explicetur? 47. At idem ait, non crescere voluptatem dolore detracto, summamque voluptatem nihil dolere. Paucis verbis tria magna peccata. Unum, quod secum ipse pugnat. Modo enim, ne suspicari quidem se quicquam bonum, nisi sensus quasi titillarentur voluptate; nunc autem summam voluptatem esse dolore carere. Potestne magis secum ipse pugnare? Alterum peccatum, quod, quum in natura tria sint, unum gaudere, alterum dolere, tertium nec gaudere, nec do-

rietatem sonorum, quae *melodia* appellatur, ut ait *Schütz.* in Lex. Cicer. h. v. Cf. ad I. 44, 106.

hedychrum] Unguentum erat. Dioscorides I. c. 61: Καὶ τὸ καλούμενον δὲ ἡδύχρουν, σκευαζόμενον δὲ ἐν Κῷ, τῆς αὐτῆς ἔχεται δυνάμεώς τε καὶ σκευασίας τῷ ἀμαρακίνῳ· εὐωδέστερον δὲ τυγχάνει.

aliquid videamus et cibi] Alii legunt ex glossemate *provideamus.* At simplex quoque hac vi nonnunquam ponitur. ad Attic. V, 1: ut prandium nobis *videret.* Ibid. XII, 21: talaria *videamus.* ad Famm. VII. 20, 2: sed valebis meaque negotia *videbis.* Similiter infra IV. 17, 38: ut semper *videat* sedem sibi ac locum sine molestia atque angore vivendi. Cf. nostrum *sich nach Etwas umsehen.* Sic graece nonnunquam ὁρᾶν. Theocrit. XV, 2: ὅρη δίφρον, Εὐνόα, αὐτᾷ (sieh dich nach einem Stuhle für sie um). De *et* pro *etiam* v. ad III. 13, 28.

detrahantur!] Sententia ironice expressa est.

Cap. XX. 47. *quasi titillarentur*] *Bentleius* ob latinitatem legendum putat *titillentur.* Immo vero latinitas efflagitat imperfectum; nam ad v. *modo* supplendum est *dicebat.* Cf. §. 41. 42. 46. De verbo *titillandi* cf. N. D. I. 40, 113: at has leviores dicis voluptates, quibus quasi *titillatio* (Epicuri enim hoc verbum est) adhibetur sensibus. Cat. Mai. XIV, 4. Fin. I. 11, 39. est Epicuri γαργαλίζω, γαργαλισμός. *Quasi* mitigat insolentiorem usum verbi *titillandi.*

cum quibusdam] philosophis.

quod, quum — expetatur — quaesita sit, — separavit] E vulgari latini sermonis consuetudine exspectes *expeteretur — quaesita esset.* At *separavit* non perfectum quod dicitur historicum est, sed perfectum praesens, uti luculenter apparet ex antecedentibus *putat, distinguit* et seq. *laudat.*

48. *Et quidem*] *Et quidem* in respondendo ponuntur, et hoc quidem loco cum irrisione quadam, ut haec insit sententia: *et pulchre quidem mones, etiam C. Gracchus.* Comparari possunt formu-

lere, hic primum et tertium putat idem esse nec distinguit a non dolendo voluptatem. Tertium peccatum commune cum quibusdam, quod, quum virtus maxime expetatur, eiusque adipiscendae caussa philosophia quaesita sit, ille a virtute summum bonum separavit. 48. At laudat saepe virtutem. — Et quidem C. Gracchus, quum largitiones maximas fecisset et effudisset aerarium, verbis tamen defendebat aerarium. Quid verba audiam, quum facta videam? Piso ille Frugi semper contra legem frumentariam dixerat. Is, lege lata, consularis ad frumentum accipiundum venerat. Animum advertit Gracchus in concione Pisonem stantem; quaerit, audiente populo Romano, qui sibi constet, quum ea lege frumentum petat, quam dissuaserit. „Nolim, inquit, mea bona, Gracche, tibi viritim dividere libeat; sed, si facias, partem petam.“ Parumne declaravit vir gravis et sapiens, lege Sempronia patrimonium publicum dissipari? Lege orationes Gracchi: patronum aerarii esse dices. 49. Negat Epicurus iucunde posse vivi, nisi cum virtute vivatur, negat ullam in sapientem vim esse fortunae, tenuem victum antefert copioso, negat ullum esse tempus, quo sapiens non beatus sit. Omnia philosopho digna, sed cum voluptate pugnantia. — Non istam dicit voluptatem. — Dicat quamlibet; nempe eam dicit, in qua virtutis nulla pars insit. Age, si voluptatem non intelligimus, ne dolorem quidem? Nego igitur eius esse, qui dolore summum malum metiatur, mentionem facere virtutis.

XXI. 50. Et queruntur quidem Epicurei, viri optimi, (nam

lae illae tritae: *et recte, et recte quidem, et sane, et nimirum, et mehercule* cett. quibus in dialogis saepe alterius verba excipiuntur.

C. Gracchus] Quemadmodum C. Gracchus orationibus aerarii patronum egit, largitionibus autem maximis id effudit, ut verba illius cum factis pugnarent; ita Epicurus, quum in voluptate summum bonum ponit, quamvis saepe virtutem laudet, tamen a virtute summum bonum separat sibique contradicit.

qui sibi constet] V. ad II. 2, 5. De seq. *nolim* v. ad I. 27, 67.

mea bona] Scil. patrimonium publicum, cuius quisque civis particeps esset.

orationes Gracchi] V. C. Brut. 33, 125.

49. *nempe*] H. e. certe, gr. δήπου, *doch wol, nicht wahr? er meint doch offenbar* —? Inest irrisio quaedam. V. nos in Gr. L. §. 153. c) p. 329. ed. 2. Cf. Adnot. in I. 21, 48. et V. 5, 12.

Age, si] Fac, nos non intelligere, quid Epicurus per nomen *voluptatis* intelligi velit (quod saepe adversariis obiiciebat), nonne vis ac potestas nominis *doloris* liquet? Quum ergo dicat, summum malum esse dolorem, inde concludere licet, ei summum bonum videri voluptatem et non virtutem. *Neidius.*

Cap. XXI. 50. *Et queruntur quidem*] Queruntur Epicurei, inquit, me studiose [leidenschaftlich, *iracunde* §. 51.] contra Epicurum dicere. Si certamen esset de honore aliquo in civitate capessendo, suspicio foret, me iracundius in hoc certamine agere; in hac vero nostra disputatione omnes animi motus silere debebunt; agitur enim de summo bono ac virtute. Epicurei contra, quasi iniustissime cum iis agatur, opem vicinorum implorant, nec pauci inveniuntur, qui iniuria eos a me affectos esse putent. Ego ipsis concedam meque victum fatear, si rationibus me convincent. *Neidius.* Tota haec oratio plena est salsae irrisionis. Modo attendas ad haec: *viri optimi.* Supra II. 19, 44: Venit Epicurus, homo minime malus, vel potius *vir optimus.* I. 3, 6. de Epicureis: ab *opti-*

nullum genus est minus malitiosum,) me studiose dicere contra Epicurum. Ita, credo, de honore aut de dignitate contendimus. Mihi summum in animo bonum videtur, illi autem in corpore; mihi in virtute, illi in voluptate. Et illi pugnant, et quidem vicinorum fidem implorant; multi autem sunt, qui statim convolent. Ego sum is, qui dicam me non laborare, actum habiturum, quod egerint. 51. Quid enim? de bello Punico agitur? de quo ipso quum aliud M. Catoni, aliud L. Lentulo videretur, nulla inter eos concertatio unquam fuit. Hi nimis iracunde agunt, praesertim quum ab iis non sane animosa defendatur sententia, pro qua non in senatu, non in concione, non apud exercitum, neque ad censores dicere audeant. Sed cum istis alias, et eo quidem animo, nullum ut certamen instituam, verum dicentibus facile cedam. Tantum admonebo: si maxime verum sit, ad corpus omnia referre sapientem, sive, ut honestius dicam, nihil facere, nisi quod expediat, sive omnia referre ad utilitatem suam, quoniam haec plausibilia non sunt, ut in sinu gaudeant, gloriose loqui desinant.

XXII. 52. Cyrenaicorum restat sententia, qui tum aegritudinem censent exsistere, si necopinato quid evenerit. Est id quidem magnum, ut supra dixi; etiam Chrysippo ita videri scio, quod provisum ante non sit, id ferire vehementius; sed non sunt in hoc omnia. Quanquam hostium repens adventus magis aliquanto conturbat quam

mis illis quidem viris, sed non satis eruditis. de Or. III. 17, 64: sunt enim (Epicurei) *boni viri* et, quoniam sibi ita videntur, beati. Sic saepe apud poëtas comicos dicitur *bonus vir*, ut Ter. Andr. III. 5, 10: ehodum, *bone vir* (*bon homme*), quid agis? Ibid. V. 2, 5. Porro *minus malitiosum; malitiosus* saepe idem fere significat, quod *callidus, vafer:* cum quibus verbis saepius coniunctum legitur. Deinde de *credo* v. Adnotata in I. 22, 52.

et illi pugnant] Epicurei acriter studioseque quam susceperunt sententiam defendunt; ego contra, nulli certae consecratus disciplinae, si rationibus convictus ero, facile cedam sententiae illorum.

laborare] *Laborare* est h. l. laboriose pugnare. *Actum habiturum quod egerint* est rem ab Epicureis actam (i. e. concertationem ab iis studiose agitatam) transactam existimaturum.

51. *Quid enim?*] Non enim agitur nunc de reipublicae caussa, in qua acri concertationi sententiaeque propugnationi facilius locus dari possit; quanquam in gravissima de bello punico caussa, quum aliud M. Catoni, aliud L. Lentulo videretur, nulla inter eos concertatio unquam fuit.

animosa sententia] sane virilis et mascula.

apud exercitum —, ad censores dicere] Utraque praepositio significat *coram*, eo tamen discrimine, ut is, qui *apud exercitum* dicat, a militibus cinctus esse aut inter milites versari putetur; is autem, qui *ad censores* dicat, non inter censores, sed in eorum propinquitate versari putetur.

nullum ut certamen instituam, verum dic. f. cedam] De eleganti verborum collocatione *nullum ut* v. d I. 8, 16. et de asyndeto (de omisso *sed*) v. nos in Gr. L. §. 138, b b) p. 353. ed. 2. Etiam paullo post: *in sinu gaudeant, gloriose loqui desinant.* V. ibid. a) p. 352 sq.

in sinu gaudeant] H. e. secum, privatim (proprie *ore togae sinu obvoluto*). Comp. Tibull. IV. 13, 8: procul absit gloria vulgi; Qui sapit, in tacito gaudeat ille sinu. Prop. II. 25, 30: In tacito cohibe gaudia clausa sinu. Sen. ep. 105: si bona tua non iactaveris, si scieris in sinu gaudere.

Cap. XXII. 52. *Chrysippo*] Quem spe-

exspectatus, et maris subita tempestas quam ante provisa terret navigantes vehementius, et eiusmodi sunt pleraque. Sed quum diligenter necopinatorum naturam consideres, nihil aliud reperias, nisi omnia videri subita maiora, et quidem ob duas caussas: primum quod, quanta sint quae accidunt, considerandi spatium non datur; deinde quum videtur praecaveri potuisse, si provisum esset, quasi culpa contractum malum aegritudinem acriorem facit. 53. Quod ita esse dies declarat, quae procedens ita mitigat, ut iisdem malis manentibus non modo leniatur aegritudo, sed in plerisque tollatur. Karthaginienses multi Romae servierunt, Macedones, rege Perse capto. Vidi etiam in Peloponneso, quum essem adolescens, quosdam Corinthios. Hi poterant omnes eadem illa de Andromacha deplorare: *Haec omnia vidi . . .;* sed iam decantaverant fortasse. Eo enim erant vultu, oratione, omni reliquo motu et statu, ut eos Argivos aut Sicyonios diceres; magisque me moverant Corinthi subito adspectae parietinae, quam ipsos Corinthios, quorum animis diuturna cogitatio callum vetustatis obduxerat. 54. Legimus librum Clitomachi, quem ille eversa Karthagine misit consolandi caussa ad captivos cives suos; in eo est disputatio scripta Carneadis, quam se ait in commentarium retulisse. Quum ita positum esset, videri fore in aegritudine sapientem, patria

ctat Chrysippi librum, est is sine dubio περὶ Ἀγαθῶν καὶ Κακῶν εἰςαγωγή.

ferire] Est praeclara coniectura *Rivii* (quam confirmant quatt. Oxx. Vind. 2. Gud. 2.) pro *fieri*. Cf. c. 23, 55: *feriunt* enim (ista necopinata) fortasse gravius. Sen. Cons. ad Marciam c. 9: necesse est itaque magis corruamus, qui quasi ex inopinato *ferimur*.

quanquam — sed] V. ad I. 37, 90.

magis aliquanto] V. ad II. 27, 66.

quum consideres] Exspectes *consideras;* sed, quum subsequatur coniunctivus *reperias*, recte sese habet *consideres*. Utraque enuntiatio, et protasis et apodosis, rem significat, quae in cogitatione tantum ponitur. Cf. de Legg. II. 1, 2: ductus vero aquarum, quos isti Nilos et Euripos vocant, quis non, *quum* haec *videat, irriserit?* V. nos in Gr. L. §. 140, b c) p. 366 sq. ed. 2.

53. *dies*] V. Adnot. in c. 30, 74.

quum essem adolescens] nam Corinthus a. U. 609. (145. a. Chr.) a Mummio deleta a Iul. Caesare instaurata est. Cicero natus a. U. 648. *Neidius.* Ergo Ciceroni Corinthios quosdam captivos in senili aetate constitutos videre licuit.

illa de Andromacha] H. e. versus illos ex Ennii Andromacha sumptos. Sic saepe praepositio *de* usurpatur. Cf. de Rep. I. 18, 30: illa de Iphigenia. Offic. III, 21: graecos versus de Phoenissis. N. D. I. 8, 18: Platonis de Timaeo deum, i. e. illum Platonis deum, qualis ab eo in Timaeo describitur. de Or. III. 35, 141: versum quendam de Philocteta. Ceterum cf. c. 19, 45.

decantaverant] H. e. cantare aut deplorare iam desierant.

vultu, oratione etc.] Sic Offic. I. 29, 102: *quorum omnium vultus, voces, motus statusque mutantur.*

Argivos aut Sicyonios] quibus nihil calamitatis accidisset. *Neidius.*

parietinae] „Diess oder *diruti muri, diruta moenia, monumenta* ist der ächt lat. Ausdruck für unser: *Ruinen*, nicht *ruinae; rudera* haben Tacit. u. Sueton. Diess bz. aber mehr die durchaus zu Geschiebe zerfallenen Mauern, nicht die noch nackt dastehenden Korinth's und unserer Schweizerburgen. Diess sind *parietinae.*" *Oreltius.*

callum vetustatis obduxerat] V. Adnotata in II. 15, 36.

54. *commentarium*] Graece ὑπόμνημα. V. nos in Prolegom. ad Xenophontis Commentar. VII. p. 28 sq.

positum esset] V. ad I. 4, 7.

capta, quae Carneades contra dixerit, scripta sunt. Tanta igitur calamitatis praesentis adhibetur a philosopho medicina, quanta in inveterata ne desideratur quidem; nec si aliquot annis post idem ille liber captivis missus esset, vulneribus mederetur, sed cicatricibus. Sensim enim et pedetentim progrediens extenuatur dolor; non quo ipsa res immutari soleat aut possit, sed id, quod ratio debuerat, usus docet, minora esse ea, quae sint visa maiora.

XXIII. 55. Quid ergo opus est, dicet aliquis, ratione aut omnino consolatione illa, qua solemus uti, quum levare dolorem maerentium volumus? Hoc enim fere tum habemus in promptu, nihil oportere inopinatum videri. Aut quî tolerabilius feret incommodum, qui cognoverit, necesse esse homini tale aliquid accidere? Haec enim oratio de ipsa summa mali nihil detrahit, tantum modo affert, nihil evenisse, quod non opinandum fuisset. Neque tamen genus id orationis in consolando non valet, sed id haud sciam an plurimum. Ergo ista necopinata non habent tantam vim, ut aegritudo ex iis omnis oriatur; feriunt enim fortasse gravius; non id efficiunt, ut ea, quae accidant, maiora videantur; maiora videntur, quia recentia sunt, non quia repentina. 56. Duplex est igitur ratio veri reperiendi non in iis solum, quae mala, sed in iis etiam, quae bona videntur. Nam aut ipsius rei natura qualis et quanta sit, quaerimus, ut de paupertate nonnunquam, cuius onus disputando levamus, docentes quam parva et quam pauca sint, quae natura desideret; aut a disputandi subtilitate orationem ad exempla traducimus. Hic Socrates commemoratur, hic Diogenes, hic Caecilianum illud:

mederetur] Imperfectum positum est, quia verbum *medendi* a Cicerone refertur ad illud tempus, quo loquitur. V. Adnotata in I. 12, 27: *haereret.*

debuerat] Sic dicitur ex linguae latinae ratione. V. ad I. 49, 116.

Cap. XXIII. 55. *Quid ergo opus est — non quia repentina*] Si tempus, obiiciet aliquis, omnem aegritudinem levat, quid opus est consolari aliquem his verbis: *Nihil tibi inopinatum videatur?* Nonne idem effecturum fuerit tempus? Hoc verum quidem, sed usu rerum edocemur, hanc consolationem valere plurimum. Feriunt enim quidem inopinata fortasse gravius, sed aegritudo omnis exsistit non inde, quia inopinata sunt, sed quia recentia. Utilis igitur erit consolatio, si quidem dolor est *recens. Neidius. Rationem* bene Nissenius interpretatur rationum enumerationem.

tolerabilius] Fin. III. 13, 42: si dolores eosdem tolerabilius patiuntur. ad Fam. XV, 20: quo tolerabilius feramus igniculum desiderii tui. — Prius *qui* est *quomodo.*

affert] V. Adnotata in I. 29, 70.

haud sciam an plurimum] Urbane pro: *id genus orationis* sine dubio *valet plurimum.* V. Adnotata in III. 8, 16. In hac formula coniunctivus ponitur, ubi res dubitantius etiam effertur.

56. *Saepe est*] Est tetrameter trochaicus catalecticus.

57. *Huic alteri generi*] Sc. per exempla docendi. Nam fere idem est dicere: hic vel ille homo infelix est, aut: omnibus hominibus malum accidere potest, ergo etiam tibi. *Neidius.*

cognitionem generis humani] H. e. ut cognoscamus, hanc esse humani generis conditionem, ut miseriis et calamitatibus obnoxium sit.

Saépe est etiam súb palliolo sórdido sapiéntia.

Quum enim paupertatis una eademque sit vis, quidnam dici potest, quamobrem C. Fabricio tolerabilis ea fuerit, alii negent se ferre posse? 57. Huic igitur alteri generi similis est ea ratio consolandi, quae docet humana esse, quae acciderint. Non enim solum id continet ea disputatio, ut cognitionem afferat generis humani; sed significat, tolerabilia esse, quae et tulerint et ferant ceteri.

XXIV. De paupertate agitur: multi patientes pauperes commemorantur. De contemnendo honore: multi inhonorati proferuntur, et quidem propter id ipsum beatiores, eorumque, qui privatum otium negotiis publicis antetulerunt, nominatim vita laudatur, nec siletur illud potentissimi regis anapaestum, qui laudat senem et fortunatum esse dicit, quod inglorius sit atque ignobilis ad supremum diem perventurus. 58. Similiter commemorandis exemplis orbitates quoque liberum praedicantur, eorumque, qui gravius ferunt, luctus aliorum exemplis leniuntur; sic perpessio ceterorum facit, ut ea, quae acciderint, multo minora, quam quanta sint existimata, videantur. Ita fit sensim cogitantibus, ut, quantum sit ementita opinio, appareat. Atque hoc idem et Telamo ille declarat:

Ego quum genui,

et Theseus:

Futúras mecum cómmentabar miserias,

et Anaxagoras: *Sciebam me genuisse mortalem.* Hi enim omnes diu cogitantes de rebus humanis intelligebant, eas nequaquam pro opinione vulgi esse extimescendas. Et mihi quidem videtur idem fere

Cap. XXIV. *De paupertate agitur*] Si de paupertate agitur. V. Adnot. in II. 12, 28.

regis anapaestum] Agamemnonis apud Euripid. Iphig. in Aul. v. 15:

Ζηλῶ σε, γέρον,
Ζηλῶ δ' ἀνδρῶν ὃς ἀκίνδυνον
Βίον ἐξεπέρασ' ἀγνὼς, ἀκλεής.

Anapaestum est versus ex anapaestis pedibus compositus, ut Or. 56, 190: (versus) plerosque senarios, sed etiam *anapaesta.* Ibid.: Ita factus est *anapaestus* is, qui Aristophaneus nominatur. Fin. II. 6, 18: Graeci, qui hoc *anapaesto* citantur: ubi *anapaestum* (ut gr. τὸ ἀνάπαιστον, τὰ ἀνάπαιστα) est carmen ex anapaestis compositum. Forma *anapaesticus* abstinet Cicero. Sic supra II. 16, 37: nec adhibetur ulla sine *anapaestis* pedibus adhortatio. Lucian. T. I. p. 17: ἀναπαίστοις μέτροις ἐποχουμένη τὰ πολλά. Pari modo abstinuit Cicero formis *philosophicus* et *philologicus* (v. Adnotata nostra in V. 41, 121.).

qui laudat senem] Saepe relativum non ad substantivum, a quo pendet genitivus, sed ad genitivum ipsum relatum est. Sic supra c. 22, 52. legimus: *Cyrenaicorum* restat *sententia, qui* tum aegritudinem *censent* exsistere etc. Infra IV. 5, 10: *veterem illam* equidem *Pythagorae* primum, deinde *Platonis descriptionem* sequar, *qui* animum in duas partes dividunt. V. 17, 51: quo loco quaero, quam vim habeat *libra illa Critolai, qui* quum in alteram lancem animi bona imponat cett.: ubi v. Adn. V. 14, 40: *Laconis illud dictum — qui.*

58. *liberum*] De hoc genitivo cf. nos in Gr. L. §. 15. Not. 6. p. 25 sq.

Futuras] Est trimeter iambicus.

accidere iis, qui ante meditantur, quod iis, quibus medetur dies, nisi quod ratio quaedam sanat illos, hos ipsa natura, intellecto eo, quod rem continet, malum, quod opinatum sit esse maximum, nequaquam esse tantum, ut vitam beatam possit evertere. 59. Hoc igitur efficitur, ut ex illo necopinato plaga maior sit, non ut illi putant, ut, quum duobus pares casus evenerint, is modo aegritudine afficiatur, cui ille necopinato casus evenerit. Itaque dicuntur nonnulli in maerore, quum de hac communi hominum conditione audivissent, ea lege esse nos natos, ut nemo in perpetuum esse posset expers mali, gravius etiam tulisse.

XXV. Quocirca Carneades, ut video nostrum scribere Antiochum, reprendere Chrysippum solebat laudantem Euripideum carmen illud:

Mortális nemo est, quém non attingít dolor
Morbúsque; multis súnt humandi liberi,
Rursúm creandi, mórsque est finita ómnibus:
Quae géneri humano angórem nequicquam áfferunt.
Reddénda terrae est térra; tum vita ómnibus
Meténda, ut fruges. Sic iubet Necéssitas.

60. Negabat genus hoc orationis quicquam omnino ad levandam aegritudinem pertinere. Id enim ipsum dolendum esse dicebat, quod in tam crudelem necessitatem incidissemus. Nam illam quidem orationem ex commemoratione alienorum malorum ad malevolos consolandos esse accommodatam. Mihi vero longe videtur secus. Nam et

quod rem continet] in quo cardo totius rei vertitur. Sic infra IV. 10, 23: qua oratione praetermissa minime necessaria, ea, *quae rem continent*, pertractemus. 31, 65: una res videtur *caussam continere*. N. D. I. 1, 2: quod vero maxime *rem caussamque continet*.

opinatum sit esse maximum] Quum h. l. non solum verbum *opinandi*, sed etiam, ut sententia generalis significetur, passiva forma necessario requiratur, facile passivus verbi usus excusatur.

59. *ut ex illo necopinato — sit*] „Quia dies hominum dolori medetur: sed non omnis, quia ratio sic sanare homines potest, ut nihil inopinatum esse censeant.“ *Non ut illi* scil. Cyrenaici.

Cap. XXV. *nostrum Antiochum*] Cf. nos in libro d. *de Cicer. in philos. merit.* p. 159.

Euripideum carmen] Ex Euripidis fabula quae periit, inscripta *Hypsipyla* (p. 449. ed. Beckii, p. 113. ed. G. Dind.). Verba graeca haec sunt:

Ἔφυ μὲν οὐδείς, ὅστις οὐ πονεῖ βροτῶν
Θάπτει τε τέκνα, χἄτερ' αὖ σπείρει νέα
Αὐτός τὲ θνήσκει· καὶ τάδ' ἄχθονται βροτοὶ
Εἰς γῆν φέροντες γῆν· ἀναγκαίως δ' ἔχει
Βίον θερίζειν, ὥστε κάρπιμον στάχυν.

Mortalis nemo est, quem non attingit] Sic optimi codd. Indicativus *attingit* ex graeco more (ὅστις οὐ πονεῖ) et antiqua Latinorum scriptorum consuetudine dictus est.

nequicquam] pro *frustra* proprie poëtarum esse docet *Wolfius*, legi tamen addit *Orellius* ap. C. pro Quinct. 25: „et sero, et *nequicquam pudet*,“ quanquam haec verba ex comico aliquo poëta vel ad formam locutionis Terentianae (Heaut. II. 3, 104: hodie sero ac nequicquam voles) expressa videri possint.

cohibet] Sic recte ex omnibus fere codd. legitur, quanquam structura verbi

necessitas ferendae conditionis humanae quasi cum deo pugnare cohibet admonetque esse hominem: quae cogitatio magno opere luctum levat, et enumeratio exemplorum non, ut animum malevolorum oblectet, affertur, sed ut ille, qui maeret, ferundum sibi id censeat, quod videat multos moderate et tranquille tulisse. 61. Omnibus enim modis fulciendi sunt, qui ruunt nec cohaerere possunt propter magnitudinem aegritudinis. Ex quo ipsam aegritudinem λύπην Chrysippus, quasi solutionem totius hominis, appellatam putat. Quae tota poterit evelli, explicata, ut principio dixi, caussa aegritudinis. Est enim nulla alia, nisi opinio et iudicium magni praesentis atque urgentis mali. Itaque et dolor corporis, cuius est morsus acerrimus, perferetur spe proposita boni, et acta aetas honeste ac splendide tantam affert consolationem, ut eos, qui ita vixerint, aut non attingat aegritudo, aut perleviter pungat animi dolor.

XXVI. 62. Sed ad hanc opinionem magni mali quum illa etiam opinio accessit, oportere, rectum esse, ad officium pertinere, ferre illud aegre, quod acciderit: tum denique efficitur illa gravis aegritudinis perturbatio. Ex hac opinione sunt illa varia et detestabilia genera lugendi, paedores, muliebres lacerationes genarum, pectoris, feminum, capitis percussiones. Hinc ille Agamemno Homericus et idem Accianus,

Scindéns dolore idéntidem intonsám comam.

In quo facetum illud Bionis, perinde stultissimum regem in luctu ca-

cohibet cum infinitivo iuncti rarissima est. Cic. pro Caecin. 23, 66: Unde deiectus es? an inde, quo *cohibitus es* accedere? Tac. Ann. II, 24: vix *cohibuere* amici, quominus eodem mari oppeteret. (pro quo etiam dici potuit *coh. oppetere.*)

admonetque esse hominem] Omisit Cicero pronomen *me* vel *te*, quo magis generalis efferretur sententia.

61. *cohaerere*] consistere. Metaphora in hoc loco petita videtur ab aedificiis, quae, compage soluta, ne *ruant*, *fulcienda* sunt Sic Har. Resp. 27: si undique *fulciamus*, *cohaerebunt*. Infra V. 28, 80: virtutes sine beata vita *cohaerere* non possunt nec sine virtute vita beata.

quasi solutionem] Sic Socrates ap. Platon. Cratyl. p. 419. C: ἥ τε λύπη ἀπὸ τῆς διαλύσεως τοῦ σώματος ἔοικεν ἐπονομασθῆναι, ἣν ἐν τούτῳ τῷ πάθει ἴσχει τὸ σῶμα. Quam contortas saepe et ridiculas veteres scriptores, in primisque Stoici commenti sint verborum originationes, constat.

Cap. XXVI. 62. *paedores — capitis percussiones*] *paedores* h. e. sordes, squalores, quibus luctum veteres testificari solebant; cf. c. 12, 26. *muliebres lacer.* In lege XII tabular. ap. Cic. de Legg. II. 23, 59: Mulieres genas ne radunto, neve lessum funeris ergo habento. De plurali numero abstractorum v. ad IV. 2, 3.

Agamemno Homericus] Iliad. X. 14 sq.

Αὐτὰρ ὅτ' ἐς νῆάς τε ἴδοι καὶ λαὸν Ἀχαιῶν,
Πολλὰς ἐκ κεφαλῆς προϑελύμνους ἕλκετο χαίτας.

Accianus] Agamemno in Accii fabula cognomine.

in quo facetum illud Bionis] Scil. dictum est. de Or. II. 61, 248: ridiculum est illud Neronianum vetus *in furace servo.* Off. I. 39, 139: quod quidem his temporibus *in multis* licet *dicere.* Or. II, 61: quod *in servo bono dici* solet. Fin. II. 4, 14: iuvare *in utroque dicitur.*

pillum sibi evellere, quasi calvitio maeror levaretur. 63. Sed haec omnia faciunt opinantes, ita fieri oportere. Itaque et Aeschines in Demosthenem invehitur, quod is septimo die post filiae mortem hostias immolavisset. At quam rhetorice! quam copiose! quas sententias colligit! quae verba contorquet! ut licere quidvis rhetori intelligas. Quae nemo probaret, nisi insitum illud in animis haberemus, omnes bonos interitu suorum quam gravissime maerere oportere. Ex hoc evenit, ut in animi doloribus alii solitudines captent, ut ait Homerus de Bellerophonte,

Qui miser in campis maerens errabat Aleïs,
Ipse suum cor edens, hominum vestigia vitans.

Et Nioba fingitur lapidea propter aeternum, credo, in luctu silentium. Hecubam autem putant propter animi acerbitatem quandam et rabiem fingi in canem esse conversam. Sunt autem alii, quos in luctu cum ipsa solitudine loqui saepe delectat, ut illa apud Ennium nutrix:

Cupido cepit miseram nunc me próloqui
Caelo átque terrae Médeaï miserias.

XXVII. 64. Haec omnia recta, vera, debita putantes faciunt in dolore, maximeque declaratur, hoc quasi officii iudicio fieri, quod, si qui forte, quum se in luctu esse vellent, aliquid fecerunt humanius, aut si hilarius locuti sunt, revocant se rursus ad maestitiam peccatique se insimulant, quod dolere intermiserint. Pueros vero matres

63. *et Aeschines in Demosthenem*] in oratione contra Ctesiphontem: ὃς ἔγραψε ψήφισμα στεφανῶσαι Δημοσθένην — χρυσῷ στεφάνῳ καὶ ἀναγορεῦσαι τὸν στέφανον ἐν τῷ θεάτρῳ Διονυσίοις τραγῳδῶν, ὅτι διατελεῖ τὰ ἄριστα καὶ λέγων καὶ πράττων τῷ δήμῳ τῶν Ἀθηναίων. (c. 23. p. 55. ed. Bremii). Vocula *et* ante v. *Aeschines* ex anacoluthia explicanda est. Orationem Cicero ita ordiitur, quasi pergere voluerit: *et* alii — solitudines captant; postea autem mutavit structuram. V. ad IV. 35, 74.

hostias immolavisset] tanquam in rebus laetis.

verba contorquet] H. e. summa vi et impetu profert. Metaphora ducta est a iaculis, quae vel manu, vel machina aliqua torquentur. Infra IV. 36, 77: alternis versibus *intorquentur* inter fratres gravissimae contumeliae. Quinctil. IX. 2, 79: *iaculari* sententias. Paullo post *rhetori* non pro *oratore* dictum est Graecorum more, sed cum vi quadam significat *dicendi artificem*.

Homerus] Iliad. VI, 201 sq.

Ἤτοι ὁ καὶ πεδίον τὸ Ἀλήϊον οἶος ἀλᾶτο,
Ὃν θυμὸν κατέδων, πάτον ἀνθρώπων ἀλεείνων.

De campis *Aleïs* Schol. ad Hom. l. d.: Ἀλήϊον πεδίον τῆς Κιλικίας καλούμενον ἀπὸ τῆς τοῦ Βελλεροφόντου ἄλης, τουτέστι πλάνης.

acerbitatem quandam] H. e. nescio quam, nescio quantam. Cf. Adnotata in II. 4, 11.

apud Ennium nutrix] Graeca apud Euripidem in Med. v. 57 sq. sic se habent:

Ἐγὼ γὰρ ἐς τοῦτ' ἐμβέβηκ' ἀλγηδόνος,
Ὥστ' ἵμερός μ' ὑπῆλθε γῆ τε κοὐρανῷ
Λέξαι, μολούσῃ δεῦρο, δεσποίνης τύχας.

Cap. XXVII. 64. *vera*] H. e. aequa, iusta. V. ad c. 29, 73.

declaratur] Omissum est ante relativum *quod* demonstrativum *eo*. V. Adnotata in V. 7, 20.

verbis — verberibus] Per παρονομασίαν aut *annominationem* dictum. Cic. de

et magistri castigare etiam solent, nec verbis solum, sed etiam verberibus, si quid in domestico luctu hilarius ab iis factum est aut dictum, plorare cogunt. Quid? ipsa remissio luctus quum est consecuta, intellectumque est, nihil profici maerendo; nonne res declarat, fuisse totum illud voluntarium! 65. Quid ille Terentianus ipse se poeniens, id est ἑαυτὸν τιμωρούμενος?

Decrévi tantispér me minus iniúriae,
Chremés, meo gnato fácere, dum fiám miser.

Hic decernit, ut miser sit. Num quis igitur quicquam decernit invitus?

Maló quidem me quóvis dignum députem.

Malo se dignum deputat, nisi miser sit. Vides ergo opinionis esse, non naturae malum. Quid, quos res ipsa lugere prohibet? ut apud Homerum quotidianae neces interitusque multorum sedationem maerendi afferunt, apud quem ita dicitur:

Namque nimis multos atque omni luce cadentes
Cernimus, ut nemo possit maerore vacare.
Quo magis est aequom tumulis mandare peremptos
Firmo animo et luctum lacrimis finire diurnis.

66. Ergo in potestate est abiicere dolorem, quum velis, tempori servientem. An est ullum tempus, (quoniam quidem res in nostra potestate est,) cui non ponendae curae et aegritudinis caussa servia-

Or. II. 63, 256: „Alterum genus est, quod habet parvam verbi immutationem, quod in littera positum Graeci vocant παρονομασίαν, ut *Nobiliorem*, *mobiliorem* Cato“ etc. Terent. Heaut. II. 3, 115: Tibi erunt parata *verba*, huic homini *verbera*. Cic. Acad. I. 1, 2: nec tamen istum *cessare*, sed *celare*, quae scribat existimo. Tusc. V. 41, 118: ne sobrius in *violentiam vinolentorum* incidat.

consecuta] Noli opinari, verbum compositum hoc loco positum esse pro simplici: quod fieri potest nunquam; sed locus ita accipiendus est: *ipsa remissio luctus quum est* secuta, ita quidem, ut simul *intelligatur*. V. Adnotata in I. 16, 36.

65. *Terentianus*] Menedemus, qui ob filii absentiam se excruciabat. Heaut. Act. I. sc. I. 95. 83.

ipse se poeniens, id est ἑαυτὸν τιμ.] Multi editores offenderunt in verbis *id est* ἑ. τ. Sed aliis quoque locis Cicero latinae interpretationi subiicit graeca vocabula per *id est*, quod fere idem valet, quod *id est enim*. V. *Madvigium* ad C. Fin. I. 10, 33. p. 72. Cf. infra V. 3, 9: Hos se appellare sapientiae studiosos, *id est enim* philosophos.

deputat] Ex hoc loco non sequitur, verbum *deputandi* apud Ciceronem omninoque apud huius aetatis scriptores in usu fuisse, quum Cicero h. l. sine dubio hoc verbo usurus non fuerit, nisi in Terentiano loco praecessisset.

apud Homerum] Iliad. XIX, 226 sqq.:

Λίην γὰρ πολλοὶ καὶ ἐπήτριμοι ἤματα πάντα
Πίπτουσιν· πότε κέν τις ἀναπνεύσειε πόνοιο;
Ἀλλὰ χρὴ τὸν μὲν καταδάπτειν, ὅς κε δάνῃσιν,
Νηλέα θυμὸν ἔχοντας, ἐπ' ἤματι δακρύσαντας.

Cum h. l. comparat *Davisius* Sen. ep. 63., ubi idem Homericus locus respicitur.

66. *abiicere dolorem*] Non cum Wolfio *aliquem* supplendum est, sed pronomen *te*, quod e seqq. *quum velis* repetendum est. V. Adnotata in I. 38, 91.

quoniam quidem] et, quod apud Ciceronem rarius reperitur, *quando quidem*

mus? Constabat eos, qui concidentem vulneribus Cn. Pompeium vidissent, quum in illo ipso acerbissimo miserrimoque spectaculo sibi timerent, quod se classe hostium circumfusos viderent, nihil aliud tum egisse, nisi ut remiges hortarentur et ut salutem adipiscerentur fuga; posteaquam Tyrum venissent, tum afflictari lamentarique coepisse. Timor igitur ab iis aegritudinem potuit repellere, ratio ac sapientia vera non poterit?

XXVIII. Quid est autem, quod plus valeat ad ponendum dolorem, quam quum est intellectum, nihil profici et frustra esse susceptum? Si igitur deponi potest, etiam non suscipi potest. Voluntate igitur et iudicio suscipi aegritudinem, confitendum est. 67. Idque indicatur eorum patientia, qui quum multa sint saepe perpessi, facilius ferunt, quicquid accidit, obduruisseque iam sese contra fortunam arbitrantur, ut ille apud Euripidem,

Si míhi nunc tristis prímum illuxissét dies,
Nec tam aérumnoso návigavissém salo;
Essét dolendi caússa, ut iniecto équulei
Frenó repente táctu exagitantúr novo;
Sed iám subactus miseriis obtórpui.

Defetigatio igitur miseriarum aegritudines quum faciat leniores, intelligi necesse est, non rem ipsam, caussam atque fontem esse maeroris. 68. Philosophi summi neque dum tamen sapientiam consecuti nonne intelligunt, in summo se malo esse? Sunt enim insipien-

respondent graeco ἐπειδήπερ, *da ja nun cinmal* (*sintemal und alldieweil*).

Constabat] Imperfectum ad id tempus, quo Pompeius interemptus est, relatum est.

ratio ac sapientia vera] Or. e Bentl. coni. edidit *ratio ab sapienti viro*. Quamvis ingeniosa sit haec coniectura, tamen optimo iure a *Klotzio* est reiecta. Primum enim non apte Cicero Pompeianis sapientem virum opposuisset; deinde si id facere voluisset, sine dubio non *ab iis*, sed *ab illis* scripsisset; denique omnino h. l. non id agitur, ut vir sapiens ceteris hominibus opponatur, quum et antea, et postea Cicero universe loquatur.

Cap. XXVIII. *etiam non suscipi potest*] Negatio *non* coniungenda est cum *suscipi*, ut verba *non suscipi* quasi unam notionem significent. Unde patet, h. l. dici non potuisse *ne suscipi quidem*.

67. *apud Euripidem*] Euripidis versus servantur apud Galen. de dogm. Hippocr. et Plat. IV. c. 7. (apud Beck. Fragmm. 167. p. 492.).

68. *sunt enim insipientes*] E Stoica disciplina, qui non perfectam sapientiam consecuti sunt, insipientes iudicantur; insipientia autem summum malum est: ergo etiam summi philosophi, nondum tamen perfectam sapientiam consecuti, in summo malo versantur; neque tamen lugent et aegritudine premuntur, quia huic generi malorum (sc. insipientiae) nulla admiscetur opinio officiosi doloris.

quod idem] Scil. opinionem, rectum esse et aequum, aegre ferre, affingimus huic aegritudini, propter quam homines lugere solent.

quae omnium maxima est] Haec verba referenda sunt non ad proxime praegressa, sed ad illa: *quod sapiens non sis: quae* scilicet aegritudo omnium maxima est.

69. *cervis et cornicibus*] Ovidius Metam. VII, 273:

tes, neque insipientia ullum maius malum est; neque tamen lugent. Quid ita? Quia huic generi malorum non affingitur illa opinio, rectum esse et aequum et ad officium pertinere aegre ferre, quod sapiens non sis, quod idem affingimus huic aegritudini, in qua luctus inest, quae omnium maxima est. 69. Itaque Aristoteles veteres philosophos accusans, qui existimavissent, philosophiam suis ingeniis esse perfectam, ait, eos aut stultissimos aut gloriosissimos fuisse, sed se videre, quod paucis annis magna accessio facta esset, brevi tempore philosophiam plane absolutam fore. Theophrastus autem moriens accusasse naturam dicitur, quod cervis et cornicibus vitam diuturnam, quorum id nihil interesset, hominibus, quorum maxime interfuisset, tam exiguam vitam dedisset, quorum si aetas potuisset esse longinquior, futurum fuisse, ut, omnibus perfectis artibus, omni doctrina hominum vita erudiretur. Querebatur igitur, se tum, quum illa videre coepisset, exstingui. Quid? ex ceteris philosophis nonne optimus et gravissimus quisque confitetur, multa se ignorare et multa sibi etiam atque etiam esse discenda? 70. neque tamen, quum se in media stultitia, qua nihil est peius, haerere intelligant, aegritudine premuntur. Nulla enim admiscetur opinio officiosi doloris. Quid? qui non putant lugendum viris? qualis fuit Q. Maximus efferens filium consularem, qualis L. Paullus duobus paucis diebus amissis filiis, qualis M. Cato praetore designato mortuo filio, quales reliqui, quos in Consolatione collegimus. 71. Quid hos aliud placavit, nisi

Vivacisque iecur *cervi*, quibus iusuper addit
Ora caputque *novem cornicis saecula passae.*

De *cornicibus* v. Adnot. in I. 31, 77.

querebatur] Ἡμεῖς, ὁπότ' ἀρχόμεθα ζῆν, τότ' ἀποθνήσκομεν, Theophrastus moribundus discipulis suis dixisse traditur. V. Diog. Laert. V. §. 41.

70. *haerere intelligant*] Pluralis numerus post singularem ponitur, ut Fin. II, 1: Hic quum *uterque me intueretur* seseque ad audiendum *significarent paratos.* pro Flacc. XLI, 104: *Quotus* enim *quisque est, qui* hanc in republica sectam *sequatur* —, quum illam viam sibi *videant* expeditiorem. Sed quod Dav. in ed. 2. dedit *confitentur*, id plane abhorret a consuetudine Ciceronis, qui post *quisque* nunquam in eadem enuntiatione utitur plurali verbi, sed in subsequenti demum enuntiatione. V. nos in Gr. L. §. 103, 2. p. 141. ed. 2.

Q. Maximus] de Sen. IV, 12: Multa in eo viro (Q. Fabio Maximo) praeclara cognovi, sed nihil est admirabilius, quam quomodo ille mortem filii tulit, clari viri et consularis. Est in manibus laudatio: quam quum legimus, quem philosophum non contemnimus? Plutarch. Fab. c. 24., ubi inter alia haec leguntur: ὡς ἀνήρ τε φρόνιμος καὶ πατὴρ χρηστός, ἤνεγκε μετριώτατα. De *M. Catone* cf. praeclarus locus de Sen. XXIII, 84., ubi hic: O praeclarum diem, quum ad illud divinum animorum concilium coetumque proficiscar, quumque ex hac turba et colluvione discedam! Proficiscar enim non ad eos solum viros, de quibus ante dixi, verum etiam ad Catonem meum [filium sc.], quo nemo vir melior natus est, nemo pietate praestantior. Cuius a me corpus crematum est; quod contra decuit ab illo meum; animus vero non me deserens, sed respectans, in ea profecto loca discessit, quo mihi ipsi cernebat esse veniendum. Quem ego meum casum fortiter ferre visus sum, non quo aequo animo ferrem, sed me ipse consolabar, existimans, non longin-

quod luctum et maerorem esse non putabant viri? Ergo id, quod alii rectum opinantes aegritudini se solent dedere, id hi turpe putantes aegritudinem reppulerunt. Ex quo intelligitur, non in natura, sed in opinione esse aegritudinem.

XXIX. Contra dicuntur haec: Quis tam demens, ut sua voluntate maereat? Natura affert dolorem, cui quidem Crantor, inquiunt, vester cedendum putat. Premit enim atque instat, nec resisti potest. Itaque Oïleus ille apud Sophoclem, qui Telamonem antea de Aiacis morte consolatus esset, is quum audisset de suo, fractus est. De cuius commutata mente sic dicitur:

Nec véro tanta praéditus sapiéntia
Quisquam ést, qui aliorum aerúmnam dictis állevans
Non ídem, quum fortúna mutata ímpetum
Convértat, clade súbita frangatúr sua,
Ut illa ad alios dícta et praecepta éxcidant.

Haec quum disputant, hoc student efficere, naturae obsisti nullo modo posse; ii tamen fatentur, graviores aegritudines suscipi, quam natura cogat. Quae est igitur amentia? ut nos quoque idem ab illis requiramus. 72. Sed plures sunt caussae suscipiendi doloris. Pri-

quum inter nos digressum et discessum fore.

71. *Ergo id — id hi turpe*] V. Adnotata in III. 8, 18.

Cap. XXIX. *Contra dicuntur haec*] Peripateticorum affertur sententia, qui aegritudinem in natura positam esse, nec ei resisti posse, iudicant.

Crantor vester] Scil. veteris Academiae assecla.

apud Sophoclem] Graeca, quae exstant apud Stobaeum Serm. CXIII. (e Sophoclis deperdita tragoedia, quae inscripta erat Αἴας Λοκρός, v. Fragmm. Soph. ap. Brunck. p. 588. ap. Dind. p. 29. b.), sic se habent:

Τοὺς δ' αὖ μεγίστους καὶ σοφωτάτους φρενὶ
Τοιούσδ' ἴδοις ἄν, οἷός ἐστι νῦν ὅδε,
Καλῶς κακῶς πράσσοντι συμπαραινέσας·
Ὅταν δὲ δαίμων ἀνδρὸς εὐτυχοῦς τὸ πρὶν
Μάστιγ' ἐρείσῃ τοῦ βίου παλίντροπον,
Τὰ πολλὰ φροῦδα καὶ καλῶς εἰρημένα.

de suo] Scil. Aiace; hoc enim nomen erat filio Oïlei. Brevius dictum est pro: quum audisset, suum filium mortuum esse.

quae est igitur amentia] Haec verba respondent superioribus: *Quis tam demens, ut sua voluntate maereat? Natura affert dolorem.* Scilicet adversarii dicunt, naturam afferre dolorem, nec ei resisti posse; iidem tamen fatentur, graviores aegritudines suscipi, quam natura cogat, h. e. non in natura, sed in opinione esse aegritudinem. Haec vero secum pugnant. Licetne igitur nobis idem ab illis requirere, quod illi a nobis requisiverunt, dicentes: *Quis tam demens —?*

72. *Sed plures sunt caussae*] Quoniam Peripateticorum sententiam sibi contradicere monuit, ad singula, quae ab illis obiiciantur, respondere aggreditur. Quod primum, non in opinione, sed in natura esse aegritudinem dicunt, quia nemo tam demens sit, ut sua voluntate maereat, eo confutare studet, quod, quae caussae afferantur suscipiendi doloris, non in natura positas esse, sed in perversa hominum opinione demonstrat. §. 72. et 73.

primum illa opinio mali] Prima suscipiendi doloris caussa posita est in illa opinione, aliquid esse malum; nam quum aliquid hominibus malum visum est, idque sibi persuaserunt, aegritudo insequitur necessario.

mum illa opinio mali, quo viso atque persuaso aegritudo insequitur necessario; deinde etiam gratum mortuis se facere, si graviter eos lugeant, arbitrantur. Accedit superstitio muliebris quaedam; existimant enim, diis immortalibus se facilius satisfacturos, si eorum plaga perculsi afflictos se et stratos esse fateantur. Sed haec inter se quam repugnent, plerique non vident. Laudant enim eos, qui aequo animo moriantur; qui alterius mortem aequo animo ferant, eos putant vituperandos. Quasi fieri ullo modo possit, quod in amatorio sermone dici solet, ut quisquam plus alterum diligat, quam se. 73. Praeclarum illud est et, si quaeris, rectum quoque et verum, ut eos, qui nobis carissimi esse debeant, aeque ac nosmet ipsos amemus; ut vero plus, fieri nullo pacto potest. Ne optandum quidem est in amicitia, ut me ille plus, quam se, ego illum plus, quam me; perturbatio vitae, si ita sit, atque officiorum omnium consequatur.

XXX. Sed de hoc alias; nunc illud satis est, non attribuere ad amissionem amicorum miseriam nostram, ne illos plus, quam ipsi velint, si sentiant, plus certe, quam nosmet ipsos, diligamus. Nam quod aiunt, plerosque consolationibus nihil levari, adiunguntque, consolatores ipsos confiteri se miseros, quum ad eos impetum suum

quo viso atque persuaso] Per attractionem quandam additum est *persuaso; quo persuaso*, non antecedente alio participio, certe non dixisset Tullius. Nominativus et accusativus *pronominum* cum passiva forma huius verbi iuncti saepius apud Ciceronem reperiuntur, ut II. 20, 47. *quod* si tibi *persuasum est*. V. nos in L. Gr. §. 114, 3. p. 208. ed. 2.

eorum plaga perculsi] In nonnullis deterioribus codd. perperam legitur *percussi*. *Percellere* enim semper dicitur de rebus, sive levioribus, sive gravioribus, quae, quum subitae, repentinae, necopinatae nobis accidant, animum nostrum consternant vehementerque initio quidem commovent, quanquam paullo post ad nos redire possumus, ut Sall. Iug. LVIII, 2: nostri *repentino* metu *perculsi*. Contra *percutere* dicitur de rebus magnis gravibusque, quae animum nostrum non consternant quidem et de gradu statuque suo deiiciunt, sed in intimos eius recessus penetrant et eum totum occupant occupatumque in longum tempus tenent. Hoc autem loco, ubi hoc verbum cum *plaga*, deinde etiam cum *afflictos* et *stratos* iungitur, aptissimum est vocabulum *perculsi*.

Laudant — vituperandos] De hac eleganti enuntiationum contrariarum collocatione v. Adnotata in II. 4, 11. Coniunctivus *moriantur* dictus est ex mente eorum, qui laudant; eadem ratio est coniunctivi *ferant*.

73. *si quaeris*] H. e. si in rem accuratius inquiris. Formula est affirmandi pro *ut verum dicam, non diffiteor*, pro quo alibi dicitur *si verum quaeris*. Omnino autem haec forma ibi usurpatur, ubi lector plura requisiturus videatur: qua vi alibi dicuntur: *si etiam hoc quaeris, noli quaerere, ne forte quaeras, quid quaeris?*

et verum] H. e. aequum, iustum. Sic saepe *verum est* pro *aequum est, fas est, decet* ponitur. Supra c. 27, 64: haec omnia recta, *vera*, debita putantes. Horat. Ep. I. 7, 98:

Metiri se quemque suo modulo ac pede verum est.

nosmet ipsos] V. Adnotata in I. 30, 73.

plus] Latine utrumque dicitur, et *plus* et *magis amare aliquem; plus* poni potest, quia etiam dicitur *multum amare*. Pari modo latini scriptores dicunt *plus horrere, exhorrescere, timere* aliaque verba affectum significantia. Catull. III, 5: Quem (sc. passerem.) *plus* illa oculis suis *amabat*. V. nos in Gr. L. §. 157. Not. 1. p. 431.

Cap. XXX. *Nam quod aiunt*] Iam Ci-

fortuna converterit: utrumque dissolvitur. Sunt enim ista non naturae vitia, sed culpae. Stultitiam autem accusare quamvis copiose licet. Nam et qui non levantur, ipsi ad se miseriam invitant, et qui suos casus aliter ferunt, atque ut auctores aliis ipsi fuerunt, non sunt vitiosiores, quam fere plerique, qui avari avaros, gloriae cupidos gloriosi reprehendunt. Est enim proprium stultitiae, aliorum vitia cernere, oblivisci suorum. 74. Sed nimirum hoc maximum est experimentum, quum constet aegritudinem vetustate tolli, hanc vim non esse in die positam, sed in cogitatione diuturna. Nam si et eadem res est, et idem est homo; qui potest quicquam de dolore mutari, si neque de eo, propter quod dolet, quicquam est mutatum, neque de eo, qui dolet? Cogitatio igitur diuturna, nihil esse in re mali, dolori medetur, non ipsa diuturnitas.

XXXI. Hic mihi afferunt mediocritates. Quae si naturales sunt, quid opus est consolatione? Natura enim ipsa terminabit mo-

cero respondet ad ea, quae porro Peripatetici obiecerant (V. c. 29, 71.), plerosque consolationibus nihil levari, consolatoresque ipsos confiteri se miseros, quum ad eos impetum suum fortuna converterit. Ceterum *nam quod aiunt*, seu *nam quod dicunt* est formula transeundi et connectendi, apud veteres scriptores frequentissima, pro: *quod attinet ad id, quod aiunt.* Cf. infra IV. 26, 57.

dissolvitur] refutatur, διαλύεται, argumenti vis infirmatur atque infringitur.

non naturae vitia, sed culpae] Infra IV. 37, 81: Qui autem *non natura,* sed *culpa vitiosi* esse dicuntur.

quamvis copiose] H. e. vel copiosissime. V. Adnotata in I. 21, 47.

ipsi ad se miseriam invitant] Infra c. 34, 82: quod (aegritudo) non natura exoriatur, sed iudicio, sed opinione, sed quadam *invitatione* ad dolendum, quum id decreverimus ita fieri oportere.

aliter, atque ut] Cic. Verr. II. 1, 46, 119: quod iste *aliter, atque ut* edixerat, decrevisset. Fin. II. 6, 18: Si magis placeret suo more loqui, *quam ut* omnes Danai. Proprie est: *alio modo, atque eo modo, quo auctores aliis ipsi fuerunt.*

74. *nimirum*] H. e. noli dubitare. V. Adnotata in I. 22, 52.

in die] H. e. in longinquitate temporis. Sic supra cap. 16, 35: longinquitas et *dies.* c. 22, 53: quod ita esse *dies* declarat, *quae* procedens ita mitigat cett.: e quo loco apparet, vocem *diei* hoc significatu feminini generis esse. Infra IV. 17, 39: qui si error stultis extenuetur *die.*

Cap. XXXI. *Hic mihi afferunt*] Peripatetici enim animi perturbationum atque ita aegritudinis mediocritatem admitti volebant (v. supra c. 16, 22.) dolorique cedendum esse iudicabant. Ad quod Cicero sic respondet: Si perturbationum mediocritates in natura ipsa, non in opinione positae sunt; nulla consolatione opus est; natura enim ipsa aegritudinis modum terminabit. At illae ipsae mediocritates, quae mihi a Peripateticis obiiciuntur, non naturales sunt, sed opinabiles, h. e. in hominum opinione positae: ergo etiam tolli possunt. Aegritudinem autem nihil aliud esse, nisi opinionem et quidem recentem (quod recte addunt Stoici) mali praesentis, in qua opinione illud insit, ut aegritudinem suscipere rectum sit, ex iis, quae supra a nobis dicta sunt, apparet. Haec est igitur quasi conclusio ex omni superiore disputatione ducta: *Aegritudinem opinionem esse praesentis mali recentem.* Cui disputationi adiiciuntur officia eorum, qui alios aegritudine pressos consolari volunt.

75. *Additur — ut*] *Ut* post *additur* positum est, quia non res, quae est, indicatur, sed res, quae cogitatione informanda sit. Off. II. 12, 42: *adiuncto* vero, ut iidem etiam prudentes *haberentur*, nihil erat, quod homines his auctoribus non posse consequi se arbitrarentur. Sed Caes. B. C. I, 87: *addit* etiam, *ut restituatur*, huc non est referendus, quia *addit* significat *praeterea imperat.* V. quae supra diximus ad c. 3, 5: *Qui vero probari potest, ut.*

dum; sin opinabiles, opinio tota tollatur. Satis dictum esse arbitror, aegritudinem esse opinionem mali praesentis, in qua opinione illud insit, ut aegritudinem suscipere oporteat. 75. Additur ad hanc definitionem a Zenone recte, ut illa opinio praesentis mali sit recens. Hoc autem verbum sic interpretantur, ut non tantum illud recens esse velint, quod paullo ante acciderit, sed quam diu in illo opinato malo vis quaedam insit, ut vigeat et habeat quandam viriditatem, tam diu appelletur recens. Ut Artemisia illa, Mausoli, Cariae regis, uxor, quae nobile illud Halicarnassi fecit sepulcrum, quamdiu vixit, vixit in luctu, eodemque etiam confecta contabuit. Huic erat illa opinio cotidie recens, quae tum denique non appellabitur recens, quum vetustate exaruit. Haec igitur officia sunt consolantium, tollere aegritudinem funditus, aut sedare, aut detrahere quam plurimum, aut supprimere, nec pati manare longius, aut ad alia traducere. 76. Sunt, qui unum officium consolantis putent, malum illud omnino

interpretantur — velint] Intelligendi sunt enim Zenonis asseclae.

quamdiu vixit, vixit] Fin. II. 21, 68: sed tamen aliquid, quod nobis non *liceat*, *liceat* illis. ad Attic. II. ep. 24: quod ad te aliqua admonitione aut obiurgatione *scripsi*, *scripsi* propter diligentiam cautionis meae.

76. *Sunt, qui — putent*] Sic vulgo legitur. Davisius ex El. 2. dedit *putant* (et sic Mon. 2. Vind. 1.), quia in sequentibus indicativus positus esset: *sunt qui abducunt*, *sunt qui satis putant*, *sunt etiam*, *qui colligunt*. Orellius tamen c. Wolfio e coni. Ernestii contra omnium codd. et edd. vett. auctoritatem dedit: *abducant, satis putent, colligant*. V. Orellii ed. 1829. Ego quoque Orellium secutus sum, quanquam magis mihi placet c. Davisio legere: *sunt*, *qui — putant* et *sunt*, *qui abducunt —*, *sunt qui — putant;* sed difficile est h. l. rem diiudicare, quia optimi codd. primum *putent*, deinde indicativum habent. Res hac ratione videtur constituenda. Post *sunt qui* et indicativus et coniunctivus, diversa tamen ratione ponitur. Indicativus sequitur, quum scriptor certos quosdam homines, sive ii antea iam commemorati sunt, sive menti obversantur, notare vult. Coniunctivus autem ponitur, quum attributiva notio tanquam ea, quae ex alicuius personae aut rei natura sequitur aut ducitur, significanda est, ut haec insit sententia: homines, qui ita sunt comparati, aut qui eiusmodi sunt, ut. Veluti *sunt, qui dicant* est *sunt homines, qui ita comparati sunt, ut dicant*. Cf. nos in Gr. L. §. 146. Not. 7. p. 399. ed. 2. Iam vero quoniam haec dicendi formula ibi poni solet, ubi non certos quosdam homines significamus, liquide apparet, cur in hac structura multo crebrior sit coniunctivus, quam indicativus. Explicationis caussa nonnulla exempla afferre licebit. Offic. I. 24, 82: Ut enim *sunt*, quemadmodum supra dixi, *qui* urbanis rebus bellicas *anteponunt;* sic reperias multos, quibus periculosa et calida consilia quietis et cogitatis et splendidiora et maiora videantur. H. l. indicativus recte sese habet, quia intelliguntur, de quibus supra dixerat. Ibid. §. 82: *Sunt* enim, *qui*, quod sentiunt, etiam si optimum sit, tamen invidiae metu non *audent* dicere. Sallust. Catil. c. 18: *Sunt qui ita dicunt:* quam lectionem Cortius rescripsit, omnium fere codd. auctoritate nisus: ac recte quidem maxime ob additam voculam *ita*. Alia res est, ubi verbo *sunt* subiectum vel praedicatum additum est. In eiusmodi locis et indicativum et coniunctivum sequi, certum est. Sic supra III. 26, 63: *sunt alii, quos delectat*. Porro a prosae orationis scriptoribus secernendi sunt poëtae, qui indicativo et coniunctivo promiscue utuntur.

unum officium consolantis putent] In v. *consolantis* verbum docendi latet. Cf. supra c. 15, 31: *eodem semper se vidisse*. Infra c. 32, 77. similiter *docere* supplendum. Consolatio enim sine doctrina aliqua praeberi nequit. Sic etiam infra IV. 38, 83. legitur: animi morborum una *sanatio* est, omnes opinabiles esse et vo-

non esse, ut Cleanthi placet. Sunt, qui non magnum malum, ut Peripatetici. Sunt, qui abducant a malis ad bona, ut Epicurus. Sunt, qui satis putent ostendere, nihil inopinati accidisse, † nihil mali. Chrysippus autem caput esse censet in consolando, detrahere illam opinionem maerenti, si se officio fungi putet iusto atque debito. Sunt etiam, qui haec omnia genera consolandi colligant; alius enim alio modo movetur, ut fere nos in Consolatione omnia in consolationem unam coniecimus; erat enim in tumore animus, et omnis in eo tentabatur curatio. Sed sumendum tempus est non minus in animorum morbis, quam in corporum. Ut Prometheus ille Aeschyli, cui quum dictum esset:

Atqui, Prometheu, te hóc tenere existumo,
Medéri posse rátionem iracúndiae,

respondit:

Siquidem qui tempestívam medicinam ádmovens
Non ád gravescens vólnus illidát manus.

XXXII. 77. Erit igitur in consolationibus prima medicina docere, aut nullum malum esse, aut admodum parvum; altera et de communi conditione vitae, et proprie, si quid sit de ipsius, qui maereat, disputandum; tertia, summam esse stultitiam frustra confici maerore, quum intelligas, nihil posse profici. Nam Cleanthes quidem sapientem consolatur, qui consolatione non eget. Nihil enim esse malum, quod turpe non sit, si lugenti persuaseris, non tu illi

luntarios, h. e. una sanatio est, quum cogitamus aut nobis persuademus etc.

ut Cleanthi placet, — ut Peripatetici — ut Epicurus] Locus de structura geminus est Academ. II. 39, 124: Si est: trisne partes habeat, *ut Platoni placuit*, rationis, irae, cupiditatis; — an, *ut Xenocrates*, numerus nullo corpore: ubi etiam alii legunt *Xenocrati*.

nihil mali] In hac perversa lectione omnes fere codd. consentiunt. Acute pervidit Davisius, quum ceterorum quae hic referuntur decretorum patroni nominati sint, etiam huius sententiae patronorum nomen sequi debere. Hos autem Cyrenaicos fuisse, vel ex iis liquet, quae legimus supra c. 13, 29. et c. 22, 52. Hinc acute legendum coniicit *ut Cyrenaici*. Neque vero cuiquam offensioni erit, quod haec emendatio a vulgata lectione nimium videatur recedere. Nam primum, in nominum propriorum scriptura saepe insigniter lapsi sunt librarii; tum, *si ductus attendas litterarum, a vulgata tam longe non abeunt, quam prima facie censeri queat*, ut, ipsis Davisii verbis utar.

opinionem maerenti, si se officio fungi putet] Saepius pro accusativo c. inf. enuntiatio conditionalis explicationis caussa subiicitur. Verr. III. 91, 213: multo isti perniciosius sit dicere, se in re improbissima voluisse Antonium imitari, quam *si* defendere *possit*, nihil in vita se M. Antonii simile fecisse.

omnis in eo] Scil. *tumore*, non *animo*.

Aeschyli] Prometh. Vinct. v. 377. Oceanus loquitur:

Οὔκουν, Προμηθεῦ, τοῦτο γινώσκεις, ὅτι
Ὀργῆς νοσούσης εἰσὶν ἰατροὶ λόγοι;

Cui Prometheus respondet:

Ἐάν τις ἐν καιρῷ γε μαλθάσσῃ κέαρ
Καὶ μὴ σφριγῶντα θυμὸν ἰσχναίνῃ βίᾳ.

cui quum dictum esset — respondit] Per genus quoddam attractionis dictum pro: *qui, quum ei dictum esset, respondit*. V. ad I. 34, 84.

Siquidem] *Siquidem* in responsione pari modo legitur ap. Terent. Adelph. V. 9, 22: Syre, processisti hodie pulchre.

luctum, sed stultitiam detraxeris; alienum autem tempus docendi. Et tamen non satis mihi videtur vidisse hoc Cleanthes, suscipi aliquando aegritudinem posse ex eo ipso, quod esse summum malum Cleanthes ipse fateatur. Quid enim dicemus, quum Socrates Alcibiadi persuasisset, ut accepimus, eum nihil hominis esse, nec quicquam inter Alcibiadem, summo loco natum, et quemvis baiulum interesse, quum se Alcibiades afflictaret lacrimansque Socrati supplex esset, ut sibi virtutem traderet turpitudinemque depelleret; quid dicemus, Cleanthe? num in illa re, quae aegritudine Alcibiadem afficiebat, mali nihil fuisse? 78. Quid? illa Lyconis qualia sunt? qui aegritudinem extenuans parvis ait eam rebus moveri, fortunae et corporis incommodis, non animi malis. Quid ergo? illud, quod Alcibiades dolebat, non ex animi malis vitiisque constabat? Ad Epicuri consolationem satis est ante dictum.

XXXIII. 79. Ne illa quidem firmissima consolatio est, quanquam et usitata est, et saepe prodest: *non tibi hoc soli.* Prodest haec quidem, ut dixi, sed nec semper, nec omnibus. Sunt enim, qui respuant; sed refert, quo modo adhibeatur. Ut enim tulerit quisque eorum, qui sapienter tulerunt, non quo quisque incommodo affectus sit, praedicandum est. Chrysippi ad veritatem firmissima est, ad tempus aegritudinis difficilis. Magnum opus est probare maerenti, illum suo iudicio et quod se ita putet oportere facere, maerere. Nimirum igitur ut in caussis non semper utimur eodem statu; (sic

„*Si quidem* porro, Micio, tu tuum officium facies" cett. *Ja, wenn.* Sic gr. εἴ γε. Cf. Adnotata in II. 17, 39. Omnino *quidem*, γέ, in responsione creberrimum est.

Cap. XXXII. 77. *disputandum*] Exspectabatur *disputare*, ut paullo ante *docere*. Bene *Moserus:* Continuatur oratio, quasi pro *altera* dictum sit *deinde*.

tertia] E superioribus supplendum est: *docere*. Cf. ad c. 31, 76: *unum officium consolantis putent.*

sapientem consolatur] dicens: *nihil malum esse, quod turpe non sit:* quae tamen medicina soli sapienti, qui consolatione non eget, accommodata esse possit.

ex eo ipso] Scil. ex animi turpitudine. Ergo si cui, qui aegritudinem suscepit ex animi turpitudine, Cleanthis medicinam admovere voles, nihil proficies.

quum Socrates Alcibiadi] Augustin. C. D. XIV. c. 8: „Alcibiadem ferunt, si me de nomine hominis memoria non fallit, quum sibi beatus videretur, Socrate disputante, et ei, quam miser esset, quoniam stultus esset, demonstrante, flevisse." Aliunde res non constat.

nihil hominis esse] Gravius et efficacius pro: nihil in eo inesse, quod homine, qualis debet esse, dignum esset. *Homo κατ' ἐξοχήν* dicitur, qui sapientiae praeceptis imbutus est.

se — afflictaret] Ter. Eun. I. 1, 31: ne te afflictes. Sall. C. 31, 3: mulieres afflictare sese, manus supplices ad coelum tendere.

Ad E. consolationem s. e. a. dictum] V. ad c. 9, 18.

Cap. XXXIII. 79. *nimirum igitur*] H. e. quae quum ita sint, *noli mirari*, in aegritudine lenienda, quam quisque curationem recipere possit, videndum esse. V. Adnot. in I. 22, 42.

eodem statu] *Status* (*constitutio*, στάσις). „Quae Cicero (Topic. c. 25.) ad explicationem huius vocis affert, eo fere redeunt, ut nomine *status* comprehendatur, quicquid quis ad diluendam accusationem vel infringendam sententiam alicuius dicere possit."

enim appellamus controversiarum genera;) sed ad tempus, ad controversiae naturam, ad personam accommodamus: sic in aegritudine lenienda; nam quam quisque curationem recipere possit, videndum est. 80. Sed nescio quo pacto ab eo, quod erat a te propositum, aberravit oratio. Tu enim de sapiente quaesieras, cui aut malum videri nullum potest, quod vacet turpitudine, aut ita parvum malum, ut id obruatur sapientia vixque appareat; qui nihil opinione affingat assumatque ad aegritudinem, nec id putet esse rectum, se quam maxime excruciari luctuque confici, quo pravius nihil esse possit. Edocuit tamen ratio, ut mihi quidem videtur, quum hoc ipsum proprie non quaereretur hoc tempore, num quod esset malum, nisi quod idem dici turpe posset; tamen ut videremus, quicquid esset in aegritudine mali, id non naturale esse, sed voluntario iudicio et opinionis errore contractum. 81. Tractatum est autem a nobis id genus aegritudinis, quod unum est omnium maximum, ut, eo sublato, reliquorum remedia ne magno opere quaerenda arbitraremur.

XXXIV. Sunt enim certa, quae de paupertate, certa, quae de vita inhonorata et ingloria dici soleant; separatim certae scholae sunt de exsilio, de interitu patriae, de servitute, de debilitate, de

80. *Sed nescio quo pacto*] Proposita erat haec quaestio: *Utrum caderet in sapientem aegritudo, necne:* qua quaestione soluta, universam aegritudinem disputatione complexus, de eius natura, caussis et curatione exposuit.

edocuit — contractum] Sententiae sic cohaerent: Etsi hac disputatione de sapiente tantum quaesitum erat, tamen (etsi proprie non quaerebatur, num quod esset malum, nisi quod idem dici turpe posset;) ratio nos ita edocuit, ut intelligeremus, quicquid esset in aegritudine mali, id — opinionis errore esse contractum. *Tamen* iteratum est ob verba παρενθετικῶς interiecta.

81. *unum omnium maximum*] V. Adnotata in II. 26, 64. Ceterum non solum de universa aegritudine exposuit, sed etiam gravissima et acerbissima aegritudinis genera persecutus est: quibus opponuntur ea, quae sequuntur, ut leviora, de paupertate, de vita inhonorata cett.

Cap. XXXIV. *scholae*] V. Adnotata in I. 4, 8.

opus enim quaerunt] πολυπραγμονοῦσι. Liv. V, 3: Sic hercule, tanquam artifices improbi, *opus quaerunt*, qui et semper aegri aliquid esse in re publica volunt, ut sit, ad cuius curationem a vobis adhibeantur. „Iocose in philosophos, qui scribendi materiam anxie quaerunt, sicut pauperes occasionem laborandi et quaerendi, unde vivant.“ *Ernestius.*

82. *Et tamen*] Sententiarum nexus: Philosophi singulas disputationes de singulis calamitatibus, e quibus aegritudo nasceretur, conscripserunt. Facile quidem eiusmodi disputationibus aut scholis carere possumus; nam si quis de universa aegritudine eiusque genere eo, quod unum est omnium maximum, recte edoctus fuerit, reliquorum remedia non magnopere quaeret. Attamen, ut medici — medentur, sic philosophia non acquiescit in tollenda universa aegritudine, sed singularum calamitatum suppeditat proprias consolationes. — Ceterum *tamen* recurrit, quod saepius fit, ubi haec particula ei sententiae, cui postponi debebat, praemittitur.

si condoluit] De perfectis *condoluit, exstitit, momordit* et cett. v. ad II. 24, 58.

sic philosophia] Structura huius loci est ἀνακόλουθος. Orationem enim Cicero sic exorditur, quasi hoc fere modo scribere voluerit: sic philosophia, quum (i. e. postquam) universam aegritudinem sustulit, tamen, si quis error aliunde exstitit, ... aut si quid eorum, quae modo dixi, exstitit, *medetur et consola-*

caecitate, de omni casu, in quo nomen poni solet calamitatis. Haec Graeci in singulas scholas et in singulos libros dispertiunt; opus enim quaerunt; quanquam plenae disputationes delectationis sunt. 82. Et tamen ut medici toto corpore curando minimae etiam parti, si condoluit, medentur; sic philosophia, quum universam aegritudinem sustulit, tamen si quis error aliunde exstitit, si paupertas momordit, si ignominia pupugit, si quid tenebrarum offudit exsilium, aut eorum, quae modo dixi, si quid exstitit, et si singularum rerum sunt propriae consolationes, de quibus audies tu quidem, quum voles. Sed ad eundem fontem revertendum est, aegritudinem omnem procul abesse a sapiente, quod inanis sit, quod frustra suscipiatur, quod non natura exoriatur, sed iudicio, sed opinione, sed quadam invitatione ad dolendum, quum id decreverimus ita fieri oportere. 83. Hoc detracto, quod totum est voluntarium, aegritudo erit sublata illa maerens; morsus tamen et contractiunculae quaedam animi relinquentur. Hanc dicant sane naturalem, dum aegritudinis nomen absit grave, tetrum, funestum, quod cum sapientia esse atque, ut ita dicam, habitare nullo modo possit. Atque stirpes sunt aegritudinis quam multae! quam amarae! quae, ipso trunco everso, omnes elidendae

tiones adhibet, si singularum rerum sunt propriae consolationes.

si quis error] Sic omnes libri, nullus *si qui error*. V. nos in Gr. L. §. 124. Not. 2. p. 273. ed. 2.

si quid tenebrarum offudit] N. D. I. 3, 6: quae lucem eriperet et quasi *noctem* quandam rebus *offunderet*. Infra V. 2, 6: haec indoctorum animis *offusa caligo* est.

audies] libro quarto Tuscul. Disp. Ad seqq. *Sed ad eundem fontem revertendum est* ex antecedd. supplendum est *in singulis rebus*.

83. *contractiunculae — relinquentur*] Sic legunt omnes codd. et Non. p. 92.; *Bentleius* legendum putat *contractiuncula — relinquetur*, quia sequatur *hanc*, semperque Cicero dixerit *contractio animi* et *doloris morsus* numero sing., non *contractiones* et *morsus*. At optime contra *Handius*, Wopkensium secutus, p. 119: „Nihil integrius est scriptura codicum; *hanc dicant sane naturalem* positum est pro: *hoc dicant naturale*, et relatum ad *aegritudinem*.“ — „Sed tum dixerit, inquies, Cicero, aegritudinem, quae iam sublata esset, licere dici naturalem, modo non appelletur aegritudo; atque ita aegritudinem vocabit id, a quo abesse nomen illud velit. Sed non ita est argutandum; similiter enim Acad. II, 46: reliquae virtutes, quarum esse nulla potest, nisi erit gratuita; nam quae — voluptate ad officium impellitur, ea non est virtus, sed fallax imitatio simulatioque virtutis. de Divin. I, 50: Multa medici praesentiunt; sed nullam eorum divinationem voco, ne illam quidem, qua moniti Lacedaemonii sunt, h. e. sed nihil tale vel nullam talem eorum praesensionem voco divinationem“ cett. *Wopkens*.

quod cum sapientia esse atque — habitare — possit] Infra V. 24, 69: Quo tandem igitur gaudio affici necesse est sapientis animum *cum his habitantem* pernoctantemque curis. Comp. gr. συνοικεῖν τινι. De coniunctivo *quod — possit* v. nos in Gramm. L. §. 146, 3. 2).

Atque stirpes — quam multae!] De verborum collocatione cf. Fin. II. 12: Nunc vero suppeditabit nobis Atticus noster ex thesauris suis *quos et quantos viros!* Divin. II. 58: quorum quidem defensio repetita *quam longe* est! De particula *atque* v. ad III. 2, 4.

elidendae] Lectio *eligendae* huius loci rationi et naturae nullo pacto apta est. Contra egregie sese commendat altera lectio *elidendae*, h. e. radicitus evellendae, extrahendae, exstirpandae. V. ad II. 11, 27. Dicitur quidem etiam *eligere*

sunt, et, si necesse erit, singulis disputationibus. Superest enim nobis hoc, cuicuimodi est, otium. Sed ratio una omnium est aegritudinum, plura nomina. Nam et invidere aegritudinis est, et aemulari, et obtrectare, et misereri, et angi, lugere, maerere, aerumna affici, lamentari, sollicitari, dolere, in molestia esse, afflictari, desperare. 84. Haec omnia definiunt Stoici, eaque verba, quae dixi, singularum rerum sunt, non, ut videntur, easdem res significant, sed aliquid differunt, quod alio loco fortasse tractabimus. Hae sunt illae fibrae stirpium, quas initio dixi, persequendae, et omnes elidendae, ne unquam ulla possit exsistere. Magnum opus et difficile, quis negat? quid autem praeclarum non idem arduum? sed tamen id se effecturam philosophia profitetur; nos modo curationem eius recipiamus. Verum quidem haec hactenus. Cetera, quotiescunque voletis, et hoc loco, et aliis parata vobis erunt.

herbas, uti Columell. IV. c. 5. pro legendo evellere; sed alterum verbum rem multo fortius et efficacius denotat.

cuicuimodi est] H. e. qualecunque est. *Cuicuimodi* rarius vocabulum est, saepe a librariis depravatum. Sic ad Attic. III. 22, extr.: Tu ad me velim omnia, *cuicuimodi* sunt, scribas. Infra V. 41, 121: ubi enim melius uti possumus hoc, *cuicuimodi* est, otio? Fin. III. 9, 30: *cuicuimodi* sunt. *Cuicuimodi* est forma genitivi pronominis *quisquis* pro *cuiuscuiusmodi*. V. nos in Gr. L. §. 38. Not. 2. p. 57. ed. 2.

84. *quod alio loco fortasse tractabimus*] Infra IV. c. 8.

hae sunt illae fibrae] Tirones observent, pronomen *hic* ab initio sententiae ita poni cum vi quadam, ut in eo lateat particula *autem*. Sic supra II. 13, 30. *Haec* est copia verborum.

ne unquam] De verborum iunctura *ne unquam*, *ne quisquam*, *ne usquam* in enuntiationibus finalibus pro *ne quando*, *ne quis*, *necubi* v. *Stürenburg.* in Commentat. II. ad Offic. p. 213. Scilicet *unquam*, *quisquam*, *usquam* in his enuntiationibus ponuntur, ut maior vis posita sit in iis, quam in ceteris verbis. Ubi autem aliquid interdicitur vel metuitur, constanter dicitur *ne quando*, *ne quis*, *necubi*, quia in eiusmodi enuntiationibus res ipsa, quae interdicitur vel metuitur, urgetur, non tempus, non locus, non persona.

praeclarum non idem arduum] Notum proverbium: γαλεπὰ τὰ καλά, itemque δύςκολα τὰ καλά, et virtutis viam arduam proponere Hesiodum [ἔργα κ. ἡμ. 290.], quum ait: μακρὸς δὲ καὶ ὄρθιος οἶμος ἐπ' ἀρετήν.

Verum quidem haec hactenus] Sic plane graece dicitur ἀλλά γε; *quidem*, γέ, confirmant antecedentia: *ja, allerdings, freilich.* — *Ja! das wollen wir thun; jedoch für heute genug.* Cic. de Legg. II. 6, 14: de eius legis laude dicam, quod idem et Zaleucum et Charondam fecisse video; *quanquam quidem* (καίτοι γε) illi non studii et delectationis, sed rei publicae caussa leges civitatibus suis conscripserunt. Eur. Iph. T. 703: ἀτὰρ τὸ τοῦ θεοῦ γ' οὐ διέφθορέν σε πω μάντευμα, καίτοι γ' ἐγγὺς ἕστηκας φόνου, *quanquam quidem* morti vicinus es.

M. TULLII CICERONIS
TUSCULANARUM DISPUTATIONUM

AD

M. BRUTUM

LIBER QUARTUS.

I. 1. Quum multis locis nostrorum hominum ingenia virtutesque, Brute, soleo mirari; tum maxime in iis studiis, quae sero admodum expetita in hanc civitatem e Graecia transtulerunt. Nam quum a primo Urbis ortu regiis institutis, partim etiam legibus auspicia, caerimoniae, comitia, provocationes, patrum consilium, equitum peditumque descriptio, tota res militaris divinitus esset constituta; tum progressio admirabilis incredibilisque cursus ad omnem excellentiam factus est, dominatu regio re publica liberata. Nec vero hic locus est, ut de moribus institutisque maiorum, et disciplina ac temperatione civitatis loquamur; aliis haec locis satis accurate a nobis dicta sunt, maximeque in iis sex libris, quos de re publica scripsimus. 2. Hoc autem loco consideranti mihi studia doctrinae multa sane occurrunt, cur ea quoque arcessita aliunde neque solum expetita, sed etiam conservata et culta videantur. Erat enim illis paene in conspectu praestanti sapientia et nobilitate Pythagoras, qui fuit in Italia temporibus iisdem, quibus L. Brutus patriam liberavit, prae-

Cap. I. 1. *mirari*] de Inv. II. 1, 2: Quum puerorum igitur formas et corpora magno hic opere *miraretur*.

provocationes] Provocationem ad populum iam a regibus fuisse, ipse Cicero auctor est de Rep. II, 31.

divinitus] quod proprie significat graecum θεόθεν, saepius a Cicerone ponitur pro divine, excellenter. de Orat. I. 7, 25: illa, quae philosophi *divinitus* ferunt esse dicta. ad Fam. I, 9: quae sunt apud Platonem scripta *divinitus*.

progressio admirabilis incredibilisque cursus] De hac eleganti verborum collocatione, quae χιασμὸς appellatur, cf. nos ad II. 4, 11.

temperatione civitatis] V. ad I. 10, 21.

sex libris — de re publica] Vide sis nos in libro d. *de Ciceronis in philos. meritis*. p. 45 sqq.

2. *Hoc autem loco*] Sententiarum nexus est hic: Uti mores et res publica divinitus a maioribus nostris constituta est; ita studia doctrinae iam antiquitus ab iis arcessita aliunde, nec solum arcessita, sed etiam conservata et culta videntur. Neque vero id mirum est; florebat enim in ipsa Italia Pythagoras cett.

clarus auctor nobilitatis tuae. Pythagorae autem doctrina quum longe lateque flueret, permanavisse mihi videtur in hanc civitatem, idque quum coniectura probabile est, tum quibusdam etiam vestigiis indicatur. Quis enim est, qui putet, quum floreret in Italia Graecia potentissimis et maximis urbibus, ea quae magna dicta est, in iisque primum ipsius Pythagorae, deinde postea Pythagoreorum tantum nomen esset, nostrorum hominum ad eorum doctissimas voces aures clausas fuisse? 3. Quin etiam arbitror, propter Pythagoreorum admirationem Numam quoque regem Pythagoreum a posterioribus existimatum. Nam quum Pythagorae disciplinam et instituta cognoscerent regisque eius aequitatem et sapientiam a maioribus suis accepissent, aetates autem et tempora ignorarent propter vetustatem: eum, qui sapientia excelleret, Pythagorae auditorem crediderunt fuisse.

II. Et de coniectura quidem hactenus. Vestigia autem Pytha-

auctor] Atavus generis tui clarissimi. Cf. Brut. 14, 53: Quis enim putet, celeritatem ingenii *L. Bruto* illi, *nobilitatis vestrae principi*, defuisse?

ea quae magna dicta est] H. e. eam dico, quae magna dicta est. Divin. I. 19, 36: Contemnamus etiam Babylonios, *eos, qui* numeris stellarum cursus et motus persequuntur. N. D. I. 13, 35: Nec audiendus Theophrasti auditor, Strato, *is, qui* physicus appellatur. Infra c. 6, 14: stulti autem aegritudo est, *ea qua* afficiuntur in malis opinatis. ibid. c. 8, 18. priuc. Interdum etiam verbum *dico* additur, uti supra I. 32, 78: Num quid igitur est caussae, quin amicos nostros Stoicos dimittamus, *eos dico, qui* aiunt animos manere. V. nos in Gr. L. §. 123. Not. 5. p. 268. ed. 2.

nostrorum hominum] Hi genitivi a v. *aures* eo consilio disiuncti sunt, quo maiore vi efferrentur. V. nos in Gramm. L. §. 167, 1. p. 466 sq. ed. 2.

3. *Numam Pythagoreum*] Livius I. 18. princ.: Auctorem doctrinae eius (Pythagorae), quia non exstat alius, falso Samium Pythagoran edunt: quem, Servio Tullio regnante Romae, centum amplius post annos in ultima Italiae ora, circa Metapontum Heracleamque et Crotona iuvenum aemulantium studia coetus habuisse constat.

instituta] Quod omnes meliores codd. aliique exhibent *constituta* plane ab usu non solum Ciceronis, sed omnium illius aetatis scriptorum abhorret neque defendi potest locis, quales sunt C. ad Att. VI. 1, 2: quod quaedam a se *constituta* resciderim, et ibid. cogitabam eius multa inique *constituta* et acta tollere; nam in iis locis *constituta* est participium, quod saepe apud Ciceronem eadem vi usurpatur, qua *institutus*. Librarii hoc vocabulum ex suae aetatis loquendi consuetudine in Ciceronem intulisse videntur.

Cap. II. *non id agitur*] V. Adnotata in I. 20, 46.

occultius] ut non perciperentur, nisi ab iis, qui interiore pythagoreae philosophiae cognitione imbuti essent; eos dico, qui ἐσωτερικοὶ dicti sunt: quibus oppositi sunt discipuli ἐξωτερικοί, h. e., ii, qui instituerentur et praepararentur ad discenda ac percipienda secretiora et occulta disciplinae decreta. Diog. L. VIII, 15: ἔλεγόν τε καὶ οἱ ἄλλοι Πυθαγόρειοι μὴ εἶναι πρὸς πάντας πάντα ῥητά, ὥς φησιν Ἀριστόξενος ἐν δεκάτῃ παιδευτικῶν νόμων.

mentes suas] Tirones observent, Romanos pluribus vocabulis abstractis tanquam concretis plurativo numero uti, ubi sermo patrius ea tanquam abstracta singulari numero usurpat. Id fit, ubi abstracti notio ad plures pertinet. Sic h. l. Pythagorei dicuntur *mentes suas* cantu ad tranquillitatem traduxisse, non *mentem suam* (uti nos: *ihren Geist*); supra c. 1, 1. nostrorum hominum *ingenia* (non ingenium, *der Geist*); porro *animi militum* (*der Muth*). Quanquam etiam pro abstractis ponuntur, uti *ingenium hominum*, h. e. *ing. generis humani*. Eleganter in hanc rem disputavit *A. Grotefend*. Comment. d. p. 10. Omnino saepe nomina abstracta plurali numero ponuntur, quum plura genera (species), varii

goreorum quanquam multa colligi possunt, paucis tamen utemur, quoniam non id agitur hoc tempore. Nam quum carminibus soliti illi esse dicantur et praecepta quaedam occultius tradere, et mentes suas a cogitationum intentione cantu fidibusque ad tranquillitatem traducere; gravissimus auctor in Originibus dixit Cato, morem apud maiores hunc epularum fuisse, ut deinceps, qui accubarent, canerent ad tibiam clarorum virorum laudes atque virtutes. Ex quo perspicuum est, et cantus tum fuisse rescriptos vocum sonis et carmina. 4. Quanquam id quidem etiam XII tabulae declarant, condi iam tum solitum esse carmen: quod ne liceret fieri ad alterius iniuriam, lege sanxerunt. Nec vero illud non eruditorum temporum argumentum est, quod et deorum pulvinaribus, et epulis magistratuum fides praecinunt: quod proprium eius fuit, de qua loquor, disciplinae. Mihi quidem etiam Appii Caeci carmen, quod valde Panaetius laudat epi-

status, variae conditiones rationesve abstractae notionis significantur, deinde quum actio abstracti nominis repetita notatur; haec autem repetitio aut ad varias personas pertinet, uti modo vidimus, aut ad varia loca pertinet. Cf. I. 16, 36: *formidines*, *Schreckbilder*. 33, 80: aegritudines, irae, libidinesque. 45, 116: clarae mortes (θάνατοι) pro patria oppetitae. 49, 116: optabiles mortes fuisse cum gaudio. III. 10, 22: mediocritates perturbationum: ubi cf. Adnot. 4, 7: reliquae quoque perturbationes animi, formidines, libidines, iracundiae. (ut de Rep. I, 38: libidines, quae sunt innumerabiles, iracundiaeve.) 25, 62: ex hac opinione sunt illa varia et detestabilia *genera* lugendi: paedores, muliebres lacerationes genarum, — capitis percussiones. IV. 6, 14: tres constantiae. V. 6, 16: quos nulli metus terrent, nullae aegritudines exedunt, nullae libidines incitant, nullae futiles laetitiae exsultantes languidis liquefaciunt voluptatibus. 39, 113. valetudines: ubi v. Adnot. Offic. I, 22: fortitudines. 29: quietes. 36: tarditates, festinationes, celeritates. Fin. I, 15: assiduitates. IV, 27: omnes avaritiae. Sall. Cat. XV, 4: animus neque vigiliis neque quietibus sedari potuit: ubi v. *Kritz*. p. 77. Adde nobilitates Cic. Off. I, 32: luctus et orbitates; infra V. 6, 16. Porro: potentiae, desperationes, velocitates, impietates, honestates, vetustates, timiditates, infidelitates, maerores, fugae: quae quidem omnia apud Ciceronem leguntur. Porro: Sall. Cat. XIV, 5: *adolescentium familiaritates*. V. nos in Gr. L. §. 104, 2. 3) p. 146 sq. ed. 2. *Bremium* ad Fin. I, 8. p. 45. et in primis *C. G. Jacobum* in Comm. de usu numeri plur. ap. poët. lat. Numburgi 1841. p. 7 sqq.

in Originibus] V. Adnotata in I. 2, 3. De exquisitiore verborum collocatione: *gr. auct. in O. d. C.* cf. pro Ligar. c. 1: propinquus meus ad te Q. Tubero detulit. N. D. III, 32: cur — pontifex maximus est Q. Scaevola trucidatus. Fin. I, 3: ut a Scaevola est praetore salutatus Athenis Albucius. Sic saepe appositio interiecto uno vel pluribus verbis avellitur a nomine, ad quod pertinet. — *canerent ad tibiam*. V. Adnot. in I. 2, 3.

rescriptos vocum sonis] *Rescribere* est cantus et carmina *scribendo* (h. e. notis signisve) *revocare* vel *redigere* ad aptos vocum sonos: quanquam etiam verbum *describendi* in hac re non incommodum est, ut Liv. VII, 2: descripto iam ad tibicinem cantu.

4. *XII tabulae*] de Rep. IV. (ed. M. p. 291. ex Augustin. C. D. II, 9.): „XII tabulae quum perpaucas res capite sanxissent, in his hanc quoque sanciendam putaverunt, si quis occentavisset, sive carmen condidisset, quod infamiam faceret flagitiumve alteri.“ Verba ipsa huius legis in Tab. VIII. *de delictis* sic sese habent: SEI (si) QVEI (quis) PIPVLOD (convicio) OCENTASIT CARMENVE CONDISIT (condiderit) QVOD INFAMIAM FACSIT (fecerit) FLAGITIOMQ ALTEREI FVSTE FERITOD (feriatur).

Nec vero] significant non solitum transitum ad novam rem, sed simul *gradationem*, ut gr. οὐδὲ μήν.

deorum pulvinaribus] H. e. solennibus

stola quadam, quae est ad Q. Tuberonem, Pythagoreorum videtur. Multa etiam sunt in nostris institutis ducta ab illis, quae praetereo, ne ea, quae peperisse ipsi putamur, aliunde didicisse videamur. 5. Sed, ut ad propositum redeat oratio, quam brevi tempore quot et quanti poëtae, qui autem oratores exstiterunt! facile ut appareat, nostros omnia consequi potuisse, simul ut velle coepissent.

III. Sed de ceteris studiis alio loco et dicemus, si usus fuerit, et saepe diximus. Sapientiae studium vetus id quidem in nostris; sed tamen ante Laelii aetatem et Scipionis non reperio, quos appellare possim nominatim. Quibus adolescentibus Stoicum Diogenen et Academicum Carneadem video ad Senatum ab Atheniensibus missos esse legatos. Qui quum rei publicae nullam unquam partem attigissent, essetque eorum alter Cyrenaeus, alter Babylonius; nunquam profecto scholis essent excitati neque ad illud munus electi, nisi in quibusdam principibus temporibus illis fuissent studia doctrinae. Qui quum cetera litteris mandarent, alii ius civile, alii orationes suas, alii monumenta maiorum: hanc amplissimam omnium artium, bene vivendi disciplinam, vita magis, quam litteris persecuti sunt. 6. Itaque illius verae elegantisque philosophiae, quae ducta a Socrate in Peripateticis adhuc permansit, et idem alio modo dicentibus Stoicis,

epulis ad deorum pulvinaria, quum fierent lectisternia. Ablativi *pulvinaribus* et *epulis* significant tempus, quo pulvinaria sternuntur et epulae exhibentur, ut dr. *gladiatoribus*, *ludis*. V. nos in Gr. L. §. 115, 12. p. 231. ed. 2.

Pythagoreorum] Genitivus significat Appii carmen a Pythagoreis originem duxisse; *Pythagoreum*, quod Or. ex paucis deterioribus codd. edidit, ad Pythagoreorum sententiam compositum esse.

peperisse] Fin. III, 1: nobis — etiam verba parienda sunt. Or. 32: spinosiora multa pepererunt. ad Fam. IV, 13: illa etiam, quae ipse ingenio studioque peperisti. N. D. II, 29. Legg. II, 14.

5. *qui autem oratores*] Particula *autem* inservit orationis gradationi indicandae, ut idem fere valeat, quod *inprimis*, *demum*. Sic infra V. 20, 57: qua pulchritudine urbem, quibus *autem* opibus praeditam servitute oppressam tenuit civitatem! Cf. IV. 36, 77: quis *autem* malitia te (superavit)?

facile ut appareat] V. ad I. 8, 16. *simul ut* pro *simulatque* apud Tullium non saepe, sed paucis tantum locis legitur.

Cap. III. *vetus id quidem —, sed tamen*] V. Adnot. in I. 3, 6.

Laelii] V. nos in libro d. p. 20.

video] V. ad c. 23, 50.

missos esse legatos] Vide, si placet, de hac legatione, quae exposuimus in libro d. p. 9 sqq. Ceterum h. l. tertium legatum, Critolaum Peripateticum, praetermisit Cicero.

Cyrenaeus] Carneades. — *Babylonius* Diogenes Stoicus.

scholis excitati] Exquisitius dictum pro: e scholis, in quibus vitam umbratilem agebant, protracti.

temporibus illis] H. e. pro temporum illorum ratione, aut: *ut* temporibus illis (de quo voculae *ut* usu ad I. 8, 15. diximus). de Orat. II. 23, 98: vel eloquentissimo *temporibus illis*.

vita magis quam litteris] Ad illustrandum hunc locum facit de Fin. III. 3, 11. V., si tanti est, nos in l. d. p. 9.

6. *elegantis*] V. ad I. 23, 55.

idem alio modo] Hoc Zenonis, stoicae disciplinae auctoris, novandi studium quum aliis locis, tum in principio libri IV. de Fin. vehementer exagitavit et carpsit Cicero.

Academici] Non veteres Academici intelligendi sunt, qui Platonis magistri doctrinam genuinam ut plurimum expresserunt nec nisi in nonnullis locis ab

quum Academici eorum controversias disceptarent, nulla fere sunt aut pauca admodum Latina monumenta, sive propter magnitudinem rerum occupationemque hominum, sive etiam, quod imperitis ea probari posse non arbitrabantur: quum interim, illis silentibus, C. Amafinius exstitit dicens, cuius libris editis commota multitudo contulit se ad eandem potissimum disciplinam, sive quod erat cognitu perfacilis, sive quod * invitabantur illecebris blandae voluptatis, sive etiam, quia nihil erat prolatum melius, illud, quod erat, tenebant. 7. Post Amafinium autem multi eiusdem aemuli rationis multa quum scripsissent, Italiam totam occupaverunt: quodque maximum argumentum est, non dici illa subtiliter, quod et facile ediscantur, et ab indoctis probentur, id illi firmamentum esse disciplinae putant.

IV. Sed defendat quod quisque sentit; sunt enim iudicia libera; nos institutum tenebimus, nullisque unius disciplinae legibus adstricti, quibus in philosophia necessario pareamus, quid sit in quaque re maxime probabile, semper requiremus. Quod quum saepe alias, tum nuper in Tusculano studiose egimus. Itaque expositis tridui disputationibus, quartus dies hoc libro concluditur. Ut enim in inferiorem ambulationem descendimus, quod feceramus idem superioribus diebus, acta res est sic. 8. *M.* Dicat, si quis vult, qua de re

illo desciverunt, sed novae Academiae asseclae, qui, quum nulli certae addicti essent disciplinae, aliarum scholarum controversias, rationum momentis excussis et inter se comparatis, disceptare et diiudicare poterant.

C. Amafinius] V. nos in l. d. p. 22. et Adnot. in I. 3, 6.

exstitit dicens] Perperam Lambinus aliique delendum censuerunt *dicens;* nam opponitur antecedenti *silentibus;* neque offendere potest participium *dicens* adiunctum verbo *exstitit:* hoc enim est *exortus est* (*prodiit* et *dicebat*. Cf. ad Divin. I. 25, 52: *Est* (i. e. inducitur) apud Platonem Socrates — dicens Critoni etc.

ad eandem potissimum disciplinam] quam sectabatur Amafinius, sc. epicuream. De re ipsa v. nos in l. d. p. 21.

invitabantur] Sic pro vulg. *invitabatur* primus edidit Wolfius, ita ut numerus pluralis per figuram, quae a grammaticis constructio κατὰ σύνεσιν appellatur, referretur ad nomen collectivum *multitudo*. Cf. Fin. I. 7, 25: *multitudinem* — quod ita *putant*. Cf. nos in Gr. L. §. 103, 2. p. 141. ed 2.

Cap. IV. 7. *Defendat quod quisque sentit*] Haec est legitima collocatio verbi *quisque* aut *quis* pro: defendat quisque, quod sentit. V. nos in Gr. L. §. 124, 7. a) p. 277. ed. 2. Supra I. 4, 7: ponere iubebam, de quo *quis* audire vellet pro: ponere quem iub., de quo audire vellet.

nullisque unius] Hanc omnium fere codd. optimorumque lectionem revocavi pro Bentleii correctione *nullisque unius:* quam paucorum deteriorum codd. auctoritate firmatam recepit *Orellius*. Non enim Cicero significare voluit, se nullius omnino disciplinae, sed *non unius*, h. e. certae cuiusdam, disciplinae legibus adstrictum esse. Cf. V. 29, 82: quoniam te *nulla* vincula impediunt *ullius* certae disciplinae. *Nullis legibus adstrictus sum* gravius dictum est pro: legibus adstrictus *non* sum. Contra *nullus unus* est *nullus omnino*, ut *nemo unus*, *nihil unum*, similiter *quivis unus*, *quicunque unus*, *quis unus*, *aliquis unus*. Quodsi igitur legitur *nullius unius d. l. adstr.*, haec exit sententia: Ciceronem ab *omnium omnino disciplinarum* legibus abhorrere. — De philosophandi ratione, quam secutus est Cicero, disputavimus in libro d. *de Cic. in phil. mer.* p. 66 — 74. et 79 — 81.

in inferiorem ambulationem] de Divinat. I. 5, 8: „Quibus de rebus, — quum essem cum Q. fratre in Tusculano, dis-

disputari velit. *A.* Non mihi videtur omni animi perturbatione posse sapiens vacare. *M.* Aegritudine quidem hesterna disputatione videbatur, nisi forte temporis caussa nobis assentiebare. *A.* Minime vero; nam mihi egregie probata est oratio tua. *M.* Non igitur existimas cadere in sapientem aegritudinem? *A.* Prorsus non arbitror. *M.* Atqui, si ista perturbare animum sapientis non potest, nulla poterit. Quid enim? metusne conturbet? at earum rerum est absentium metus, quarum praesentium est aegritudo. Sublata igitur aegritudine, sublatus est metus. Restant duae perturbationes, laetitia gestiens et libido, quae si non cadent in sapientem, semper mens erit tranquilla sapientis. 9. *A.* Sic prorsus intelligo. *M.* Utrum igitur mavis? statimne nos vela facere, an quasi e portu egredientes paullulum remigare? *A.* Quidnam est istuc? non enim intelligo.

V. *M.* Quia Chrysippus et Stoici, quum de animi perturbationibus disputant, magnam partem in iis partiendis et definiendis occupati sunt; illa eorum perexigua oratio est, qua medeantur animis nec eos turbulentos esse patiantur; Peripatetici autem ad placandos animos multa afferunt, spinas partiendi et definiendi praetermittunt; quaerebam igitur, utrum panderem vela orationis statim, an eam ante paullulum dialecticorum remis propellerem. *A.* Isto modo vero. Erit enim hoc totum, quod quaero, ex utroque perfectius. 10. *M.* Est id quidem rectius; sed post requires, si quid fuerit obscurius. *A.* Fa-

putatum est. Nam quum ambulandi caussa in Lyceum venissemus; (id enim superiori Gymnasio nomen est).“ Itaque *superior ambulatio* dicebatur *Lyceum*, ubi ambulare solebant; *inferior ambulatio* erat *Academia*, locus in eodem Ciceronis Tusculano, ubi disputationes de philosophia instituebantur. Cf. supra II. 3, 9. *Ambulatio* h. l. significat ambulacrum s. locum, ubi ambulatur. Cf. de Orat. I. 7, 28. princ.

8. *temporis caussa*] H. e. *für den Augenblick*,“ comp. Lael. 8, 26: qui simulatione amicitiae coluntur et observantur *temporis caussa* (quod 15, 53. est: coluntur tamen simulatione duntaxat ad tempus). Acad. II. 35, 113: nec dico *temporis caussa*, sed ita plane probo.

9. *Utrum — ? statimne —, an*] V. ad IV. 27. 59.

vela facere] *Ernestius* in Clav. Ciceron. v. *remigare* sic explicat: Utrum malis statim copiose et late disputari, an vero ante adhuc aliquamdiu subtiliter rem persequi, quemadmodum qui portum egrediuntur non statim vela dant, sed lentius progrediuntur: id autem fit remigando. Cf. c. 5. princ.

Cap. V. *Chrysippus et Stoici*] Chrysippus, unus Stoicorum excellentissimus, nominatim appellatur, ceteri generali nomine significantur. de Divin. I, 53: Fore, ut armis *Darius et Persae ab Alexandro et Macedonibus* vincerentur.

dialecticorum remis] H. e. an orationem exordirer more dialecticorum a subtiliore disputatione, quae lentius progreditur.

Isto modo vero] H. e. *profecto* isto modo, sc. ut orationem incipias a spinis partiendi et definiendi; deinde copiosiore oratione uterer; *ex utroque* i. e. e Stoicorum et Peripateticorum ratione. De vocula *vero* v. Adnot. I. 11, 24.

10. *dilabantur*] Cato apud Ciceron. de Fin. III. 22, 74. disciplinam Stoicam sic praedicans inducitur: Admirabilis compositio disciplinae, incredibilisque rerum traxit ordo. — Quid non sic alind ex alio nectitur, ut non, si ullam litteram moveris, *labent* omnia? nec tamen quicquam est, quod moveri possit.

Pythagorae — Platonis descriptionem]

ciam equidem; tu tamen, ut soles, dices ista ipsa obscura planius, quam dicuntur a Graecis. *M.* Enitar equidem; sed intento opus est animo, ne omnia dilabantur, si unum aliquid effugerit. Quoniam quae Graeci πάθη vocant, nobis perturbationes appellari magis placet, quam morbos, in his explicandis veterem illam equidem Pythagorae primum, dein Platonis descriptionem sequar, qui animum in duas partes dividunt: alteram rationis participem faciunt, alteram expertem; in participe rationis ponunt tranquillitatem, id est placidam quietamque constantiam; in illa altera motus turbidos tum irae, tum cupiditatis, contrarios inimicosque rationi. 11. Sit igitur hic fons; utamur tamen in his perturbationibus describendis Stoicorum definitionibus et partitionibus, qui mihi videntur in hac quaestione versari acutissime.

VI. Est igitur Zenonis haec definitio, ut *perturbatio* sit, quod πάθος ille dicit, aversa a recta ratione, contra naturam, animi commotio. Quidam brevius perturbationem esse appetitum vehementiorem; sed vehementiorem eum volunt esse, qui longius discesserit a naturae constantia. Partes autem perturbationum volunt ex duobus opinatis bonis nasci et ex duobus opinatis malis; ita esse quattuor: ex bonis *libidinem* et *laetitiam*, ut sit laetitia praesentium bonorum, libido futurorum; ex malis *metum* et *aegritudinem* nasci censent, metum, futuris, aegritudinem, praesentibus. Quae enim venientia metuuntur, eadem afficiunt aegritudine instantia. 12. *Lae-*

Cf. Adnotata in I. 10, 20. et II. 21, 47. Stoici contra perturbationes collocabant in eadem sede, cui rationem adsignabant. Plutarch. Placit. IV. c. 21. Stoici dicunt εἶναι τῆς ψυχῆς ἀνώτατον μέρος, τὸ ἡγεμονικόν, τὸ ποιοῦν τὰς φαντασίας καὶ τὰς συγκαταθέσεις καὶ ὁρμάς καὶ τοῦτο λογισμὸν καλοῦσιν. Cicero igitur Pythagoram et Platonem in eo sequitur, quod animum in duas partes dividendum censet, alteram rationis participem, alteram expertem, in qua exsistant perturbationes; in reliqua vero disputatione redit ad Stoicorum disciplinam. — De seq. relat. *qui* v. Adn. in III. 24, 57: *qui laudat senem.*

tum irae] Unus D. et unus Ox. habent *cum irae:* quod si plurium librorum auctoritate confirmatum esset, recipiendum censerem ob ea, quae ad V. 25, 72. exposui; sed defendi potest *tum* ita, ut haec sit sententia: in altera motus turbidos, qui *modo* ira, *modo* cupiditate concitantur.

Cap. VI. 11. *Zenonis definitio*] Diog. Laert. VII, 110: Ἔστι δὲ αὐτὸ τὸ πάθος κατὰ Ζήνωνα ἡ ἄλογος καὶ παρὰ φύσιν ψυχῆς κίνησις, ἢ ὁρμὴ πλεονάζουσα. Ceterum post verba *haec definitio* recte sequitur *ut*, non accusativus c. inf., quia haec constructio usurpatur, quum aliquid esse aut factum esse pronuntiatur, coniunctio autem *ut* ponitur, quum quis indicare vult, rem aliquam certo quodam modo cogitandam esse. Cf. §. 14. Hinc dicitur *sic* vel *ita definire*, *ut*. Cf. infra c. 21, 47. c. 9, 20: *hoc modo describunt, ut.* c. 11, 27. Offensionum *definitiones sunt eiusmodi, ut.* V. Adn. in III. 3, 5. Alibi solum accusativum Cicero ponit, uti infra 8, 18: ea *sic definiunt: pigritiam, metum consequentis laboris* cett. Vel etiam *dicunt* c. inf. sequitur, uti infra c. 8. princ. Haec definiunt hoc modo. *Invidentiam esse dicunt aegritudinem* cett.

Partes] V. Adnotata in III. 11, 24.

opinatis] V. ad III. 14, 30.

eadem afficiunt aegritudine instantia] Arrian. Epict. III. c. 26, p. 360: ὧν γὰρ προσδοκωμένων φόβος γίνεται, καὶ λύπη παρόντων. *Instantia* respondet graeco ἐνεστώς. de Or. II. 25, 105: in delibera-

titia autem et *libido* in bonorum opinione versantur, quum libido ad id, quod videtur bonum, illecta et inflammata rapiatur, laetitia, ut adepta iam aliquid concupitum, efferatur et gestiat. Natura enim omnes ea, quae bona videntur, sequuntur fugiuntque contraria. Quamobrem simul obiecta species est cuiuspiam, quod bonum videatur, ad id adipiscendum impellit ipsa natura. Id quum constanter prudenterque fit, eiusmodi appetitionem Stoici *βούλησιν* appellant, nos appellamus *voluntatem*. Eam illi putant in solo esse sapiente; quam sic definiunt: voluntas est, quae quid cum ratione desiderat. Quae autem, ratione adversa, incitata est vehementius, ea libido est vel cupiditas effrenata, quae in omnibus stultis invenitur. 13. Itemque quum ita movemur, ut in bono simus aliquo, dupliciter id contingit. Nam quum ratione animus movetur placide atque constanter, tum illud *gaudium* dicitur; quum autem inaniter et effuse animus exsultat, tum illa *laetitia gestiens* vel *nimia* dici potest, quam ita definiunt: sine ratione animi elationem. Quoniamque ut bona natura appetimus, sic a malis natura declinamus, quae declinatio, si cum ratione fiet, *cautio* appelletur, eaque intelligatur in solo esse sapiente; quae autem sine ratione et cum exanimatione hu-

tionibus plerumque ex futuri, raro etiam ex *instantis* aut facti. A. ad Herenn. II, 5: id dividitur in tempora tria: praeteritum, *instans*, consequens. Quintil. V, 10: praeteritum, *instans*, futurum.

12. *ut adepta*] Particula *ut* participio addita caussam, quam significat participium, magis effert.

simul obiecta] pro: *Simul atque* obi. V. nos in Gr. L. §. 150, 1. p. 409. ed. 2.

βούλησιν] Hanc igitur opponebant Stoici *libidini*, quam appellabant ἐπιθυμίαν. Diog. Laert. VII, 116: Τῇ δὲ ἐπιθυμίᾳ ἐναντίαν φασὶν εἶναι τὴν βούλησιν, οὖσαν εὔλογον.

ratione adversa] ut §. 14: ut aegritudo sit animi *adversante ratione* contractio. V. ad III. 16, 34: *adversis casibus*.

13. *ita movemur*] H. e. afficimur. „*Moveri* geht oft auf Seelenbeschaffenheit, Seelenstimmung; daher sagt man auch von einem witzigen Kopf *acute movetur* (C. Famm. XV. 21, 5.)." *Wolf.*

gaudium] quam appellabant χαράν; eam opponebant *laetitiae*, quam appellabant ἡδονήν. Laert. VII, 114: ἡδονή ἐστιν ἄλογος ἔπαρσις ἐφ' αἱρετῷ δοκοῦντι ὑπάρχειν. §. 116: τὴν μὲν χαρὰν ἐναντίαν φασὶν εἶναι τῇ ἡδονῇ, οὖσαν εὔλογον ἔπαρσιν. Hinc saepe *gaudium* et *laetitia* iunguntur, ut Sall. Cat. XLVIII, 1. De verbis *gestiens* (*sich gebärdend*) et *sine ratione animi elatio* (*vernunftlose Erhebung des Gemüths*) cf. supra III. 10, 23: laetitia, quae est voluptas animi *elata* (ausgelassen) et *gestiens*. 11, 24: voluptas *gestiens*, id est praeter modum *elata* laetitia opinione praesentis magni alicuius boni. Fin. III. 10, 35: ego malo laetitiam appellare (sc. ἡδονήν) quasi *gestientis* animi *elationem* voluptariam.

ita definiunt] Cf. Fin. II. 4, 13: qui eam (voluptatem) *sic definiunt*, *sublationem* animi sine ratione. V. ad III. 18, 41.

declinatio, si cum ratione fiet] Verborum ordo non recte procedit, at huius rei culpa transferenda non est ad librarios, sed ad ipsum Ciceronem, qui, uti iam saepius monuimus, in his ipsis libris saepissime vulgaris sermonis negligentiam sectatus est. Scilicet sine dubio statuendum est h. l. anantapodoton, ea figura, quam iam supra ad III. 17, 36. vidimus, qua apodosis cum parenthesi coaluit.

cautio] εὐλάβεια. Diog. Laert. VII, 116: τὴν δὲ εὐλάβειαν (ἐναντίαν φασὶν εἶναι) τῷ φόβῳ, οὖσαν εὔλογον ἔκκλισιν· φοβηθήσεσθαι μὲν γὰρ τὸν σοφόν οὐδαμῶς, εὐλαβηθήσεσθαι δέ.

14. *ea, qua*] V. Adnotata in c. 1, 2.

mili atque fracta, nominetur metus: est igitur *metus* a ratione aversa cautio. 14. Praesentis autem mali sapientis affectio nulla est; stulta autem aegritudo est ea, qua afficiuntur in malis opinatis animosque demittunt et contrahunt rationi non obtemperantes. Itaque haec prima definitio est, ut aegritudo sit animi adversante ratione contractio. Sic quattuor *perturbationes* sunt, tres *constantiae*, quoniam aegritudini nulla constantia opponitur.

VII. Sed omnes perturbationes iudicio censent fieri et opinione. Itaque eas definiunt pressius, ut intelligatur, non modo quam vitiosae, sed etiam quam in nostra sint potestate. Est ergo *aegritudo* opinio recens mali praesentis, in quo demitti contrahique animo rectum esse videatur; *laetitia* opinio recens boni praesentis, in quo efferri rectum esse videatur; *metus* opinio impendentis mali, quod intolerabile esse videatur; *libido* opinio venturi boni, quod sit ex usu iam praesens esse atque adesse. 15. Sed quae indicia quasque opiniones perturbationum esse dixi, non in eis perturbationes solum positas esse dicunt, verum illa etiam, quae efficiuntur perturbationibus, ut aegritudo quasi morsum aliquem doloris efficiat, metus recessum quendam animi et fugam, laetitia profusam hilaritatem, libido

constantiae] quas Stoici appellabant εὐπαθείας. Diog. Laert. VII, 115. Cf. Augustin. C. D. XIV, 8.

Cap. VII. *pressius*] accurate, subtiliter. Fin. IV. 10, 24: quae a te dicta sunt, *pressius* agamus. Acad. II. 9, 29: Antiochus ad istum locum *pressius* videbatur accedere.

vitiosae] E Stoicorum sententia omnis opinio in vitio pouebatur; *in nostra sint potestate*, quia perturbationes voluntarias esse censebant opinionisque iudicio suscipi. Academ. I, 10.

quam in nostra sint potestate] V. supra ad II. 4, 10.

aegritudo] Andronic. Rhodius p. 523: λύπη δόξα πρόσφατος (recens) κακοῦ παρουσίας, ἐφ' ᾧ οἴονται δεῖν συστέλλεσθαι (contrahi): ἡδονὴ δόξα πρόσφατος ἀγαθοῦ παρουσίας, ἐφ' ᾧ οἴονται δεῖν ἐκτείνεσθαι (efferri). De v. *recens* v. III. 31, 75. De his definitionibus cf. Diog. Laert. VII, 110.

ex usu iam praesens esse atque adesse] *Ex usu esse* est expedire, *praesens esse* referendum est et ad tempus et ad locum, *adesse* ad locum, quasi ad pedes, ante pedes, graece τὸ παρόν. Offic. I. 4, 11: belua ad id solum, quod adest quodque praesens est, se accommodat. Fin. I. 17, 55: corpore nihil nisi praesens et quod adest sentire possumus: ubi v. *Bremium* p. 82. Cf. *Aug. Grotefend.* Commentar. z. d. Material. lat. Stylüb. p. 90.

15. *Sed quae iudicia*] Sententia est: Stoici, in iis iudiciis opinionibusque, e quibus perturbationes nasci dixi, non solum ipsas perturbationes positas esse, dicunt, verum illa etiam, quae efficiuntur perturbationibus. De structura enuntiationis cf. Divin. II. 26: quas autem res casus affert, magna stultitia est earum rerum deos facere effectores. N. D. III, 16: nam quos ab hominibus pervenisse dicis ad deos, tu redde rationem, quemadmodum id fieri potuerit.

non in eis perturbationes solum] Si sententiam spectas, *solum* referendum est ad *perturbationes;* nam sequitur *verum illa etiam, quae efficiuntur perturbationibus;* sin autem grammaticam spectas, *solum* referendum est ad totam enuntiationem; nam adverbium est. Ceterum pro *solum* etiam recte dici potuit *solis*. Cf. pro Marcello 3, 9: celebrabantur illae quidem non *solis* nostris, sed paene omnium gentium litteris atque linguis. Lael. 27, 102: nec mihi *soli* versatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui, sed etiam posteris erit clara et insignis.

effrenatam appetentiam. *Opinationem* autem, quam in omnes definitiones superiores inclusimus, volunt esse imbecillam assensionem. 16. Sed singulis perturbationibus partes eiusdem generis plures subiiciuntur, ut *aegritudini* invidentia, (utendum est enim docendi caussa verbo minus usitato, quoniam invidia non in eo, qui invidet, solum dicitur, sed etiam in eo, cui invidetur;) aemulatio, obtrectatio, misericordia, angor, luctus, maeror, aerumna, dolor, lamentatio, sollicitudo, molestia, afflictatio, desperatio et si quae sunt de genere eodem. Sub *metum* autem subiecta sunt pigritia, pudor, terror, timor, pavor, exanimatio, conturbatio, formido; *voluptati* malevolentia laetans malo alieno, delectatio, iactatio et similia; *libidini* ira, excandescentia, odium, inimicitia, discordia, indigentia, desiderium et cetera eiusmodi.

VIII. 17. Haec autem definiunt hoc modo. *Invidentiam* esse dicunt aegritudinem susceptam propter alterius res secundas, quae nihil noceant invidenti. Nam si qui doleat eius rebus secundis, a quo ipse laedatur, non recte dicatur invidere, ut si Hectori Agamemno; qui autem, cui alterius commoda nihil noceant, tamen eum doleat his frui, is invideat profecto. *Aemulatio* autem dupliciter illa quidem dicitur, ut et in laude, et in vitio nomen hoc sit. Nam et imitatio virtutis aemulatio dicitur; sed eâ nihil hoc loco utimur;

imbecillam assensionem] Pro *imbecillam* alii habent *imbecillem;* sed haec forma non est Ciceroniana, v. nos in Gr. L. §. 30. Not. 3. p. 48. ed. 2. De Stoicorum assensione atque approbatione, quam Graeci συγκατάθεσιν vocant, cf. Acad. I. 11, 40 sq. 42. extr. *errorem autem et temeritatem et ignorantiam, et* opinationem, *et suspicionem, et uno nomine omnia, quae essent aliena* firmae et constantis assensionis, *a virtute sapientiaque removebat* (Zeno).

16. *partes — plures*] V. Diog. Laert. VII, 110. Observanda est structurae variatio: *singulis pert. subiiciuntur* (ut de Or. I. 42, 189: partes autem sunt, quae *gencribus iis*, ex quibus manant, *subiiciuntur.* Fin. II. 4, 13: *huic verbo* omnes — duas res *subiiciunt.* Off. I. 27, 96: aliud *huic subiectum.* Top. VIII, 33: quae *cuique* genere *subiicianlur.*); dein *sub metum subi.* (v. ad V. 1, 2.), denique rursus *voluptati.* Sic infra c. 11, 25: odium *mulierum,* quale in μισογύνῃ Atilii est, ut *in* hominum *universum genus,* quod accepimus de Timone. Quod autem nonnulli codd. praebent *sub metu autem subi. s.*, id Ciceronis consuetudini adversatur.

malevolentia laetans malo alieno] Gr. ἐπιχαιρεκακία. Sic c. 9, 20: ut malevolentia sit voluptas ex malo alterius sine emolumento suo. Diog. L. VII, 114: ὑφ' ἣν (sc. ἡδονήν) τάττεται κήλησις, ἐπιχαιρεκακία, τέρψις, διάχυσις.

Cap. VIII. 17. *Invidentiam*] Diog. L. VII, 111: φθόνος ἐστὶ λύπη ἐπ' ἀλλοτρίοις ἀγαθοῖς. *Aemulatio* ζῆλος λύπη ἐπὶ τῷ ἄλλῳ παρεῖναι, ὧν αὐτὸς ἐπιθυμεῖ. Stobaeus Ecl. II, 7. p. 178. H: ζῆλος δὲ λύπη ἐπὶ τῷ ἕτερον ἐπιτυγχάνειν ὧν αὐτὸς ἐπιθυμεῖ, αὐτὸν δὲ μή· λέγεσθαι δὲ καὶ ἑτέρως ζῆλον μακαρισμοῦ ἔνδειαν, ἤτοι ἄλλου μίμησιν ὡςεὶ κρείττονος. Ex quibus locis apparet, Ciceronis definitionem pleniorem esse; addita enim habet verba *quae nihil noceant invidenti.*

Aemulatio] Stob. Ecl. eth. II, 7. p. 178. ed. Heer. (e Davisii emend.): ζῆλος δὲ λύπη ἐπὶ τῷ ἕτερον ἐπιτυγχάνειν ὧν αὐτὸς ἐπιθυμεῖ, αὐτὸν δὲ μή· λέγεσθαι δὲ καὶ ἑτέρως ζῆλον μακαρισμοῦ ἔνδειαν ἤτοι ἄλλου μίμησιν ὡςὰν κρείττονος. Diog. L. VII, 111: ζῆλον δὲ λύπην ἐπὶ τῷ ἄλλῳ παρεῖναι ὧν αὐτὸς ἐπιθυμεῖ. Infra c. 26, 56: quum sit aemulantis, angi alieno bono, quod ipse non habeat.

est enim laudis; et est aemulatio aegritudo, si eo, quod concupierit, alius potiatur, ipse careat. 18. *Obtrectatio* autem est ea, quam intelligi ζηλοτυπίαν volo, aegritudo ex eo, quod alter quoque potiatur eo, quod ipse concupiverit. *Misericordia* est aegritudo ex miseria alterius iniuria laborantis; nemo enim parricidae aut proditoris supplicio misericordia commovetur. *Angor* aegritudo premens; *luctus* aegritudo ex eius, qui carus fuerit, interitu acerbo; *maeror* aegritudo flebilis; *aerumna* aegritudo laboriosa; *dolor* aegritudo crucians; *lamentatio* aegritudo cum eiulatu; *sollicitudo* aegritudo cum cogitatione; *molestia* aegritudo permanens; *afflictatio* aegritudo cum vexatione corporis; *desperatio* aegritudo sine ulla rerum exspectatione meliorum. Quae autem subiecta sunt sub *metum*, ea sic definiunt: *pigritiam* metum consequentis laboris: * * *; 19. *terrorem* metum concutientem, ex quo fit, ut pudorem rubor, terrorem pallor et tremor et dentium crepitus consequatur; *timorem* metum mali appropinquantis; *pavorem* metum mentem loco moventem: ex quo illud Ennius:

Tum pavor sapiéntiam omnem mi éxanimato expéctorat;

exanimationem metum subsequentem et quasi comitem pavoris; *conturbationem* metum excutientem cogitata; *formidinem* metum permanentem.

illa quidem — sed] V. Adnotata in I. 3, 6.

concupierit] Nonnullae edd. vett. *concupierit quis*. At aut subiectum ex v. *aemulatio* eliciendum est, comp. Graeca in ll. dd. ὧν αὐτὸς ἐπιθυμεῖ, aut supplendum est *quis*; saepe enim apud Romanos *quis* et apud Graecos τὶς, subiecti vicaria, omittuntur in sententiis generalibus, in definitionibus. Infra c. 11, 26: iudicatio se scire, quod nesciat. c. 20, 46: ipsum illud aemulari, obtrectare non esse inutile, quum aut se non idem videat consecutum cett. de Orat. I, 8: neque vero mihi quicquam praestabilius videtur, quam posse dicendo tenere hominum coetus, mentes allicere, voluntates impellere, quo *velit*; unde autem *velit*, deducere. V. nos in Gr. L. §. 101, 4. d) p. 136. ed. 2. At in locis, qualis est infra IV. 26, 56: „quum sit *aemulantis* angi alieno bono, quod ipse non habeat.“ Acad. I. 1, 2: „*intemperantis* enim esse arbitror scribere quod occultari velit,“ in genitivis subiecta latent. De graeca lingua cf. Platon. Apol. p. 29. B. ἡ τοῦ οἴεσθαι εἰδέναι (ἀμαθία), ἃ οὐκ οἶδεν.

18. *obtrectatio*] Diog. l. c. ζηλοτυπίαν λύπην (εἶναι) ἐπὶ τῷ καὶ ἄλλῳ παρεῖναι ἃ καὶ αὐτὸς ἔχει. Stob. Ecl. eth. p. 176: ζηλοτυπίαν δὲ λύπην ἐπὶ τῷ ἕτερον ἐπιτυγχάνειν, ὧν αὐτὸς ἐπιθυμεῖ. Infra c. 26, 56: obtrectantis autem (sit), angi alieno bono, quod id etiam alius habeat.

19. *terrorem*] „Excidisse h. l. videtur *pudoris* definitio, nisi ipsius Tullii est negligentia. Quocirca de Bentl. coni. D. I. dedit: *pudorem et terrorem*. W. Sch. 2. cautius aliquanto: *pudorem* * * * *terrorem*.“ *Orellius*. Stoici censebant αἰσχύνην εἶναι φόβον ἀδοξίας. Wolfius supplet: *pudorem metum infamiae concutientem*. Definitionem *pudoris* excidisse, non Ciceronis negligentia omissam esse, apparet ex seqq. *pudorem rubor*.

metum concutientem] Stobaeus Ecl. II, 7. p. 178. H: φόβος ἐκ φαντασίας ἀσυνήθους πράγματος. Neque aliter Diog. L. VII, 112. Ciceronis igitur definitio diversa est.

Tum pavor] Est tetrameter trochaicus catalecticus, petitus ex Ennii Alcmaeone.

IX. 20. *Voluptatis* autem partes hoc modo describunt, ut *malevolentia* sit voluptas ex malo alterius sine emolumento suo; *delectatio* voluptas suavitate auditus animum deleniens; et qualis est haec aurium, tales sunt oculorum et tactionum et odorationum et saporum, quae sunt omnes unius generis ad perfundendum animum tanquam illiquefactae voluptates. *Iactatio* est voluptas gestiens et se efferens insolentius. 21. Quae autem *libidini* subiecta sunt, ea sic definiuntur, ut *ira* sit libido poeniendi eius, qui videatur laesisse iniuria; *excandescentia* autem sit ira nascens et modo exsistens, quae θύμωσις Graece dicitur; *odium* ira inveterata; *inimicitia* ira ulciscendi tempus observans; *discordia* ira acerbior, intimo odio et corde concepta; *indigentia* libido inexplebilis; *desiderium* libido eius, qui nondum adsit, videndi. Distinguunt illud etiam, ut libido sit earum rerum, quae dicuntur de quodam aut quibusdam, quae κατηγορήματα dialectici appellant, ut habere divitias, capere honores; indigentia rerum ipsarum est, ut honorum, ut pecuniae. 22. Omnium autem perturbationum fontem esse dicunt *intemperantiam*, quae est a tota mente et a recta ratione defectio, sic aversa a praescriptione rationis, ut nullo modo appetitiones animi nec regi, nec contineri queant. Quemadmodum igitur temperantia sedat appe-

Cap. IX. 20. *qualis est haec aurium*] sc. voluptas. Divin. in Caecil. 11: quum omnis arrogantia odiosa est, tum *illa ingenii atque eloquentiae* multo molestissima. In his exemplis in pronom. *hic, ille* (non *is*) maior vis est, quam in articulo. Pronomina enim demonstrativa rem, quae iam antea commemorata erat, in mentem revocant. Si vero solus articulus locum habet, solus genitivus ponitur. Fin. I, 16: Quod si qui satis sibi contra hominum conscientiam septi esse et muniti videntur, *deorum* tamen horrent. V. nos in Gr. L. §. 123. Not. 7. p. 269. ed. 2.

21. *exsistens*] non idem significat, quod *nascens*, sed apparens et semet ostendens.

inimicitia] Singularis numerus hoc loco, ubi abstracta quae dicitur huius nominis notio definitur, aptus est; sed alias hoc nomen a bonis scriptoribus non usurpatur, nisi plurali numero, uti *inimicitias* gerere, suscipere, ponere, deponere, exercere, *inimicitiae* cum aliquo mihi sunt vel intercedunt.

intimo odio et corde] Fuerunt, qui hunc locum corruptum putarent. At mihi videntur omnia elegantissime scripta. Verba enim *intimo odio* significant fontem, e quo discordia concipitur; verba *intimo corde* locum, in quo discordia concipitur vel concipi cogitatur. Cur autem non *intimo animo*, sed antiquius *intimum cor* dixerit, per vocem *discordiae* obscurum esse non potest.

Distinguunt illud etiam, ut libido sit] *Distinguunt illud etiam* est *dividunt desiderium etiam* (ita), ut sit etc. Sententia expressa est haec: Alii Stoici in libidinis partibus ponunt et *indigentiam* et *desiderium*. Sunt tamen etiam alii, qui *indigentiam* omittant, quum ea rerum ipsarum sit, h. e. significet *defectum* alicuius rei, ut honorum, ut pecuniae. Quare voci *desiderii* latiorem subiiciunt notionem, ut non solum sit libido eius, qui nondum adsit, videndi, sed etiam omnium earum rerum, quae tanquam praedicata (κατηγορήματα) dicuntur de quodam, uti quidam dicitur *habere divitias*. Quod si igitur quispiam libidine agitatur sive divitias habendi, sive honores capiendi, eum non *indigentia*, sed *desiderio* agitari dicunt. Ergo ex illorum Stoicorum mente dicendum est: *desidero habere pecuniam, d. capere honores*, non *desidero pecuniam, honores*; contra non *indigeo habere pecuniam, i. capere honores*. Quod de *indigentia*, quam

titiones et efficit, ut eae rectae rationi pareant, conservatque considerata iudicia mentis: sic huic inimica intemperantia omnem animi statum inflammat, conturbat, incitat: itaque et aegritudines et metus et reliquae perturbationes omnes gignuntur ex ea.

X. 23. Quemadmodum quum sanguis corruptus est, aut pituita redundat, aut bilis, in corpore morbi aegrotationesque nascuntur; sic pravarum opinionum conturbatio et ipsarum inter se repugnantia sanitate spoliat animum morbisque perturbat. Ex perturbationibus autem primum morbi conficiuntur, quae vocant illi *νοσήματα*, eaque, quae sunt eis morbis contraria, quae habent ad res certas vitiosam offensionem atque fastidium; deinde aegrotationes, quae appellantur a Stoicis *ἀῤῥωστήματα*, iisque item oppositae contrariae offensiones. Hoc loco nimium operae consumitur a Stoicis, maxime a Chrysippo, dum morbis corporum comparatur morborum animi similitudo. Qua oratione praetermissa minime necessaria, ea, quae rem continent, pertractemus. 24. Intelligatur igitur, perturbationem, iactantibus se opinionibus inconstanter et turbide, in motu esse semper: quum autem hic fervor concitatioque animi inveteraverit et tanquam in venis medullisque insederit, tum exsistit et morbus, et aegrotatio, et offensiones eae, quae sunt eis morbis aegrotationibusque contrariae.

σπάνιν appellabant, dictum est, verum est; quod de *desiderio*, quem πόθον dicebant, nugatorium est. Nam et *desiderium* et πόθος saepissime apud optimae notae scriptores ad ipsas res referuntur. Nimirum in eiusmodi tricis et argutiis mirifice delectabantur Stoici.

22. *gignuntur ex ea* De verborum collocatione v. nos in Gr. L. §. 167, 1.

Cap. X. 23. νοσήματα] E perturbationibus tria exsistunt: morbi, aegrotationes, offensiones. Morbi et aegrotationes exsistunt e libidine ac laetitia; offensiones e metu. Perturbationes sunt motus animi subiti et concitati: qui neglecti quum inveteraverunt, efficiunt morbos (νοσήματα); qui quum penitus in animo insederunt et quasi summum gradum adepti sunt, exsistunt aegrotationes (ἀῤῥωστήματα), quae animum ita afflictum et fractum tenent, ut iis resistere non possit. Morbis autem et aegrotationibus contrariae sunt offensiones, quibus res certas fastidimus et detestamur. Porro monendum est de structura: *morbi, quae vocant illi* νοσήματα: quod est genus quoddam attractionis, quo pronomen relativum genus suum non ad antecedentis, sed sequentis substantivi genus conformare solet. Supra I. 1, 1: *studio* sapientiae, *quae philosophia* dicitur. Cf. Adnotata in I. 10, 20. de Legg. I, 7: animal hoc providum — quem vocamus hominem. Cf. nos in L. Gr. §. 145, 7. b) p. 357. ed. 2. Sic etiam in Graeca lingua, quanquam rarius, quam in latina, in qua illud attractionis genus in communem usum abiit. Herod. II, 124: τῶν οἰκημάτων, τὰς (i. e. ἀς) ἐποιέετο ξήκας. Plat. Phaedr. p. 255. C: ἡ τοῦ ῥεύματος ἐκείνου πηγή, ὃν ἅμερον Ζεὺς Γανυμήδους ἐρῶν ὠνόμασε.

morbis corporum — morborum animi] V. Adnotata in II. 23, 54. *corporibus — animus.*

24. *tum exsistit et morbus*] Oratio obliqua transiit in rectam. Supra II. 26, 62: videmusne, apud quos eorum ludorum, qui gymnici nominantur, magnus honos sit, nullum ab iis, qui in id certamen descendant, devitari dolorem? *apud quos autem venandi et equitandi laus viget, qui hanc petessunt, nullum fugiunt dolorem.* Infra IV. 19, 43: haec nullam *habent* vim. Luculentum exemplum exstat in Fin. III, 15: Si voluptas — sit in bonis, divitias quoque in bonis esse ponendas; at si sapientia bonum sit, non sequi, ut etiam divitas bonum esse

XI. Haec, quae dico, cogitatione inter se differunt, re quidem copulata sunt, eaque oriuntur ex libidine et ex laetitia. Nam quum est concupita pecunia, nec adhibita continuo ratio, quasi quaedam Socratica medicina, quae sanaret eam cupiditatem; permanat in venas et inhaeret in visceribus illud malum, exsistitque morbus et aegrotatio, quae avelli inveterata non possunt; eique morbo nomen est avaritia. 25. Similiterque ceteri morbi, ut *gloriae cupiditas*, ut *mulierositas*, ut ita appellem eam, quae Graece φιλογύνεια dicitur, ceterique similiter morbi aegrotationesque nascuntur. Quae autem sunt his contraria, ea nasci putantur a metu, ut *odium mulierum*, quale in μισογύνῃ Atilii est, ut *in hominum universum genus*, quod accepimus de Timone, qui μισάνθρωποι appellantur, ut *inhospitalitas* est; quae omnes aegrotationes animi ex quodam metu nascuntur earum rerum, quas fugiunt et oderunt. 26. Definiunt autem animi *aegrotationem* opinationem vehementem de re non expetenda, tanquam valde expetenda sit, inhaerentem et penitus insitam. Quod autem nascitur ex offensione, ita definiunt, opinionem vehementem de re non fugienda, inhaerentem et penitus insitam, tanquam fugienda. Haec autem opinatio est iudicatio se scire, quod nesciat. *Aegrotationi* autem talia quaedam subiecta sunt, *avaritia, ambitio, mulierositas, pervicacia, ligurritio, vinolentia, cuppedia* et si qua similia. Est autem avaritia opinatio vehemens de pecunia, quasi valde expetenda sit, inhaerens et penitus insita; similisque est eiusdem generis definitio reliquarum. 27. *Offensionum* autem definitiones sunt eiusmodi, ut *inhospitalitas* sit opinio vehemens, valde fugiendum esse hospitem, eaque inhae-

dicamus: *neque ab ulla re, quae non sit in bonis, id quod sit in bonis, contineri potest; ob eamque caussam, — quum divitiae non sint in bonis, nulla ars divitiis contineri potest.*

Cap. XI. *eaque oriuntur*] Scil. morbi et aegrotationes.

quae sanaret] Bentleius ex uno cod. correxit *quae sanet*, id latinitatem opinans efflagitare. At v. Adnotata nostra ad I. 4, 7.

exsistitque morbus] Senec. ep. 75: „(hoc) inter morbos animi interest et affectus, ut morbi sint inveterata vitia, affectus vero motus animi subiti et concitati, qui frequentes neglectique fecere morbum.“ Ceterum observandum est, h. l. *morbus* ut speciem, dein (*eique morbo*) generaliore notione dictum esse, ut c. 14, 32. extr. *aegrotationes morbique —; morbis* enim manentibus cett.

odium mulierum — in hom. univ. genus] V. Adnotata in c. 7, 16.

μισογύνῃ] Μισογύνης fuit nomen fabulae Menandri.

26. *Definiunt autem aegrotationem* etc.] „Quum animorum *morbi* et *aegrotationes* cogitatione tantum differant, Tullius aegrotationem, ἀῤῥώστημα, eo modo, quo reliqui νόσημα, definit. Cf. Laert. VII, 115: Νόσημα, οἴησις σφόδρα δοκοῦντος αἱρετοῦ.“

haec autem opinatio] Uterque, et qui aegrotatione laborat, et qui offensione, iudicat se scire, quod nesciat. Observanda sunt substantiva *opinatio* et *iudicatio*, §. 28. *lapsio, despicatio*, alia, quae *suo sibi Marte* finxisse videtur Cicero, uti ait *Goerenz.* ad Fin. I. 20, 67. p. 95.

rens et penitus insita; similiterque definitur et *mulierum odium*, ut Hippolyti, et, ut Timonis, *generis humani*.

XII. Atque ut ad valetudinis similitudinem veniamus eaque collatione utamur aliquando, sed parcius, quam solent Stoici, ut sunt alii ad alios morbos procliviores; itaque dicimus gravedinosos quosdam, quosdam torminosos, non quia iam sint, sed quia saepe; sic alii ad metum, alii ad aliam perturbationem; ex quo in aliis *anxietas*, unde anxii; in aliis *iracundia* dicitur, quae ab *ira* differt; estque aliud iracundum esse, aliud iratum, ut differt *anxietas* ab *angore;* neque enim omnes anxii, qui anguntur aliquando; nec, qui anxii, semper anguntur, ut inter ebrietatem et ebriositatem interest, aliudque est amatorem esse, aliud amantem. Atque haec aliorum ad alios morbos proclivitas late patet; nam pertinet ad omnes perturbationes. 28. In multis etiam vitiis apparet; sed nomen res non habet. Ergo et invidi, et malevoli, et lividi, et timidi, et misericordes, quia proclives ad eas perturbationes, non quia semper feruntur. Haec igitur proclivitas ad suum quodque genus a similitudine corporis aegrotatio dicatur, dum ea intelligatur ad aegrotandum proclivitas. Sed haec in bonis rebus, quod alii ad alia bona sunt aptiores, *facilitas* nominetur, in malis *proclivitas*, ut significet lapsionem, in neutris habeat superius nomen.

XIII. Quo modo autem in corpore est morbus, est aegrotatio, est vitium; sic in animo. *Morbum* appellant totius corporis corruptionem; *aegrotationem* morbum cum imbecillitate; 29. *vitium*, quum partes corporis inter se dissident, ex quo pravitas membrorum, distortio, deformitas. Itaque illa duo, morbus et aegrotatio, ex totius valetudinis corporis conquassatione et perturbatione gignuntur;

iudicalio se scire, quod nescial] V. Adnotata in c. 8, 17: *concupierit.*

cuppedia] „φιλοψία, immoderata delicatorum ciborum cupiditas."

Cap. XII. 27. *Atque*] Particula transitum ad rem novam notans. Sic c. 13, 30. V. Adnotata in III. 13, 28.

ex quo in aliis] „H. e. ex qua ratione, unde, *in Folge dessen.* Dicit Cicero: quoniam corporis et animi affectionibus, quibus homines saepe, non semper moventur, tribuimus tanquam perpetuam conditionem, ex hac ratione dicimus in aliis anxietatem, in aliis iracundiam." *Handius* ad Wopk. Lectt. Tull. I, 16. p. 126.

28. *in multis etiam vitiis*] Quomodo vitia differant a perturbationibus, v. c. 13, 29. 30. princ.

facilitas] Nobis: Anlage, *proclivitas* Geneigtheit.

in neutris] Stoici enim tria ponebant: *bona*, *mala* et *neutra* aut ἀδιάφορα (res medias aut indifferentes): quae nec bona sunt, nec mala. Plura si cupis, v. nos in libro dicto *de Cicer. in phil. mer.* p. 233. In eiusmodi igitur rebus ἀδιαφόροις illa aliorum ad alia proclivitas nomen habeat superius sc. *aegrotationis.*

Cap. XIII. *morbus*] Nobis: *Krankheit;* aegrotatio, *Siechheit;* vitium, *Gebrechen.*

29. *inter se dissident*] H. e. quum partes corporis inter se non conspirant.

vitium autem, integra valetudine, ipsum ex se cernitur. Sed in animo tantummodo cogitatione possumus morbum ab aegrotatione seiungere. *Vitiositas* autem est habitus aut affectio in tota vita inconstans et a se ipsa dissentiens. Ita fit, ut in altera corruptione opinionum morbus efficiatur et aegrotatio; in altera, inconstantia et repugnantia. Non enim omne vitium partes habet dissentientes, ut eorum, qui non longe a sapientia absunt, affectio est illa quidem discrepans sibi ipsa, dum est insipiens, sed non distorta nec prava. Morbi autem et aegrotationes partes sunt vitiositatis. Sed perturbationes sintne eiusdem partes, quaestio est. 30. Vitia enim affectiones sunt manentes, perturbationes autem moventes, ut non possint affectionum manentium partes esse. Atque ut in malis attingit animi naturam corporis similitudo, sic in bonis. Sunt enim in corpore praecipua: pulchritudo, vires, valetudo, firmitas, velocitas; sunt item in animo. Ut enim corporis temperatio, quum ea congruunt inter se, e quibus

ipsum ex se cernitur] Veluti quum quis membrum distortum habet, haec distortio non pertinet ad reliquas corporis partes, sed ad solum (*ipsum*) illud membrum in eoque solo, non in ceteris quoque corporis partibus, cernitur (eminet, exstat).

vitiositas] Locus sequitur difficillimus maximeque impeditus, qui editorum ingenia mirum in modum exercuit. Ego totum locum sic intelligendum arbitror: Quomodo in corpore morbus, aegrotatio et vitium deprehenditur; sic in animo tria reperiuntur, morbus, aegrotatio et vitiositas (*Krankheit*, *Siechheit*, *Fehlerhaftigkeit der Seele*). Quanquam in animo longe alia ratio est atque in corpore. Scilicet in corpore tria illa sunt inter se diversa; in animo non item. Etenim in animo morbus et aegrotatio re copulata sunt et cogitatione tantum seiunguntur, quum aegrotatio nihil aliud sit, nisi summus gradus morbi. Porro vitium longe aliud est in corpore atque in animo. Nam quum quis vitium in corpore habeat, integra tamen potest esse valetudo; nec vitium in corpore contrarium est sanitati corporis, neque ex eo oriuntur morbi et aegrotationes. Contra in animo vitiositas contraria est sanitati animi, i. e. virtuti, ex eaque concitantur perturbationes, quae efficiunt morbos et aegrotationes. Itaque vitium animi non ipsum ex se cernitur, uti vitium corporis, integra valetudine; sed conturbat animi sanitatem. Uti virtus est affectio animi constans conveniensque, ita vitiositas affectio (aut habitus) in tota vita inconstans et a se ipsa dissentiens. Ergo duo tantum in animo discernenda sunt, quorum alterum *morbos* et *aegrotationes* complectitur, alterum *vitiositatem*. Utrumque manat ex opinionum corruptione. *Vitiositas* est omnino is animi habitus, in quo sunt omnes insipientes. Quamdiu quis insipiens est, vitiositatis particeps est; solus sapiens vitiositatis expers est; eius enim iudicia opinionesque concordant. Haec autem vitiositas non in omnibus insipientibus par est, sed duos habet quasi gradus, quorum alter nihil aliud est, nisi iudiciorum opinionumque *inconstantia*, alter aperta iudiciorum opinionumque *repugnantia; non enim omne vitium partes habet dissentientes*, h. e. non omne vitium ita comparatum est, ut animi partes inter se *repugnent* aut *a se ipsae dissentiant*. Ut rem exemplo illustrem, *ii, qui non longe a sapientia absunt*, adhuc *insipientes* quidem sunt; viam ad sapientiam ducentem ingressi quidem iam sunt, sed in hac via adhuc vacillant atque titubant, adhuc *inconstantes* sunt, adhuc *sibi ipsi discrepant*, sed eorum iudicia opinionesque iam non inter se *repugnant* aut *a se ipsa dissentiunt*, iam *non* sunt *distorta nec prava*. Ex hac autem iudiciorum opinionumque *repugnantia* proficiscuntur morbi et aegrotationes.

in tota vita] Sic dicitur *in vita*, *in omni vita*, *in omni aetate*, *in omni aeternitate*, porro de vitae aetatibus: *in pueritia*, *in adolescentia*, *in senectute*; v. nos

constamus, sanitas; sic animi dicitur, quum eius iudicia opinionesque concordant, eaque animi est virtus, quam alii ipsam temperantiam dicunt esse, alii obtemperantem temperantiae praeceptis et eam subsequentem, nec habentem ullam speciem suam, sed sive hoc, sive illud sit, in solo esse sapiente. Est autem quaedam animi sanitas, quae in insipientem etiam cadat, quum curatione et pertractatione medicorum conturbatio mentis aufertur. 31. Et ut corporis est quaedam apta figura membrorum cum coloris quadam suavitate, eaque dicitur pulchritudo; sic in animo opinionum iudiciorumque aequabilitas et constantia cum firmitate quadam et stabilitate virtutem subsequens aut virtutis vim ipsam continens pulchritudo vocatur. Itemque viribus corporis et nervis et efficacitati similes similibusque verbis animi vires nominantur. Velocitas autem corporis celeritas appellatur, quae eadem ingenii etiam laus habetur propter animi multarum rerum brevi tempore percursionem.

in Gr. L. §. 115. Not. 23. p. 231. ed. 2. Sic *hac in aetate* et *hac aetate* ita inter se differunt, ut hoc simpliciter de tempore, *quo* quid fit, illud de tempore, *intra quod* quid fit, dicatur. Sic de loco dicitur *totā terrā*, *totā Italiā* et sic porro, et *in tota terra*, *in tota Italia*; illud ponitur, ubi res per totum locum diffusa notatur, hoc, ubi res intra alicuius loci fines facta significatur. V. nos in Gr. L. §. 115, 10. p. 229. Cornel. Nep. Iphicr. II, 3: quod maxime *tota* celebratum est *Graecia*. Cf. *Bremium* ad praefat. Nep. §. 5. p. 8. Sic dicitur *totā terrā* pro per totam terram, *totis castris*, *totis campis*, *toto corpore*, non *in tota terra*. At pro Ligar. III, 7: in toto imperio populi R. (h. e. intra totum imp.).

30. *vitia — moventes*] Laster [sittliche Verkehrtheiten] sind beharrliche Zustände; die Leidenschaften aber wechselnde, uti recte vertit *Kernius*.

Ut enim corporis temperatio] Cf. Stobaei Ecl. eth. p. 165: ὥςπερ γὰρ τὴν τοῦ σώματος ὑγίειαν εὐκρασίαν εἶναι τῶν ἐν τῷ σώματι θερμῶν καὶ ψυχρῶν καὶ ξηρῶν καὶ ὑγρῶν· οὕτω καὶ τὴν τῆς ψυχῆς ὑγίειαν εὐκρασίαν εἶναι τῶν ἐν τῇ ψυχῇ δογμάτων.

animi dicitur] Scil. sanitas.

temperantiam] Supra c. 9, 22: „temperantia sedat appetitiones et efficit, ut eae rectae rationi pareant, conservatque considerata iudicia mentis.“ Quae iudiciorum opinionumque concordatio quum virtus sit, fuerunt, qui virtutem ipsam temperantiam, quae alias una quattuor cardinalium quae vocantur virtutum esse dicitur, esse censerent. Cf. Cicer. Partit. orator. c. 22: „*Est — vis virtutis duplex. Aut enim scientia cernitur virtus, aut actione. Nam, quae prudentia, quae calliditas, quaeque gravissimo nomine sapientia appellatur, haec scientia pollet una. Quae vero moderandis cupiditatibus, regendisque animi motibus laudatur, eius est munus in agendo: cui temperantiae nomen est:*“ et quae sequuntur, ubi aperte *fortitudo* et *iustitia* temperantiae subiiciuntur. Cf. quae supra III, 8. de *frugalitate* dicta sunt.

alii obtemperantem] Alii negabant, virtutem ullam habere speciem suam, h. e. certa quadam forma, qualis est temperantia, complectendam esse, sed tantum temperantiae praeceptis obtemperare.

31. *pulchritudo vocatur*] „von der Seele gesetzt ist stoischer, nicht lateinischer Sprachgebrauch.“ *Wolf*.

animi multarum rerum brevi tempore percursionem] De duplici genitivo ex uno nomine apto v. ad II. 15, 35. Rarius autem eiusmodi genitivi ita ponuntur, ut primo loco sit primarius, altero secundarius, tertio nomen regens; plerumque ita nomen regens inter genitivos locum occupat: *animi percursio multarum rerum*. Infra c. 17, 40., ubi v. Adn. Cf. nos in Gr. L. §. 166. Not. 7. p. 466. ed. 2. Praeterea observanda est elegans verborum collocatio, qua omnia vocabula, quae pendent a v. *percursionem*, arcte inter se copulata sunt. V. nos in Gr. L. §. 167. Not. 3. p. 470. ed. 2.

XIV. Illud animorum corporumque dissimile, quod animi valentes morbo tentari non possunt, corpora possunt; sed corporum offensiones sine culpa accidere possunt, animorum non item: quorum omnes morbi et perturbationes ex adspernatione rationis eveniunt. Itaque in hominibus solum exsistunt; nam bestiae simile quiddam faciunt, sed in perturbationes non incidunt. 32. Inter acutos autem et inter hebetes interest, quod ingeniosi, ut aes Corinthium in aeruginem, sic illi in morbum et incidunt tardius, et recreantur ocius, hebetes non item. Nec vero in omnem morbum ac perturbationem animus ingeniosi cadit; non enim *in ulla efferata et immania; quaedam autem humanitatis quoque habent primam speciem, ut misericordia, aegritudo, metus. Aegrotationes autem morbique animorum difficilius evelli posse putantur, quam summa illa vitia, quae virtutibus sunt contraria. Morbis enim manentibus, vitia sublata esse possunt, quia *hi non tam celeriter sanantur, quam illa tolluntur. 33. Habes ea, quae de perturbationibus enucleate disputant Stoici, quae logica appellant, quia disseruntur subtilius. Ex quibus quoniam tanquam e scrupulosis cotibus enavigavit oratio, reliquae disputationis cursum teneamus, modo satis illa dilucide dixerimus pro rerum obscuritate. *A.* Prorsus satis; sed si quae diligentius erunt co-

Cap. XIV. *tentari non possunt, corpora possunt*] Sententia huius loci sic accipienda est. Uti corpus, ita animum morbis obnoxium esse, c. 13. disertissimis verbis dicitur; sed illud animorum corporum dissimile est, quod animi valentes, i. e. vere sani aut sapientes, morbo extrinsecus allato tentari non possunt; nam omnes animorum morbi et perturbationes non extrinsecus afferuntur, sed ex adspernatione rationis eveniunt atque ita semper cum culpa coniuncti sunt; contra corpora valentia morbo extrinsecus allato tentari possunt; nam multi corporum morbi extrinsecus afferuntur atque ita sine culpa accidunt.

in hominibus solum] V. ad c. 7, 15.

simile quiddam faciunt] Graece: ποιοῦσι τοιοῦτόν τι. Saepe verbum *faciendi*, ut graecum ποιεῖν et nostrum *thun*, ita ponitur, ut alius verbi vices sustinens eius universam vim notet. V. infra V. 27, 78. 32, 90. Corn. Nep. Chabrias III, 4: Neque vero solus ille *aberat* Athenis libenter, sed omnes fere principes *fecerunt* idem (h. e. libenter aberant Athenis): ubi v. *Bremium* p. 177. De gr. ποιεῖν v. nos ad Xen. Commentar. III. 8, 2.

32. *Inter acutos autem et inter hebetes*] Sic optimi codd.; Or. c. vulg. omisit posterius *inter*, comp. de Invent. I. 5, 6: inter officium autem et finem hoc interest. Alios locos contulit *Otto* in exc. VIII. ad Fin. p. 405 sq., quibus demonstrare studet, praepositionem *inter* non repeti, nisi ubi aliquot vocabula interposita sint, ut Agrar. II, 33: „videte, quantum intervallum sit interiectum inter maiorum nostrorum consilia et inter istorum hominum dementiam.“ Ratio igitur repetitae praepositionis sine dubio nulla alia est, nisi ut duo nomina, quibus haec praepositio praemissa est, accuratius distinguantur. Ubi nihil interponitur, cur praepositio repeti non soleat, facile intelligitur; nam tum haec accuratior distinctio minus necessaria est; at cur repeti non possit, sana ratio excogitari non potest. Cf. quae supra ad I. 12, 27. de repetita et omissa praepositione diximus.

ingeniosi, ut —, sic illi] Etsi subiectum iam antecessit, tamen saepe, in primis in oppositione, pronomen demonstrativum subiectum praegressum repetens cum vi quadam ponitur. Legg. III. 2, 5: Noster vero Plato Titanum e genere statuit eos, *qui*, ut illi caelestibus, sic *hi* (vel potius *ii*) adversentur magistratibus. Idem fit saepe apud Graecos, ut

gnoscenda, quaeremus alias; nunc vela, quae modo dicebas, exspectamus et cursum.

XV. 34. *M.* Quando et aliis locis de virtute et diximus, et saepe dicendum erit, (pleraeque enim quaestiones, quae ad vitam moresque pertinent, a virtutis fonte ducuntur;) quando igitur virtus est affectio animi constans conveniensque, laudabiles efficiens eos, in quibus est, et ipsa per se, sua sponte, separata etiam utilitate, laudabilis; ex ea proficiscuntur honestae voluntates, sententiae, actiones omnisque recta ratio; quanquam ipsa virtus brevissime recta ratio dici potest. Huius igitur virtutis contraria est vitiositas; (sic enim malo, quam malitiam appellare eam, quam Graeci *κακίαν* appellant; nam malitia certi cuiusdam vitii nomen est, vitiositas omnium;) ex qua concitantur perturbationes, quae sunt, ut paullo ante diximus, turbidi animorum concitatique motus, aversi a ratione et inimicissimi mentis vitaeque tranquillae. Important enim aegritudines anxias atque acerbas animosque affligunt et debilitant metu; iidem inflammant appetitione nimia, quam tum cupiditatem, tum libidinem dicimus, impotentiam quandam animi a temperantia et moderatione plurimum dissidentem. 35. Quae si quando adepta erit id, quod

Xen. Commentar. I. 2, 24: Ἀλκιβιάδης —, ὥςπερ οἱ τῶν γυμνικῶν ἀγώνων ἄθληταὶ ῥᾳδίως πρωτεύοντες ἀμελοῦσι τῆς ἀσκήσεως, οὕτω κἀκεῖνος ἠμέλησεν αὑτοῦ: ubi v. Adnotata nostra. De collocatione verborum *in morbum et incidunt tard., et recr. oc.* v. Adnot. in I. 31, 75: *Hoc et dum erimus.*

si quae diligentius erunt cognoscenda] Sic multi codd.; Or. c. vulg. *si qua.* Discrimen harum formarum recte enucleavit *Stürenburg.* ad or. p. Arch. poëta p. 83: Sic differt *si qui*, *si qua* a *si quis*, *si quae*, et pluralis *si qua* a *si quae*, ut illae formae magis sint, ut ita dicam, *universae* atque *incertae*, hae *speciales* atque *certae.* Si igitur h. l. scriptum esset *si qua*, intelligendae essent res quaelibet, *si quae* autem significat certas res, quae pertinent ad ipsam quaestionem. Cf. nos in Gr. L. §. 124. Not. 2. p. 273. ed. 2. Infra V. 8, 22. recte legitur *si quae pars.*

Cap. XV. 34. *quando igitur*] Saepe apud Ciceronem post parenthesin perspicuitatis caussa unum vel plura vocabula repetuntur, additis particulis *igitur*, *ergo.* Cf. supra I. 7, 14. Oratio autem hiulca est, nisi forte cum Manutio sic legere placet: *quando*, ut *aliis locis de v.* et *diximus*, *et saepe d. e.*, vel potius sic: *quando*, ut *et aliis locis d. v. diximus*, *et s. d. e.* Quae emendatio de mea quidem sententia maguam prae se fert veritatis speciem, quum facile *ut* ob sequens *et* excidere potuerit: eamque necessario efflagitare videtur sententiarum nexus. Denique de coniunctione *quando* observandum est, eam pro *quoniam* vel *quandoquidem* rarius a Cicerone usurpari, et plerisque in locis a librariis corruptam esse. Propter compendiorum similitudinem *quando* et *quoniam* in codd. saepe permutata sunt.

virtus est affectio animi constans] Sic Fin. III. 20, 65: Ex hac animorum affectione: ubi *Goerenz.* p. 394. dicit, expressam sibi videri Stoicorum διάθεσιν, i. e. cogitandi et sentiendi rationem, quae in mores consuetudinemque abiit; sic hoc loco *virtus* διάθεσις ψυχῆς σύμφωνος αὐτῇ, ut ap. Stob. est Ecl. Eth. II p. 104. Sic Cleanthes ap. Diog. L. VII, 89. statuit τὴν ἀρετὴν διάθεσιν εἶναι ὁμολογουμένην καὶ αὐτὴν δι' αὐτὴν εἶναι αἱρετήν, οὐ διά τινα φόβον ἢ ἐλπίδα ἤ τι τῶν ἔξωθεν. Dein de *recta* (i. e. absoluta) ratione (ὀρθῷ λόγῳ) cf. infra V. 13, 39.

κακίαν] Fin. III. 11, 39: Quas enim κακίας Graeci appellant, vitia malo, quam malitias nominare.

quam —, impotentiam — dissidentem]

ei fuerit concupitum, tum fertur alacritate, ut nihil ei constet, quid agat: ut ille, qui *voluptatem animi nimiam summum esse errorem* arbitratur. Eorum igitur malorum in una virtute posita sanatio est.

XVI. Quid autem est non miserius solum, sed foedius etiam et deformius, quam aegritudine quis afflictus, debilitatus, iacens? Cui miseriae proximus est is, qui appropinquans aliquod malum metuit exanimatusque pendet animi. Quam vim mali significantes poëtae impendere apud inferos saxum Tantalo faciunt

Ób scelera animique impotentiam ét superbiloquéntiam.

Ea communis poena stultitiae est. Omnibus enim, quorum mens abhorret a ratione, semper aliqui talis terror impendet. 36. Atque ut hae tabificae mentis perturbationes sunt, aegritudinem dico et metum; sic hilariores illae, cupiditas avide semper aliquid expetens et inanis alacritas, id est laetitia gestiens, non multum differunt ab amentia. Ex quo intelligitur, qualis ille sit, quem tum moderatum, alias modestum, tum temperantem, alias constantem continentemque dicimus; nonnunquam haec eadem vocabula ad frugalitatis nomen, tanquam ad caput, referre volumus. Quod nisi eo nomine virtutes continerentur, nunquam ita pervulgatum illud esset, ut iam proverbii locum obtineret, *hominem frugi omnia recte facere.* Quod

Verba *impotentiam — dissidentem* inserviunt explicandis verbis *appetitione nimia*, ut hanc vim habeant: *appetitione nimia, h. e. impotentia quadam — dissidente;* sed eiusmodi explicationes latinus sermo non tanquam appositiones antecedenti nomini adiungit, sed subsequenti enuntiationi relativae subiungit. V. nos in Gr. L. §. 145. Not. 13. p. 388. ed. 2.

voluptatem — errorem] Respexit Cicero versum Trabeae, poëtae comici, cuius prima pars de Finib. II. 4, 13. legitur sic: *tánta laetitia aúctus sum, ut nihil cónstet.*

Cap. XVI. *Quid autem est*] Beierus ad Offic. II. 15, 54. verba sic transponenda censet: *quid est autem;* de quo ordine v. quae diximus ad I. 27, 66.; sed ibidem vidimus, hunc verborum ordinem nonnunquam, sed raro, a Tullio neglectum esse. Quare nihil mutare audeo.

pendet animi] Supra I. 40, 96: Quod si exspectando et desiderando *pendemus animis*, cruciamur, angimur. de Legg. I. 3, 9: ego *animi pendere* soleo. ad Attic. VIII. 5, 2: *pendet animi* exspectatione Corfiniensi. Ibid. 16, 12: *animi pendeo* et de te et de me. In hac similibusque locutionibus *animi* non pro genitivo, sed pro *locativo*, ut in *domi, humi* cett. habendum est, quod vel ex eo patet, quod, ubi de pluribus agitur, non *animorum*, sed *animis pendere* dicitur. V. nos in Gr. L. §. 116. Not. 4. et 5. p. 236. ed. 2. Etiam simpliciter *pendere* hac vi ponitur.

Ob scelera] Est versus trochaicus catalecticus. Verba latina respondent fere graecis ap. Eur. ἀκόλαστον (impotentiam) ἔσχε γλῶσσαν (superbiloq.), αἰσχίστην νόσον. Unde autem versus sumptus sit, non constat.

aliqui talis terror] *Aliqui* ab *aliquis* ita differt, ut *qui* a *quis; aliqui* est forma adiectivi, *aliquis* forma substantivi. V. nos in Gr. L. §. 124. Not. 2. p. 273. ed. 2. Cf. supra I. 11, 23: deus *aliqui* viderit. V. 21, 62: cui semper *aliqui* terror impendeat. ad Fam. 7, 1: dolor *aliqui*. N. D. III. 38, 91: iratus *aliqui* deus. de Rep. I. 44, 68: deligitur *aliqui* plerumque dux. ib. III. 16, 26: *aliqui* scrupus. At multis locis apud Ciceronem legitur *aliquis*, ubi exspectes *aliqui*, ut supra I. 34, 82. in omnibus libris: *aliquis* dolor. II. 20, 46: dolor *aliquis*. IV. 21, 48: Pacidianus *aliquis*. Unde sequitur, ut iam Ciceronis aetate forma substantivi *aliquis* etiam pro forma adiectivi *aliqui* usurpari coepta sit: qui usus postea communis factus est.

idem quum Stoici de sapiente dicunt, nimis admirabiliter nimisque magnifice dicere videntur.

XVII. 37. Ergo hic, quisquis est, qui moderatione et constantia quietus animo est sibique ipse placatus, ut nec tabescat molestiis, nec frangatur timore, nec sitienter quid expetens ardeat desiderio, nec alacritate futili gestiens deliquescat, is est sapiens, quem quaerimus, is est beatus, cui nihil humanarum rerum aut intolerabile ad demittendum animum, aut nimis laetabile ad efferendum videri potest. Quid enim videatur ei magnum in rebus humanis, cui aeternitas omnis totiusque mundi nota sit magnitudo? Nam quid aut in studiis humanis, aut in tam exigua brevitate vitae magnum sapienti videri potest, qui semper animo sic excubat, ut ei nihil improvisum accidere possit, nihil inopinatum, nihil omnino novum? 38. Atque idem ita acrem in omnes partes aciem intendit, ut semper videat sedem sibi ac locum sine molestia atque angore vivendi, ut, quemcunque casum fortuna invexerit, hunc apte et quiete ferat: quod qui faciet, non aegritudine solum vacabit, sed etiam perturbationibus reliquis omnibus. His autem vacuus animus perfecte atque absolute beatos efficit, idemque concitatus et abstractus ab integra certaque ratione non constantiam solum amittit, verum etiam sanitatem. Quo-

36. *aegritudinem dico*] V. ad V. 36, 105. *ad frugalitatis nomen*] V. supra III. 8, 16.

Quod nisi] Sic *quod si, quod etsi, quod quia, quod quoniam, quod quum, quod ubi, quod ut, quod utinam, quod qui* saepius apud Ciceronem leguntur. Cf. nos in Gr. L. §. 145. Not. 21. p. 394. ed. 2. Illud *quod* inservit interiori sententiarum cum antecedentibus nexui significando.

ita pervulgatum illud] Sic plerique codd.; unus Vat. *ita per illud vulg.*: quod nonnulli receperunt. *Orellius* docet tmesin istam videri habere locum duntaxat in talibus [ante pronomen]: *per mihi scitum videtur, per mihi gratum accidit*, non item in participiis compositis *pervulgatus, permotus, perscriptus* cett. Sed *E. V. E. Vogelius*, a Mosero allatus, in Probus. Bipont. 1831. p. 27 sq. non solum ante pronomen, sed latius patere istius tmesis usum docet, comp. Famm. III, 5: dixit *per* fore *accommodatum* tibi. Attic. X, 1: *per* enim *magni* aestimo. de Or. I. 47: *per*grata *perque iucunda.*

nimis admirabiliter] Fin. III. 22, 73: „Quam gravis vero, quam magnifica, quam constans conficitur *persona sapientis?*“ et quae sequuntur.

Cap. XVII. 37. *quisquis est*] V. Adnotata in I. 46, 110.

sitienter] De adverbiis in *nter* exeuntibus v. *Beier.* ad Offic. I. 10, 33. p. 77 sq., qui in ipsa conscribenda observatione de illis adverbiis satis iocularitER omnibus fere eiusmodi quae apud probos scriptores leguntur adverbiis usus est. Minus trita sunt: audenter, intelligenter, sapienter, reverenter, obsequenter, pudenter, observanter, insolenter, ardenter, ignoranter, furenter, latenter, appetenter etc.

is est sapiens] Pronomen *is* cum vi quadam et perspicuitatis caussa repetitum est. V. ad I. 32, 78.

Nam quid] Bene *Nissenius:* Haec non proxime antecedentis caussam continent, sed aliam illis càussam addunt. Quum enim, cur cupiditas et voluptas a sapiente absint, in prioribus demonstratum sit, iam, cur metu et aegritudine careat, demonstratur.

animo — excubat] Cf. Phil. VI, 7: consilio excubare.

nihil improvisum accidere etc.] De discrimine, quod est inter *nihil improvisi* et *nihil improvisum mihi accidit* v. nos in Gramm. L. §. 111. Not. 15. p. 194. ed. 2.

38. *videat sedem sibi*] Cf. Adnotata in III. 19, 46.

apte — ferat] *Apte ferre* bene *Wolfius*

circa mollis et enervata putanda est Peripateticorum ratio et oratio, qui perturbari animos necesse dicunt esse, sed adhibent modum quendam, quem ultra progredi non oporteat. 39. Modum tu adhibes vitio? an vitium nullum est non parere rationi? an ratio parum praecipit, nec bonum illud esse, quod aut cupias ardenter, aut adeptus efferas te insolenter? nec porro malum, quo aut oppressus iaceas, aut, ne opprimare, mente vix constes? eaque omnia aut nimis tristia, aut nimis laeta errore fieri? Qui si error stultis extenuetur die, ut, quum res eaedem maneant, aliter ferant inveterata, aliter recentia; sapientes ne attingat quidem omnino. 40. Etenim quis erit tandem modus iste? Quaeramus enim modum aegritudinis, in qua operae plurimum ponitur. Aegre tulisse P. Rupilium fratris repulsam consulatus, scriptum apud Fannium est. Sed tamen transisse videtur modum, quippe qui ob eam caussam a vita recesserit. Moderatius igitur ferre debuit. Quid? si, quum id ferret modice, mors liberorum accessisset? nata esset aegritudo nova. Sed ea modica. Magna tamen facta esset accessio. Quid? si deinde dolores graves corporis, si bonorum amissio, si caecitas, si exsilium? Si pro singulis malis aegritudines accederent, summa ea fieret, quae non sustineretur.

dicit de onere dici, quod apte humeris impositum facilius fertur.

mollis et enervata Peripateticorum ratio] V. supra III. 10, 22.

ratio et oratio] Nobis: *Ansicht und Ausdruck*. Saepius iunguntur apud Ciceronem haec duo nomina, ut infra IV. 28, 60. Offic. I. 16, 50. de Invent. I, 2. *Ochsner*. in Ecl. Cic. p. 83. docet, Ciceronem eiusmodi παρηχήματα vel potius ὁμοιοτέλευτα in amoribus habuisse. Adde eundem p. 275. Legg. I, 15: si *natura confirmatura* ius non erit. Apprime noti sunt et pervulgati illi versus Ciceroniani (v. Quinctil. XI, I. Cicer. de Offic. I. 22, 77. Iuvenal. X, 123.):

O fortunatam natam me consule Romam.
Cedant arma togae, concedat laurea laudi.

Diversa est ea figura, quam appellant *allitterationem* (v. ad I. 35, 85.), cuius etiam apud Ciceronem multa reperiuntur exempla, ut de Sen. 11: *sensim sine sensu*. Supra I. 18, 42: ut potissimum *videri video* Panaetio. III. 32, 77: non satis mihi *videtur vidisse* hoc Cleanthes.

quem ultra] V. Adn. in II. 6, 15.

39. *aut, ne opprimare, mente vix constes*] Recte *Keilius* in Quaest. Tull. p. IX. intellexit in verbis *mente vix constes* latere notionem *pertimescendi* (aut pertimescas, ne opprimare) et quemadmodum antea cupiditatem et laetitiam, ita nunc inverso ordine aegritudinem et metum significari.

die] H. e. temporis longinquitate. V. Adnotata in III. 30, 74.

40. *Etenim*] Nos dicamus: *quis autem erit* cett. Sed scriptores latini saepe *enim* ita ponunt, ut mente suppleatur enuntiatio, quae sententiae antecedenti opposita est. V. Adnotata in I. 6, 11. Cf. infra V. 16, 48. Offic. I. 9, 30: facile, quod cuinsque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmet ipsos valde amabimus, iudicare. Est *enim* difficilis cura rerum alienarum: ubi supple: *at non facile possumus; est enim*. Hinc intelligitur, quam inconsiderate saepe VV. DD. particulae *enim* vim adversativam attribuerint eamque interpretati sint per *vero*, *autem*. Quod autem nostro loco non *enim*, sed *etenim* positum est, id propterea factum est, quod *etenim* non solum inservit reddendae rationi praecedentis sententiae, sed adiunctam etiam habet vim copulativam.

XVIII. 41. Qui modum igitur vitio quaerit, similiter facit, ut si posse putet eum, qui se e Leucata praecipitaverit, sustinere se, quum velit. Ut enim id non potest, sic animus perturbatus et incitatus nec cohibere se potest, nec, quo loco vult, insistere, omninoque, quae crescentia perniciosa sunt, eadem sunt vitiosa nascentia. 42. Aegritudo autem ceteraeque perturbationes, amplificatae certe, pestiferae sunt; igitur etiam susceptae continuo in magna pestis parte versantur. Etenim ipsae se impellunt, ubi semel a ratione discessum est, ipsaque sibi imbecillitas indulget in altumque provehitur imprudens, nec reperit locum consistendi. Quamobrem nihil interest, utrum moderatas perturbationes approbent, an moderatam iniustitiam, moderatam ignaviam, moderatam intemperantiam. Qui enim vitiis modum apponit, is partem suscipit vitiorum. Quod quum ipsum per se odiosum est, tum eo molestius, quia sunt in lubrico incitataque semel proclivi labuntur sustinerique nullo modo possunt.

XIX. 43. Quid? quod iidem[1] Peripatetici perturbationes istas, quas nos exstirpandas putamus, non modo naturales esse dicunt, sed etiam utiliter a natura datas: quorum est talis oratio. Primum mul-

in qua operae] in qua aegritudine pellenda a Peripateticis etc. Ernestius cum compluribus edd. vett. et codd. edidit: *in quo:* ut haec sit sententia: Peripateticos in illo modo aegritudinis statuendo operae plurimum ponere.

Aegre tulisse] Argumentatur Cicero hoc fere modo: Fac, Rupilium, quum eius frater repulsam tulisset, moderatius se gessisse, eodem autem tempore alias calamitates, ut mortem liberorum illi accessisse; nonne aegritudinis magna facta esset accessio? Ubinam ergo fuisset modus aut terminus? Nonne in maiore calamitate etiam graviore eum premi necesse erat aegritudine? Ergo absurdum est, modum in perturbationibus constituere velle. *Neidius.* De duplici genitivo, uni nomini iuncto, *fratris repulsam consulatus*, iam supra ad II. 15, 35. diximus. Deinde attendendum etiam ad verborum collocationem, de qua v. ad c. 13, 31: *animi multarum rerum — percursionem. Goerenz.* ad Fin III 15, 51. comp. Rull. I. 1, 3: tu *populi Romani subsidia belli*, tu *ornamenta pacis* eripias? Tertium collocationis genus est id, quo nomen regens primum locum occupat, ut Ligar. V, 12: *studia* denique *generis* ac *familiae vestrae virtutis.*

ferre debuit] De indicativo v. Adnotata in I. 49, 116.

Sed ea modica.] Haec verba Cicero ipse sibi obiicit.

Cap. XVIII. 41. *similiter facit ut si*] De *similiter ut si* cf. de Senect. 6, 17: *similes*que sunt, *ut si* qui gubernatorem — nihil agere dicant. Sic *similes sunt — tanquam si* vel *ac si.* V. *Gernhard.* ad de Sen. l. d. p. 35 sq.

ut enim id non potest] H. e. *fieri* non potest. V. Adn. in I. 11, 23.

42. *igitur etiam*] De collocatione vocis *igitur* v. ad I. 6, 11.

in magna pestis parte versantur] Comp. III. 2, 3: in summa inanitate versari. Catil. IV. 4, 7: in summa severitate versari.

vitiis modum apponit] *modum apponit* tanquam custodem, uti recte interpretatur *Klotzius,* comp. Cic. divin. in Caecil. 16, 51: custodem, inquit, Tullio me apponite. Liv. II, 15: moderator et magister consulibus appositus.

proclivi] Alii deteriores codd. habent *proclive;* lectiones *in proclive, e proclivi* sunt glossemata. Fin. V. 25, 84: *proclivi* currit oratio.

tis verbis iracundiam laudant, cotem fortitudinis esse dicunt, multoque et in hostem et in improbum civem vehementiores iratorum impetus esse; leves autem ratiunculas eorum, qui ita cogitarent: *proelium rectum est hoc fieri; convenit dimicare pro legibus, pro libertate, pro patria;* haec nullam habent vim, nisi irâ excanduit fortitudo. Nec vero de bellatoribus solum disputant; imperia severiora nulla esse putant sine aliqua acerbitate iracundiae. Oratorem denique non modo accusantem, sed ne defendentem quidem probant sine aculeis iracundiae, quae etiam si non adsit, tamen verbis atque motu simulandam arbitrantur, ut auditoris iram oratoris incendat actio. Virum denique videri negant, qui irasci nesciat, eamque, quam *lenitatem* nos dicimus, vitioso *lentitudinis* nomine appellant. 44. Nec vero solum hanc libidinem laudant, (est enim ira, ut modo definivi, ulciscendi libido;) sed ipsum illud genus vel libidinis vel cupiditatis ad summam utilitatem esse dicunt a natura datum; nihil enim quenquam, nisi quod libeat, praeclare facere posse. Noctu ambulabat in publico Themistocles, quod somnum capere non posset, quaerentibusque respondebat, Miltiadis tropaeis se e somno suscitari. Cui non sunt auditae Demosthenis vigiliae? qui dolere se aiebat, si quando opificum antelucana victus esset industria. Philosophiae denique ipsius principes nunquam in suis studiis tantos progressus sine flagranti cupiditate facere potuissent. Ultimas terras lustrasse Pytha-

Cap. XIX. 43. *iracundiam laudant*] Ob discrimen verborum *irae* et *iracundiae* ab ipso Cicerone supra c. 12, 27. positum *Davisius* h. l. non *iracundiae*, sed *irae* nomen exspectabat. Contra quam sententiam recte exortus est *Klotzius* dicens: „Wenn ihm oben *iracundia* für die zu tadelnde Geneigtheit zum Zorne galt, so ist hier *iracundia* nach der Ansicht der Peripatetiker, die aber Cicero nicht einmal billigt, der Zustand u. die Geneigtheit zum Zorne, in welcher man zu guten Werken durch jene leicht zu erregende Empfindlichkeit getrieben wird, aber keineswegs so viel als *ira*.“ Ceterum eandem quam Peripatetici sententiam secuti sunt veteres Academici (v. Academ. II. 44, 135.), quorum vestigiis institit Aristoteles, qui idem irae defensor exstitit et illam hominibus exsecari vetuit. *Calcar* enim *ait esse virtutis; hac erepta, inermem animum et ad conatus magnos pigrum inertemque fieri*, ut Senecae verbis de Ira III. c. 3 utar.

cotem fortitudinis] Infra c. 21, 48: illa quidem ex rhetorum pompa: ardores animorum *cotesque virtutum*. Acad. II. 44, 135.

haec nullam habent vim] Bentleius coniecit *habere;* at v. Adnotata in c. 10, 24.

virum] *Vir*, uti graecum ἀνήρ, saepe per excellentiam dicitur. Hinc natae sunt illae formulae: *vir es, si vir es, si viri estis*. Supra II. 22, 53: Marius, rusticanus vir, sed plane *vir*. V. ad II. 22, 52.

lentitudinis] quae graece ἀοργησία dicitur. Aristotel. Ethic. II. c. 7.

44. *Nec vero solum hanc libidinem laudant*] Exspectes *nec vero solam hanc l. l.;* opponuntur enim verba *ipsum illud genus libidinis*. Sed saepius adverbium *solum* (= *modo, tantum*) pro adiectivo ponitur, h. e. accuratior definitio, quae proprie ad subiectum aut obiectum pertinebat, ad praedicatum transfertur. Fin. I. 13, 44: ut sapiens *solum* — sine aegritudine possit et sine metu vivere: ubi *Madvigius* apte comparat Off. I. §. 22: „non *nobis solum* nati sumus“ cum Fin. II. §. 45: non *sibi se soli* natum.

goram, Democritum, Platonem accepimus; ubi enim quicquid esset, quod disci posset, eo veniendum iudicaverunt. Num putamus haec fieri sine summo cupiditatis ardore potuisse?

XX. 45. Ipsam aegritudinem, quam nos ut tetram et immanem beluam fugiendam diximus, non sine magna utilitate a natura dicunt constitutam, ut homines castigationibus, reprehensionibus, ignominiis affici se in delicto dolerent. Impunitas enim peccatorum data videtur eis, qui ignominiam et infamiam ferunt sine dolore; morderi est melius conscientia. Ex quo est illud e vita ductum ab Afranio; nam quum dissolutus filius:

Heu me miserum!

tum severus pater:

— *Dummodo doleat aliquid, doleat quidlubet.*

46. Reliquas quoque partes aegritudinis utiles esse dicunt: misericordiam ad opem ferendam et calamitates hominum indignorum sublevandas; ipsum illud aemulari, obtrectare non esse inutile, quum aut se non idem videat consecutum, quod alium, aut alium idem, quod se; metum vero si quis sustulisset, omnem vitae diligentiam sublatam fore, quae summa esset in eis, qui leges, qui magistratus, qui paupertatem, qui ignominiam, qui mortem, qui dolorem timerent. Haec tamen ita disputant ut resecanda esse fateantur, evelli penitus dicant nec posse, nec opus esse, et in omnibus fere rebus mediocritatem esse optimam exi-

V. Adnotata nostra in I. 26, 66. IV. 7, 15.

ipsum illud genus] *Libidinem* tanquam genus, cui tanquam species *ira* subiecta erat.

nisi quod libeat] Nihil quenquam praeclare facere posse, nisi libidine aliqua vel cupiditate agitetur.

capere non posset] Coniunctivus positus est, quia sententia e Themistoclis mente profertur. V. Adnotata in V. 21, 62.

Cui non sunt auditae D. v.?] De dativo *cui* v. Adnotata in II. 1, 2. De re ipsa *Davisius* contulit Plutarch. Demosth. T. II. p. 848. (c. 7. 8. 11.) Hieronym. adv. Rufin. I. 4. p. 495. Stob. Serm. 29. p. 206: Ἐρωτηθεὶς γάρ· Πῶς τῆς ῥητορικῆς περιεγένου; Πλέον, ἔφη, ἔλαιον οἴνου δαπανήσας.

ubi enim quicquid esset] Quomodo pronomen *quicquid* explicandum sit, infra ad V. 34, 95. exponemus.

Cap. XX. 45. *Heu me miserum! Dummodo* etc.] Haec Afranii verba tetrametrum trochaicum catalecticum constituunt, quem sic disposuit Bentleius: F. *Heu me miserum!* P. *Dummodo doleat aliquid, doleat quidlubet.*

46. *ad opem fer. et calam. — sublev.*] Ubi notiones similes coniunguntur, in altero membro praepositio non ponitur; nam eiusmodi notiones quasi in unam coaluerunt; ubi vero diversae notiones coniunguntur, praepos. repetitur, ut Legg. II, 4: lex est ratio mensque sapientis *ad iubendum et ad deterrendum idonea.* V. Adnotata nostra in I. 12, 27.

indignorum] Scil. istis calamitatibus, quibus affliguntur, vel non meritorum, ut eas perpeterentur. V. *Heindorf.* ad Horat. Satir. II. 2, 103: *Cur eget indignus quisquam, te divite?* Sic graece οὐκ ἄξιος, ἀνάξιος. Apposite *Davisius* in partes vocavit Plaut. Curc. IV. 2, 23: Indignis *si male dicitur, maledictum id esse dico.* De *dignus* v. ad II. 5, 14.

aemulari] Scil. *quem.* V. ad c. 8, 18. *concupierit.*

Haec tamen ita disputant ut] Pro: ita tamen disputant, ut haec resecanda esse fateantur.

stiment. Quae quum exponunt, nihilne tibi videntur, an aliquid dicere? *A.* Mihi vero dicere aliquid. Itaque exspecto, quid ad ista.

XXI. 47. *M.* Reperiam fortasse; sed illud ante. Videsne, quanta fuerit apud Academicos verecundia? plane enim dicunt, quod ad rem pertineat. Peripateticis respondetur a Stoicis. Digladientur illi, per me licet, cui nihil est necesse, nisi ubi sit illud, quod veri simillimum videatur, anquirere. Quid est igitur, quod occurrat in hac quaestione, *quo possit attingi aliquid veri simile? quo longius mens humana progredi non potest. Definitio perturbationis, qua recte Zenonem usum puto; ita enim definit, ut *perturbatio sit aversa a ratione contra naturam animi commotio*, vel brevius, ut *perturbatio sit appetitus vehementior*, vehementior autem intelligatur is, qui procul absit a naturae constantia. 48. Quid ad has definitiones possint dicere? Atqui haec pleraque sunt prudenter acuteque disserentium; illa quidem ex rhetorum pompa, *ardores animorum cotesque virtutum*. An vero vir fortis, nisi stomachari coepit, non potest fortis esse? Gladiatorium id quidem; quanquam in eis ipsis videmus saepe constantiam: colloquuntur, congrediuntur, queruntur,

exspecto, quid ad ista] V. ad III. 9, 18: *ad ea disputat.*

Cap. XXI. 47. *apud Academicos*] Iam oratio paullum digrediens a proposito versatur in laudanda Academicorum in disputando moderatione. Idque a Cicerone eo consilio factum videtur, ut demonstraret, se non in eo laborare, ut certam quandam opinionem praeceptam defenderet, sed ab omni partium concertationisque studio liber eam sententiam exquireret, quae proxime ad veritatem accederet.

plane enim dicunt] nihil admiscendo, quod aegre adversarii ferre possint. *Ernestius.* Secus Stoici agebant, qui sententias suas contra Peripateticos acerrimo studio defendebant.

cui] mihi enim Academico id tantum, quod veri simillimum videatur, anquirendum est. De verbo *anquirendi*, quod habet notionem circumspiciendi et circumquaque quaerendi (*an* = *amb*, ἀμφί), cf. infra V. 4, 10: siderum cursus anquirebatur. Supra II. 10, 25: terminum anquirens mali.

quo longius] ex Academicorum ratione, de qua v. Prolegomena p. 3.

ita enim definit, ut perturbatio sit etc.] Rarior structura pro: *ita definit, ut perturbationem — dicat esse animi commotionem*, aut pro: *ita definit, perturbationem esse — animi commotionem.* Cf. infra V. 41, 119: philosophi, quorum *ea sententia* est, *ut virtus* per se *ipsa* nihil *valeat*, pro: quorum ea sent. est, *virtutem* per se *ipsam* nihil *valere*, aut pro: q. ea sent. est, *ut virtutem* per se *ipsam* nihil *valere censeant.* Legg. III. 15, 33: „ego in ista sum sententia, qua te fuisse semper scio, nihil ut fuerit in suffragiis voce melius" pro: nihil ut fuisse statuam melius, aut pro: nihil fuisse melius.

48. *possint*] Intelligendi sunt Peripatetici. Vulgo *possim.*

haec] Scil. quae a Stoicis in doctrina de perturbationibus dicuntur; *illa*, quae a Peripateticis iactantur.

ex rhetorum pompa] „*Pompa* proprie est, quam nos hodie vocamus *eine Prozession*, *einen Aufzug*; deinde, quia illa pompae magnifice erant apparatae, propterea transfertur ad orationem generis demonstrativi, in qua omnibus ornamentis locus est et quae imprimis ad ostentationem ingenii et eloquentiae pertinet et orationi forensi opponitur." *Ernestius* in Clav. v. *pompa*, comp. Or. 13. de Or. II. 22.

aliquid postulant] „Sie verlangen noch Etwas, einen letzten Liebesdienst." *Orellius.*

Pacidianus] Nobilissimus gladiator. Lucilius apud Nonium IV. 64:

Cum Pacideiano hic componitur optimus longe

aliquid postulant, ut magis placati quam irati esse videantur. Sed in illo genere sit sane Pacidianus aliquis hoc animo, ut narrat Lucilius:

Occidam illum equidem et vincam, si id quaeritis, inquit;
Verum illud credo fore: in os prius accipiam ipse,
Quam gladium in stomacho, † suria ac pulmonibus sisto.
Odi hominem, iratus pugno, nec longius quicquam
Nobis, quam dextrae gladium dum accommodet alter;
Usque adeo studio atque odio illius eeferor ira.

XXII. 49. At sine hac gladiatoria iracundia videmus progredientem apud Homerum Aiacem multa cum hilaritate, quum depugnaturus esset cum Hectore. Cuius, ut arma sumpsit, ingressio laetitiam attulit sociis, terrorem autem hostibus, ut ipsum Hectorem, quemadmodum est apud Homerum, toto pectore trementem provocasse ad pugnam poeniteret. Atque hi collocuti inter se, priusquam manum consererent, leniter et quiete nihil ne in ipsa quidem pugna iracunde rabioseve fecerunt. Ego ne Torquatum quidem illum, qui hoc cognomen invenit, iratum existimo Gallo torquem detraxisse, nec Marcellum apud Clastidium ideo fortem fuisse, quia fuerit iratus.

Post homines natos gladiator, qui fuit unus.

Cf. Cicer. de optim. gener. Orat. 6. ad Q. Fr. III, 4. Alius eiusdem nominis gladiator commemoratur apud Horat. Sat. II. 7, 97: ubi v. *Heindorf.* p. 421.

ut narrat Lucilius] „Locus Lucilii est in ed. Bip. ad calc. Iuvenalis et Persii p. 194., ibique v. 3. legitur *sura*, v. s. *accommodat.*" *Moserus.*

si id quaeritis] Vultis, optatis, flagitatis. Dein *in os prius accipiam ipse* h. e. verum illud credo fore, ut ego ipse adversarii gladium in os meum accipiam prius, quam meo gladio illius stomachum et pulmones transfigam. Odi enim hominem et iratus pugno. „Notum est autem, addit *Bentleius* ad h. l., qui animo concitatiore pugnant, non tam sibi cavere, quam vel periculo suo hostis exitium quaerere atque adeo mutuis plerumque vulneribus concidere."

suria] Sic scripsi c. optimis codd.; alii habent *furia;* Or. c. vulg. *sura.* Bentleius legendum suspicatur *furiae,* hoc scilicet nomine significari putans *spurcum illum hominem* et inhonestum, *Aesernium Samnitem*, cum quo commissus erat Pacidianus. Et sane haec coniectura haud exiguam probabilitatis speciem prae se fert et confirmatur quodammodo ab iis codd., in quibus est *furia* aut *suria.* Vulgata *sura* a VV. DD. repudiata est, quod vulnus in *sura* minime letale esset. Interpretes miris commentis veram lectionem extundere conati sunt.

nec longius] H. e. nec diutius pugnam morabimur, quam uterque nostrum gladium dextrae adaptaverit.

Cap. XXII. 49. *apud Homerum*] Iliad. η, 211.

Cuius] Referendum ad remotius subst. *Aiacem*, quippe de quo cummaxime agatur.

toto pectore trementem] Hoc non est apud Homerum, nec ibi repererunt veteres, Plutarchus (de aud. Poët. c. 10. p. 64. ed. Krebsii), Dionys. Hal. (περὶ τῆς Ὁμήρου ποιήσεως §. 16.) ut docet Clark. ad Homer. l. c. 216. Troiani tremebant, non Hector (αὐτῷ enim θυμὸς ἐνὶ στήθεσσι πάτασσεν, Τρῶας δὲ τρόμος αἰνὸς ὑπήλυθε γυῖα ἕκαστον), Cicero tamen sic accepisse videtur. *Ernestius.*

provocasse] Scil. Aiacem.

Torquatum — Marcellum — Clastidium] V. Indic. hist. De praepos. *apud* affert *Moserus* Gablerum in Jahn. Annall. 1829. p. 392., qui comp. pro Cluent. 7. c. Rull. I, 2. Divin. I, 54. N. D. III, 5. ad Famm. II, 10. Finn. II. 22. 30. Off. III. 30. de Sen. 10. Supra I. 39. docetque Cornelium Nepotem hanc structuram nominum, quae urbes significant, constanter tenere, Livium plerumque ponere *ad*, Ciceronem utrumque.

cognomen invenit] H. e. non, uti *Wol-*

50. De Africano quidem, quia notior est nobis propter recentem memoriam, vel iurare possum, non illum iracundia tum inflammatum fuisse, quum in acie M. Allienum Pelignum scuto protexerit gladiumque hosti in pectus infixerit. De L. Bruto fortasse dubitarim, an propter infinitum odium tyranni effrenatius in Aruntem invaserit; video enim utrumque cominus ictu cecidisse contrario. Quid igitur huc adhibetis iram? an fortitudo, nisi insanire coepit, impetus suos non habet? quid? Herculem, quem in caelum ista ipsa, quam vos iracundiam esse vultis, sustulit fortitudo, iratumne censes conflixisse cum Erymanthio apro aut leone Nemeaeo? an etiam Theseus Marathonii tauri cornua comprehendit iratus? Vide, ne fortitudo minime sit rabiosa, sitque iracundia tota levitatis. Neque enim est ulla fortitudo, quae rationis est expers.

XXIII. 51. Contemnendae res humanae sunt, negligenda mors est, patibiles et dolores et labores putandi. Haec quum constituta sint iudicio atque sententia, tum est robusta illa et stabilis fortitudo, nisi forte quae vehementer, acriter, animose fiunt, iracunde fieri suspicamur. Mihi ne Scipio quidem ille, pontifex maximus, qui

fius interpretatur, *acquisivit sibi*, sed *nactus est;* in verbo *inveniendi* non studii, sed casus notio latet. Tac. Germ. 2: *invento* nomine Germani vocarentur. In eadem re eodem verbo usus est C. Off. III. 31, 112. (ubi *Beierus* p. 399. bene explicat: *data hac occasione Torquatus appellatus est*;) et Finu. I. 7, 23. De indicativo *invenit* extra orationis obliquae nexum posito v. nos in Gr. L. §. 160. Not. 7. p. 454. ed. 2.

50. *De Africano — iurare possum, non illum — fuisse*] De hac structura v. Adnotata in V. 20, 57.

dubitarim, an effrenatius invaserit] H. e. fortasse effrenatius in Aruntem invasit. Particulam *an* semper in bimembri tantum interrogatione, et quidem in altera eius parte, locum habere, saepe autem prius membrum omitti, supra ad III. 1, 1. vidimus. Idem valet de formulis: *dubito an, nescio an, haud scio an;* in iis enim prius membrum *negativum*, per *num*, *numne* inducendum, cuius negatio animo praecepta est, suppressum est; alterum igitur membrum, priori oppositum, *affirmativum* est, h. e., sententiam ponit, cui alterum assensurum esse confidimus. Sic h. l. enuntiatio plene sic erat efferenda: *de L. Bruto fortasse dubitarim, numne aliud quid dicam, an — invaserit.* Hinc fit, ut *nescio, haud scio, dubito an* per *fortasse, vielleicht* interpretari possimus, vel per: *ich weiss nicht, ich zweifle ob nicht* vertamus; per se autem *an* nunquam pro *annon* poni potest. Usi sunt Romani his formulis, ubi sententiam aliquam certam ac firmam modeste atque urbane proponere voluerunt. Cf. Corn. Nep. Thrasyb. princ.: *Si per se virtus sine fortuna ponderanda sit, dubito, an hunc primum omnium ponam* (h. e. dubito, *numne aliud quid censeam*, an — ponam): ubi v. *Bremium* p. 129. Cf. nos ad III. 1, 1. 8, 16. et in L. Gr. §. 159, 4. p. 448 sq. ed. 2.

video] Saepe *video* dicitur de iis rebus, quae ex historia cognitae sunt. Sic supra c. 3, 5: quibus adolescentibus Diogenem et — Carneadem *video* ad senatum missos esse legatos. c. 37, 79: ut Alexandrum *videmus* qui quum interemisset Clitum, — vix a se manus abstinuit. Saepe idem fere valet quod *constat.*

Herculem — Erymanthio — Nemeaeo — Theseus Marathonii] V. Ind. hist.

Cap. XXIII. 51. *patibiles*] N. D. III. 12, 29: quumque omne animal *patibilem* naturam habeat: ubi habet vim activam. Alibi ap. Cic. non legitur. Dolor *impetibilis* est Fin. II. 17, 57.

Haec quum constituta sint —, tum est etc.] Or. ex Ern. coni. edidit *constituta sunt.* Mihi quidem coniunctivus ex breviloquentia quadam explicandus videtur, qua e caussali enuntiatione (*quum*

hoc Stoicorum verum esse declaravit, nunquam privatum esse sapientem, iratus videtur fuisse Ti. Graccho tum, quum consulem languentem reliquit atque ipse privatus, ut si consul esset, qui rem publicam salvam esse vellet, se sequi iussit. 52. Nescio, ecquid ipsi nos fortiter in re publica fecerimus; si quid fecimus, certe irati non fecimus. An est quicquam similius insaniae, quam ira? quam bene Ennius *initium* dixit *insaniae*. Color, vox, oculi, spiritus, impotentia dictorum ac factorum quam partem habent sanitatis? quid Achille Homerico foedius, quid Agamemnone in iurgio? nam Aiacem quidem ira ad furorem mortemque perduxit. Non igitur desiderat fortitudo advocatam iracundiam; satis est instructa, parata, armata per sese. Nam isto modo quidem licet dicere, utilem vinolentiam ad fortitudinem, utilem etiam dementiam, quod et insani et ebrii multa faciunt saepe vehementius. Semper Aiax fortis, fortissimus tamen in furore:

Nam fácinus fecit máxumum, quum, Dánais inclinántibus,
Summám rem perfecit manu, restítuit proelium insániens.

constituta sint, da festgestellt ist) temporalis enuntiatio (*quum constituta sunt, wenn* festgestellt ist), quae sequenti temporali *tum* significatur, elicienda est. Sententiae ita se excipiunt: Nulla fortitudo est, quae rationis est expers. Nam vera fortitudo cernitur in eo, ut res humanae contemnantur, mors negligatur, et dolores et labores patibiles putentur. *Quum* (*da*) igitur hae res a ratione *proficiscantur* atque ita iudicio atque sententia *constitutae sint*, sequitur, fortitudinem *tum* esse robustam et stabilem, *quum* a ratione *proficiscitur* atque ita iudicio atque sententia *constituta est*.

nisi forte] Hae particulae cum ironiae quadam vi ponuntur et cum indicativo iunguntur. V. nos in L. Gr. §. 154. Not. 13. p. 421. ed. 2. et *Kritz*. ad Sall. Cat. XX, 17. p. 105. Sic ap. Graecos εἰ μὴ ἄρα c. ind., ut Xen. Commentar. I. 2, 8: Πῶς ἂν οὖν ὁ τοιοῦτος ἀνὴρ διαφθείροι τοὺς νέους; εἰ μὴ ἄρα ἡ τῆς ἀρετῆς ἐπιμέλεια διαφθορά ἐστιν: ubi v. Adnotata nostra.

animose] Sic Offic. I. 26, 92: Haec praescripta servantem licet magnifice, graviter *animoseque* vivere (h. e. fortiter, omni deposito metu). de Senect. XX, 72: Ex quo fit, ut *animosior* etiam senectus sit, quam adolescentia, et fortior. Cf. ad III. 21, 51.

hoc Stoicorum] Stoici enim dicebant, solum sapientem esse regem (Diog. Laert. VII, 122.) atque consulem, magistratum cett.

consulem languentem] Mucium Scaevolam, qui h. l. dicitur *languens*, quia, quum ab eo Scipio Nasica, pontifex maximus, peteret, ut opem ferret rei publicae et Ti. Gracchum interficeret, dicebat, se nihil vi esse acturum. Plut. vit. Tib. Gracchi 19. Quo dicto, Scipio, quanquam non consul erat: *Qui rem publicam salvam esse vult*, exclamavit, *me sequatur*. Haec forma fuit, qua Romanos in tumultu vel alio repentino casu usos fuisse testatur Servius ad Aen. VII, 614. VIII, 1.

qui rem publicam] Scil. enim. Vid. ad V. 7, 20: *praemium proposuit, qui*.

52. *Nescio, ecquid*] V. ad III. 8, 16.

in iurgio] Hom. Iliad. I. 122 sqq.

nam Aiacem quidem] De Aiacis ira nihil dicam. Quam foeda illa fuerit, constat inter omnes; nam ira eum ad furorem mortemque perduxit. Aiax enim iratus, quod Achillis arma Ulixi adiudicata essent, gladio ipse sibi mortem conscivit. Cf. Odyss. XI, 542. 563. De elliptico particulae *nam* usu cf. c. 33, 72. et ad I. 6, 11.

Nam facinus] Sunt iambici tetrametri acatalecti, ex tragico (fortasse Pacuvio) petiti.

Danais inclinantibus] quum incendium a navibus avertit vimque hostium repressit. Il. XV. sub finem. *Neidius*.

XXIV. 53. Dicamus igitur utilem insaniam? Tracta definitiones fortitudinis, intelliges, eam stomacho non egere. Fortitudo est igitur affectio animi legi summae in perpetiendis rebus obtemperans, vel conservatio stabilis iudicii in eis rebus, quae formidolosae videntur, subeundis et repellendis, vel scientia rerum formidolosarum contrariarumque aut omnino negligendarum conservans earum rerum stabile iudicium, vel brevius, ut Chrysippus: — nam superiores definitiones erant Sphaeri, hominis in primis bene definientis, ut putant Stoici; sunt enim omnino omnes fere similes, sed declarant communes notiones alia magis alia — quo modo igitur Chrysippus? Fortitudo est, inquit, scientia rerum perferendarum vel affectio animi in patiendo ac perferendo summae legi parens sine timore. Quamvis licet insectemur istos, ut Carneades solebat; metuo, ne soli philosophi sint. Quae enim istarum definitionum non aperit notionem nostram, quam habemus omnes de fortitudine tectam atque involutam? qua aperta, quis est, qui aut bellatori, aut imperatori, aut oratori quaerat aliquid, neque eos existimet sine rabie quicquam

Cap. XXIV. 53. *Tracta —, intelliges*] pro: si tractaveris —, intelliges. V. ad II. 12, 28.

stomacho] *Stomachus* saepe ponitur pro ira, excandescentia. Hinc manarunt locutiones illae: stomachum alicui movere vel facere. V. *Schütz.* in Lex. Cicer. h. v.

contrariarumque aut omnino negl.] Stob. ecl. eth. p. 104. Heer.: ἀνδρείαν δέ [φησιν ὁ Ζήνων εἶναι] ἐπιστήμην δεινῶν καὶ οὐ δεινῶν καὶ οὐδετέρων. (Item: ἀφροσύνην δὲ ἄγνοιαν ἀγαθῶν καὶ κακῶν καὶ οὐδετέρων.) Plat. Lach. §. 67: ἡ ἀνδρεία ἐστὶν ἐπιστήμη δεινῶν τε καὶ θαῤῥαλέων.

Sphaeri] V. Ind. hist.

sunt enim] Vocula *enim* rationem reddit sententiae alicuius, quae mente supplenda est, (de quo usu supra ad I. 6, 11. diximus;) ut sententiarum nexus hic sit: *vel brevius, ut Chrysippus; nam superiores definitiones omnes ab uno Sphaero profectae sunt;* quod autem plures de eadem re definitiones attulit, nihil refert; *sunt enim omnino omnes fere similes quidem, sed tamen conferunt ad declarandas communes notiones, quas habemus omnes de fortitudine tectas atque involutas; nisi quod alia definitio clarius et distinctius, quam alia, fortitudinis notionem declarat.*

communes notiones] non esse docet *Orellius* communes omnium Stoicorum notiones, sed i. q. infra *notionem nostram, quam habemus omnes de fort. tectam atque involutam.*

insectemur istos] nos Academici Stoicos, *ut Carneades solebat*, qui Chrysippi imprimis decreta impugnare studebat. V. nos in libro dicto *de Cic. in phil. merit.* p. 155. infra V. 29, 83. Cic. N. D. II, 65. p. 480. *Quamvis licet insectemur* est *quam* vehementer *vis, licet insectemur.* Legg. III. 10, 24: Et praeter eos *quamvis enumeres* multos *licet*, h. e. licet enumeres quamvis (quantumvis) multos. de Amicit. XX, 73: *quamvis licet excellas.* de N. D. III. 36, 88: *Quamvis licet* Menti delubra et Virtuti et Fidei *consecremus.* Cf. nos in Gr. L. §. 156. Not. 2. p. 426. ed. 2.

ne soli philosophi sint] Quam magnifice Cicero de Stoicorum philosophia senserit, exposuimus in libro d. p. 76 sq.

aliquid] De *aliquid*, quod h. l. pro *aliud quid* dictum videtur, at videtur tantum, v. Adnotata in III. 14, 29.

54. *omnes insipientes insanos*] Erat παράδοξον Stoicorum, ὅτι πᾶς ἄφρων μαίνεται. Cf. Cicer. Paradox. IV. et supra III. 4, 9.

nonne ista colligunt] Nemo hoc tetigit. Esse autem videtur: hoc efficiunt conclusionibus per inductionem, ut de singulis adscendant ad genus. Huic conveniunt sequentia. Si e numero insanorum eximuntur iracundi, insanire ipsi et

fortiter facere posse? 54. Quid? Stoici, qui omnes insipientes insanos esse dicunt, nonne ista colligunt? Remove perturbationes maximeque iracundiam, iam videbuntur monstra dicere. Nunc autem ita disserunt, sic se dicere, omnes stultos insanire, ut male olere omne coenum. — At non semper. — Commove, senties. Sic iracundus non semper iratus est; lacesse, iam videbis furentem. Quid? ista bellatrix iracundia, quum domum rediit, qualis est cum uxore, cum liberis, cum familia? an tum quoque est utilis? Est igitur aliquid, quod perturbata mens melius possit facere, quam constans? an quisquam potest sine perturbatione mentis irasci? Bene igitur nostri, quum omnia essent in * *moribus* vitia, quod nullum erat iracundia foedius, iracundos solos *morosos* nominaverunt.

XXV. 55. Oratorem vero irasci minime decet, simulare non dedecet. An tibi irasci tum videmur, quum quid in caussis acrius et vehementius dicimus? quid? quum iam rebus transactis et praeteritis orationes scribimus, num irati scribimus? *Ecquis hoc animadvertit? vincite!* num aut egisse unquam iratum

monstra dicere videbuntur, quod pars ea exemta sit, quae foedior etiam ceteris est. *Ernestius.* Verbum *colligunt* comparat *Wolfius* cum gr. συλλογίζεσθαι. Stoici scilicet sententiam, *omnes insipientes esse insanos*, ex his conclusionibus efficiebant: Omnes animi perturbationes morbi sunt; qui autem in morbo sunt, sani non sunt; atqui insipientium animi, quia sunt perturbationibus obnoxii, in morbo sunt: ergo omnes insipientes insani sunt. Cf. supra III. 4, 9. Atque hac quidem ratione recte et sine ulla perversitate concludere poterant Stoici, omnes insipientes insanos esse. Iam vero, remotis perturbationibus maximeque iracundia, in qua praecipue animus perturbatus elucet, nullo modo fieri potnit, ut istam sententiam proferrent; aut, si protulissent, ipsi insani fuissent.

monstra dicere] H. e. absurda, inaudita dicere. ad Att. 4, 7: *monstra nuntiare* (i. e. inexspectata). ib. 9, 11: *monstra narrant*, quae falsa esse possunt. ad Qu. Fr. 2, 6: *monstra promulgare.*

nunc autem] V. Adn. in III. 1, 2.

ut male olere omne coenum] Ut coenum non semper male olet; at quum commotum erit, continuo foedum odorem spargit; ita animus perturbatus non semper insanit, at quum lacessitus erit, continuo in furorem abripitur.

morosos] Senec. de Ira I, 4: Inter hos (sc. iracundos) *morosum* ponas licet, delicatum iracundiae genus. Cf. C. de Sen. 18, 65. „Der *morosus* kennt und achtet das Herkommen, *morem*, missbilligt jede Abweichung davon, und beschränkt desshalb oder scheint zu beschränken die freie Bewegung der Genialität, die sich über die bestehenden Gesetze der Kunst, des Anstandes, der Sittlichkeit hinweg setzt.“ *Doederlin.* Synonym. Vol. III. p. 234 sq.

Cap. XXV. 55. *Oratorem*] Supra c. 19, 43. *simulare* sc. iram.

iam rebus transactis et pr. or. scr.] „de Sen. 11, 38: caussarum illustrium, quascunque defendi, nunc cummaxime conficio orationes. Freilich wurden die Reden gewiss grossentheils, ehe sie gehalten wurden, schriftlich entworfen, später aber eigentlich ausgearbeitet; manche wurden aber auch wegen Wichtigkeit des Gegenstandes bisweilen gleich abgelesen u. vielleicht später nicht erst ausgearbeitet. Vgl. C. pr. Cn. Planc. 30, 74: recitetur oratio, quae propter rei magnitudinem dicta de scripto est.“ *Klotz.*

Ecquis — vincite!] Est particula versus ex Accii Atreo sumpta (v. de Orat. III. 58, 217.), ubi, ut explicat *Neidius*, aliquis iratus cuidam facinoroso: *Quis*, inquit, *hoc facinus vidit? agite et vinctum eum abducite!* [*Orellius* sic: Straft nicht gleich Einer diess (Vergehen)? Schnell werde er gestraft! Bindet ihn!] Haec irati hominis verba nec Aesopus

Aesopum, aut scripsisse existimamus iratum Accium? Aguntur ista praeclare, et ab oratore quidem melius, si modo est orator, quam ab ullo histrione; sed aguntur leniter et mente tranquilla. Libidinem vero laudare cuius est libidinis? Themistoclem mihi et Demosthenem profertis, additis Pythagoram, Democritum, Platonem. Quid? vos studia libidinem vocatis? quae vel optimarum rerum, ut ea sunt, quae profertis, sedata tamen et tranquilla esse debent. Iam aegritudinem laudare, unam rem maxime detestabilem, quorum est tandem philosophorum? At commode dixit Afranius:

Dummódo doleat aliquid, doleat quidlúbet.

Dixit enim de adolescente perdito ac dissoluto; nos autem de constanti viro ac sapienti quaerimus. Et quidem ipsam illam iram centurio habeat aut signifer vel ceteri, de quibus dici non necesse est, ne rhetorum aperiamus mysteria. Utile est enim, uti motu animi, qui uti ratione non potest; nos autem, ut testificor saepe, de sapiente quaerimus.

XXVI. 56. At etiam aemulari utile est, obtrectare, misereri. — Cur misereare potius, quam feras opem, si id facere possis? an sine misericordia liberales esse non possumus? non enim suscipere ipsi aegritudines propter alios debemus, sed alios, si possumus, levare aegritudine. Obtrectare vero alteri aut illa vitiosa aemulatione, quae rivalitati similis est, aemulari quid habet utilitatis? quum sit aemulantis angi alieno bono, quod ipse non habeat; ob-

histrio unquam egit iratus, nec Accius scripsisse existimandus est iratus; sed uterque iram simulavit.

Libidinem — de sapiente quaerimus.] Supra c. 19, 44. c. 20, 45.

unam rem maxime detestabilem] V. Adnotata in II. 26, 64.

ipsam illam iram] Nexus sententiarum est hic: Sicuti Afranius de adolescente perdito ac dissoluto recte dixisse videri potest, aegritudinem ei salutarem esse; ita in bello centuriones, signiferos ceterosque milites inferiorum ordinum irasci decet; nam neque ille, neque hi ad sapientes sunt referendi, ratione uti non possunt; utantur igitur animi motu. Illum enim aegritudo fortasse ad meliorem frugem reducet, quum ratio non possit, hos ira fortes reddet, quum vera fortitudine non utantur. *Neidius.*

ne rhetorum aperiamus mysteria] H. e. ne rhetorum arcana vel ea quae proprie in arte rhetorica pertractari solent, aperiamus. Rhetores enim docebant, dicentis orationem accommodandam esse et conformandam ad diversam diverso-rum hominum indolem ac naturam. Alia res est in philosophia, quae de uno atque solo sapiente quaerit. „Die feineren Künste, womit sie die Leidenschaften aufregen.“ *Wolf.*

qui uti — non potest] Sc. eum. V. ad V. 7, 20.

Cap. XXVI. 56. *aemulari*] Supra c. 20, 46.

non enim suscipere] Possumus vero. Liberalitas *enim* non in eo cernitur, ut ipsi aegritudines propter alios suscipiamus, sed ut alios, si possumus, levemus aegritudine. Sic saepe post interrogationem *enim*, *nam* elliptice ponuntur. Cf. ad I. 6, 11.

angi alieno b.] Scil. quem. V. Adnot. ad c. 8, 17: *concupierit.*

pro experientia] Loco experientiae. Sententia est haec: Quomodo id approbari (laudari) possit, te angi alieno bono, quod ipse non habeas, quum potius, si id habere velis, quod alius habeat, tibi experiendum sit, quomodo id, quod alius habet, assequi possis.

57. *quamvis fuse*] V. ad I. 21, 47.

trectantis autem, angi alieno bono, quod id etiam alius habeat. Quî id approbari possit, aegritudinem suscipere pro experientia, si quid habere velis? nam solum habere velle summa dementia est. 57. Mediocritates autem malorum quis laudare recte possit? quis enim potest, in quo libido cupiditasve sit, non libidinosus et cupidus esse? in quo ira, non iracundus? in quo angor, non anxius? in quo timor, non timidus? libidinosum igitur, et iracundum, et anxium, et timidum censemus esse sapientem? De cuius excellentia multa quidem dici quamvis fuse lateque possunt; sed brevissime illo modo, sapientiam esse rerum divinarum et humanarum scientiam cognitionemque, quae cuiusque rei caussa sit. Ex quo efficitur, ut divina imitetur, humana omnia inferiora virtute ducat. In hanc tu igitur, tanquam in mare, quod est ventis subiectum, perturbationem cadere tibi dixisti videri? quid est, quod tantam gravitatem constantiamque perturbet? an improvisum aliquid aut repentinum? quid potest accidere tale ei, cui nihil, quod homini evenire possit? Nam quod aiunt, nimia resecari oportere, naturalia relinqui; quid tandem potest esse naturale, quod idem nimium esse possit? Sunt enim omnia ista ex errorum orta radicibus, quae evellenda et extrahenda penitus, non circumcidenda, nec amputanda sunt.

XXVII. 58. Sed quoniam suspicor, te non tam de sapiente, quam de te ipso quaerere; (illum enim putas omni perturbatione esse

sapientiam — caussa sit] Sic infra V. 3, 7. Cf. Finn. II. 12, 37. De sapientiae definitione confer, quae enucleate eruditeque disputata sunt a *Beiero* ad de Offic. I. 43, 153. p. 303. et II. 2, 5. p. 14. Haec definitio complectitur tres partes, in quas philosophia a veteribus divisa est, physicam, ethicam et dialecticam. V. nos in libro dicto p. 5. 1). et p. 136 sq. Cf. *Ochsner*. Ecl. Cic. p. 97 sq. *Ernesl.* Clav. v. *divinus*.

imitetur] Scil. sapientia, non, uti alii volunt, sapiens. De sapientia tanquam de persona loquitur: cuius generis exempla multa e Cicerone collegit *Wopkensius* in Lectt. Tull. p. 92. Hand.

In hanc tu] Haec est lectio vulgata, pro qua alii scripserunt: *in hunc tu*, ut referatur ad sapientem. Quae correctio nullo modo probari potest; nam inepte sapiens cum mari compararetur; contra eadem comparatio cum ipsa sapientia instituta pulchra et exquisita est.

quod homini evenire possit? Nam] Sic plerique et optimi codd. et pleraeque edd. vett.; sed ed. vet. Bouh. et edd. S. E. inter *possit* et *Nam* interiiciunt *non praemeditatum sit* sine dubio ex interpolatione; nam alii aliud supplementum exhibent: quinque Oxx. *cui nihil novum sit, quod h. e. p.? Nam* etc.; nonnullae edd. vett. et unus Ox. et Mon. 1. *cui nihil subitum est, q. h. e. p.? Nam* etc. Or. aliique verba *non praemed. sit* uncis incluserunt; *Klotzius* haec verba non recepit, sed post *possit* lacunam esse statuit. Ego adstipulor *Handio*, qui ad Wopk. p. 134. de h. l. sic iudicat: Omnis sententiae vis cernitur in oppositis voc. *accidere* et *evenire;* quorum illud id significat, quod ex improviso et praeter spem fit, hoc autem, quod ex rerum natura et cum necessitate quadam provenit. Ergo dicit Cicero: quid potest accidere tale ei, cui nihil fortuitum accidit, quod homini in rerum necessario eventu fieri possit? Ita etiam intelligitur, quapropter verba *potest accidere* primo loco posita sint. Acad. II. 38, 121: quis enim potest —, si quid adversi *acciderit*, extimescere, ne id iure *evenerit*.

Nam quod aiunt] V. Adnotata in III.

liberum, te vis;) videamus, quanta sint, quae a philosophia remedia morbis animorum adhibeantur. Est enim quaedam medicina certe, nec tam fuit hominum generi infensa atque inimica natura, ut corporibus tot res salutares, animis nullam invenerit, de quibus hoc etiam est merita melius, quod corporum adiumenta adhibentur extrinsecus, animorum salus inclusa in his ipsis est. Sed quo maior est in eis praestantia et divinior, eo maiore indigent diligentia. Itaque bene adhibita ratio cernit, quid optimum sit; neglecta multis implicatur erroribus. 59. Ad te igitur mihi iam convertenda omnis oratio est. Simulas enim quaerere te de sapiente; quaeris autem fortasse de te. Earum igitur perturbationum, quas exposui, variae sunt curationes. Nam neque omnis aegritudo una ratione sedatur. Alia est enim lugenti, alia miseranti aut invidenti adhibenda medicina. Est etiam in omnibus quattuor perturbationibus illa distinctio: utrum ad universam perturbationem, quae est adspernatio rationis aut appetitus vehementior, an ad singulas, ut ad metum, libidinem, reliquas melius adhibeatur oratio, et utrum illudne non videatur aegre ferundum, ex quo suscepta sit aegritudo, an omnium rerum tollenda omnino

30, 73. De re ipsa cf. supra c. 20, 46.

Cap. XXVII. 58. *te vis*] Scil. liberum esse perturbatione.

quanta sint] Per frequens attractionis genus, quo substantivum, quod ad antecedentem enuntiationem pertinet, enuntiationi relativae inseritur et in eodem casu, in quo pronomen relativum est, ponitur, dictum pro: quanta sint ea remedia, quae etc. de Or. II. 30, 132: illa quaerenda, *quae* ab accusatore et a defensore *argumenta* ad id, quod in iudicium venit, spectantia debent afferri. V. nos in *Kühner*. L. Gr. §. 145, 9. p. 388 sq.

59. *Nam neque omnis aegritudo una ratione sedatur.*] Partitionem Cicero per *neque* instituit, postea autem, quum priorem sententiam exemplis confirmat (*alia est enim lugenti* etc.), deserit; deinde instituta partitione neglecta pergit: *Est etiam in omnibus quattuor perturbationibus illa distinctio.* Oratio igitur ad grammaticam rationem revocata sic procedere debebat: *Nam neque omnis aegr. una r. sedatur; alia est enim — adhibenda medicina; et in omnibus q. p. illa distinctio est.* Simillimus locus est Fin. II. 22, 71. et 72: „Nam *nec* vir bonus ac iustus haberi debet, qui, ne malum habeat, abstinet se ab iniuria;" deinde multis interiectis pergitur: *Quae dici eadem de ceteris virtutibus possunt* etc. V. *Madvigium* in exc. I. ad Fin. p. 805. et nos ad c. 35, 74.

adhibeatur oratio] Bentleius coni. *curatio*, ingeniose (§. 74: haec adhibenda curatio est;) nec tamen vere. Cf. §. 62. extr. Orellius comp. Philipp. XIV. §. 34: aliqua talis his publice *adhiberi* posset *oratio*. Idem recte monet, *oratione* ipsa fieri *curationem*.

utrum illudne] *Utrum* indicat interrogationem esse bimembrem, *ne* ei voci, cui affixum est, vim addit et oppositionis vim auget. de Divinat. II. 58, 120: *Utrum* igitur putamus dormientium animos per *sene* ipsos in somniando moveri, an etc. Sic supra IV. 4, 9: *Utrum* igitur mavis statim*ne* nos vela facere, an — paullulum remigare? ubi *ne* additum est, ut clarius vocabulorum *statim* et *paullulum* oppositio eluceret. V. nos in L. Gr. §. 158. Not. 9. p. 443. ed. 2.

tollenda] Sic legendum, licet plerique et optimi codd. exhibeant *toleranda*. Sententia loci necessario efflagitat lectionem *tollenda*. Stoici enim censebant *tollendam* esse aegritudinem, omninoque omnes animorum perturbationes non amputandas aut circumcidendas esse, sed radicitus evellendas et extrahendas. Cf. III. 22, 53: non modo leniatur *aegritudo*, sed in plerisque *tollatur*. Ib. 11, 25: tetra enim res est (*aegritudo*), misera,

aegritudo; ut si quis aegre ferat, se pauperem esse, idne disputes, paupertatem malum non esse, an hominem aegre ferre nihil oportere. Nimirum hoc melius, ne, si forte de paupertate non persuaseris, sit aegritudini concedendum; aegritudine autem sublata propriis rationibus, quibus heri usi sumus, quodam modo etiam paupertatis malum tollitur.

XXVIII. 60. Sed omnis eiusmodi perturbatio animi placatione abluatur illa quidem, quum doceas, nec bonum illud esse, ex quo laetitia aut libido oriatur, nec malum, ex quo aut metus, aut aegritudo. Veruntamen haec est certa et propria sanatio, si doceas, ipsas perturbationes per se esse vitiosas, nec habere quicquam aut naturale, aut necessarium; ut ipsam aegritudinem leniri videmus, quum obiicimus maerentibus imbecillitatem animi effeminati, quumque eorum gravitatem constantiamque laudamus, qui non turbulente humana patiantur. Quod quidem solet eis etiam accidere, qui illa mala esse censent, ferenda tamen aequo animo arbitrantur. Putat aliquis, esse voluptatem bonum, alius autem, pecuniam; tamen et ille ab intemperantia, et hic ab avaritia avocari potest. Illa autem altera

detestabilis, omni contentione, velis, ut ita dicam, remisque *fugienda*. Postremo, inquit Lamb., nemo Latinorum unquam ita locutus est: *tolerare aegritudinem*.

ne, si forte] *Moscrus* suspicabatur: *ne, etsi forte de paup. persuaseris, sit alii aegritudini conced.*; sed ipse nunc in ed. hanc coniecturam reiecit. Recte *Orellius* vulgatae sententiam sic exponit: Melius adhibebis γενικὴν illam consolationem, hominem aegre ferre nihil oportere; nam altera duntaxat adhibita, paupertatem sc. non malum esse, ubi hoc ei, qui aegritudine affectus est, non persuaseris, non tolles eius aegritudinem, immo is ei indulgebit.

quodam modo] Addita sunt haec vocabula, ut significarent hoc: aegritudine sublata, etiam paupertatis malum, *licet de paupertate non proprie et seorsum agatur*, tollitur.

Cap. XXVIII. 60. *Sed omnis*] Duplex genus remediorum laudatur. Alterum, quod in eo constat, ut doceas, nec bonum illud esse, ex quo laetitia aut libido oriatur, nec malum, ex quo aut metus, aut aegritudo, mite illud quidem est et lene, sed minus efficax, magis perturbationes abluit (absterget), quam eas penitus tollit; alterum, quod in eo cernitur, ut doceas, ipsas perturbationes per se esse vitiosas nec habere quicquam aut naturale aut necessarium, est certum simulque et opinionem falsam tollit, et aegritudinem detrahit.

animi placatione] H. e. animo, qui perturbatione agitatus est et in diversas partes distractus, mitigando sibique conciliando.

abluatur] Coniunctivus, qui male habuit Bentleium, sic explicandus videtur: *concedo*, animi placatione perturbationem ablui posse, veruntamen certa et propria sanatio est etc. Similiter §. 61: *angatur*. V. Adnotata in III. 17, 36. *Ablui* a *Schützio* in Lex. Cicer. h. v. exponitur per *tolli*. Male, opinor. Equidem malim interpretari per *abstergeri*, ut minus sit, quam *tolli*. Sic saepe apud Ciceronem legitur *abstergere dolorem, molestias, metum*. Metaphora sumpta est a ritu abluendi in placationibus deorum, aut lustrationibus.

illa quidem] Scil. perturbatio: his voculis respondet *veruntamen*. V. Adnotata in I. 3, 6. Sic paullo post: est *ea quidem* utilior, *sed* raro proficit.

turbulente] Cf. ad Fam. II. 16 extr.: nos nihil *turbulenter*, nihil temere faciemus.

putat aliquis — alius] Fin. III. 19, 63: *alia* sunt tanquam sibi nata, ut oculi, ut aures: *aliqua* etiam ceterorum membrorum usum adiuvant, ut crura, ut manus; at ibi *Madvigius* satis probabili-

ratio et oratio, quae simul et opinionem falsam tollit, et aegritudinem detrahit, est ea quidem utilior, sed raro proficit neque est ad vulgus adhibenda. 61. Quaedam autem sunt aegritudines, quas levare illa medicina nullo modo possit; ut si quis aegre ferat, nihil in se esse virtutis, nihil animi, nihil officii, nihil honestatis; propter mala is quidem angatur, sed alia quaedam sit ad eum admovenda curatio, et talis quidem, quae possit esse omnium, etiam de ceteris rebus discrepantium, philosophorum. Inter omnes enim convenire oportet, commotiones animorum a recta ratione aversas esse vitiosas, ut, etiam si nec mala sint illa, quae metum aegritudinemve, nec bona, quae cupiditatem laetitiamve moveant, tamen sit vitiosa ipsa commotio. Constantem enim quendam volumus, sedatum, gravem, humana omnia prementem illum esse, quem magnanimum et fortem virum dicimus. Talis autem nec maerens, nec timens, nec cupiens, nec gestiens esse quisquam potest. Eorum enim haec sunt, qui eventus humanos superiores, quam suos animos esse ducunt.

XXIX. 62. Quare omnium philosophorum, ut ante dixi, una

ter cum aliis scribendum censet: *alia etiam*, quia in aperta partitione nec Cicero, nec alius quisquam *aliquis* — *alius* dixerit, multo minus *alius* (in quo iam notatur partitio et alterum membrum praeripitur exspectatione) — *aliquis*. Hoc autem quem nunc tractamus loco non distrbuitur genus in suas partes, sed exemplum unum e multis ponitur: putat *aliquis* — *alius* et sic multo plura addi poterant, uti recte observavit *Madvigius*.

ratio et oratio] V. ad c. 17, 38.

utilior] Haec est omnium librorum et scriptorum et editorum lectio: qua nihil tetrius foediusve se vidisse dicit *Bentleius*, opinans scilicet, verba *utilior*, *sed raro proficit* prorsus sibi repugnare. Qua de caussa legendum censet *subtilior*. At optimo iure *Wolfius* vulgatam in pristinam suam sedem reduxit. Voluit enim significare Cicero hoc: illa altera ratio multo maiorem quidem vim habet et efficacitatem in eis, qui sapientiae praeceptis imbuti ad illam medicinam recipiendam idonei sunt, sed *raro proficit*, quia pauci tantum ita instituti sunt, ut huic curationi apti sint; neque igitur est ad vulgus adhibenda. *Proficere* proprie dicitur de medicamentis, quae vim exserunt (nobis: *anschlagen*). Celsus V. 28, 2: neque ulla unquam medicina profecit. Plin. XXVII. c. 11: radix adversatur omnium serpentum generibus, nec alia res celerius proficit.

61. *illa medicina*] Scil. prior illa medicina, ut doceas, illud malum non esse, ex quo aegritudo suscipiatur. Cf. supra III. 32, 78.

angatur] concedendum est, negandum non est, illum aegritudine laborare.

etiamsi nec mala sint — nec bona] Sic omnes codd. praeter cod. Ursini, in quo legitur *etiamsi mala sint illa, quae metum aegritudinemve, bona:* unde L. lectionem sic constituit: *etiamsi et mala sint illa, quae m. aegr., et bona* etc.; hanc coniecturam recepit quidem Or., sed in scholis Wolfii rediit ad vulgatam; Bentleius coniecit *etiamsi vel mala sint — vel bona.* Lectionis vulgatae *etiamsi nec mala sint — nec bona* sententiam *Wopkensius* Lectt. Tull. I, 18. p. 138. sic exponit: „Constare inter omnes, tametsi res illas, quae perturbationes in nobis concitent, esse indifferentes [nec malas, nec bonas] concedatur, ipsas tamen commotiones, a rebus illis indifferentibus concitatas, vitiosas esse, siquidem a recta ratione deflectant," coll. c. 28, 60. princ. c. 29, 62. *Quare — dicendum.* c. 31, 65. extr. Verte sic: so dass, selbst in dem Falle, dass einerseits die Dinge, welche Furcht oder Kummer einflössen, keine Übel sind, und andererseits die Dinge, welche Begierde oder Fröhlichkeit erregen, keine Güter sind, dennoch die Gemüthsbewegung an u. für sich fehlerhaft ist.

ratio est medendi, ut nihil, quale sit illud, quod perturbet animum, sed de ipsa sit perturbatione dicendum. Itaque primum in ipsa cupiditate, quum id solum agitur, ut ea tollatur, non est quaerendum, bonum illud, necne sit, quod libidinem moveat, sed libido ipsa tollenda est, ut, sive, quod honestum est, id sit summum bonum, sive voluptas, sive horum utrumque coniunctum, sive tria illa genera bonorum, tamen, etiam si virtutis ipsius vehementior appetitus sit, eadem sit omnibus ad deterrendum adhibenda oratio. Continet autem omnem sedationem animi humana in conspectu posita natura, quae quo facilius expressa cernatur, explicanda est oratione communis conditio lexque vitae. 63. Itaque non sine caussa, quum Orestem fabulam doceret Euripides, primos tris versus revocasse dicitur Socrates:

Neque tám terribilis úlla fando orátio est,
Nec sórs, nec irá cóelitum invectúm malum,
Quod nón natura humána patiendo éeferat.

Est autem utilis ad persuadendum, ea, quae acciderint, ferri et

Constantem — quendam] Cf. ad II. 4, 11.

humana omnia prementem] *Davisius* interpretatur: humana omnia calcantem i. e. despicientem; quae autem exempla e veteribus scriptoribus constipavit ad significationem *calcandi* huic verbo vindicandam, ad unum omnia alienissima sunt. In iis enim vel adiectum nomen *pede*, vel aliud quiddam adiunctum hanc notionem illi verbo attribuit; *premere* vero simpliciter positum pro *calcare* a veteribus poni, non memini. Recte *Handius* ad Wopkens. p. 139 sq.: *Premere* dicitur de omnibus rebus, quae ne exsurgant aut evagentur, moderatione et temperatione cohibentur, veluti *luxuries arborum premitur* [h. e. putatur] *falce* ap. Ovid. Met. XIV, 629. et *populi dilione premuntur* ap. Virg. Aen. VII, 737. [*Orellius* addit Horat. Carm. I. 31, 9: *premant Calena falce — vitem:* ubi *Doeringius* affert Virg. Georg. II, 401. et *Wopkens.* Senec. de Ira III, 6: sublimis animus, quietus semper —, intra se *premens*, quibus ira contrahitur. *Klotzius* addit Quinct. XI. 1, 16: qui se supra modum extollit, *premere* ac despicere creditur nec tam se maiorem, quam minores ceteros facere.] *Humana* autem appellantur quicunque animi humani conatus, agitationes, commotiones, quibus magnanimus vir moderationem adhibere debet ac solet.

animos esse ducunt] Alii codd. legunt *dicunt; Moserus ducunt* minus ex usu Ciceronis dictum putat, qui verbum *ducendi* sine infinitivo *esse* usurpare soleat; sed mihi verbum *dicendi* ab huius loci sententia abhorrere videtur.

Cap. XXIX. 62. *tria illa genera bonorum*] animi, corporis, fortunae.

ad deterrendum] ab iis, quae perturbent animum.

humana in conspectu posita natura] Quum docetur, omnia in humana natura certis quibusdam legibus, quibus unusquisque subiectus sit, obnoxia esse.

63. *fabulam doceret*] H. e. fabulam in scena ederet. V. Adnotata in I. 1, 3.

tris versus] Eurip. Or. 1—3:

Οὐκ ἔστιν οὐδὲν δεινὸν ὧδ' εἰπεῖν ἔπος,
Οὐδὲ πάθος, οὐδὲ ξυμφορὰ ζεήλατος,
Ἧς οὐκ ἂν ἄροιτ' ἄχθος ἀνθρώπου φύσις.

revocasse] Actores dicuntur *revocari*, quum iubentur a spectatoribus repetere versus aliquos (*da capo!*). V. *Ernestii* Clav. Ciceron. h. v.

ecferat] sine dubio nihil fere aliud est, nisi *perferat; Moserus* excitavit versum veteris poëtae ap. C. p. Sext. 48, 102: si tu laborem summa cum cura *efferas* nullum. Lucret. I, 142: quemvis *efferre* laborem.

posse et oportere, enumeratio eorum, qui tulerunt. Etsi aegritudinis sedatio et hesterna disputatione explicata est, et in Consolationis libro, quem in medio (non enim sapientes eramus) maerore et dolore conscripsimus; quodque vetat Chrysippus ad recentes quasi tumores animi remedium adhibere, id nos fecimus, naturaeque vim attulimus, ut magnitudini medicinae doloris magnitudo concederet.

XXX. 64. Sed aegritudini, de qua satis est disputatum, finitimus est metus, de quo pauca dicenda sunt. Est enim metus, ut aegritudo praesentis, sic ille futuri mali. Itaque nonnulli aegritudinis partem quandam metum esse dicebant; alii autem metum praemolestiam appellabant, quod esset quasi dux consequentis molestiae. Quibus igitur rationibus instantia feruntur, eisdem contemnuntur sequentia. Nam videndum est in utrisque, ne quid humile, summissum, molle, effeminatum, fractum abiectumque faciamus. Sed quanquam de ipsius metus inconstantia, imbecillitate, levitate dicendum est; tamen multum prodest ea, quae metuuntur, ipsa contemnere. Itaque, sive casu accidit, sive consilio, percommode factum est, quod eis de rebus, quae maxime metuuntur, de morte et de dolore,

Etsi] *Etsi* non sequente apodosi vi corrigendi usurpatur pro frequentiore *quanquam*. Cf. I. 42, 99. V. 13, 38. 19, 55. 20, 58. et nos in L. Gr. §. 155. Not. 4. p. 427. ed. 2.

in medio maerore] propter obitum filiae. „Diese leise, mit der innigsten Trauer um die geliebte Tochter verbundene Ironie liess sich nicht anmuthiger ausdrücken, als durch eine solche, sonst bei Cic. ungewöhnliche, Parenthese zwischen d. Adjekt. u. Subst.“ *Wolf.*

ad recentes quasi tumores etc.] Cf. supra III. 31, 76. Plin. ep. V, 16: ut enim crudum adhuc vulnus medentium manus reformidat, deinde patitur atque ultro requirit; sic recens animi dolor consolationes reiicit ac refugit, non desiderat et clementer admotis acquiescit.

Cap. XXX. 64. *instantia feruntur, — contemnuntur sequentia*] V. ad II. 4, 11. *medetur — timores.*

Cap. XXXI. 65. *quae pertinet ad animi perturbationem*] Alii iniuria e coni. ediderunt *perturbationes;* nam quod oratio a singulari numero ad pluralem (*omnes eas*) deflectit, id male nos habere non potest. Sic Acad. I. 10, 38: quumque *perturbationem* animi — non tollerent — quumque eas *perturbationes* — naturales esse dicerent. N. D. I, 38: hoc idem fieri in *deo:* — ex quo esse *beati* atque *aeterni intelligantur.* Inverso ordine Tusc. V. 15, 43: quum *perturbationes* animi miseriam — efficiant, duplexque ratio *perturbationis* sit. Fin. II. 19, 61: aliquid de *voluptatibus suis* cogitabat? nam ubi *eam* caperet —? Primum h. l. Tullius de universa animi perturbatione loquitur, tum descendit ad eius genera.

caussam continere] V. ad III. 34, 58: quod rem continet.

Hic igitur error] Brevius dictum est pro: quum *igitur* omnes perturbationes in nostra potestate sint, *hic error*, quo homines illas naturales esse opinantur et idcirco iis abripi se patiuntur, est eripiendus.

eripiendus est] Pari modo verb. *erip.* absolute ponitur, nullo adiuncto dativo, Off. I. 68, extr. 36. Ib. II. 3, 10: quorum error eripiendus est.

tolerabilia] Multae edd. vett. exhibent *tolerabiliora:* quae lectio sine dubio ex seq. comparativo orta est. At haec graduum mutatio et apud latinos et apud graecos scriptores haud infrequens est, saepeque in diversarum comparationis formarum iunctura magna quaedam subtilitas posita est. Acad. II. 29, 94: *etiam a certis et illustrioribus* (sc. quam quae ab aliis facile probantur) *cohibes assensum.* N. D. II, 6: mentem et eam quidem *acriorem* et *divinam.* I, 21: de re *obscura* atque *difficillima.* V. nos in Gr. L. §. 157. Not. 17. p. 436. ed. 2. Plat. Legg.

primo et proximo die disputatum est. Quae si probata sunt, metu magna ex parte liberati sumus.

XXXI. 65. Ac de malorum opinione hactenus. Videamus nunc de bonorum, id est de laetitia et de cupiditate. Mihi quidem in tota ratione ea, quae pertinet ad animi perturbationem, una res videtur caussam continere, omnes eas esse in nostra potestate, omnes iudicio susceptas, omnes voluntarias. Hic igitur error est eripiendus, haec detrahenda opinio, atque, ut in malis opinatis tolerabilia, sic in bonis sedatiora sunt efficienda ea, quae magna et laetabilia * ducuntur. Atque hoc quidem commune malorum et bonorum, ut, si iam difficile sit persuadere, nihil earum rerum, quae perturbent animum, aut in bonis, aut in malis esse habendum, tamen alia ad alium motum curatio sit adhibenda, aliaque ratione malevolus, alia amator, alia rursus anxius, alia timidus corrigendus. 66. Atque erat facile, sequentem eam rationem, quae maxime probatur de bonis et malis, negare unquam laetitia affici posse insipientem, quod nihil unquam haberet boni. Sed loquimur nunc more communi. Sint sane ista bona, quae putantur, honores, divitiae, voluptates, cetera; ta-

I. p. 649. E: εὐτελῆ τε καὶ ἀσινεστέραν. Xen. M. S. II. 7, 10: κάλλιστα καὶ πρεπωδέστερα (sehr schön und im höheren Grade geziemend): ubi v. Adnotata nostra. Plura si cupis, vide sis nos in Gramm. Graeca T. II. §. 591. p. 261. Denique observandum est, verba *ut in malis opinatis tolerabilia* ex membro opposito: *quae magna et laetabilia ducuntur* complenda esse sic: *quae gravia et tristia ducuntur.* Similiter Tacit. Hist. II, 20: Germanicus, quod arduum, *sibi* (sc. sumsit), cetera legatis *permisit.* Haec figura, qua praedicatum posteriori tantum membro adaptatur et ex eo praedicatum contrarium eliciendum et in priore membro supplendum est, vocitatur a grammaticis συνεζευγμένον. V. nos in L. Gr. §. 162, c. p. 458.

si iam] Attende ad exquisitiorem significationem voculae *iam*, quae plane respondet nostro: *wenn schon* pro *wenn auch.* Sic c. 35, 75: *si iam* ipsa illa accusare nolis.

aut in bonis, aut in malis] Sic Or. c. omnibus fere codd.; sed pleraeque edd. vett. et Duisb. Mon. legunt *aut in malis aut in bonis:* quae lectio minime absurda dicenda est. Cf. supra c. 28, 61: nec *mala* — nec *bona.* Fin. III. 21, 69: *incommoda* autem et *commoda.* Similiter *noctes* et *dies*, ut V. 25, 70. 39, 113.

alia rursus] contra. V. ad I. 17, 40.

66. *Atque erat facile*] V. ad I. 49, 116.

sequentem] H. e. τὸν ἑπόμενον. V. Adnotata in I. 38, 91.

eam rationem] Scil. Stoicorum, qui nihil nisi honestum in bonis, nihil nisi turpe in malis ducebant. Ex hac igitur ratione insipiens, quia nihil habet boni, nulla laetitia affici poterit.

haberet] Coniunctivus imperfecti positus est, quia verba: *quod nihil haberet boni* pars sunt propositionis quae dicitur ὑποθετικῆς: quae plena et integra sic sese haberet: Nisi nunc *loqueremur* more communi, *facile erat* — negare etc.

voluptates, cetera] Sic recte legitur ex consueto Ciceronis usu in plerisque codd.; pauci deteriores habent *et cetera.* Verba enim *reliqui, ceteri, alii, multi* similiaque ἀσυνδέτως antecedentibus adiunguntur, quum *collectivam* vim habent, h. e. quum in plurium rerum enumeratione ea, quae praeterea commemoranda erant, comprehendunt. Quod ubi non est, copula addatur necesse est. Supra c. 27, 59: ad metum, libidinem, *reliquas.* Infra V. 37, 107: Clitomachus, Philo, Antiochus, Posidonius, *innumerabiles alii.* Offic. III. 10, 43: honores, divitiae, voluptates, *cetera* generis eiusdem. V. *Kritz.* ad Sall. Cat. XV, 1. p. 75. XLIII, 3. p. 200. *Kühner.* L. Gr. §. 138. b e) p. 352. ed. 2.

men in eis ipsis potiundis exsultans gestiensque laetitia turpis est, ut, si ridere concessum sit, vituperetur tamen cachinnatio. Eodem enim vitio est effusio animi in laetitia, quo in dolore contractio, eademque levitate cupiditas est in appetendo, qua laetitia in fruendo, et ut nimis afflicti molestia, sic nimis elati laetitia iure iudicantur leves. Et quum invidere aegritudinis sit; malis autem alienis voluptatem capere laetitiae: utrumque immanitate et feritate quadam proponenda castigari solet. Atque ut confidere decet, timere non decet; sic gaudere decet, laetari non decet, quoniam docendi caussa a gaudio laetitiam distinguimus. 67. Illud iam supra diximus, contractionem animi recte fieri nunquam posse, elationem posse. Aliter enim Naevianus ille gaudet Hector:

eodem enim vitio est] Ernestius coni. *eodem enim in vitio:* quod miror probari a *Beiero* ad Offic. I, 29. p. 227. Recte quidem dicitur *in vitio est* pro vitiosum est, ut supra III. 9, 19. Finn. V. 11, 31. Off. I. 7, 23. 19, 62; *in eadem sunt iniustitia.* ib. 14, 43; sed h. l. ablativi *eodem vitio* pariter ac seqq. *eadem levitate* pro ablativis qualitativis accipiendi sunt. Recte *Wolfius* explicat: eodem (in) gradu vitii et levitatis.

effusio — contractio] Lael. 13, 48: „ut et bonis amici quasi *diffundantur*, et incommodis *contrahantur.*" Supra c. 6, 14: animosque demittunt et *contrahunt.* Veteres animum laetis rebus diffundi, tristibus contrahi putabant. Plat. Symp. p. 206. D: θλεών τε γίγνεται καὶ εὐφραινόμενον διαχεῖται (*diffunditur*) — σκυθρωπόν τε καὶ λυπούμενον συσπειρᾶται (*contrahitur*) καὶ ἀποτρέπεται καὶ ἀνείλλεται. Sic etiam διαστέλλεσθαι, διαλύεσθαι et contra συνίστασθαι. V. *Stallbaumium* ad Plat. Phileb. p. 46. A. ed. Goth. p. 266 sq., qui apte comp. Senec. ep. 106: *frontem adstringant*, an *faciem diffundant.* Ov. Met. XIV, 272: *diffudit vultus.*

afflicti molestia, sic nimis] Wolfius et Orellius de ingeniosa Bentleii coniectura: *afflicti molles, ita nimis* ediderunt *afflicti molles, sic nimis;* sed vulgatam *afflicti molestia* in pristinam sedem reducendam acute ostendit *Klotzius* in Quaestt. Tull. I. p. 116 sq. hoc fere modo: Primum enim in illa coniectura offendat nos oportet, quod membrorum contrariorum concinnitas non est observata; nam substantivo *laetitia* nullum substantivum in priore membro responderet. Tum vulgatae sententia subiecta est sana ac commoda. *Levis* dicitur, qui non est gravis (v. ad I. 40, 95.); quemadmodum autem gravis vir res adversas moderate feret constantiamque servabit, sic *levis* homo adversis rebus desperabit ac mollis erit. Cf. Offic. I. 26, 90: etiam in rebus prosperis et ad voluntatem nostram fluentibus superbiam magno opere, fastidium arrogantiamque fugiamus. Nam *ut adversas res, sic secundas immoderate ferre levitatis est* cett. In L. Pison. 24, 57: Nam ut levitatis est inanem aucupari rumorem et omnes umbras etiam falsae gloriae consectari; sic est levis animi, lucem splendoremque sapientis, iustam gloriam, qui est fructus verae virtutis honestissimus, repudiare.

proponenda] H. e. ob oculos ponenda immanitate et feritate, quae et in eum, qui invideat, et in eum, qui malis alienis voluptatem capiat, cadat.

confidere] Omnes MSS. mordicus tenent *confidere.* Oppositio inter *confidendum* et *timendum*, si rationem habeas eius oppositionis, quae est inter verba *gaudendi* et *laetandi*, vacillare plane videtur ac titubare. Hinc Lambinus suspicabatur *diffidere;* nec vero haec ratio hoc certe loco, in quo Cicero Stoicorum vestigia premit nec vulgare dicendi genus sequitur, bene procedit; Stoici enim diffidentiam in vitiis ducebant. Neque omnino *diffidere* significat *non temere timere;* quare minime respondet sequenti *gaudere.* Or. c. Dav. scripsit *cavere.* Nam, uti supra c. 6, 13. vidimus, Stoici *laetitiae* opponebant *gaudium*, *timori* vel *metui cautionem.* Et sic Seneca ep. 85: *Non timebit illa* (vir fortis) sed *vitabit.* Cautio illum decet, timor non decet. Vulgatam *confidere Klotz.* in Quaest. Tull. I. p. 121 sq. tueri studet his rationibus: „Faciunt Ciceronem subtilius lo-

Laétus sum laudári me abs te, páter, a laudató viro;

aliter ille apud Trabeam:

Léna delenita argento nútum observabít meum,
Quid velim, quid stúdeam; adveniens digito impellam iánuam;
Forés patebunt; de improviso Chrýsis ubi me adspéxerit,
Alacris obviám mihi veniet, cómplexum exoptáns meum,
Mihi se dedet.

Quam haec pulchra putet, ipse iam dicet:

— *Fortunam ipsam anteibo fortunis meis.*

XXXII. 68. Haec laetitia quam turpis sit, satis est diligenter attendentem penitus videre. Et ut turpes sunt, qui efferunt se laetitia tum, quum fruuntur Venereis voluptatibus; sic flagitiosi, qui

quentem atque acutius, quam aut voluit ipse, aut pro re nata potuit. Nam quum toto hoc loco id contendisset, esse non minus in rebus secundis modum tenendum, quam in rebus adversis, dixissetque, in ipsis bonis potiundis exsultantem laetitiam turpem esse —; tum ut paucis, quod efficere pluribus studuerat, repeteret, usus est his verbis: *atque ut confidere decet, timere non decet, sic gaudere decet, laetari non decet.* Quae verba, quum res adversae toto hoc loco secundis opponantur, hoc dicunt: atque ut in rebus adversis in eo est modus servandus, ut, quum maxima sit timoris caussa, eam ita tamen temperes, ut confidas nec te tradas sollicitudini, sic in rebus secundis eo occasionem laetitiae moderabere, ut gandeas quidem, sed te laetitiae non tradas. Nam quemadmodum in rebus adversis confisio est temperantia atque continentia a timore ac sollicitudine, ita in rebus secundis gaudium est revocatio ab exsultanti et gestienti laetitia. Id nobis Cicero voluit ante oculos ponere; quare non potuit *cavere* scribere, quod quum cautionis et providentiae notionem inferat, h. l. tolerari non potest. So wie man endlich (im Unglücke) Muth fassen muss, nicht aber verzagen; so muss man sich (beim Genusse der Güter) mit Gleichmuth freuen, nicht aber frohlocken." De v. *confidendi* confert c. 37, 80: et si fidentia, i. e. firma animi confisio, scientia quaedam est et opinio gravis, non temere assentientis etc.

docendi caussa] Supra c. 6, 13. et 7, 16.

67. *supra diximus*] c. 6, 14. ubi dixerat, praesentis mali sapientis affectionem nullam esse et aegritudini nullam constantiam opponi. *Neidius.* Sapiens enim de Stoicorum sententia nunquam aegritudinem suscipit; *gaudere* ei licet, nunquam *laetari.*

nunquam posse, — posse] V. ad III. 5, 11.

Laetus sum] Est trochaicus tetrameter catalecticus. ad Fam. XV. 6, 1: *Laetus sum laudari me*, inquit Hector, opinor apud Naevium, *abs te, pater, a laudato viro.* Ea est enim profecto iucunda laus, quae ab iis proficiscitur, qui ipsi in laude vixerunt.

abs te —, a laudato viro] Multae edd. vett. et pauci deteriores codd. omittunt praepositionem *a*, quae vel ob metrum desiderari non potest, et in l. d. ad Fam. XV. 6, 1. firmiter stat, neque denique praepositionis in appositione repetitio offensioni potest esse. Nam appositio, ut quae cum substantivo, quod explicat, arcte cohaereat, etsi praepositionis repetitionem respuere solet (v. ad III. 15, 33.), tamen, ubi maiore vi effertur, recte eam admittit.

Lena delenita] Sunt item trochaici tetrametri catalectici.

digito] Sic Terent. Eun. II, 2, 53: Qui mihi nunc *uno digitulo* forem aperis fortunatus, h. e. facillime.

Fores patebunt] *Fores* μονοσυλλάβως legendum esse, vidimus ad III. 19, 44.

Fortunam] Haec pertinent ad verba: *Mihi se dedet*, ut integer versus trochaicus sit. De verborum lusu Plaut. Mostell. II. 1, 4: nec *Salus* nobis *saluti* iam esse — potest. Ter. Ad. IV. 7 extr.: ipsa si cupiat *Salus, Servare* prorsus hanc familiam non potest.

Cap. XXXII. 68. *attendentem*] V. Adnotata in I. 38, 91.

eas inflammato animo concupiscunt. Totus vero iste, qui vulgo appellatur amor, (nec hercule invenio, quo nomine alio possit appellari,) tantae levitatis est, ut nihil videam, quod putem conferendum. Quem Caecilius

— *deúm qui non summúm putet,*
Aut stúltum, aut rerum esse ímperitum existimat:
Cui ín manu sit, quem ésse dementém velit,
Quem sápere, quem insanire, quem in morbum ínijci,
Quem cóntra amari, quem éxpeti, quem arcéssier.

69. O praeclaram emendatricem vitae, poëticam! quae amorem, flagitii et levitatis auctorem, in concilio deorum collocandum putet. De comoedia loquor, quae, si haec flagitia non probaremus, nulla esset omnino. Quid ait ex tragoedia princeps ille Argonautarum?

Tú me amoris mágis, quam honoris sérvavisti grátia.

Quid ergo? hic amor Medeae quanta miseriarum excitavit incendia! Atque ea tamen apud alium poëtam patri dicere audet, se coniugem habuisse

Illum, Amor quem déderat, qui plus póllet potiorque ést patre.

XXXIII. 70. Sed poëtas ludere sinamus, quorum fabulis in hoc flagitio versari ipsum videmus Iovem. Ad magistros virtutis, philosophos, veniamus, qui amorem negant stupri esse et in eo litigant cum Epicuro, non multum, ut opinio mea fert, mentiente. Quis est enim iste amor amicitiae? cur neque deformem adolescentem

Totus vero] De *vero* v. ad I. 41, 98.

quo nomine alio possit appellari] Recte *Wolfius* monet commode Graecos inter ἐρᾷν et φιλεῖν distinguere.

deum qui] Sunt senarii iambici. Ceterum gemini versus ex Euripidis fabula, quae *Auge* inscripta erat, laudantur apud Stobaeum Serm. LXI. p. 387: qui sic se habent:

Ἔρωτα δ' ὅστις μὴ θεὸν κρίνει μέγαν
Καὶ τῶν ἁπάντων δαιμόνων ὑπέρτατον,
Ἢ σκαιός ἐστιν, ἢ καλῶν ἄπειρος ὢν
Οὐκ οἶδε τὸν μέγιστον ἀνθρώποις θεόν.

Cui in manu sit etc.] In cuius potestate sit, quem dementem esse velit, eum dementem esse vel eum dementem facere.

69. *nulla esset omnino*] Intelligit Romanam et Graecorum recentiorem comoediam, non veterem, qualis est Aristophanis.

Tu me] Est tetrameter trochaicus catalecticus. Apud Eurip. Med. 530. sic Iaso Medeam alloquitur:

— — Ἔρως σ' ἠνάγκασε
Πόνων ἀφύκτων τοὐμὸν ἐκσῶσαι δέμας.

De verborum pronuntiatione v. ad I. 9, 18.

Illum] Est tetrameter trochaicus catalecticus.

Cap. XXXIII. 70. *quorum fabulis*] Bene *Wolfius* monet *fabulas* h. l. intelligendas esse μύθους, non scenicas fabulas: quod si esset, Ciceronem scripturum fuisse *in fabulis*.

negant stupri esse] Stoici dicebant, amorem μὴ εἶναι συνουσίας, ἀλλὰ φιλίας. Diog. Laert. VII. 130.

in Graecorum gymnasiis etc.] Cf. Cic. de Rep. IV, 5., ubi Cicero *in Graecia* ait *opprobrio fuisse adolescentibus, si amatores non haberent*. Corn. Nep. praef. §. 4: Laudi in Graecia ducitur adolescentibus quam plurimos habere amatores.

Flagitii] Est tetrameter troch. catalect.

quod se ipsi continent etc.] quod non leges publicae eos, sed ipsi se continent et coërcent.

71. *apud Euripidem Laius*] in tragoedia deperdita, quae inscripta erat Chry-

quisquam amat neque formosum senem? Mihi quidem haec in Graecorum gymnasiis nata consuetudo videtur, in quibus isti liberi et concessi sunt amores. Bene ergo Ennius:

Flagiti principium est nudare inter cives corpora.

Qui ut sint, quod fieri posse video, pudici; solliciti tamen et anxii sunt, eoque magis, quod se ipsi continent et coërcent. 71. Atque, ut muliebres amores omittam, quibus maiorem licentiam natura concessit, quis aut de Ganymedi raptu dubitat, quid poëtae velint? aut non intelligit, quid apud Euripidem et loquatur et cupiat Laius? quid denique homines doctissimi et summi poëtae de se ipsis et carminibus edant et cantibus? Fortis vir in sua re publica cognitus, quae de iuvenum amore scribit Alcaeus? nam Anacreontis quidem tota poësis est amatoria. Maxime vero omnium flagrasse amore Rheginum Ibycum, apparet ex scriptis.

XXXIV. Atque horum omnium libidinosos esse amores videmus. Philosophi sumus exorti, (et auctore quidem nostro Platone, quem non iniuria Dicaearchus accusat,) qui amori auctoritatem tribueremus. 72. Stoici vero et sapientem amaturum esse dicunt, et amorem ipsum conatum amicitiae faciendae ex pulchritudinis specie definiunt. Qui si quis est in rerum natura sine sollicitudine, sine desiderio, sine cura, sine suspirio, sit sane; vacat enim omni libidine; haec autem de libidine oratio est. Sin autem est aliquis amor, ut est certe, qui nihil absit aut non multum ab insania, qualis in Leucadia est:

sippus. Laius enim, rex Thebarum, Chrysippum, Pelopis filium, amabat.

nam Anacreontis] H. e. de Anacreonte nihil dicam; *nam* eius tota poësis est amatoria. V. ad I. 6, 11.

Cap. XXXIV. *Atque horum*] De v. *atque* adversativa vi posito v. ad III. 2, 4.

Platone] Plato duplicem ponebat amorem, alterum vulgarem, quem ipse reiiciebat, alterum sanctum ac purum, qui a pulchrorum corporum virilium contemplatione profectus ad pulchritudinem animi adscenderet. Egregie ac plane divine hic de amore locus pertractatus est a Platone in aureo illo libello, qui Symposium inscribitur. Saepe vero haec Platonis doctrina, perverse intellecta, in malam partem detorta est.

72. *sapientem amaturum esse dicunt*] V. Diog. Laert. VII. 129: καὶ ἐρασθήσεσθαι δὲ τὸν σοφὸν τῶν νέων τῶν ἐμφαινόντων διὰ τοῦ εἴδους τὴν πρὸς ἀρετὴν εὐφυΐαν, ὥς φησι Ζήνων ἐν τῇ Πολιτείᾳ καὶ Χρύσιππος ἐν τῷ πρώτῳ περὶ βίων καὶ Ἀπολλόδωρος ἐν τῇ ἠθικῇ. Stoici enim dicebant, sapientem amaturum esse erectioris indolis adolescentes, qui apti et idonei essent ad percipiendam virtutem. Omnino tenendum est, in graecorum philosophorum discipliuis amicitiam principem locum obtinere. Hinc quoque factum est, ut divinus Plato purum ac sanctum puerorum amorem in scriptis suis mirifice amplexaretur. Stoici amorem ita definiebant, ut amor esset studium amicitiae; hoc autem studium oriri ex pulchritudinis specie. Zeno enim, teste Athenaeo XIII. p. 561., dicebat τὸν Ἔρωτα θεὸν εἶναι, φιλίας καὶ ἐλευθερίας, ἔτι δὲ καὶ ὁμονοίας παρασκευαστικόν, ἄλλου δ' οὐδενός. Ceterum duplex *et* (*et sap. et amorem* cett.) est nostrum: *theils — theils, einerseits — andererseits.*

sin autem] Apodosis negativa (*esse non debet*, vel *reiiciendus est*) ex antecedenti apodosi: *sit sane* mente supplenda est.

in Leucadia] Turpilii comici fabula, quam ex Alexidis Leucadia vertit.

— — *síquidem sit quisquám deus,*
Cui ego sim cúrae!

73. At id erat deis omnibus curandum, quemadmodum hic frueretur voluptate amatoria.

— — *Heu mé infelicem!*

Nihil verius. Probe et ille:

— *Sánusne es, qui témere lamentáre?*

Sic insanus videtur etiam suis. At quas tragoedias efficit?

Te, Apóllo sancte, fér opem! teque, omnípotens Neptune, ínvoco;
Vosque ádeo venti!

Mundum totum se ad amorem suum sublevandum conversurum putat, Venerem unam excludit, ut iniquam:

— *Nám quid ego te appéllem, Venus!*

Eam prae libidine negat curare quicquam. Quasi vero ipse non propter libidinem tanta flagitia et faciat, et dicat.

XXXV. 74. Sic igitur affecto haec adhibenda curatio est, ut et illud, quod cupiat, ostendat quam leve, quam contemnendum, quam nihili sit omnino, quam facile vel aliunde, vel alio modo perfici, vel omnino negligi possit. Abducendus etiam est nonnunquam ad alia studia, sollicitudines, curas, negotia; loci denique mutatione, tanquam aegroti non convalescentes, saepe curandus est; 75. etiam novo quidam amore veterem amorem, tanquam clavo clavum, eii-

Siquidem] Hic et sequentes versus sunt trochaici. Ceterum post v. *curae* tollendum videtur signum exclamationis. Oratio interrupta est, ut apodosis (*efficiet, ut amore potiar*) supplenda sit.

73. *deis*] De hac forma v. nos in L. Gr. §. 15. Not. 4. p. 25. ed. 2.

Probe et ille] De hoc *et* v. ad III. 13, 28.

tragoedias efficit] V. *Ernestii* Clav. v. *tragoediae.* — *Efficere* pro vulgari *excitare*, ut p. Mil. 18. dicitur: *trag. excitare.*

Apollo sancte] Dicitur apud Graecos ἅγιος θεός. V. *K. O. Müller* Geschichten hellen. Stämme. Die Dorier. T. I. p. 302.

prae libidine] „So *prae* in der Regel in negativen Sätzen.“ *Klotz.* Cf. I. 42, 101: Solem *prae* iaculorum multitudine et sagittarum *non* videbitis. Cf. nos in L. Gr. §. 118, 9. p. 243. ed. 2.

flagitia — dicat] De hac locutione *Moserus* comparat N. D. III, 38. ad Fam. IX, 22.

Cap. XXXV. 74. *et illud*] Particula *et* ita posita est, ac si sequatur *et ipse abducatur;* alterum autem membrum, quod priori illi *et illud* respondeat, latet in verbis: abducendus *etiam* est. Haec autem dicendi figura, secundum quam in distributionibus post prius membrum alterum ita deest, ut in alia constructione lateat, a grammaticis, uti supra ad III. 17, 36. vidimus, dicitur *Anantapodoton.* Cf. Adnotata in III. 26, 63: *et Aeschines.* IV. 27, 59: *neque omnis aegritudo.* Similiter supra I. 24, 57: *habet* primum *memoriam:* quibus in sequentibus 25, 61. respondent: Quid *illa vis.* Sic saepe *primum* ponitur, sequente *etiam, vero, autem*, vel omnino alio vocabulo, quo compensatur particula *deinde;* supra I. 13, 30. infra V. 27, 78: *primum* ii, qui sapientes habentur —: mulieres *vero.* c. 40, 117: qui *primum* per se ipsi plerumque conficiunt hominem; *sin* forte longinquitate producti cett. V. nos in L. Gr. §. 165. Not. 2. p. 461 sq. De Graecis cf. nos ad Xenoph. Commentar. II. 6, 1.

ostendat] Repetendum est verbum *curatio.*

ciendum putant; maxime autem admonendus, quantus sit furor amoris. Omnibus enim ex animi perturbationibus est profecto nulla vehémentior, ut, si iam ipsa illa accusare nolis, stupra dico et corruptelas et adulteria, incesta denique, quorum omnium accusabilis est turpitudo; sed ut haec omittas, perturbatio ipsa mentis in amore foeda per se est. 76. Nam ut illa praeteream, quae sunt furoris, haec ipsa per sese quam habent levitatem, quae videntur esse mediocria?

— — — *iniúriae,*
Suspiciones, ínimicitiae, indúciae,
Bellúm, pax rursum. Incérta haec si tu póstules
Ratióne certa fácere, nihilo plús agas,
Quam sí des operam, ut cúm ratione insánias.

Haec inconstantia mutabilitasque mentis, quem non ipsa pravitate deterreat? Est enim illud, quod in omni perturbatione dicitur, demonstrandum, nullam esse nisi opinabilem, nisi iudicio susceptam, nisi voluntariam. Etenim si naturalis amor esset, et amarent omnes et semper amarent et idem amarent, neque alium pudor, alium cogitatio, alium satietas deterreret.

XXXVI. 77. Ira vero, quae quam diu perturbat animum, dubitationem insaniae non habet — cuius impulsu exsistit etiam inter fratres tale iurgium:

quam nihili] ὡς οὐδέν. Fin. V. 27, 80: *Quam nihil curo!* Sic saepe *quam, tam, adeo, ita* coniunguntur cum negationibus, ut supra II. 17, 39. Brut. c. 64, 228: *quam* hoc scriptionis genus *nondum* sit latinis litteris illustratum. Porro: *quam non, tam nihil, ita nullus, ita non, adeo nullus, adeo nihil.* Nobis vertendum est: *wie wenig, so wenig*, quae saepe a nostratibus latine male dicuntur *quam parum, tam parum.*

aegroti non convalescentes] Recte hunc locum *Moserus* sic accipit: loci denique mutatione, tanquam aegroti, i. e. valetudinarii, quibus aliter, omnibus etiam remediis adhibitis, non contingit, ut convalescant, saepe curandus est.

75. *tanquam clavo clavum*] *Moserus* laudat Erasmum in Adagg. p. 646. Schottum in Adagg. Gr. p. 438: ubi est: ἥλῳ τὸν ἧλον ἐκκρούεις· παροιμία ἀντὶ τοῦ ἁμαρτήματι τὸ ἁμάρτημα σπεύδεις ἐξελάσαι.

ut, si iam — foeda per se est] Oratio est ἀνακόλουθος: quae ad grammaticam construendi normam revocata sic debebat esse comparata: *ut, si iam ipsa illa accusare nolis, stupra — turpitudo, perturbatio ipsa mentis in amore foeda per se sit.* De particula *iam* v. ad c. 31, 65.

accusabilis] ἅπαξ λεγόμενον. *Wolfius* interpretatur ita comparata, ut ad iudicium vocari possit.

76. — *iniuriae*] Terent. Eun. I. 1, 14 sq.

suspiciones] Secunda huius vocis syllaba h. l. producitur, uti saepe alibi. Sic Terent. Andr. III. 2, 21.

Cap. XXXVI. 77. *quae quam diu*] Oratio ἀνακόλουθος est; altera enuntiationis pars latet in verbis *cuius impulsu* etc.

dubitationem insaniae non habet] H. e. quae dubitari non potest quin sit insana. Hunc verbi *habendi* usum Ciceroni satis familiarem *Moserus* his illustrat exemplis: Legg. II. 10, 24: deos aut novos, aut alienigenas coli *confusionem habet* religionum. ad Fam. X, 18: quae res *nullam habebat dubitationem.* Adde infra quae *habent aliquam comparationem* (h. e. aliquo modo comparari possunt aut:

Quis homo te exsuperavit usquam gentium impudentia?
Quis autem malitia te?

Nosti, quae sequuntur; alternis enim versibus intorquentur inter fratres gravissimae contumeliae, ut facile appareat, Atrei filios esse, eius qui meditatur poenam in fratrem novam:

Maior mihi moles, maius miscendum malum,
Qui illius acerbum cor contundam et comprimam.

Quo igitur haec erumpit moles? audi Thyestem:

Impius hortatúr me frater, út meos malis miscr
Mándarem natós — —

Eorum viscera apponit. Quid est enim, quo non progrediatur eodem ira, quo furor? Itaque iratos proprie dicimus exisse de potestate, id est de consilio, de ratione, de mente; horum enim potestas in totum animum esse debet. 78. His aut subtrahendi sunt ei, in quos impetum conantur facere, dum se ipsi colligant; — quid est autem se ipsum colligere, nisi dissipatas animi partes rursum in suum locum cogere? — aut rogandi orandique sunt, ut, si quam habent ulciscendi vim, differant in tempus aliud, dum defervescat ira. Defervescere autem certe significat ardorem animi invita ratione excitatum.

aliquam comparationem admittunt). V. nostra ad III. 13, 27.

Quis homo] Versus iambici. Hi et sequentes versus ex Accii Atreo petiti sunt. Priorem dicit Agamemno, posteriorem Menelaus. Ceterum hiatus observandus est *te exsup.*: quem sustulit *Bothius* in Poëtt. Scenn. p. 187., quum scripsit *ted exs.*

intorquentur] V. Adnotata ad III. 26, 63: *verba contorquet.*

in fratrem] Thyestem.

Maior mihi moles, maius miscendum malum] Observa παρήχησιν aut allitterationem, quam vocant, a poëta h. l. summa vi ad rem teterrimam graviter depingendam adhibitam. V. ad I. 35, 85. Versus autem sunt iambici, ex eadem fabula petiti. *Miscere malum* eleganter dictum. Sic Catil. IV. 3, 6: nova quaedam *misceri* et concitari *mala* iampridem videbam. Ceterum *Wolfius* verbum *miscendi* per zeugma etiam ad *molem* relatum esse monet; malum quasi venenum misceri, molem autem moveri.

Qui illius] *Qui* est ablativus, ut Corn. Nep. Arist. III, 2: *ut, qui efferretur, vix reliquerit.* V. nos in Gr. L. §. 38. Not. 1. p. 57. ed. 2.

impius] Sunt tetrametri trochaici catalectici.

hortatur] D. coni. *hortatus* ob seq. imperfectum; at praesens quod appellatur historicum longe frequentissime cum imperfecto copulatur. V. nos in L. Gr. §. 140. a Not. 8. p. 362. ed. 2.

Mandarem] Sic optimi codd. itemque de Or. III. 58, 217. Lucret. II, 638: Ne Saturnus eum *malis mandaret* adeptus. Or. c. vulg edidit *manderem*, ut Virg. Georg. III, 268. dixit: *malis membra absumere* et Ovid. Met. XV, 92: *mandere saevo vulnera dente.* Illis quidem locis verbum *mandendi* aptissimum est; sed h. l. multo elegantius et magis poëtice dicitur *malis mandare.*

Quid est enim, quo] H. e. Denn was giebt es, *wohin* (*quo*) der Zorn *nicht ebenso weit* (*non eodem*) schreite, *als wie weit.* Acad. II. 17: *quod idem* contingit insanis. Divin. I, 45: *quod idem* in delectu consules observant. Off. I, 7: *quam eandem* — benignitatem — appellari licet. Lael. 18: *quem eundem* sapientem licet dicere.

exisse de potestate] Cf. supra ad III. 5, 11.

78. *Archytae*] C. de Rep. I, 38. Valer. Maxim. IV. 1. ext. 1: Tarentinus Archytas, dum se Pythagorae praeceptis Metaponti penitus immergit, magno labore longoque tempore solidum opus doctrinae complexus, postquam in patriam

Ex quo illud laudatur Archytae, qui quum villico factus esset iratior: *Quo te modo*, inquit, *accepissem*, *nisi iratus essem?*

XXXVII. 79. Ubi sunt ergo isti, qui iracundiam utilem dicunt? — potest utilis esse insania? — aut naturalem? An quicquam est secundum naturam, quod fit repugnante ratione? Quo modo autem, si naturalis esset ira, aut alius alio magis iracundus esset? aut finem haberet prius, quam esset ulta, ulciscendi libido? aut quenquam poeniteret, quod fecisset per iram? ut Alexandrum regem videmus, qui quum interemisset Clitum, familiarem suum, vix a se manus abstinuit; tanta vis fuit poenitendi. Quibus cognitis, quis est, qui dubitet, quin hic quoque motus animi sit totus opinabilis ac voluntarius? Quis enim dubitarit, quin aegrotationes animi, qualis est avaritia, gloriae cupiditas, ex eo, quod magni aestimetur ea res, ex qua animus aegrotat, oriantur? Unde intelligi debet, perturbationem quoque omnem esse in opinione. 80. Et si fidentia, id est firma animi confisio, scientia quaedam est et opinio gravis non temere assentientis, metus quoque est diffidentia exspectati et impendentis mali; et si spes est exspectatio boni, mali exspectationem esse necesse est metum. Ut igitur metus, sic reliquae perturbationes

revertitur ac rura sua revisere coepit, animadvertit negligentia villici corrupta et perdita, intuensque male meritum: *Sumpsissem*, inquit, *a te supplicium, nisi tibi iratus essem;* maluit enim impunitum dimittere, quam propter iram gravius iusto punire.

Cap. XXXVII. 79. *An quicquam est secundum naturam, quod fit* etc.] Sic optimi codd. pro vulg. *quod sit*. Utrumque per grammaticam recte dici potest, sed ad sententiam aliquid differt, utrum indicativum, an coniunctivum ponas. Ubi indicativus ponitur, enuntiatio relativa simplex attributum vocabuli *quicquam* notat: An quicquam, quod *fit* repugnante ratione, est naturale? Ubi coniunctivus ponitur, enuntiatio relativa significat aliquid, quod e natura rei naturalis consequitur: An quicquam naturale est *ita comparatum*, *ut sit* repugnante ratione? Parad. I, §. 14: Quicquamne bonum est, *quod* non eum, qui id possidet, meliorem *facit?* h. e. quicquam, *quod* non — meliorem *facit*, bonum est? contra: *quod* — *faciat* est: quicquamne bonum est *ita comparatum*, *ut* non eum — meliorem *faciat?*

tanta vis fuit poenitendi] In verbo *tanta* latet particula *nam* vel *enim*. Euripid. Alcest. 465:

τοίαν ἔλιπες θανοῦσα
μολπὰν μελέων ἀοιδοῖς.

V. nos in Gr. L. §. 138, b 3. b) p. 353.

80. *fidentia*] de Inv. II. 54, 163: *fidentia* est, per quam magnis et honestis in rebus multum ipse animus in se fiduciae certa cum spe collocavit. Alias Tullius hoc vocabulo non est usus; *confisio* autem est ἅπαξ λεγόμενον, huic proprie loco, ut ait *Moserus*, a Cic. effictum, ut in explicatione *fidentiae* verbum *confidentiae* evitaret.

scientia quaedam — opinio gravis] *Orellius* observat, Ciceronem in hac definitione Platonis ἐπιστήμην et δόξαν contrarias copulare et confundere voluisse. *Opinio gravis* est quae certis argumentis nititur.

metus quoque est diffidentia] Cicero exprimere voluisse videtur hanc sententiam: Uti fidentia scientia quadam nititur, ita diffidentia, praeterquam quod ex opinionis levitate nascitur, *metus quoque est exspectati et impendentis mali*. Obscurius hoc loco locutus est Cicero. Omnino saepe in horum librorum dicendi genere ea desideratur perspicuitas scribendique diligentia, qua cetera fere omnia illius scripta egregie sese commendant. Quod autem vocabulum *metus* primam enuntiati sedem occupavit, propterea fa-

sunt in malo. Ergo ut constantia scientiae, sic perturbatio erroris est. Qui autem naturâ dicuntur iracundi, aut misericordes, aut invidi, aut tale quid, ei sunt constituti quasi mala valetudine animi, sanabiles tamen; ut Socrates dicitur. Quum multa in conventu vitia collegisset in eum Zopyrus, qui se naturam cuiusque ex forma perspicere profitebatur, derisus est a ceteris, qui illa in Socrate vitia non agnoscerent, ab ipso autem Socrate sublevatus, quum illa sibi *insita, sed ratione a se deiecta diceret. 81. Ergo ut optima quisque valetudine affectus potest videri, at naturâ ad aliquem morbum proclivior; sic animus alius ad alia vitia propensior. Qui autem non natura, sed culpa vitiosi esse dicuntur, eorum vitia constant e falsis opinionibus rerum bonarum et malarum, ut sit alius ad alios motus perturbationesque proclivior. Inveteratio autem, ut in corporibus, aegrius depellitur, quam perturbatio, citiusque repentinus oculorum tumor sanatur, quam diuturna lippitudo depellitur.

XXXVIII. 82. Sed cognita iam caussa perturbationum, quae omnes oriuntur ex iudiciis opinionum et voluntatibus, sit iam huius disputationis modus. Scire autem nos oportet, cognitis, quoad possunt ab homine cognosci, bonorum et malorum finibus, nihil a philosophia posse aut maius, aut utilius optari, quam haec, quae a

ctum est, quia in eo maximum sententiae pondus positum est.

ei sunt constituti — animi] Altera lectio *eis* ex nominativi pluralis forma *ei* originem duxisse videtur. Quum enim *ei* pro dativo singularis haberetur, pluralis autem antecederet; *ei* in *eis* mutatum est. Nominativo *ei* optime respondet sequens nom. *Socrates*. De structura *constitutus sum mala valetudine* v. Adnotata in II. 4, 11.

collegisset in eum] Significantius quam *in eo*. Est enim quasi quaedam praegnans quae dicitur constructio, ut duplex in ea lateat sententia: Cum multa vitia in Socrate collegisset eaque in eius opprobium iis, qui aderant, palam fecisset.

Zopyrus] Cicer. de Fato c. 5: Socratem nonne legimus, quemadmodum notarit Zopyrus physiognomon, qui se profitebatur hominum mores naturasque ex corpore, oculis, vultu, fronte pernoscere? Stupidum esse Socratem dixit, et hardum —; addidit etiam, mulierosum.

81. *lippitudo*] „welche eine herrschende Krankheit unter den Römern war.“ *Wolf*. „Wie neulich gezeigt worden, nicht immer Triefäugigkeit, sondern auch vorübergehende Augenentzündung.“ *Orelli*.

Cap. XXXVIII. 82. *cognitis*] H. e. si discesseris a doctrina de summo bono et malo, philosophia nullam aliam aut maiorem, aut utiliorem rem pertractare potest, quam haec, etc.

ita] Saepe vocula *ita*, ad sequentes coniunctiones: *quum*, *si*, *ut* relata, habet vim restrictivam significatque *eatenus, hactenus, hac ratione, hac conditione, insofern* (als, wenn). Cic. Brut. LXII, 222: M. Drusum, —, gravem oratorem *ita* duntaxat, *quum* de rep. diceret, nur insofern ein gewichtiger Redner, wenn er — sprach. Offic. I. 9, 28: hoc ipsum *ita* iustum est, quod recte fit, *si* est voluntarium. de Fin. IV. 2, 4: qui quum viderent, *ita* nos esse natos, *ut* et communiter ad eas virtutes apti essemus etc. de Senect. 11: *ita* enim senectus honesta est, *si* ius suum retinet, *si* nemini emancipata est, *si* ad extremum spiritum vindicat ius suum. V. nos in Lat. Gr. §. 142. Not. 14. p. 374. ed. 2.

83. *in ea est enim*] Sic I. 32, 78: *in his est enim*. Offic. I. 20, 67. *in eo est enim illud*. Lael. c. 27. pr. *in ea est enim* convenientia rerum. Cf. Adnotata nostra in I. 27, 66.

una sanatio est, omnes opinabiles esse] V. ad III. 31, 76.

nobis hoc quatriduo disputata sunt. Morte enim contempta et dolore ad patiendum levato, adiunximus sedationem aegritudinis, qua nullum homini malum maius est. Etsi enim omnis animi perturbatio gravis est nec multum differt ab amentia, tamen ita ceteros, quum sunt in aliqua perturbatione aut metus, aut laetitiae, aut cupiditatis, commotos modo et perturbatos dicere solemus; at eos, qui se aegritudini dediderunt, miseros, afflictos, aerumnosos, calamitosos. 83. Itaque non fortuito factum videtur, sed a te ratione propositum, ut separatim de aegritudine et de ceteris perturbationibus disputaremus; in ea est enim fons miseriarum et caput. Sed et aegritudinis, et reliquorum animi morborum una sanatio est, omnes opinabiles esse et voluntarios, ea reque suscipi, quod ita rectum esse videatur. Hunc errorem, quasi radicem malorum omnium, stirpitus philosophia se extracturam pollicetur. 84. Demus igitur nos huic excolendos patiamurque nos sanari. His enim malis insidentibus, non modo beati, sed ne sani quidem esse possumus. Aut igitur negemus, quicquam ratione confici, quum contra nihil sine ratione recte fieri possit, aut, quum philosophia ex rationum collatione constet, ab ea, si et boni et beati volumus esse, omnia adiumenta et auxilia petamus bene beateque vivendi.

84. *non modo b., sed ne s. quidem*] V. Adnotata in I. 36, 87.

rationum] H. e. sententiarum, e ratione vel cogitatione natarum.

auxilia p. bene beateque vivendi] De eleganti verborum collocatione v. nos in Gramm. L. §. 167, 1. et 6.

M. TULLII CICERONIS
TUSCULANARUM DISPUTATIONUM

AD

M. BRUTUM

LIBER QUINTUS.

I. 1. Quintus hic dies, Brute, finem faciet Tusculanarum disputationum, quo die est a nobis ea de re, quam tu ex omnibus maxime probas, disputatum. Placere enim tibi admodum sensi, et ex eo libro, quem ad me accuratissime scripsisti, et ex multis sermonibus tuis, virtutem ad beate vivendum se ipsa esse contentam. Quod etsi difficile est probatu propter tam varia et tam multa tormenta fortunae; tale tamen est, ut elaborandum sit, quo facilius probetur; nihil est enim omnium, quae in philosophia tractantur, quod gravius magnificentiusque dicatur. 2. Nam quum ea caussa impulerit eos,

Cap. I. 1. *quo die*] Rariora sunt apud Ciceronem exempla, in quibus post pronomen relativum id nomen, ad quod referri debet, repetitur, apud Caesarem autem longe creberrima. Cicero quidem hac repetitione usus est, ut vel perspicuitati consuleret, uti hoc loco, vel ut in iterato nomine vim quandam et pondus poneret. V. nos in Gr. L. §. 145. Not. 7. p. 384. ed. 2.

ea de re] Pronomen *is*, utpote quod demonstrativam vim non habeat (v. ad I. 3, 5.), plerumque non ante praepositionem, sed post eam collocatur. Pauca exempla, in quibus, uti h. l., ab hac regula dellectitur, collegimus in Gramm. Lat. §. 117. Not. 1. p. 238. ed. 2.

ex eo libro] *de Virtute.* V. nos in libro dicto *de Cicer. in philos. merit.* p. 16. Adn. 9).

2. *quum ea caussa*] *Quum ea caussa impulerit* ex proprio latini sermonis dicendi genere positum est pro: *quum haec fuerit caussa, quae impulit.* Sententia igitur haec est: Gravissimus philosophiae locus sine dubio is est, qui pertractat quaestionem, utrum virtus ad beate vivendum se ipsa sit contenta, atque huius rei gravitas caussa fuit, quae eos, qui primi se ad phil. studium contulerunt, impulit, ut totos se in optimo vitae statu exquirendo collocarent, quia sperabant, hac cura et opera se id esse assecuturos, ut beate viverent.

inventa et perfecta virtus] Virtus ipsa proprie inventa dici non potest; dicitur igitur hoc loco: perfecta virtutis species ac forma inventa, vel ars, doctrina virtutis inventa.

satis est] Offensioni esse non debet iteratio voculae *est* post exiguam verborum intercapedinem, immo consulto et dedita opera a Cicerone quaesita censenda est propter sententiarum gravitatem ac momentum. Cf. ad I. 23, 54.

subiecta sub varios — casus] Alibi *subiectus* apud Ciceronem aliosque scriptores strui solet cum dativo, ut sit *subiectus alicui rei;* qua autem hoc loco Cicero usus est constructione, exquisitissima et significantissima est, quippe quae egregie pingat incertum et perpetuae

qui primi se ad philosophiae studium contulerunt, ut, omnibus rebus posthabitis, totos se in optimo vitae statu exquirendo collocarent: profecto spe beate vivendi tantam in eo studio curam operamque posuerunt. Quod si ab iis inventa et perfecta virtus est, et si praesidii ad beate vivendum in virtute satis est; quis est, qui non praeclare et ab illis positam, et a nobis susceptam operam philosophandi arbitretur? Sin autem virtus subiecta sub varios incertosque casus famula fortunae est, nec tantarum virium est, ut se ipsa tueatur; vereor, ne non tam virtutis fiducia nitendum nobis ad spem beate vivendi, quam vota facienda videantur. 3. Equidem eos casus, in quibus me fortuna vehementer exercuit, mecum ipse considerans huic incipio sententiae diffidere interdum et humani generis imbecillitatem fragilitatemque extimescere. Vereor enim, ne natura, quum corpora nobis infirma dedisset iisque et morbos insanabiles et dolores intolerabiles adiunxisset, animos quoque dederit et corporum doloribus congruentes et separatim suis angoribus et molestiis implicatos. 4. Sed in hoc me ipse castigo, quod ex aliorum et ex nostra fortasse mollitia, non ex ipsa virtute, de virtutis robore existimo. Illa enim, si modo est ulla virtus, quam dubitationem avunculus tuus, Brute, sustulit, omnia, quae cadere in hominem possunt, subter se habet eaque despiciens casus contemnit humanos culpaque omni carens praeter se ipsam nihil censet ad se pertinere. Nos autem omnia

quasi iactationi obnoxium virtutis statum. Ceterum cf. IV. 7, 16: *sub metum subiecta sunt* pigritia, pudor: ubi v. Adnotata. Ibid. 8, 18: quae *subiecta* sunt *sub metum*. Acad. II. 23, 74: quae *sub eos* (*sensus*) *subiecta* sunt.

tantarum virium est] „Observarunt VV. DD. genitivos pluralis numeri raros esse in hac struendi ratione eorumque loco poni solere ablativos, ut est v. c. Plin. H. N. VII, 2: gens *stridoris horrendi, hirtis corporibus*. Nostro loco singulari forma genitivi uti non potuit Cicero." *Moserus*.

vota facienda videantur] ita ut vita beata non nostra nobis virtute possit parari, sed votis faciendis a diis tanquam munus aliquod fortunae impetranda sit. Pluralis *videantur* per attractionem quandam ad *vota*, non ad antecedentem enuntiationem, relatus est. V. nos in Gr. L. §. 103. Not. 5. p. 141 sq.

3. *in quibus me fortuna exercuit*] *Exercere* exquisite dicitur pro *vexare, agitare*. Sic pro Archia poëta XI, 28: quid est, quod — tantis nos in laboribus *exerceamus*. pro Milone II, 5: quid magis sollicitum, magis *exercitum* dici — potest. pro Planc. XXXII, 78: non dicam miser —, sed certe *exercitus*. ad Fam. XII. 4: nunc me reliquiae vestrae *exercent*. Sallustius Catil. c. XI. princ.: Sed primo magis ambitio, quam avaritia animos hominum *exercebat* i. e. agitabat.

animos quoque] H. e. animos, qui non solum corporis doloribus (h. e. quum corpus dolet,) male afficiuntur, sed etiam proprios quosdam et peculiares habent dolores, uti aegritudinem etc. Animus dicitur congruere corporis doloribus, quippe qui eisdem simul doloribus, quibus corpus cruciatur, male afficiatur; quum corpus dolet, dolet etiam animus. Similiter infra c. 24, 69: quum — sidera — viderit — cum eius ipsius (sc. caeli) motu *congruere* i. e. simul cum eo moveri.

4. *avunculus tuus*] Cato Uticensis, magnae vir virtutis. V. Indic. hist. v. *Brutus*.

culpaque — carens] V. ad I. 36, 88.

adversa quum venientia metu augentes, tum maerore praesentia rerum naturam, quam errorem nostrum, damnare malumus.

II. 5. Sed et huius culpae et ceterorum vitiorum peccatorumque nostrorum omnis a philosophia petenda correctio est. Cuius in sinum quum a primis temporibus aetatis nostra voluntas studiumque nos compulisset, his gravissimis casibus in eundem portum, ex quo eramus egressi, magna iactati tempestate confugimus. O vitae philosophia dux! o virtutis indagatrix expultrixque vitiorum! quid non modo nos, sed omnino vita hominum sine te esse potuisset? Tu urbes peperisti, tu dissipatos homines in societatem vitae convocasti, tu eos inter se primo domiciliis, deinde coniugiis, tum litterarum et vocum communione iunxisti, tu inventrix legum, tu magistra morum et disciplinae fuisti. Ad te confugimus, a te opem petimus, tibi nos, ut antea magna ex parte, sic nunc penitus totosque tradimus. Est autem unus dies bene et ex praeceptis tuis actus peccanti immortalitati anteponendus. Cuius igitur potius opibus utamur, quam tuis? quae et vitae tranquillitatem largita nobis es, et terrorem mortis sustulisti. 6. Ac philosophia quidem tantum abest, ut proinde, ac de hominum est vita merita, laudetur, ut a plerisque neglecta, a multis etiam vituperetur. Vituperare quisquam vitae parentem et hoc parricidio se inquinare audet? et tam impie ingratus esse, ut eam accuset, quam vereri deberet, etiam si minus percipere potuisset? Sed, ut opinor, hic error et haec indoctorum animis offusa caligo

Cap. II. 5. *compulisset*] Davisius rescripsit *contulisset*, uti in codd. aliq. et multis edd. vett. legitur, et quidem hac de caussa, quod Cicero sponte sua philosophiae se dedisset, verbum autem *compellendi* de eo diceretur, cui aut corporea vis aut rationalis adhiberetur. Ego vero vehementer addubito, num latine dici possit: *mea voluntas studiumque me contulit in philosophiae sinum*, quanquam recte dicitur: *ego me contuli ad philosophiam*. Huc accedit, quod verba *nostra voluntas studiumque* aperte demonstrant, Tullium non vi vel necessitate quadam coactum, sed intimo quodam animi ardore agitatum philosophiae studio se tradidisse. Contra verbum *compellendi* hoc loco et exquisite et graviter positum videtur ad summum vehementissimumque animi impetum, quo Cicero ad philosophiae studium deferretur, exprimendum. De re ipsa v. nos in libro II. p. 40. et 44. et 65. sq.

his grav. casibus] Pronomen *hic*, quod proprie de iis rebus ponitur, quae *praesentes* sunt, saepe vi repraesentativa dicitur de rebus praeteritis, sive ante breve tempus, ut h. l., sive ante longum tempus factis. II. l. intelliguntur bella civilia, quae paullo ante saevierant. V. *Stürenburg.* ad or. pr. Arch. poët. §. 16. p. 108. Cf. Adnotata in I. 3, 5.

ex quo eramus egressi] philosophiae studium, quod reliqueramus, quum nos ad rem publicam contulissemus gerendam. *Ernestius.*

O vitae philosophia dux] Conferas, si tanti est, quae de hoc egregio philosophiae praeconio diximus in libro dicto p. 135. Pulchre haec verba collocata sunt: praemisit quidem appositionem, ut in qua summum sententiae pondus collocatum esset, sed non totam, sed ita, ut ea vox, ad quam pertinet appositio, duobus eius membris quasi septa teneretur. V. nos in Gr. L. §. 166, e) p. 464. ed. 2.

Cap. III. 7. *divinarum*] V. supra IV. 26, 57. Ante v. *div.* Lambinus et Davisius e coni. importaverunt *quum*, quod

est, quod tam longe retro respicere non possunt nec eos, a quibus vita hominum instructa primis sit, fuisse philosophos arbitrantur.

III. 7. Quam rem antiquissimam quum videamus, nomen tamen esse confitemur recens. Nam sapientiam quidem ipsam quis negare potest non modo re esse antiquam, verum etiam nomine? quae divinarum humanarumque rerum, tum initiorum caussarumque cuiusque rei cognitione hoc pulcherrimum nomen apud antiquos assequebatur. Itaque et illos septem, qui a Graecis σοφοί, sapientes a nostris et habebantur et nominabantur, et multis ante seculis Lycurgum, cuius temporibus Homerus etiam fuisse ante hanc Urbem conditam traditur, et iam heroicis aetatibus Ulixem et Nestorem accepimus et fuisse et habitos esse sapientes. 8. Nec vero Atlas sustinere caelum, nec Prometheus affixus Caucaso, nec stellatus Cepheus cum uxore, genero, filia traderetur, nisi caelestium divina cognitio nomen eorum ad errorem fabulae traduxisset. A quibus ducti deinceps omnes, qui in rerum contemplatione studia ponebant, sapientes et habebantur et nominabantur, idque eorum nomen usque ad Pythagorae manavit aetatem, quem, ut scribit auditor Platonis, Ponticus Heraclides, vir doctus in primis, Phliuntem ferunt venisse, eumque cum Leonte, principe Phliasiorum, docte et copiose disseruisse quaedam. Cuius ingenium et eloquentiam quum admiratus esset Leon, quaesivisse ex eo, qua maxime arte confideret; at illum, artem quidem se scire nullam, sed esse *philosophum;* admiratum Leontem

ab h. l. plane alienum est; nam si posuisset *quum — tum*, haec fere exiret sententia; quae *et* divinarum humanarumque rerum, *et vero etiam* initiorum — cognitione: qua iunctura posterius orationis membrum maiore vi efferretur; at prius orationis membrum Cicero tanquam praecipuum, posterius tanquam additamentum significare voluit. Sic saepe *tum* dicitur. N. D. I. 16, 43: cum poëtarum autem errore coniungere licet portenta magorum Aegyptiorumque in eodem genere dementiam, *tum* etiam vulgi opiniones. Plura contulit *Stürenburg.* ad or. pro Arch. p. 179 sq.

septem] Bias, Chilo, Cleobulus, Pittacus, Periander, Solo, Thales.

seculis] „γενεαῖς, Menschenalter." *Wolf.*

Homerus] Homerum aequalem fuisse Lycurgi, nonnullorum fuit antiquitus opinio.

8. *Nec vero Atlas*] Sententia huius loci haec est: Atlas, Prometheus et Cepheus propter divinam qua excellebant rerum cognitionem, digni erant, qui sapientes appellarentur; sed vetustatis studio res memorabiles fabulis involvendi factum est, ut non sapientium nomine afficerentur, sed inter sidera referrentur. Cf. Ind. histor. v. *Atlas, Prometheus, Cepheus.*

stellatus] „pro: inter sidera relatus et sidus factus, Graecorum more, quibus hoc significat καταστερισθείς." *Turnebus* Adverss. VII, 16.

Heraclides] V. Indic. hist.

eumque] Constructio relativa transiit in demonstrativam. de Orat. II. 74, 299: Themistocles, *ad quem* quidam doctus homo — accessisse dicitur, *eique* artem memoriae — pollicitus esse se traditurum. Cf. infra c. 6, 17. V. nos in Gr. L. §. 145, 14. p. 394 sq.

admiratum] Verbum *admirandi* duplicem vim habet hoc loco. Primum enim in verbis: *cuius ingenium et eloquentiam quum admiratus esset Leon* est nostrum: *bewundern;* tum in his verbis: admiratum *novitatem nominis* est nostrum:

novitatem nominis quaesivisse, quinam essent philosophi, et quid inter eos et reliquos interesset; 9. Pythagoram autem respondisse, similem sibi videri vitam hominum et mercatum eum, qui haberetur maximo ludorum apparatu totius Graeciae celebritate; nam ut illic alii corporibus exercitatis gloriam et nobilitatem coronae peterent, alii emendi aut vendendi quaestu et lucro ducerentur, esset autem quoddam genus eorum, idque vel maxime ingenuum, qui nec plausum, nec lucrum quaererent, sed visendi caussa venirent studioseque perspicerent, quid ageretur et quo modo: item nos quasi in mercatus quandam celebritatem ex urbe aliqua, sic in hanc vitam ex alia vita et natura profectos alios gloriae servire, alios pecuniae; raros esse quosdam, qui, ceteris omnibus pro nihilo habitis, rerum naturam studiose intuerentur; hos se appellare sapientiae studiosos, id est enim philosophos; et ut illic liberalissimum esset spectare nihil sibi acquirentem, sic in vita longe omnibus studiis contemplationem rerum cognitionemque praestare.

IV. 10. Nec vero Pythagoras nominis solum inventor, sed re-

sich über Etwas verwundern. Haec altera significatio rarior est, quam illa. Sic ad Attic. VII, 9: admiratus sum brevitatem epistolae tuae. Substantivo *mirationis* (Verwunderung) semel tantum de Divin II. 22, 49. usus est, in ceteris locis semper *admirationis.*

novitatem nominis] Diog. Laert. Prooem. §. 12: φιλοσοφίαν δὲ πρῶτος ὠνόμασε Πυθαγόρας καὶ ἑαυτὸν φιλόσοφον ἐν Σικυῶνι διαλεγόμενος Λέοντι, τῷ Σικυωνίων τυράννῳ ἢ Φλιασίων, καθά φησιν Ἡρακλείδης ὁ Ποντικὸς ἐν τῇ περὶ τῆς ἄπνου· μηδένα γὰρ εἶναι σοφὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ἢ θεόν· θᾶττον δὲ ἐκαλεῖτο σοφία καὶ σοφὸς ὁ ταύτην ἐπαγγελλόμενος, ὃς εἴη ἂν κατὰ ἀκρότητα ψυχῆς ἀπηκριβωμένος· φιλόσοφος δὲ ὁ σοφίαν ἀσπαζόμενος. Οἱ δὲ σοφοὶ καὶ σοφισταὶ ἐκαλοῦντο, καὶ οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ οἱ ποιηταὶ σοφισταί.

9. *similem sibi*] Exquisitius dictum est pro vulgari: *similes sibi videri vitam h. et mercatum*, vel: *similem sibi videri vitam h. mercatui.* Conferri possunt exempla graeca, in quibus post ὅμοιος, ἴσος, ὁ αὐτός, similia sequitur particula καί. Herod. VI, 58: νόμος δὲ τοῖσι Λακεδαιμονίοισι κατὰ τῶν βασιλήων τοὺς θανάτους ἐστὶ ὠυτὸς καὶ τοῖσι βαρβάροισι τοῖσι ἐν τῇ Ἀσίῃ. Plura congessimus in Gramm. Graeca T. II. §. 576. Not. 4. p. 245.

mercatum] Per hanc vocem Cicero interpretatus est graecum nomen πανήγυρις (Volksfest): de quo consule lexica graeca. Pythagoras enim apud Diog. Laert. VIII, 8. dicit: τὸν βίον ἐοικέναι πανηγύρει.

totius Graeciae celebritate] H. e. frequentia et concursu totius Graeciae. Vocabula enim *celebritas, celeber, celebrare* proprie dicuntur de via vel loco, qui ab hominibus frequentatur. Hinc Tacit. Hist. II. 64, 1: *celebritas viae*, h. e. via hominibus frequentata; sic *locus celeberrimus, regio celebris, celebritas loci;* tum transfertur ad hominum ipsorum frequentiam; hinc de Legg. II, 26: celebritas virorum ac mulierum. Quatenus autem haec vocabula *clariludinis* significationem induere potuerint, sponte patet; sed, quod a recentioribus frequentatur: *vir celeberrimus*, id quidem plane abhorret ab aureae aetatis latinitate. Cf. Adnot. in I. 12, 28.

nobilitatem coronae] Ὀλυμπιονῖκαι ornabantur corona oleagina. De nobilitate autem talis victoriae v. supra I. 46, 111. et II. 17, 41. *consulatus ille antiquus:* ubi v. Adnotata.

visendi] V. Adnotata in I. 19, 44.

quasi — sic] V. ad I. 30, 74: *tanquam —, sic.*

ex alia vita] Pythagoras enim μετεμψύχωσιν statuebat.

id est enim] Accusativus *philosophos* per attractionem quandam ob antece-

rum etiam ipsarum amplificator fuit. Qui quum post hunc Phliasium sermonem in Italiam venisset, exornavit eam Graeciam, quae magna dicta est, et privatim et publice praestantissimis et institutis et artibus. Cuius de disciplina aliud tempus fuerit fortasse dicendi. Sed ab antiqua philosophia usque ad Socratem, qui Archelaum, Anaxagorae discipulum, audierat, numeri motusque tractabantur, et unde omnia orerentur quove reciderent; studioseque ab iis siderum magnitudines, intervalla, cursus anquirebantur, et cuncta caelestia. Socrates autem primus philosophiam devocavit e caelo, et in urbibus collocavit, et in domus etiam introduxit, et coëgit de vita et moribus rebusque bonis et malis quaerere. 11. Cuius multiplex ratio disputandi rerumque varietas et ingenii magnitudo, Platonis memoria et litteris consecrata, plura genera effecit dissentientium philosophorum. E quibus nos id potissimum consecuti sumus, quo Socratem usum arbitrabamur, ut nostram ipsi sententiam tegeremus, errore alios levaremus et in omni disputatione, quid esset simillimum veri, quaereremus. Quem morem quum Carneades acutissime co-

dentem accusativum positus est. Quod autem latinae interpretationi graecum vocabulum subiectum est, de eo v. ad III. 27, 65.

Cap. IV. 10. *institutis et artibus*] Alterum nomen ad doctrinam de rebus ad vitam spectantibus, alterum ad litterarum artiumque disciplinam referendum est. Sic iunguntur *instituta et praecepta*, ut de Offic. I, 1. de Amicit. 4.

usque ad Socratem] Supra III. 4, 8: *a quo* (sc. Socrate) *omnis quae est de vita et moribus philosophia manavit.* Sed haec non ita accipienda sunt, ac si philosophi ante Socratem, physicae tantum dediti, philosophiam moralem plane intactam reliquerint; nam et Pythagoras et Archelaus ad hanc doctrinam operam studiumque suum contulerunt; at Socrates primus fuit, qui hanc philosophiae partem egregie excoluit et perfecit. Hinc factum est, ut veteres una voce moralem philosophiam repeterent a Socrate.

numeri motusque] De structura *numeri motusque tractabantur, et unde omnia orerentur*, sc. tractabatur, cf. ad Fam. I. ep. 3: commendo tibi eius *omnia negotia* —, in primisque *ut* — eum ita *tractes.*

reciderent] Sic Or. c. nonnullis codd. pro vulg. *recederent*, quae sententiam alienam ab hoc loco notat. N. D. II, 26: quia et *recidant* omnia in terras et *oriantur* e terris. Sic in Lucretio I, 866. opponuntur: *recidere ad nihilum* et *crescere de nihilo*, id. V, 280: *gigni* et *recidere.* Pro *recidere* Cicero de Legg. I, 23. dixit: *eaque unde generata, quo* recurrant.

Socrates autem primus etc.] Cf. Acad. I. 4, 15 et 16.

in domus] Sic optimi codd. pro vulg. *in domos.* De rariore accusativi forma cf. Catil. IV. 6, 12. Off. II. 17, 64. Verr. IV. 4, 7.

11. *Platonis memoria et litteris consecrata*] H. e. Platonis scriptis memoriae prodita et consecrata. *Memoria* saepe id est, quod alicuius rei memoriam conservat. p. Sest. 68, 142: nos etiam hostem litteris nostris et memoria videmus esse celebratum. Ad v. *consecrata* comp. C. Qu. Fr. I. 1, 15: quum amplissimis monumentis *consecrare* voluisses *memoriam* nominis tui. de Orat. III, 16: cuius (Socratis) ingenium variosque sermones *immortalitati* scriptis suis Plato *tradidit.*

plura genera—dissentientium ph.] „αἱρέσεις, sectas philosophorum; Cyrenaicos significat, Eliacos, Eretriacos, Megaricos, Cynicos, Stoicos, Academicos, Peripateticos.“ *Moserus.*

ut nostram etc.] Plura de hoc disputandi more si cognoscere cupis, v. nos in libro d. *de Ciceron. in phil. mer.* p. 68 — 71.

piosissimeque tenuisset, fecimus et alias saepe, et nuper in Tusculano, ut ad eam consuetudinem disputaremus. Et quatridui quidem sermonem superioribus ad te perscriptum libris misimus; quinto autem die, quum eodem in loco consedissemus, sic est propositum, de quo disputaremus.

V. 12. *A.* Non mihi videtur, ad beate vivendum satis posse virtutem. *M.* At hercule Bruto meo videtur, cuius ego iudicium, pace tua dixerim, longe antepono tuo. *A.* Non dubito, nec id nunc agitur, tu illum quantum ames, sed hoc, quod mihi dixi videri, quale sit; de quo a te disputari volo. *M.* Nempe negas, ad beate vivendum satis posse virtutem? *A.* Prorsus nego. *M.* Quid? ad recte, honeste, laudabiliter, postremo ad bene vivendum satisne est praesidi in virtute? *A.* Certe satis. *M.* Potes igitur aut qui male vivat, non eum miserum dicere, aut quem bene fateare, eum negare beate vivere? *A.* Quidni possim? nam etiam in tormentis recte, honeste, laudabiliter et ob eam rem bene vivi potest, dummodo intelligas, quid nunc dicam bene. Dico enim constanter, graviter, sapienter, fortiter. 13. Haec etiam in eculeum coniiciuntur, quo vita non adspirat beata. *M.* Quid igitur? solane beata vita, quaeso, relinquitur extra ostium limenque carceris, quum constantia, gravitas, fortitudo, sapientia reliquaeque virtutes rapiantur ad tortorem nullumque recusent nec supplicium, nec dolorem? *A.* Tu, si quid es facturus, nova aliqua conquiras oportet. Ista me minime movent, non solum quia pervulgata sunt, sed multo magis, quia, tanquam levia quaedam vina nihil valent in aqua, sic Stoicorum ista magis gustata, quam potata delectant. Velut iste chorus virtutum in eculeum impositus imagines constituit ante oculos eum amplissima di-

fecimus —, ut disputaremus] Per circumlocutionem, Ciceronis apprime propriam, pro simplici: *disputavimus*. V. nos in Gr. L. §. 142. Not. 1. p. 369 sq. ed. 2.

Cap. V. 12. *virtutem*] Lambino placebat *virtus*. At nihil mutandum; *videtur* enim nonnunquam impersonaliter ponitur, uti *dicitur*, *traditur*, *fertur* cett. et apud Graecos δοκεῖ, λέγεται et similia. In verbis *videtur mihi* latet notio indicandi, sentiendi. Cf. infra c. 8, 22: ubi utraque structura invenitur. Divin. I. §. 44: visum est in somnis pastorem ad me appellere. Cf. nos in Gr. L. §. 129. Not. 1. p. 293. ed. 2.

pace tua dixerim] „Est elegans forma precandi veniam in dissensu, qua tamen caute utendum est, nec nisi serio ab aliquo dissentimus," uti docet *Wyttenbachius* ad Cicer. de Legg. III. 12, 29. p. 438. Cr. laudatis de Legg. III, 16. de Offic. III, 10. *Moserus* addit de Fato 3, 5: quaedam etiam Posidonius (*pace magistri dixerim*) comminisci videtur.

Nempe negas] Cum ironia quadam. *Nicht wahr? du behauptest?* Sic saepissime *nempe* in interrogatione ponitur, ubi quis scire cupit, intellexeritne recte alterius verba vel ubi quis alterum excitat, ut fateatur, rem aliquam recte vel intellectam vel factam esse, rem sic se habere sponte patere. Brut. III, 14: Tum ille: *Nempe* eum dicis, inquit, quo iste omnem rerum memoriam breviter — complexus est? Istum ipsum, inquam,

gnitate, ut ad eas cursim perrectura nec eas beata vita a se desertas passura videatur. 14. Quum autem animum ab ista pictura imaginibusque virtutum ad rem veritatemque traduxeris; hoc nudum relinquitur, possitne quis beatus esse, quamdiu torqueatur. Quamobrem hoc nunc quaeramus; virtutes autem, noli vereri, ne expostulent et querantur, se a beata vita esse relictas; si enim nulla virtus prudentia vacat, prudentia ipsa hoc videt, non omnes bonos esse etiam beatos, multaque de M. Atilio, Q. Caepione, M'. Aquilio recordatur, beatamque vitam, (si imaginibus potius uti, quam rebus ipsis placet,) conantem ire in eculeum retinet ipsa prudentia negatque ei cum dolore et cruciatu quicquam esse commune.

VI. 15. *M.* Facile patior, te isto modo agere, etsi iniquum est praescribere mihi te, quemadmodum a me disputari velis. Sed quaero, utrum aliquid actum superioribus diebus, an nihil arbitremur? *A.* Actum vero, et aliquantum quidem. *M.* Atqui si ita est, profligata iam haec et paene ad exitum adducta quaestio est. *A.* Quo tandem modo? *M.* Quia motus turbulenti iactationesque animorum incitatae et impetu inconsiderato elatae, rationem omnem repellentes, vitae beatae nullam partem relinquunt. Quis enim potest mortem aut dolorem metuens, quorum alterum saepe adest, alterum semper impendet, esse non miser? Quid? si idem (quod plerumque fit) paupertatem, ignominiam, infamiam timet, si debilitatem, caecitatem, si denique, (quod non singulis hominibus, sed potentibus populis saepe contigit,) servitutem: potest ea timens esse quisquam beatus? 16. Quid? qui non modo ea futura timet, verum etiam fert sustinetque praesentia? Adde eodem exsilia, luctus, orbitates; qui rebus his fractus aegritudine eliditur, potest tandem esse non miserrimus?

Brute, dico librum mihi saluti fuisse. V. nos in Gr. L. §. 133. c) p. 329 sq. ed. 2.

13. *eculeum*] Eculeus erat machina lignea, ad equi formam facta, torquendis hominibus comparata. De v. *adspirandi*, quod est accedere audere vel tentare, adiuncta notione inanis conatus (*sich versteigen*) cf. c. 9, 27. et quae contulit *Matthiaeus* ad or. pro P. Sulla XVIII, 52. p. 33.

si quid es facturus] H. e. probaturus; si me convincere studes. *Neidius.*

tanquam levia quaedam vina] Tenuia, quae leviter diluta saporem amittunt, quae primo statim gustu arrident, nihil vero iucundi saporis habent in recessu. *Idem.*

14. *ad rem veritatemque*] de Or. I. 17, 77: videamus, ne plus ei tribuas, quam *res* et *veritas* ipsa concedat. Thuc. II. 41, 2: ἔργων ἀλήθεια.

M. Atilio, Q. Caepione, M'. Aquilio] V. Iudic. hist.

Cap. VI. 15. *profligata*] H. e. magna ex parte confecta. Sic ad Fam. XII, 30: *profligato* bello ac paene sublato. V. *Ernestii* Clav. Ciceron. h. v.

non singulis hominibus, sed potentibus populis] Gravius dictum pro: non tantum s. h., sed p. populis. Infra c. 10, 28. Fin. V. 26, 83. pro Arch. Poët. IV. 11: Adest — L. Lucullus, qui se *non* opinari, *sed* scire, *non* audivisse, *sed* vidisse, *non* interfuisse, *sed* egisse dicit.

16. *eliditur*] gravius, quam frangitur, debilitatur. V. ad II. 11, 27.

Quid vero? illum, quem libidinibus inflammatum et furentem videmus, omnia rabide appetentem cum inexplebili cupiditate, quoque affluentius voluptates undique hauriat, eo gravius ardentiusque sitientem, nonne recte miserrimum dixeris? Quid? elatus ille levitate inanique laetitia exsultans et temere gestiens nonne tanto miserior, quanto sibi videtur beatior? Ergo, ut hi miseri, sic contra illi beati, quos nulli metus terrent, nullae aegritudines exedunt, nullae libidines incitant, nullae futiles laetitiae exsultantes languidis liquefaciunt voluptatibus. Ut maris igitur tranquillitas intelligitur, nulla ne minima quidem aura fluctus commovente; sic animi quietus et placatus status cernitur, quum perturbatio nulla est, qua moveri queat. 17. Quod si est, qui vim fortunae, qui omnia humana, quae cuique accidere possunt, tolerabilia ducat, ex quo nec timor eum, nec angor attingat, idemque, si nihil concupiscat, nulla efferatur animi inani voluptate, quid est, cur is non beatus sit? et si haec virtute efficiuntur, quid est, cur virtus ipsa per se non efficiat beatos?

VII. *A.* Atqui alterum dici non potest, quin ii, qui nihil metuant, nihil angantur, nihil concupiscant, nulla impotenti laetitia efferantur, beati sint; itaque id tibi concedo; alterum autem iam integrum non est. Superioribus enim disputationibus effectum est, vacare omni animi perturbatione sapientem. 18. *M.* Nimirum igitur confecta res est; videtur enim ad exitum venisse quaestio. *A.* Propemodum id quidem. *M.* Veruntamen mathematicorum iste mos est, non est philosophorum. Nam geometrae quum aliquid docere volunt,

quid vero?] V. ad IV. 32, 68.

liquefaciunt] Supra IV. 17, princ.: *alacritate futili gestiens deliquescit.* II. 22, 52: voluptate *liquescimus* fluimusque mollitia.

maris tranquillitas] Caesar B. G. III, 15: malacia et tranquillitas (maris) exstitit. Etiam Senec. ep. 67. hoc vocabulo usus est. Graece est μαλακία, quod Aurel. Victor de vir. ill. c. 22. imitando expressit per *mollitiem maris.* Festus adnotat hanc μαλακίαν apud Latinos dictam esse *flustra, orum*, quum in mari fluctus non moventur.

17. *ex quo*] pro: *ita ut.*

idemque] Repetendum est *qui*, ergo: *qui idem.*

Cap. VII. *dici non potest, quin*] Sic: *non ignoro, quin, negari non potest, quin* dicitur, quum res dubitanter enuntiatur; contra accusativus c. inf. sequitur, quum res aut esse, aut fuisse, aut futura esse simpliciter enuntiatur. Plura dedimus in Gramm. L. §. 143. Not. 3. p. 381. ed. 2. Sic h. l. *dici non potest, quin* idem fere est, quod: *dubitari non potest, quin.*

impotenti laetitia] H. e. laet., quae imperare, temperare sibi non potest.

integrum non est] V. ad c. 21, 62.

18. *quamcunque rem habent in manibus*] Sic graece ἔχειν ἐν χερσίν.

disputata sunt] V. ad III. 9, 18.

hoc sit consequens] Mutata est constructio; sequi enim debebat: *hoc esset consequens — contenta esset, nisi honestum quod esset, nihil aliud esset bonum.* Oratio autem ita conformata est, ac si verbum *dicet* insertum esset. Hoc modo: *et* dicet, *quomodo hoc sit consequens illi* etc.

19. *propriis et suis*] V. ad I. 29, init.

ut esset — armatus] Coniunctivus imperfecti positus est ut in sententia ὑποθετικῶς enuntiata. Protasis enim latet in propositione relativa hoc modo: philosophia profitetur, perfecturam se, ut, *si* quis legibus suis paruisset, is *esset* contra fortunam semper armatus.

si quid ad eam rem pertinet eorum, quae ante docuerunt, id sumunt pro concesso et probato; illud modo explicant, de quo ante nihil scriptum est. Philosophi, quamcunque rem habent in manibus, in eam, quae conveniunt, congerunt omnia, etsi alio loco disputata sunt. Quod ni ita esset, cur Stoicus, si esset quaesitum, satisne ad beate vivendum virtus posset, multa diceret? cui satis esset respondere, se ante docuisse, nihil bonum esse, nisi quod honestum esset, hoc probato, consequens esse, beatam vitam virtute esse contentam, et quo modo hoc sit consequens illi, sic illud huic, ut, si beata vita virtute contenta sit, nisi honestum quod sit, nihil aliud sit bonum. 19. Sed tamen non agunt sic. Nam et de honesto, et de summo bono separatim libri sunt, et quum ex eo efficiatur, satis magnam in virtute ad beate vivendum esse vim, nihilo minus hoc agunt separatim. Propriis enim et suis argumentis et admonitionibus tractanda quaeque res est, tanta praesertim. Cave enim putes, ullam in philosophia vocem emissam clariorem ullumve esse philosophiae promissum uberius aut maius. Nam quid profitetur? o dii boni! perfecturam se, qui legibus suis paruisset, ut esset contra fortunam semper armatus, ut omnia praesidia haberet in se bene beateque vivendi, ut esset semper denique beatus. 20. Sed videro, quid efficiat. Tantisper hoc ipsum magni aestimo, quod pollicetur. Nam Xerxes quidem refertus omnibus praemiis donisque fortunae, non equitatu, non pedestribus copiis, non navium multitudine, non infinito pondere auri contentus praemium proposuit, qui invenisset novam voluptatem.

20. *Sed videro*] V. Adnotata in II. 11, 26. *Tantisper „indess; interea* sagt man so nicht.“ *Wolf.* Recte; nam *interea* dicitur de re, quae fit, dum alia agitur; *tantisper* autem, quod proprie non *indess*, *unterdess*, sed *so lange*, *bis dahin* significat, dicitur de re, quae usque ad certum quoddam tempus pertinet.

Nam Xerxes quidem] De v. *quidem* v. ad I. 22, 51. Sententiae sic se excipiunt: Philosophia quid efficiat, post videbimus. At vel ipsum eius promissum, perfecturam se, ut, qui se sibi dederit, sit semper beatus, magni aestimandum est. Nam quae alia res tanta potest polliceri? An externa bona, an voluptas? Minime vero. Nam si quis in iis rebus vitam beatam ponat, in omni copiarum affluentia voluptatumque abundantia nunquam iis erit contentus semperque alias atque alias concupiscet, ut nunquam possit esse beatus. Contra qui philosophiae totum se penitusque tradidit, quamvis gravissimis calamitatibus vexetur omnibusque fortunae donis destitutus sit, semper tamen beatus erit, quia omnia praesidia habet *in se* bene beateque vivendi.

praemiis fortunae] Exquisitius dictum pro: *muneribus, quibus tanquam praemiis homines afficit fortuna.* Alibi *praemia* dicuntur ea, quae quis virtute, dignitate, arte aliqua sibi paravit; *munera* contra et *dona* ea, quibus quis fortuna mactatur.

praemium proposuit, qui] H. e. *praemium proposuit ei, qui.* Creberrima est haec pronominis omissio, ubi enuntiatio relativa praecessit, vel ubi indefinitum *aliquis* supplendum est, ut h. l.: quod ubi est, sequens relat. *qui* resolvi potest per: *si qui.* Supra IV. 23, 51: qui remp. salvam esse vellet, (*eum*) se sequi iussit (enunt. relat. praecessit). ibid. c. 25, 55: utile est, uti motu animi, qui (= *si qui*) uti ratione non potest. Sall. Cat. XXXVII,

Qua ipsa non fuit contentus; neque enim unquam finem inveniet libido. Nos vellem praemio elicere possemus, qui nobis aliquid attulisset, quo hoc firmius crederemus.

VIII. 21. *A.* Vellem id quidem; sed habeo paullum, quod requiram. Ego enim assentior, eorum, quae posuisti, alterum alteri consequens esse, ut, quemadmodum, si quod honestum sit, id solum sit bonum, sequatur, vitam beatam virtute confici, sic, si vita beata in virtute sit, nihil esse, nisi virtutem, bonum. Sed Brutus tuus, auctore Aristo et Antiocho, non sentit hoc; putat enim, etiam si sit bonum aliquod praeter virtutem. *M.* Quid igitur? contra Brutumne me dicturum putas? *A.* Tu vero, ut videtur; nam praefinire non est meum. 22. *M.* Quid cuique igitur consentaneum sit, alio loco. Nam ista mihi et cum Antiocho saepe, et cum Aristone nuper, quum Athenis imperator apud eum deversarer, dissensio fuit. Mihi enim non videbatur quisquam esse beatus posse, quum in malis esset; in malis autem sapientem esse posse, si essent ulla corporis

3: quis opes nullae sunt, bonis invident (relat. praeced.). Cornel. Nep. Dion. IX, 5: *miseranda vita, qui se metui, quam amari malunt*, ubi supplendum: *eorum.* Paullo post nostro loco: *vellem praemio elicere possemus, qui.* V. nos in L. Gr. §. 145. Not. 6. p. 384. ed. 2. Porro latini scriptores dixerunt et *proponere* et *ponere praemium alicui*, diversa tamen sententia, ita ut illud poneretur de iis, qui praemiis elicerentur vel incitarentur ad facinus, hoc de iis, qui operam suam offerrent pretiumque paciscerentur.

neque — finem inveniet libido] Cicer. Parad. I, 1: neque — expletur unquam nec satiatur cupiditatis sitis.

qui nobis aliquid attulisset] Ex nostra dicendi ratione exspectamus *afferret;* sed recte monet *Ernestius* respici praemium, quod tum demum detur ei, qui attulerit.

crederemus] Scil. virtutem ad bene beateque vivendum se ipsa esse contentam.

Cap. VIII. 21. *Brutus*] V. Adnotata in V. 1, princ.

Aristo] Plurimi et optimi codd. exhibent *Aristone;* at h. l. intelligendus est *Aristus*, Ascalonita, frater Antiochi, hospes et familiaris Ciceronis.

22. *Athenis imperator*] A. U. 703. (49 a. Chr.) e Cilicia reversus.

in malis] Stoici dicebant, vitam beatam una confici virtute; nihil enim bonum esse, nisi virtutem, nec quicquam malum esse, nisi turpitudinem. Peripatetici autem praeter virtutem et turpitudinem etiam bona et mala corporis et fortunae esse sentiebant. Cf. Cicer. de Finib. librum quintum.

sapientem esse posse] Exspectabatur: *sapiens esse posse;* at cf. Adnotata in c. 5, 12. De nominativi c. inf. structurae mutatione in accusativi c. inf. structuram comp. Suet. Othon. VII. *dicitur — pavefactus* gemitus maximos *edidisse —:* postridie — graviter *prolapsum* itidem obmurmurasse. Apud Graecos scriptores hac structurae permutatione nihil frequentius. Platon. Charm. princ.: καὶ μὴν ἤγγελταί γε μάχη ἰσχυρὰ γεγονέναι καὶ πολλοὺς τεθνάναι. V. nos in Gramm. Gr. T. II. §. 649. a. p. 348.

deinde] Virtus dicitur quidem ipsa per se beatam vitam efficere, quia maiore ex parte eam affert; revera autem ipsa per se non efficit beatam vitam, sed tum demum beata vita est, quum ad virtutem etiam corporis et fortunae bona accesserint. Similiter aliquis dicitur optima uti valetudine, si maximam partem bona est; similiter aliquis dives, si multis opibus gaudet etc. Haec omnia enim genere (in universum) existimantur, non pleno singularum partium quibus illa constare debeant numero. Virtus igitur, etiamsi ipsa per se vitam omnibus numeris partibusque beatam efficere non possit, tamen, quum ad eam valeat plurimum, efficere posse dicitur. Cf. de Fin. V. 30, 92. Terram, mihi crede, ea lanx (sc. in qua est virtutis amplitudo) et maria deprimet; semper enim ex

aut fortunae mala. Dicebantur haec, quae scriptitavit etiam Antiochus locis pluribus, virtutem ipsam per se beatam vitam efficere posse neque tamen beatissimam; deinde ex maiore parte plerasque res nominari, etiam si quae pars abesset, ut vires, ut valetudinem, ut divitias, ut honorem, ut gloriam, quae genere, non numero cernerentur; item beatam vitam, etiam si ex aliqua parte clauderet, tamen ex multo maiore parte obtinere nomen suum. 23. Haec nunc enucleare non ita necesse est, quanquam non constantissime dici mihi videntur. Nam et qui beatus est, non intelligo, quid requirat, ut sit beatior; si est enim quod desit, ne beatus quidem est, et, quod ex maiore parte unam quamque rem appellari spectarique dicunt, est, ubi id isto modo valeat. Quum vero tria genera malorum esse dicant, qui duorum generum malis omnibus urgeatur, ut omnia adversa sint in fortuna, omnibus oppressum corpus et confectum doloribus, huic paullumne ad beatam vitam deesse dicemus, non modo ad beatissimam?

eo, quod maximas partes continet latissimeque funditur, tota res appellatur. Dicimus aliquem hilare vivere: igitur, si semel tristior effectus est, hilara vita amissa est?

genere, non numero] *Genere* est *re, propria vi sua* (*wesentlich*), ut de opt. gen. or. §. 4: *non genere, sed gradu.*

clauderet] pro *claudicaret.* Orat. 51, 214: quid est, cur *claudere* aut insistere orationem malint.

23. *non ita necesse est*] H. e. haec nunc enucleare *non ita* necesse est, ut ea modo enucleate exposui. Acad. II. 2, 5: earum rerum disputationem principibus civitatis *non ita* decoram putant h. e. *non ita* decor., *ut sunt principes civ.* vel *non* decor. putant *eatenus, quatenus sunt pr.* Brut. X, 41: Themistocles insecutus est, ut apud nos perantiquus, ut apud Atheniens es, *non ita* sane vetus (h. e. non sane vetus *ita* = respectu habito Atheniensium). Sic identidem in Ciceronis scriptis philosophis leguntur particulae *non ita* hac vi dictae, ut aliquid negent respectu habito praegressi cuiusdam vel unius vocabuli vel totius enuntiati. Alias particulae *non ita*, *haud* (nicht eben) *ita* semper ad adiunctum adverbium vel adiectivum cum substantivo aliquo referuntur, ita quidem, ut ipsam rem non negent, sed adiunctam tantum notionem, menteque eius rei de qua agitur notio affirmativa praecipienda sit. Hiuc neque cum solo verbo (*non ita probo*), neque cum solo adiectivo, quod verbi vices sustinet (*non ita sum aegrotus* = *non ita aegroto*), iungi possunt; at recte sese habent haec: *non ita valde probo* (= ut probo, ita non valde, vel probo quidem, sed non valde), *non ita valde moveor, non ita multo post, non ita longa disputatione* opus est (= disp. quidem, sed non longa). Quod autem Tullius semper *non ita*, nunquam, ut alii saepe, *haud ita* dixit, ex ea caussa factum videtur, quod noluit duas coniungere particulas, quarum notiones quodammodo eodem redeunt; nam *haud* nunquam simpliciter, sed semper *dubitanter* et *cum fluctuatione quadam* (*nicht eben*, *non ferme*) negat (cf. I. 42, 99. Nae ego *haud* paullo hunc animum (sc. Socratis) malim, quam eorum omnium fortunas, qui de hoc iudicaverunt. V. 12, 35. *Haud scio:* ubi v. Adnotata; III. 1, 2. *haud* erat sane, es war nicht eben, V. 40, 118: *haud* sane periculum est.) particula *ita* autem in hac verborum iunctura vim habet *restrictivam.* Cf. Adnot. in IV. 38, 83. Acute hanc rem enodavit docteque illustravit *Stürenburgus* in Comment. I. Cap. II. ad Cic. Officia.

est, ubi] nonnunquam locum habeat. Sic gr. ἔστιν ἵνα, ἔστιν ὅπου, ἔστιν οὗ pro ἐνίοτε.

huic paullumne] Carpit inconstantiam Peripateticorum, qui, quum plura admittant bonorum genera, tamen vitam beatam confici virtute putent. Nam si tria genera malorum, animi, corporis et fortunae esse dicamus; qui tandem di-

IX. 24. Hoc illud est, quod Theophrastus sustinere non potuit. Nam quum statuisset, verbera, tormenta, cruciatus, patriae eversiones, exsilia, orbitates magnam vim habere ad male misereque vivendum, non est ausus elate et ample loqui, quum humiliter demisseque sentiret. Quam bene, non quaeritur; constanter quidem certe. Itaque mihi placere non solet consequentia reprehendere, quum prima concesseris. Hic autem elegantissimus omnium philosophorum et eruditissimus non magno opere reprehenditur, quum tria genera dicit bonorum; vexatur autem ab omnibus primum in eo libro, quem scripsit de vita beata, in quo multa disputat, quamobrem is, qui torqueatur, qui crucietur, beatus esse non possit; in eo etiam putatur dicere, in rotam beatam vitam non escendere. Non usquam id quidem dicit omnino; sed, quae dicit, idem valent. 25. Possum igitur, cui concesserim, in malis esse dolores corporis, in malis naufragia fortunae, huic succensere dicenti, non omnes bonos esse beatos, quum in omnes bonos ea, quae ille in malis numerat, cadere possint? Vexatur idem Theophrastus et libris et scholis omnium philosophorum, quod in Callisthene suo laudarit illam sententiam:

Vitâm regit fortûna, non sapiéntia.

Negant ab ullo philosopho quicquam dictum esse languidius. Recte

cere possumus etiam tum, quum et omnia adversa sunt in fortuna et omnibus oppressum corpus et confectum doloribus, nobis paullum, ne dicâm ad beatissimam, sed ad solam beatam vitam deesse?

Cap. IX. 24. *sustinere*] H. e. illud, cui defendendo non par erat Th.

quum humiliter demisseque sentiret] Haec verba quasi pro epexegesi quadam antecedentis protasis: *quum statuisset* cett. accipienda sunt. Cic. pro leg. Manil. XX, 59: Qui quum ex vobis quaereret, *si* in uno Cn. Pompeio omnia poneretis, *si* quid de eo factum esset, in quo spem essetis habituri, cepit magnum suae virtutis fructum. de Fin. I. 3, 7: Quanquam si plane sic verterem Platonem, aut Aristotelem, ut verterunt nostri poetae fabulas, male, credo, mererer de civibus meis, *si ad eorum cognitionem divina illa ingenia transferrem.*

constanter quidem certe] V. ad c. 20, 60: *quidem certe.*

Hic autem] Theophrastus non ideo vituperandus erat, quod, qui torqueretur, qui cruciaretur, eum beatum esse posse negaret; immo illa omnium Peripateticorum sententia notanda erat, qui dicebant tria genera esse bonorum: quod si conceditur, ei succensere non licet, qui dicit, non omnes bonos esse beatos, quum in omnes bonos et corporis et fortunae mala cadere possint. Nam alterum alteri consequens est.

vexatur] H. e. vehementer carpitur, notatur.

in libro de vita beata] περὶ εὐδαιμονίας, Diog. L. V, 43. περὶ τῆς θείας εὐδαιμονίας, ibid. 49. V. de Fin. V. 5, 12. De structura locum nostro consimilem deprehendi in Quinctil. Inst. Or. X. 1, 9. Scriptores quidem iamborum veterisque comoediae etiam *in illis* (sc. parum verecundis verbis) saepe *laudantur* (h. e. propter illa vel de illis). Similiter de Orat. I. 11, 47. quo in libro *in hoc* maxime *admirabar* Platonem, quod etc. Alibi *admirari in aliqua re* significat *bei einer Sache sich wundern*, ut supra III. 18, 39: in quo haec admiratio fiebat: ubi v. Adn. de Orat. II. 78, 316. de Finib. I. 2, 4. ad Fam. III, 8. *in quo te obiurgem*, de Orat. III, 14. *exhorrescere* et *exclamare in aliqua re.*

rotam] *Rota* instrumentum rotae simile apud Graecos, in quo tormenti caussa servi extendebantur vel poenae caussa vel ad exquirendam veritatem;

id quidem; sed nihil intelligo dici potuisse constantius. Si enim tot sunt in corpore bona, tot extra corpus in casu atque fortuna; nonne consentaneum est, plus fortunam, quae domina rerum sit et externarum et ad corpus pertinentium, quam consilium valere? 26. An malumus Epicurum imitari? qui multa praeclare saepe dicit; quam enim sibi constanter convenienterque dicat, non laborat. Laudat tenuem victum. Philosophi id quidem; sed si Socrates aut Antisthenes diceret, non is, qui finem bonorum voluptatem esse dixerit. Negat, quenquam iucunde posse vivere, nisi idem honeste, sapienter iusteque vivat. Nihil gravius, nihil philosophia dignius, nisi idem hoc ipsum honeste, sapienter, iuste ad voluptatem referret. Quid melius, quam, fortunam exiguam intervenire sapienti? sed hoc isne dicit, qui, quum dolorem non modo maximum malum, sed solum malum etiam dixerit, toto corpore opprimi possit doloribus acerrimis tum, quum maxime contra fortunam glorietur? 27. Quod idem melioribus etiam verbis Metrodorus: *Occupavi te*, inquit, *fortuna, atque cepi; omnesque aditus tuos interclusi, ut ad me adspirare non posses.* Praeclare, si Aristo Chius aut si Stoicus Zeno diceret, qui, nisi quod turpe esset, nihil malum duceret. Tu vero, Metrodore, qui omne bonum in visceribus medullisque condideris et definie-

graece appellabatur τροχός, uti constat ex Aristophanis comoediis, ὄργανον βασανιστικόν.

omnino] simpliciter, disertis verbis; opponitur antecedentibus *putatur dicere.* C. Acad. II. 3, 9: Nam quod dicunt *omnino*, se credere ei, quem iudicent fuisse sapientem; probarem, si id ipsum rudes et indocti iudicare potuissent.

25. *Possum igitur* —?] De graviore interrogatione sine particula interrogativa prolata v. nos in Gramm. L. §. 158. Not. 10. p. 444. ed. 2.

Vexatur idem] Praegresso vocabulo *primum*, sequi debebat *deinde:* quae structurae permutatio a grammaticis appellatur anantapodoton, de qua figura v. quae exposuimus supra ad III. 17, 36. et IV. 35, 74. Vocabulum *idem* quodammodo adverbium *deinde* v. *item* quasi involutum habet.

Callisthene suo] V. supra ad III. 10, 21. Cf. Indic. hist. in *Callisthenes* et *Theophrastus.*

vitam regit] Est senarius iambicus, qui graece sic se habet: Τύχη τὰ ξυνητῶν πράγματ', οὐκ εὐβουλία.

26. *quam enim*] Sententiarum nexus hic est: Epicurus multa praeclare saepe dicit: quod non exspectes ab eo, qui finem bonorum voluptatem esse dixerit; nec tamen id mirum videri debet; *quam enim constanter dicat, non laborat.* De elliptico usu particulae *enim* v. ad I. 6, 11.

Socrates aut Antisthenes diceret] Quid discriminis sit inter duorum nominum, quae per *aut* disiuncta sunt, cum singulari aut plurali verbo consociatorum constructionem, exposuimus in Gr. L. §. 103. Not. 7. p. 144. ed. 2.

Negat quenquam iucunde] Diog. Laert. X, 140 sq. οὐκ ἔστιν ἡδέως ζῆν ἄνευ τοῦ φρονίμως καὶ καλῶς καὶ δικαίως· οὐδὲ φρονίμως καὶ καλῶς, καὶ δικαίως ἄνευ τοῦ ἡδέως.

fortunam exiguam intervenire sapienti] Iisdem verbis utitur Seneca de Const. Sap. c. 15: Epicurus: Raro, inquit, *sapienti intervenit fortuna*, h. e. exiguam vim habet in sapientem. Diog. Laert X, 144: βραχεῖα σοφῷ τύχη παρεμπίπτει.

27. *Occupavi te*] Graece: προκατείλημμαί σε, ὦ τύχη, καὶ πᾶσαν τὴν σὴν ἀφῄρημαι παρείσδυσιν apud Plutarch. περὶ ἀθυμίας p. 476. De imperfecto *posses* vere ciceroniano v. ad I. 4, 7.

Metrodore] De Metrodori sententia v. Adnotata in II. 6, 17.

ris, summum bonum firma corporis affectione exploratagque spe contineri, fortunae aditus interclusisti? Quo modo? Isto enim bono iam exspoliari potes.

X. 28. Atqui his capiuntur imperiti, et propter huiusmodi sententias istorum hominum est multitudo. Acute autem disputantis illud est non, quid quisque dicat, sed quid cuique dicendum sit, videre. Velut in ea ipsa sententia, quam in hac disputatione suscepimus, omnes bonos semper beatos volumus esse. Quid dicam bonos, perspicuum est; omnibus enim virtutibus instructos et ornatos tum sapientes, tum viros bonos dicimus. Videamus, qui dicendi sint beati. Equidem hos existimo, qui sint in bonis, nullo adiuncto malo. 29. Neque ulla alia huic verbo, quum beatum dicimus, subiecta notio est, nisi, secretis malis omnibus, cumulata bonorum complexio. Hanc assequi virtus, si quicquam praeter ipsam boni est, non potest. Aderit enim malorum, si mala illa ducimus, turba quaedam, paupertas, ignobilitas, humilitas, solitudo, amissio suorum, graves dolores corporis, perdita valetudo, debilitas, caecitas, interitus patriae, exsilium, servitus denique. In his tot et tantis (atque etiam plura possunt accidere) potest esse sapiens. Nam haec casus importat, qui in sapientem potest incurrere. At si ea mala sunt, quis potest praestare, semper sapientem beatum fore, quum vel in omnibus his uno tempore esse possit? 30. Non igitur facile concedo neque Bruto meo, neque communibus magistris, nec veteribus illis, Aristoteli, Speusippo, Xenocrati, Polemoni, ut, quum ea, quae supra enumeravi, in malis numerent, iidem dicant, semper beatum esse sapientem. Quos si titulus hic delectat insignis et pulcher, Pythagora, Socrate, Platone dignissimus, inducant animum, illa, quorum splendore capiuntur, vires, valetudinem, pulchritudinem, divitias, honores, opes contemnere eaque, quae his contraria sint, pro nihilo ducere: tum poterunt clarissima voce profiteri, se

Cap. X. 29. *praestare*] vadimonium praestare.

30. *Quos si titulus hic delectat —, inducant omnium*] V. Adnotata in I. 34, 84. *Titulus* sc. sapientis; *inducant animum* h. e. decernant, sibi proponant. V. *Schütz.* Lex. Cic. v. *inducere.* Alii scriptores, ut Sallustius, Livius, etiam *in animum inducere* dicunt. Cf. Sall. Cat. LIV, 4. ibique *Kritzium* p. 310.

omniaque] Sic saepe *nec, neque* excipit vocula *que.* V. ad I. 2, 4.

31. *si diis placet*] Formula ironica indignantium et contemnentium semper dicitur in re mala, quae diis placere non potest.

Quam hoc suave est] V. supra II. 7, 17.

Cap. XI. 32. *de Finibus*] Lib. IV. c. 20.

33. *tabellis obsignatis*] „Me scriptorum meorum testimonio redarguis." *Beierus* ad or. p. Scauro p. 211. ad v. *obsignaverat litteras* rem sic exponit: Solebant in caussa repetundarum non solum rei codices, sed provincialium etiam tabulae et litterae, et publicae, et privatae, obsignari ab iis, qui inquisitum ivissent; iisque ut omnium tabularum

neque fortunae impetu, nec multitudinis opinione, nec dolore, nec paupertate terreri omniaque sibi in sese esse posita nec esse quicquam extra suam potestatem, quod ducant in bonis. 31. Namque et haec loqui, quae sunt magni cuiusdam et alti viri, et eadem, quae vulgus, in malis et bonis numerare, concedi nullo modo potest. Qua gloria commotus Epicurus exoritur, cui etiam, si dis placet, videtur semper sapiens beatus. Hic dignitate huius sententiae capitur: sed nunquam id diceret, si ipse se audiret. Quid est enim, quod minus conveniat, quam ut is, qui vel summum, vel solum malum dolorem esse dicat, idem censeat, *Quam hoc suave est!* tum quum dolore crucietur, dicturum esse sapientem? Non igitur ex singulis vocibus philosophi spectandi sunt, sed ex perpetuitate atque constantia.

XI. 32. *A.* Adducis me, ut tibi assentiar. Sed tua quoque, vide, ne desideretur constantia. *M.* Quonam modo? *A.* Quia legi tuum nuper quartum de Finibus. In eo mihi videbare contra Catonem disserens hoc velle ostendere, quod mihi quidem probatur, inter Zenonem et Peripateticos nihil praeter verborum novitatem interesse. Quod si ita est, quid est caussae, quin, si Zenonis rationi consentaneum sit, satis magnam vim in virtute esse ad beate vivendum, liceat idem Peripateticis dicere? rem enim opinor spectari oportere, non verba. 33. *M.* Tu quidem tabellis obsignatis agis mecum et testificaris, quid dixerim aliquando aut scripserim. Cum aliis isto modo, qui legibus impositis disputant; nos in diem vivimus, quodcunque nostros animos probabilitate percussit, id dicimus; itaque soli sumus liberi. Veruntamen quoniam de constantia paullo ante diximus, non ego hoc loco id quaerendum puto, verumne sit, quod Zenoni placuerit quodque eius auditori, Aristoni, bonum esse solum, quod honestum esset; sed si ita esset, tum ut totum hoc beate vivere in una virtute poneret. 34. Quare demus hoc sane Bruto, ut sit beatus semper sapiens; quam sibi conveniat, ipse viderit. Gloria quidem

et litterarum fieret potestas, legibus sancitum erat cum poena. V. Verr. IV. 66, 149. I 57, 149.

nos in diem vivimus] Academici enim nulli uni disciplinae dediti erant, sed ex diversis scholis ea decreta sua faciebant, quae eos maxime specie veritatis moverent. V. nos in libr. d. *de Cic. in phil. mer.* p. 68 — 74. et Proleg. in hos libros. VI.

sed si ita esset, tum ut totum hoc cett.] Haec est lectio vulgata, quam Orellius sic explicat: Sed postulandum puto (quod facillime elicitur e v. *quaerendum puto*), ut tum demum, si Peripateticus sive Brutus ipse quoque agnosceret cum Stoicis, bonum esse solum quod honestum esset, is (Peripateticus) totum hoc beate vivere in una virtute poneret; nunc vero ubi hoc quidem ponit, sed simul alia bona statuit, ipse secum pugnat. Plane probo Orellii sententiam, nisi quod e verbis *quaerendum puto* non *postulandum puto*, sed nihil aliud, nisi *necesse, necessarium esse* eliciendum existimo.

34. *demus hoc —, ut sit*] Coniunctio *ut* referenda est ad pronomen *hoc*, et habet, ut saepe, vim explicativam. Cf.

huius sententiae quis est illo viro dignior? nos tamen teneamus, ut sit idem beatissimus.

XII. Et si Zeno Citieus, advena quidam et ignobilis verborum opifex, insinuasse se in antiquam philosophiam videtur, huius sententiae gravitas a Platonis auctoritate repetatur. Apud quem saepe haec oratio usurpata est, ut nihil praeter virtutem diceretur bonum. Velut in Gorgia Socrates, quum esset ex eo quaesitum, Archelaum, Perdiccae filium, qui tum fortunatissimus haberetur, nonne beatum putaret? 35. Haud scio, inquit; nunquam enim cum eo collocutus sum. — Ain' tu? an aliter id scire non potes? — Nullo modo. — Tu igitur ne de Persarum quidem rege magno potes dicere, beatusne sit. — An ego possim, quum ignorem, quam sit doctus, quam vir bonus? — Quid? tu in eo sitam vitam beatam putas? — Ita prorsus existimo, bonos beatos, improbos miseros. — Miser ergo Archelaus? — Certe, si iniustus. Videturne omnem hic beatam vitam in una virtute ponere? 36. Quid vero? in Epitaphio quo modo idem?

I. 32, 78. V. 12, 34: apud quem saepe *haec* oratio usurpata est, *ut* nihil praeter virtutem *diceretur* bonum. N. D. I. 34, 95: retinendum *hoc* esse, Deus *ut* beatus — *sit.*

teneamus, ut] Alibi post verbum *tenendi* sequitur accusat. c. inf., si quidem res aut esse, aut fuisse, aut futura esse simpliciter enuntiatur; hoc autem loco ponitur *ut*, quod rem cogitatione efficiendam aut animo informandam significat. Supra I. 42, 100: Nos autem *teneamus, ut* nihil *censeamus* esse malum etc. V. Adnotata in III. 3, 5: *Quî vero probari potest, ut* etc.

idem] Scil. sapiens.

Cap. XII. *Et si Zeno* — §. 37. *manabit oratio*] Solam virtutem beatam vitam efficere, hoc non Zeno primus docuit, sed Plato, e quo tanquam fonte haec omnis doctrina erit haurienda. Zeno dicitur advena, i. e. peregrinus, quia ex Citio, urbe quadam Cypri, cuius incolae erant phoeniciae originis, oriundus erat. Eandem ob caussam Cicero eum *Poenulum* appellat. *Neidius.*

verborum opifex] Fin. III. 2, 5: *Zeno — non tam rerum inventor fuit, quam verborum novorum*, multisque aliis locis Cicero hoc Zenonis novandi studium exagitat.

insinuasse se] Unus Ox. Mon. 2. et Nonius p. 457, 26. Merc. omittunt *se.* Hinc *Orellius* uncis inclusit. Utrumque apud Ciceronem dicitur et *insinuare* sine *se*, et *se insinuare*, ut de Or. I. 20, 90: et blandiri, et *insinuare* iis. ibid. II. 35, 149: ut (animus) penitus *insinuet* in caussam. ad Fam. IV, 13: et in ipsius consuetudinem — *insinuabo.* Phil. I. d.: eccui potestas in forum *insinuandi* fuit; contra: Verr. III. 68, 157: *se insinuet.* p. Caec. 5: ac *se* in eius familiaritatem *insinuasset.* d. leg. agr. II, 5: quum familiariter *me* in eorum sermonem *insinuarem.* Lael. 21, 99: ne *se insinuet.*

in Gorgia] p. 470. D. E.

nonne — putaret] Ernestius tentabat *anne* vel *annon — putaret:* quod ab latinitate abhorret. V. nos in Gr. L. §. 158, 6. p. 444. ed. 2. Acad. II. 24, 76: ex me quaesieras, *nonne* putarem. Fin. II. 18, 58: ex te quaero, *nonne* intelligas. III. 4, 13: quaero, *nonne* tibi faciendum idem sit. Orat. 63, 214: Quaero, *nonne* id numerus effecerit.

35. *Haud scio*] Cum ironia quadam dixit *haud scio* (ich weiss es *eben nicht*), non simpliciter *nescio* (ich weiss es *nicht*). In sententiis, quae cum ironia proferuntur, propria quaedam sedes est particulae *haud*, (*nicht eben, non ferme*), quae semper dubitanter et cum fluctuatione quadam rem negat (v. Adn. in c. 8, 23.), itemque ubi is, qui loquitur, cum urbanitate quadam ea quae sentit profert; hinc in illa locutione: *haud scio an.* V. *Stürenburg.* ad Offic. Comment. 1. p. 125. 144.

Ain' tu?] Verba: *Ain' tu?* eandem fere vim habent, quam Graeca: τί δαί; Est admirandi formula de re, quae no-

Nam cui viro, inquit, ex se ipso apta sunt omnia, quae ad beate vivendum ferunt, nec suspensa aliorum aut bono casu aut contrario pendere ex alterius eventis et errare coguntur, huic optime vivendi ratio comparata est. Hic est ille moderatus, hic fortis, hic sapiens, hic, et nascentibus et cadentibus quum reliquis commodis, tum maxime liberis, parebit et obediet praecepto illi veteri; neque enim laetabitur unquam, nec maerebit nimis, quod semper in se ipso omnem spem reponet sui. 37. Ex hoc igitur Platonis quasi quodam sancto augustoque fonte nostra omnis manabit oratio.

XIII. Unde igitur ordiri rectius possumus, quam a communi parente natura? quae quicquid genuit, non modo animal, sed etiam quod ita esset ortum e terra, ut stirpibus suis niteretur, in suo quidque genere perfectum esse voluit. Itaque et arbores, et vites, et ea, quae sunt humiliora, neque se tollere a terra altius possunt, alia semper virent, alia hieme nudata verno tempore tepefacta frondescunt; neque est ullum, quod non ita vigeat interiore quodam motu

bis inexspectata accidit. Sic saepe ap. Cic. legitur: *ain' tandem?* et *ain' tu.*

An ego possim] Coniunctivus *possim* ponitur, quia ex alterius mente interrogatur. De *an* in responsione usurpato cf. c. 26, 73: A. Etiamne in cruciatu atque tormentis? M. *An* tu me in viola putabas aut in rosa dicere? Fin. I. 8, 28: Sed ad haec, nisi molestum est, habeo quae velim. *An* me, inquam, nisi te audire vellem, censes haec dicturum fuisse? Cf. nos in Gr. L. §. 159, 2. p. 447 sq. ed. 2.

sitam vitam beatam] De hoc παρηχήματι vel potius ὁμοιοτελεύτῳ v. Adnotata in IV. 17, 38.

Videturne] Exspectabas *nonne;* at aptissime usurpatum esse simplex *ne*, docuimus ad II. 11, 26.

36. *in Epitaphio*] seu Menexeno Platonis. p. 247. E. Graeca sic se habent: ὅτῳ γὰρ ἀνδρὶ εἰς ἑαυτὸν ἀνήρτηται πάντα τὰ πρὸς εὐδαιμονίαν φέροντα — καὶ μὴ ἐν ἄλλοις ἀνθρώποις, ἐξ ὧν ἢ εὖ ἢ κακῶς πραξάντων πλανᾶσθαι ἠνάγκασται καὶ τὰ ἐκείνου, τούτῳ ἄριστα παρεσκεύασται ζῆν, κ. τ. λ.

ex se ipso apta sunt] cuius animi tranquillitas non pendet a rebus externis, sed ab internis perpetuisque bonis. Parad. II, 17: qui est totus *aptus ex sese.* de Fato XV, 34: caussa *ex* aeternis caussis *apta.* Fin. II. 14, 47: *aptum ex* illis tribus. Infra c. 25, 70: rerum caussae aliae *ex* aliis *aptae* et necessitate nexae. c. 21, 62: fulgentem gladium *e* lacunari seta equina *aptum* demitti iussit. V. *Ernestii* Clav. v. *aptus. Apere,* ἅπτειν, est *nectere.* Cf. verba graeca.

nec suspensa] Locus geminus legitur ad Fam. V, 13: non aliunde pendere nec extrinsecus suspensas habere rationes bene maleque vivendi. Cf. supra III. 17, 37: virtus *extrinsecus religata* etc.

37. *Platonis*] V. nos in libro dicto *de Cic. in phil. mer.* p. 74 sq. *sancto augustoque.* Sic N. D. III. 21, 53. iunguntur: (deos) *auguste sancteque* veneramur.

Cap. XIII. *Unde igitur*] Virtute vitam beatam confici, concludi potest hoc modo: Natura, quicquid genuit, non modo animalia, sed etiam plantas, in suo quidque genere perfectum esse voluit. A plantarum autem bestiarumque perfectione, tanquam a minore ad maius, concludi debet, hominem, cui non solum sensus, uti bestiis, sed animus divinus a natura datus sit, omnium perfectissimum esse. Summa autem hominis perfectio consistit in mente perfecta aut absoluta ratione. Absoluta autem ratio virtus est. Atqui beatum est id, cui nihil deest, et quod in suo genere summam perfectionem adeptum est; virtus autem est perfectissimum quidque: ergo, qui virtutis compotes sunt, beati sunt.

et arbores, et vites, et ea — alia — alia] V. nos in L. Gr. §. 109, 9. p. 180 sq. ed. 2.

et suis in quoque seminibus inclusis, ut aut flores, aut fruges fundat, aut bacas, omniaque in omnibus, quantum in ipsis sit, nulla vi impediente, perfecta sint. 38. Facilius vero etiam in bestiis, quod iis sensus a natura est datus, vis ipsius naturae perspici potest. Namque alias bestias nantes, aquarum incolas esse voluit, alias volucres, caelo frui libero, serpentes quasdam, quasdam esse gradientes, earum ipsarum partim solivagas, partim congregatas, immanes alias, quasdam autem cicures, nonnullas abditas terraque tectas. Atque earum quaeque suum tenens munus, quum in disparis animantis vitam transire non possit, manet in lege naturae. Et ut bestiis aliud alii praecipui a natura datum est, quod suum quaeque retinet nec discedit ab eo; sic homini multo quiddam praestantius; etsi praestantia debent ea dici, quae habent aliquam comparationem; humanus autem animus decerptus ex mente divina cum alio nullo, nisi cum ipso deo, si hoc fas est dictu, comparari potest. 39. Hic igitur si est excultus, et si eius acies ita curata est, ut ne caecaretur erroribus, fit perfecta mens, id est absoluta ratio, quod est idem virtus. Et si omne beatum est, cui nihil deest, et quod in suo genere expletum atque cumulatum est, idque virtutis est proprium; certe omnes virtutis compotes beati sunt. Et hoc quidem mihi cum Bruto convenit, id est cum Aristotele, Xenocrate, Speusippo, Polemone. 40. Sed mihi videntur etiam beatissimi. Quid enim deest ad beate vivendum ei, qui confidit suis bonis? aut qui diffidit, beatus esse quî potest? At diffidat necesse est, qui bona dividit tripertito.

aut flores aut fruges fundat, aut bacas] De eleganti verborum collocatione v. ad I. 1, 2. Verbum *fundendi* saepius venusta metaphora pro *gignere*, *parere* usurpatur.

quantum in ipsis sit] H. e. plantae, quantum in ipsarum natura situm sit, si nulla vi externa impediantur, (si ipsarum interior natura nulla vi impediatur, aut si quantum in ipsis sit nulla vi impediente excolant,) ad summam perfectionem perveniunt.

38. *munus*) a natura datum, nobis: *Bestimmung*.

etsi praestantia] V. Adn. in IV. 29, 63.

decerptus ex mente divina] V. nos in libr. dict. p. 212. De voce *decerptus* cf. de Divin. I. 49, 110: a qua (natura deorum) — *haustos* animos et *libatos* habemus. de Senect. XXI, 78: ex universa mente divina *delibatos* animos habemus.

39. *ita curata est, ut ne caecaretur*] Ob voculam *ita* non est statuendum, coniunctiones *ut ne* pro *ut non* positas esse: quod fieri omnino nequit; sed duae notiones quasi in unam confusae sunt, notio effectus et consilii: quod *O. Th. Keilius* in Quaest. Tull. p. VIII. sic expressit: si ita acies eius curata est, *ut* cautum sit, *ne* caecaretur. Praeterea cf. Adnotata in I. 4, 7.

absoluta ratio] V. Adnotata in IV. 15, 34.

40. *etiam beatissimi*] Si vero id beatum est, cui nihil deest, sequitur etiam, ut, qui virtutis compotes sunt, etiam beatissimi sint. Nam qui virtute praeditus est, confidit suis bonis: qui autem confidit suis bonis, ei nihil deest ad beate vivendum. Ergo virtus ad beate vivendum se ipsa est contenta. At si praeter virtutem etiam corporis et fortunae bona statuuntur, vita beata una virtute effici non potest; nam qui diffidit suis bonis, et ne quid ex iis deperdat timet, beatus esse non potest; at diffidat necesse est, qui tria bonorum

XIV. Quî enim poterit aut corporis firmitate, aut fortunae stabilitate confidere? Atqui, nisi stabili et fixo et permanente bono, beatus esse nemo potest. Quid ergo eiusmodi istorum est? ut mihi Laconis illud dictum in hos cadere videatur, qui glorianti cuidam mercatori, quod multas naves in omnem oram maritimam dimisisset: *Non sane optabilis quidem ista*, inquit, *rudentibus apta fortuna.* An dubium est, quin nihil sit habendum in eo genere, quo vita beata *compleatur, si id possit amitti? nihil enim interarescere, nihil exstingui, nihil cadere debet eorum, in quibus vita beata consistit. Nam qui timebit, ne quid ex iis deperdat, beatus esse non poterit. 41. Volumus enim, eum, qui beatus sit, tutum esse, inexpugnabilem, saeptum atque munitum, non ut parvo metu praeditus sit, sed ut nullo. Ut enim innocens is dicitur, non qui leviter nocet, sed qui nihil nocet; sic sine metu is habendus est, non qui parva metuit, sed qui omnino metu vacat. Quae est enim alia fortitudo, nisi animi affectio, quum in adeundo periculo et in labore ac dolore patiens, tum procul ab omni metu? 42. Atque haec certe non ita se haberent, nisi omne bonum in una honestate consisteret. Quî autem illam maxime optatam et expetitam securitatem (securitatem autem nunc appello vacuitatem aegritudinis, in qua vita beata posita est) habere quisquam potest, cui aut adsit, aut adesse possit multitudo malorum? Quî autem poterit esse celsus et erectus et ea, quae homini accidere possunt, omnia parva ducens, qualem sapientem esse volumus, nisi omnia sibi in se posita censebit?

genera ponit; quia et corporis et fortunae bona fluxa sunt atque fragilia.

Cap. XIV. *rudentibus apta fortuna*] H. e. fortuna a rudentibus aut navigio pendens. Cf. ad 12, 36: ex se ipso apta.

41. *metu praeditus*] Rarius *praeditus* de rebus malis dicitur. *Moserus* comp. p. Flacco 3: *egestate praeditus.* Verr. II. 2, 42: *amentia pr.* Auct. ad Herenn. II, 27: *tumore pr.*

qui parva metuit] Sic plerique codd. et optimi; Or. c. paucis deterioribus codd. paucisque edd. vett. *parum:* quod etiam sententia huius loci plane respuit. Nam ubicunque apud Ciceronem et huius aetatis scriptores *parum* legitur, significat nostrum *zu wenig*, h. e. minus, quam satis est, quam velis, non satis, opponiturque vocabulo *nimis* aut *nimium*, ut II. 7, 17: an parum est, si non amarum? IV. 17, 39: an ratio parum praecipit? V. 37, 107: parumne multa de toleranda paupertate dicuntur? Off. I, 25: mediocritatem illam tenebit, quae est inter *nimium* et *parum.* Hinc nunquam dicitur *tam parum, adeo parum, quam parum,* sed *tam non, adeo non, quam non.* V. ad IV. 35, 74. Nostra quidem memoria exstiterunt, qui praeeunte Prisciano (XV. p. 620. Kr.) *parum* nonnunquam pro *parvum* usurpatum esse dicerent; at qui paucissimi ex aureae aetatis scriptoribus excitantur loci, ii corrupti aut aliter explicandi sunt.

procul ab omni metu] est idem, quod *remota* ab omni metu. Rarius adverbia sic collocata pro adiectivis aut participiis ponuntur; multo frequentiora sunt exempla, in quibus adverbium inter adiectivum et substantivum locum habet, ut *omnes circa populi.* V. nos in Gr. L. §. 109. Not. 10. p. 178. ed. 2.

42. *Quî autem*] Virtute unâ vita continetur beata. Una enim virtus ab aegritudine nos et a metu, et libidine et insolenti alacritate vindicare potest.

sibi in se posita] V. 10, 30: tum po-

An Lacedaemonii, Philippo minitanti per litteras, se omnia, quae conarentur, prohibiturum, quaesiverunt, num se esset etiam mori prohibiturus; vir is, quem quaerimus, non multo facilius tali animo reperietur, quam civitas universa? Quid? ad hanc fortitudinem, de qua loquimur, temperantia adiuncta, quae sit moderatrix omnium commotionum, quid potest ad beate vivendum deesse ei, quem fortitudo ab aegritudine et a metu vindicet, temperantia quum a libidine avocet, tum insolenti alacritate gestire non sinat? Haec efficere virtutem ostenderem, nisi superioribus diebus essent explicata.

XV. 43. Atque quum perturbationes animi miseriam, sedationes autem vitam efficiant beatam, duplexque ratio perturbationis sit, quod aegritudo et metus in malis opinatis, in bonorum autem errore laetitia gestiens libidoque versetur; quum haec omnia cum consilio et ratione pugnent: his tu tam gravibus concitationibus tamque ipsis inter se dissentientibus atque distractis quem vacuum, solutum, liberum videris, hunc dubitabis beatum dicere? Atqui sapiens semper ita affectus est. Semper igitur sapiens beatus est. Atque etiam omne bonum laetabile est; quod autem laetabile, id praedicandum et prae se ferendum; quod tale autem, id etiam gloriosum; si vero gloriosum, certe laudabile; quod laudabile autem, profecto etiam honestum; quod bonum igitur, id honestum. 44. At quae isti bona numerant, ne ipsi quidem honesta dicunt: solum igitur bonum, quod

terunt — profiteri, — omnia — sibi in sese esse posita. Similiter saepe *sibi* ex abundantia quadam additur pronomini *suus*. Terent. Adelph. V. 8, 35: *suo sibi* gladio hunc iugulo. V. *Forcellinii* Thesaurum v. *sui*.

An Lacedaemonii — quaesiverunt —; vir is — reperietur —?] Observent tirones hanc a minore, sed certa et extra omnem dubitationem posita re ad maius, sed dubium, conclusionis conformationem apud Tullium usitatissimam. Infra c. 32, 90. Acad. II. 41: *an* Stoicis ipsis inter se disceptare, mihi cum iis non licebit? pro Arch. poeta XII, 30: *An* statuas et imagines — studiose multi summi homines reliquerunt; consiliorum relinquere ac virtutum nostrarum effigiem nonne multo malle debemus, summis ingeniis expressam et politam? Similem conclusionis formam supra ad II. 17, 39. vidimus. Cf. nos in Gr. L. §. 159, 3. p. 448. ed. 2.

minitanti] Bentl. coni. *minitante*. Dativum Wolfius per anacoluthon explicare studet. Opinatur enim, Ciceronem primum *responderunt* scribere voluisse, deinde autem, quum responsio in quaestione constaret, constructione excidisse et dixisse *quaesiverunt*. *Orellius* ad eam inclinare videtur sententiam, ut *minitanti* pro ablativi forma habendum statuat, dicens, *Bentleianae* regulae, qua ablativo participii (non adiectivi, ut *recenti*) formam in *e* necessario tribuendam esse docet (ad Horat. Carm. I. 25, 17), certe codd. saepe refragari, vel inter utramque formam fluctuari vel denique formam in *i* necessario metro efflagitari. Etiam *Klotzius* participium *minitanti* pro ablativo habet. Quam rationem nullo modo probare possum; nam ne unus quidem apud Ciceronem in pedestri oratione reperitur locus, in quo ablativus veri participii, praesertim ubi id in ablativorum absolutorum quae appellatur structura locum habet, desinat in *i*. Quare ego nunc Wolfii explicationem amplexandam arbitror.

Cap. XV. 43. *Atque quum*] Qui per-

honestum; ex quo efficitur, honestate una vitam contineri beatam. Non sunt igitur ea bona dicenda nec habenda, quibus abundantem licet esse miserrimum. 45. An dubitas, quin praestans valetudine, viribus, forma, acerrimis integerrimisque sensibus; adde etiam, si libet, pernicitatem et velocitatem; da divitias, honores, imperia, opes, gloriam; si fuerit is, qui haec habet, iniustus, intemperans, timidus, hebeti ingenio atque nullo — dubitabisne eum miserum dicere? Qualia igitur ista bona sunt, quae qui habeat, miserrimus esse possit? Videamus, ne, ut acervus ex sui generis granis, sic beata vita ex sui similibus partibus effici debeat. Quod si ita est, ex bonis, quae sola honesta sunt, efficiendum est beatum; ea mixta ex dissimilibus si erunt, honestum ex iis effici nihil poterit; quo detracto, quid poterit beatum intelligi? etenim quicquid est, quod bonum sit, id expetendum est; quod autem expetendum, id certe approbandum; quod vero approbaris, id gratum acceptumque habendum: ergo etiam dignitas ei tribuenda est. Quod si ita est, laudabile sit necesse est: bonum igitur omne laudabile. Ex quo efficitur, ut, quod sit honestum, id sit solum bonum.

XVI. 46. Quod ni ita tenebimus, multa erunt, quae nobis bona dicenda sint; omitto divitias, quas quum quivis quamvis indignus habere possit, in bonis non numero; quod enim est bonum, id non quivis habere potest; omitto nobilitatem famamque popularem stultorum improborumque consensu excitatam: haec, quae sunt minima, tamen

turbationibus animi liber est, beatus dicendus est. Perturbationibus autem una nos virtus liberat: ergo virtus vitam beatam efficit.

perturbationes — perturbationis] V. Adnotata in IV. 31, 65.

44. *At quae*] Solum bonum est, quod honestum est. Nam externa bona qui habet, miserrimus potest esse. — *bona numerant* i. e. pro bonis habent. N. D. III, 16: singulas — stellas *numeratis* deos. cf. c. 17. V. nos in Gr. L. §. 113, 1. p. 203 sq. ed. 2.

45. *An dubitas*] Oratio ἀνακόλουθος est, quae ad legitimam structuram revocata sic decurrere debebat: An dubitas, quin praestans val. —, si idem fuerit iniustus — miser sit?

hebeti ingenio atque nullo] Observent tirones intensivam vel potius auctivam particulae *atque* vim. de Legg. III. 14, 32: pauci, *atque* admodum pauci. Sall. Cat. LI, 10: res tanta *atque* tam atrox. Cf. nos in Gr. L. §. 135. p. 386. *Nullus* saepe καθ' ὑπερβολήν dicitur de rebus nullius pretii, nullius momenti. Parad. IV. 1, 28: Itaque pulsus ego civitate non sum, quae *nulla* erat; arcessitus in civitatem sum, quum esset in republica consul, qui tum *nullus* fuerat.

acervus] Hinc genus illud concludendi, quod sorites appellatur, cuius inventor Chrysippus est (v. *Goerenz.* ad Legg. I. 18, 45.) nomen suum invenit, cuius exemplum paullo post sequitur: Etenim *quicquid — id sit solum bonum.*

beatum] *Beatum* h. l. dicitur substantivi loco, τὸ μακάριον, ut Fin. V. 28, 84: virtutem, in qua sit ipsum etiam beatum. Abstinuit h. l. vocibus *vita beata* ob nimis frequentem earum recursum; nomina *beatitatis* et *beatitudinis* postea demum effinxit, de quibus de N. D. I. §. 95. ipse sic: „aut ista sive *beatitas* sive *beatitudo* dicenda est (utrumque omnino durum, sed usu mollienda verba sunt).“

Cap. XVI. 46. *quae sunt minima*] *Minima* non bona, sed res minimi pretii intelligendae sunt.

bona dicantur necesse est, candiduli dentes, venusti oculi, color suavis et ea, quae Anticlea laudat Ulixi pedes abluens,

Lénitudo orátionis, móllitudo córporis;

ea si bona ducemus, quid erit in philosophi gravitate, quam in vulgi opinione stultorumque turba, quod dicatur aut gravius, aut grandius? 47. At enim eadem Stoici *praecipua* vel *producta* dicunt, quae bona isti. — Dicunt illi quidem, sed his vitam beatam compleri negant; hi autem sine iis esse nullam putant, aut, si sit beata, beatissimam certe negant. Nos autem volumus beatissimam, idque nobis Socratica illa conclusione confirmatur. Sic enim princeps ille philosophiae disserebat, qualis cuiusque animi affectus esset, talem esse hominem; qualis autem homo ipse esset, talem eius esse orationem; orationi autem facta similia, factis vitam. Affectus autem animi in bono viro laudabilis, et vita igitur laudabilis boni viri, et honesta ergo, quoniam laudabilis. Ex quibus, bonorum beatam vitam esse, concluditur. — 48. Etenim, pro deorum atque hominum fidem! parumne cognitum est superioribus nostris disputationibus, an delectationis et otii consumendi caussa locuti sumus, sapientem ab omni concitatione animi, quam perturbationem voco, semper vacare? semper in animo eius esse placidissimam pacem? Vir igitur temperatus, constans, sine metu, sine aegritudine, sine alacritate ulla, sine libi-

Anticlea] In hoc nomine omnes codd. conspirant. Atqui Anticlea fuit mater Ulixis. Hinc nata est correctio *Euryclea*, quae fuit nutrix Ulixis: quam correctionem ex multis edd. vett. W. et Or. receperunt: quae ratio nullo modo probanda est; nam facile Cicero in nominibus simillimis memoria labi poterat.

Lenitudo] Est tetrameter trochaic. catal. sumptus e Pacuvii Niptris, quem attulit Nonius in *lenitudo*. Cf. Odyss. τ, 392 sqq.

quid erit] Si omnia ea, quae diximus, a sapiente in bonis ducentur, nihil erit, quo sapiens insipienti atque stulto praestet.

47. *At enim*] *At*, inquiet aliquis, non recte dicis, his externis vitam beatam non compleri; Stoici *enim* eadem, quae bona Peripatetici dicunt, praecipua dicunt. Comparari possunt cum graecis part. ἀλλὰ γάρ. Xenoph. Cyrop. V. 5, 13: ἀλλὰ γάρ, ἔφη, μὴ οὕτως εἰκῇ ἡμᾶς αὐτοὺς αἰτιώμεθα. V. nos in Gramm. gr. T. II. §. 754, 5. p. 454. (Gr. schol. §. 324. Not. 1.)

praecipua vel producta] Cf. Fin. III. 16, 52 sq. Stoici enim, uti iam supra demonstravimus, inter bona et mala posuerunt ἀδιάφορα, quae nihil ad virtutem et ad vitia intersunt atque ideo media dicuntur; neque ad beate, neque ad misere vivendum quicquam valent. Sunt tamen commoda atque incommoda vitae, quae sapienti appetere quidem licet, ita tamen, ut virtus integra maneat. Haec ἀδιάφορα dividuntur in προηγμένα (praecipua, praeposita, producta) i. e. ea, quae secundum naturam sunt, quae sumenda et quadam aestimatione dignanda sunt, et in ἀποπροηγμένα (remota, reiecta, reiectanea), quae naturae sunt contraria atque nulla aestimatione dignanda. V. nos in libr. dicto p. 233 sq.

vitam beatam compleri] Bona externa necessaria esse ad vitam beatam conficiendam negabant.

et vita igitur — et honesta ergo] *Et igitur — et ergo* durius sibi invicem respondent. Affert hunc locum *Handius* in Tursell. II. p. 506, 3.

48. *Etenim*] *Et* recte sic concluditur; satis *enim* cognitum est superioribus disputationibus, sapientem ab omni perturbatione animi semper vacare. V. Adnot. in IV. 17, 40. De re ipsa cf. c. 15.

dine nonne beatus? At semper sapiens talis. Semper igitur beatus. Iam vero quî potest vir bonus non ad id, quod laudabile sit, omnia referre, quae agit quaeque sentit? Refert autem omnia ad beate vivendum; beata igitur vita laudabilis; nec quicquam sine virtute laudabile; beata igitur vita virtute conficitur.

XVII. 49. Atque hoc sic etiam concluditur. Nec in misera vita quicquam est praedicabile aut gloriandum, nec in ea, quae nec misera sit, nec beata. Et est in aliqua vita praedicabile aliquid et gloriandum ac prae se ferendum, ut Epaminondas:

Cónsiliís nostrís laus ést attónsa Lacónum;

ut Africanus:

A sole exoriente supra Maeotis paludes
Nemo est, qui factis aequiperare queat.

50. Quod si est, beata vita glorianda et praedicanda et prae se ferenda est. Nihil est enim aliud, quod praedicandum et prae se ferendum sit. Quibus positis, intelligis, quid sequatur. Et quidem, nisi ea vita beata est, quae est eadem honesta; sit aliud necesse est melius vita beata. Quod erit enim honestum, certe fatebuntur esse melius. Ita erit beata vita melius aliquid; quo quid potest dici perversius? Quid? quum fatentur satis magnam vim esse in vitiis ad miseram vitam, nonne fatendum est, eandem vim virtutum esse ad beatam vitam? contrariorum enim contraria sunt consequentia.

sine alacritate ulla] *Alacritas* h. l. non vulgari sententia, sed de Stoicorum mente intelligenda est, ut sit *laetitia gestiens*, uti supra IV. c. 4. 6. 7: *profusa hilaritas*. c. 16: *inanis alacritas*. c. 33: *exsultans gestiensque laetitia*. IV. 14: *insolens alacritas*. c. 17: *alacritas futilis*.

Cap. XVII. 49. *Nec in misera vita*] Nec in misera vita, nec in ea, quae nec misera sit, nec beata, quicquam est praedicabile: atqui id negari nequit, esse in nonnullorum hominum praedicabile aliquid: id (praedicabile) igitur nihil aliud potest esse, nisi vita beata. Vita autem beata, quae praedicetur, eadem est honesta; quod nisi est, aliud melius esse vitâ beatâ necesse est: hoc autem melius certe erit honestum: ita erit melius aliquid quam vita beata: at, uti supra demonstratum est, praeter beatam vitam nihil aliud est, quod praedicandum sit. Ergo honestum (virtus) idem est vita beata, et vita beata eadem est honestum.

gloriandum] transitive dictum, ut paullo post §. 50: beata vita *glorianda* et praedicanda. Hic usus inde explicandus, quod nonnunquam *glorior* etiam cum accusativo construitur. Cf. nos in Gr. L. §. 131. Not. 9. p. 307. ed. 2.

ut Epaminondas] sc. de se praedicat. Similiter de Divin. I. 33, 72: alia autem subito ex tempore coniectura explicantur, *ut* apud Homerum *Calchas* (sc. explicat), qui ex passerum numero belli Troiani annos auguratus est.

Consiliis] Graece ap. Plutarch. T. II. p. 1098. sic legitur versus: ἡμετέραις βουλαῖς Σπάρτη μὲν ἐκείρατο δόξαν.

A sole] Ennii distichon.

aequiperare] Or. c. vulg. *me aequiperare;* sed quum optimi codd. *me* omittant, delevi, praeeunte *Klotzio* in Add. p. 191., qui comp. Pacuv. ap. Nonium p. 307, 11: „si ita sunt promerita vestra, aequiperare ut queam," ubi pariter verbum *aequiperandi* nullum casum adiunctum habet.

50. *contrariorum*] „Sicuti enim in vitiis misera vita esse statuitur, ita virtus dici potest efficere vitam beatam."

51. Quo loco quaero, quam vim habeat libra illa Critolai, qui quum in alteram lancem animi bona imponat, in alteram corporis et externa, tantum propendere illam lancem putet, ut terram et maria deprimat.

XVIII. Quid ergo aut hunc prohibet, aut etiam Xenocratem illum, gravissimum philosophorum, exaggerantem tanto opere virtutem, extenuantem cetera et abiicientem, in virtute non beatam modo vitam, sed etiam beatissimam ponere? quod quidem nisi fit, virtutum interitus consequetur. 52. Nam in quem cadit aegritudo, in eundem metum cadere necesse est; est enim metus futurae aegritudinis sollicita exspectatio; in quem autem metus, in eundem formido, timiditas, pavor, ignavia: ergo ut idem vincatur interdum nec putet ad se praeceptum illud Atrei pertinere:

Proinde ita parent se in vita, ut vinci nésciant.

Hic autem vincetur, ut dixi, nec modo vincetur, sed etiam serviet. Nos autem virtutem semper liberam volumus, semper invictam. Quae nisi sunt, sublata virtus est. 53. Atqui si in virtute satis est praesidii ad bene vivendum, satis est etiam ad beate. Satis est enim certe in virtute, ut fortiter vivamus. Si fortiter, etiam ut magno animo, et quidem ut nulla re unquam terreamur semperque simus in-

51. *quam vim habeat*] H. e. quid significet. Supra I. 22: et nimirum hanc habet vim praeceptum Apollinis.

libra illa Critolai] Hanc sine dubio respexit etiam Fin. V. 30, 92: audebo igitur, quae secundum naturam sint, bona appellare —, virtutis autem amplitudinem quasi in altera librae lance ponere. Terram, mihi crede, ea lanx et maria deprimet.

qui quum in alteram] Exspectamus: in cuius alteram lancem quum — imponantur. At v. Adnot. in III. 24, 57.

externa] Rhet. ad Herenn. III, 6: Rerum externarum sunt ea, quae casu aut fortuna secunda aut adversa accidere possunt, ut genus, educatio, divitiae, potestates, gloriae, civitas, amicitiae et quae huiusmodi sunt, et ea quae sunt iis contraria. Corporis sunt ea, quae natnra corpori attribuit commoda, ut velocitas, vires, dignitas, valetudo et quae contraria sunt. Animi sunt ea, quae consilio et cogitatione nostra constant, ut prudentia, iustitia, fortitudo, modestia et quae contraria sunt.

deprimat] Sententia haec est: Quum in alteram lancem animi bona imponuntur, in alteram corporis et externa; illa lanx, in qua animi bona sunt, tanto pondere propendet i. e. deorsum defertur, ut ne terra quidem et maria ei resistere possint, sed deprimantur.

Cap. XVIII. 51. *Xenocratem*] v. Ind. hist.

exaggerantem — virtutem] Sic infra c. 30, 85: ut gravitatem dignitatemque virtutis *exaggerent*. Supra II. 26, 64: tibi propone amplitudinem et quasi quandam *exaggerationem* quam altissimam animi. III. 19, 45: *exaggeratis* regis opibus. Metaphora ducta est ab aggere e cespite vivo excitato. Significat idem, quod *extollere*. Tirones sibi caveant, ne hanc vocem confundant cum francogallico *exagérer* (übertreiben).

52. *ergo ut idem vincatur*] Ex antecedentibus supplendum: in eum cadere necesse est.

Proinde] Senarius iambicus ex Accii tragoedia aliqua, ut videtur Atreo, petitus. *Proinde* bisyllabum est; de *proinde* c. coniunctivo adhortativo consociato v. nos in Gr. L. §. 138, a 4. p. 351. ed. 2.

53. *semperque simus invicti*] De *que* post negationem posito v. ad I. 2, 4.

absolute] dicitur ut perfecte. Hinc haec vocabula etiam iuncta leguntur, ut

victi. Sequitur, ut nihil poeniteat, nihil desit, nihil obstet; ergo omnia profluenter, absolute, prospere, igitur beate. Satis autem virtus ad fortiter vivendum potest; satis ergo etiam ad beate. 54. Etenim ut stultitia, etsi adepta est, quod concupivit, nunquam se tamen satis consecutam putat; sic sapientia semper eo contenta est, quod adest, neque eam unquam sui poenitet.

XIX. Similemne putas C. Laelii unum consulatum fuisse, et eum quidem cum repulsa — si, quum sapiens et bonus vir, qualis ille fuit, suffragiis praeteritur, non populus a bono consule potius, quam ille a populo, repulsam fert — sed tamen, utrum malles, te, si potestas esset, semel, ut Laelium, consulem, an, ut Cinnam, quater? 55. Non dubito, tu quid responsurus sis; itaque video, cui committam. Non quemvis hoc idem interrogarem; responderet enim alius fortasse, se non modo quattuor consulatus uni anteponere, sed unum diem Cinnae multorum et clarorum virorum totis aetatibus. Laelius, si digito quem attigisset, poenas dedisset. At Cinna, collegae sui, consulis Gn. Octavii, praecidi caput iussit, P. Crassi, L. Caesaris, nobilissimorum hominum, quorum virtus fuerat domi militiaeque cognita, M. Antonii, omnium eloquentissimi, quos ego audierim, C. Caesaris, in quo mihi videtur specimen fuisse huma-

Acad. II, 27: perfecte et absolute ita pares. Cf. de Fin. III. 7, 26: sequitur, omnes sapientes semper feliciter, *absolute*, fortunate vivere.

Cap. XIX. 54. *Similemne*] Oratio ἀνακόλουθος. V. Adnotata in II. 1, 3. Oratio igitur sic composita esse debebat: Similemne putas C. Laelii unum consulatum fuisse quattuor Cinnae consulatibus, et utrum malles etc. Quae autem a c. 19—24. hominum et vitiosorum et virtute ornatorum afferuntur exempla, hanc habent vim, ut demonstrent, vitio miseram vitam, virtute beatam effici.

unum consulatum] C. Laelius cognomine Sapiens, amicus ille Scipionis Africani, anno 611. (143 a. Chr.) consulatum petens repulsam tulit, eiusque loco Q. Pompeius consul factus est. Anno sequenti 612. consulatum cum Q. Servilio Caepione obtinuit et, quum superiore anno repulsam tulisset, Cicero eum *cum repulsa* consulem fuisse dicit. *Neidius.*

malles te consulem] V. ad c. 23, 66.

55. *tu quid*] Apte pronomen *tu* relativo praeponitur, quippe quum *tu* oppositum sit aliis. V. Adnotata in III. 15, 32.

video, cui committam] Saepius apud Ciceronem *committendi* verbum sine accusativo ponitur. „Daher weiss ich auch, wem ich mich anvertraue.“ *Kern.*

si digito] H. e. si vel leviter attigisset. V. *Ruhnken.* Dictata in Ter. Eun. IV. 6, 2.

collegae sui, consulis] Vell. Pat. II. 22, 2: in iis (sc. excelsissimis viris) consul Octavius, vir lenissimi animi, iussu Cinnae interfectus est. Immerito P. Manutius et Lambinus verbum *consulis* delendum censuerunt. Nam, uti recte monuit *Klotzius*, cum vi additum est. Significare voluit Cicero, Cinnam interfici iussisse collegam suum consulem, ergo virum in altissimo dignitatis gradu collocatum. De praemissa appositione v. ad c. 32, 90.

M. Antonii] Plutarchus T. I. p. 431. Appian. B. C. I. p. 662. et Valer. Maxim. IX. 4, 2. auctores sunt, Antonium iussu Marii confossum esse, Velleius autem Paterc. II. 22. Cinnam Mariumque huius facinoris auctores facit. De *C. Caesare* v. Indic. hist.

specimen] exemplar (Ideal). *Moserus* comp. C. in Pison. 39, 95: obtigit P. Rutilio, quod *specimen* habuit haec civitas innocentiae. Adde N. D. III. 32, 80: cur

nitatis, salis, suavitatis, leporis. Beatusne igitur, qui hos interfecit? Mihi contra non solum eo videtur miser, quod ea fecit, sed etiam quod ita se gessit, ut ea facere ei liceret. Etsi peccare nemini licet; sed sermonis errore labimur; id enim licere dicimus, quod cuique conceditur. 56. Utrum tandem beatior C. Marius tum, quum Cimbricae victoriae gloriam cum collega Catulo communicavit, paene altero Laelio, (nam hunc illi duco simillimum,) an quum civili bello victor iratus necessariis Catuli deprecantibus non semel respondit, sed saepe: *Moriatur?* In quo beatior ille, qui huic nefariae voci paruit, quam is, qui tam scelerate imperavit. Nam quum accipere, quam facere praestat iniuriam, tum morti iam ipsi adventanti paullum procedere obviam, quod fecit Catulus, quam, quod Marius, talis viri interitu sex suos obruere consulatus et contaminare extremum tempus aetatis.

XX. 57. Duodequadraginta annos tyrannus Syracusanorum fuit Dionysius, quum quinque et viginti natus annos dominatum occupavisset. Qua pulchritudine urbem, quibus autem opibus praeditam servitute oppressam tenuit civitatem! Atqui de hoc homine a bonis auctoribus sic scriptum accepimus, summam fuisse eius in victu temperantiam, in rebusque gerundis virum acrem et industrium, eun-

temperantiae prudentiaeque *specimen* ante simulacrum Vestae pontifex m. est Q. Scaevola trucidatus? Cf. supra I. 14, 32: *specimen* naturae.

salis] Non solum plurali, sed etiam singulari numero hoc nomen hac vi (*Witz*) a Cicerone dici, et hic, et sexcenti alii loci probant.

Etsi — sed] V. ad I. 37, 90.

56. *paene altero Laelio*] viro Laelii simillimo.

deprecantibus] H. e. necessariis Catuli caedem *precibus depellere* conantibus. *Deprecari* enim proprie est precibus depellere, amoliri, avertere; deinde significat omnino *amovere, abigere, amoliri.* de Orat. II. 49, 201: omnia me semper pro amicorum periculis, nihil unquam pro me ipso *deprecatum.* Uberius de huius verbi ratione exposuit A. Gellius N. A. VI, 16.

non semel, sed saepe] ad Att. I. 19, 7: ut in senatu *non semel, sed saepe* — adiudicarit.

accipere, quam facere praestat iniuriam] De hac sententia comp. Plat. Gorg. p. 290: Εἰ ἀναγκαῖον εἴη ἀδικεῖν, ἢ ἀδικεῖσθαι, ἑλοίμην ἂν μᾶλλον ἀδικεῖσθαι, ἢ ἀδικεῖν. Gell. N. A. XII, 9, ubi Q. Metellus Numidicus: Probi, inquit, iniuriam facilius accipiunt, quam alteri tradunt.

quod fecit Catulus] Plutarch. Mar. c. 44. p. 431. Frcf.: Κάτλος δὲ Λουτάτιος, Μαρίῳ συνάρξας καὶ συνθριαμβεύσας ἀπὸ Κίμβρων, ἐπεὶ πρὸς τοὺς δεομένους ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ παραιτουμένους ὁ Μάριος τοσοῦτον μόνον εἶπεν, Ἀποθανεῖν δεῖ, κατακλεισάμενος εἰς οἴκημα καὶ πολλοὺς ἄνθρακας ἐκζωπυρίσας ἀπεπνίγη.

sex suos — consulatus] qui fuerunt inter 647 — 654 a. u. c.

Cap. XX. 57. *Duodequadraginta annos*] de N. D. III, 33: Duodequadraginta Dionysius tyrannus annos fuit opulentissimae et beatissimae civitatis. — Intelligendus est Dionysius maior.

quibus autem opibus] De particula *autem* v. ad IV 2, 5.

sic scriptum accepimus] Cornel. Nep. de Regib. c. II: Et manu fortis (Dionysius) et belli peritus fuit et, id quod in tyranno non facile reperitur, minime libidinosus, non luxuriosus, non avarus, nullius rei denique cupidus, nisi singularis perpetuique imperii ob eamque rem crudelis. Nam dum id studuit munire, nullius pepercit vitae, quem eius insidiatorem putaret. Omissio pronominis

dem tamen maleficum natura et iniustum. Ex quo omnibus bene veritatem intuentibus videri necesse est miserrimum. Ea enim ipsa, quae concupierat, ne tum quidem, quum omnia se posse censebat, consequebatur. 58. Qui quum esset bonis parentibus atque honesto loco natus, (etsi id quidem alius alio modo tradidit,) abundaretque et aequalium familiaritatibus et consuetudine propinquorum, haberet etiam more Graeciae quosdam adolescentes amore coniunctos: credebat eorum nemini, sed iis, quos ex familiis locupletium servos delegerat, quibus nomen servitutis ipse detraxerat, et quibusdam convenis et feris barbaris corporis custodiam committebat. Ita propter iniustam dominatus cupiditatem in carcerem quodam modo ipse se incluserat. Quin etiam, ne tonsori collum committeret, tondere filias suas docuit. Ita sordido atque ancillari artificio regiae virgines, ut tonstriculae, tondebant barbam et capillum patris. Et tamen ab his ipsis, quum iam essent adultae, ferrum removit instituitque, ut candentibus iuglandium putaminibus barbam sibi et capillum adurerent. 59. Quumque duas uxores haberet, Aristomachen, civem suam, Doridem autem Locrensem, sic noctu ad eas ventitabat, ut omnia specularetur et perscrutaretur ante. Et quum fossam latam cubiculari lecto circumdedisset eiusque fossae transitum ponticulo

eum in verbis: *in rebusque — industrium*, quum modo antecesserit *eius* proximeque subsequatur *eundem*, neminem male habebit; immo addito pronomine oratio durior facta fuisset. Similiter ad Fam. X. ep. 20: *de te* fama constans, nec decipi posse nec vinci. Ceterum rarior est haec structura, qua accusativo c. inf. praemittitur praepositio *de* cum ablativo. Supra IV. 22, 50: *de Africano* — vel iurare possum, non *illum* iracundia tum *inflammatum fuisse*. V. nos in Gr. L. §. 129, 8. p. 295. ed. 2.

veritatem intuentibus] *Veritas* plane respondet graeco ἀλήθεια significatque saepe rem ipsam, veram rei rationem. Eleganter enucleateque de hac voce exposuit *Ernestius* Clav. h. v. De graeco v. cf. *Stallbaumium* ad Plat. Phileb. p. 48. E. (p. 282 sq. ed. Goth.)

58. *Qui quum esset*] *Quum* vi concessiva dictum. V. Adnot. in I. 49, 117.

alius alio modo] Alii enim infimo loco eum natum esse auctores sunt.

credebat — nemini] *Credere* simpliciter dicitur pro *fidem habere*. Sall. Ing. 72: neque loco, neque mortali cuiquam aut tempori satis *credere*.

ex familiis locupletium] ex famulis divitiorum aut beatiorum civium. Cf. *Bremium* ad Corn. Nep. Attic. XIII, 3. p. 383.

instituitque, ut — barbam sibi — adurerent] De pronomine reflexivo *sibi* ad subiectum primariae enuntiationis referendo v. nos in Gr. L. §. 122, 5. a) p. 258 sq.

candentibus] Offic. II. 7, 25: Quid enim censemus superiorem illum Dionysium — quo cruciatu timoris angi solitum, qui cultros metuens tonsorios candente carbone [sibi] adurebat capillum.

59. *duas uxores*] Corn. Nep. de Reg. II, 3: tres uxores Dionysio tribuuntur, sed duas habebat eodem tempore. V. Valer. Maxim. IX. 13, 4. Aelian. V. H. IX, 8. et XIII, 10.

fossam latam cubiculari lecto] H. e. aedem, in qua erat lectus cubicularis, cinxit fossa lata. Valer. Max. IX. 13, 4: Dionysius *cubicularem lectum*, perinde quasi castra, lata fossa cinxit. Ammian. Marc. XVI, 8. Aedemque brevem, ubi cubitare sueverat, alta circumdedit fossa. Etiam de Divin. II, 65 pro commemoratur *lectus cubicularis*. Praeterea adnotanda constructio verbi *circumdandi*. Dicitur enim et aliquid aliqua re, et alicui rei aliquid circumdare, uti h. l. *fossam lecto*. V. nos in Lat. Gramm. §. 114, 8.

ligneo coniunxisset, eum ipsum, quum forem cubiculi clauserat, detorquebat. Idemque quum in communibus suggestis consistere non auderet, concionari ex turri alta solebat. 60. Atque is quum pila ludere vellet, (studiose enim id factitabat,) tunicamque poneret, adolescentulo, quem amabat, tradidisse gladium dicitur. Hic quum quidam familiaris iocans dixisset: *Huic quidem certe vitam tuam committis*, arrisissetque adolescens, utrumque iussit interfici, alterum, quia viam demonstravisset interimendi sui, alterum, quia dictum id risu approbavisset. Atque eo facto sic doluit, nihil ut tulerit gravius in vita; quem enim vehementer amarat, occiderat. Sic distrahuntur in contrarias partes impotentium cupiditates. Quum huic obsecutus sis, illi est repugnandum. 61. Quanquam hic quidem tyrannus ipse iudicavit, quam esset beatus.

XXI. Nam quum quidam ex eius assentatoribus, Damocles, commemoraret in sermone copias eius, opes, maiestatem dominatus, rerum abundantiam, magnificentiam aedium regiarum, negaretque unquam beatiorem quenquam fuisse: *Visne igitur*, inquit, *o Da-*

60. *quidem certe*] *Quidem* (*wenigstens*) pertinet ad *huic*, *certe*, adverbium confirmativum (*jedenfalls*), pertinet ad verbum *committis*. Saepius apud Ciceronem hae duae particulae iunctae reperiuntur. Supra c. 9, 21: quam bene, non quaeritur; constanter *quidem certe* (sc. locutus est). Offic. I. 39, 140: quarum (villarum) *quidem certe* est adhibendus modus. de Senect. II, 6: volumus *quidem certe* senes fieri. Legg. I. 13, princ. Academ. II. 7, 22: memoriae *quidem certe* — nihil omnino loci relinquitur. V. nos in L. Gr. §. 133, 2. p. 327. ed. 2. Ubi autem *certe quidem* iunguntur, particula *quidem* intendit atque auget vim adverbii *certe*. Supra I. 29, 70: *certe quidem* in te est (mens).

nihil ut tulerit] De eleganti verborum collocatione v. ad I. 8, 16.

Quum huic] quum alteri cupiditatum obsecutus sis, alteri est repugnandum.

61. *iudicavit*] Davisius et Wolfius, ediderunt *indicavit*. Cf. c. 21, 62: Satisne videtur *declarasse* Dionysius, nihil esse ei beatum, cui semper aliqui terror impendeat. Saepe haec duo verba in MSS. confunduntur. At quum plurimi codd. optimique exhibeant *iudicavit*, idque sententiam minime absurdam habeat, haec lectio alteri praeferenda est. Sententia est: Dionysius suis ipse factis et illo in Damocle periculo satis *demonstravit*, quam beatum se esse *iudicaret*. Aptissime *Moserus* comp. Off. III. 22, 86: Quanquam id quidem (sc. nihil esse utile, quod honestum non esset) quum saepe alias, tum Pyrrhi bello a C. Fabricio — et a senatu nostro *iudicatum est*, h. e. se ita *iudicare significaverunt* Fabricius et senatus. Off. I. 43, 153. supra I. 47, 114.

Cap. XXI. *o Damocle*] W. c. ed. 1584. Gebh. omisit *o*, quod nullo modo probari potest. Nam inter vocativum simplicem et vocativum cum vocula *o* consociatum id discriminis intercedit, ut ille in simplici allocutione locum habeat, hic in oratione cum affectu quodam elata, ut in admiratione, in laetitia, in tristitia, indignatione, in contemptione. Supra III. 12, 26: Haec mala, *o* stultissime Aceta, ipse tibi addidisti. Pro *Damocle* unus Gud. 2. habet *Damocles*. At forma vocativi horum nominum propriorum, e Graeco sermone ductorum, apud Ciceronem in *e* exire solet, ut *Pericle*, *Sophocle*, *Ulixe*, *Themistocle*, *Callicle*, *Cleanthe* (III. 32, 77.), *Socrate*, *Carneade*. Multo rarior est forma in *es* desinens, ut *Socrates* (ad Att. XIV. 9, 1.). In poetica oratione forma in *es* exiens frequentior videtur esse. Cf. supra II. 16, 38: *Patrocles*. 21, 49. de Or. III. 40, 162. Acad. II. 28, 89. Fin. V. 18, 49. supra III. 27, 65: *Chremes* (e Terentio). Cf. nos in Gr. L. §. 21. e) p. 35. ed. 2.

collocari iussit hominem] V. ad I. 21, 49: vide, quid *homini* tribuam.

strato] H. e. in aureo lecto, cui su-

mocle, quoniam te haec vita delectat, ipse eadem degustare et fortunam experiri meam? Quum se ille cupere dixisset, collocari iussit hominem in aureo lecto, strato pulcherrimo textili stragulo magnificis operibus picto, abacosque complures ornavit argento auroque caelato. Tum ad mensam eximia forma pueros delectos iussit consistere eosque nutum illius intuentes diligenter ministrare. 62. Aderant unguenta, coronae; incendebantur odores; mensae conquisitissimis epulis exstruebantur. Fortunatus sibi Damocles videbatur. In hoc medio apparatu fulgentem gladium e lacunari seta equina aptum demitti iussit, ut impenderet illius beati cervicibus. Itaque nec pulchros illos ministratores adspiciebat, nec plenum artis argentum, nec manum porrigebat in mensam; iam ipsae defluebant coronae; denique exoravit tyrannum, ut abire liceret, quod iam beatus nollet esse. Satisne videtur declarasse Dionysius, nihil esse ei beatum, cui semper aliqui terror impendeat? Atque ei ne integrum quidem erat, ut ad iustitiam remigraret, civibus libertatem et iura redderet; iis enim se adolescens improvida aetate irretierat

periniectum erat pulcherrimum textile stragulum. Nihil opus est cum Ernestio legere: *lecto*, *strato* pulcherrime *textili stragulo*. Notum est enim, duo adiectiva uni substantivo ἀσυνδέτως adiungi, quum alterum horum adiectivorum cum substantivo in unam quasi notionem coaluit, ut Verr. V, 52: privata navis oneraria. Corn. Nep. Datam. III, 2: agresti *duplici amiculo:* ubi v. *Bremium* p. 191. Cf. nos in L. Gr. §. 109, 4. p. 175 sq.

ministrare] V. ad I. 26, 65.

62. *odores*] per metonymiam (v. ad I. 46, 110.) pro suffimentis, aromatis, thuribus odoriferis. Cf. supra III. 18, 43.

exstruebantur] gravius, quam *instruebantur*, quod alibi de mensarum apparatu dicitur; illud enim verbum abundantiae, copiae, affluentiae notionem adiunctam habet. Sic de Senect. 13, 44: caret epulis *exstructisque* mensis et frequentibus poculis: ubi v. *Gernhard.* p. 81. At vero nunquam latini scriptores dixerunt animum doctrinis, praeceptis, virtutibus etc. *exstructum*, sed *instructum*.

lacunari] V. Adn. in I. 35, 85.

defluebant] H. e. sensim delabebantur. Cf. ad Famm. 9, 20: salutatio *defluxit* (i. e. sensim discesserunt salutatores).

quod iam beatus nollet esse] H. e. dicens se nolle iam beatum esse. Sic II. 19, 45: multosque possum bonos viros nominare, qui complures annos doloribus podagrae *crucientur* maximis: ubi v. Adn. IV. 19, 44: noctu ambulabat in publico Themistocles, quod somnum capere non *posset*. Cf. nos in Gr. L. §. 140. b b) p. 366. ed. 2. Sic in Gr. lingua, ut Thuc. II, 21: οἱ Ἀχαρνῆς ἐκάκιζον, ὅτι, στρατηγὸς ὤν, οὐκ ἐπεξάγοι (e mente Acharnensium). Cum vi quadam verbum *esse* in clausula ponitur. Cf. quae supra docuimus de *potest esse*.

Satisne] De interrogativo *ne* v. Adnotata in II. 11, 26.

aliqui] V. Adnotata in IV. 16, 35. De v. *atque* v. ad III. 2, 4.

ei ne integrum quidem erat, ut] Ne in potestate quidem eius erat, ut. Cum simplici infinitivo: ad Attic. IV. 2, 6.; cum *ut:* pro Mur. 4: neque est integrum, ut meum laborem hominum periculis sublevandis non impertiam. De coniunctione *ut* v. quae fusius disputavimus ad III. 3, 5. Neque aliter explicandum est *ut*, quum sequitur post *certum est*, *verum est*, *inusitatum est*, *aequum est*, *par est*, *convenit*, *consentaneum est*, *mos est*, *consuetudo est*, *accedit* (supra I. 19, 43.), *sequitur*, *restat*, *relinquitur*, *reliquum est*, *extremum est*, *inauditum est*, *celebratum est*, similia. In his omnibus, sequente *ut*, inest notio *fit*, aut *factum est*, aut *fieri debet*, aut *fieri potest*. Sic nostro loco *ne integrum quidem erat*, h. e. ne fieri quidem poterat, ut is. Cicer. Phil. VII. 2, 4: Qui enim *convenit*, *ut*, qui populares fuerunt, iidem — improbos se quam populares esse malint. *Accedit*, *ut* h. e.

erratis eaque commiserat, ut salvus esse non posset, si sanus esse coepisset.

XXII. 63. Quanto opere vero amicitias desideraret, quarum infidelitatem extimescebat, declaravit in Pythagoreis duobus illis, quorum quum alterum vadem mortis accepisset, alter, ut vadem suum liberaret, praesto fuisset ad horam mortis destinatam: *Utinam ego,* inquit, *tertius vobis amicus adscriberer!* Quam huic erat miserum carere consuetudine amicorum, societate victus, sermone omnino familiari! homini praesertim docto a puero et artibus ingenuis erudito. Musicorum vero perstudiosum, poëtam etiam tragicum — quam bonum, nihil ad rem; in hoc enim genere nescio quo pacto magis, quam in aliis, suum cuique pulchrum est; adhuc neminem cognovi poëtam, (et mihi fuit cum Aquinio amicitia,) qui sibi non optimus videretur; sic se res habet: „te tua, me delectant mea" — sed, ut ad Dionysium redeamus, omni cultu et victu humano carebat; vivebat cum fugitivis, cum facinorosis, cum barbaris; neminem, qui aut libertate dignus esset aut vellet omnino liber esse, sibi amicum arbitrabatur.

XXIII. 64. Non ego iam cum huius vita, qua tetrius, miserius, detestabilius excogitare nihil possum, Platonis aut Archytae vitam comparabo, doctorum hominum et plane sapientium; ex eadem

praeterea fit etiam, ut. *Inusitatum est, ut,* h. e. inusitate factum est, ut; *verum est, ut,* h. e. vere factum est, ut — et sic porro. Cf. nos in Gr. L. §. 142, 5. p. 372. ed. 2.

Cap. XXII. 63. *in Pythagoreis duobus*] Damone et Phintia. Cf. Offic. III. 10, 45.

Utinam — adscriberer!] Off. III. 10, 45: tyrannus petivit, ut *se* ad amicitiam *tertium adscriberent.* Tirones observent, duplex genus esse optati exprimendi; ponitur enim aut coniunctivus praesentis, aut coniunctivus imperfecti. Quum optantur ea, quae possunt evenire, praesens ponitur; quum vero optantur ea, quae fieri non possunt, imperfectum ponitur. Hoc igitur loco apte imperfectum positum est, si quidem Dionysius rem optabat, quam effici posse ipse non sperabat. V. nos in Gr. L. §. 108, 6. b) α) p. 169. ed. 2. Sic distinguunt Graeci inter εἴθε τοῦτο γένοιτο, utinam hoc fiat, et inter εἴθε τοῦτο ἐγένετο aut εἴθ' ὤφελε τοῦτο γίγνεσθαι, utinam hoc factum esset. Cf. nos in Gramm. gr. T. II. §. 819. Not. 7. p. 553. et §. 820. Not. 2. p. 554 sq. (Gr. schol. §. 250. Not. 6.)

a puero] H. e. a prima iuventute.

musicorum vero perstudiosum] Sic est in plurimis codd. et optimis; vulgo *perstudiosum accepimus;* duo codd. *accepimus* post *tragicum* habent. Aperta interpolatio. Cicero in mente quidem habuit verbum *accepimus*, sed id omisit, orationis impetu ad aliam sententiam delatus; ex hoc aliisque permultis locis meridiana luce clarius apparet, his disputationibus non ultimam a Cicerone limam admotam esse. Sententiae autem sic se excipiunt: Quam huic erat miserum carere consuetudine amicorum, societate victus, sermone omnino familiari! homini praesertim docto a puero et artibus ingenuis erudito. Vivebat enim cum fugitivis etc. V. Adnotata in II. 1, 3. Ceterum Cicero dicere solet *musica, musicorum* (τὰ μουσικά). V. ad I. 24, 57.

neminem — poetam] V. *Stürenburg.* in II. Commentatione ad Off. c. 2 sqq. et nos in Gr. L. §. 39. Not. 2. p. 58 sq. ed. 2.

et mihi fuit cum Aquinio amicitia] Aquinius erat poeta malus et insulsus. V. Catull. XIV, 18. Sententia igitur huius loci est haec: Adhuc neminem cognovi poetam, qui sibi non optimus videretur; quid? ipse Aquinius, pessimus poeta,

urbe humilem homunculum a pulvere et radio excitabo, qui multis annis post fuit, Archimedem. Cuius ego quaestor ignoratum ab Syracusanis, quum esse omnino negarent, saeptum undique et vestitum vepribus et dumetis indagavi sepulcrum. Tenebam enim quosdam senariolos, quos in eius monumento esse inscriptos acceperam, qui declarabant, in summo sepulcro sphaeram esse positam cum cylindro. 65. Ego autem, quum omnia collustrarem oculis, (est enim ad portas Agragianas magna frequentia sepulcrorum,) animum adverti columellam non multum e dumis eminentem, in qua inerat sphaerae figura et cylindri. Atque ego statim Syracusanis (erant autem principes mecum) dixi, me illud ipsum arbitrari esse, quod quaererem. Immissi cum falcibus multi purgarunt et aperuerunt locum. 66. Quo quum patefactus esset aditus, ad adversam basim accessimus. Apparebat epigramma, exesis posterioribus partibus versiculorum dimidiatis fere. Ita nobilissima Graeciae civitas, quondam vero etiam doctissima, sui civis unius acutissimi monumentum ignorasset, nisi ab homine Arpinate didicisset. Sed redeat, unde aberravit, oratio. Quis est omnium, qui modo cum Musis, id est cum humanitate et cum doctrina habeat aliquod commercium, qui se non hunc mathematicum malit, quam illum tyrannum? Si vitae modum actionemque

cum quo mihi fuit amicitia, optimus sibi visus est.

qui sibi non optimus videretur] Apte *Turnebus* in Adversarr. XII, 1. p. 373. comp. Aristotel. Eth. IX, 7: ὑπεραγαπῶσιν οἱ ποιηταὶ τὰ οἰκεῖα, πράγματα, στέργοντες ὥςπερ τέκνα.

Cap. XXIII. 64. *ex eadem urbe*] Cum vi quadam coniunctio adversativa *sed* omissa est. V. nos in Gr. L. §. 138. b b) p. 353. ed. 2.

humilem homunculum] Haec verba accipienda sunt de infimo quo Archimedes natus erat loco et de tenui in qua constitutus erat sorte. Apposite interpretes in partes vocant Sil. Italic. XIV, 342.

Vir fuit Isthmiacis decus immortale colonis,
Ingenio facile ante omnes telluris alumnos,
Nudus opum, sed cui caelum terraeque paterent.

a pulvere et radio] Mathematicus dicitur, qui figuras in pulvere radio (*bacillo*) describit. *Ernestius* Clav. v. *pulvis*. Radius enim erat instrumentum, quo geometrae ad figuras in mensa, pulvere conspersa, describendas utebantur. Hinc Cicer. de N. D. II, 18: nunquam *eruditum* illum *pulverem* attigistis h. e. nunquam mathematicis operam dedistis.

qui declarabant] quibus significaretur theorema de ratione, quae intercedit inter utrumque corpus, ab Archimede inventum. *Ernestius*.

65. *Agragianas*] *Camerarius* significari portas putat, qua Agrigentum petentes tendere soliti sint.

animum adverti columellam] De hac structura comp. Sall. Iug. 93: animum advertit repentes cochleas. C. Inv. II, 51: naufragum quendam natantem — animum adverterunt. Caes. B. G. I, 24: postquam id animum advertit. Sic supra III. 20, 48. ex optimis codd. restitutum est: *Animum advertit Gracchum*.

66. *unius acutissimi*] V. Adnotata in II. 26, 64. Sic paullo post: qui est *unus suavissimus* pastus animorum.

ab homine Arpinate] Cicero enim Arpinas erat. *Neidius*.

qui se non hunc mathematicum malit] Cf. supra c. 19, 54: utrum *malles te*, si potestas esset, semel, ut Laelium, *consulem*, an, ut Cinnam, quater? Fin. V. 5, 13: Arato *physicum se voluit*. de opt. gen. dic. §. 15: qui *se Atticos volunt*. Off. II. 22, 78: qui vero *se populares vo-*

quaerimus, alterius mens rationibus agitandis exquirendisque alebatur, cum oblectatione sollertiae; qui est unus suavissimus pastus animorum; alterius in caede et iniuriis cum et diurno et nocturno metu. Age, confer Democritum, Pythagoram, Anaxagoram, quae regna, quas opes studiis eorum et delectationibus antepones? 67. Etenim quae pars optima est in homine, in ea situm esse necesse est illud, quod quaeris, optimum. Quid est autem in homine sagaci ac bona mente melius? Eius bono fruendum est igitur, si beati esse volumus; bonum autem mentis est virtus: ergo hac beatam vitam contineri necesse est. Hinc omnia, quae pulchra, honesta, praeclara sunt, (ut supra dixi, sed dicendum idem illud paullo uberius videtur;) plena gaudiorum sunt. Ex perpetuis autem plenisque gaudiis quum perspicuum sit vitam beatam exsistere, sequitur, ut ea exsistat ex honestate.

XXIV. 68. Sed ne verbis solum attingamus ea, quae volumus ostendere, proponenda quaedam quasi moventia sunt, quae nos magis ad cognitionem intelligentiamque convertant. Sumatur enim nobis quidam praestans vir optimis artibus, isque animo parumper et cogitatione fingatur. Primum ingenio eximio sit necesse est; tardis enim mentibus virtus non facile comitatur; deinde ad investigandam veritatem studio incitato. Ex quo triplex ille animi fetus exsistet: unus in cognitione rerum positus et in explicatione naturae; alter in

lunt. de Or. II. 60, 246: iste, qui *se vult dicacem* et mehercule est. de Divin. II, 57: quidvis *malle* videntur, quam *se non ineptos.*

agitandis] Scil. mente. Sic *cogitare* est secum, cum mente agitare. Observandum est, veteres *cogitandi* actiones notare verbis, quae *movendi* notionem habent, ut *volvere, versare, volutare* aliquid in animo, vel animo, vel secum. De Graecis cf. Il. κ, 4: πολλὰ φρεσὶν ὁρμαίνοντα. Sic βάλλεσθαι ἑνὶ θυμῷ apud Homerum.

in caede] Ex antecedenti verbo *alebatur* per figuram, quae grammaticis dicitur zeugma, eliciendum est aliud verbum, quod huic sententiae magis conveniat, uti *delectabatur* in caede et iniuriis. V. Adnot. in II. 24, 57.

67. *Eius bono fruendum est igitur*] Observa voculam *igitur* in quinta sede positam, quod inde factum est, quod verba *eius bono* cum vi quadam efferenda sunt. Cf. Adnot. in I. 14, 32. 29, 71.

Cap. XXIV. 68. *Sed ne verbis*] Virtutem ad beate vivendum se ipsa esse contentam (c. 24, et 25), sic concluditur: Bonus vir idem est sapiens, ingenio eximio munitus et veritatis indagandae studio agitatus. Ex sapientiae autem studio humanissimae voluptates gaudiaque limpidissima ad sapientem redundant; quodsi igitur talibus bonis animi, i. e. virtutibus, uti beatum est, sequitur, ut omnes sapientes non solum beati sint, sed etiam beatissimi, quia talis vitae gaudiis nihil beatius cogitari potest, nec ea obnoxia est fortunae.

ad cognitionem] ad ea melius cognoscenda et intelligenda, quae in superioribus generatim disputata sunt. *Neidius.*

parumper] „wie das Franz. *un peu;* dic mihi *parumper* (einmal), dites-moi un peu.“ *Wolf.*

mentibus comitatur] Sic infra c. 35, 100: *quae comitantur huic vitae:* ubi sic expressit gr. ὅσα τούτῳ ξυνέπεται τῷ βίῳ. In his duobus locis verbo *comitandi* Cicero ideo adiunxisse videtur dativum, quia hanc habet vim, ut idem significet, quod *coniunctum esse.* Alibi enim, ubi propriam significationem habet, construxit cum accusativo; quanquam de Rep. II, 24. legitur: *illi* prospere fortuna comitata est.

triplex ille animi fetus] H. e. his animi

descriptione expetendarum fugiendarumve rerum; tertius in iudicando, quid cuique rei sit consequens, quid repugnans: in quo inest omnis quum subtilitas disserendi, tum veritas iudicandi. 69. Quo tandem igitur gaudio affici necesse est sapientis animum cum his habitantem pernoctantemque curis! ut, quum totius mundi motus conversionesque perspexerit sideraque viderit innumerabilia caelo inhaerentia cum eius ipsius motu congruere certis infixa sedibus; septem alia suos quaeque tenere cursus multum inter se aut altitudine aut humilitate distantia, quorum vagi motus rata tamen et certa sui cursus spatia definiant: — horum nimirum adspectus impulit illos veteres et admonuit, ut plura quaererent. Inde est indagatio nata initiorum et tanquam seminum, unde essent omnia orta, generata, concreta, quaeque cuiusque generis vel inanimi vel animantis vel muti vel loquentis origo, quae vita, qui interitus quaeque ex alio in aliud vicissitudo atque mutatio; unde terra et quibus librata ponderibus, quibus cavernis maria sustineantur; qua omnia delata gravitate medium mundi locum semper expetant, qui est idem infimus in rotundo.

XXV. 70. Haec tractanti animo et noctes et dies cogitanti exsistit illa a deo Delphis praecepta cognitio, ut ipsa se mens agnoscat coniunctamque cum divina mente se sentiat, ex quo insatiabili gaudio compleatur. Ipsa enim cogitatio de vi et natura deorum studium incendit illius aeternitatis imitandi neque se in brevitate vitae collocatam

virtutibus si quis ornatus erit, perfecte sapiens exsistit, qui omnes philosophiae partes (physicam dico, ethicam et dialecticam) mente sua comprehendat iisque plene ac cumulate satisfaciat.

69. *curis*] Hoc verbum, ut graecum μελέτη, saepe dicitur de litterarum artiumque studio. Ceterum hac paragrapho commemorantur gaudia, quae percipiuntur ex ea philosophiae parte, quae dicitur *physica*.

ut, quum] Particula *ut* significat idem, quod nostrates male per *exempli gratia* exprimere solent.

septem alia] Planetas cum sole et luna intelligit. Cf. supra I. 28, 68.

rata — sui cursus spatia] Vocabulum *ratus* proprium est de siderum cursu. N. D. II. 38, 97: tam certos caeli motus, tam *ratos* astrorum ordines. Ibid. c. 37: in omni aeternitate *ratos* immutabilesque cursus. c. 20: motus constantes et ratos.

nimirum] H. e. horum adspectum non mirum est impulisse illos etc. V. Adnotata in I. 22, 52.

unde terra et quibus etc.] Post verba: *unde terra* supplendum est *sit;* primum enim verba *unde terra librata sit* obscuriora sunt, tum *terra* h. l. opponitur verbis antecedentibus: *unde essent omnia* (τὸ πᾶν) *orta*. Sententia est: indagare studemus, unde orta sit terra, et qui fiat, ut suis librata ponderibus medio in aëre pendeat.

qua omnia] Sic pro *in qua omnia*, uti in omnibus libris legitur, c. D. et Tr. edidi *qua omnia*, abiecta vocula *in*, quae facile ex antecedenti *sustineantur* oriri potuit, ut *qua* referretur ad v. *gravitate*. Si legitur *in qua* pronomen relativum ad *terram* referendum est: unde durissima nascitur structura.

Cap. XXV. 70. *Haec*] Sequuntur gaudia, quae affert studium philosophiae moralis.

et noctes et dies] V. ad IV. 31, 65.

Delphis praecepta] H. e. illa cognitio, quae Delphis praecepta est. Hoc monui ob Wolfium, qui interpretatur: *Delphico, qui Delphis colitur*.

studium incendit illius aeternitatis imitandi] Sic optimi plurimique codd. pro vulg. *imitandae*. Haec constructio mul-

putat, quum rerum caussas alias ex aliis aptas et necessitate nexas videt, quibus ab aeterno tempore fluentibus in aeternum ratio tamen mensque moderatur. 71. Haec ille intuens atque suspiciens vel potius omnes partes orasque circumspiciens quanta rursus animi tranquillitate humana et citeriora considerat! Hinc illa cognitio virtutis exsistit, efflorescunt genera partesque virtutum, invenitur, quid sit, quod natura spectet extremum in bonis, quid in malis ultimum, quo referenda sint officia, quae degendae aetatis ratio deligenda. Quibus et talibus rebus exquisitis hoc vel maxime efficitur, quod hac disputatione agimus, ut virtus ad beate vivendum sit se ipsa contenta. 72. Sequitur tertia, quae per omnes partes sapientiae manat et funditur, quae rem definit, genera dispertit, sequentia adiungit, perfecta concludit, vera et falsa diiudicat, disserendi ratio et scientia. Ex qua quum summa utilitas exsistit ad res ponderandas, tum maxime ingenua delectatio et digna sapientiâ. Sed haec oti. Transeat idem iste sapiens ad rem publicam tuendam. Quid eo possit esse

tis locis a librariis falsis lectionibus oblitterata est. Unde ea nata sit et quo modo explicanda, diximus in Gr. Lat. §. 131. Not. 15. p. 310. ed. 2. Substantivum regens cum genitivo gerundii in unam notionem (*studium imitandi* = Nachahmungseifer) coaluit et inde alter genitivus pendet. Locis a nobis in Gramm. l. d. allatis: Acad. II. 41, 128. Verr. IV. 47, 104. Inv. II. 2, 5. Phil. V. 3, 6. de Or. III. 38, 156. adde Tim. c. 9: „*reliquorum siderum* quae *caussa collocandi* fuerit quaeque eorum collocatio." Ter. Hec. III. 3, 13: ego *eius* (feminin.) *videndi cupidus* (pro eius videndae cup.).

quibus — moderatur] quas — ratio tamen divina mensque regit et gubernat. Haec verba videntur adiecta a Cicerone contra Stoicorum opinionem, qui fatum esse statuebant. V. nos in libro dicto *de Cicer. in phil. mer.* p. 208 sq.

71. *citeriora*] H. e. terrestria. Cf. Legg. III. 2, 4: ut ad haec *citeriora* veniam.

extremum] fines bonorum et malorum. Cf. infra c. 28, 81. et nos in libro d. p. 53. Adn. 3). Ceterum significantur h. l. tres partes, in quas Stoici moralem philosophiam distribuerunt, doctrina de bonis (de summo bono), de virtutibus et de officiis. V. nos in libro dicto p. 225.

exquisitis] indagatis, exploratis.

72. *Sequitur tertia*] Gaudia, quae redundant ad nos e disserendi ratione, i. e. dialectica.

digna sapientiâ] Graviter et exquisite abstractum ponitur pro concreto. Cf. c. 25, 75 extr.

quum consilium] Sic plerique codd., etiam optimi, pro *tum cons.* Illa lectio unice vera censenda est. Saepissime ab editoribus permiscentur inter se particulae *tum — tum* et *quum — tum*. Nuper *Stürenburgus* ad or. pro Arch. p. 164 sqq. harum particularum discrimen accuratissime ac firmissime constituit. Scilicet *tum — tum* nunquam significant *sowol — als auch*, sed semper, ut *modo — modo*, *nunc — nunc*, referuntur ad *tempus* respondentque plane nostris *bald — bald*, Graecis τοτὲ μέν — τοτὲ δέ. Particulae autem *quum — tum* temporis quandam consecutionem indicant, ut vel post unam rem factam, vel cum una re facta altera facta esse dicatur. Iam vero quoniam temporalis consecutionis notio ad caussalis consecutionis notionem translata est, caussalis autem consecutio a generali notione ad specialem descendere solet: factum est, ut hae particulae ibi usurpari solerent, ubi priore membro res generalis vel res minus gravis, posteriore res specialis vel res gravior contineretur (v. Adnotata in c. 39, 113.); quanquam haud pauci leguntur loci, in quibus utriusque membri aequa plane est ratio, ut supra c. 14, 41., nec desunt loci, in quibus certis quibusdam conditionibus prius membrum specialem, posterius generalem notionem notet, ut de Orat. I. 48, 211: *innumerabiles alios quum ex*

praestantius, quum contineri prudentiâ utilitatem civium cernat, iustitiâ nihil in suam domum inde derivet, reliquis utatur tot tam variisque virtutibus? Adiunge fructum amicitiarum, in quo doctis positum est quum consilium omnis vitae consentiens et paene conspirans, tum summa iucunditas e quotidiano cultu atque victu. Quid haec tandem vita desiderat, quo sit beatior? cui refertae tot tantisque gaudiis fortuna ipsa cedat necesse est. Quod si gaudere talibus bonis animi, id est virtutibus, beatum est, omnesque sapientes his gaudiis perfruuntur; omnes eos beatos esse confiteri, necesse est.

XXVI. 73. *A.* Etiamne in cruciatu atque tormentis? *M.* An tu me in viola putabas aut in rosa dicere? An Epicuro, quia tantummodo induit personam philosophi et sibi ipse hoc nomen inscripsit, dicere licebit, (quod quidem, ut habet se res, me tamen plaudente dicit;) nullum sapienti esse tempus, etiamsi uratur, torqueatur, secetur, quin possit exclamare: *Quam pro nihilo puto!* quum praesertim omne malum dolore definiat, bonum voluptate; haec nostra, honesta turpia, irrideat dicatque, nos in vocibus occupatos

nostra civitate, tum ex ceteris, quia hic omnes modo laudati viri Romani erant, ut Brut. XLIX, 183: *ex his Colta et Sulpicius quum meo iudicio, tum omnium facile primas tulerunt*, quia hic ipse Cicero loquitur, et sic recte suum priore loco affert iudicium. Supra c. 10, 28. recte legitur: omnibus enim virtutibus instructos et ornatos *tum* sapientes, tum viros bonos dicimus. Significatur enim *bald — bald*. Contra legendum est *quum* I. 12, 27: „*quum* multis aliis rebus, tum e pontif. iure.“

fortuna ipsa cedat] Paradox. V. 1, 34: cui quidem (sapienti) etiam, quae vim habere maximam dicitur, fortuna ipsa cedit.

Cap. XXVI. 73. *Etiamne* — §. 82.] Si concedatur, sapientem, in his occupatum studiis, beatum esse posse, tamen dubitari possit, num idem in cruciatu et tormentis beatus esse possit. Cicero respondet sic: si sapientem ponamus in vita suavissima et iucundissima, non opus est quaerere, possitne is beatus esse. Si ipsi Epicuro, qui omne malum dolore definiat, bonum voluptate, dicere licebit, sapientem semper, etiam in maximis cruciatibus, beatum esse, multo magis id iis faciendum est, qui hanc sequuntur sententiam, ut summum bonum in virtute positum esse statuant.

me in viola — aut in rosa dicere] H. e. violis aut rosis redimitum aut circumfusum dicere. (Cf. supra III. 18, 43: sertis redimiri iubebis et rosa.) Fin. II. 20, 65: (Regulum) quum vigiliis et fame cruciaretur, clamat virtus beatiorem fuisse, quam potantem in *rosa* Thorium. Sic Senec. ep. 36, 9. iacere in *rosa*. Hor. Carm. I. 5, 1: Quis multa gracilis te puer in *rosa* — urget?

An Epicuro etc.] Orationem exorditur, ac si sequatur: iis, qui nihil expetendum —, quod honestate careat, existimant, non licebit; sed diutius in Epicuri sententia explicanda moratus, structura deserta, pergit §. 75: Sed quum is dicat etc.

hoc nomen inscripsit] de Finib. II. 3, 7: qui (Epicurus) se unus, quod sciam, sapientem profiteri sit ausus.

ut habet se res] H. e. si rem ipsam spectamus, nulla habita ratione eius sententiae, qua omne malum dolore definiat, bonum voluptate. Bentleius legendum coniecit: *utut habet se res*, h. e. utcunque habet se res, quamvis non constet sibi, sed decreta sua evertat; sed *utut* ciceronianum non est. Vocabulum *tamen* Orellius ad verba *ut res se habet*, Klotzius ad verba *quia — inscripsit;* uterque, ut videtur, non recte. In verbis enim: *quod quidem — dicit* haec inest sententia: Quod Epicurus dicit, sapientem semper, etiam in maximis cruciatibus, esse beatum; id *licet* pugnet cum reliquis eius decretis, *tamen* per se spectatum non possum non probare.

honesta turpia] V. ad V. 39, 114.

inanes sonos fundere, neque quicquam ad nos pertinere, nisi quod aut leve, aut asperum in corpore sentiatur; huic ergo, ut dixi, non multum differenti a iudicio ferarum, oblivisci licebit sui? et tum fortunam contemnere, quum sit omne et bonum eius et malum in potestate fortunae, tum dicere se beatum in summo cruciatu atque tormentis, quum constituerit, non modo summum malum esse dolorem, sed etiam solum? 74. Nec vero illa sibi remedia comparavit ad tolerandum dolorem, firmitatem animi, turpitudinis verecundiam, exercitationem consuetudinemque patiendi, praecepta fortitudinis, duritiam virilem; sed una se dicit recordatione acquiescere praeteritarum voluptatum, ut si quis aestuans, quum vim caloris non facile patiatur, recordari velit, sese aliquando in Arpinati nostro gelidis fluminibus circumfusum fuisse. Non enim video, quo modo sedare possint mala praesentia praeteritae voluptates. 75. Sed quum is dicat, semper beatum esse sapientem, cui dicere hoc, si sibi constare vellet, non liceret; quidnam faciendum est iis, qui nihil expetendum, nihil in bonis ducendum, quod honestate careat, existimant? Me quidem auctore etiam Peripatetici veteresque Academici balbutire aliquando desinant aperteque et clara voce audeant dicere, beatam vitam in Phalaridis taurum descensuram.

XXVII. 76. Sint enim tria genera bonorum, (ut iam a laqueis Stoicorum, quibus usum me pluribus, quam soleo, intelligo, recedamus,) sint sane illa genera bonorum, dum corporis et externa ia-

inanes sonos fundere] Κενὰ φθέγγεσθαι. Supra III. 18, 42. Similiter Fin. II. 15, 48. in eadem re: ait (Epicurus) eos *inani voce sonare* — neque intelligere, neque videre, sub hanc vocem honestatis quae sit subiicienda sententia. Cf. Academ. II. 23, 73: at mihi (videtur Empedocles) dignissimum rebus his, de quibus loquitur, *sonum fundere*.

ad nos pertinere] neque quicquam homines afficere, nisi quod aut leve aut asperum in corpore sentiatur, h. e. nisi quod sensibus percipiatur.

huic non multum differenti a iudicio ferarum] H. e. huic, *cuius iudicium* non multum differt a *iudicio ferarum*. Cic. de Off. II. 7, 26: Phalaris, cuius est *praeter ceteros* nobilitata crudelitas i. e. praeter ceterorum crudelitatem. V. nos ad I. 1, 2.

74. *recordatione praeter. voluptatum*] Cf. III. 15, 33. V. 31, 88. Uberius de hac Epicuri sententia disputat Cicero de Finibus II, 30. Cf. Diog. L. X, 22.

Arpinati nostro] Scil. fundo.

balbutire] *Balbutire* (*nicht recht mit der Sprache heraus wollen*, Wolf.) eleganter dicuntur Peripatetici veteresque Academici, quia beatam quidem vitam una virtute confici dicebant, sed beatissimam virtute et corporis fortunaeque bonis. Bene *Ernestius* in Clav. *balbutire* de iis, qui satis olare, quae sentiunt, dicere nolunt.

descensuram] Sententia: dicant, beatam vitam ab una virtute pendere, nec quicquam malum esse, nisi quod honestate careat.

Cap. XXVII. 76. *laqueis*] fallacibus conclusiunculis. *Moserus* comp. de Fato 4. de Or. I. 10, 43: Stoici vero nostri disputationum suarum atque interrogationum laqueis te irretitum tenerent. — Stoici enim dicebant, corporis et externa bona non bona esse, sed tantum commoda, et ideo sapienti non expetenda, sumenda (*producta*, προηγμένα) tamen. V. Adnotata in c. 16, 47.

ut ea] Fuerunt, qui particulam *ut* delendam censerent; at audiamus *Handium* ad Wopkens. Lectt. p. 152., qui de h. l. scripsit sic: Mihi quidem haec

ceant humi et tantummodo, quia sumenda sint, appellentur bona; alia autem illa divina longe lateque se pandant caelumque contingant, ut, ea qui adeptus sit, cur eum beatum modo et non beatissimum etiam dixerim? Dolorem vero sapiens extimescet. Is enim huic maxime sententiae repugnat; nam contra mortem nostram atque nostrorum contraque aegritudinem et reliquas animi perturbationes satis esse videmur superiorum dierum disputationibus armati et parati; dolor esse videtur acerrimus virtuti adversarius, is ardentes faces intentat, is fortitudinem, magnitudinem animi, patientiam se debilitaturum minatur; 77. huic igitur succumbet virtus, huic beata sapientis et constantis viri vita cedet. Quam turpe! o dii boni! Pueri Spartiatae non ingemiscunt verberum dolore laniati. Adolescentium greges Lacedaemone vidimus ipsi incredibili contentione certantes pugnis, calcibus, unguibus, morsu denique, quum exanimarentur prius, quam victos se faterentur. Quae barbaria Indiâ vastior aut agrestior? In ea tamen gente primum ei, qui sapientes habentur, nudi aetatem agunt et Caucasi nives hiemalemque vim perferunt sine dolore, quumque ad flammam se applicaverunt, sine gemitu aduruntur. 78. Mulieres vero in India, quum est cuius earum vir mortuus, in certamen iudiciumque veniunt, quam plurimum ille dilexerit; plures enim singulis solent esse nuptae; quae est victrix, ea laeta, prosequentibus suis, una cum viro in rogum imponitur; illa victa

Ciceronis verba non negligenter, sed pereleganter dicta videntur. Nam in ipsa interrogationis forma caussam video mutatae orationis. Dicere voluit Cicero: *ut, ea qui adeptus sit, beatus sit dicendus;* sed subito mutat sententiam et amplius addit: *cur eum beatum modo et non beatissimum dixerim?*

acerrimus virtuti adversarius] Rariora sunt exempla, in quibus nomina *adversarius, amicus, inimicus* cum adiectivo copulata dativum pro gen. adiunctum habent.

77. *Pueri Spartiatae*] Supra II. 14, 34.

barbaria] Significat terram, in qua barbari habitant.

qui sapientes habentur] Brachmanae aut Gymnosophistae, inde dicti, quod *nudi per opacas Indiae solitudines perhibentur philosophari*, ut Isidori utar verbis Orig. VIII. c. 6.

Caucasi] V. Adnot. in II. 22, 52.

applicaverunt] Sic recte optimi codd.; alii *applicuerunt*. Verba *applicandi* et *explicandi* apud Ciceronem semper et in perf. et in sup. sequuntur primam quae dicitur coniugationem; sed *implico* semper habet *implicui*, in partic. autem ap. Cic. *implicatus*, nunquam, ut apud alios, *implicitus*. V. nos in Gr. L. §. 66, 5. p. 97. ed. 2.

78. *Mulieres vero*] Per anantapodoton pro: *tum mulieres*, praegresso *primum*. V. Adnotata in IV. 35, 74.

quum est cuius] De pronomine *cuius*, quod est idem fere, quod *alicuius*, v. nos in Gr. L. §. 124, 2. p. 272.

illa victa] Haec est omnium librorum lectio. *Illa* igitur collective, ut aiunt, sumendum videtur, ut ceterae mulieres victae tanquam una opponantur uni mulieri victrici. Pronomen autem *ille* saepe vi δεικτικῇ rem antea quidem non commemoratam, sed notam, sed insignem atque illustrem indicat. Hunc usum pluribus *Orellius* illustravit exemplis, ut Cic. Orat. I, 4: quodsi quem aut natura sua aut *illa* praestantis ingenii vis forte deficiet (*ingenii vis* non erat commemorata, ergo: jene ausgezeichnete Geisteskraft). Tacit. Germ. c. 14: *illum* bellatorem equum, *illam* cruentam victricemque frameam.

maesta discedit. Nunquam naturam mos vinceret; est enim ea semper invicta; sed nos umbris, deliciis, otio, languore, desidia animum infecimus, opinionibus maloque more delenitum mollivimus. Aegyptiorum morem quis ignorat? quorum imbutae mentes pravitatis erroribus quamvis carnificinam prius subierint, quam ibim, aut aspidem, aut felem, aut canem, aut crocodilum violent, quorum etiam si imprudentes quidpiam fecerint, poenam nullam recusent. 79. De hominibus loquor. Quid bestiae? non frigus, non famem, non montivagos atque silvestres cursus lustrationesque patiuntur? non pro suo partu ita propugnant, ut vulnera excipiant, nullos impetus, nullos ictus reformident? Omitto, quae perferant quaeque patiantur ambitiosi honoris caussa, laudis studiosi gloriae gratia, amore incensi cupiditatis. Plena vita exemplorum est.

XXVIII. 80. Sed adhibeat oratio modum et redeat illuc, unde deflexit. Dabit, dabit, inquam, se in tormenta vita beata, nec iustitiam, temperantiam in primisque fortitudinem, magnitudinem animi, patientiam prosecuta, quum tortoris os viderit, consistet virtutibusque omnibus, sine ullo animi terrore ad cruciatum profectis, resistet extra fores (ut ante dixi) limenque carceris. Quid enim ea foedius, quid deformius sola relicta, comitatu pulcherrimo segregata? Quod tamen fieri nullo pacto potest. Nec enim virtutes sine beata vita cohaerere possunt, nec illa sine virtutibus. 81. Itaque eam tergiversari non sinent secumque rapient, ad quemcunque ipsae dolorem cruciatumque ducentur. Sapientis est enim proprium, nihil, quod poenitere possit, facere, nihil invitum, splendide, constanter,

umbris] vita umbratili.

pravitatis erroribus] H. e. erroribus, qui nascuntur ex pravitate.

ibim — violent] Cicer. N. D. I, 29: Ne fando quidem auditum est crocodilum, aut ibim, aut felem violatum ab Aegyptio.

quorum — si — quidpiam fecerint] *quorum* i. e. quarum rerum (violare ibim aut asp., aut felem etc.).

Cap. XXVIII. 81. *quod poenitere possit*] *Quod* non, uti *Davisius* et *Klotzius* arbitrantur, nominativus est, sed accusativus, ut de Inv. II, 13: Utrum id facinus sit, *quod poenitere* fuerit necesse. Observent enim tirones, verba cuiuscunque generis cum accusativo pronominum coniungi posse; hinc apud veteres legitur: *id operam do, id studeo, id doleo, id succenseo,* similia. Vetusti vero Romanorum scriptores, ut Plautus, ut Terentius, verba impersonalia *pudet, piget, poenitet,* alia, nonnunquam personaliter posuerunt, ut Ter. Adelph. IV. 7, 36: *non te haec pudent?* Plaut. Sticho I. 1, 50: *me quidem haec conditio nunc non poenitet.* V. nos in L. Gr. §. 112. Not. 3. p. 197 sq. ed. 2.

82. *congruere naturae*] de Fin. III. 9, 31. V. nos in l. d. *de Cicer. in phil. mer.* p. 227.

quum id sit in sapiente situm non officio solum, verum etiam potestate] de Sen. XVI, 56: „num igitur horum senectus miserabilis fuit, qui se agri cultione oblectabant? mea quidem sententia haud scio, an ulla beatior possit esse, neque solum *officio* (der Pflicht nach), quod hominum generi universo cultura agrorum est salutaris, sed et *delectatione,* quam dixi, et *maturitate copiaque* rerum omnium, quae ad victum hominum, ad cultum etiam deorum pertinent?“ Eiusmodi ablativi indicant, aliquid enuntiari

graviter, honeste omnia, nihil ita exspectare, quasi certo futurum, nihil, quum acciderit, admirari, ut inopinatum ac novum accidisse videatur, omnia ad suum arbitrium referre, suis stare iudiciis. Quo quid sit beatius, mihi certe in mentem venire non potest. 82. Stoicorum quidem facilis conclusio est, qui quum finem bonorum esse senserint congruere naturae eumque ea convenienter vivere, quum id sit in sapiente situm non officio solum, verum etiam potestate; sequatur necesse est, ut, cuius in potestate summum bonum, in eiusdem vita beata sit. Ita fit semper vita beata sapientis. Habes, quae fortissime de beata vita dici putem et, quo modo nunc est, nisi quid tu melius attuleris, etiam verissime.

XXIX. *A.* Melius equidem afferre nihil possum: sed a te impetrarim libenter, ut, nisi molestum sit, (quoniam te nulla vincula impediunt ullius certae disciplinae libasque ex omnibus, quodcunque te maxime specie veritatis movet,) quod paullo ante Peripateticos veteremque Academiam hortari videbare, ut sine retractatione libere dicere auderent, sapientes esse semper beatissimos, id velim audire, quemadmodum his putes consentaneum esse id dicere. Multa enim a te contra istam sententiam dicta sunt et Stoicorum ratione conclusa. 83. *M.* Utamur igitur libertate, qua nobis solis in philosophia licet uti, quorum oratio nihil ipsa iudicat, sed habetur in omnes partes, ut ab aliis possit ipsa per sese, nullius auctoritate adiuncta, iudicari. Et quoniam videris hoc velle, ut, quaecunque dissentientium philosophorum sententia sit de finibus, tamen virtus satis habeat ad vitam beatam praesidii: quod quidem Carneadem disputare solitum accepi-

ratione habita alicuius rei. V. nos in Gr. L. §. 115. 4. c) p. 223. ed. 2.

quae fortissime — dici putem] „auf die Weise, wie es einem *vir fortis* zukommt." *Orelli.*

Cap. XXIX. *ut, nisi molestum sit*] Iam supra ad III. 8, 16. demonstravimus, haud rara esse apud veteres scriptores exempla, in quibus sententia aliter continuatur, ac pro eius initio exspectabatur; sic hoc loco oratio ita exorditur, ac si sequatur: *id mihi demonstres, quemadmodum* cett.

nulla vincula] V. ad IV. 4, 7.

sine retractatione] V. ad I. 31, 76.

83. *nullius auctoritate*] *Nullius* vices sustinet soloeci genitivi *neminis.* V. nos in Gr. L. §. 39. Not. 2. p. 58 sq. ed. 2.

quod quidem Carneadem] Locum sic interpretor: Stoici statuebant, ex una ea sententia, qua nihil bonum esset, nisi quod honestum esset, nihil malum, nisi quod turpe esset, virtutem satis habere ad vitam beatam praesidii. Contra quam sententiam Carneades, et quidem acriter, ut contra Stoicos, quos studiosissime semper refellebat, disputabat, non ex hac una sententia, sed quaecunque dissentientium philosophorum sententia esset de summo bono et de summo malo, tamen virtutem sufficere ad vitam beatam. Breviloquentia, qua Cicero usus est, oratio paullo impeditior facta est, quae sic est complenda: quod quidem C. disp. solitum accepimus; sed is, ut contra Stoicos —, *id egit studiosissime.* Haec verba ex antecedentibus *quos studiosissime semper refellebat* et ex seqq. *illud quidem agemus* supplenda sunt. Constructio haec est: *quoniam videris hoc velle, ut — virtus satis habeat ad v. b. praesidii*, de hac sententia, quam etiam Carneades tenuit, sed, ut contra Stoicos, nimis acriter egit, nos quidem cum

mus; sed is, ut contra Stoicos, quos studiosissime semper refellebat et contra quorum disciplinam ingenium eius exarserat; nos illud quidem cum pace agemus. Si enim Stoici fines bonorum recte posuerunt, confecta res est; necesse est semper beatum esse sapientem. 84. Sed quaeramus unamquamque reliquorum sententiam, si fieri potest, ut hoc praeclarum quasi decretum beatae vitae possit omnium sententiis et disciplinis convenire.

XXX. Sunt autem hae de finibus, ut opinor, retentae defensaeque sententiae. Primum simplices quattuor: nihil bonum, nisi honestum, ut Stoici; nihil bonum, nisi voluptatem, ut Epicurus; nihil bonum, nisi vacuitatem doloris, ut Hieronymus; nihil bonum, nisi naturae primis bonis aut omnibus aut maximis frui, ut Carneades contra Stoicos disserebat. Haec igitur simplicia; illa mixta: 85. tria genera bonorum, maxima animi, secunda corporis, externa tertia, ut Peripatetici, nec multo veteres Academici secus; voluptatem cum honestate Dinomachus et Callipho copulavit; indolentiam autem honestati Peripateticus Diodorus adiunxit. Hae sunt sententiae, quae stabilitatis aliquid habeant; nam Aristonis, Pyrrhonis, Herilli non-

pace agemus. — Ceterum *illud quidem* respondet antecedenti *quod quidem.*

sed is, ut contra Stoicos] H. e. sed is *studiosissime:* quod e sequentibus eliciendum est. *Ut contra Stoicos* h. e. ut exspectari poterat, quum contra Stoicos disputaret. V. Adnotata in I. 8, 15.

84. *si fieri potest*] *Wolfius* per breviloquentiam dictum esse putat pro: *ut videamus, num fieri possit:* quod tamen non prorsus despero.

quasi decretum] *Wolfius* vocabulum *quasi* additum putat, quia *decretum* usurpetur de iis, quae publice decernuntur. Tenendum vero ait *Moserus*, Ciceronem, ubi primum eo vocabulo usus esset, graecum nomen, cui illud accommodatum esse volebat, addidisse: Acad. II. 9: quoniam id haberent Academici *decretum*, (sentitis enim iam me hoc δόγμα dicere,) nihil posse percipi.

Cap. XXX. *hae de finibus sententiae*] V. de Finib. II. 6, 19. 11, 34 — 36. V. init.

nisi voluptatem] Supplendum est *esse*, et acc. c. inf. pendet a v. *sententiae.*

naturae primis bonis] Academ. II. 42, 131: Introducebat etiam Carneades, quo non probaret, sed ut opponeret Stoicis, summum bonum esse, frui his rebus, quas primas natura conciliavisset. Fin. II. 11, 35: Carneadi, frui principiis naturalibus, esset extremum. Graece τὰ πρῶτα κατὰ φύσιν, prima secundum naturam, in quibus numerant (philosophi) incolumitatem, conservationemque omnium partium —: quorum similia sunt prima in animis, quasi virtutum igniculi et semina, ut ait Tullius de Fin. V. 7, 18.

85. *Aristonis, Pyrrhonis, Herilli*] Academ. II, 42: *Aristo*, quum Zenonis fuisset auditor, re probavit ea, quae ille verbis, nihil esse bonum, nisi virtutem, neque malum, nisi quod virtuti esset contrarium; in mediis ea momenta, quae Zeno voluit, nulla esse censuit. Huic summum bonum est, in his rebus neutram in partem moveri, quae ἀδιαφορία ab ipso dicitur. *Pyrrho* autem ea ne sentire quidem sapientem: quae ἀπάθεια nominatur. Legg. I. 21, 55: *Aristo* dixit, solum bonum esse, quod honestum esset, malumque, quod turpe, ceteras res omnes plane pares, ac ne minimum quidem, utrum adessent, an abessent, interesse. De *Aristone* cf. Diog. L. VII. c. II. §. 160. Fin. V. 25, 73: *Herillus* scientiam summum bonum esse defendit, nec rem ullam aliam per se expetendam. Lactant. Instit. III, 7: *Herilli* summum bonum est scientia (κατ' ἐπιστήμην ζῆν). De *Herillo* cf. Diog. L. VII. c. III. §. 165. V. eruditissimam adnotationem *Beieri* ad Offic. I. 2, 6. p. 15. Adde nos in libro dicto p. 72.

Hi quid possint obtinere] H. e. quomodo sententia illa, qua virtute vita beata confici dicitur, e singularum disci-

nullorumque aliorum evanuerunt. Hi quid possint obtinere, videamus, omissis Stoicis, quorum satis videor defendisse sententiam. Et Peripateticorum quidem explicata caussa est; praeter Theophrastum et si qui illum secuti imbecillius horrent dolorem et reformidant, reliquis quidem licet facere id, quod fere faciunt, ut gravitatem dignitatemque virtutis exaggerent. Quam quum ad caelum extulerunt, quod facere eloquentes homines copiose solent, reliqua ex collatione facile est conterere atque contemnere. Nec enim licet iis, qui laudem cum dolore petendam esse dicant, negare eos esse beatos, qui illam adepti sunt. Quanquam enim sint in quibusdam malis, tamen hoc nomen beati longe et late patet.

XXXI. 86. Nam ut quaestuosa mercatura, fructuosa aratio dicitur, non si altera semper omni damno, altera omni tempestatis calamitate semper vacat, sed si multo maiore ex parte exstat in utraque felicitas; sic vita non solum si undique referta bonis est, sed si multo maiore et graviore ex parte bona propendent, beata recte dici potest. 87. Sequetur igitur horum ratione vel ad supplicium beata vita virtutem cumque ea descendet in taurum, Aristotele, Xenocrate,

plinarum ratione possit defendi. V. Adnotata in I. 12, 26.

explicata caussa est] H. e. non abstrusa, facilis intellectu, expedita. Comp. p. Planc. 2: facilis et *explicata* caussa. ad Att. 9, 7: litterae tuae, quibus nihil potest esse *explicatius*, nihil perfectius.

Theophrastum] V. de Finib. V. 5, 12. Cf. supra c. 9, 24. et 25.

licet] ex eorum principiis. *Neidius.*

exaggerent] V. ad c. 18, 51.

Quam quum ad caelum extulerunt] Sic c. Tregdero scripsi pro vulg. *extulerint*, quod ferri nequit. V. Adnotata in II. 24, 58.

ex collatione] Ernestius explicat κατ' ἀναλογίαν. Rectius Neidius: *e notionum coniunctione*, Wolfius: *aus dem Kontraste.* Nissenius: reliquarum rerum cum virtute facta comparatione, quam sint eae contemnendae, facile patet. Peripatetici enim dicebant, gloriam esse petendam etiam cum dolore; gloriam autem qui adepti essent, beatos esse; gloriam autem nisi virtute acquiri non posse: ergo virtutem efficere vitam beatam.

conterere] quasi pedibus conculcare exquisite pro: despicere, pro nihilo habere. Sic pro P. Sextio XL, 86: praeter hoc, quod iam *contritum* et contemptum putatur, iudicium bonorum.

Quanquam enim sint] Legg. III. 8, 18. *quanquam* ad commodum senatus pertinere *videatur*, tamen etc. de Orat. III. 8, 27: *quanquam* omnibus par paene laus — *tribuatur.* Offic. I. 2, 6: Quae *quanquam* ita sint in promtu, ut res disputatione non *egeat;* tamen sunt a nobis alio loco disputata. Cf. nos in L. Gr. §. 155. Not. 1. p. 426. ed. 2. Apud argenteae aetatis scriptores nihil frequentius hac constructione. V. *Spalding.* ad Quinctil. de Inst. or. prooem. 18. p. 15. Ubi apud Ciceronem *quanquam* cum coniunctivo iunctum reperitur, res non simpliciter vel ut res, quae vere est, ponitur, sed ad alterius, quicum oratio instituta est, cogitationem refertur, ut h. l.: quanquam facile *tibi concedo*, *quum dicis*, eos esse in quibusdam malis. Indicativum igitur ab hoc loco alienum esse, facile est ad intelligendum. Quare coniunctivus recte sese tuebitur, ubi is qui loquitur aliquid *dubitanter* et *cum fluctuatione quadam* concedit, ubi rem concessam non ut veram atque indubitatam proponit, sed ad alterius, quicum loquitur, iudicium refert, ex eoque aptum facit.

Cap. XXXI. 86. *propendent*] praeponderant, ut loquuntur posterioris aetatis scriptores. Apud Ciceronem passive tantum usurpatur hoc verbum, ut *praeponderari honestate.* Metaphora ducta est a libra. V. supra c. 17. 51.

87. *horum ratione*] Scil. Peripate-

Speusippo, Polemone auctoribus, nec eam *minis aut blandimentis corrupta deseret. Eadem Calliphontis erit Diodorique sententia, quorum uterque honestatem sic complectitur, ut omnia, quae sine ea sint, longe et retro ponenda censeat. Reliqui habere se videntur angustius; enatant tamen: Epicurus, Hieronymus et si qui sunt, qui desertum illum Carneadem curent defendere. Nemo est enim, quin *verorum bonorum animum putet esse iudicem eumque condocefaciat, ut ea, quae bona malave videantur, possit contemnere. 88. Nam quae tibi Epicuri videtur, eadem erit Hieronymi et Carneadis caussa et hercule omnium reliquorum. Quis enim parum est contra mortem aut dolorem paratus? Ordiamur ab eo, si placet, quem mollem, quem voluptarium dicimus. Quid? is tibi mortemne videtur, an dolorem timere? qui eum diem, quo moritur, beatum appellat maximisque doloribus affectus eos ipsos inventorum suorum memoria et recordatione confutat, nec haec sic agit, ut ex tempore quasi effutire videatur. De morte enim ita sentit, ut, dissoluto animante, sensum exstinctum putet, quod autem sensu careat, nihil ad nos id iudicet pertinere. Item de dolore certa habet, quae sequatur, cuius magnitudinem brevitate consolatur, longinquitatem levitate. 89. Quî tandem isti grandiloqui contra haec duo, quae maxime an-

ticorum. *descendet in taurum*, scil. Phalaridis.

longe et retro ponenda] longe posthabenda.

angustius] pluribus difficultatibus urgentur. *Ernestius* Clav. h. v. Dein *enatant* est has difficultates superant.

desertum] quia eius sententiam de summo bono nemo Academicorum post eum defendit. *Neidius*. Hinc de Finib. IV, 18: Quid censes eos esse facturos, qui omnino virtutem a bonorum fine segregaverunt, Epicurum, Hieronymum, illos etiam si qui Carneadeum finem tueri volunt. et II, 12: Reiicitur etiam Carneades; nec ulla de summo bono ratio, aut voluptatis, non dolendive particeps, aut honestatis expers probabitur. V. de eius sententia supra c. 30, 84. ibique Adnotata.

Nemo est enim, quin verorum bonorum animum] Sic scripsi de Bentl. coni. *Vera bona* opponuntur seqq.: *ea, quae bona — videantur*. Omnes fere codd. et Non. p. 82, 27. sic legunt: *nemo est enim, qui eorum bon. a.*, sententia reluctante.

condocefaciat] Exquisitius dictum pro vulgari: animum instituat.

88. *voluptarium*] Sic etiam Fin. V. 25, 74. Epicureos *voluptarios* appellat.

memoria et recordatione] V. supra c. 26, 74.

confutat] H. e. reprimit, sedat, compescit. Supra II. 22. Refutetur ac reiiciatur Philocteteus ille clamor. Proprie verbum *confutandi* est aquam ebullientem supprimere, ne exundet, uti bene interpretatur *Ernestius* in Clav. Cf. *Forcell.* Thes. Lat. *Moserus* comparat C. Partit. 38: audaciam confutare.

ex tempore] non tempori serviens, pro temporis conditione ita sensit Epicurus, sed certa nisus sententia.

de morte ita sentit, ut — sensum exstinctum putet] est pleonasmus quidam Tullio familiaris. Cf. nos in Gr. L. §. 163. Not. 2. p. 460. ed. 2. Infra c. 33, 95: totumque hoc de voluptate *sic* ille *praecipit*, ut voluptatem ipsam per se — optandam — *putet*. de Orat. II, 38: omne, quod eloquimur, *eloquimur sic*, ut esse *dicamus* id, aut non esse. N. D. II. 23, 61: res ipsa, in qua vis inest maior aliqua, *sic* appellatur, ut ea ipsa *nominetur* deus.

89. *grandiloqui*] Stoici, qui magnifice de virtute loquebantur. *Ernestius*.

melius se habent] Ern. delevit *se*, quod abest a Gud. 2. Vind. 2. et compluribus

gunt, melius se habent, quam Epicurus? an ad cetera, quae mala putantur, non et Epicurus, et reliqui philosophi satis parati videntur? Quis non paupertatem extimescit? Neque tamen quisquam philosophorum.

XXXII. Hic vero ipse quam parvo est contentus! Nemo de tenui victu plura dixit. Etenim quae res pecuniae cupiditatem afferunt, ut amori, ut ambitioni, ut quotidianis sumptibus copiae suppetant, quum procul ab iis omnibus rebus absit, cur pecuniam magno opere desideret vel potius, cur curet omnino? 90. An Scythes Anacharsis potuit pro nihilo pecuniam ducere; nostrates philosophi facere non poterunt? Illius epistola fertur his verbis: „Anacharsis Hannoni salvtem. Mihi amictui est Scythicum tegimen, calciamentum solorum callum, cubile terra, pulpamentum fames; lacte, caseo, carne vescor. Quare ut ad quietum me licet venias. Munera autem ista, quibus es delectatus, vel civibus tuis, vel diis immortalibus dona.“ Omnes fere philosophi omnium disciplinarum, nisi quos a recta ratione natura vitiosa detorsisset, eodem hoc animo esse potuerunt. 91. Socrates, in pompa quum magna vis auri argentique ferretur: *Quam multa non desidero!* inquit. Xenocrates, quum legati ab Alexandro quinquaginta ei talenta attulissent, quae erat pe-

Oxx. At hic reflexivus usus apud Ciceronem rarissimus est. Cf. §. 87: *habere se* videntur *angustius.*

Neque tamen quisquam] Sententiarum nexus: Virtus secundum omnes philosophorum disciplinas satis in se habet praesidii ad vitam beatam. Quod ita esse ex eo intelligitur, quod philosophorum nemo extimescit ea, quae ab iis, qui philosophia non sunt imbuti, mala putantur; ut hoc utar: omnes timent paupertatem, philosophorum, quamcunque sectantur disciplinam, nemo.

Cap. XXXII. 90. *Scythes Anacharsis*] Attributivum *Scythes* cum vi praemissum est, quia opponitur verbis seqq. *nostrates philosophi*, h. e. non barbarae gentis ph. Postponi solet nomen proprium, ubi non in eo, sed in attributo sententiae pondus collocatum, et illud huic explicationis caussa appositum est. Supra c. 19, 55: Cinna *collegae sui*, *consulis Gn. Octavii*, praecidi caput iussit. Offic. I. 10, 32: *Theseus* (sc. pater) *filio Hippolyto* non esset orbatus. Fin. II. 16, 54: decreta a *senatu* est *consuli* quaestio Cn. Caepioni. V. nos in L. Gr. §. 166, 4. c) p. 464. ed. 2.

facere non poterunt] Verbum *faciendi*, ut ad IV. 14, 31. docuimus, saepe alius verbi vices sustinet. Pro *poterunt* alii codd. exhibent *potuerunt;* at futurum optime sese habet. Scilicet Cicero sententiam prolatam non ad philosophos quosdam, qui revera pro nihilo pecuniam ducere non potuerunt, referre voluit, sed omnino in cultiorum gentium philosophis pecuniae cupiditatem castigare. V. Adnotata in c. 14, 42. Quod autem sequitur: Omnes fere phil. — eodem hoc animo esse potuerunt; ex eo nihil plane concludi potest contra sententiam a nobis prolatam. Futurum enim apud Ciceronem saepissime ponitur in obiectione et levi obiurgatione, imprimis in ea verborum iunctura, qua protasis per voculam interrogativam *an* conformata est, uti docet *Goerenz.* ad Acad. II, 41. p. 228: *an Stoicis ipsis inter se disceptare, mihi cum iis non licebit?* V. Adnotata in IV. 14, 42.

Scythicum tegimen] Iustin. II, 2. de Scythis: *pellibus ferinis aut murinis utuntur.*

solorum callum] H. e. pedis planta.

natura vitiosa] mores, indoles vitiosa. Paullo post *potuerunt* dictum est e linguae latinae ratione pro *potuissent.* V. Adnotata in I. 49, 116.

91. *legati ab Alexandro*] De Offic. I,

cunia temporibus illis, Athenis praesertim, maxima, abduxit legatos ad coenam in Academiam, iis apposuit tantum, quod satis esset, nullo apparatu. Quum postridie rogarent eum, cui numerari iuberet: *Quid? vos hesterna*, inquit, *coenula non intellexistis, me pecunia non egere?* Quos quum tristiores vidisset, xxx minas accepit, ne aspernari regis liberalitatem videretur. 92. At vero Diogenes liberius, ut Cynicus, Alexandro roganti, ut diceret, si quid opus esset: *Nunc quidem paullulum*, inquit, *a sole.* Offecerat videlicet apricanti. Et hic quidem disputare solebat, quanto regem Persarum vita fortunaque superaret; sibi nihil deesse, illi nihil satis unquam fore; se eius voluptates non desiderare, quibus nunquam satiari ille posset, suas eum consequi nullo modo posse.

XXXIII. 93. Vides, credo, ut Epicurus cupiditatum genera diviserit non nimis fortasse subtiliter, utiliter tamen: partim esse naturales et necessarias, partim naturales et non necessarias, partim neutrum; necessarias satiari posse paene nihilo; divitias enim naturae esse parabiles; secundum autem genus cupiditatum nec ad potiendum difficile esse censet, nec vero ad carendum; tertias, quod essent plane inanes neque necessitatem modo, sed ne naturam quidem attingerent, funditus eiiciendas putavit. 94. Hoc loco multa ab Epicureis disputantur, eaeque voluptates singillatim extenuantur, quarum genera non contemnunt, quaerunt tamen copiam. Nam et obscoe-

13.: Maximum autem exemplum est institiae in hostem a maioribus nostris constitutum, quum *a Pyrrho perfuga* senatui est pollicitus, se venenum regi daturum. Est graeca structura.

tantum quod satis esset] pro: quantum satis esset. Sic Legg. II. 3, 6: *tantum* complectitur, *quod* satis sit modicae palaestrae, loci: ubi v. *Moser.* p. 169.

tristiores] verdriesslich, verstimmt (non: traurig). V. ad II. 8, 20.

92. *ut Cynicus*] ut qui Cynicus esset. V. Adnot. in I. 8, 15.

Nunc quidem paullulum — a sole] Plutarch. Alex. c. 14. περὶ φυγῆς p. 205: Ἄδοξός ἐστι Διογένης, ὃν ἰδὼν Ἀλέξανδρος ἐν ἡλίῳ καθήμενον ἐπιστὰς ἠρώτησεν, εἴ τινος δεῖται· τοῦ δὲ μηδὲν ἀλλ' ἢ σμικρὸν ἀποσκοτίσαι κελεύσαντος, ἐκπλαγεὶς τὸ φρόνημα κ. τ. λ.

Cap. XXXIII. 93. *Vides*] in mente, memoria habes, aut tenes. Verbum enim *videndi* saepe dicitur de mentis actione.

diviserit] Cicero de Fin. I. 13, 45. II. 9, 26. Diog. Laert. X, 127: τῶν ἐπιθυμιῶν αἱ μέν εἰσι φυσικαί, αἱ δὲ κεναί, καὶ τῶν φυσικῶν αἱ μὲν ἀναγκαῖαι, αἱ δὲ φυσικαὶ μόνον· τῶν δὲ ἀναγκαίων αἱ μὲν πρὸς εὐδαιμονίαν εἰσὶν ἀναγκαῖαι, αἱ δὲ πρὸς τὴν τοῦ σώματος ἀοχλησίαν, αἱ δὲ πρὸς αὐτὸ τὸ ζῆν. Cf. ibid. 149.

paene nihilo] Fin. I. 13, 45: necessariae cupiditates nec opera multa, nec impensa explentur. Ne naturales quidem multa desiderant, propterea quod ipsa natura divitias, quibus contenta sit, et parabiles et terminatas habet: inanium autem cupiditatum nec modus ullus, nec finis inveniri potest.

neque — modo, sed ne — quidem] Pro: neque modo non, sed ne — quidem. V. Adnotata in I. 36, 87. Sententia: quae neque necessariae sunt, neque naturales.

94. *quaerunt tamen*] Sententiam loci *Orellius* recte sic explicat: singulas voluptates extenuant; genera ipsa non contemnunt; [nam ἡ ἡδονὴ de Epicureorum sententia summum bonum erat] ita tamen quaerunt, si facile sint parabiles neque obsint. Copiam [facilitatem] enim voluptatum studiosissime quaesitam esse ab Epicureis. Verba *quaerunt tamen copiam* non verbis *quarum genera non contemnunt*, sed verbis *eaeque v. sin-*

nas voluptates, de quibus multa ab illis habetur oratio, faciles, communes, in medio sitas esse dicunt, easque si natura requirat, non genere, aut loco, aut ordine, sed forma, aetate, figura metiendas putant, ab iisque abstinere minime esse difficile, si aut valetudo, aut officium, aut fama postulet, omninoque genus hoc voluptatum optabile esse, si non obsit, prodesse nunquam. 95. Totumque hoc de voluptate sic ille praecipit, ut voluptatem ipsam per se, quia voluptas sit, semper optandam expetendamque putet eademque ratione dolorem ob id ipsum, quia dolor sit, semper esse fugiendum; itaque hac usurum compensatione sapientem, ut et voluptatem fugiat, si ea maiorem dolorem effectura sit, et dolorem suscipiat maiorem efficientem voluptatem, omniaque iucunda, quanquam sensu corporis iudicentur, ad animum referri tamen; 96. quocirca corpus gaudere tam diu, dum praesentem sentiret voluptatem, animum et praesentem percipere pariter cum corpore, et prospicere venientem, nec praeteritam praeterfluere sinere; ita perpetuas et contextas voluptates in sapiente fore semper, quum exspectatio speratarum voluptatum perceptarum memoriâ iungeretur.

XXXIV. 97. Atque his similia ad victum etiam transferuntur, extenuaturque magnificentia et sumptus epularum, quod parvo cultu natura contenta sit. Etenim quis hoc non videt, desideriis omnia ista condiri? Darius in fuga, quum aquam turbidam et cadaveribus

gillatim extenuantur opposita videntur, ut haec sit sententia: etsi Epicurei eas voluptates, quarum genera ipsa (*Arten*) non contemnunt, singulas extenuant, tamen singularum voluptatum multitudinem ita quaerunt, ut ex iis perpetuitas quaedam voluptatis exsistat (§. 95.). Quod autem post passivum *extenuantur* non pergitur *quaeritur tamen copia*, id eo minus offensioni potest esse, quod iam in enuntiatione secundaria: *quarum g. non contemnunt* activum positum est. Plura activae structurae in passivam transitus exempla contulimus supra ad II. 16, 37.

et obscoenas] etiam obscoenas voluptates facili negotio (faciles) parari posse, communes et ubivis in promtu esse.

aut loco, aut ordine] Locus et ordo species sunt generis.

95. *compensatione*] Fin. II, 30: Compensabatur — cum summis doloribus laetitia. N. D. I, 9: Ita multa sunt incommoda in vita, ut ea sapientes commodorum compensatione leniant. Hoc autem quem prae manibus habemus loco compensatio est comparatio inter voluptatem et dolorem instituta.

ad animum referri tamen] De collocatione v. *tamen* v. ad I. 12, 27. extr.

96. *sentiret*] Ernestius, auctore Bentleio, dedit *sentiat*, nulla tamen urgente necessitate; nam facile sexcenta excitari possunt exempla, in quibus post praesens, quod perfecti vices sustinet, primum sequuntur praesentia, tum inferuntur imperfecta, ac si antecessisset perfectum. Idem Bentleius eadem de caussa paullo post pro *iungeretur* legendum censet *iungetur*. At lapsus est vir magnus. Nam tota enuntiatio a verbis: *ita perpetuas — iungeretur* ὑποθετικῶς elata est: quod vel futurum *fore*, quod infinitivus est praesentis conditionalis, aperte demonstrat.

memoria iungeretur] Verba *iungendi* et *coniungendi* saepissime apud Ciceronem cum ablativo construuntur. Brut. XLIV, 162: *defensione iuncta* — laudatio. ad Att. IX, 10: infinitum bellum *iunctum miserrima fuga*.

Cap. XXXIV. 97. *desideriis ista condiri* Fin. II, 28: Socratem audio dicentem, cibi condimentum esse famem, potionis sitim.

inquinatam bibisset, negavit unquam se bibisse iucundius. Nunquam videlicet sitiens biberat. Nec esuriens Ptolemaeus ederat, cui quum peragranti Aegyptum, comitibus non consecutis, cibarius in casa panis datus esset, nihil visum est illo pane iucundius. Socratem ferunt, quum usque ad vesperum contentius ambularet, quaesitumque esset ex eo, quare id faceret, respondisse, se, quo melius coenaret, opsonare ambulando famem. 98. Quid? victum Lacedaemoniorum in philitiis nonne videmus? Ubi quum tyrannus coenavisset Dionysius, negavit se iure illo nigro, quod coenae caput erat, delectatum. Tum is, qui illa coxerat: Minime mirum; condimenta enim defuerunt. — Quae tandem? inquit ille. — Labor in venatu, sudor, cursus ab Eurota, fames, sitis; his enim rebus Lacedaemoniorum epulae condiuntur. — Atque hoc non ex hominum more solum, sed etiam ex bestiis intelligi potest, quae, ut quicquid obiectum est, quod modo a natura non sit alienum, eo contentae non quaerunt amplius. 99. Civitates quaedam universae more doctae parsimonia delectantur, ut de Lacedaemoniis paullo ante diximus. Persarum a Xenophonte victus exponitur, quos negat ad panem adhibere quicquam praeter nasturtium. Quanquam, si quaedam etiam suaviora natura desideret, quam multa ex terra arboribusque gignuntur, quum copia facili, tum suavitate praestantia! Adde siccitatem, quae consequitur hanc continentiam in victu; adde integritatem valetudinis. 100. Confer sudantes, ructantes, refertos epulis, tan-

videlicet] sine dubio, cum ironia quadam. V. ad I. 21, 48. II. 11, 27.

cibarius panis] *Davisius* comp. Isidor. Orig. XX. c. 2: Panis cibarius est, qui ad cibum servis datur, nec delicatus. Cels. II, 18: infirmissimus cibarius panis. c. 29: (panis) cibarius vel hordeaceus.

Socratem] Fin. II. 28, 90: audio (Socratem) dicentem, cibi condimentum esse famem, potionis sitim. Porphyr. de Abstin. III, 26: Σωκράτης ὄψον τροφῆς τὸ πεινῆν ἔλεγεν. Xenoph. Commentar. I. 3, 5: καὶ ἐπὶ τούτῳ οὕτω παρεσκευασμένος ἥει, ὥστε τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ σίτου ὄψον αὐτῷ εἶναι. Athenaeus IV. p. 157. E. (Vol. I. p. 352. Dind.): Σωκράτης δὲ καὶ πολλάκις κατελαμβάνετο διαπεριπατῶν ἑσπέρας βαθείας πρὸ τῆς οἰκίας καὶ πρὸς τοὺς πυνθανομένους· Τί τηνικάδε; ἔλεγεν ὄψον συνάγειν πρὸς τὸ δεῖπνον.

opsonare famem] H. e. famem quasi obsonii loco adhibere.

98. *iure illo nigro*] ζωμῷ Λακωνικῷ, ζωμῷ μέλανι, v. Athenaeum IX. p. 379. E.

illa coxerat] Pluralis numerus *illa* referendus est ad plures, quibus ius illud nigrum apponebatur.

cursus ab Eurota] ad cuius ripam Lacedaemoniorum iuventus se exercere solebat. *Neidius.* Pro *ab Eurota* Bentl. legendum putat *ad Eurotam;* at optime *Ernestius:* cursus videtur initium cepisse a ripa Eurotae, ad quam sedebant spectatores.

ut quicquid obiectum est] H. e. ut (aliquid) obiectum est, *quicquid est.* V. *Stürenburg.* ad or. pro Arch. p. 102. et nos in Gr. L. §. 146. Not. 1. p. 396. ed. 2. Uti hoc loco, ita saepe alibi apud Ciceronem *quisquis* cum pronominibus vel particulis relativis coniungitur. Verr. IV. 13, 31: ita odorabantur omnia et pervestigabant, ut, *ubi quicquid* esset, aliqua ratione invenirent, h. e. ubi aliquid esset, *quicquid esset.* Fin. V. 9, 24: Quum autem processit paullum et, *quatenus quicquid* se attingat ad seque pertineat, perspicere coepit (h. e. quatenus aliquid, *quicquid est*, etc.). ad Fam. VI, 1, 1: *quocunque* in loco *quisquis* est, idem est ei sensus ex interitu rerum suarum

quam opimos boves; tum intelliges, qui voluptatem maxime sequantur, eos minime consequi, iucunditatemque victus esse in desiderio, non in satietate.

XXXV. Timotheum, clarum hominem Athenis et principem civitatis, ferunt, quum coenavisset apud Platonem eoque convivio admodum delectatus esset vidissetque eum postridie, dixisse: *Vestrae quidem coenae non solum in praesentia, sed etiam postero die iucundae sunt.* Quid? quod ne mente quidem recte uti possumus multo cibo et potione completi? Est praeclara epistola Platonis ad Dionis propinquos, in qua scriptum est his fere verbis: „Quo quum venissem, vita illa beata, quae ferebatur, plena Italicarum Syracusiarumque mensarum, nullo modo mihi placuit, bis in die saturum fieri nec unquam pernoctare solum ceteraque, quae comitantur huic vitae, in qua sapiens nemo efficietur unquam, moderatus vero multo minus. 101. Quae enim natura tam mirabiliter temperari potest?" Quo modo igitur iucunda vita potest esse, a qua absit prudentia, absit moderatio? Ex quo Sardanapali, opulentissimi Syriae regis, error agnoscitur, qui incidi iussit in busto:

Haec habeo, quae edi quaeque exsaturata libido
Hausit; at illa iacent multa et praeclara relicta.

(Quid aliud, inquit Aristoteles, in bovis, non in regis, sepulcro inscriberes?) Haec habere se mortuum dicit, quae ne vivus quidem diutius habebat, quam fruebatur. 102. Cur igitur divitiae deside-

(h. e. quocunque in loco aliquis est, *quisquis est*). p. Cluent. XIX, 59: *ut quicquid* ego apprehenderam, statim accusator extorquebat e manibus (h. e. aliquid, *quicquid erat*). Supra IV. 19, 44: *ubi* enim *quicquid* esset, quod disci posset, eo veniendum indicaverunt. In exemplis, quale est Liv. XLI, 8: liberos suos *quibusquibus* Romanis mancipio dabant, attractio est statuenda: Romanis, *quiqui erant*, uti dicitur v. c. *quacunque* ratione pro: ratione, quaecunque est. V. nos in Gr. L. §. 146. Not. 1. p. 395. ed. 2.

99. *a Xenophonte*] Cyrop. I. 2, 8. Cf. Fin. II. 28, 92.

nasturtium] κάρδαμον. V. Fischer. ad Xenoph. Cyr. l. d. p. 14. Cf. C. de Finn. II. 28, 92.

siccitatem] salubritatem; nam, uti recte monet *Ernestius* Clav. h. v., corpora sicca saluberrima et firmissima sunt, et siccitas oritur e continentia et labore et exercitationibus. de Senect. c. 10: summam in eo esse corporis siccitatem. Cf. Xenoph. Cyr. I. 2, 16.

Cap. XXXV. 100. *Timotheum, clarum hominem Athenis*] Ablativus *Athenis* tanquam attributum cum verbis *clarum hominem* iungendus est. V. nos in Gr. L. §. 109. Not. 10. p. 178. ed. 2.

epistola Platonis] Ep. 7. [p. 326. B.] Tom. IX. p. 97. ed Bip. Scripta est haec epistola post mortem Dionis patriae liberatoris. *Ernestius.*

bis in die saturum fieri] Praepositio *in* ablativo nominum tempus significantium semper additur, quum actio *intra aliquod temporis spatium repeti* significatur. V. nos in Gr. L. §. 115. Not. 23. p. 231. ed. 2. pr. Rosc. Am. XLVI, 132: vix *ter in anno* audire nuntium possunt.

comitantur huic vitae] V. ad c. 24, 68.

101. *temperari*] misceri.

Syriae] Ernestius auctore Corrado in Quaest. p. 383. scripsit *Assyriae*; et Sardanapalus erat rex Assyriae; sed saepe apud veteres scriptores *Assyriam* et *Syriam* permutatas reperiri, demonstravit *Davisius.* Cf. Fin. II. 32, 106.

Haec habeo] Hoc epigramma et ab

rentur? aut ubi paupertas beatos esse non sinit? Signis, credo, tabulis, ludis. Si quis est, qui his delectetur, nonne melius tenues homines fruuntur, quam illi, qui his abundant? Est enim earum rerum omnium in nostra urbe summa in publico copia. Quae qui privati habent, nec tam multa, et raro vident, quum in sua rura venerunt; quos tamen pungit aliquid, quum, illa unde habeant, recordantur. Dies deficiat, si velim paupertatis caussam defendere. Aperta enim res est, et quotidie nos ipsa natura admonet, quam paucis, quam parvis rebus egeat, quam vilibus.

XXXVI. 103. Num igitur ignobilitas, aut humilitas, aut etiam popularis offensio sapientem beatum esse prohibebit? Vide, ne plus commendatio in vulgus et haec quae expetitur gloria molestiae habeat, quam voluptatis. Leviculus sane noster Demosthenes, qui illo susurro delectari se dicebat aquam ferentis mulierculae, ut mos in Graecia est, insusurrantisque alteri: *Hic est ille Demosthenes.* Quid hoc levius? At quantus orator! sed apud alios loqui videlicet didicerat, non multum ipse secum. 104. Intelligendum est igitur, nec

aliis affertur, et ab Athenaeo in Deipnos. VIII. p. 336:

Κεῦ' ἔχω ὅσσ' ἔφαγον καὶ ἐφύβρισα, καὶ σὺν ἔρωτι
Τέρπν' ἔπαθον· τὰ δὲ πολλὰ καὶ ὄλβια πάντα λέλειπται.

Verba Aristotelis sumpta sunt e libro, qui temporis iniuria intercidit.

102. *Signis, credo, tabulis, ludis*] Ad signa, credo, tabulas, ludos parandos desiderantur divitiae. *Wolfius* hos ablativos aptos esse putat e seq. *delectetur. Signa* sunt statuae. De ironico *credo* supra ad I. 22, 52. diximus. *Ludi* intelliguntur a Wolfio *ludi publici.* Ceterum vox *ludis* varie a VV. DD. sollicitata est, nec sane convenit cum sequentibus; nam neque dici potest *habere ludos*, neque privati domi ludos instituebant. Porro quae sequuntur: *et raro, quum in sua rura venerunt*, ad signa et tabulas referri possunt, non item ad ludos. Hinc *Bentleius* legendum suspicatur: *signis, credo, et tabulis pictis.* Fateor equidem, mihi quoque vehementer displicere vocem *ludis*, nec tamen quicquam mutandum censuerim vitiumque orationis non librariis tribuendum esse, sed ipsi Ciceroni, qui in his libris saepe festinantius versatus est.

in nostra urbe] Sic scripsi e Wolf. coni., quae confirmatur a cod. Vind. 1. Or. c. plurimis codd. optimisque edidit *nostra urbe* (sine *in*) pro vulg. *nostra in urbe.* Caussae, cur *in nostra urbe* legendum censeam, hae sunt: Primum nullum e Cicerone exagitari potest exemplum nostro geminum. Loci, qualis est Liv. III, 51: „Porta Collina urbem intravere sub signis *mediaque urbe* agmine in Aventinum pergunt" ei nihil plane probant. Constat enim verba *eundi* cum ablativo eius loci, per quem quis it, iungi solere, uti h. l. *porta Collina intravere* et *media urbe pergunt.* V. nos in Gr. L. §. 115, 10. p. 229. ed. 2. Deinde inter verba *omnium* et *nostra* facillime *in* excidere potuisse, quis neget?

privati] h. e. „nullos magistratus quum maxime gerentes."

nec — et] V. Adnotata in I. 4, 7.

pungit aliquid] Haec verba recte Bentleius accipit de peculatu et sacrilegio a beatis illis Romanis admisso; plerumque enim signa illa et tabulae e Graecis urbibus templisque rapina aut furto ablatae erant. Neque haec verba referri possunt ad *ludos.*

Dies deficiat, si velim — defendere] Alii codd. dant *deficiet.* Utrumque defendi potest, sed coniunctivus in hac formula et simplicior est, et usitatior fuisse videtur. V. nos in Gr. L. §. 154, 3. 1) p. 415 sq. N. D. III. 32, 81: dies *deficiat*, si *velim* numerare, quibus bonis male evenerit, quibus improbis optime. Verr. II. 21, 52: Nam me dies, vox, latera *deficiant*, si hoc nunc vocife-

gloriam popularem ipsam per sese expetendam, nec ignobilitatem extimescendam. *Veni Athenas*, inquit Democritus; *neque me quisquam ibi agnovit.* Constantem hominem et gravem! qui glorietur, a gloria se afuisse. An tibicines iique, qui fidibus utuntur, suo, non multitudinis arbitrio, cantus numerosque moderantur; vir sapiens, multo arte maiore praeditus, non, quid verissimum sit, sed quid velit vulgus, exquiret? An quicquam stultius, quam, quos singulos sicut operarios barbarosque contemnas, eos aliquid putare esse universos? Ille vero nostras ambitiones levitatesque contemnet honoresque populi, etiam ultro delatos, repudiabit; nos autem eos nescimus, antequam poenitere coepit, contemnere. 105. Est apud Heraclitum physicum de principe Ephesiorum Hermodoro: universos, ait, Ephesios esse morte multandos, quod, quum civitate expellerent Hermodorum, ita locuti sint: *Nemo de nobis unus excellat; sin quis exstiterit, alio in loco et apud alios sit.* — An hoc non ita fit omni in populo? nonne omnem exsuperantiam virtutis oderunt? Quid? Aristides (malo enim Graecorum quam nostra proferre) nonne

rari *velim*. At pro Cael. XII, 29: dies iam me *deficiet*, si — *coner* expromere.

Cap. XXXVI. 103. *commendatio in vulgus*] Exquisitius dictum pro: commendatio apud vulgus.

Demosthenes] Plin. IX. epist. 23. *Demosthenem* dicit *iure laetatum, quod illum anus Attica ita demonstravit:* Οὗτός ἐστι Δημοσθένης. Cf. Aelian. V. H. IX, 17. *Noster* i. e. quem in deliciis habeo.

videlicet] cum magna irrisione! V. Adnot. in I. 21, 48.

104. *Veni Athenas*] Diog. Laert. IX, 36: ἦλθον γὰρ — εἰς Ἀθήνας, καὶ οὔτις με ἔγνωκεν. Ibid. 37. Demetrius Phalereus negat Democritum Athenas venisse: cui *Davisius* opponit Valer. Max. 8, 7, 4. ext.: (Democritus) Athenis compluribus annis moratus — ignotus illi urbi vixit, quod ipse in quodam volumine testatur.

vir sapiens, multo arte maiore praeditus] Observanda exquisitior verborum collocatio, qua sententiae vis magis intenditur, quam vulgari: *multo maiore arte*. de N. D. III, 27: nec vero scena solum referta est his sceleribus, sed *multo* vita communis paene *maioribus*. Sic etiam subiicitur comparativo, idque magna cum vi, ut de Orat. II. 46, 192: sed alia sunt *maiora multo*. Ibid. 42, 178: *plura* enim *multo* homines iudicant odio aut amore, quam veritate. De graeca lingua cf. Demosth. de Cherson. p. 106, 68: ἀνδρειότερον πολλῷ πολιτεύεσθαι. V. nos in Gramm. graeca T. II. §. 588, 2. p. 258 sq.

aliquid putare esse] Graece: οἴεσθαι τὶ εἶναι: de quo pronominis *aliquid* usu supra ad I. 20, 45. exposuimus.

Ille vero] sapiens: *nos autem*, qui non sapientes sumus.

105. *apud Heraclitum*] Diog. Laert. IX, 2.

Hermodoro] „Quarum (legum XII tabularum) ferendarum auctorem fuisse decemviris Hermodorum quendam Ephesium, exsulantem in Italia quidam retulerunt. Pompon. de orig. iuris: Digest. I. 2, 2. Cf. Plin. h. n. 34, 5." *Orellius.*

universos ait] Tirones observent, latinos scriptores verbum *ait* et *inquit*, graecos φησί ab initio orationis inserere, etsi iam verbum antecessit, quod orationem indicavit. Cornel. Nep. Hannib. II, 3: hoc adiunxit: Pater, *inquit*, meus Hamilcar. Hoc autem loco non *inquit* sed *ait* positum est, quia Heracliti verba non directe, sed indirecte, ut aiunt, commemorantur.

Nemo — excellat] H. e. ne quis. Rarius *nemo* dicitur pro *ne quis*. Plura exempla collegit *Stürenburg.* in Comment. II, 5. ad Offic. p. 188. Verr. I. 17, 50: opto, ut in hoc iudicio *nemo* improbus reperiatur. Verba graeca ap. Diog. l. d.: Ἡμέων μηδὲ εἷς ὀνηΐστος ἔστω· εἰ δέ τις τοιοῦτος, ἄλλῃ τε καὶ μετ' ἄλλων.

Aristides] Cornel. Nep. Aristid. cap. I.

ob eam caussam expulsus est patria, quod praeter modum iustus esset? Quantis igitur molestiis vacant, qui nihil omnino cum populo contrahunt? quid est enim dulcius otio litterato? iis dico litteris, quibus infinitatem rerum atque naturae et in hoc ipso mundo caelum, terras, maria cognoscimus.

XXXVII. 106. Contempto igitur honore, contempta etiam pecunia, quid relinquitur, quod extimescendum sit? Exsilium, credo, quod in maximis malis ducitur. Id si propter alienam et offensam populi voluntatem malum est, quam sit ea contemnenda, paullo ante dictum est. Sin abesse patria miserum est, plenae miserorum provinciae sunt, ex quibus admodum pauci in patriam revertuntur. — At multantur bonis exsules. — 107. Quid tum? parumne multa de toleranda paupertate dicuntur? Iam vero exsilium, si rerum naturam, non ignominiam nominis quaerimus, quantum demum a perpetua peregrinatione differt? in qua aetates suas philosophi nobilissimi consumpserunt, Xenocrates, Crantor, Arcesilas, Lacydes, Aristoteles, Theophrastus, Zeno, Cleanthes, Chrysippus, Antipater, Carneades, Panaetius, Clitomachus, Philo, Antiochus, Posidonius, innumerabiles alii, qui semel egressi nunquam domum reverterunt. At enim sine ignominia * * * afficere sapientem? de sapiente enim haec omnis oratio est, cui iure id accidere non possit. Nam iure exsulantem consolari non oportet. 108. Postremo ad omnes casus fa-

nihil cum populo contrahunt] Verbum *contrahendi* proprie dicitur de eis, qui in communis vitae negotiis et commercio, ut in re pecuniaria, societatem cum aliis ineunt. Offic. I. 2, 4: neque si tecum agas quid, neque si *cum altero contrahas*. II. 18, 64: in omnique re contrahenda.

iis dico litteris] pro: eas dico litteras. Inest in hac structura attractio quaedam ob praecedentes ablativos: *otio litterato*. Phil. VIII. 7, 20: hesternus dies *nobis, consularibus dico*, turpis illuxit! V. nos in Gramm. Lat. §. 109. Not. 11. p. 179. ed. 2. (Sine attractione supra IV. 16, 36: hae tabificae mentis perturbationes sunt, aegritudinem dico et metum.) Sic Graeci, ut Demosth. de Cherson. p. 96, 24: πάντες — στρατηγοὶ — καὶ παρὰ Χίων καὶ παρὰ Ἐρυθραίων καὶ παρ' ὧν ἂν ἕκαστοι δύνωνται, τούτων τῶν τὴν Ἀσίαν οἰκούντων λέγω, χρήματα λαμβάνουσιν. Cf. *Stallbaum*. ad Plat. de Rep. VI. p. 507. E.

Cap. XXXVII. 106. *credo*] ironice. V. Adnotata in I. 22, 52.

alienam] H. e. abalienatam.

paullo ante] V. cap. 36.

107. *rerum naturam*] Exspectes *rei naturam*; sed pluralis significat: si *rerum*, quale est exsilium, naturam quaerimus.

quantum demum] ὅσον δὴ διαφέρει. *Demum*, ut gr. δή, habet vim *determinativam*. Supra I. 19, 43: *eaque* ei *demum* naturalis est sedes, αὕτη δή. Apud Sallust. in Cat. XX, 4: *ea demum* firma amicitia est, idem velle atque idem nolle. Sic *nunc demum*, νῦν δή, *tum demum*, τότε δή, *ita demum*, οὕτω δή, similia. V. *Hartung*. griech. Partik. T. I. p. 290 sqq., *Handium* in Tursell. T. II. v. *demum*. et nos in Gramm. Gr. T. II. §. 692. p. 388.

At enim sine ignominia — afficere sapientem?] Sic optimi codd., sed sine lacunae signo. Codd. aliquot et multae edd. vett. praeferunt: *at enim non sine ignominia afficere poterit sap.* Unde Wolfius sic: *At enim non sine ign. . . aff. sap.? de sap.* etc. Paullus Manutius hunc locum satis probabiliter sic supplevit: *At enim non erit sine ignominia. Ignominia afficere poterit sapientem?* Ego malim: *At enim n. s. ign. Ignominia poterit aff. s.?*

cillima ratio est eorum, qui ad voluptatem ea referunt, quae sequuntur in vita, ut, quocunque haec loco suppeditetur, ibi beate queant vivere. Itaque ad omnem rationem Teucri vox accommodari potest:

Patria est, ubicunque est bene.

Socrates quidem quum rogaretur, cuiatem se esse diceret: Mundanum, inquit. Totius enim mundi se incolam et civem arbitrabatur. Quid T. Albucius? nonne animo aequissimo Athenis exsul philosophabatur? cui tamen illud ipsum non accidisset, si in re publica quiescens Epicuri legibus paruisset. 109. Quî enim beatior Epicurus, quod in patria vivebat, quam, quod Athenis, Metrodorus? aut Plato Xenocratem vincebat, aut Polemo Arcesilam, quo esset beatior? Quanti vero ista civitas aestimanda est, ex qua boni sapientesque pelluntur? Damaratus quidem, Tarquinii, nostri regis, pater, tyrannum Cypselum quod ferre non poterat, fugit Tarquinios Corintho et ibi suas fortunas constituit ac liberos procreavit. Num stulte anteposuit exsilii libertatem domesticae servituti?

XXXVIII. 110. Iam vero motus animi, sollicitudines aegritudinesque oblivione leniuntur, traductis animis ad voluptatem. Non sine caussa igitur Epicurus ausus est dicere, semper in pluribus bonis esse sapientem, quia semper sit in voluptatibus. Ex quo effici putat ille, quod quaerimus, ut sapiens semper beatus sit. — 111. Etiamne, si sensibus carebit oculorum, si aurium? — Etiam. Nam

Si vero legimus: *At enim sine ign. — afficere sapientem,* loci sententia sic compleri poterit: *At enim sine ignominia. Ignominia enim nulla potest afficere sapientem. Orellius* hunc locum sic explanat: At enim nulla ignominia afficiebantur peregrinantes isti philosophi, contra quam est in vero exsule, ignominia sane notato. Nihilominus ergo exsilium, malum. Respondet Tullius: Ignominiane poterit exsilium afficere sapientem, etiamsi revera sit exsul, non peregrinetur suo arbitratu?

105. *quae sequuntur in vita*] Nissenius *quae* pro accusativo habet; ego explico: *quae accidunt in vita:* quam rationem probat *Moserus,* quanquam rarum admodum esse hunc usum addit, neque ap. Cic. locum plane similem reperiri existimat.

Patria est] Ex deperdita tragoedia, ut videtur, Pacuvii Teucro. Cf. Aristoph. Plut. 1151: πατρὶς γάρ ἐστι πᾶσ', ἵν' ἂν πράττῃ τις εὖ.

Mundanum] Κόσμιον. Arrian. Epict. I, 9: Τί ἄλλο ἀπολείπεται τοῖς ἀνθρώποις, ἢ τὸ τοῦ Σωκράτους, μηδέποτε πρὸς τὸν πυθόμενον, ποδαπός ἐστιν, εἰπεῖν, ὅτι Ἀθηναῖος ἢ Κορίνθιος, ἀλλ' ὅτι κόσμιος.

T. Albucius] V. Indic. hist.

Epicuri legibus] quibus cautum erat, ne sapiens rem publicam capesseret. Huc referendum est illud Epicuri λάθε βιώσας, Themist. or. 26. p. 324.

109. *Quî enim*] Vocula *enim* non rationem reddit sententiae proxime antecedentis, sed referenda est ad verba superiora: Patria est, ubicunque est bene.

Metrodorus] intelligendus est is, qui vulgo Lampsacenus appellabatur. Cf. Ind. hist.

Plato Xenocratem] Plato et Polemo Athenienses erant, Xenocrates Chalcidensis, Arcesilas Pitaneus erat. Cf. Indic. histor.

vincebat —, quo esset beatior] Exquisitius dictum pro: vincebat vitâ beatâ.

Cypselum quod ferre non poterat] Cum vi vocabulum *Cypselum* pronomini relativo praemissum est: de qua pronominis collocatione vidimus ad III. 15, 32.

Cap. XXXVIII. 110. *traductis animis*]

ista ipsa contemnit. Primum enim horribilis ista caecitas quibus tandem caret voluptatibus? quum quidam etiam disputent, ceteras voluptates in ipsis habitare sensibus, quae autem adspectu percipiantur, ea non versari in oculorum ulla iucunditate, ut ea, quae gustemus, olfaciamus, tractemus, audiamus, in ea ipsa, ubi sentimus, parte versentur; in oculis tale nihil fit; animus accipit, quae videmus. Animo autem multis modis variisque delectari licet, etiam si non adhibeatur adspectus. Loquor enim de docto homine et erudito, cui vivere est cogitare. Sapientis autem cogitatio non ferme ad investigandum adhibet oculos advocatos. 112. Etenim si nox non adimit vitam beatam, cur dies nocti similis adimat? Nam illud Antipatri Cyrenaici est quidem paullo obscoenius, sed non absurda sententia est, cuius caecitatem quum mulierculae lamentarentur: *Quid agitis?* inquit, *an vobis nulla videtur voluptas esse nocturna?* Appium quidem veterem illum, qui caecus annos multos fuit, et ex magistratibus, et ex rebus gestis intelligimus, in illo suo casu nec privato nec publico muneri defuisse. G. Drusi domum compleri a consultoribus solitam accepimus, quum, quorum res esset, sua ipsi non

De plurativo numero post singularem (motus *animi*) v. ad II. 23, 54. De re ipsa cf. III, 15 — 17.

111. *in oculis tale nihil fit*] Obliqua oratio transiit in rectam. V. Adnotata in IV. 10, 24.

non ferme] non facile, vix non, *nicht eben*. Frequentius est *non fere*, ut Fin. I. 6, 18: *non fere* labitur. Sic supra I. 17, 38. legimus *non fere*, *nisi*, nicht leicht, ausser. II. 3, 8. (Epicurum) *non fere* praeter suos quisquam in manus sumit.

adhibet oculos advocatos] Supra IV. 23, 52: Non igitur desiderat fortitudo *advocatum* iracundiam. Acad. II. 27: *Adhibes* artem *advocatum* etiam sensibus.

112. *dies nocti similis*] qualis est caeco.

G. Drusi] Valer. Maxim. VIII. 7, 4: Consimilis perseverantiae Livius Drusus, qui aetatis viribus et acie oculorum defectus ius civile populo benignissime interpretatus est utilissimaque discere id cupientibus monumenta composuit. Nam ut senem illum natura, caecum fortuna facere potuit; ita neutra interpellare valuit, ne non animo et videret et vigeret.

et dicebat, nec deerat] V. Adnotata in I. 4, 7.

Graecam — historiam] Non esse Graecarum rerum historiam, sed historiam Romanam graece scriptam, monet *Vogelius* in Prolus. Bip. 1830. p. 17.

videbat in litteris] Horat. Sat. I. 3, 26: cur *in* amicorum *vitiis* tam *cernis* acutum —? Sic Soph. O. R. 388 sq.: ὅστις ἐν τοῖς κέρδεσιν Μόνον δέδορκε, τὴν τέχνην δ' ἔφυ τυφλός. Ceterum mira elegantia *caecus* dicitur *videre* in litteris. Cf. locum e Sophocle allatum.

Cap. XXXIX. 113. *Diodotus Stoicus*] V. nos in libro d. *de Ciceron. in philos. mer.* p. 37. et Indic. hist.

quod credibile vix esset] nisi ipse vidissem.

quum in phil. versaretur, — tum tuebatur] In hoc partitionis genere, quo in priore membro aliquid generatim poni, in posteriore aliquid speciatim cum maiore vi efferri solet (v. tamen Adnot. in c. 25, 72.), duplici veteres usi sunt structura. Particula enim *quum* in priore membro aut cum indicativo, aut cum coniunctivo iungitur; nam aut simpliciter tempus significat, tum indicativus ponitur, aut caussalem utriusque membri nexum, tum coniunctivus ponitur. Iam nonnullis exemplis sententiam propositam illustremus. Supra III. 13, 27: quum omnis perturbatio miseria *est*, tum carnificina aegritudo. IV. 1, 1: Quum multis locis nostrorum hominum ingenia virtutesque *soleo* mirari; tum maxime in his studiis: h. e. et multis locis, et maxime. Contra: N. D. I. 1. princ.: Quum multae res in philosophia nequaquam sa-

videbant, caecum adhibebant ducem. Pueris nobis, Gn. Aufidius praetorius et in Senatu sententiam dicebat, nec amicis deliberantibus deerat, et Graecam scribebat historiam, et videbat in litteris.

XXXIX. 113. Diodotus Stoicus caecus multos annos nostrae domi vixit. Is vero, quod credibile vix esset, quum in philosophia multo etiam magis assidue, quam antea, versaretur, et quum fidibus Pythagoreorum more uteretur, quumque ei libri noctes et dies legerentur, quibus in studiis oculis non egebat, tum quod sine oculis fieri posse vix videtur, geometriae munus tuebatur verbis praecipiens discentibus, unde, quo quamque lineam scriberent. Asclepiadem ferunt, non ignobilem Eretricum philosophum, quum quidam quaereret, quid ei caecitas attulisset, respondisse, puero ut uno esset comitatior. Ut enim vel summa paupertas tolerabilis sit, si liceat, quod quibusdam Graecis quotidie; sic caecitas ferri facile possit, si non desint subsidia valetudinum. 114. Democritus, luminibus amissis, alba scilicet discernere et atra non poterat. At vero bona mala, aequa iniqua, honesta turpia, utilia inutilia, magna parva poterat;

tis adhuc explicatae *sint*, tum perdifficilis — et perobscura quaestio est de natura deorum: h. e. *licet — sint, tamen:* quanquam inter *tamen* et *tum* nonnihil discriminis interest; *tamen* enim „prioris sententiae vim quodammodo temperat et minuit, opposito eo, quod sit illi certe ex parte contrarium; *tum* vero alteram sententiam auget addendo eo, quod prae altero spectandum sit," uti acute docet *Gernhard.* ad Cicer. de Offic. III. 2, 5. p. 280. cum quo cf. *Beier.* ad eundem locum, *Sed quum tota philosophia — frugifera* — sit; *tum nullus feracior in ea locus est — quam de officiis:* h. e. Tota phil. frugifera est, in primisque is locus, qui est de off. Si vero ponamus: *licet tota ph. frugifera sit; tamen nullus feracior in ea locus est, quam de off.* haec exibit sententia: tota quidem phil. frug. est, non omnes tamen eius loci aeque frugiferi sunt, sed is, qui est de off., uberior. Adde nos in L. Gr. §. 149, 10. p. 408. ed. 2.

legerentur] recitarentur. Nusquam vero probi scriptores dixerunt *praelegere*, quo haud raro recentiores utuntur.

Asclepiadem] V. Indic. histor. in *Ascl.* et *Eretrici.*

puero ut uno] servo scil., quo duce uteretur. Divites enim, quum in publicum prodirent, magno amicorum comitatu stipabantur; hinc Asclepiades dicebat per iocum, caecitatem fecisse, ut similis divitibus puerum unum comitem habere posset. *Neidius.*

si liceat] Scil. mendicare: quod omissum est per honestam ἀποσιώπησιν.

si non desint subsidia valetudinum] si non desint subsidia, quibus sustentetur valetudo. Ceterum nomen *valetudinis* plurali numero positum est ad duplicem corporis habitum, vel sanum, vel aegrum, significandum, uti recte interpretatur *Ellendt.* ad de Or. III. 14, 53. Vol. II. p. 379. Sic Tacitus Ann. VI. cap. penult.: Medicus regere *valetudines* principis solitus. Cf. Adnotata in IV. 2, 3.

114. *Democritus, luminibus amissis*] Fin. V. 29, 87: Democritus, qui (vere falsone, non quaeremus) dicitur *se oculis privasse.*

bona mala etc.] Attendas ad ἀσύνδετα. In contrariorum enim, ut ait *Beierus* ad Offic. I, 17. p. 134 sq., quae aequaliter et promiscue locum habere dicuntur, consociatione sine copula, quae alias geminanda foret, alterum alteri respondet, ut par quoddam inde exsistat. Sic supra I. 26, 64: ut omnia: *supera infera, prima ultima media* videremus. V. 26, 73: haec nostra, *honesta turpia,* irrideat. Cf. nos in Gr. L. §. 138, b 1. c) p. 352. ed. 2. Eodem plane modo Graeci, ut Plato Protag. p. 319. D: πλούσιος πένης, γενναῖος ἀγεννής. Cf. nos in

et sine varietate colorum licebat vivere beate, sine notione rerum non licebat. Atque hic vir impediri etiam animi aciem adspectu oculorum arbitrabatur, et quum alii saepe, quod ante pedes esset, non viderent, ille in infinitatem omnem peregrinabatur, ut nulla in extremitate consisteret. Traditum est etiam, Homerum caecum fuisse. At eius picturam, non poësin, videmus. Quae regio, quae ora, qui locus Graeciae, quae species formaque pugnae, quae acies, quod remigium, qui motus hominum, qui ferarum non ita expictus est, ut, quae ipse non viderit, nos ut videremus, effecerit? Quid ergo? aut Homero delectationem animi ac voluptatem aut cuiquam docto defuisse unquam arbitramur? 115. aut, ni ita se res haberet, Anaxagoras aut hic ipse Democritus agros et patrimonia sua reliquissent, huic discendi quaerendique divinae delectationi toto se animo dedissent? Itaque augurem Tiresiam, quem sapientem fingunt poëtae, nunquam inducunt deplorantem caecitatem suam. At vero Polyphemum Homerus quum immanem ferumque finxisset, cum ariete etiam colloquentem facit eiusque laudare fortunas, quod, qua vellet, ingredi posset et, quae vellet, attingere. Recte hic quidem. Nihilo enim erat ipse Cyclops, quam aries ille, prudentior.

XL. 116. In surditate vero quidnam est mali? Erat surdaster M. Crassus; sed aliud molestius, quod male audiebat, etiam si, ut mihi videbatur, iniuriâ. Nostri Graece fere nesciunt, nec Graeci Latine. Ergo hi in illorum et illi in horum sermone surdi, omnesque

Gr. Graec. T. II. §. 760, 3. i) p. 461. De verbis: *non poterat — poterat* v. ad III. 5, 11.

eius picturam, non poesin] Homerus res tanta veritate describit, ut omnia quasi ad naturam adumbrata oculis nostris videamur conspicere. Hinc Homerus in antiquitate ὁ ἄριστος τῶν γραφέων celebratur. Pro *poësin* in Gud. 2. Rehd. Duisb. et ut videtur nonnullis aliis codd. et in edd. vett. usque ad D. legitur *poesim*. Rara quidem est apud Ciceronem forma accusativi in *in* desinens, at nullo modo ubivis contra codd. tentanda. Cf. nos in Gr. L. §. 21. d) p. 34. ed. 2.

115. *ni ita se res haberet*] sc. ut delectarentur docti.

Polyphemum] Colloquium inter Polyphemum et arietem habitum festive et lepide narrat Homerus Odyss. ι, 447.; at ibi non ea leguntur, quae hic commemorat Cicero. Itaque aut μνημονικὸν ἁμάρτημα admisit Tullius, aut homerica confudit cum iis, quae fortasse tragicus quidam poeta Polyphemo affinxit.

eiusque laudare fortunas] Ter. Andr. I. 1, 69 sq.: Tum uno ore omnes omnia bona dicere et *laudare fortunas meas*. Praeterea observanda est mutatio structurae; primum dicitur: *colloquentem facit*, deinde *laudare*, ubi exspectes *laudantem*.

Cap. XL. 116. *male audiebat*] κακῶς ἤκουεν, mala utebatur fama: cui contrarium est καλῶς ἀκούειν, bene audire. Eurip. Alc. 742. ed. Wüstem.: κακῶς ἀκούειν οὐ μέλει θανόντι μοι. Facete autem Cicero hanc locutionem per oxymoron adhibuit ad eum, qui auribus male audiverit, ut supra §. 12. de Aufidio *caeco: videbat* in litteris.

ut mihi videbatur] Scil. tum, quum Crassus adhuc vivebat. Hinc imperfectum positum est.

Graece — nesciunt, nec Graeci Latine] Plane ut Academic. II. 47, 145: Ita tu nunc, Catule, lucere *nescis; nec* tu, Hor-

id nos in iis linguis, quas non intelligimus, quae sunt innumerabiles, surdi profecto sumus. — At vocem citharoedi non audiunt. — Ne stridorem quidem serrae, tum quum acuitur, aut grunnitum, quum iugulatur, suis, nec, quum quiescere volunt, fremitum murmurantis maris. Et si cantus eos forte delectant, primum cogitare debent, antequam hi sint inventi, multos beate vixisse sapientes: deinde multo maiorem percipi posse legendis his, quam audiendis, voluptatem. 117. Tum, ut paullo ante caecos ad aurium traducebamus voluptatem, sic licet surdos ad oculorum. Etenim qui secum loqui poterit, sermonem alterius non requiret. Congerantur in unum omnia, ut idem oculis et auribus captus sit, premantur etiam doloribus acerrimis corporis; qui primum per se ipsi plerumque conficiunt hominem; sin forte longinquitate producti vehementius tamen torquent, quam ut caussa sit, cur ferantur: quid est tandem, di boni! quod laboremus? Portus enim praesto est, quoniam mors ibidem est aeternum nihil sentiendi receptaculum. Theodorus Lysimacho mortem minitanti: *Magnum vero,* inquit, *effecisti, si cantharidis vim consecutus es.* 118. Paullus Persi deprecanti, ne in triumpho duceretur: *In tua id quidem potestate est.* Multa primo die, quum de ipsa morte quaereremus, non pauca etiam postero, quum ageretur de dolore, sunt dicta de morte, quae qui recordetur, haud sane periculum est, ne non mortem aut optandam, aut certe non timendam putet.

XLI. Mihi quidem in vita servanda videtur illa lex, quae in

tensi, in tua villa nos esse: pro et tu sc. nescis. Cf. nos in L. Gr. §. 162, 1. b. p. 458. ed. 2.

omnesque id] Orationem Tullius ita exorditur, quasi scripturus sit: omnesque id nos in iis linguis — sumus; deinde addit verba *surdi profecto sumus*, quasi pronomen *id* non antecesserit. Talis negligentia in aliis Ciceronis libris maiore diligentia confectis defendenda non erat; at in his Tusculanis festinanter, uti iam saepius vidimus, scriptis defendenda est.

117. *secum loqui*] Cf. c. 36, 103.

qui primum] Voculae *primum* respondet *sin forte.* V. ad IV. 35, 74: *ei illud.*

quoniam — ibidem est] Verbum *ibidem* refer ad antecedentia verba: *sin forte longinquitate producti vehementius tamen torquent, quam ut caussa sit, cur ferantur.* Comma autem ante *aeternum* cum Or. in ed. rec. sustuli. *Ibidem* est *in summo dolorum gradu;* sententia igitur est haec: etiam in acerbissimis doloribus non est, quod laboremus; portus enim praesto est, quoniam, ubi dolores ad summum gradum ascenderunt, *ibidem* licet nobis eos finire morte, qua in eum deducimur statum, in quo nullos sentiamus dolores. De morte voluntaria v. I. 30, 74.

cantharidis vim] *Cantharis* ex genere scarabaeorum, cuius succus venenatus in venas ingressus pestifer et letalis est. *Schütz.* Lexic. h. v.

118. *Persi*] V. ad I. 42, 101.

In tua id quidem potestate est] in triumpho non duci, quum hanc ignominiam morte possis evitare.

quae qui recordetur] Coniunctivus positus, quia haec enuntiatio ad sequentem coniunctivum *putet* relata est. Cf. Divin. I. 56, 127: *qui* enim *teneat* caussas rerum futurarum, idem necesse est omnia *teneat*, quae futura sint.

Graecorum conviviis obtinetur: *Aut bibat*, inquit, *aut abeat!* et recte. Aut enim fruatur aliquis pariter cum aliis voluptate potandi, aut, ne sobrius in violentiam vinolentorum incidat, ante discedat; sic iniurias fortunae, quas ferre nequeas, defugiendo relinquas. Haec eadem, quae Epicurus, totidem verbis dicit Hieronymus. 119. Quod si iis philosophis, quorum ea sententia est, ut virtus per se ipsa nihil valeat, omneque, quod honestum nos et laudabile esse dicamus, id illi cassum quiddam et inani vocis sono decoratum esse dicant; et tamen semper beatum censent esse sapientem: quid tandem a Socrate et Platone profectis philosophis faciendum vides? quorum alii tantam praestantiam in bonis animi esse dicunt, ut ab iis corporis et externa obscurentur. 120. Alii autem haec ne bona quidem ducunt, in animo reponunt omnia. Quorum controversiam solebat tan-

Cap. XLI. *obtinetur*] W. Or. et Tr. e Dav. coni. *obtinet*, uti legitur in Gud. 2. et Marb.; reliqui omnes libri et scripti et editi *obtinetur*. Rectissime. Aureae enim aetatis scriptores *obtinendi* verbum nunquam intransitive usurpant, sed semper transitive. *Legem obtinere* est legem firmiter tenere; ergo dicitur: *lex obtinetur* pro: lex valet. Supra I. 12, 26: sententiam, quam vis *obtineri*. Fin. II. 33, 107. illud autem ipsum qui *obtineri* potest. Partit. orat. XXXVII, 130: quae autem scripta non sunt, aut consuetudine aut conventis hominum et quasi consensu *obtinentur* (ut paullo ante: quae sine litteris aut gentium iure aut maiorum more *retinentur*). Off. III. 21, 84: quod (regnum) a Tantalo et Pelope proditum iure *obtinebatur*.

aut bibat, aut abeat] Graece ἢ πίθι ἢ ἄπιθι. (Nobis: sauf' oder lauf'!) Erasm. Adag. Chil. I. cent. X, 47.

119. *Quod si iis philosophis*] Dativos *iis philosophis* Tullius posuit, quum in mente haberet scribere: *tamen licet semper beatum censere esse sapientem;* deinde autem post longiorem interpositionem institutae structurae oblitus alteram enuntiationis partem non verbis antecedentibus *iis philosophis* accommodat et subiungit, sed, quasi coeptam enuntiationem iam absolverit ad finemque perduxerit, tanquam integram enuntiationem per *et* adiungit. Etiam ex hoc loco apparet, non ultimam his libris a Tullio admotam esse limam.

quorum ea sententia est, ut virtus per se ipsa nihil valeat] Exspectamus aut: quorum ea sententia est, ut *virtutem* — nihil *valere censeant*, aut: quorum ea sententia est, *virtutem* — nihil *valere*. V. ad IV. 21, 47.

quid tandem — faciendum vides?] Sic multi codd. et optimi; vulg. *putes* (pro *vides*); Tregderus e coni. Madvigii ad Fin. p. 273. *putas*. Si quid mutandum sit, ego e Duisb. praetulerim *censes;* sed quum verbum *videndi* ad mentem translatum latissime pateat notionique *intelligendi* finitima sit notio *iudicandi*, optimorum codd. lectionem retinendam existimavi.

alii] Peripatetici et Academici. §. 120. *alii*, Stoici.

120. *honorarius arbiter*] dicitur is, ad quem honoris caussa defertur arbitrium. Sic de Fato XVII, 39: Chrysippus, tanquam *arbiter honorarius*, medium ferire voluisse (sc. videtur). V. *Ernestii* Clav. v. *honorarius*.

dissidendi] Sic Or. c. plerisque edd. vett. et codd. El. et uno Ox.; omnes fere codd. *desiderandi:* quod ineptum est. Cf. de Finn. IV. 26, 72: Videsne igitur, Zenonem tuum cum Aristone verbis consistere, re *dissidere;* cum Aristotele et illis re consentire, verbis discrepare.

hunc locum] de summo bono.

ceterarum disciplinarum] praeter Stoicos et Peripateticos, qui re consentiunt, verbis dissentiunt. Ceterarum igitur disciplinarum philosophi, qui in constituendo summo bono a Stoicis et Peripateticis dissident, recte an perperam sentiant, nunc non quaero; certe laudandi sunt, quod in eo cum illis consentiunt, quod sapientem semper beatum esse dicunt.

quam honorarius arbiter indicare Carneades. Nam quum, quaecunque bona Peripateticis, eadem Stoicis commoda viderentur; neque tamen Peripatetici plus tribuerent divitiis, bonae valetudini, ceteris rebus generis eiusdem, quam Stoici; quum ea, re, non verbis ponderarentur, caussam esse dissidendi negabat. Quare hunc locum ceterarum disciplinarum philosophi quemadmodum obtinere possint, ipsi viderint. Mihi tamen gratum est, quod de sapientium perpetua bene vivendi facultate dignum quiddam philosophorum voce profitentur. 121. Sed quoniam mane est eundum, has quinque dierum disputationes memoria comprehendamus. Equidem me etiam conscripturum arbitror, (ubi enim melius uti possumus hoc, cuicunimodi est, otio?) ad Brutumque nostrum hos libros alteros quinque mittemus, a quo non modo impulsi sumus ad philosophiae scriptiones, verum etiam lacessiti. In quo quantum ceteris profuturi simus, non facile

121. *eundum*] a Tusculano in urbem.

ubi] positum videtur pro: *quomodo*, at videtur tantum; est enim: *in qua re, in quo studio.*

alteros quinque] praeter quinque libros de Finibus Bonorum et Malorum, quos dedicaverat Bruto.

ad philosophiae scriptiones] Sic scripsi cum *Klotzio* et *Tregdero* e Nonio, qui et p. 174, 18. Ciceronis verba *impulsi sumus ad philosophiae scriptiones*, et p. 134, 2. *impulsi sumus ad philosophiae scriptionem, verum etiam lacessiti* affert. D. W. et Or. ediderunt *philosophas*, quod exhibent nonnulli codd. Adiectivum *philosophus* legitur in Pacuvii loco ap. Gell. N. A. XIII, 8: Ego odi homines ignava opera et *philosopha* sententia. At e Pacuvio nihil concludi potest ad Ciceronis usum. Apud ipsum quidem Ciceronem in ep. ad Q. Fr. III. ep. 1. c. 2, 5. legitur: „quanquam ea villa, quae nunc est, tanquam *philosopha* videtur esse, quae obiurget ceterarum villarum insaniam;" sed ne hoc quidem loco quicquam probatur; nam ibi *philosopha* non est adiectivum, sed substantivum; festive et lepide villam Tullius tanquam personam inducit eamque appellat *philosopham*. Omnium minime probabilis est lectio vulgata *philosophicas;* nam adiectivum *philosophicus* non magis apud Latinos scriptores in usu fuit, quam φιλοσοφικός apud Graecos, qui etsi φιλόσοφος λόγος, φιλόσοφον σύγγραμμα et similia dicunt, tamen nunquam φιλοσοφικὸς λόγος etc. Cum adiectivo φιλόσοφος, *philosophus*, contendit *Orellius* φιλόλογος, *philologus* (non φιλολογικός, *philologicus*), comp. ad Att. XIII, 29: quum quasi alias res quaererem de *philologis* [*philologa*, τὰ φιλόλογα] e Nicia. Primus Lactantius Div. Instit. III. 14, 19. ausus est dicere *philosophice*. Lectiones *philosophicas*, *philosophas* sine dubio ex eo originem suam duxerunt, quod imperitiores librarii, vera ac propria vi nominis *scriptiones* non percepta, id pro *scriptis*, *libris* acceperunt; neque negari potest durissime dictum fuisse *philosophiae scripta, libri* idque plane abhorrere a consuetudine Ciceronis, qui dicere solet *libri*, *qui sunt de philosophia* vel simili modo; sed haec significatio ab hoc loco plane aliena est; nam dici non potest: *impulsi sumus ad libros*, sed dicendum erat ad *scribendos libros. Philosophiae scriptiones* sunt *die schriftlichen Beschäftigungen mit der Philosophie.* Uti Ciceroni dicitur *philosophiae tractatio*, ita pari iure ei dicere licuit *philosophiae scriptiones*, ratione habita variorum philosophiae argumentorum scribendo vel litteris persequendorum.

profuturi simus] Plurimi codd. exhibent *sumus*, quod grammaticae rationi repugnat. Nam nunquam Cicero aliique diligentes pedestris orationis scriptores in eiusmodi interrogationibus quae dicuntur obliquis indicativum admiserunt. Qui contra afferuntur loci, aliter accipiendi sunt, ut ubi pronomen demonstrativum ante relativum suppleri potest, ut Fin. IV. 24, 67: *quo nituntur* homines acuti argumento —, operae pretium est considerare (h. e. *argumentum, quo*). de Sen. IV, 12: nihil admirabilius, quam *quo*

dixerimus; nostris quidem acerbissimis doloribus variisque et undique circumfusis molestiis alia nulla potuit inveniri levatio.

modo mortem filii *tulit* (h. e. *modus, quo*). VI, 18: senatui, *quae sunt* gerenda, praescribo (h. e. *ea, quae*). pr. Rosc. Am. XXX, 83: quaeramus, *ubi* maleficium et *est*, et inveniri *potest* (h. e. *locum, ubi*). Supra I. 13, 29. Nonunquam etiam orationis vigore interrogatio non oblique, sed directe infertur, ut supra I. 5, 10: *dic*, quaeso: *Num* te illa *terrent?* V. nos in Gramm. Lat. §. 158. Not. 14. p. 445 sq.

alia nulla potuit inveniri levatio] V. nos in libro dicto *de Cic. in phil. mer.* p. 40.

INDEX HISTORICUS.

Prior numerus librum, posterior paragraphum indicat.

A.

Academia fuit proprie Gymnasium in Athenarum suburbio. 5, 91. Ibi Plato scholam excitavit, quae ex eo loco Academia dicta est. 2, 4. 9. 3, 12. 5, 82. Significat eadem vox locum in Tusculano Ciceronis, in quo disputabatur de philosophia. 2, 9. 3, 7.

Academici vocati sunt philosophi scholae academicae, cuius auctor erat Plato. Hi sunt *Academici veteres* (5, 82.): a quibus distinguendi sunt *Academici recentiores*, quorum auctor erat Arcesilas, qui nihil esse certi, quod aut sensibus aut ratione percipi posset, ob eamque rem de omnibus rebus dubitandum esse statuebant. 4, 6. 47. 5, 30. 75. 83. 85.

Academici libri. 2, 4.

Accius, L., filius libertini, Romanorum poëta tragicus, natus 172. a. Chr. Decius Brutus hunc poëtam tanti faciebat, ut templa, quae e spoliis hostibus detractis exaedificaverat, carminibus Accii exornari iuberet. Mortuus est valde senex.

Achilles, Pelei et Thetidis filius. 1, 105. Rapta sibi ab Agamemnone Briseide adeo ira exarsit, ut aliquamdiu bello abstinuerit. Deinde quum Graeci a Troianis valde premerentur, missi sunt auctore Nestore Ulixes et Aiax ad Achillem, qui donis ac precibus eius animum flecterent, ut ad pugnam rediret. Ex hoc cum Achille sermone sumpta sunt verba a Cicerone allata 3, 18. — 4, 52.

Achradīna fuit pars Syracusarum. Constabant Syracusae quattuor urbibus, quarum una fuit Achradīna, in qua forum maximum, pulcherrimae porticus, ornatissimum prytaneum, amplissima curia templumque egregium Iovis Olymp. Ceterae urbis partes una lata via perpetua multisque transversis divisae privatis aedificiis continentur. 5, 65. Sed legendum est: *ad portas Agragianas*; v. Adnot.

Aeacus, Iovis ex Aegina filius, rex Aeginae, tanta iustitia regnasse dicitur, ut cum Minoe et Rhadamantho tertius iudex infernorum a Plutone constitueretur. 1, 98.

Aeetes, rex Colchorum, filius Solis. Eius liberi fuerunt Medea, Absyrtus et Calciope. Iaso aureum vellus, quod asservabat, Medeae ope abstulit ipsumque pepulit. 3, 26. 39.

Aegyptus, Africae terra, 5, 97.

Aelius. a) *Catus Aelius Sextus Paetus*, iuris civilis scientia insignis, indeque *Cati* cognomine ornatus, qui, quum patricii post publicatos a Cn. Flavio, aedilis Appii scriba, fastos actionesque primum editas novas notas, quibus ius diceretur, invenissent, ius *Aelianum*, i. e., harum notarum interpretationem edidit 202. a. Chr. Consul fuit 199. a. Chr. 1, 18. — b) *Q. Aelius Tubero.* V. *Tubero.*

Aemilius. V. *Lepidus.*

Aeschines, Adrometi filius, clarissimus Atheniensium orator, philippicarum partium princeps Demostheniisque adversarius, 3, 63.

Aeschylus, Euphorionis filius, clarissimus Atheniensium tragicus poëta. Floruit circa a. 480. a. Chr. Postea ad Hieronem, Siciliae regem, sese contulit et Gelae a. 456 a. Chr. obiit.

Aesculapius, filius Apollinis e Coronide, a Chirone arte medica institutus, medicinam tanto cum successu exercuit, ut adeo mortuos in vitam reduceret. Inde *Aesculapii liberi* sunt *medici*. 2, 38.

Aesopus, clarissimus histrio, amicus Ciceronis. 2, 39. 4, 55.

Aetolia, mediae Graeciae (Ἑλλάδος) regio, inter Acarnaniam, Thessaliam, Doridem et Locridem sita. 1, 3.

Afranius, *Lucius*, latinus poeta comicus, Menandri imitator, 4, 45.

Africanus. V. *Scipio.*

Agamedes et *Trophonius*, fratres, filii Ergini architecti iidemque ipsi architecti, quorum prior exaedificavit templum delphicum, in quo opere conficiendo frater Agamedes eum adiuvit.

Agamemno, Atrei filius, Pelopis nepos, Mycenarum rex, summus Graecorum dux ante Troiam.

Agragianus. V. ad 5, 65. Cf. v. *Achradina.*

Aiax, Telamonis filius, hinc Telamonius dictus, vel Salaminius a patria Salamine, omnium Graecorum, qui ante Troiam pugnabant, secundum Achillem fortissimus. Achille mortuo, sperabat, illius arma sibi traditum iri; quum autem Ulixis astutia spe deiectus esset, in furorem incidens multa insana fecit tandemque manum sibi intulit. Quum iniquis iudicum sententiis Ulixi haec arma adiudicata essent, Cicero eum iudicio iniquorum circumventis accenset. 1, 98. 3, 11. 28. 71. 4, 49. 52.

Albinus. L. Postumius Albinus, tertium consul absens factus, Boiorum, Galliae gentis, ab Hannibale concitatae, insidiis in silva Litana occidit a. 216 a Chr. 1, 89. ubi v. Adn. Idem et Tib. Sempron. Gracchus primi fuerunt consules e plebe.

Albucius, *T.* post praeturam Sardiniae a C. Iulio Caesare Strabone repetundarum accusatus et in exsilium missus, exsul Athenis vixit, perfectus Epicureus evasit, orationes reliquit scripsitque satiras Luciliano stilo. Lucilius eum ut graeca miscentem verba latinis notat apud Ciceronem de Fin. 1, 3. — 5, 108.

Alcaeus, poeta lyricus Mitylenaeus, scripsit dialecto Aeolica de amoribus (c. 600 a. Chr.) 4, 71.

Alcibiades, Cliniae filius, Socratis discipulus (420. a. Chr.). 3, 77.

Alcidamas ex Elaea, Aeolidis in Asia urbe, oriundus, discipulus Gorgiae, rhetor et orator.

Alcmaeo, filius Amphiarai (quem vide) et Eriphyles. Cui quum pater, ad bellum proficisci coactus, Eriphyles in se nequitiam aperuisset et mortis suae, quam providebat, vindictam reliquisset, mortuo patri obsequens matrem sustulit. Quo scelere in se admisso ad Phegeum confugit, a quo purgaretur, filiamque eius Alphesiboeam duxit uxorem, cui monile matri detractum (vid. *Amphiaraus*) obtulit. Quum autem apud Phegeum furoris, in quem inciderat, remedium non invenisset, consulto oraculo se ad Acheloum contulit, ubi pariter Callirhoes, Acheloi filiae, amore captus fatale aurum tradere iubetur. Ille se monile daturum pollicetur atque ea caussa ad Alphesiboeam repetiturus illud contendit; verum a Phegei filiis est occisus. 3, 11.

Aleius campus, Ἀλήϊον πεδίον, in Cilicia, Asiae minoris regione, situm. 3, 63.

Alexander, Macedonum rex (333 a. Chr.).

Allienus, M. Pelignus, ab Africano minore in pugna scuto protectus morti eripitur. 4, 50.

Amafinius, philosophus epicureus. Malus auctor de philosophia latinus. Physica epicurea scripsit.

Ambrucia, Thesprotiae urbs, ad fluvium Arachthum sita, Corinthiorum colonia (hodie *Arta*). 1, 84.

Amphiaraus. Vates argivus, quem Adrastus rex secum ad bellum Thebanum ducere voluit; sed ille praesciens, se illuc non rediturum, latuit; et quum diu inveniri non posset, tandem ab Eriphyle uxore sua, aureo monili ab Adrasto rege corrupta, productus atque ita proficisci coactus primo die, quo ad Thebas venit, hiatu terrae absorptus est. 2, 60. Cf. *Epigoni.*

Anacharsis, Scytha, sapiens, Scytharum tum regis frater, Solonis temporibus florebat. 5, 90.

Anacreon, poeta lyricus ex Teo, Ioniae civitate, oriundus, aliquamdiu apud Polycratem, Sami tyrannum, postea Athenis apud Pisistratum vixit. Floruit c. a. 530 a. Chr. Scripsit carmina amatoria. 4, 71.

Anaxagoras, Clazomenius, philosophus sectae ionicae. Rerum naturalium studio in primis operam dedit, inde Physicus est appellatus. Fuit doctor Periclis. In exsilium missus Lampsaci obiit.

Anaxarchus, philosophus, discipulus Democriti, Alexandri M. in expeditionibus comes, Nicocreontem, Cypri regem, laeserat, qui post Alexandri mortem eum interfici iussit. 2, 52.

Andromache, Hectoris uxor, Eetionis, regis Thebarum, filia. Mortuo Hectore Pyrrhus Achillis filius eam in Graeciam abduxit. 3, 45. 53.

Andronicus. Vid. *Livius.*

Anticlea. V. ad 5, 46.

Antiochus, Ascalonita e nova Academia, dicendi peritissimus, Luculli, Ciceronis et Bruti praeceptor, Philonis discipulus, longe aliam ac ceteri Academici viam ingressus est. Alias enim philosophiae discipliuas, in primis stoicam et peripateticam, cum Academia in concordiam redigere conatus est.

Antipater. Plurium huius nominis philosophorum Cicero in scriptis mentionem facit, *Antipatri Tarsensis*, qui fuit discipulus Diogenis Babylonii, stoicae disciplinae assecla doctorque Panaetii, — *Tyrii*, qui fuit discipulus Panaetii et familiaris Catonis Uticensis scripsitque de officiis, — *Cyrenaici* philosophi (5, 112.). Quem ex iis Cicero 5, 107. significet, non satis liquet.

Antisthenes, auctor sectae cynicae, discipulus Socratis. 5, 26.

Antonius, *M.*, summus orator. Consul factus est 98 a. Chr. Disserentem eum de eloquentia cum Luc. Lic. Crasso inducit Cicero in libb. de oratore. Iussu Marii occisus est.

Apollo Pythius, Iovis et Latonae filius, deus poetarum, oraculorum, medicinae cet. 1, 17. 52. 73. 4, 77.

Appius. a) *Appius Claudius Caecus*, consul 308 a. Chr., clarus ob stratam ab ipso Viam Appiam et Aquam Appiam in urbem ductam. 4, 4. 5, 112. — b) *Appius* I, 37. et Divin. I. 58, 132. commemoratus a *Billerbeckio* intelligitur *Appius Claudius Pulcher*, consul 700 U. c., Bruti socer, orator, qui a Q. Hortensio Brutoque 704, quum ex Cilicia provincia redux et ambitus et maiestatis a Dolabella esset accusatus, defensus est, et Pompeii patrocinio absolutus in Graecia obiit. Ad hunc fratrem P. Clodii, a Milone interfecti, Cicero, qui eius collega in auguratu erat, tertium libr. Epist. ad Fam. scripsit, id quod ex Divin. I, 16. (adde II, 35.) liquet. Appius Pulcher de augurali disciplina ad Ciceronem scripserat (ad Divv. III, 4.) et apud Lucan. lib. V. oraculum delphicum consulit, quod consuli iam desierat, et ad cortinam invitam mittit Pythiam. *Orellius* ex Sulpicio, vetere Lucani interprete, illum Appium intelligi vult, qui apud Valer. Max. I. 8, 10. et Lucan. V, 62 sqq. delphicum oraculum consulit, et ab Orosio VI, 15. p. 417. *Appius Claudius Censorinus* appellatur.

Aquillius, *Manius*, c. C. Mario consul 102 a. Chr., postea peculatus a L. Fusio accusatus, ab Antonio oratore defensus est. A senatu rom. missus est in Asiam minorem, ut reges a Mithridate regno expulsos restitueret. Captus autem a Mithridate crudeli morte periit; est enim auro liquefacto in os infuso necatus, ut tradit Appian. bell. Mithr. p. 316. Alii aliter tradunt.

Aquinius, malus poeta, Ciceronis amicus. 5, 63: ubi v. Adn.

Arcesilas, ex Pitane, aeolica civitate ortus, Polemonis discipulus, auctor novae Academiae (c. a. 300 a Chr.), nihil sciri posse, ne illud quidem ipsum, quod nihil sciret, statuit ideoque de omnibus dubitavit.

Archelaus. a) filius Perdiccae secundi, rex Macedonum (413 a. Chr.), bonarum litterarum studiosus. 5, 34. 35. — b) Milesius, philosophus, discipulus Anaxagorae, doctor Socratis, Physicus appellatus. 5, 10.

Archilochus, poeta graecus ex insula Paro oriundus, carminis iambici inventor. De tempore, quo vixerit, scriptores dissentiunt. Herodotus 1, 12. eum eo tempore vixisse narrat, quo Gyges, interfecto Candaule, regno Lydiae potitus sit, i. e. Olymp. XX. Quocum fere consentit Cicero, qui (1, 3.) eum regnante Romulo fuisse ait. Sed Corn. Nep. (apud Gell. N. A. 17, 21.) eum tempore regis Tulli Hostilii vixisse narrat.

Archimedes, Syracusanus, Cononis Samii filius, clarissimus geometra et machinarum construendarum peritissimus, captis a Marcello Syracusis, a milite romano interfectus est 212. a. Chr.

Archytas, Tarentinus, philosophus pythagoricus. Vixit tempore Platonis, qui eum audivit. 4, 78.

Argia sacerdos, sacerdos Iunonis, quae Argis colebatur, mater Cleobis et Bitonis. 1, 113.

Argivi Argonautae 1, 45. — Argolidis in Peloponneso incolae. 3, 53.

Argo, navis, qua Argonautae duce Iasone in Colchidem vehebantur.

Arīo, citharoedus, e Methymna, insulae Lesbi urbe, oriundus, cui a Tarento domum redeunti quum nautae insidias pararent, se de nave eiecit, a delphino autem, quem cantu suo allexerat, exceptus incolumis in Peloponnesum perfertur. Floruit c. 628 a. Chr. — 2, 67.

Aristides, Atheniensis, bello secundo persico dux et princeps, *Iustus* cognominatus, ostracismo 486. a. Chr. Athenis pulsus. 5, 105.

Aristippus, Socratis discipulus, e Cyrene, urbe Africae, oriundus, auctor fuit sectae Cyrenaicae, quae voluptatem summum bonum, dolorem summum malum putabat.

Aristo, a) Chius, Zenonis discipulus, cum Pyrrhone omnia bona exaequabat, i. e., omne cunctarum rerum discrimen tollebat, solo virtutis et vitii discrimine excepto. 2, 15. 5, 27. 33. 85. — b) Ceus, peripateticus, qui vixit Ciceronis aetate. 5, 22.

Aristogito et *Harmodius*, qui 514. a. Chr., Hipparcho, Pisistrati filio, interfecto, Athenas in libertatem vindicaverunt, sed exorta seditione ceciderunt. Statuae iis in foro ab Atheniensibus positae sunt. 1, 116.

Aristomache, Hermocratis Syracusani filia et uxor Dionysii maioris tyranni. 5, 59.

Aristophanes, poeta comicus clarissimus, qui Socratis aetate vixit. 1, 41.

Aristoteles, princeps philosophiae peripateticae. Natus est Stagiris, urbe Thraciae. Pater eius erat Nicomachus medicus. Aetatis anno 17 Athenas profectus Platonis auditor per viginti annos fuit, post Philippus rex Macedoniae eum praeceptorem filii Alexandri esse voluit, quo munere usque ad illud tempus, quo Alexander regnum suscepit, functus est. Dein Athenas reversus publice philosophiam tradidit. Omnes fere partes philosophiae tractavit scriptis, et in omnibus lucem accendit.

Aristoxenus, Tarentinus, patris musici, Xenophili Pythagorei et Aristotelis discipulus, Dicaearchi condiscipulus, musicae in primis studiosus, unde multa in philosophiam transtulit, de rhythmicis elementis scripsit.

Aristus, v. ad 5, 22.

Arpīnas, ex Arpino oriundus. *Arpinum* fuit urbs Latii, patria C. Marii et Ciceronis, unde se vocat Cicero Arpinatem. 5, 66. 74.

Artemisia, uxor Mausoli, regis Cariae, cui sepulcrum splendidum erexit, quod Mausoleum vocabatur, a quo deinceps omnia magnifica monumenta *Mausolea* vocata sunt. Vixit Alexandri aetate. 3, 75.

Aruns Tarquinius, filius Tarquinii Superbi. 4, 50.

Asclepiades, philosophus cretricus. 5, 113.

Athamas, Aeoli filius, Hellenis nepos, primum Orchomeni in Boeotia, postea Thessaliae rex. Nephelen uxorem duxit, ex qua Phryxum et Hellen genuit. Postea, quum Nephele insania correpta in silvas abisset, Athamas liberis suis Inonem, Cadmi filiam, novercam dedit, quae ei peperit duos filios, Learchum et Melicertam, illos autem privignos tot apud patrem accusationibus atque calumniis eo compulit, ut conscenso ariete, qui vellus aureum habebat, fuga sibi consulerent. Quapropter Iuno irata furias in Athamantem immisit, quae in tantam rabiem eum duxerunt, ut, quum Inonem ad se ire videret, hanc leaenam et filios suos eius catulos arbitratus, raptum Learchum, ex filiis alterum, saxo illiserit: quod Ino videns cum Melicerta, altero filio, se ex rupe in mare praecipitem dedit. Ino Leucotheae, Melicertes Palaemonis nomine a Neptuno in deorum marinorum numero recepti sunt. Cfr. *Ino*. 3, 11.

Atilius, poëta. 4, 25.

Atilius M. Regulus, nobilis Romanus, quum iterum consul primo bello punico in Africa ex insidiis captus esset, iuratus missus est ad senatum Romanum, ut, nisi redditi essent Poenis captivi nobiles quidam, rediret ipse Karthaginem. Romam quum venisset, utilitatis speciem videbat, sed eam ut res declarat falsam indicavit, manere in patria, domi suae cum uxore, cum liberis. (Cic. Off. 3, 26.) Reversus dein Karthaginem crudelissima morte periit. — Ceterum sunt, qui hanc de Regulo historiam fabulosam existiment. 5, 14.

Atlas, Iapeti filius, Mauretaniae in Africa rex, a Perseo in montem mutatus est. Magnus astrologus fuisse, inde caelum humeris portare dicitur. 5, 8.

Atreus, frater Thyestae, liberos ex uxore Thyestae genitos fratri epulandos apposuit. 1, 107. 4, 77. 5, 52.

Attius. V. *Accius*.

Aufidius, Cn., praetorius 120. a. Chr., caecus fuit.

Aulis, Boeotiae regio cum portu, ex quo classis Graecorum collecta ad evertendum Ilium Agamemnone duce navigabat. 1, 116. cf. *Iphigenia*.

Avernus, lacus Campaniae. 1, 37.

B.

Bellerophon, Sisyphi Corinthii nepos, Glauci, regis Ephyrae, filius, cuius forma capta Sthenoboea, Proeti, Argivorum regis, uxor, pellicere eum ad adulterium studuit; sed frustra. Quare irata mulier Bellerophontem stupri apud maritum accusavit, qui credulus in Lyciam ad Iobatem cum litteris perniciosis misit eum. Iobates acceptis his litteris eum Chimaeram interficere iussit, dein, quum feliciter hoc perfecisset, aliis eum periculis obiecit, ex quibus etiam victor rediit ille. Quamobrem Bellerophontis virtutem admiratus filiam suam ei dedit in matrimonium, e qua genuit tres liberos, Isandrum, Hippolochum et Laodamiam. Isander pugnans cum Solymis et Laodamia ab irata Diana interficiuntur. Qua re pater moerens in campis Aleïis errat. Rem narrat Glaucus apud Homerum Il. 6, 155—202.

Bio, ὁ Βορυσθενίτης, philosophus e schola cyrenaica (c. 300. a. Chr.), qui acerbissimas satiras scripsisse dicitur.

Boeotia, Graeciae mediae (Ἑλλάδος) regio. 1, 110.

Brutus. a) *L. Iunius Brutus*, qui cecidit in pugna cum Arunte, filio Tarquinii Superbi, quem anno ante (510. a. Chr.) expulerat. 1, 89. 4, 2. 50. — b) *M. Iun.*, ad quem libri T. D. scripti sunt; fuit filius M. Iunii Bruti, romani iurisconsulti, Serviliae, sororis

Catonis Uticensis. Philosophiae studiosus et ipse de philosophia latine scripsit, ut de virtute 5, 1. Cicero mentionem facit epitomes quoque ab eo confectae ex Historia a Fannio scripta ad Att. 12, 5. Plutarchus in eius vita narrat, eum proxime ante pugnam pharsalicam vespere in Polybii historia excerpenda occupatum fuisse. Notissimus est ob caedem cum Cassio in Caesarem commissam (45. a. Chr.) 1, 1. 4, 1. 5, 1. 4. 12. etc.

C.

Cadmus, Agenoris, regis Phoenicum, filius, Europae frater, conditor Thebarum; eius filiae erant Ino, Agave, Autonoe, Semele et filius Polydorus. Reliqua vide v. *Ino*. 1, 28.

Caecilianum illud. Locus e latino poeta comico Caecilio Statio, qui mortuus est 170. a. Chr. — 3, 56.

Caepio. V. *Servilius*.

Caesar. *Caius Iulius Caesar Strabo* et *Lucius Iulius Caesar*, qui consul fuit 91. a. Chr., filii adoptivi C. Iulii Caesaris, 88. a. Chr. a Mariana factione interfecti sunt.

Calanus, unus gymnosophistarum Indorum, cum quo Alexander post victum Darium et Babylonem subactam summam familiaritatem inibat. Qui quum anno 73 vitae suae aegrotaret, rogo structo et aurea lectica superimposita, se ipsum combussit.

Calatinus. A. Atilius Regulus, e Calatia in Campania oriundus, 259 et 255. a. Chr. consul, 250. a. Chr. dictator. Primo bello punico triumphum de victis Carthaginiensibus egit.

Callimachus, poeta, historicus, in primis grammaticus, e Cyrene oriundus. Florebat temporibus Ptol. Philadelphi 250 annos ante C. N. E scriptis permultis supersunt hodie Hymni et Epigrammata. 1, 48.

Calliphon, philosophus.

Callisthenes, philosophus Olynthius, Alexandro M. familiaris eiusdemque sub Aristotele condiscipulus, quem ille in Asiam arcessivit, ut res suas memoriae proderet. Quum Alexander e persico bello superbiae regiae more adorari vellet, acerrimus inter recusantes Callisthenes fuit, palam dictitans, Alexandrum adorandum non esse; quae res et illi et multis principibus Macedonum exitio fuit. Nam illum Alexander propter adorationis persicae interpellatum morem coniurationis conscium esse criminatus truncatis membris abscissisque auribus ac naso labiisque deformatum cum cane in caveam clausum circumferri iussit diuque tortum tandem necavit. Vid. Curt. 8, 8. — 3, 21. 5, 25. Cf. *Theophrastus*.

Camillus, *M. Furius*, Romanorum suae aetatis clarissimus, Veios per decennium obsessos per cuniculos cepit: nec multo post, quum crimini illi daretur, quod albis equis triumphasset et praedam inique divisisset, die dicta damnatus Ardeam concessit. Quum vero Galli Romam cepissent, oblitus est iniuriarum et de exilio reversus Urbem a Gallis captam restituit (393. a. Chr.).

Cannae, locus in Apulia situs, Hannibalis splendida de Romanis victoria clarus. 1, 89.

Carbo, *C.*, eloquentissimus temporis sui, Lepidum studiose audivit. Consul fuit 121. a. Chr.

Caria, Asiae Minoris regio, inter Phrygiam et Lydiam sita. 1, 92. 3, 75.

Carneades, Cyrenaeus, novae Academiae philosophus, acerrime contra Zenonis philosophiam disputabat eamque confutare studebat.

Cato. a) *M. Porcius Cato*, maior, cognominibus *Sapientis* et *Censorii* notus, 196 a. Chr. consul, 186 censor fuit. Scripsit *Origines*, opus historicum, de quo v. Adn. ad 1, 3. Existimatus est optimus orator, optimus imperator, optimus senator. — b) *M. Porcius Cato Uticensis*, Marci Porcii pronepos. 5, 32.

Catulus, *Q. Lutatius*, vir summus in re militari ac litteraria, Marii collega in consulatu (103. a. Chr.), a quo proscriptus se ipse interfecit. De eius morte v. ad 5, 56. Scripsit historiam consulatus sui molli ac xenophonteo genere sermonis Cic. Brut. 132. — 5, 56.

Caucasus, mons Asiae septentrionalis, ad quem Prometheus affixus a poetis narratur. 2, 23. 52.

Celtiberi, Hispaniae gens ad Ibērum flumen. 2, 65.

Centaurus. Centauri fuerunt Thessaliae populus; figura eorum erat a parte anteriore humana, a posteriore equina, inde vocantur *manus bicorpor*. 2, 22. Plurium Centaurorum nomina referunt poetae. Is de quo 2, 20 agitur est ille Centaurus Nessus, quem Hercules interfecit. Plura vide in *Deianira*.

Cepheus, Aethiopum rex, pater Andromedae. Cum uxore Cassiopeia et filia Andromeda et genero Perseo in caelum translatus est. 5, 8.

Chaldaei primitus Babyloniae sacerdotes vocati sunt, tum omnes ii, qui e genesi seu horoscopo i. e. notatione sideris natalitii, vel eius caeli conversionis, quae hora cuiusque natali fuis-

set, fata praedicere atque omnino e sideribus computare res futuras conabantur.

Charmadas, Carneadis auditor, philosophus academicus, 111. a. Chr. Romae fuit. 1, 59.

Chius, ex insula Chio, prope Ioniam in Asia Minore sita, hodie *Scio* appellata. 5, 27.

Chremes, nomen senis apud Terentium.

Chrysippus, Solis, Ciliciae urbe, natus, Zenonis et Cleanthis discipulus, Stoicorum princeps. Acerrimo erat ingenio et multa doctrina ornatus.

Chrysis, nomen mulieris, quod apud Comicos saepe legitur. 4, 67.

Cimbri, Germanorum gens in Cimbrica peninsula (Schleswig u. Holstein). 2, 65: ubi v. Adn.

Cineas, Pyrrhi legatus ad Senatum Rom. tanta fuisse memoria fertur, ut senatui et equestri ordini Romae postero die, quam advenerat, sua nomina reddiderit. Vixit c. a. 280. a. Chr.

Cinna, *Lucius Cornelius*, tribunus plebis, qui quum reipubl. perniciosa strueret, pulsus a Cn. Octavio collega profugit et bellum, C. Mario accersito ex Africa, intulit urbi. Tandem Cinna et Marius urbe potiti caedibus omnia implerunt, et Cn. Octavium, M. Antonium oratorem et L. Caesarem iugularunt eorumque capita pro rostris posuerunt. Quater fuit consul (a. 88. 87. 86. et 85. a. Chr.).

Clastidium, vicus Galliae cisalpinae (hodie *Chiastezzo*). 4, 49.

Claudius. *C. Claudius Cento*, Caeci filius, cum M. Sempronio Tuditano 241 a. Chr. consul fuit. 1, 3.

Clazomenae, urbs Ioniae, patria Anaxagorae philosophi. 1, 104.

Cleanthes, philosophus stoicus, Cratetis discipulus et Zenonis successor. Ex eius scriptis aetatem tulit praeclarus in Iovem hymnus.

Cleombrotus, adolescens Ambraciota.

Clitomachus, Carthaginiensis, auditor Carneadis eiusque in schola successor.

Clitus, dux Alexandri. 4, 79.

Cocytus, fluvius inferorum a Styge profluens. 1, 10.

Codrus, ultimus rex Atheniensium, qui pro patria voluntariae morti se obiecit (a. 1068 a. Chr.) atque ita patriam a Dorum impetu tutam praestitit. Rem narrat Cicero. Athenienses post eum regiam dignitatem abrogarunt et reipublicae magistratus, qui archontes appellabantur, praefecerunt. 1, 116.

Consolatio, Ciceronis liber. 1, 65.

Corinthia (sc. *vasa*). Ita dicuntur ex aere corinthio fusa, quae olim tanto in pretio habita sunt, ut adeo auri aestimationem excederent. Erat autem aes corinthium pluribus iisque nobilioribus metallis commistum. Sunt, qui hanc mixturam in excidio Corinthi exstitisse putent, sed audiendus est Plinius (H. N. 34, 2.), qui opera Corinthii aeris antiquiora excidio Corinthi fuisse tradit.

Corinthus, urbs in Isthmo sita, mercatura in primis nobilis, a Mummio 146. a. Chr. deleta. 1, 21. 3, 27. 63. 5, 109.

Crantor, Solis, Ciliciae urbe, oriundus, philosophus scholae academicae, Xenocratis discipulus. Cicero eius librum περὶ πένθους (de consolatione) imitatus est singulari libello.

Crassus. a) *L. Licinius*, summa eloquentia in primis clarus. Consul factus est anno 96. a. Chr. 1, 10. — b) *P. Crassus*, 207. a. Chr. cum Scipione Africano Maiore consul, unus aetatis suae doctissimus homo, iuris peritissimus, et generis nobilitate, eloquentia, humanitateque insignis. 1, 81. — c) *M. Crassus* praetor 106. a. Chr. cognomine ἀγέλαστος, pater P. Crassi, patris triumviri. 3, 31. — d) *Publius Crassus*, pater triumviri, in seditione 88. a. Chr. orta manum sibi intulit. 5, 55. — e) *M. Licinius Crassus* una cum Caesare et Pompeio fuit triumvir. Divitiae eius innumerabiles apud scriptores romanos ita celebrantur, ut in proverbium abierint. In bello cum Parthis gesto periit. (54. a. Chr.) 1, 12. 13. 14. 5, 116.

Cres, incola insulae Cretae (hod. Candiae). 2, 34.

Cresphontes, rex Messeniorum. Eum, quum populo faveret, optimates, seditione facta, interfecerunt una cum filiis, Aepyto excepto, quem Cypselus, rex Arcadiae socer Cresphontis, secum habebat. 3, 4. *Cresphontis* nomine inscripta erat tragoedia Euripidis. 1, 115.

Critias, Callaeschri filius, unus xxx tyrannorum, qui Atheniensibus a Lacedaemoniis bello peloponnesiaco Graeciae principatum adeptis praefecti erant (403. a. Chr.), adeo tyrannidem exercuit, ut Theramenes, eius collega, ei resistere non dubitaret. Qua quidem re Theramenes ita in odium Critiae incidit, ut ab hoc proditionis accusaretur et mortis damnaretur. Critias a Thrasybulo interficitur, qui, xxx tyrannis expulsis, Solonis leges, paullulum immutatas, restituit (403. a. Chr.). 1, 96.

Crito, discipulus et amicus Socratis. 1, 103.

Critolaus, nobilis peripateticae disciplinae philosophus, Atheniensis. Cum Carneade et Diogene Stoico ab Athe-

niensibus legatus missus est Romam, (155. a. Chr.).

Cumae, civitas Campaniae ad mare prope Puteolos sita, colonia ionica. 3, 27.

Curius. M'. Curius Dentatus, civis romanus paupertate et frugalitate clarus, qui Pyrrhum, Epiri regem, qui 230. a. Chr. Italiam invaserat, devicit. Legati Samnitium, quum ad eum venissent eique magnum auri pondus attulissent, illud repudiavit dicens, se malle imperare locupletibus, quam locupletem fieri.

Cynicus. Cynici vocati sunt philosophi, qui sectatores Antisthenis erant. 1, 104. 5, 92.

Cyprus, insula maris mediterranei. 2, 52.

Cypselus, tyrannus Corinthiorum (660. a. Chr.). 3, 109.

Cyrenaici. Ita vocati sunt philosophi scholae cyrenaicae, quae ab Aristippo, cuius patria erat Cyrene, Africae urbs, condita est. Cf. *Aristippus*.

Cyrenaicus ex Cyrene, Africae urbe.

D.

Damaratus. V. *Demaratus*.

Danai appellantur Graeci ex Danao Aegyptio, qui coloniam ex Aegypto in Graeciam deduxit ibique Argorum regnum condidit. 4, 52.

Darius Codomannus, ultimus Persarum rex, ab Alexandro M. victus, in fugam coniectus, dein trucidatus. 5, 97.

Decii. Sunt tres illi, pater, filius, nepos, qui se pro patria devoverunt. Pater in bello cum Latinis et Campanis gesto haud procul radicibus Vesuvii montis pro exercitu Romano se devovit (340. a. Chr.); eius filius in agro Sentinate contra Samnites, Umbros, Hetruscos et Gallos dimicans, nepos denique in bello contra Pyrrhum gesto. 1, 89: ubi v. Adn. 2, 59.

Deianira, filia Oenei, regis Aetoliae, Herculis uxor. Hic Centaurum Nessum, qui vim Deianirae inferre ausus fuerat, sagittis hydrae sanguine infectis transfixit, qui se moriturum sentiens, ut hostem ulciscerctur, Deianirae vestem suo sanguine tinctam dono dedit, dicens, si hac maritus indueretur, ipsum ab aliarum amore avocatum iri. Deianira munus accepit, et, quum audisset, maritum in Euboea Iole, filiae devicti Euryti, Oechaliae in Euboea regis, qui filiam Herculi denegaverat, amore flagrare, famulo Lychae vestem tradidit Herculi perferendam. Hercules quum sacrificaturus eam induisset, tantis cruciatibus affectus est, ut in furorem verteretur seque ipsum in monte Oeta combureret.

Delphi, urbs Boeotiae in Parnassi radicibus, ubi Apollo clarissimum templum habebat et oracula edebat. 1, 114. 5, 70.

Demaratus, pater Tarquinii Prisci, Corintho, urbe patria, ob Cypselum tyrannum Tarquinios fugerat. 5, 109.

Democritii, *Democritici*, asseclae Democriti. 1, 82.

Democritus, Abderae, urbe thracica, 490. a. Chr. natus, Leucippi, atomorum doctrinae auctoris, discipulus, doctoris sui decreta ulterius persecutus est, multa itinera fecit et aequalium ineptias deridebat.

Demosthenes, Atheniensis, unus omnium longe clarissimus orator, qui Atheniensium Graecorumque libertatem contra Philippum, Macedonum regem, fortiter defendit eaque oppressa manum sibi intulit.

Deucalio, filius Promethei. Eius tempore diluvium terrarum orbem inundavit. Eius uxor erat Pyrrha. 1, 21.

Diagoras, filius Damageti, Rhodiorum rex, Pindari aequalis, omnium athletarum graecorum facile princeps. Eius tres filii Damagetus, Dorieus et Acusilaus, itidem nepotes duo Euclo et Pisirhodius clarissimi olympionicae fuere, quibus omnibus statuae in Olympia positae sunt. 1, 111: ubi cf. Adn.

Dicaearchus, e Sicilia oriundus, philosophus peripateticus idemque mathematicus et orator, discipulus Aristotelis. Tres libros περὶ ψυχῆς, et librum de interitu scripsit.

Dinomachus philosophus. 5, 85.

Dio, Hipparini filius, Syracusanus, nobili genere natus, Syracusanorum dux et princeps sub Dionysio I. rege (c. a. 360. a. Chr.), et post eius mortem tutor Dionysii II., idemque Platonis discipulus.

Diodorus, Critolai discipulus, peripateticae disciplinae philosophus.

Diodotus, stoicus. 5, 113.

Diogenes, philosophus cynicus, e Sinopa, Ponti urbe, oriundus (333. a. Chr.), Antisthenis discipulus.

Diogenes Babylonius, Chrysippi discipulus, philosophus stoicus, Carneadis praeceptor in dialectica. 4, 5.

Dionysius Heracleotes, ex Heraclea, urbe Magnae Graeciae, oriundus, phil. stoicus, Ciceronis aequalis; a Stoicis desciscebat et fiebat Epicureus s. Cyrenaicus, unde μεταθέμενος dictus est. Sed fortasse hic Dionysius Heracleotes, qui Zenonis Cittiei fuit discipulus propterque oculorum dolorem a Stoicis descivit ad Cyrenaicos, unde μεταθέμενος dictus est, distinguendus

est a Dionysio Stoico, Ciceronis aequali, qui versus orationi admiscebat, nullo delectu.

Dionysius maior, Syracusarum tyrannus (405—368. a. Chr.) et *Dionysius* minor, eius filius, idem Syracusarum tyrannus (368—348. a. Chr.); Syracusis pulsus Corinthi vixit.

Doris, e Locris, urbe Locrorum Epizephyriorum in Italia inferiore sita, oriunda, altera coniux Dionysii maioris, Syracusarum tyranni. 5, 59.

Drusus, C., frater M. Livii Drusi, C. F., qui C. Sempronium Gracchum, tribunum plebis, 123. a. Chr. devicit, orator et Ictus, qui etsi caecus factus erat, de iure civili respondit et a multis consultus est. 5, 112.

E.

Elysius, nomen cuiusdam viri, e Terina, urbe Italiae inferioris in Bruttiorum terra sita, oriundus. 1, 115.

Empedocles, ex Agrigento, Siciliae urbe, oriundus, philosophus pythagoreus, idemque orator, poeta et medicus (c. a. 480. a. Chr.).

Endymio, pastor a Iove in caelum raptus. Quum autem Iunonem amaret, rursus deiectus est. Eius amore Luna capta eum in Latmi Cariae montis specu occultavit ac saepissime cum eo versata est. 1, 92.

Ennius, Rudiis, Calabriae urbe, natus (239. a. Chr. † 169.), poëta romanus, quem dixere merito patrem romanae poesis. Multas Graecorum tragoedias latine vertit, quae omnes cum Annalibus, poemate historico, exceptis quibusdam fragmentis, interierunt.

Epaminondas, Thebanus natione, vir summis virtutibus praeditus, belli peritissimus. Post multa praeclara facta cecidit in pugna apud Mantineam spiculo percussus (362. a. Chr.).

Ephesii, incolae *Ephesi*, urbis in Ionia ad Caystri os sitae, opulento et magnifico Dianae templo clarae. 5, 105.

Epicharmus, poëta comicus, proprie Cous; quum vero primis vitae mensibus in Siciliam delatus esset, Siculi cognomen accepit. Floruit c. a. 500. a. Chr.

Epicurus, e Gargetto, Atticae δήμῳ, oriundus, vixit c. a. 320. a. Chr., fuitque auctor sectae illius quae ab eo epicurea vocatur. Voluptatem summum bonum et dolorem summum malum putabat.

Epigoni, filii eorum, qui in primo bello Thebano ceciderant. Hi ob caesos patres irati decem post annos alterum bellum moverunt, quod Epigonorum bellum vocatum est. 2, 60.

Epitaphius. Dialogus Platonis, qui etiam *Menexenus* vocatur. 5, 36.

Erechtheus, sextus Atticae rex, pater Cecropis II. et filiarum Procridis, Chthoniae et Creusae, quae se pro patria devoverunt in bello contra Eleusinios gesto.

Eretrici appellantur ii, qui sunt e schola a Menedemo, ex Eretria, Euboeae insulae urbe, oriundo, condita.

Erymanthia bellua. Erymanthius aper, a monte Arcadiae Erymantho vocatus, quem Hercules iussu Eurysthei domuit. 2, 22. 4, 50.

Etrusci, incolae eius regionis Italiae, quae hodie Toscana vocatur. 1, 89.

Euphorio, e Chalcide, Euboeae urbe, oriundus, aetatis alexandrinae grammaticus et poëta tragicus.

Euripides, Mnesarchi filius, Atheniensium tragicus poeta, pugnae salaminiae die natus.

Eurotas, fluvius Laconiae prope Spartam, certaminibus et exercitationibus, quae a Spartiatis ad eum habebantur, nobilis.

Euryclea, filia Opis Pisenoridae, una ancillarum Laertis, quam aliquando pretio viginti boum emerat uxorique dono dederat, Ulixis nutrix. 5, 46; ubi tamen in codd. legitur *Anticlea*.

Eurypylus, Euaemonis et Opis filius, Orchomenii thessalici rex, quadraginta naves Troiam duxit. Il. β, 736. Ante Troiam a Paride sagitta vulneratur.

Eurystheus, Stheneli filius, rex Mycenarum, qui Iunonis odio in Herculem obsequens hunc ad difficillimos labores adegit. 2, 20.

Euthynous, nomen filii Elysii Terinaei cuiusdam. 1, 115. Cf. *Elysius*.

F.

Fabius. a) *Q. Fabius* Pictoris cognomine indutus ob amorem in pingendi artem, non est confundendus cum historico eiusdem nominis, sed eius avus, qui aedem Salutis pinxit. Audi Plin. H. N. 35, 7. Apud Romanos honos matore pingendi arti contigit, siquidem cognomina ex ea Pictorum traxerunt Fabii, clarissimae gentis; principesque eius cognominis ipse aedem Salutis pinxit A. V. C. 450 (304 a. Chr.), quae pictura permansit ad nostram memoriam, aede Claudii principatu exusta. 1, 4. — b) *Q. Fabius Maximus Verrucosus Cunctator*, nobilissimus ille in bello punico secundo Romanorum dux et dictator (222. a. Chr. et 218. a. Chr.).

Fabricius, *C. Luscinus*, civis romanus frugalissimus atque fortissimus, qui, etsi exigua re familiari utebatur, Samnitium munera fortiter sprevit et nec auro, nec pollicitationibus a Pyrrho, cum quo bellum gerebat, expugnari potuit, ut cum eo esse vellet.

Fannius, *C.*, gener Laelii sapientis, stoicus et Panaetii discipulus. Scripsit historiam, qua nomen sibi in primis peperit, et annales. 4, 40.

Fulvius. M. Fulvius Nobilior 191. a. Chr. consul, cum Aetolis, Ennio comite, quem, familiaritate sibi coniunctum, ex Urbe in Aetoliam duxerat, bellavit eosque devicit nec dubitavit Martis manubias Musis consecrare. Eius filius Q. Fulv. Nobilior Ennium civitate donavit.

G.

Galba, *Serv. Sulp.* consul fuit 145. a. Chr. cum M. Aem. Scauro. Cicero (Orat. 1, 53) eius dicendi rationem valde laudari, eumque primum ex Latinis rem augere, ornare, acuere coepisse dicit. 1, 5.

Ganymedes, Trois filius forma eximia, raptus a Iove in caelum.

Geminus. V. *Servilius*.

Gigantes, Terrae filii immensae staturae, qui caelum expugnare Iovemque deiicere ausi sunt. 2, 20.

Gorgias, Leontinus rhetor. Ab eo dialogus Platonis contra sophistas nomen accepit. 5, 34.

Gracchi. a) *Tiberius Sempronius Gracchus* et L. Postumius Albinus primi fuere consules e plebe. In proelio cum Lucanis a Flavio, Lucanorum duce, dolo circumventus cecidit (213. a. Chr.). b) *Tiberius Sempronius Gracchus*, filius maior Tib. Sempronii Gracchi et Corneliae, tribunus plebis 133. a. Chr. legibus agrariis populi seditionem concitans a Scipione Nasica interemptus est. 1, 5. 4, 51. — c) *Cai. Sempronius*, frater minor modo commemorati, tribunus plebis, legem tulit (126. a. Chr.), qua sancitum est, ut pauperibus semissibus et trientibus singuli frumenti modii venderentur. Erat locus Romae constitutus, in quo frumentum publicum asservabatur, qui dictus est *horrea Sempronia;* lex autem illa *Sempronia*. Ob leges Agrarias 121. a. Chr. a consule occisus est. 1, 5. 3, 48.

H.

Halicarnassus, urbs Cariae. 3, 75.

Hanno, Carthaginiensis. 5, 90.

Harmodius v. *Aristogito*.

Hector, Priami, Troianorum regis, filius.

Hecuba, uxor Priami, capta Troia in canem a poëtis mutata narratur.

Hegesias, philosophus sectae cyrenaicae, tempore vixit Ptolemaei Philadelphi (280 a. Chr.). 1, 83. 84.

Heraclīdes Ponticus, Platonis et Aristotelis discipulus. 5, 8.

Heraclītus, clarus ionicae scholae philosophus, Ephesi natus, vixit c. a. 500. a. Chr. Tristi animo fuit. Obscurum dicendi genus, quo philosophiam suam consignavit, ei peperit cognomen τοῦ σκοτεινοῦ. 5, 105.

Hercules, Iovis et Alcmenae filius.

Herillus, Carthaginiensis, philosophus stoicus, Zenonis discipulus.

Hermodorus, Ephesiorum in Asia Minore tyrannus (c. a. 500. a. Chr.). 5, 105.

Herodotus, Halicarnassi, Cariae urbe, natus, primus Graecorum historicus, cuius novem libri Musarum nominibus inscripti sunt. Vixit c. a. 444. a. Chr.

Hesiodus, Cumis, Aeoliae urbe, natus, a domicilio, quod postea Ascrae, Boeotiae urbe, collocavit, *Ascraeus* appellatus, complura composuit carmina. Vixit c. a. 800. a. Chr. — 1, 3. 98.

Hieronymus, Rhodius, philosophus peripateticus. Cicero (Fin. 5, 14) eum vocat doctum hominem et suavem, qui summum bonum exposuit vacuitatem doloris.

Hippodamia, Oenomai regis Elidis et Pisae filia, qua Pelops tandem, postquam plures iam proci ab Oenomao fraude interempti sunt, cum regno potitus est. 3, 26.

Hippolytus, Thesei filius ex Amazone Hippolyta (Eur. Hipp. 11.) vel Antiopa, a Phaedra noverca stupri accusatur. Hinc Thesei crudelitate periit. 4, 27.

Homerus vixit c. a. 1000. a. Chr.

Hortensius, clarissimus orator romanus, qui Ciceronis aetate vixit. 1, 59. De Ciceronis libro, qui *Hortensius* inscriptusest, v. Adn. ad 2, 4. et 3, 6. *Hortensii* nomen duxit hic liber ex eo, quod *Hortensius* philosophiae studium reprehendens inductus erat.

Hydra lernaea, serpens quinquaginta capitum, ex quibus, uno exciso, duo alia statim repullulabant. 2, 22. *Hydra* cum *Echidna* permixta. V. Adnot. in 2, 22.

Hypănis, fluvius in Sarmatia asiatica ad Bosporum Cimmerium. Hodie appellatur *Bog*. 1, 94: ubi v. Adn.

Hyrcania, regio asiatica ad Mare Caspium. 1, 108.

I.

Ibycus, e Rhegio, Italiae inferioris urbe, oriundus, poëta lyricus, c. a. 570. a. Chr. — 4, 71.

India, ingens Asiae regio. 5, 77. 78.

Ino, Cadmi et Hermiones filia. Uxorem eam duxit Athamas, rex Thebanorum, postquam Nephele, ex qua ille Phryxum et Hellen susceperat, Bacchi furore agitata in silvas se contulit. Ino privignos apud patrem accusans eo compulit, ut conscenso aureo ariete fuga sibi consulerent. Quam rem aegre ferens Iuno Athamanti furias immisit, quae in tantam eum adegerunt rabiem, ut, quum Ino cum filiis Learcho et Melicerta ad se accedentem adspiceret, hanc leaenam, filios autem catulos arbitraretur, raptumque Learchum saxo illideret, idem exemplum in uxore editurus, nisi illa correpto Melicerta una cum illo in mare se abiecisset, ubi in deam marinam transformata et Leucothea (apud Latinos Matuta) vocata est. 1, 28: ubi v. Adn. Cfr. *Athamas.*

Iovis satellites, vultur, qui iecur Promethei dilaniabat. 2, 34.

Iphigenia, filia Agamemnonis et Clytaemnestrae. Quum Agamemnon in Aulide cervum Dianae imprudens occidisset, Dea indignata contrariis flatibus Graecorum expeditionem ad Troiam est remorata. Qua de re quum vates consulerent, responsum est, Agamemnonis sanguine deam esse placandam. Missus igitur Ulixes Iphigeniam astu a matre abduxit, Achilli eam nupturam simulans, quumque iam immolanda esset, dea eius miserta cervam pro ea supposuit, virginem autem in Tauricam regionem transtulit. 1, 116.

Isocrates, rhetor summus Graecorum, Atheniensis, Gorgiae discipulus, c. a. 400. a. Chr. — 1, 7.

K.

Karthaginienses, incolae Carthaginis, urbis in Africa sitae, 146. a. Chr. a Romanis deletae. 5, 53.

L.

Lacedaemo, in Peloponneso sita.

Lacȳdes, Cyrenaeus, philosophus, qui Arcesilae, novae academiae auctoris, scholam suscepit.

Laelius C., cognomine Sapiens, amicus Scipionis Africani Minoris.

Laelius D. Orator, vir bonus, et mediocriter doctus. 1, 5.

Laius, rex Thebarum, pater Oedipi.

Lampsacus, urbs Asiae, ad Hellespontum in Mysia sita. 1, 104.

Laomedon, filius Ili, pater Priami, rex Troianus, Neptunum et Apollinem, qui iussu Iovis muros Troianos exstruxerant, promissa mercede fraudavit: quare multae ei illatae sunt calamitates. 1, 65.

Latini, Latii incolae. 1, 89. 3, 27.

Latmus, mons Cariae. 1, 92.

Lentulus. L. Cornel. Lentulus, 200. a. Chr. consul. 3, 51.

Leonidas, Lacedaemoniorum dux, in Thermopylis 480. a. Chr. cecidit.

Lepidus M. Porcina. consul 138. a. Chr., summus orator secundae oratorum aetatis.

Lerna, lacus in argivo agro, Herculis labore, qui in eo hydrum interemisse dicitur, notissimus. 2, 22. Cfr. *Hydra lernaea.*

Lesbiaci. Sic vocantur libri Dicaearchi, in quibus contra immortalitatem animi disseruit, quia in iis sermo habetur Mytilenis, quae est urbs in insula Lesbo. 1, 77.

Leucadia sc. puella, i. e. puella ex Leucadia, Ionii maris insula, nomen fabulae a comico Turpilio conscriptae.

Leucata, promontorium insulae Leucadiae, e quo Sappho ob infelicem amorem in mare se praecipitavit. 4, 41.

Leucothea. Vid. *Ino.*

Leuctra, vicus Boeotiae, ad quem Epaminondas Lacedaemonios vicit. 1, 110.

Liber i. e. Bacchus, filius Iovis et Semelae. 1, 28.

Libya, regio Africae maritima; pro Africa ipsa saepius poni solet. 1, 45.

Livius. M. Livius Andronicus, poëta comicus, Tarentinus, libertus M. Livii Salinatoris, cuius liberos instituebat. Eius operum restant tantummodo aliquot fragmenta.

Locrensis, e Locris, oppido Italiae inferioris sive Graeciae magnae, oriundus. 5, 59.

Lucani, incolae Lucaniae, regionis inferioris Italiae. 1, 89.

Lucilius C. Suessanus Aurunca nus, eques Rom. magnus avunculus Pomp. M. sub Scipione Afr. Numantino bello eques militavit et Neapoli ann. 46 natus obiit. Scripsit Satyras xxx, Epodos, Hymnos et Comoediam. 3, 31.

Lyco, Troade, Phrygiae minoris urbe maritima, natus, philosophus peripateticus, adeo eloquens atque in dicendo suavis, ut Glyco nominaretur. Mortuus est a. 225. a. Chr.

Lycurgus, Lacedaemoniorum legislator (888. a. Chr.).

Lysimachus, rex Thraciae et Macedoniae (286. a. Chr.). 1, 102. 5, 117.

M.

Maeotis, palus scythica in regione septentrionali iuxta Phasidis ostium. 5, 49.

Magi, genus sapientium et doctorum inter Persas. Persarum lingua Magus est, qui nostra sacerdos, inquit Apuleius. 1, 108.

Marathonius taurus dictus a Marathone urbe agri Attici, quem domandum Eurystheus Herculi proposuit. Illum vero ad se perductum Eurystheus dimisit, quem, quum Atticam vastaret, Theseus mactavit. 4, 50.

Marcellus, *M. Claud.* primus Hannibalem ad Nolam fugere coegit, Syracusas obsedit et expugnavit (212. a. Chr.), Gallos ad Clastidium in Gallia Cispadana devicit et Viridomarum, eorum regem, singulari pugna victum obtruncavit Romanorumque tertius spolia opima Iovi Feretrio consecravit. Quinquies consul fuit. Proelio ad Venusiam commisso ab Hannibale circumventus cecidit (208. a. Chr.).

Marius C., vir strenuus atque fortis, consulatum adeptus Iugurtham, Numidiae regem, vicit, dein de Cimbris et Teutonis triumphavit bellumque civile contra Sullam gessit.

Mausolus, Cariae rex. 3, 75. Vid. *Artemisia.*

Maximus. V. *Fabius.*

Medēa, filia Aeetae, regis Colchorum, Iasonem Colchos venientem hospitio suscepit eique in aureo vellere rapiendo adiutrix fuit. Aufugit deinde cum Iasone, taudem ab hoc repudiata, arreptis filiis, quos ex Iasone procreaverat, eos in conspectu patris iugulavit. 3, 63. 4, 69.

Meno, sophista tempore Socratis. 1, 57. Est nomen dialogi Platonis, qui exstat adhuc in eius operibus.

Menoeceus, iuvenis thebanus, filius Creontis, qui pro patriae salute sanguinem suum atque vitam sponte profudit. Nam quum Thebanis eo tempore, quo ab Argivis obsidebantur, redditum esset oraculum, urbem salvam fore, si ultimus e Cadmi posteris se manibus eius devoveret, intelligens Menoeceus oraculum illud ad se pertinere, nihil cunctatus suo sibi gladio necem conscivit. 1, 116.

Metelli, nomen illustris familiae plebeiae, e qua v. c. Q. Caecilius Metellus 208. a. Chr., Macedonicus 144. a. Chr., Balearicus 124. a. Chr., Caprarius 114. a. Chr., Numidicus 110. a. Chr., Macedonicus 99. a. Chr., consules fuere.

Metellus. Q. Caecilius Metellus Macedonicus, qui Andriscum in Macedonia devicit, 144. a. Chr. consul fuit, quattuor filios consulares reliquit: Q. Metellum Balearicum 124. a. Chr., L. Metellum Diadematum 118. a. Chr., M. Metellum 115. a. Chr. et C. Metell. Caprarium 114. a. Chr. Inter felicitatis humanae exempla numeratur, 1, 85. 86.

Metrodorus, proprie Atheniensis, sed vulgo Lampsacenus dictus, Epicuri discipulus.

Metrodorus Scepsius, i. e. e Scepsi, troiani agri urbe, oriundus, Carneadis auditor. Plin. H. N. 7, 24. Ars eius rei (memoriae) facta et inventa est a Simonide Melico, consummata a Metrodoro Scepsio, ut nihil non iisdem verbis redderetur auditum. 1, 59.

Midas, rex Phrygiae. Cfr. *Silenus.*

Milliades, dux Atheniensium, qui cum decem millibus suorum civium profligavit Persarum sexcenta millia in campis Marathonicis (490. a. Chr.).

Minos, rex ac legislator Cretensium, a Iove ipso leges edoctus et deinceps ob iustitiam iudex inferorum constitutus dicitur. 1, 10. 98. 2, 34.

Mulciber, antiquum apud Latinos Vulcani, ut qui *mulceat* ferrum, nomen.

Musaeus, poëta clarus, discipulus Orphei. 1, 98.

Mytilenae, urbs in insula Lesbo. 1, 77.

N.

Naevius, e Campania oriundus (c. a. 220. a. Chr.), romanus poëta comicus et epicus, primum bellum punicum, historicum poema, conscripsit. 1, 3. 4, 67.

Nasica. V. *Scipio.*

Nemeaeus leo, leo ille mirae magnitudinis, quem Hercules in silva Argolidis ad vicum Nemeae, ubi ludi Nemaei celebrabantur, interfecit. 2, 22. 4, 50.

Neoptolemus s. *Pyrrhus*, filius Achillis. Nomen tragoediae Ennii. 2, 1. 2.

Nestor, rex Pyli civitatis Peloponnesi, sapientia, aetate ac suaviloquentia memorabilis. 5, 7.

Nicocreon, tyrannus Cypriorum, qui Anaxarchum malleis ferreis caedi iussit. (c. a. 333. a. Chr.). 2, 52.

Niobe, filia Tantali, Phrygis, uxor Amphionis, regis Thebarum, quae quum sex filios totidemque filias peperisset, animo elata Latonae sese praeferre non dubitavit. Dea hac re irata eius liberos ad unum omnes ab Apolline et Diana interficiendos curavit. Niobe ipsa in Sipylo, Phrygiae monte, in saxum transformata narratur. 3, 63.

O.

Octavius Cn. consul fuit 88. a. Chr. una cum Cinna, cuius iussu ei caput praecisum est.

Oeneus, rex Calydoniae in Aetolia, cuius filia erat Deianira. Cfr. *Deianira.*

Oenomaus, rex Elidis et Pisae, pater Hippodamiae. 3, 26. Cfr. *Hippodamia.*

Oeta, mons Thessaliae, in quo Hercules se combussit. 2, 19. Vdr. *Deianira.*

Oïleus, rex Locrorum, pater Aiacis, qui a patris nomine Oïlei cognomen accepit ad eum distinguendum ab Aiace Telamonio. 3, 71.

Olympia, locus sacer, in Elide, Peloponnesi regione, ad Alphei ostium situs, ubi ludi olympici celebrabantur.

Orcus, inferorum deus, qui etiam Pluto vocatur. Interdum regna ipsa subterranea. 1, 48.

Orestes, Agamemnonis et Clytaemnestrae filius, occidit matrem cum Aegistho, eius adultero. Propter haec scelera agitatus est furiis. 3, 11.

Orpheus. Apollinis et Calliopes filius, rex Thraciae, maritus Eurydices, quam ab inferis reducere conatus est. Excellebat lyra, quam a Mercurio vel ab ipso Apolline accepit. 1, 98.

P.

Pacidianus, gladiator nobilis. 4, 48.

Pacuvius, e Brundusio oriundus, poëta Romanorum tragicus, Ennii ex sorore nepos. Gravitate sententiarum, pondere verborum, auctoritate personarum clarissimus fuit, sed destitutus nitore (c. a. 155. a. Chr.).

Palamedes, Nauplii, Euboeae regis, filius, Ulixi inimicissimus, cuius dolis et fraudibus tandem in proditionis suspicionem adductus, a Graecorum exercitu lapidibus interemptus est.

Panaetius, Rhodius, philosophus stoicae sectae, quem secutus est Cicero potissimum in libb. de officiis.

Parrhasius, ex Epheso, urbe ionica, oriundus, nobilissimus Graeciae pictor (c. a. 400. a. Chr.). 1, 4.

Patroclus, filius Menoetii, educatus cum Achille eidem amicissimus erat. Postea cum Achille ad expeditionem Troianam profectus cum Hectore pugnans ab eodem confossus occubuit.

Paullus. a) *L. Aemilius Paullus*, pater L. Aemilii Paulli Macedonici, qui ad Cannas re male gesta occidit cum exercitu (220. a. Chr.). 1, 89. 110. — b) *L. Aemilius Paullus Macedonicus*, Persen, ultimum Macedonum regem, pugna ad Pydnam commissa 168. a. Chr. vicit, omni Macedonum gaza potitus est deque Perse triumphavit. 3, 53. 70. 5, 118.

Pelignus. Peligni fuerunt gens italica in Samnio, quorum caput fuit Corfinium. 4, 50.

Peloponnesus, meridionalis Graeciae peninsula (hodie *Morea*). 3, 53.

Pelops. Filius Tantali, Phrygiae regis, postea gener Oenomai in ea Graeciae parte, quae ex eo Peloponnesus appellata est, pater Atrei, Thyestis et Chrysippi. Cfr. *Hippodamia.*

Perdiccas II, pater Achelai, rex Macedonum. (c. 400. a. Chr.). 5, 34.

Peripatetici, discipuli Aristotelis, ita vocati, quia ambulando (περιπατοῦντες) in Lyceo disputabant.

Perses, ultimus rex Macedonum, Philippi II. filius, a quo persicum bellum dicitur, quod est Macedonicum secundum. Cfr. *Paullus Macedonicus.*

Perses, i. q. Persa. 1, 101.

Phaedrus, nomen dialogi Platonici. 1, 53.

Phalaris, crudelissimus Agrigentinorum in Sicilia tyrannus (c. a. 560. a. Chr.), qui praeter cetera suppliciorum instrumenta habebat taurum aeneum Perilli arte fabricatum, in quo inclusi succensis ignibus tosti bovis mugitum edebant.

Pherecrates, Phthiota (Phthia sita erat in Phthiotide thessalica), qui ortum a Deucalione ducebat. 1, 21.

Pherecydes, e Syro, Cycladum insularum una, oriundus, praeceptor Thaletis et Pythagorae fuisse fertur; primus soluta oratione usus est (c. 520. a. Chr.).

Phidias, clarissimus statuarius, vixit Athenis Periclis aetate (c. a. 430. a. Chr.).

Philippus, rex Macedonum, pater Alexandri M. 5, 42.

Philo, Larissaeus, Clitomachi academici discipulus, Academiam Stoae propius admovit propiusque ad Platonem rediit. Bello mithridatico Romam sese contulit, ubi Cicero operam ei dedit.

Philoctetes, Poeantis filius, comes Herculis. Accepit ab Hercule morituro pharetram et sagittas Hydri sanguine infectas. Sine his sagittis quum Troiam inexpugnabilem fore in fatis esset, deductus est ad Troianum bellum, quia praeter eum iis nemo uti posset. In itinere sibi vulnerabat pedem, cuius vulneris foetore Graeci eum in insula Lemno relinquere coacti sunt. Post Achille occiso Ulixes in Lemnum regressus eum ad Troiam duxit.

Phliasius, urbe Phliunte oriundus.

Phlius, urbs Achaiae, inter Sicyonium Argivumque agrum in Peloponneso sita.

Piso, L. Calpurn., Frugi cognomine, ora-

tor clarus fuit, et tribunus 150. a. Chr. legem tulit de pecuniis repetundis, quae Calpurnia est vocata. Anno 134 a. Chr. consul et 121. a. Chr. censor fuit. Idemque annales conscripsit.

Plato, Aristonis filius, Socratis discipulus, Athenis condidit Academiam veterem (c. a. 400. a. Chr.).

Plautus, Sarsina, Umbriae urbe, oriundus, romanus poëta comicus, Romae vixit. (nat. 227. a. Chr. † 184.) 1, 3.

Polemo, Atheniensis (c. a. 360. a. Chr.), qui quum in iuventute petulans esset et aliquando ebrius et coronatus scholam Xenocratis ingressus fuisset, eius oratione, quae tunc de pudicitia erat, motus adeo mores immutavit tantumque in philosophia profecit, ut Xenocrati in Academia succederet.

Polyclētus, Sicyone natus, nobilis fuit statuarius nec imperitus artis delineandi pingendique (c. a. 430. a. Chr.).

Polyphēmus, Neptuni et nymphae Thoosae filius, Cyclops in insula Sicilia.

Pompeius Cn. cognomine Magnus, vir multis rebus gestis clarus. In bello civili a Caesare pugna Pharsalica superatus, fugiens in Aegyptum regis perfidia interfectus est (49. a. Chr.).

Pontus Euxinus, mare quod hodie appellatur Nigrum. 1, 45. 94.

Posidonius, Apamea, Syriae urbe, oriundus, Panaetii discipulus, philosophus stoicus, Ciceronis doctor.

Priamus, ultimus Troiae rex, a Pyrrho s. Neoptolemo, Achillis filio, ad aram necatus.

Prometheus, filius Iapeti ex Asia nympha, pater Deucalionis, quia e caelo ignem detulerat hominesque e limo finxerat, Iovis iussu a Vulcano affixus est Caucaso. Vid. *Caucasus*.

Ptolemaeus. a) fortasse *Lagi* (s. *Soter*), rex Aegypti (323 — 284. a. Chr.). 5, 97. — b) *Philadelphus*, rex Aegypti (284 — 246. a. Chr.), vir doctissimus, qui bibliothecam illam alexandrinam instituit. 1, 83.

Puteolani, incolae Puteolorum, urbis maritimae in Campania. 1, 86.

Pyrrho, Elide oriundus (c. a. 340. a. Chr.), pictor, cum Anaxarcho Alexandri in expeditionibus comes, postea Elide sacerdos, dicebat, virtutem solam esse bonum, cetera omnia, ipsam scientiam, nulla esse. Cfr. *Aristo*.

Pyrrhus, Epiri rex, cum Romanis (280 — 275. a. Chr.) bellum gessit. 1, 59. 89.

Pythagoras, Samius, philosophus, discipulus Pherecydis (c. 540. a. Chr.). Primus nomen philosophiae et philosophi induxit.

Pythagorei, Pythagorae discipuli. Notum est eorum αὐτὸς ἔφα. Societas eorum in Magna Graecia, a Pythagora condita, quae morum rerumque publicarum emendationem spectabat, per 30 tantum annos floruit.

R.

Regulus. V. *Atilius*.

Rhadamanthus, Iovis ex Europa filius, frater Minois, rex Lyciae, qui, quia severe fuerat iustitiam exsecutus, fingitur a poëtis apud inferos in vitam mortuorum inquirere. 1, 10. 98.

Rheginus, Rhegio, urbe in extrema Italiae parte sita, oriundus. 4, 71.

Rupilius. *P. Rupilius Lupus*, consul 133. a. Chr. Plinius (H. N. 7. 36.) eadem refert de eo quae Cicero. P. Rupilius, inquit, morbo levi impeditus nunciata fratris (Lucii Rupilii, praetoris 147. a. Chr.) repulsa in consulatus petitione illico exspiravit. 4, 40.

S.

Salamis, insula prope Atticam sita, ubi Themistocles splendidissimam de Persis reportavit victoriam (480. a. Chr.).

Samnis. Samnites proprie gens Italiae inferioris. Fungebantur hi homines gladiatorum munere ad oblectandos convivas in coena.

Sardanapalus, rex Assyriae ob mollitiem atque libidinem infamis. 5, 101.

Scipio. a) *Cn.* et *P. Scipiones*, fratres, duces Romanorum belli punici secundi initio in Hispania, postquam Hannonem et Hasdrubalem ad Iberam a. 216. a. Chr., et ad Illiberin a. 215. fuderunt, a. 212. Carthaginiensium fraude interempti sunt. 1, 89. 110. — b) *P. Cornelius Scipio Africanus Maior*, filius P. Scipionis modo dicti, vir summus in re publica tempore belli punici secundi, a. 206. a. Chr. consul, Hannibalem ad Zamam 201. a. Chr. fudit. 1, 110. 5, 49. — c) *P. Cornelius Scipio Africanus Minor*, filius Lucii Aemilii Paulli, hinc *Aemilianus* dictus, adoptatus a filio Scipionis Africani Maioris. Cicero Off. I, 32. dicit, eloquentia eum belli gloriam cumulasse. Evertit Carthaginem 146. a. Chr. et Numantiam 143. a. Chr., unde Numantinus quoque dictus est. 1, 5. 81. 2, 62. 4, 5. 50. — d) *P. Cornelius Scipio Nasica Corculum*, filius Optimi, 163. a. Chr. et 156. consul, 160. censor. Idem orator fuit et iuris civilis peritus. 1, 18. — e) *P. Cornelius Scipio Serapio*, filius Nasicae, pontifex maximus Tib. Gracchum interfecit (133. a. Chr.). 4, 51.

Semele. Cadmi, Thebarum regis, filia, ex qua Iupiter Bacchum progenuit.
Sempronia lex. Vid. *C. Sempr. Gracchus.*
Sempronius. a) *M. Sempronius Tuditanus* cum Claudio Centone consul 241. a. Chr. 1, 3. — b) *Tiberius Sempronius Gracchus* v. *Gracchi.*
Servilii, nomen familiae multis viris illustribus clarae, e qua v. c. Cn. Servilius Caepio 171. a. Chr. consul, Q. Serv. Caepio 107. consul. 1, 13.
Servilius. a) *Cn. Servilius Geminus*, 218. a. Chr. consul in pugna ad Cannas commissa occidit. 1, 89. — b) *Q. Servilius Caepio* in direptione Tolosae „aurum abstulit, quod sacrilegium caussa excidii Caepioni exercituique eius postea fuit, ut tradit Iustinus XXXII, 3." „Anno proximo quum Cn. Manlium cum Cimbris improspere pugnantem deseruisset, a Norbano 96. a. Chr. accusatus, a Crasso quidem defensus, e patria tamen eiectus Smyrnae exulavit."
Servius Tullius, Romanorum rex (581 — 535. a. Chr.), gentilis Ciceronis. 1, 38.
Sicyonii, Sicyonis, Peloponnesi urbis, incolae. 3, 53.
Silenus, educator et institutor Bacchi, a Mida, Phrygiae rege, captus ab eodemque Baccho redditus. Pro qua missione Bacchus Midae concessit, ut sibi muneris aliquid expeteret. Hic optabat, ut, quicquid tangeret, aurum fieret. Optatum nactus paene periit, nisi Bacchus eum servasset.
Simonides, Cea (Ceo), insula maris aegaei, oriundus (c. 490. a. Chr.), poëta lyricus, artis memoriae inventor.
Sisyphus, Aeoli filius, conditor et rex Corinthi, apud inferos saxum in summum montis verticem frustra provolvere conatur, ob Aeginam, Asopi filiam, quam a Iove esse raptam patri indicarat.
Socrates 471. a. Chr. natus 403. condemnatus moritur.
Socratici, Socratis discipuli. 2, 8. 62.
Solo (c. 570. a. Chr.). 1, 110. 117.
Sophocles, poëta tragicus.
Spartiatae, Spartae incolae.
Speusippus, philosophus, Platonis ex sorore nepos, annos octo platonicae scholae praefuit. 5, 30. 39. 87.
Sphaerus, Bosporo thracico oriundus, philosophus stoicus, Zenonis Cittiei discipulus; primum Lacedaemone, tum Alexandriae docuit.
Statius, Caecilius, Mediolani natus, latinus poëta comicus, Ennii et Terentii familiaris. Obiit a. 170. a. Chr.
Stoici, philosophorum secta, cuius auctor fuit Zeno. Vocabantur ita a στοᾷ i. e. porticu, in quam convenire ac disserere solebant.
Superbus: Tarquinius Superbus, qui regnavit ab anno 534 ad 509 a. Chr.
Syracusae (hod. Siragossa), urbs insulae Siciliae omnium Graecarum longe pulcherrima.
Syria, Asiae terra. Saepe pro *Assyria* ponitur. 2, 61. 5, 101.

T.

Tantalus, filius Iovis, pater Pelopis, rex Phrygiae, ad epulas deorum admissus insolentior factus est et illo honore abusus apud inferos perpetua fame sitique cruciatur. 1, 10. 3, 26. 4, 35.
Tarquinii, urbs Etruriae. 5, 109.
Tarquinius, a) *Priscus*, Romanorum rex (617 — 578. a. Chr.). 5, 109. — b) *Superbus*, ultimus Romanorum rex (534 — 509. a. Chr.).
Telamo, filius Aeaci, rex Salaminius, cuius filii Teucer et Aiax.
Terentius, Publius Terent. Afer, latinus poëta comicus (192 — 155. a. Chr.).
Terinaeus, Terina, Italiae inferioris in Bruttiis urbe, oriundus. 1, 115.
Teucer, filius Telamonis et frater Aiacis. Pater filiis ad bellum troianum proficiscentibus legem posuit, ne alter sine altero rediret. Itaque solus redux Teucer, patria a patre pulsus, Apollinis responso cum sociis Cyprum venit ibique Salamina novam condidit.
Themistocles, Atheniensium princeps et dux, qui Persas ad Salaminem (480. a. Chr.) splendide devicit.
Theodectes, Phaselide, urbe in Lyciae et Pamphyliae confinio sita, oriundus, orator, discipulus Platonis, Isocratis et Aristotelis. 1, 59.
Theodorus, Cyrenis, graeca in Africa colonia, oriundus, philosophus cyrenaicus, ἄθεος dictus, a Ptolemaeo Lagi legatus ad Lysimachum, Macedoniae regem, missus, ab eo ob dicendi libertatem interficitur (c. 280. a. Chr.).
Theophrastus, Ereso, Lesbi urbe, oriundus, philosophus peripateticus, discipulus Platonis et Aristotelis. Diogenes Laert. 5, 45. recenset omnes ab eo scriptos libros, in quibus est etiam unus, qui inscribitur Καλλισθένης, ἢ περὶ πένθους, qui miseram amici sui Callisthenis necem deplorat.
Theramenes, Socratis discipulus, et unus triginta tyrannorum, qui quum resistere vellet crudelitati ceterorum collegarum, in primis Critiae, in odium adeo incidit, ut accusatus coram iudicio tanquam rerum novarum studiosus, damnaretur mortis.

Thermopylae, angustus transitus per praeruptos montes e Thessalia in Boeotiam. Dictae sunt ab angustis faucibus aquis calidis scatentibus. Illustres interitu regis Leonidae. 1, 101.

Theseus, filius Aegei, rex Atticae, urbis Athenarum conditor, heros multis praeclare factis illustris. Inter alia interfecit Minotaurum in Cretico Labyrintho.

Thyestes, filius Pelopis, nepos Tantali, et pronepos Iovis, rex Mycenarum. Ex Atrei fratris uxore liberos genuit, quos postea ei epulandos apposuit. Hoc interfecto ab Aegistho potitus rerum Thyestes mox ab Atrei filiis Agamemnone et Menelao pulsus in exilium periit. 3, 26. 39. 4, 77.

Timo, Atheniensis, homo inhumanus, aliorum vitans congressus, inde Misanthropus nominatus, Socratis aetate vixit.

Timotheus, Cononis filius, dux Atheniensium (358. a. Chr.).

Tiresias, caecus vates Thebanorum, aetate belli Thebani vixit. 5, 113.

Titanes, gigantes, filii Coeli et Terrae, quattuor, Coeus, Crius, Hyperio et Iapetus. Iapetus uxorem duxit Clymenen, filiam Oceani, et ex ea progenuit Atlantem, Menoetium et Prometheum. Hinc Prometheus recte Titanas sobolem sociam sui sanguinis vocare potest. 2, 23.

Torquatus. T. Manlius Torquatus 396. a. Chr. certamen singulare cum Gallo iniit eique aureum torquem detraxit.

Trabea, poëta romanus comicus. 4, 67.

Trachiniae, mulieres urbis Thessaliae Trachinis. Ceterum hoc nomen gerit una Sophoclis tragoediarum, cuius argumentum vide vv. *Hercules* et *Deianira*.

Triptolemus, filius Celei, Eleusinis regis, primus agriculturae rationem Graeciam docuisse Atheniensibusque leges tulisse traditur. 1, 98.

Troia, Asiae minoris urbs. 1, 98. 3, 28.

Troïlus, Priami filius, ab Achille interfectus. 1, 93.

Trophonius v. *Agamedes*.

Tubero Q., Scipionis Africani minoris sororis filius. 4, 4.

Turpilius, vetus Romanorum poëta comicus. 4, 72. 73.

Tusculanae disputationes dicuntur hi libri, quia habitae finguntur in Ciceronis villa ad Tusculum (hodie *Frascati* sita. 5, 1.

Tusculanum, praedium Ciceronis, prope Romam situm in agro Tusculano, a Tusculo, Latii urbe, nominatum. Cf. *Tusculanae disputationes*.

Tyndaridae, Castor et Pollux, Tyndari filii. 1, 28.

Tyrus, Phoeniciae urbs. 3, 66.

U.

Ulixes, rex Ithacae. 1, 98. 2, 49. 5, 7. 46.

V.

Veientes, incolae Veiorum, urbis Etruriae, non procul a Roma sitae. 3, 27.

Venusia, oppidum Apuliae, non procul a finibus Lucaniae situm, in quo Horatius natus est. 1, 89.

X.

Xanthippe, Socratis uxor. 3, 31.

Xenocrates, Chalcedonensis, Platonis discipulus, post Speusippum Academiae per 25 deinceps annos (ab a. 339. a. Chr.) praefuit.

Xenophon, Socratis discipulus.

Xerxes I., rex Persarum (486 — 456. a. Chr.). 5, 20.

Z.

Zeno, a) Citio, Cypri urbe maritima, oriundus, philosophus et conditor sectae stoicae (c. a. 300. a. Chr.). — b) *Zeno Eleates* (i. e. Elea, urbe Magnae Graeciae, oriundus), Parmenidis auditor (c. a. 460. a. Chr.). Celebratissima eius fuit in perferendis cruciatibus patientia. Nam ut ne arcanorum quicquam corpus necessitate coactum emitteret, demorsam linguam in tyrannum Nearchum, a quo patriam liberare constituerat, exspuit. 2, 52. — c) *Zeno* Epicureus, Ciceronis aequalis, qui eum frequenter audivit Epicuri sententias explicantem. 3, 38.

Zopyrus, clarissimus physiognomon tempore Socratis, Alcibiadis praeceptor.

INDEX RERUM ET NOMINUM, IN ADNOTATIONE EXPLICATORUM.

De nominibus propriis consulendus est index historicus. Primus numerus indicat librum, alter caput, tertius paragraphum.

A.

A, *ab*, qui sunt *a Zenone* (οἱ ἀπό τινος). II. 3, 7. legati *ab Alexandro*. V. 32, 91. Haec sunt *a Graecis*. I. 30, 74.

Abditus sub (*in*) *terram*, *abdere se litteris* etc. II. 25, 60.

Abesse: tantum abest ab eo, ut — ut. I. 31, 76.

Ablativus, ut *his sententiis* pro ex h. s. I. 11, 24. *Epulis* pro tempore, quo epulae habentur. IV. 2, 4.

Ablativus = ratione habita alicuius rei. V. 28, 82.

Ablat., ut *temporibus illis*, pro: *pro ratione*. IV. 3, 5.

Ablat. loci sine *in*. V. 35, 102.

Ablat. qualitativus (*eodem vitio* est effusio in laetitia). IV. 31, 66.

Ablat. absolutus, ut *adversis casibus* pro: *quum adversi casus accidunt*. III. 16, 34.

Ablativi duo iuncti, quorum alter instrumentum, alter modum actionis significat. III. 15, 31.

Abstracta nomina pro concretis. II. 7, 18. IV. 26, 57.; plurali numero posita. IV. 2, 3.

Absurde, *absurdus* quid significent. II. 4, 12.

Ac. V. v. *atque*.

Accedit, *ut* et *accedit*, *quod* — I. 19, 43.

Accidere et *evenire* quid differant. IV. 26, 57.

Accipere aliquem verberibus. II. 14, 34.

Accusativus in *en*, ut Socraten. I. 26, 65. Accus. *Hectora* dubius. I. 44, 105. Acc. *Salaminam*, *Salamina*. I. 46, 110. Acc. in *in* pro *im*, ut: poësin. V. 39, 114.

Accusat. pronominum in structura accusativi c. inf. saepe omittitur. I. 25, 60.

Accusat. pronominum cuiuscunque generis verbis iungitur. V. 28, 81.

Accusat. cum infin. in oratione affectus vel admirationis plena. II. 9, 21.

Accusat. cum infin. pro simplici infinitivo post verba *studii* et *desiderii*, ut: benefacta in luce *se* collocari volunt. I. 41, 98.

Activa forma verbi transit in passivam. II. 16, 37. V. 33, 94.

Ad inservit comparationi. I. 17, 40. *Ad horam* mortis. V. 22, 63. *Ad* pro *apud*, ut *ad censores*. III. 21, 51. *Ad* et *apud* Romam. IV. 22, 49. *Ad* cum adiect. et subst. iunctum, *caecus*, *caecitas*, *hebes*, *acutus ad aliquid* cett. III. 5, 11.

Additur, *ut* c. coni. III. 31, 75.

Adesse et *praesens esse*. IV. 7, 14.

Adiectiva pro adverbiis, ut clamare *magnum*. II. 24, 56. Cf. I. 14, 31.

Adiectiva ἀσυνδέτως iunguntur in contrariorum consociatione, ut *bona*, *mala*; *aequa*, *iniqua*. V. 39, 114. *Adiectiva plura*, uni nomini ἀσυνδέτως adiuncta. II. 9, 21. V. 21, 61.

Adiectivorum neutrum singularis numeri substantivorum loco positum, ut *simile* pro *similitudine*. II. 5, 13.

Adiectivorum permutatio. V. v. *hypallage*.

Adiectivum, ad plura substantiva pertinens, priori substantivo praeponitur. I. 4, 7.

Admirari, *bewundern* et *sich verwundern*. V. 3, 8. *Admirari in aliqua re*. III. 18, 39. V. 9, 24. *Admirari* et *mirari*. IV. 1, 1. *Admirari nihil*, nulla re vehementer affici. III. 14, 30.

Adoptatio et *adoptio*. I. 14, 31.

Adspirare ad al. V. 5, 13.

Adumbrata imago. III. 2, 3.

Adventare de rebus gravibus. I. 40, 95.

Adverbia in clausula posita. I. 15, 35.

Adverbia in *-nter* exeuntia. IV. 17, 37.

Adverbia pro adiectivis aut participiis posita, ut: aliquis est *procul* ab omni metu. V. 14, 41.

Adversarius virtuti acerrimus pro virtutis. V. 27, 76.

Aetates singulae quomodo apud Romanos constitutae fuerint. I. 39, 94.
Agere. Id agam, ad hoc attendam, *alias res agere*, non attendere. I. 20, 46. *Nihil agere*, nihil efficere, operam perdere. II. 25, 61.
Agitare scilicet *mente*. V. 23, 66.
Agnoscere et *cognoscere*. I. 24, 58.
Ain' tu? V. 12, 35.
Aliquando pro tandem. I. 1, 1.
Aliquanto et *aliquantum* quid significent. II. 27, 66.
Aliqui, cum substantivo iunctum, ut *aliqui timor*. IV. 16, 36.
Aliquid, res maximi momenti, *aliquis* eximius aliquis, ut graece τὶς et τί. I. 20, 45.
Aliquis dicaturne pro *alius quis*. III. 14, 29.
Allitteratio ap. antiquos poëtas. I. 35, 85.
Ambo et *ambos* accusativus. I. 46, 110.
An semper referendum est ad antecedentem interrogationem. I. 17, 39.
An pro *annon* positum videtur. III. 1, 1. IV. 22, 50. *An* in conclusione a minore ad maius. V. 14, 42. 32, 90. *An* in responsione. V. 12, 35.
Anacoluthia. Quid de ea statuendum sit in Ciceronis de philos. libris. I. 13, 30. II. 1, 3.
Anacoluthiae genus frequens, quo primum nominativus nominis positus est, dein verbum, quod dativum vel accusativum requirit, sequitur. III. 8, 16.
Ἀναντιπόδοτον. III. 17, 36.
Anima et *animus*. I. 9, 19. Cf. I. 38, 91.
Animi divisio. II. 21, 47.
Animi pendere. IV. 16, 35.
Animum comprimere. II. 22, 53. *Animum advertere aliquid*. V. 23, 65.
Animus quid significet. II. 22, 53.
Animus et *mens*. III. 5, 10.
Annominatio. III. 27, 64.
Anquirere. IV. 21, 47.
Ante: aliquot ante annos et *aliquot ante annis*. I. 2, 4.
Anteire alicui aliqua re. I. 3, 5.
Applicuerunt pro applicav. V. 27, 77.
Appositio toti enuntiationi adiuncta per accusativum nominis. I. 43, 102. *Appositio* nomini proprio praemissa. V. 32, 90. *Appositio* nominis urbis c. praepos. iuncta, ut: Clazomenas, *in patriam*. I. 44, 104.
Aptus. Orator *aptus* ad dicendum. I. 3, 5. — ex aliqua re. V. 12, 36.
Apud et *ad* Romam. IV. 22, 49.
Artes, doctrinae vel disciplinae. I. 1, 1.
Ascendere et *escendere*. I. 29, 71.
Assequi et *nancisci*. I. 43, 103.
Asyndeton in gradatione. II. 16, 37. *Asynd.*, quum nova disputatio instituitur. II. 21, 47. *Asynd.* in contrariorum iunctura. V. 39, 114. Cf. II. 2, 5. III. 21, 51. V. 23, 64. *Asynd.* in duob. coniunctis vocabulis. I. 4, 7.; in tribus aut pluribus coniunctis. V. 14, 41. *Asynd.* duorum adiectivorum uni substantivo subiunctor. II. 9, 21. V. 21, 61. *Asynd.* duarum enuntiationum. III. 15, 33.
At inservit conclusioni per assumptionem. III. 7, 15.
At enim (ἀλλὰ γάρ). V. 16, 47.
Atque (*ac*) quomodo differat a *que*, *et*. I. 40, 95. *Atque* (*ac*) vi auctiva (hebeti ingenio *atque* nullo). V. 15, 45.
Atque (*ac*) transitum ad rem novam notat. III. 13, 28. IV. 12, 27.
Atque adversativum et *atqui*. III. 2, 4.
Attractio, qua pronomina ad sequens substantivum accommodantur, quum in genitivo ponenda fuerint, ut: *haec pulchritudo* pro: harum rerum pulchritudo. I. 19, 45.
Attractio, qua subiectum secundariae enuntiationis fit obiectum primariae enuntiationis, ut: *nosti Marcellum, quam tardus sit*, pro: *quam tardus Marcellus sit*. I. 24, 56.
Attractio, qua pronomen relativum genus suum non ad antecedentis, sed sequentis substantivi genus conformat. I. 10, 20. 24, 58. IV. 10, 23.
Attractio in: *his* dico *litteris*, pro *has* dico *litteras*, praecedentibus ablativis. V. 36, 105.
Attractio in: *te* suspicor iisdem rebus, quibus *me ipsum*, gravius commoveri. I. 17, 39.
Attractio, qua enuntiatio *relativa* conformatur ad enuntiationem sibi subiectam. I. 34, 84.
Audio, ubi quis alterius sententiam se probare simulat. II. 20, 46.
Audire male, bene, ἀκούειν κακῶς, εὖ. V. 40, 116. *Audire ex, de, ab aliquo*. III. 14, 30.
Aut — aut nonnunquam dicta videntur pro *partim — partim*. I. 1, 1. *Aut* semel positum. I. 3, 5.
Autem nonnunquam pro *enim* positum videtur, ut δὲ pro γάρ. I. 2, 3.
Autem tertia sede positum. I. 27, 66.
Autem inservit transitioni, et saepe ita, ut sententiarum nexum interruptum repetat. I. 18, 42.
Autem saepe continuandi vim habet, ita quidem, ut interruptam orationem resumat. I. 21, 49.
Autem = *item*, *etiam*, *praeterea* cum oppositionis notione. I. 33, 80.
Autem inservit orationis gradationi indicandae, ut explicari possit per: *imprimis*, *demum*. IV. 2, 5.
Aveo audire, scire. I. 8, 16.

B.

Beatum substantivi loco. V. 15, 45.
Bibere ministrare. I. 26, 65.
Bonus vir, ironice. III. 21, 50.

C.

Caesura in soluta oratione. I. 1, 2.
Callum obducere. II. 15, 36.
Capi, allici. II. 12, 29.
Capite damnari. I. 22, 50.
Captus hominum. II. 27, 65.
Carere dolore, febri pro *vacare*. I. 36, 88.
Caussa disserendi, thema. III. 3, 7.
Celebrare, *celebritas*, *celeber* quid significent. I. 11, 28. V. 3, 9.
Cernere et *videre*. I. 20, 46.
Certe et *certo*. I. 1, 2. *Certe quidem*. V. 20, 60.
Cetera pro *et cetera*, IV. 31, 66.
Chiasmus. II. 4, 11. Cf. IV. 1, 1.
Circumdare aliquid aliqua re, alicui rei aliquid. V. 20, 59.
Citius dixerim. II. 20, 46.
Coepi et *coeptus sum* cum inf. I. 13, 29.
Cogitandi actio expressa verbis *motus*. V. 23, 66.
Cogitare, *ut* — quid differat a *cogitare* c. accus. cum infin. I. 15, 32.
Cognoscere et *agnoscere*. I. 24, 58.
Collocatio adiectivi, ad plura substantiva pertinentis. I. 4, 7.
Collocatio vocabulorum in clausula. I. 6, 11. 15, 35. II. 4, 12. III. 34, 83. *Collocatio adverbiorum* in clausula. I. 15, 35. *Coll.* vocis *multo* cum comparativo iunctae. V. 36, 104.
Collocatio genitivi, ad duo substantiva pertinentis, post prius substantivum, ut: honor *disciplinae* et auctoritas. I. 16, 38. — *Coll. duorum genitivorum*, uni substantivo iunctorum. IV. 17, 40.
Collocatio coniunctionum, *ut*, *quoniam*, itemque *pronom. relativi* post id vocabulum, quod maiore vi efferendum est. I. 8, 16.
Collocatio pronominum *me*, *te* cett. in acc. c. inf. I. 8, 16. II. 14, 32.
Collocatio verborum, ut: quamdiu *vixit*, *vixit* in luctu. III. 31, 75. — *Potest esse* (raro: *esse potest*). I. 46, 101.
Collocatio legitima in: *quam sim doctus* (non: *quam doctus sim*). II. 4, 10. — in: *quem tu quanti facias scio*, raro: *quem scio quanti tu facias*. I. 17, 39.
Collocatio in: *admiratus* fortunam *sum*. II. 13, 30.
Comitari cum dativo iunctum. V. 24, 68.
Commentatio quid significet. I. 30, 74.
Comparatio compendiaria. I. 1, 2. III. 10, 23. Cf. V. 26, 73.
Complures et *plures* quid differant. I. 4, 7.
Composita verba nunquam pro simplicibus ponuntur. I. 16, 36.
Con in compositis, ut *commeminisse*, *comminisci*, *cogitare* significat *secum*. I. 6, 13., ut *consequi* sign. *simul*. I. 16, 36., ut *condolescere*, *collaudare*, *comiti* sign. *vehementer*. I. 18, 41.
Conditionales enuntiationes duae iunctae. V. 9, 24.
Conditionalis enuntiatio, qua in protasi imperfect., in apodosi plusquamperf. ponitur. I. 12, 27. in protasi et apodosi coniunctivus praesentis. III. 29, 73. V. 35, 102. In protasi coniunctivus praesentis, in apodosi indic. futuri. Ibid.
Conditionalis enuntiationis loco saepe simplex enuntiatio ponitur. II. 12, 28.
Conditionalis enuntiationis singularis forma, qua in protasi praesens indicativi, in apodosi plusquamperfectum coniunctivi positum est. I. 25, 63.
Confiteri et *profiteri*. I. 8, 16.
Confundere, coniungere. I. 11, 23.
Coniunctivus in enuntiationibus secundariis, quae cohaerent c. infinitivo. I. 45, 108.
Coniunctivus ob seq. coniunctivum in enuntiationibus, qualis est: Quae qui *recordetur*, haud sane periculum est, ne non mortem optandam *putet*. V. 40, 118.
Coniunctivus concessivus. III. 17, 36.
Coniunctivus imperfecti conditionaliter positus. V. 7, 19.
Coniunctivus, quum res ex alius mente indicatur. V. 21, 62.
Coniunctivus praesentis et imperfecti in optatis. V. 22, 63.
Coniungere c. abl. iunctum. V. 33, 96.
Consectari, contentis viribus sectari. III. 2, 3.
Consequi gravius, quam sequi. I. 16, 36. III. 27, 64. Dolor me *consequitur*. II. 12, 28.
Consequi et *nancisci*. I. 43, 103.
Constanter, *constare*, *constantia* de philosophis. II. 2, 5.
Constitutus animo ac vita. II. 4, 11.
Contemnere, *despicere*, *pro nihilo habere* iunguntur. III. 7, 15.
Continens oratio. I. 8, 16.
Continet. *Quod rem cont.* III. 24, 58.
Contorquere verba. III. 26, 63.
Contortulus. III. 10, 22.
Contractio animi. I. 37, 90. IV. 31, 66.
Contrahere cum aliquo. V. 36, 105.
Crede mihi. I. 31, 75.
Credo ironice, extra nexum orationis positum. I. 22, 52.
Credo urbane pro *sine dubio*. II. 11, 26.
Cuicumodi est, *sunt*. III. 34, 83.

Cuius pro alicuius. V. 27, 78.
Cum, praepos. c. abl. pro adiect., ut mors *cum gloria* pro mors gloriosa. II. 3, 7.
Cum — tum. V. *Quum*.
Cunque ab pron. *qui* avulsum. II. 5, 15.

D.

Dare, concedere. I. 11, 25. *Dare* se in (ad) aliquid. I. 4, 7. *Dare* et *dedere* se alicui rei. I. 30, 72.
Dativus pro *a* cum ablat. II. 1, 2.
De aliquo accepimus, (eum) *fuisse industrium*. V. 20, 57.
Decere c. infinit. pass. I. 14, 32.
Decerptus ex mente divina. V. 13, 38.
Declamatio, exercitatio de philosophia disputandi. I. 4, 7.
Definire, quomodo construatur. IV. 6, 11.
Defluere ad elegantiora. I. 25, 62. — pro *sensim delabi*. V. 21, 62.
Deiici de sententia. II. 5, 14.
Delectus et *dilectus*. II. 11, 26.
Deligere et *eligere* quid differant. II. 1, 1.
Deminuere et *diminuere* quid differant. I. 28, 68.
Deminutivum cum deminutivo coniunctum. III. 1, 2.
Demonstrativa pron. omittuntur, sequente pronomine relativo. V. 7, 20.
Demum, *quantum demum*. V. 37, 107.
Denique, *tum denique*. I. 13, 29.
Deponentia passive. III. 14, 30.
Deprecari, precibus depellere. V. 19, 56.
Deprimere de lance dictum. V. 17, 51.
Deputare non Ciceronianum. III. 27, 65.
Descriptiones, formae geometricae. *Describere* de geometrarum figuris vel delineationibus. I. 17, 35.
Deserere, *relinquere*, *derelinquere*. II. 14, 33.
Desistere sententia et *de sent.* II. 12, 28.
Deus. *Deis* pro diis. IV. 34, 73.
Dies, longinquitas temporis. III. 30, 74.
Dies deficiet et *dies deficiat*. V. 35, 102.
Dignus absolute positum. II. 5, 14.
Dimittere fortunas. I. 6, 12.
Disciplina, prudentia rei militaris. I. 1, 2.
Discipl. rei publicae. I. 46, 110.
Dispicere quid significet. I. 19, 45.
Disputare aliquid. I. 11, 23. *ad aliquid*. III. 9, 19.
Disserere aliquid. I. 11, 23.
Dissolvere, refutare. III. 30, 73.
Distribute scribere. II. 3, 7.
Divinitus. IV. 1, 1.
Dolere et *maerere* quid differant. I. 13, 30.
Domus. Forma *domui*. I. 22, 51. Forma accus. plur. *domus*. V. 4, 10.
Dubitatio. Sine dubitat. III. 3, 5.
Dubito, *an*. IV. 22, 50.
Dubium. Sine dubio. III. 3, 5.
Dudum, modo, paullo ante. I. 31, 76.
Dum cum indic. praes. iungi solet. I. 42, 101.
Dum, imperativis additum. II. 19, 44.
Duo et *ambo* accusativus, aut *duos* et *ambos*. I. 46, 110.

E.

Efficere construitur et cum accusativo et infinitivo et cum coniunctione *ut* et coniunctivo. I. 31, 77.
Elaborare et *laborare*. I. 1, 1.
Eleganter, *elegantia*, *elegans*. I. 23, 55.
Elidere nervos virtutis. II. 11, 27. *elidere stirpes*. III. 34, 83.
Eligere et *deligere* quid differant. II. 1, 1.
Elogia. I. 14, 31.
Eminens effigies. III. 2, 3.
Emori, gravius quam *mori*. I. 41, 97.
Enallage. V. Permutatio.
Ἓν διὰ δυοῖν. V. Hendiadys.
Enim saepe refertur ad sententiam mente supplendam. I. 6, 11. — post interrogationem. IV. 26, 56.
Enim omittitur, quum nova disputatio instituitur. II. 21, 47.
Enim tertia sede positum. I. 27, 66.
Enim latet in pronominibus demonstr., ut *tantus*, *ita*. IV. 37, 79.
Ergo post parenthesin ad recipiendam interruptam orationem. I. 7, 14.
Escendere et *ascendere*. I. 29, 71.
Esse potest raro ap. Cic.; plerumque *potest esse*. I. 46, 110.
Esse post verba existimandi et declarandi omissum. I. 6, 13.
Esse in conclusione saepe omissum. I. 5, 9.
Esse in clausula cum vi quadam positum. V. 21, 62.
Est in conclusione saepe omittitur. I. 5, 9.
Esto, formula concedendi pro: *sit ita sane*. I. 43, 102.
Est ubi. V. 8, 23.
Et pro *etiam*. III. 13, 28.
Et transpositum. I. 31, 75.
Et = *et tamen*. I. 3, 6. 38, 92.
Et, in initio enuntiati positum, vim affirmandi (*profecto*) habet. I. 34, 82.
Et in assumptione pro *atqui*. III. 4, 9.
Et gradationem significat. I. 31, 76.
Et omittitur in enuntiatione negativa, antecedente enuntiatione affirmativa, ut: a gravibus illis philosophis medicina petenda est, *non* ab his voluptariis. III. 18, 40. — omittitur in *ceteri*, *alii*, *reliqui*, similibus. IV. 31, 66.
Et, non sequente altero *et*. IV. 35, 74.
Et pro *et quidem*. II. 7, 17.
Et et *ac* colligendi et comprehendendi vim habent. III. 34, 81.
Et et *que* ἀνακολούθως sibi respondent. I. 2, 4.
Et et *nec* (*neque*) se excipiunt. I. 4, 7.

Et vero, et profecto. II. 5, 13.
Etenim et *enim* quid differant. IV. 17, 40. pro porro, praeterea. III. 9, 20. *Etenim* elliptice. IV. 17, 49.
Etiam in: *quomodo*, *quemadmodum*, *ut*, *sicut* — *sic etiam*. III. 17, 37.
Etsi c. vi corrigendi. V. 13, 38. *Etsi* — *sed*. I. 37, 90.
Euphemismus. *Si quid accidit* pro *si moritur* et similia. I. 33, 104.
Exaggerare, *exaggeratio*. V. 18, 51.
Exanclare. I. 35, 86.
Exercere pro vexare, agitare. V. 1, 3.
Exigere proprie de pecunia, mercede vel opera debita reddenda. I. 39, 93.
Exire ex potestate. III. 5, 11.
Exornare philosophiam. II. 14, 33.
Explicui, *explicitus* cett., formae Ciceroni inusitatae. V. 27, 77.
Expressa effigies. III. 2, 3.
Exsistere, apparere. IV. 9, 21. *Exstitit dicens*. IV. 3, 6.
Exspecto, *dum dicat*. II. 7, 17.
Exstare, apparere. I. 33, 80.
Exstruere gravius pro *instruere* dictum. V. 21, 62.

F.

Fabulam dare, *docere*, *discere*. I. 1, 3.
Fac, pone. II. 22, 52.
Facere, verbum aliorum verborum vicarium. IV. 14, 31.
Facere, *ut* v. c. disputemus, περιφραστικῶς pro *disputamus* dictum. V. 4, 11.
Faces, a) dolores, b) incitamenta. II. 25, 61.
Fere, haec *fere*. I. 11, 22; *non fere*, *ferme*. V. 38, 111.
Fidibus canere, discere, docere, scire. I. 2, 4.
Finis i. e. summum. II. 1, 3.
Flamma. *Per fl. currere*. II. 26, 62.
Fluere mollitia. II. 22, 52.
Fodere et *fodicare* de dolore. II. 14, 33.
Formidines. I. 16, 36.
Fortuitus quomodo pronuntiandum sit. I. 49, 118.
Frangere auctoritate aliquem. I. 21, 49.
Fraus, *fraudes* de flagitiis dictum. I. 30, 72.
Fundere inanes voces. V. 26, 73; *fundere* versus, carmen. I. 26, 64; *fundere* = parere, gignere. V. 13, 37.
Futurum a Cicerone saepe pro praes. ponitur. I. 15, 35. c. ironia pro praes. I. 38, 91; ubi exspectamus impf. aut perf. I. 44, 105.
Futurum duplex in conclusione, ut: *ergo* miles id facere *poterit*, vir sapiens non *poterit*. II. 19, 39.
Futurum in consecutione et conclusione. III. 7, 15.
Futurum in obiectione et leni obiurgatione. V. 32, 90.
Futurum loco imperativi positum. I. 12, 26.
Futurum exactum et in protasi, et in apodosi positum. I. 30, 74.
Futurum exactum passivae formae Cicero per *ero* et *participium*, ut *nactus ero*, non per *fuero* format. II. 14, 32.
Futurum exactum futuri simplicis loco positum videtur, ut *videro*, *viderimus*. II. 11, 26.

G.

Genere, v. *genus*.
Generosus de stirpe nobilissima. II. 6, 16.
Genitivus in *um* pro *ium*, ut *Caelestum*. II. 9, 21. *Liberum* pro liberorum. III. 24, 58. *Locupletum* et *-ium*. V. 20, 58. *Ganymedi*, *Socrati* etc. III. 10, 21.
Genitivus substantivi gravius pro *adiectivo* pr. (*mediocritas officiorum* pro *mediocribus officiis*). III. 1, 1.
Genitivus qualitativus pluralis inusitatus. V. 1, 2.
Genitivi duo cum duplici relatione. II. 15, 35. Eorum collocatio. IV. 13, 31.
Genitivi duo, uni nomini iuncti. IV. 17, 40.
Genus, *genere*, wesentlich. V. 8, 22. *Id*, *hoc genus* e verborum ordine explicandum. I. 2, 3.
Geometrica. I. 24, 57.
Gerundium pro gerundivo positum, ut: studium aeternitatis *imitandi* pro studium aeternitatis imitandae. V. 25, 70.
Gerundium saepe passive positum videtur, ut principium *movendi*. I. 23, 53.
Gerundium cum praepositione iunctum, ut *de nihil sentiendo*. I. 43, 102.
Gerundivum non significat id, quod potest fieri. I. 1, 2.
Gloriandus, praedicandus. V. 17, 49.
Gloriari in aliqua re. I. 21, 48.
Gradus de palaestra. Sic *gradu depellere*, *deiicere*, *deturbare*, *in gradum reponi*. II. 5, 14.
Graeci homines contemptim. II. 27, 65.
Gratuitus quomodo pronuntiandum sit. I. 49, 118.
Grave carmen. I. 25, 64.
Gravitas corporis. III. 1, 1.

H.

Habere pro se habere. V. 31, 89. *Habeo*, *quod dicam* — *quid d.* III. 18, 41. *Habere* dubitationem etc. pro coniunctum esse cum aliqua re. III. 13, 27. IV. 36, 77; *habere* malum. I. 8, 15.
Haud et *non* quid differant. V. 8, 23. cf. 12, 35. *Haud ita* et *non ita*. Ibid. *Haud placere*. II. 1, 1. *Haud dubie* nunquam significat i. q. sine dubio. III.

3, 5. *Haud scio, an.* III. 8, 16. *Haud sciam an.* III. 23, 55.
Haurire de doloribus et calamitatibus, quas quis subit. I. 35, 86.
Hebes ad aliquid, hebetare aciem ad aliquid. III. 5, 11.
Hendiadys, ut: *varietas et natura sonorum* pro: varia sonorum natura. II. 4, 12. — *Deorum immortalium inventio* pro diis immortalibus inventoribus. III. 1, 1. — *Cursus error* pro cursu erranti. III. 2, 4.
Hic, haec, hoc. Haec pulchritudo per attractionem pro: harum rerum pulchritudo. I. 19, 45.
Hic, haec, hoc de rebus praeteritis. V. 2, 5.
Hic, hi, his etc. saepe male legitur in edd. pro *ii, iis* etc. I. 3, 5.
Hic et *ille* in oppositione saepe ita ponuntur, ut *hic* non ad propiorem, sed ad maiorem rem, *ille* non ad remotiorem, sed minorem respiciat. I. 49, 117.
Hic in: qualis est *haec* aurium (sc. voluptas). IV. 9, 20.
Historia, rerum indagatio, disquisitio, ἱστορία. I. 45, 108.
Homo est pro humano sensu praeditus. II. 17, 39. *Homo* pro *is*. I. 21, 49.
Honos alit artes. I. 2, 4.
Humane ferre. II. 27, 65. III. 16, 34.
Humanum vitium. I. 30, 72.
Hyperbaton. V. *Transpositio*.

I.

Iacere de rebus neglectis. I. 2, 4.
Iacere de iis, qui maerore, desperatione fracti sunt. II. 13, 32.
Iam et *nunc*. IV. 12, 27.
Iam, δή, inservit transitioni. I. 1, 2.
Iam, ἤδη, significat ἐνεργητικὸν ex antecedentibus transitum et non exspectatam ab altero conclusionem. I. 6, 12.
Iam, ἤδη, δή, ohne Weiteres, tum certe, sine dubio. I. 41, 98.
Iam gradationis vim habet = *quin etiam, atque etiam*. II. 10, 24.
Id est saepius post rem novam adiungit rem notam vel commemoratam. I. 31, 75. Latinae interpretationi subiungit Graeca. Ibid. et III. 27, 65. pro: nihil aliud est, quam. III. 13, 27. *Id est enim*. V. 3, 9. *Id quidem*, ut: *absurdum id quidem*. I. 25, 61. *Id quod* pro simplici *quod* non ponitur. II. 6, 16.
Idem pro: *is idem, is item*. I. 20, 46. Cf. II. 22, 52. pro *idem tamen*. II. 27, 65. *Idemque* pro *porro*. II. 5, 13. *eaque* mandat.
Igitur in enuntiationis initio positum. I. 6, 11. tertia sede pos. I. 27, 66. (Cf. I. 6, 12.). quarta sede pos. I. 14, 32. 29, 71. 34, 82. quinta sede pos. V. 23, 66. post parenthesin. IV. 15, 34. (Cf. *ergo*). inservit orationi ingrediendae. I. 9, 18. ad sententiam mente supplendam refertur. IV. 31, 65.
Igniculi, ut: virtutum. III. 1, 2.
Ille et *hic* in oppos. V. vv. *Hic — ille*. — *Ille* pro *hic* ad proximum relatum. II. 21, 49. *Ille quidem — sed*, ut: vir optimus *ille quidem, sed* non satis acutus. I. 3, 6.
Imbecillis, forma non Cicer. IV. 7, 15.
Imperfectum coniunctivi in protasi conditionali, sequente *plusquamperfecto coniunctivi* in apodosi. I. 12, 27.
Imperfectum coniunctivi post *ut*, ubi exspectes praesens. I. 4, 7.
Imperfectum excipitur *perfecto*, aut contrario modo. I. 2, 4. I. 30, 72. I. 35, 86.
Imperfect. et *plusqf. coniunctivi* in orationis obliquae enuntiationibus secundariis, praegresso tempore praeterito, licet sententia communis efferatur. I. 1, 1.
Imperfect. et *plusqpf. coniunctivi* post *quum* quid differant. I. 2, 4.
Imperfect. et *plusqpf. coniunctivi* in enuntiationibus secundariis, quae cohaerent cum enuntiatione conditionali, pro praes. et perf. indic. I. 5, 9. et 25, 60, ubi praes. coniunctivi pro imperf. positum est.
Imperfect. coniunctivi et *plusqpf. coniunctivi*, quid differant a *praesente* et *perfecto coniunctivi*, ut: vellem, voluissem; velim, voluerim. I. 27, 67. in optatis. V. 22, 63.
Imperfectum conditionale post *praesens*. V. 33, 96.
Imperfectum in sententia generali. II. 18, 43.
Imperia, honoribus opposita, sunt imperia militaria. III. 2, 3.
Imprimis, non *inprimis*. I. 48, 116.
In omittitur in: *totâ terrâ, totis castris*, additur in: *in tota vita*. IV. 13, 29. *Media urbe* et *in media urbe*. V. 35, 102.
In aliqua re gloriari. I. 21, 48. *In aliqua re vexari, laudari, admirari* pro *propter*. V. 9, 24. *In die*. V. 35, 100. *In* c. abl. pro gen., ut *in eadem sententia* esse. I. 39, 94. *In aliquem* pro in alicuius laudem. I. 42, 101. *In vulgus commendatio*. V. 36, 103. *In vita* hominum afferre pro *in vitam*. III. 11, 25. *In vitio, in laude esse*. III. 9, 19. Aliquid dicitur *in homine*. III. 26, 62. *In diem vivere*. V. 11, 33. *In primis*. I. 48, 116. *In viola aut in rosa* pro violis aut rosis circumfusus. V. 26, 73.

Indicativus pro nostrae linguae coniunctivo in: *longum*, *difficile*, *satis*, *par*, *rectum*, *aequum*, *melius*, *aequius* etc. *est*, *erat*, *fuit*, *fuerat*, porro in verbis *posse*, *debere*, *oportere*, *necesse esse*, *decere*, denique in participio futuri passivi. I. 49, 116.
Indicativus in: nemo est, quem non *attingit* dolor. III. 25, 59.
Indicativus in oratione obliqua. I. 1, 1.
Indicativus in: *quisquis*, *qualiscunque*, *utcunque est* etc. I. 46, 110.
Indicativus in interrogatione quae dr. obliqua. V. 41, 121.
Indignus, non meritus, ut. IV. 20, 46.
Inducere animum. V. 10, 30.
Inesse in aliquo, raro *alicui*. I. 19, 44.
Initio et *in initio*. II. 13, 31.
Inquit pleonastice additum. V. 36, 105.
Inquit scilicet adversarius, s. aliquis, formula, quum quid sibi opponi fingunt scriptores. I. 39, 93.
Insinuare et *se insinuare*. V. 12, 34.
Instituta et *artes*; *instituta* et *praecepta*. V. 4, 10.
Integrum est, *ut*. V. 21, 64.
Intemperanter abuti otio. I. 3, 6.
Inter repetitum. IV. 14, 32.
Interrogatio sine particula interrogativa inducta. V. 9, 25.
Invenire et *reperire* quid differant. I. 47, 113. *Invenire* nomen. IV. 22, 49.
Inversus ordo verborum, ut *incommoda* et *commoda*. IV. 31, 65.
Ipse: *memet ipsum* vitupero, non *memet ipse* vitupero. II. 21, 47.
Ipse sibi, *ipse se* etc. et *sibi ipsi*, *se ipsum* etc. quid differant. I. 30, 73. *Sese ipse* num ap. Cic. legatur. Ibid.
Ipse pro *aliquis ipse*, ut: sermo intimus, quum *ipse* secum loquitur. I. 38, 92.
Ira, θυμός. I. 10, 20.
Ira et *iracundia* quid differant. IV. 19, 43.
Is syllaba in terminatione vocabulorum in versibus saepe *i* pronuntianda. I. 9, 18.
Is et *hic* quid differant. I. 3, 5. Rarius *is* praepositioni praemittitur, ut *ea de re* pro *de ea re*. V. 1, 1.
Is substantivo praemittitur, ut id explicationis caussa additum videatur, ut *ea* quae est nominata Argo. I. 3, 5.
Is pro *is*, *qui* (quum *ea caussa impulerit* pro *ea fuerit caussa*, *quae*). V. 1, 2.
Is quidem — sed, ut: est *ea quidem* utilior, *sed* raro proficit. I. 3, 6.
Is, *qui* pro *eum dico*, *qui*. IV. 1, 2.
Ita praeparat ad sequentia. III. 18, 41.
Ita pro hactenus, hac ratione v. conditione, *insofern*, sequente *quum*, *si*, *ut*. IV. 38, 82.
Itaque pro *et ita*. I. 30, 72.
Item: ut — item. V. 3, 9.

L.

Laborare, anxie studioseque defendere sententiam. III. 21, 50.
Laquei, fallaces conclusiunculae. V. 27, 76.
Laudari a laudato viro. IV. 31, 67.
Laus, res laudabilis. II. 2, 5.
Laus oratoria, *imperatoria*. I. 3, 5.
Lautius aliquid tueri. I. 1, 2.
Legere, recitare. V. 39, 113.
Levis non *laevis*. I. 11, 22.
Levis et *lenis*, quid differant. I. 40, 95. Cf. IV. 31, 66. *Levis* dolor, *levitas* doloris. V. 31, 88.
Liberaliter eruditus, *liberalis* doctrina. II. 2, 6.
Liberum pro liberorum. III. 24, 58.
Licet c. acc. et inf. I. 38, 91.
Liquefacere, *liquefieri* de voluptatibus. V. 6, 16.
Loco pro *suo*, *apto loco*. II. 11, 26. *Loco* demovere, depellere. II. 5, 14.
Locupletum et *locupletium* genitivus pluralis. V. 20, 58.
Longe et retro ponere, longe posthabere. V. 31, 87.
Lusus verborum. IV. 31, 67.

M.

Macte virtute. I. 17, 40.
Maerere, *maeror* et *dolere*, *dolor* quid differant. I. 13, 30. *Maerere* c. acc. et abl. I. 44, 105.
Magno aestimare. III. 4, 8.
Malle cum simplici accusativo iunctum pro accusativo cum infinitivo. V. 23, 66. *Malo non* roges. I. 8, 17.
Manus. *In manibus habere rem*. V. 7, 18.
Mediocriter doctus. II. 3, 7.
Meditatio et *meditari* quid significent. III. 16, 34.
Meditatus passive. III. 14, 30.
Melancholici omnes ingeniosi. I. 30, 80.
Melius esse factum pro convalescere. I. 35, 86.
Memoria duplici significatione dictum. I. 24, 59.
Memoria, id, quod alicuius rei memoriam conservat. V. 4, 11.
Metonymia, ut *tropaeum* pro *victoria*; *odores* pro *suffimentis*. I. 46, 110.
Mihi crede et *crede mihi*. I. 31, 75.
Milia, non *millia*. I. 5, 9. V. L.
Ministrare, serviren. I. 26, 65.
Mirari et *admirari*. IV. 1, 1.
Miscere malum. IV. 36, 77.
Modi in musicis. I. 44, 106.
Movere loco de palaestra. II. 5, 14. *moveri*, atlici. IV. 6, 13.
Multi et magni viri pro multi magni viri. II. 6, 15.

Multo, adverbium, comparativo iunctum, quam sedem occupare possit. V. 36, 104.
Mundanus. V. 37, 108.
Munus quid significet I. 28, 70.
Mumis, a natura datum (*Bestimmung*). V. 13, 38.
Musica, *-orum*. I. 24, 57.

N.

Nae cum pronom. iungi solet. I. 30, 74.
Nam refertur ad sententiam mente supplendam. I. 6, 11. IV. 33, 71.
Nam vel *enim* latet in pronominibus demonstr., ut *tantus*. IV. 37, 79.
Nancisci et *assequi* v. *consequi* quid differant. I. 43, 103.
Narrare male, *bene*, *probe*. I. 6, 10.
Nasci ab aliquo. III. 17, 37.
Ne c. coniunctivo perf. pro imper., ut *ne timueritis* pro ne timete. I. 41, 98. extr.
Ne, particula interrogativa, in altero demum interrogationis membro. I. 7, 14. 25, 60. — pro *nonne* positum vdtr. II. 11, 26.
Ne coniunctio post verba *volendi*. I. 8, 17.
Ne, vi concessiva dictum (*gesetzt auch nicht*). II. 5, 14.
Ne unquam, *ne quisquam*, *ne usquam* et *ne quando*, *ne quis*, *necubi* quid differant. III 34, 84.
Ne — quidem latine dicitur pro *etiam non*. I. 6, 11. *Ne — quidem —*, *non modo* pro non modo —, sed ne — quidem. I. 38, 92.
Nec ap. Cic. non dicitur pro *ne — quidem*. I. 26, 65.
Nec — et se excipiunt. I. 4, 7.
Necne in directa interrog. III. 18, 41.
Nec non. I. 2, 3.
Necopinans, *necopinatus*, *necopinus*. III. 13, 28.
Nec — que se excipiunt. I. 4, 7. 29, 71.
Nec — quidem non dicitur. I. 23, 54.
Nec vero praeter transitum etiam gradationem significant. IV. 2, 4.
Negatio verborum *ne — quidem* vim negativam in enuntiationem secundariam spargere potest. I. 26, 64.
Negationes: non, *nihil*, *nullus*, *nondum* iunctae cum *quam*, *tam*, *adeo*, *ita*. IV. 35, 74.
Nemo pro *ne quis*. V. 36, 105.
Nempe, particula ironica. I. 21, 48. III. 20, 49. in interrogatione. V. 5, 12.
Neque pro *nec vero*, *nec tamen*. I. 2, 4.
Neque — et se excipiunt. I. 4, 7.
Nescio an. III. 8, 16. IV. 22, 50. *Nescio quomodo*, formula dolentis. I. 11, 24.
Neutrum: ut *mors* est *miserum*. I. 8, 15. *Turpitudo* est *peius*. II. 13, 31.
Neutrum pronominis demonstrativi praemittitur, nulla ratione habita generis nominis subsequentis. I. 34, 83. *Neutrum pronominis*, ut *id*, *tale*, *quod*, vices sustinet antecedentis adiectivi masc. aut feminini, ut misericordes aut invidi, aut *tale quid*. V. 40, 116.
Neutrum numeri pluralis pronominum post substantiva feminini generis ponitur, quum et res quae dicuntur impersonales denotant, et non solum res dictae, sed universum earum genus intelligendum est. III. 4, 7.
Nihil de personis. I. 2, 5. *Nihil*, nullo modo, IV. 15, 35. *Nihil nimis*. I. 32, 78.
Nimirum, particula ironica. I. 21, 48. 22, 52. V. 24, 69.
Nisi forte, ironice. IV. 23, 51.
Nisi si. III. 18, 42.
Noctes et dies pro *dies et noct*. V. 25, 70.
Nolle cum simplici accusativo iunctum pro acc. c. inf. V. 23, 66.
Nominativus primae decl. cum graeca terminatione, ut *Semele*, non ciceronianus. I. 12, 28. — c. lat. termin *Eurota*. II. 15, 36.
Nominativus in *o* et *on*, ut *Solo*, *Xenophon*. I. 47, 113.
Nominativus c. inf. transit in *accus. c. inf.* V. 8, 22.
Non in interrogatione duplici vi ponitur. I. 8, 16. *Non* post verba voluntatis. I. 8, 17.
Non fere, *non ferme*, non facile. V. 38, 111.
Non ita aliquid negant, respectu habito alius enuntiati vel vocis praegressae, vel adiectivi adverbiive additi. V. 8, 23.
Non magis, *quam non*. I. 17, 41.
Non modo, *sed*. I. 37, 89. *Non modo*, *sed non* in enuntiatione interrogativa pro *non modo non*, *sed*. II. 5, 14.
Non modo, *sed ne — quidem* pro *non modo non*, *sed ne — quidem*. I. 36, 87. Cf. IV. 38, 84.
Nonne in interrogat. obliq. V. 12, 34.
Non plus, eben so wenig. I. 8, 15.
Non quia. I. 1, 1. Cf. *non quod*.
Non quo et *non quod*. II. 26, 64.
Non quod, cum coniunctivo iunctum, sequente *sed quia*, cum indicativo iuncto. II. 23, 56.
Non quod (*non quo*, *non quia*) —, *sed tamen* pro *non quod* —, *sed* quod. II. 26, 64.
Non — sed pro *non solum*, *sed*. V. 6, 15.
Nullus gravius pro *non*. I. 22, 51.
Num, μῶν. I. 17, 40. 32, 77. *Numne*. I. 32, 77. *Num non vis*. I. 32, 77. *Numquid* est caussae, quin. I. 32, 78.
Numerare bona pro habere. V. 15, 44.
Numerus, ῥυθμός. II. 11, 26.

Numerus praedicati: corpora et natura *valet.* III. 3, 5.
Numerus. V. vv. singularis et pluralis numerus.
Nunc, nunc autem, nunc vero in oppositione. III. 1, 2.

O.

O et *on* in nominativo nominum propriorum. I. 47, 113.
O (ō) in thesi collocatum corripi potest. I. 16, 37.
Ob defendendam patriam, pro: *ad.* III. 13, 28.
Obedire et *parere.* V. 12, 36.
Obiicere pro iniicere et pro offerre. II. 4, 10.
Obire pro mori non ciceronianum. I. 34, 84.
Obliqua oratio transit in rectam. IV. 10, 24.
Obtinere de philosophis et oratoribus. I. 12, 26. V. 30, 85. *Obtinere* et *obtineri.* V. 41, 118.
Occumbere morti, morte, mortem. I. 42, 102.
Occurrere, animo obiici. I. 21, 49.
Oculus. In oculis esse, ferri. II. 26, 63.
Odores, suffimenta. V. 21, 62.
Offerre se ad mortem, in discrimen etc. I. 15, 32.
Offundere tenebras animo. III. 34, 82.
Omnia, in sententiae clausula positum. III. 22, 52.
Omnino, disertis verbis. V. 9, 24.
Omnis pro omnino. III. 3, 6.
Ὁμοιόπτωτον. II. 7, 17.
Ὁμοιοτέλευτον. I. 28, 69. I. 37, 90. IV. 17, 38.
Opinor, extra nexum orationis positum, ironice. I. 22, 52.
Opibus viribus. III. 3, 6.
Oportebat, oportuit, oportuerat pro oportuisset. II. 13, 30. Cf. v. Indicativus.
Opprimere dolorem. II. 14, 33.
Opsonare famem. V. 34, 97.
Optimus vir, ironice. III. 21, 50.
Oratio simul significat rationem. I. 30, 73.

P.

Parere, partus, de sexu virili dictum. II. 8, 20. — *parere* verba, res etc. IV. 2, 4.
Parere. Agri parent utilitati hominum. I. 28, 69.
Parietinae. III. 22, 53.
Παρονομασία. III. 27, 64.
Partes, species. III. 11, 24.
Participia in constr. accusativi c. inf., ut: quibus *abundantem* licet esse miserum, resolvi debent in: *eum, qui* — I. 38, 91. (Cf. IV. 31, 66.)
Participium praesentis, ut *decedens, veniens* dictum vdtr. pro: *quum decessisset, venisset.* II. 25, 61.
Parum quid significet. V. 14, 41.
Parumper. V. 24, 68.
Parva metuere. V. 14, 41.
Parvuli igniculi. III. 1, 2.
Passiva forma verbi transit in activam. II. 16, 37.
Pectore toto aliquid facere. II. 24, 56.
Pendere animi, animis. IV. 16, 35.
Per in: *per* mihi *scitum.* IV. 16, 36. *Perexiguus* et *minutus.* II. 13, 30.
Perculsus et *percussus.* III. 29, 72.
Perfecti forma in *ere* ap. Cic. dubia. II. 1, 4.
Perfectum indicativi in enuntiatione secundaria de rebus, quae fieri solent. II. 24, 58. *Perfectum coniunctivi passivi* aut *deponentis*, uti *passus sim*, ap. Cic. non eadem vi dr., qua prf. coni. act., uti *concesserim* pro concedam. I. 33, 55.
Perfectum excipitur imperfecto, vel contrario modo. I. 2, 4. I. 30, 72. I. 35, 86. *Perf.* de re saepius repetita. III. 2, 3. *Perf.* et *praesens* iunguntur. I. 2, init.
Perfectum et *plpf. coniunctivi* in enuntiatione conditionali quid differant. I. 27, 67.
Perfricare os, frontem. III. 18, 41.
Perinde et *proinde quasi.* I. 36, 86. V. 2, 6.
Permanare ad sensus. II. 18, 42.
Permutatio structurae (ut *Cleanthi* placet — ut *Epicurus*). III. 31, 76. motus tractabantur, et unde omnia orerentur. V. 4, 10. *Personarum verbi permut.* v. *persona.*
Perpeti, in patiendo perdurare. III. 3, 5.
Perses (pro *Persa* et pro *Perseus*) declin. I. 42, 101.
Persona quid significet. II. 21, 49.
Persona prima et *tertia* in communi sententia. I. 2, 4. *Personarum permutat.*, secundae et tertiae. I. 38, 91.
Persuasus. III. 29, 72.
Pervellere de dolore, fortuna. II. 20, 46.
Petessere. II. 26, 62.
Philitia, phiditia. V. 34, 98.
Philosophia donum deorum. I. 26, 64. Philosophiae praeconium. V. 2, 5.
Philosophus adiectivum, non *philosophicus.* V. 41, 121.
Physica, metaphysica, *physici*, philosophi. I. 13, 29.
Pingere, pictura, pictores de poësi et poëtis. I. 15, 34. V. 39, 114.
Pius quid significet. II. 9. 20.
Plane dicere. IV. 21, 47.
Planetae. I. 25, 62.
Plenum carmen. I. 26, 64. — *Plenus* absolute dictum. I. 6, 11.

Pleonasmus: ita senlit, ut putet etc. V. 31. 88.
Ploratus non solum oculis, sed etiam ore editur. II. 9, 21.
Plumbeus, obtusus, tardus. I. 29, 71.
Pluralis pro singul., ut *poëtae* pro *poëta*. I. 2, 3. *Pluralis* post *optimus quisque*. III. 28, 70. *Pluralis* nominis abstracti deflectit ad singul. (*corpora — animus*). II. 23, 54. *Pluralis* verbi refertur ad nomen singularis numeri, in quo latet pluralis (*stultus* pro *stulti*). IV. 6, 13. *Pluralis illa* refertur ad *aliquid*. I. 3, 6. *Pluralis* pronominum refertur ad singularem I. 6, 12. *Pluralis* post singularem ad plures relatus. V. 34, 98.
Plus et *magis* amare. III. 29, 73.
Plusquamperf. et *imperf. coniunctivi* cum coni. *quum* iuncta quid differant. I. 2, 4. V. L. *Plusquamperf.* et *perfect. coniunctivi* in enuntiatione conditionali quid differant. I. 27, 67.
Plusqprf. coniunctivi post praeteritum in sententia generali. I. 1, 1. — in relativis enuntiationibus, quae cohaerent cum conditionali enuntiatione, pro indicativo perfecti. I. 5, 9. — in apodosi conditionali, antecedente *praesente indic.* in protasi. I. 25, 63.
Poeniri. I. 44, 107.
Poenitere c. acc. *quod*. V. 28, 81.
Pomeridianus. III. 3, 7.
Pompa rhetorum. IV. 21, 48.
Ponere quaestionem. I. 4, 7. *Pon.* nomen rebus. III. 5, 10. *Ponere* et *proponere* praemium. V. 7, 20. *Ponere* librum, tunicam. I. 11, 24.
Portenta, commenta mirabilia. I. 6, 11.
Porticus, vestibula tentorii. II. 16, 38.
Positivus et *comparativus* iuncti. IV. 31, 65.
Posse multum. III. 14, 30. *Posse* et *valere* iuncta. II. 4, 11. *Posse* pro *fieri posse*. I. 11, 23. *Possum* pro *possem*. II. 19, 45. *Poteram* pro *possem*. III. 4, 7. *Potest esse*, non *esse potest*. I. 46, 110.
Post: aliquot post annos et *aliq. post annis*. I. 2, 4. *Post* pronomini postpositum. II. 6, 15.
Potiri c. gen. abl. et acc. I. 38, 90.
Potis sc. est pro *potest*. II. 16, 38.
Potius quam c. coniunct. II. 22, 53.
Prae libidine etc. IV. 34, 73.
Praeclarum arduum, proverb. III. 34, 84.
Praeditus metu. V. 14, 41.
Praegnans usus verbi *turbari*. III. 11, 25.
Praemia fortunae. V. 7, 20.
Praepositio in enuntiatis copulatis aut posita, aut omissa. I. 12, 27. IV. 14, 32. 20, 45. — omittitur in *apposit.* III. 15, 33. — in interrog. et respons. I. 39, 93. — ante pron. relativum. I. 39, 94. — pronominibus postposita. II. 6, 15. — c. genitivo iuncta, omisso substantivo (*de sui* sc. filii morte). III. 29, 71. — compositorum adiectivorum in repetitione (*periucundus et pergratus*). II. 13, 20.
Praesens deus. I. 12, 28.
Praesens et *perf.* iuncta. I. 2, init. *Praes. indicativi* in protasi conditionali, sequente *plpfto coniunctivi* in apodosi. I. 25, 63. *Praes.*, ubi poëta loquens a Cic. inducitur. II. 21, 49. *Praes.* de re, quae e praeterito tempore in praesens pertinet. II. 1, 2. *Praes. histor.*, sequente imperfecto. IV. 36, 77.
Praesens esse et *adesse*. IV. 7, 14.
Praesentia, in praesentia. I. 7, 14.
Praestare rem aliquam. III. 16, 34. pro: vadimonium praestare. V. 10, 29.
Praeter ceteros. I. 47, 114.
Premere verbo. I. 7, 13. argumentum. I. 36, 88. humana omnia. IV. 28, 61.
Presse, accurate, subtiliter. IV. 7, 14.
Pressi modi. I. 44, 106.
Prima, initia, elementa. I. 7, 14.
Primum non sequente *deinde*. IV. 35, 74.
Primus, primarius. I. 33, 81. *A primo*, primitus. I. 23, 54.
Princeps, auctor. I. 21. 48. — *Princeps* de viro, qui rem publicam gerit. I. 15, 34.
Principia, elementa. I. 10, 22.
Privatim, *privatus*. V. 35, 102.
Pro deorum fidem. V. 16, 48.
Probare, *ut* — III. 3, 5.
Proclive, *proclivi* labi. IV. 18, 42.
Procul ab omni metu, pro remotus. V. 14, 41.
Producta v. *praecipua*.
Proficere de medicina. IV. 25, 60.
Profligare quid significet. V. 6, 15.
Progenies quid significet. I. 12, 26.
Proinde et *perinde*. I. 36, 86. *Proinde* c. coni. adhort. V. 18, 52.
Pronomen neutrius generis numeri pluralis post substantiva generis feminini. V. v. *Neutrum*.
Pronomen ipse iunctum pronomini personali *sibi*, *se*. I. 30, 73.
Pronomina, et demonstrativa et relativa, sequenti substantivo attracta, ut: *haec pulchritudo* pro: harum rerum pulchritudo. I. 19, 45.
Pronomina: me, te, se, nos, vos in structura accusativi cum infinitivo verbis *dicendi* et praeponuntur et postponuntur. I. 8, 16.
Pronomina neutrius generis saepe vices sustinent substantivi, quod in aliqua praecedentium vocum latet. I. 2, 4.
Pronomina neutrius generis relata ad sub-

stantivum vel substantiva alius generis. I. 34, 83. III. 4, 7.
Pronomina, numero plurali posita, referuntur saepe ad nomen praegressum certo genere et numero singulari. I. 6, 12.
Pronomina, *hic*, *is*, *ille* cum genitivo iuncta, ut: quum omnis arrogantia odiosa est, tum *illa ingenii* molestissima. IV. 9, 20.
Pronomina qui et *hic*, in enuntiati initio posita, praepositionibus interdum praemittuntur. V. v. *Praepositiones*.
Pronomina demonstrativa vel ob maiorem vim, vel perspicuitatis caussa iterantur. III. 8, 18.
Pronomina me, *te* omittuntur, quo magis generalis efferatur sententia. III. 25, 60.
Pronomina me, *te*, *se*, *eum*, *eos* in constructione acc. c. inf. saepe omittuntur. I. 25, 60.
Pronomina relativa uni vel pluribus vocibus postpos. III. 15, 32.
Pronomina neutrius generis, in accusativo posita, cuiuscunque generis verbis iunguntur, ut *id operam do*. V. 28, 81.
Pronuntiatum (ἀξίωμα). I. 7, 14.
Proponere, ob oculos ponere. IV. 31, 66. — *Proponere* et *ponere* praemium. V. 7, 20.
Proprius et suus. I. 29, 71.
Proprius, cum genitivo iunctum, *proprium*, cum gen. iunctum, substantivi vices sustinet. II. 18, 43.
Provocatio ad populum. IV. 1, 1.
Pte pronominibus affixum, ut *suopte*. I. 17, 40.
Pubescere de vitibus, herbis dictum. I. 28, 69.
Pueritis aetas. I. 39, 94.
Pulcher, urbanitatis blandimentum, ut: *pulcher* Critias. I. 40, 96.
Pulvinaria deorum. IV. 2, 4.
Pulvis mathematicorum. V. 23, 64.
Puncta, suffragia. II. 26, 62.
Puniri deponentialiter. I. 44, 107.
Putescere. I. 43, 102.
Puto, extra nexum orationis positum, ironice. I. 22, 52.

Q.

Quaerere, optare. IV. 21, 48.
Quaerere et *invenire* quid differant. III. 1, 1.
Quaerere in: *si quaeris*, *noli quaerere*, *quid quaeris?* III. 29, 73.
Quam, cum coniunctivo iunctum, pro *quam ut*. II. 22, 52.
Quam sit doctus, *quam sit* subtiliter disputatum etc. II. 4, 10. — *Quam nihil*, *quam non*. IV. 35, 74.
Quamvis cum adverbio vel adiectivo. I. 21, 47.
Quamvis licet. IV. 24, 53.
Quando pro quoniam. IV. 15, 34.
Quandoque. III. 7, 14.
Quando quidem v. *si quidem*.
Quanquam fortasse elliptice positum. I. 27, 67.
Quanquam, cum coniunctivo iunctum. V. 30, 85.
Quanquam quidem, (καίτοι γε). III. 34, 84.
Quanquam — sed. I. 37, 90.
Quasi, iunctum cum pronomine *quidam*. II. 4, 11. III. 2, 3.
Quasi mitigat insolentiorem alicuius vocabuli usum. III. 20, 47.
Quasi — sic. I. 30, 74.
Quasi vero ironice. I. 22, 50. — iunguntur cum coniunctivo *praesentis* vel *perfecti*. Ibid.
Que, continuandi vi dictum (*porro*). III. 3, 5.
Que, explicandi vi dictum. I. 2, 4.
Que, colligendi vi dictum (*ut paucis complectar*, *kurz*). I. 26, 64.
Que, adversativa vi dictum. I. 2, 4.
Qui et *quis*, ut: *deus qui* et *d. quis*. II. 27, 66.
Qui, *quae*, *quod* ad remotius substantivum referendum. I. 1. extr. — uni vel pluribus vocibus, quae cum maiore vi efferendae sunt, postpositum. II. 4, 12. III. 15, 32. *Quae oblivio* per attractionem pro: cuius rei oblivio. I. 19, 45. Pron. *qui* ex antecedenti pronomine relativo repetendum. I. 30, 72. *Qui* c. coni. de caussa. I. 44, 107.
Qui pro *quo*. IV. 36, 77.
Qui idem. IV. 36, 77.
Quia pro *quod*, in: *ex eo*, *quia*. I. 18, 42.
Quicquam, das Geringste. I. 35, 85.
Quicquid. V. *quisquis*.
Quid spectans (quaerens). I. 14, 31.
Quid quaero? et quid quaeram? I. 45, 108.
Quid? illa tandem num etc.? *Quid?* illa vis quae tandem est? Sic interpungendum. I. 24, 56.
Quid et *quod dicam*, *habeo*, *scio*, *non habeo*, *nescio*. III. 18, 41.
Quidam pro *fere*, ut: tali quodam exordio. II. 4, 10. substantivo praemissum pro: *quodam modo*. IV. 35, 75. ad emolliendum usum nominis insolentioris additum. III. 7, 14.
Quidam, adiectivis additum, quam vim habeat. II. 4, 11.
Quidem, γέ, vi argumentativa et suppletiva. I. 1, 3.
Quidem, γέ, nominibus propriis additum, pro *ut in exemplum afferam*. I. 18, 116.

Quidem in absurdum *id quidem* et similibus. I. 25, 61.
Quidem in: nemo mediocriter *quidem* doctus. II. 3, 7.
Quidem, γέ, in oppositione. II. 17, 41.
Quidem cum coniunctionibus iunctum, ut *quoniam quidem*, ἐπειδήπερ. III. 27, 66. *Verum quidem*, *quanquam quidem*. III. 34, 84.
Quidem repetite positum. II. 14, 34.
Quidem in: optare hoc *quidem* est, non docere; decipere hoc *quidem* est, non iudicare etc. II. 13, 30.
Quidem certe iunguntur. V. 20, 60.
Quin, cum coniunctivo iunctum, post *numquid caussae est*. I. 32, 78.
Quin, cum coniunctivo iunctum, post *dici non potest*, *negari non potest*, *non ignoro*. V. 7, 17.
Quippe, particula ironica. I. 21, 48.
Qui quidem, ὅς γε. I. 1, 3.
Quis et *qualis* iunguntur. III. 5, 11.
Quis, *qua* et *qui*, *qua* quid differant. IV. 14, 33.
Quis et τὶς, subiecti vicaria, saepe omittuntur. IV. 8, 17.
Quis et *quisque* ex enuntiatione primaria in secundariam traducuntur (defendat, quod *quis* sentit). IV. 4, 7.
Quisquam. Accusativus *quenquam* infinitivo ex abundantia quadam additus in sententia communi. I. 3, 6.
Quisque quando ap. Cic. cum plurali construatur. III. 28, 70. *Quisque* ex enunt. primaria in secundariam traductum. V. *quis*.
Quisquis pro *quisque* positum vdtr. V. 34, 98.
Quod est idem virtus. V. 13, 39.
Quod, cum genitivo iunctum (*quod* datum est *temporis*). II. 3, 9. Ut illis *praemii* daret *quod*. I. 47, 113.
Quod (coniunctio) voci postponitur, ut ea maiore vi efferatur. II. 4, 12.
Quod, cum coniunctivo coniunctum, in sententia ex alius mente prolata. I. 13, 30.
Quod nisi, *quod quia*, *quod quum* cett. IV. 16, 36.
Quod, cum coniunctivo iunctum, pro *ut id* cum coniunctivo. I. 16, 38.
Quoniam, cum coniunctivo coniunctum. I. 11, 25. *Quoniam* iis verbis, in quibus sententiae pondus est, postpos. III. 5, 11.
Quotusquisque, quam pauci. II. 4, 11.
Quum — tum et *tum — tum* quid differant. V. 25, 72. *Quum — tum* = einmal — und dann. I. 6, 12.
Quum, cum coniunctivo iunctum, sequente *tum*. V. 39, 113.
Quum, cum coniunctivo iunctum, sequente *tamen*. I. 49, 117.
Quum temporale de re cogitata. III. 22, 52. c. coniunct. impf. de re repetita. II. 14, 34.

R.

Ratio, νοῦς. I. 10, 20. *Recta ratio*, ὀρθὸς λόγος. IV. 15, 34. *Ratio*, argumenta. I. 45, 109. *Ratio et disciplina*; *ratio et scientia*. I. 1, 1. *Ratio et doctrina*. I. 13, 30. *Ratio et via*. II. 2, 6. *Ratio et oratio* iunguntur. IV. 17, 38.
Rationes, sententiae e ratione natae. IV. 38, 84.
Ratus de siderum cursu. V. 24, 69.
Recordatio Platonica. I. 24, 57.
Recta ratio. IV. 15, 34.
Refert magni. I. 33, 80.
Relativa constructio transit in demonstrativam. V. 3, 8.
Relativa enuntiatio conformatur saepe ad enuntiationem sibi subiectam. I. 34, 84.
Relativo pronomini idem nomen, ad quod referendum est, additur, ut: hic dies, *quo die*. V. 1, 1.
Relativum pronomen conformatur ad sequens substantivum, ut: *quae harmonia* dicitur pro: *id*, *quod* harm. dr.; *animal*, *quem hominem* vocamus. I. 10, 20. 24, 58. IV. 10, 23.
Relativum pronomen, ad idem substantivum referendum, repetitum. I. 25, 61.
Relativum pronomen ei vocabulo, quod maiore vi efferendum est, postponitur. III. 15, 32.
Relativum pronomen saepe non ad substantivum, a quo pendet genitivus alius substantivi, sed ad genitivum ipsum refertur, ut: *regis* vox, *qui* laudat senem pro: *quâ*. III. 24, 57.
Religio, culpa, quae religionibus violandis contrahitur. I. 12, 27.
Relinquere et *deserere*. II. 14, 33.
Rem continet aliquid. III. 24, 58.
Reor, ironice. I. 22, 52.
Repens, repentinus. III. 14, 29
Reperire et *invenire*. I. 47, 113.
Repetere ab aliquo. I. 48, 116.
Res pro *id*. I. 21, 49.
Retractare, recusare. I. 31, 76.
Reverens, timens. I. 30, 70.
Revertor, perfectum ap. Cic. *reverti*, non *reversus sum*. V. 37, 107.
Revocare de actoribus. IV. 29, 63.
Rursum, contra. I. 17, 40.
Rusticus et *rusticanus*. II. 22, 53.

S.

S in exitu vocis ap. antiquos poëtas saepe non pronuntiatum ante seq. consonantem. I. 9, 18.
Saepe multi, I. 30, 74.
Sal, Witz. V. 19, 55.

Salamina et *Salaminam*. I. 46, 110.
Sapientiae definitio. IV. 26, 57.
Scholae, disputationes philosoph. I. 4, 8.
Scilicet, particula ironica. I. 21, 48. II. 11, 27.
Scio, *quod* et *quid dicam*. III. 18, 41.
Scriptitare. V. 8, 22.
Secundus, favens, propitius. II. 1, 4.
Sed repetite positum. I. 37, 88. *Sed* inservit sententiae, ante parenthesin inchoatae, revocandae. II. 1, 3. *Sed* omissum. V. Asyndeton.
Seyes, ipsum solum. II. 5, 13.
Semela et *Semele*. I. 12, 28.
Semina virtutum. III. 1, 2.
Senescere de rebus, quae omnem vim ac vigorem amittunt. II. 2, 5.
Sententia, *de sent.* deiici, depelli. II. 5, 14.
Sentire = iudicare, censere. V. 28, 82. De nihil *sentiendo*. I. 42, 102.
Sepelire dolorem. II. 13, 32.
Septem sapientes. V. 3, 7.
Septenarii. I. 44, 107.
Sequitur me dolor. II. 12, 28.
Serere leges. I. 14, 31.
Servire posteritati, valetudini. I. 15, 35.; s. tempori. III. 28, 66.
Sevocare mentem. I. 16, 38.
Si omittitur. II. 12, 28. *Si iam*. IV. 31, 65. *Si* repetitum. II. 27, 67. sine verbo saepius repetitum. II. 24, 57. *Si diis placet*. V. 10, 31. *Si quaeris* pro ut verum dicam. III. 29, 73. *Si quid accidit*. I. 33, 104. *Si quidem*, εἴ γε. I. 1, 3.; *si quidem* c. imperf. coniunctivi ironice in responsione. II. 17, 39. Cf. III. 31, 76. *Si* c. coniunctivo, ubi exspectes acc. c. inf. III. 31, 76. *Si quis* error et *si qui* error. III. 34, 82. *Si quae* et *si qua*. IV. 14, 33.
Sibi in se, *suo sibi gladio* etc. V. 14, 42.
Siccitas, salubritas. V. 34, 99.
Signa, statuae. V. 35, 102.
Simile, similitudo. II. 5, 13.
Similis alicuius et alicui. I. 15, 34.
Similis et, ὅμοιος καί. V. 3, 9.
Similiter, *ut si*, *tanquam si*, *ac si*. IV. 18, 41.
Simul pro simulac. IV. 6, 12.
Simul ut. IV. 3, 5.
Sin autem sine praedicato negativo, ex antecedenti apodosi supplenda. IV. 34, 72.
Sine c. abl. pro adiectivo, ut: mors *sine gloria* pro: mors ingloria. II. 3, 7.
Singillatim. V. 33, 94.
Singularis numerus. nomin. abstractorum dellectit ad plural. (*animus* — *corpora*). II. 23, 54. Post singularem sequitur plur. IV. 31, 65. *Singularis* post plura subiecta (*corpora* et *natura valeat*). III. 3, 5. *Sing.* post duo nomina per *aut* disiuncta. V. 9, 26.
Singulatim. V. 33, 94.
Sinus. *In sinu* gaudere. III. 21, 51.
Siris pro *siveris*, ut *sisti*, *sistis*. I. 44, 106.
Sive semel positum. II. 22, 51. *Sive* — *sin*; *sive* — *sive vero se* excipiunt. I. 41, 97. *Sive* — *sire* quando cum coniunctivo iungantur. I. 25, 60.
Solere pro fieri solere. V. *posse*.
Solidus in re sculptoria. III. 2, 3.
Solus, adiectivum, et *solum*, adverbium, quid differant. I. 26, 66. IV. 7, 15. 19, 44.
Sorites. V. 15, 45.
Spartani non est aureae aetatis. I. 43, 102.
Species, imago. I. 15, 34.
Specimen naturae. I. 14, 32. *Specimen* humanitatis. V. 19, 55.
Spero, extra nexum orationis positum, ironice. I. 22, 52.
Spes me tenet, bene mihi evenire. I. 41, 98.
Spinosus. I. 8, 16.
Stare iudicio. II. 26, 63.
Stationes planetarum. I. 25, 62.
Statu moveri. II. 5, 14.
Status in caussis. III. 33, 79.
Status, statutus. I. 47, 113.
Stellatus. V. 3, 8.
Stomachus, ira. IV. 24, 53.
Studiosus orator. I. 3, 5.
Suapte, *suopte*. I. 17, 40.
Subiectum enuntiationis secundariae lit obiectum enuntiationis primariae, ut *nosti Marcellum*, *quum tardus sit*. I. 24, 56.
Subiectum in altero demum enuntiationis membro positum. V. 5, 13.
Subiectus sub aliquid et *alicui rei*. IV. 7, 16. V. 1, 2.
Sublime ferri. I. 17, 40.
Sublimus. II. 7, 19.
Substantiva, in *io* exeuntia, ut *lapsio*. IV. 11, 26.
Substantivum, in genitivo positum, ad duo substantiva referendum saepe priori substantivo postponitur, ut: coetus *amicorum* et *sermones*. I. 16, 38.
Sunt, *qui*, cum indicativo et coniunctivo iunctum. III. 31, 76.
Superiores, prioribus temporibus viventes. I. 25, 62.
Suppeditare pro *suppelere*. V. 37, 108.
Suscipere aliquid sc. defendendum. I. 32, 78. *Susc.* liberos. III, 1, 2.
Suus. Libros legunt cum *suis*, i. e. sui similibus. I. 3, 6.
Synesis. III. 28, 70. IV. 3, 6.
Synezeugmenon. IV. 31, 65.
Synonyma ex Ciceronis more saepe iun-

guntur. I. 9, 19. Syn. cumulantur ad rem clarius significandam. II. 21, 46.

T.

Tacitus pro adv. *tacite*. I. 14, 31.
Tam pro *adeo*. III. 1, 1.
Tamen, etsi ad omnem sententiam pertinet, suum tamen locum ante id vocabulum occupat, quod vim maximam habet. I. 35, 85.
Tamen in enuntiati initio ponitur, ut ex orationis tenore aliquid mente supplendum sit. III. 6, 13.
Tamen in clausula enuntiationis. I. 12, 27.
Tamen saepe ponitur, imprimis post participium, non praegresso *licet*, vel *etsi*, vel *quanquam*. II. 13, 30.
Tangi dolore. II. 22, 52.
Tanquam in comparatione pro *ut*, *quemadmodum*. V. 5, 13.
Tanquam — *ne*. I. 30, 74.
Tanti non est, *ut* etc. II. 27, 67.
Tantisper et *interea*. V. 7, 20.
Tantum — *quantum* saepe c. vi deminuendi dic. I. 13, 29.
Tantum, *quod* pro *tantum*, *quantum*. V. 32, 91.
Tardus de ingenio. I. 33, 81.
Temperantia de quatuor quae dicuntur virtutibus cardinalibus. IV. 16, 30.
Temperare rempubl., *temperatio naturae*, *temperatio corporum*. I. 10, 21. *Temperari*, misceri. V. 35, 101.
Templum quid significet. I. 21, 48.
Tempora, fortunae status, maxime difficilis. I. 1, 1. *Temporibus illis* i. e. pro ratione temporum. IV. 3, 5.
Temporis caussa. IV. 4, 8.
Temporum permutatio. Perfectum et imperfectum se excipiunt, et contrario modo. I. 2, 4. I. 35, 86.
Tempus. *Ex tempore*. V. 31, 88.
Tergiversari. III. 18, 41.
Theatrum quid significet. I. 44, 106.
Titillare. III. 20, 47.
Tmesis, ut *quod iudicium cunque*. II. 6, 15. Pergratus perque iucundus. IV. 16, 36.
Tolerabilius ferre. III. 23, 55.
Tollere, educare. III. 13, 28.
Totus. *In tota* vita, at *toti Graecia* sine in. IV. 13, 29.
Tragoedias efficere. IV. 34, 73.
Transitio orationis *a persona ad rem*, et rursus *a re ad personam*. I. 44, 107.
Transpositio vocabuli *et*. I. 31, 75.
Tribuere, distribuere. II. 21, 47.
Tristis. II. 8, 20.
Tropaeum, victoria. I. 46, 110.
Tu et *tune* in enuntiati initio cum magna vi ponuntur. II. 20, 46.
Tum — *tum*. V. 25, 72. *Tum* — *alias* pro *tum* — *tum*. IV. 16, 36. *tum* sine antecedenti *quum*. V. 3, 7.
Tum denique. I. 13, 29.
Turbatur libido bonorum opinione pro nascitur et turbide movetur. III. 11, 25.
Tute tuto. II. 20, 47.

U.

Ubique. I. 1, 1. 5. omnesque qui ubique sunt.
Ubiuli non est ciceronianum. I. 29, 70.
Ulixei, genitiv. *Ulixi*. III. 10, 21.
Umbrae, vita umbratilis. V. 27, 78.
Umbratilis vita. II. 11, 27.
Unguis omnibus aliquid facere. II. 24, 56.
Universus pro *in universum*, v. c. de universa philosophia. III. 3, 6.
Unus et *omnes* opponuntur. I. 22, 52.
Unus pro *unus idemque*. I. 22, 50.
Unus hortatur omnes qui honestas, quam unam v. una natura inspirit. III. 2, 3.
Unus nunquam significat *aliquis*. I. 12, 27.
Unus saepe ponitur, ut alicuius rei summum gradum significet, ut *qui unus excelluit*. I. 12, 27. II. 18, 43.
Unus, superlativo iunctum. II. 26, 64.
Unus e *de* media. I. 9, 17.
Uri de frigore dictum. II. 17, 40.
Usu venire et *usu evenire*. I. 30, 73. *Ex usu esse*, expedire. IV. 7, 14. *Si usus ferat*, *sit*. II. 16, 37.
Usura. I. 31, 77.
Ut ut comparat. ut Epicharmus, *ut* Siculus, acutus erat. I. 5, 15.
Ut — *similitudo* vel *item*, pro *ut* — *ita*. II. 23, 54.
Ut participio adiunctum. IV. 6, 12.
Ut est captus hominum pro pro captus hominum ratione. II. 27, 65.
Ut Epicurus, elliptice, sc. dixit. V. 17, 49.
Ut in comparatione, sequente *sic*, saepe omittitur. IV. 13, 30.
Ut habet se res. V. 20, 73.
Ut coniunctio c. coni. nonnunquam pro *quasi* dicta videtur. V. 28, 81.
Ut ei vocabulo postpos., quod maiore vi efferendum. II. 4, 12.
Ut coniunctio post *ea sententia*. V. 41, 119.
Ut et *ita*, *ut* quomodo differant. I. 33, 80.
Ut omissum, post *potius quam*. II. 22, 53.
Ut, exempli gratia. V. 24, 69. c. nominativo elliptice. V. 17, 49.
Ut cum *impf. coniunctivi* iunctum post *perfectum* in iis enuntiatis, quorum sententia vel ad tempus praesens pertinet, vel omni tempore vim suam habet. I. 4, 7. V. 9, 27.
Ut (*ut non*) cum coniunctivo, vi concessiva (*gesetzt*). II. 5, 14.
Ut cum coniunctivo post verbum *cogi-*

landi. I. 15, 32. post verbum *probandi*, *tenendi*, post *additur*. III. 3, 5. post *haec definitio*. IV. 6, 11. *Demus hoc, ut, ut ne*. I. 32, 78. *haec oratio usurpata est, ut*. V. 11, 34. *Non est integrum, ut* — V. 21, 62.
Ut c. coni. in exclamationibus vel interrog. cum admiratione prolatis. II. 18, 42.
Ut. Post *ut* sequitur, mutata repente structura, interrogatio. V. 27, 76.
Ut post *ita* pro acc. c. inf. aut pro *ut dicam* (*censeam*) rem sic suae habere, uti perturbationem ita definit, ut commotio animi sit. IV. 21, 47.
Ut ne c. coni. post *ita*. V. 13, 39.
Utinam c. coni. imprf. V. 22, 63.
Utrum, sequente *ne* —, *an*. IV. 27, 59.
Utrum, *quod* —, *an*, *quod*. III. 1, 1
Utut, non ciceronianum. IV. 37, 81

V.

Vacare populo. II. 26, 64.
Valere et *posse* iuncta. II. 4, 11. *Valeo* ap. Cicer. nunquam c. inf. construitur. Ibid.
Valetudines. V. 39, 113.
Variatio structurae. III. 31, 76. IV. 7, 16.
Ve et *ne* in interrogatione quid differant. I. 25, 60.
Vel in primis. III. 6, 12.
Vela facere. IV. 4, 9.
Velim et *vellem* quid differant. I. 27, 67.
Velle cum simplici accusativo iunctum pro accus. c. inf. V. 23, 66.
Velis remisque. III. 11, 25.
Venditatio. II. 26, 64.
Verba composita nunquam pro simplicibus ponuntur. I. 16, 36.
Verba simplicia interdum pro compositis. I. 16, 36.
Verba transitiva, intransitiva vi posita. I. 44, 107.
Verbo monitus. II. 12, 28.
Verbum e verbo, wortlich. III. 4, 7.
Verbum dicendi ex alio huius notionis verbo, ut *praedicandi*, eliciendum. III. 31, 76.
Veritas, ἀλήθεια, res ipsa. V. 20, 57. Res et veritas. V. 5, 14.
Vero affirmativum. I. 11, 24.
Vero (μήν, γὲ μήν) non solum confirmativa, sed etiam *auctiva* vi positum. I. 41, 98.
Vero ac libenter quidem. II. 11, 26.
Versura, sine versura solvere. I. 42, 100.
Verum, *veruntamen*, καίτοι, *jedoch*, ponuntur, quum antecedentia corrigere vis. I. 46, 110.
Verum haec hactenus et *sed haec hactenus* quid differant. III. 34, 84.
Verum quidem, ἀλλά γε. III. 34, 84.
Verus, aequus, iustus. III. 29, 73.
Vexari, vehementer carpi, notari. V. 9, 24.
Via et *ratio*. II. 2, 6.
Vide, *ne*. I. 34, 83.
Videlicet. I. 21, 48. II. 11, 27.
Videre, de mentis actione positum. V. 33, 93. pro iudicare. V. 41, 119. de rebus, quae ex historia cognitae sunt. IV. 22, 50.
Videre et *cernere* quid differant. I. 20, 46.
Videre aliquid pro: providere, parare. III. 19, 46. *Videre in litteris*. V. 38, 112.
Videro pro *videbo*. II. 11, 26.
Videsne? II. 11, 26.
Videtur, impersonaliter cum accusativo et infinitivo iunctum. V. 5, 12.
Vigere. I. 27, 66. *Vigere in ore*. I. 49, 116.
Vim habere pro *significare*. V. 17, 51.
Vinclum. I. 14, 31. *Vincla carceris* pro vincla corporis tanquam carceris. I. 30, 74.
Vir, ἀνήρ, per excellentiam dictum. II. 22, 52. IV. 19, 43.
Viscera. II. 14, 34.
Visere et *videre* quid differant. I. 19, 44.
Vita hominum pro hominibus. III. 28, 69.
Vitium: *in vitio esse*. III. 9, 19.
Vivere de rebus inanimatis dictum. I. 24, 56.
Vivi pro nos, qui vivi sumus. I. 45, 108.
Vocativi: Damocle, Sophocle, Ulixe, Chreme, etc. V. 21, 61.
Voluptarius Epicurus. V. 31, 88.
Vulgo, ex omni parte. I. 35, 86. *Vulgo* oppon. *singuli*. I. 10, 19.

Z.

Zeugma. II. 24, 57. V. 23, 66.
Zonarum descriptio. I. 28, 68.

Aus dem Verlage von Fr. Frommann in Jena.

Aeliani de natura animalium libri XVII. Graecum contextum ad optimorum librorum fidem constituit, interpretationem latinam, curas J. G. Schneideri secundas, Conr. Gesneri, Abr. Gronovii, suasque annotationes adjecit *Fridericus Jacobs.* 2 Voll. gr. 8. 1831. Royal-Velinppr cart. 7 thlr. Maschinen-Velinppr 6 thlr. Schrppr . . 5 thlr. Druckppr . . 4 thlr.

Ciceronis, M. T., Orationes pro Plancio, pro Milone, pro Ligario, pro rege Deiotaro. Textum recens. et subiecta lectionis varietate cum notis criticis edidit *G. G. Wernsdorf.* gr. 8. 1828. 20 sgr.

— — Oratt. pro Planc. etc. ed. *Wernsdorf.* ohne die kritischen Noten (Schulausgabe) . . . . . 7½ sgr.

Döring, F. W., Anleitung zum Uebersetzen aus dem Deutschen ins Lateinische. 1r Th. 1r und 2r Cursus. 12te Aufl. 8. 1846. 15 sgr.

— — Desselben Buches 2r Th., oder 3r und 4r Cursus. 5te wohlf. Aufl. 8. 1825. . . . . 25 sgr.

Elementarbuch, lateinisches, zum öffentlichen und Privat-Gebrauch von *F. Jacobs* und *F. W. Döring.* 1s Bdch. Vorbereitender Cursus. Lateinisches Lesebuch für die ersten Anfänger von *F. Jacobs.* 12te Aufl. 8. 1845. . . . 7½ sgr.

— — — 2s Bdch. 1r Cursus. 8te Aufl. 8. 1846. . 10 sgr.

— — — 3s Bdch. Klio der Römer oder Auswahl aus den vorzüglichsten Geschichtschreibern Roms von *F. Jacobs.* 3te Aufl. 8. 1837. . . . . 18¾ sgr.

— — — 4s Bdch. Chrestomathia Ciceroniana sive loca ex Ciceronis epistolis et orationibus excerpta et comment. in us. tironum instructa a *F. W. Döring.* 8. 1827. . . . 12½ sgr.

— — — 5s Bdch. Blumenlese der römischen Dichter. 1s Bdch. Erste Anleitung zum Lesen der lateinischen Dichter von *F. Jacobs.* 2te Aufl. 8. 1839. . . . . 10 sgr.

— — — 6s Bdch. Blumenlese der römischen Dichter. 2s Bdch. Auswahl aus den lateinischen Dichtern mit Anmerkungen für die mittlern Classen der gelehrten Schulen von *F. Jacobs.* 8. 1826. 27½ sgr.

— — — Alle 6 Theile zusammen . . 2 thlr. 26¼ sgr.

Halbkart, C. W., Psychologia Homerica seu de Homerica circa animam vel cognitione vel opinione commentatio. 8. 1796. 12½ sgr.

Hudtwalcker, Dr. M. H., Ueber die öffentlichen und Privat-Schiedsrichter (*Diaeteten*) in Athen und den Procefs vor denselben. gr. 8. 1812. . . . . 15 sgr.

Huschke, I. G., Analecta critica in Anthologiam Graecam cum supplemento epigrammatum maximam partem ineditorum. gr. 8. 1800. 10 sgr.

Jacobs, F., Elementarbuch der griech. Sprache für Anfänger und Geübtere. 1r Th. (1. 2. Curs.) 13te Aufl. 8. (20 B.) 1843. 20 sgr.

— — desselben Buches II. Theil oder 3r Cursus. *Attika*, oder Auszüge aus griechischen Geschichtschreibern und Rednern, in Bez. auf Geschichte und Verfassung Athens. 7te Aufl. 8. 1847.
(unter der Presse.)

— — — — III. Theil oder 4r Cursus. *Sokrates*, oder Auszüge aus den philosophischen Schriftstellern der Griechen. 4te wohlf. Aufl. 8. 1828. . . . . 25 sgr.

— — — — IV. Theil. *Poetische Blumenlese* aus griechischen Dichtern verschiedener Gattungen. 4te Aufl. 8. 1833. 1 thlr.

— — Additamenta Animadversionum in *Athenaei* Deipnosophistas. gr. 8. 1809. . . . . 15 sgr.

— — lectiones Stobenses ad novissimam florilegii editionem congestae. gr. 8. 1827. Velp. 20 sgr. Schrbp. 15 sgr. Drckp. 10 sgr.

Lieberkühn, Dr. E., Griechische Schulgrammatik für mittlere Gymnasialklassen. I. Formenlehre des gemeinen und Attischen Dialektes. 8. (14 B.) 1840. . . . . 20 sgr.

Matthiae, Aug., Grundrifs der Geschichte der griechischen und römischen Literatur zum Gebr. in d. ob. Classen gel. Schulen. 3te Aufl. 8. 1833. . . . . 20 sgr.

Ορφεως Αργοναυτικα, Orphei quae vulgo dicuntur Argonautica, ex libris scriptis et conjecturis vv. dd. suisque aucta et emendata interpretatus est Joh. Gottl. Schneider. gr. 8. 1803.
Schrbp. 20 sgr. Druckp. 10 sgr.

Passow, D. Carl, Eclogae sive excerpta e variis scriptoribus Graecis. In usum juventutis antiquarum litterarum studiosae disposuit et notis instruxit. Pars I, quae continet scriptores orationis pedestris. 8 maj. (19 B.) 1837. . . . . 1 thlr.

Schulze, C. F., Vorübungen zum Übersetzen aus dem Deutschen in's Lateinische. 11te Aufl. mit Verweisungen auf die Grammatiken von Zumpt, Kühner und Putsche. 8. 1846. . . . . 7½ sgr.

Θεοφραστου Χαρακτηρες, Theophrasti Characteres, seu notat. morum atticorum. Ed. J. G. Schneider. gr. 8. 1799. . 1 thlr.

— — Editio minor in usum studiosae juventutis, Indiculo nominum et vocabulorum aucta. 8. 1800. . . . . 15 sgr.

LL
C5684tuK

Cicero, Marcus Tullius. Tusculanae disputationes
Tusculanae disputationes; ed. by Kühner.

10798

University of Toronto
Library

DO NOT
REMOVE
THE
CARD
FROM
THIS
POCKET

Acme Library Card Pocket
LOWE-MARTIN CO. LIMITED